

ప్రొ. యస్వీ జోగారావు
ఎమ్. ఎ; పి హెచ్. డి. లిట్
(హానీ.) ఎ. యు; యు ఎస్. ఎ.

తెలుగు జాతీయచార్యులు
ఇదివరకు ప్రెస్సిపోలు ఎ.సి ఎల్ కాలేజీలు
ఆంధ్రయూనివర్సిటీ, వాల్తేరు.

వాల్తేరు
తే. 5-2-1987.

స హృ ద య భూ మి క

ఒక బ్రహ్మణ్యుడు వ్యాసీన ఈ మహాగ్రంథానికి పీఠిక వ్రాసే అధికారం
ససేమిరా నాకీ జన్మకులేదు. అయితే ఆయనయొక్క ప్రజయ నిర్బంధా
నికి తట్టుకోలేక ఈ ముడి ముక్కలు వ్రాస్తున్నాను.

వకు వ్యవంచననుండి మానవుని పార్థక్యం నిరూపించే లక్షణాల్లో అతి
ముఖ్యమైనది వాక్కు. సర్వ విద్యలకు అధిష్ఠానం వై వతమైన సరస్వతిని భాషా
శబ్దవ్యవధిష్టనుచేసి శబ్దమును వరబ్రహ్మ స్వరూపంగా భావించిన భారతీయులు
వాగర్థములను జగత్పితరులైన పార్వతీ పరమేశ్వరులుగా విశ్వసించిన భారతీ
యులు స్వరవ్యతిక్రమంవల్ల వాక్కుయొక్క మౌలికార్థమే మారిపోతుందని
అతి ప్రాచీనకాలంలోనే అవగాహన చెసుకున్నారు. అది వైదికభాషకీ వరి
మితంకాదు. లౌకికంగా చూసుకున్నా ఒక శబ్దంకావ్యాక్షిప్తమైతే దాని అర్థం
మారిపోతూ వుంది. ఇంతటి అవగాహన ఇట్టి అవగాహన పాశ్చాత్య ప్రపంచం
కన్నుతెరవని కాలంలోనే భారతీయులకున్నది. దానికి ఈ ప్రాతికాఖ్యలే
తగిన కారణాతి కారణాలు.

అక్షర వర్ణకారేఫ వ్యత్యయములు, స్వర వ్యంజనములు అందులో విన
ర్ణనీయ జిహ్వమూలీయోపధ్మానీయానుస్వారవాసిక్యాది ప్రబేధములు. ఉదాత్తా
నుదాత్త స్వరితములు, వదక్రమ జబామన రథ శిఖాది వేదపాఠ ప్రభేద

ములు, వాగుత్పత్తి స్థానకరణ వ్రయత్నములు, ఘోషాఽఘోష ప్రాణ మహా
ప్రాణాదిక భేదములు- వీటన్నిటి విచారణ పురస్సరంగా శబ్ద శాస్త్రప్రాణస్నా
యువులను వరిరక్షించు శిక్షాస్పృతు లీప్రాతికాఖ్యలు. అందులో తైత్తిరీయ
మత్యపూర్వము (అతి పూర్వము + అపూర్వము) అని నా అభిసంధి. ఆధునికు
కొందరు భాషాశాస్త్ర మిటీవలే హఠాత్తుగా ఏ అమెరికాలోనో ఆవిర్భవించి
చిందని ఆంటుంటారు. రొమ్ము విరుచుకుంటారు గాని వెన్నుచూసుకోరు
ఆప్రాచ్యులు! ఈ ప్రాతికాఖ్యల్లోని తంతంతాచూస్తే ఆ శాస్త్రదృష్టి, సృష్టి
కూడ అచ్చంగా అతి సమీచీనంగా ప్రాచీనములే (దేశకాలములు రెండూ ఒక
దానినంటే) అని తేలుతుంది. ఈ పరిజ్ఞానాన్ని ప్రాతిపదికగా చేసుకునే మాక్సు
ముల్లర్ తన "సైన్స్ ఆఫ్ లేంగ్వేజ్" గ్రంథాన్ని రూపొందించాడు, తరు
వాత బ్లూమ్ ఫీల్డులూ, యెస్సర్ సన్నులూ, సథీరులూ బయలుదేరేరు. అం
తటి అ బ్లూఫీలు పాడినీయ ఫక్కికకే మురిసిపోయాను. అశ్చర్య చకితుడై
పోయాడు. అదొక Stupendous feat of human intelligence అని
శ్లాఘాశీరః కంపం చేశాడు.

ఇనాళ్ళకి తెలుగువారికో బ్లూమ్ ఫీల్డు దొరికేదు-చి. వి. డాక్టర్ సుబ్రహ్మ
ణ్యం శబ్దశాస్త్రాన్ని క్షుణ్ణంగా అవగాహన చేసుకున్న అంతర్వాణివరేణ్యుడు.
తన అభిరుచికి తగిన పరిశ్రమ చేసేడు. పరిశ్రమకు తగిన ఫలాన్ని వెలయిం
చాడు. పూర్వభాష్యములను పుక్కిటబట్టి తనదైన మణివభతో వెలుగులు
వెదజల్లి అంద్ర నరస్వతికి అంచితవరివస్య చేశాడు. ఇతనికి మనః పూర్వక
మంగళాశాసనము.

యస్మి జోగారావు.

చర్చ గణపతి శాస్త్రి

ఈ తైత్తిరీయప్రాతిశాఖ్య తెనుగు వారికేకక యితర భాషీయులకు గూడ విలక్షణమైనది. వేద సంస్కృతి వల్లనే భారతదేశమునకు గౌరవ కీర్తులు ఏర్పడినవి. పాశ్చాత్యులు ఈ వేదములకు అనువాదాలు ప్రశంసలు చేసిరి. ఈ సంస్కృతి మొత్తము ప్రపంచమునకే శిరోధార్యము.

అట్టి వేదములకు స్వాధ్యాయములనిపేరు. 'స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః' అని సూక్తి. పాడిని నతంజలి యాస్కుండు వండి మహర్షులు వేదముల యర్థము తెలుపుటకు వ్యాకరణము నిరుక్తాదులు వ్రాసిరి. వేదాంగములలో శిక్ష మొదటిది. రెండవది వ్యాకరణము. పూర్వమునుండి నేటి వరకు వేదములను గురుముఖతః చెప్పుకొనుచునే యుండిరి, వేదములకు వదము, క్రమ జట, ఘన మొదలగు వికృతులు (వతన రీతులు) గలవు. క్రమాంత స్వాధ్యాయ జటాంత, ఘనాంత స్వాధ్యాయ యని నేడు వేదపండితులను పేర్కొనుచున్నాము. సంగీతమునకు నాదము ముఖ్యమైనట్లు వేదమునకు స్వరము ముఖ్యము. స్వరము తప్ప చెప్పిన హానికలుగునని స్వరాపరాధముచే నిం ద్రునికి బదులు పృత్రుడు చనిపోయెను అని "యథేంద్ర శత్రుః స్వరతోఽపరాధాత్". అన్నచోట వతంజలి తన భాష్యమున ఉద్ఘాటించెను.

ఈ ప్రాతిశాఖ్య అన్నది వేదముల ప్రతిశాఖకు సంబంధించినది. తైత్తిరీయోపనిషత్తులు శిక్షావల్లి పాడినియశిక్ష మొదలగునవి వేదాంగ శిక్షకు పివరణములు. ఈ "తైత్తిరీయప్రాతిశాఖ్యలో" వర్ణ సమామ్నాయము, శబ్దోత్పత్తి, హ్రస్వవిధి శింగ్య (సమాస) పదవివరణ, ఆగమ, వికార, లోపములు, ప్రగ్రహ విధానము మొదలగు విషయములు తెలుప బడినవి. వర్ణాదులను పలుకునపుడు కార, ఇఫ, వర్ణములు చేర్చుట ఉదా:- అకార, కకార, రేఫకవర్ణము. మొదలగునవి అకారాదులు ఎట్లు స్వచ్ఛముగా ఉచ్చరింపవలెను. స్వరములు ఎట్లు ఉత్పన్నమగును. ఘోష అఘోష వర్ణములు వ్యంజనములు శషసహలు యరలవలు ఉచ్చరించు నపుడెట్టి ప్రయత్నము జరుగును మొదలగునవి ఇందు పూర్తిగా చర్చింపబడెను. ఇది రంహతి అనుచోట అనుస్వా.

రాగమును హన్యాదుప్యమానంచ అన్నచోట ఉపసర్గమీద జత్వము వికారము విషనస్య అనుచోట విసర్గలోపము వద్దాహి సూనోఅసి ఇంద్రా ఇంద్రియావత్ ఇత్యాదులందు ప్రగ్రహత్వము (సంధ్యభావకార్యమగు ప్రకృతిభావము)

సంహితా పాఠములో దీర్ఘాంతములుగా నున్న కుత్రా దక్షిణేనా, విద్వా మొదలగునవి వదపాఠములు. కుత్ర దక్షిణేన ఇత్యాదికము ప్రహస్వాంతము లగుట ఈ మొదలగు వేదమంత్రముల వఠన విషయములో అనేక విషయములు చెప్పబడినవి ఇవి సంహిత, వదము క్రమము మొదలగునవి చెప్పకొను వారికి సులభ గ్రాహ్యములు.

ఈ ప్రాతికాఖ్యకు తెలుగున వివరణం వ్రాసినవారు బ్రహ్మశ్రీ వేదుల సుబ్రహ్మణ్యముగారు ఇట్టి విశ్లేషణ వైదిక విషయములునేడు తెలువ పూనుకొనుట చాల ప్రశంసనీయము. వేదుల ఆనగ వేదముల సంగతి తెలిసినవారు అని గదా అర్థము. వీరు ఇదివరకు సమామ్నాయము మొదలగు వేద విషయక గ్రంథములు రచించినారు. నేడు సాహిత్య విషయములే తెలిసికొనలేని రోజులలో గూడ ఇవి కొందరు చదివినా మంచిదే. పనికిరానివి వెయ్యి కంటే మేలైనవి కొన్ని అయినను చాలు. పాఠకుల అసమర్థత సంగతి చూడక ఇట్టి మహోత్తమ గ్రంథరచన చేయుట ముఖ్యము. ఇట్టివే ఇంకను వ్రాసి వండితుల మన్ననలకు వేదులవారు అర్హులు కాగలరని నా ఆశంస.

ప్రాకృత సము

ప్రాకృతభోద్యవ వికాసములు

హరి: ఓమ్.

భారతీయ సంప్రదాయముననుసరించి, ఆదిలో ఏకరాశిగ నుండెడి వేదము ద్వాపరయుగాంతము నాటికి నాల్గు వేద భాగములుగ విడివడెను. అట్లు కలియుగ ప్రారంభములో నాల్గుగ ఉండెడి వేదము కాలక్రమంలో 1130 శాఖలుగ వృద్ధిపొందింది. ఈ మార్పునకు చాలకాలం వట్టింది. బహుశః కొన్నివేల సంవత్సరాలు వట్టి ఉండాలి. కాగ ఆదిలో ఉండే ప్రధాన గురువులు ఇతరత్రా వేదాన్ని ప్రవచిస్తున్న తమతమ శిష్యుల ఆశ్రమాలకు వెళ్ళి పాఠమునందు శ్రమప్రమాదములు లేకుండునట్లు పరిశీలించేవారు. కాని బహుకాలాంతరంలో, మానవమేధ నీరసించిపోసాగింది. మరియు స్వర వర్ణోచ్ఛారణయందు ప్రాంతీయ వాతావరణము, భాషలు తమతమ ప్రభావాన్ని చూపసాగాయి. ఈ రెండు కారణాలవల్ల భిన్నశాఖలందలి వేదపాఠమునందు అచటచట చెప్పుకోదగ్గ పాఠభేదం సృష్టంగ కన్పించింది. మూలపాఠాన్ని అచటచట మరచిపోయిన కులవతులగు గురువులు వారి వ్రథమ గురువులను సంప్రదించుటకవకాశములేక, వారి బుద్ధిబలంతో ఆయా భాగాల్ని పూరించారు. నిజానికి శాఖాభేదం మొదట్లో ఆయా గురువులపేరిట వచ్చినా, కాలక్రమంలో సంహితాపాఠంలో కూడ వచ్చిన మార్పులను పురస్కరించుకొని శాఖాభేదములు స్థిరపడ్డాయి.

వేదరక్షా చర్యలు :-

ఈ పరిస్థితులలో వృత్తి రెండు మూడు సంవత్సరముల కొకసారి, ప్రధాన కులవతులు వారి వారి వేదశాఖలకు సంబంధించిన సమావేశాలను ఏర్పరచేవారు. ఈ సమావేశాలనే పరిషత్తులని, వర్షదములని అంటారు. ఈ వర్షదముల్లో శిష్యులు వారు చెప్పున్న (ఉపదేశిస్తున్న) వివిధ శాస్త్రములను, వేదములను చర్చించుకొని, పాఠములను సరిదిద్దుకొని, మరల వారి వారి ఆశ్రమములకు పోయి ఉపదేశం చేస్తూండేవారు. ఈ విధంగ మరి

కొన్ని వందల సంవత్సరాలు గడిచాయి. తర్వాత కాలంలో ఈ పరిషత్తు లందరి ఉపదేశాలవల్ల ఆశించినంత ప్రయోజనం కల్గలేదు. కనుక నాటి మహర్షులు ఈ విద్యలు మరింతగ భగ్నమైపోతుండ చూడబానికి, వీనివన్ని టిని లేఖనంద్వార భద్రపరచాలని నిశ్చయించారు. అప్పటినుంచి గ్రంథ లేఖనం ప్రారంభమై వ్యాప్తిలోనికి వచ్చింది. ఈ విషయాన్నే “యాస్కా చార్యు”లవారు తమ నిరుక్తగ్రంథంలో— “ఉపదేశాయ గ్లామస్తోఽవరే బిల్బగ్రహణాయేమం గ్రంథం సమామ్నాసిమః పేదంచ పేదాంగాని చ”— అని స్పష్టంగ చెప్పారు. మరియు ఇంకా పాఠభేదాల్ని అరికట్టడానికి నాటి కున్న మూల సంహితా పాఠాలకు “పదపాఠ, క్రమపాఠములను ఏర్పర చారు. ఈ విధంగ పేదరక్షాచర్యలలో ప్రథమచర్యగ ఆయా పేదశాఖలకు, పదక్రమ పాఠములు ఏర్పడ్డాయి. ఇలా వైంతకాలం గడవగ వీటిలో కూడ ప్రక్షేపాలు, అపపాఠాలు రావటం జరిగింది. వీటిని వారించటం కోసం ప్రకృతి పాఠాలైన పద, క్రమ, సంహితా పాఠాలకు “జటా, మాలా, శిఖా, రేఖా, ధ్వజ, దండ, రథ, ఘనపాఠాల్ని ఏర్పరచారు. వీటిని వికృతి పాఠాలంటారు. అయితే ఈ రోజుల్లో మాలా, శిఖాదిపాఠాలు పఠన పాఠనాల్లో విస్తృతంగ లేకపోయినను పద, క్రమ, జట, ఘన పాఠాలు మాత్రం ఉన్నాయి. అప్పటికీ, అంటే ఈ విధమైన వికృతిపాఠాల ఏర్పాటుతో పం తృప్తి చెందక నాటి ఋషులు మంత్రసూచి, పదకృమసూచి, అనుక్రమణికలు, దేవతా నిర్దేశములు మొదలైన అనేక గ్రంథాల్ని కూడ వ్రాశారు. ఈ విధంగ వైదిక వాఙ్మయము, మానవమేధ బలహీనపడిపోయిన కారణంగ లిఖిత గ్రంథరూపంలో పెరగటం ప్రారంభించింది.

ప్రాతిశాఖ్యలు :-

యాస్కాచార్యులవారు ప్రాతిశాఖ్యలగురించి నిరుక్తంలో — “పద పృకృతీని సర్వ చరణానాం పార్షదాని” (నిరుక్త 1-17) అని చెప్పారు. ఈ వాక్యాన్ని వ్యాఖ్యానిస్తూ దుర్గాచార్యులవారు పార్షదమనగ ప్రాతిశాఖ్యయని వివరించారు. “శాఖాం శాఖాం ప్రతి ప్రతిశాఖమ్! పృతిశాఖంభవం ప్రాతి శాఖమ్!” అని వ్యుత్పత్తి చెప్పారు. అనగ పృథాన వైదికశాఖకు చెందిన గ్రంథం “ప్రాతిశాఖ్య” యని తీలింది. అయితే ఈ ప్రాతిశాఖ్యల్లో చెప్పే విషయం ఏమిటి?

ప్రాతిశాఖ్యలోని విషయము :-

వేదానికి స్వరం ప్రధానము. స్వరహీనమైన మంత్రప్రయోగంవల్ల పలితం ఉండదు. సామాన్య భాషాజ్ఞానం కల్గితే కలగవచ్చుకాని, యజ్ఞ యాగాదులనుంచి అరిచిన ఫలం మాత్రం ఉండదు. ఆ వలయు సుస్వర యుక్త వేదమంత్ర ప్రయోగం వల్లనే సిద్ధిస్తుంది. కనుక వేదరక్షా చర్యలుగ వదపాఠ క్రమపాఠ, వికృతి పాఠాలను ఏర్పరచినపుడు ఈ అంశాల నన్నిటిని పరిగడించారు. సంహితాపాఠం నుంచి వదపాఠం ఏర్పరచట మంటే మూలమంత్రంలోని వదాలను వేరుచేసి, విడివిడిగ చూపించుట. దీన్నే మనం లౌకికంలో వదచ్చేదమంటున్నాము. ఈ విధంగ వదాల్ని వేరుచేసినపుడు, మంత్రంలో ఉన్నప్పటికంటే వ్యస్తంగ ఉన్నపుడు వదముల రూపం మారుతుంది. ఉదాహరణకు మంత్రంలో "అగ్నిమీశే" అని ఉంటే, వదపాఠంలో "అగ్నిమ్! ఈశే!" అని ఉంటుంది. అలాగే స్వరంలో కూడ సంహితాపాఠంకంటే వదపాఠంలో మార్పు ఉంటుంది. ఈ విధంగ సంహితనుంచి వదక్రమ పాఠాల్ని ఏర్పరచిన, లేక వదపాఠం నుంచి సంహితా పాఠాన్నేర్పరచిన వదాంత వదాదులందుండెడి అక్షరాల్లోను, వదమందలి స్వరంలోను మార్పులు వస్తాయి. సంహితలో దీర్ఘాంతముగ ఉండెడి కొన్ని వదాలు వదపాఠంలో హ్రస్వాంతములుగ మారుతాయి. ఉదాహరణకు: తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యలో మూడవ అధ్యాయం ఈ విధమైన వదాల్ని చెప్తుంది. ప్రస్తా, ఇన్ద్రియా, ద్రవిణా మొదలైన దీర్ఘాంత వదాలు వదపాఠంలో ప్రస్తా ఇన్ద్రియా ద్రవిణా అని హ్రస్వాలుగ ఉంటాయి. (తై. ప్రా. 3.5). అలాగే కొన్ని పృథ్విభావాన్నే కలిగిఉంటాయి. కొన్నిచోట కొన్ని అక్షరాలకు అనునాసికత్వం వస్తుంది. ఈ విధమైన స్వర, సంధి కార్యాలకు సంబంధించిన అనేక విషయాల్ని, విశేషాల్ని ఈ ప్రాతిశాఖ్య గ్రంథాలు వివరిస్తాయి. ఇంతేకాక ఉచ్చారణ స్పష్టంగ నిర్దుష్టంగ ఉండటం కోసం పల్లోత్పత్తి విధానం, స్థాన, కరణ ప్రయత్నాదులను కూడ ఈ ప్రాతిశాఖ్యలు వివరిస్తాయి. అట్లే జబాదిపాఠ విషయాల్నికూడ సాంగోపాంగంగ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య వివరిస్తోంది. ఈ విధంగ ప్రతివేదశాఖకు సంబంధించి వైన చెప్పిన అనేక విశేషాల్ని ప్రాతిశాఖ్యల రూపంలో గ్రహీతరించటం జరిగింది. ప్రతిశాఖకు సంబంధించిన వదక్రమాది పాఠములను, స్వర

ము, సంధికార్యములు మొదలగు విషయముల గల్గిన గ్రంథములకు “ప్రాతిశాఖ్య” అని పేరు. ఈ విధమగు ప్రాతిశాఖ్యలు అన్ని వేదముల యొక్క ప్రధానశాఖలకు ఉండేవని భావిస్తున్నారు.

ప్రాతిశాఖ్యలేనిది :

ఆదిలో నాల్గుగ ఉండిన ఋగ్వేదాన్నిమాధర్వణ వేదములు కాలాంతరములో 1130 శాఖలుగ వ్యాప్తి చెందినవి గద. మరి యీ శాఖల్నిటికి ప్రాతిశాఖ్య గ్రంథాలున్నాయా? నేడు లభించుచున్న ప్రాతిశాఖ్యగ్రంథ సంఖ్యనుబట్టి చూస్తే అన్ని ప్రాతిశాఖ్యలు లేవనే చెప్పాలి. ఇక పైన చెప్పిన 1130 వేదశాఖలు ప్రధానంగ ఆచార్యభేదంచే కల్గినవే గాని, విషయ వైవిధ్యంచే కల్గినవి కావు. ఆయా శాఖల్లోని సంహితా పాఠాల్లో పెద్దగ మాట్టుండదు. కాకపోతే కొన్ని శాఖలలో ప్రాంతీయభాషా ప్రభావంవల్లనో, ధారణ యుండలి లోపంవల్లనో ఏకొద్ది స్థలములందో అతిస్వల్పమైన భేదం ఉండవచ్చు. కనుక ప్రాతిశాఖ్య గ్రంథాల్ని రాయటంలో ఎట్టి మార్పులు లేని వేదశాఖలనన్నిటిని తీసికొని వానిననుసరించి గ్రంథరచన చేశారు. - పాఠ భేదం ఉన్నస్థలాల్లో వాచినచటనే శాఖాంతరమందలి మతాంతరంగా పేర్కొన్నారు. కనుకనే నేడు మనకు లభిస్తున్న ప్రాతిశాఖ్య గ్రంథాల్లో వేర్వేరు మహర్షుల అభిప్రాయాలు వ్రాసి ఉండటం గమనిస్తాము.

ప్రాతిశాఖ్యకు ఉండేది ప్రాతిశాఖ్యయే యైనను మూలవేద శాఖలగు ఋగ్వేదము, కృష్ణ, శుక్ల యజుర్వేదము, సామవేదము, అథర్వణవేదము - ఈ ఐదు సంహితలకు సంబంధించిన ప్రధాన శాఖలకు మాత్రమే ప్రాతిశాఖ్యలను వ్రాయటం జరిగి ఉంటుంది. వాచినే తర్వాత తర్వాత ఆయా ప్రత్యేక శాఖలలో వచ్చిన మార్పులను పరిగణనలోకి తీసుకొని ఆయా ప్రాతిశాఖ్యలను వారివారి శాఖలకు అనుగుణంగ ఎవరికి వారే వ్రాసికొని యుందురు. కాని తర్వాత కాలమందు ప్రబలిన అనార్థమతములు వానిని ధ్వంసం చేసి యుండును. తక్షశిల, నలంద మొదలైన విశ్వవిద్యాలయాలను, గురుకులాలను మొన్న మొన్నటి శతాబ్దాలలో తురుష్కులు, యవనులు, మహ్మదీయులు తగులబెట్టగ, ఎన్నియో పైదిక, సాంకేతిక, శాస్త్ర విజ్ఞాన గ్రంథాలు నశించిపోయాయి కద. మిగిలినవి విదేశాలకు తరలి వెళ్ళిపోయాయి.

ఇంకను మిగిలి యున్నవి దేశీయ లిఖితపుస్తకాగారాల్లో, లేదా ఏ మారు మూల కుగ్రామాల్లోనో ఉంటే ఉండవచ్చును. కాని నేడు మనకు లభిస్తు, వరస పాఠశాలలో ఋగ్వేదము ఐదు శాఖలు; కృష్ణ యజుర్వేదము ఆరు శాఖలు, శుక్ల యజుర్వేదము రెండు శాఖలు, సామవేదం వర్ణాలుగు శాఖలు అధర్వణవేదం పదమూడు శాఖలున్నాయని పరిశోధకుల యభిప్రాయము. అయితే ఇందులో కొన్ని ఉపశాఖలు ఉండవచ్చును. అట్లే ఈ వేదములకు సంబంధించి వన్నెండు ప్రాతిశాఖ్యాల పేర్లు వినిపిస్తున్నాయి. కాని నేటి వరకు లభించి ప్రకటింపబడినవి కేవలము “ఆరు” ప్రాతిశాఖ్యగ్రంథములు మాత్రమే కలవు.

ప్రాతిశాఖ్య-వ్యాకరణము :

ప్రాతిశాఖ్యయందు వర్ణనమామ్నాయము, వర్ణోత్పత్తి స్థానకరణ వ్రయుక్తాలు, వర్ణోచ్ఛారణ, స్వరసంధి నియమాలు చెప్పబడ్డాయి. ఈ విషయాల్ని వ్యాకరణ శాస్త్రం కూడ చెబుతోంది. కనుక ప్రాతిశాఖ్యలు వ్యాకరణ శాస్త్రాంతర్భాగములగునా యని ప్రశ్న. ‘కావు’ అని సమాధానము.

ప్రాతిశాఖ్యలో చెప్పబడుచున్న విషయాలు వ్యాకరణంలో అతి సామాన్యమైన అంతర్భాగము మాత్రమే. మరియు ప్రాతిశాఖ్యల స్వరూప స్వభావములు, లక్ష్యము, పరిధికూడ వ్యాకరణంకంటె మిక్కిలి భిన్నమైనవి. వ్యాకరణం లౌకిక-వైదిక వాఙ్మయ సామాన్యానికి చెందినది. కాని ప్రాతిశాఖ్య కేవలం వైదిక సంహితా పదక్రమాది పాఠాలకు మాత్రమే పరిమితమైనది. మరియు వ్యాకరణంలో పద పుష్పత్పత్తి, సాధుత్వాసాధుత్వచర్చ ఉంటుంది. సంస్కృత భాషలో పదపుష్పత్పత్తికి సంబంధించి కృత్, తద్గిత, సమాస, ధాతువృత్తులనే చతుర్విధ ప్రక్రియలున్నాయి. ఈ ప్రక్రియలు వ్యాకరణ శాస్త్రంలో విశేషంగ చర్చించబడతాయి. కాని ప్రాతిశాఖ్యల్లో ఈ విధమగు పదనిష్పత్తి, సాధుత్వాసాధుత్వ చర్చలు ఉండవు.

ప్రాతిశాఖ్యల్లో వ్రాధానంగ పదపాఠంనుండి సంహితను కూర్చునపుడును, అట్లే సంహితనుంచి పద, క్రిమ పాఠములను చెప్పనపుడును కలుగు స్వర వర్ణభేదములను గూర్చిన చర్చ, హానికి సంబంధించిన విస్తృత ఉదాహరణ పరిశీలనములుంటాయి. అట్లే క్రమ, జపా పాఠాలకు సంబంధించి

నట్టియు, ఛందశ్శాస్త్రానికి సంబంధించిన నియమాలను కూడ కొన్ని ప్రాతిశాఖ్యలలో వర్ణించటం జరిగింది. మరియు వ్యాకరణశాస్త్రాన్నింతను అభ్యసించకపోయిన, వేద రక్షణకు స్వర వద పాఠ రక్షణకు కావలసిన సామాన్య జ్ఞానాన్ని కల్గించటమే ప్రాతిశాఖ్యల ఉద్దేశ్యము.

ఈ విషయాన్నే — శిక్షా చృందో వ్యాకరణైః సామాన్యేనోక్తలక్షణమ్ |

తదేవమిహ శాఖాయామితి శాస్త్ర ప్రయోజనమ్ ||

అని ఒక చిన్ని శ్లోకంలో చెప్పారు. అంటే — “శిక్ష, ఛందస్సు, వ్యాకరణాలలో చెప్పిన సామాన్య లక్షణములు ఆయా ప్రత్యేక సంహితయొక్క సుంత్ర క్రమ వద పాఠములకు సంబంధించినంతవరకు సోదాహరణంగా ఈ శాస్త్రంలో (ప్రాతిశాఖ్యలలో) చెప్పబడుచున్నవి” — అని అర్థము. దీనికి వద సదార్థ వ్యుత్పత్తితో సంబంధం లేదు. ఈ విధంగా ఈ ప్రాతిశాఖ్యలు వ్యాకరణంకంటె భిన్నమై, సంహితా వదక్రమాదిపాఠ రక్షణామాత్ర సమయోజనం కల్గినవి. కనుక ఈ ప్రాతిశాఖ్యలు వ్యాకరణంలో అన్తర్భాగం కావు.

ఈ విధంగా ఇంతవరకు వేదముయొక్క క్రమ పరిణామము, ప్రాతిశాఖ్యల ఉద్భవ వికాసములు గూర్చి తెలిసికొన్నాము. వేదశాఖలు 1130 అని చెప్పినా, సమస్తం లభిస్తున్నవి 36 శాఖలు మాత్రమే. అయితే వీటికి సంబంధించిన ప్రాతిశాఖ్యలలో కేవలం పన్నెండింటి పేర్లు తెలుస్తున్నాయి. ఈ పన్నెండింటిలోను కేవలం ఆరు గ్రంథములు మాత్రమే దొరకగ, అవి నరిష్కరింపబడి ప్రకటింపబడ్డాయి.

యజుర్వేద ప్రాతిశాఖ్యలు

యజుర్వేదము నందు సుంత్ర పాఠము, బ్రాహ్మణ పాఠము గూడ వేర్వేరుగ నుండక అంతయు కలసిపోయి గణిబిణిగ నుండును. ఇది ఈ వేదము యొక్క ప్రత్యేకత. ఈ వేద రక్షణను అదిలో వై శంపాయనుడు, వ్యాసమహర్షి నుంచి గ్రహించెను. ఈతడు సురల వాజసనేయుడు, తిత్తిరి అను ఇరువురు శిష్యులకు అప్పగించెను. సుంత్ర బ్రాహ్మణములు పరస్పరము కలసిపోయి సంకీర్ణముగ నున్న యజుర్వేదము నుండి వాజసనేయ మహర్షి బ్రాహ్మణ భాగామును వేరు పరచి సుంత్ర భాగమును స్పష్టపరచెను. సుంత్ర

బ్రాహ్మణములను పేర్వేరుగ శిష్యుల కుపదేశము చేసెను. తిత్తిరి మహర్షి మాత్రము మంత్ర బ్రాహ్మణములను కలపియే యథాతథముగ వివరించుచుండెను. ఈ విధముగ ఆచార్యులు జుర్యేదము నుండి ప్రవ్రథముముగ వాచన నేయి సంహిత పేరు వడెను. ఈ ప్రవ్రథము సంహితా శాఖ ననుసరించిన వారు ప్రవ్రథమ శాఖీయులుగ వ్యవహరింప బడుచున్నారు. నాదీనుంచి తిత్తిరిచే న్రవ చింప బడుచున్న సంకీర్ణ వేదము తైత్తిరీయమని ప్రసిద్ధి పొందెను. ఇది గాక ఈ శాఖా భేదమునకు మరియొక ఉపవత్తిని కొందరు వండితులు చెప్పుదురు. వాజస నేయి శాఖ యందు, పూర్ణిమ రాత్రులలో వస్తువులు సుఖముగ స్పృష్టముగ కంటి కగుపించుకట్టు, ఇది మంత్రము, ఇది బ్రాహ్మణమని స్పృష్టముగ నుండుటచే దానికి శుక్ల యజుర్వేదమనియు, తైత్తిరీయ మందు ఇట్టి స్పృష్టత లేకుండ, అమావాస్య రాత్రి యందు వస్తువులవలె మంత్ర బ్రాహ్మణములు కలసి యుండుటచే దానికి కృష్ణ యజుర్వేదమనియు పేరు కల్గెను. మరి కొందరు వండితులు ఈ శుక్ల, కృష్ణ యజుర్వేద వ్యవహారమును గూర్చి— “వేదోప క్రమణమునందు తైత్తిరీయులు ప్రతి పత్రయుక్త పౌర్ణమాసిని (పూర్ణిమ యుక్తమైన పాడ్యమిని) గ్రహింతురు. కనుక నిది కృష్ణయజుర్వేదము. వాజసనేయులుచతుర్దశీ యుక్తపూర్ణిమను గ్రహింతురు. కావున నీవైదిక శాఖకు శుక్లయజుర్వేదమని వ్యవహారము కల్గె”—నని చెప్పిరి. ఇక తిత్తిరి పిట్ట కథ కట్టు కథయెకాని, నమ్మదగ్గ ఆధారము లేవియును లేవు. విది ఎట్లైనను యజుర్వేదము శుక్ల యజుర్వేదమనియు, కృష్ణ యజుర్వేదమనియు రెండు ప్రధాన భాగములుగ విడివడెను.

“కృష్ణ యజుర్వేదీయ ప్రాతిశాఖ్య”.

కృష్ణ యజుర్వేదము ఎనభై యారు (82) శాఖలుగ విస్తరిల్లివది. కాని వీనిలో చాల శాఖలు కాలగర్భములో కలసి పోయెను. కాగ నేడు 1. కథ, 2. కాపిష్ఠల, 3. చరక, 4. తైత్తిరీయ, 5. మైత్రాలోయ, 6. క్షేతాశ్వతర మను ఆరు శాఖలు మాత్రం లభించు చున్నవి. అయితే కొద్ది సంవత్సరములకు పూర్వము జరిగిన పరిశోధనలలో “చారాయణీయ” మను మరియొక కృష్ణ యజుర్వేదీయ శాఖగూడ లభ్యమైనది. కాని ఈ శాఖలకు సంబంధించిన ప్రాతి శాఖ్యలు అన్నియు దొరకుట లేదు. ప్రసిద్ధముగ, బహు వ్యాఖ్యా సమే

తముగ సర్వత్ర తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య యొక్కటియే దొరకుచున్నది. చారా యచీయ ప్రాతిశాఖ్య యొకటి యుండెడిదని వరోక్ష సాక్ష్యముల వలననే తెలియుచున్నది. మైత్రాయణ ప్రాతిశాఖ్యను ఈ శతాబ్దము ననే కనుగొనిరి. కాని ఇది వ్యాప్తిలో సంతగ లేదు.

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య :

నేడు తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యగ లభ్యమగుచున్న గ్రంథమును ఎవరు, ఎపుడు వ్రాసిరో తెలియదు. కనుక కాల దేహాది వివరములు తెలియవు. కాని సుప్రసిద్ధ వైదిక పరిశోధకులగు “యుధిష్ఠిర మీమాంసకులు” ఈ గ్రంథము ఆపస్తంబ మహర్షిచే వ్రాయ బడెననియు, ఇప్పుడు తైత్తిరీయ సంహితగ వ్యవహరింపబడుచున్న సంహిత, ఆపస్తంబీయమనియు చెప్పుచున్నారు. గ్రంథకర్త కాలము నిశ్చయముగ తెలియకున్నను ఇది పాడిని మహర్షి కాలముకంటె చాల ప్రాచీనమగుట సత్యము.

గ్రంథస్వరూప స్వభావములు :

పృథియొక ప్రాతిశాఖ్యయు ప్రధానముగ ఆయా సంహితాశాఖకు సమబంధించిన స్వర సోప్సార్గములగూర్చి ముఖ్యముగ చర్చించును. వాని కసోబంధముగ వర్ణోత్పత్తి, స్థానకరణ ప్రయత్నాదులు కూడ వివరింపబడును. ఈ గ్రంథమున కూడ విషయమిట్టిదే. ఆయితే ఋక్సాతి శాఖ్యయందున్న శిక్షావటలనూ, ఛందః వటలములు ఇందు పత్వీకముగ లేవు. ఈ గ్రంథము కేవలము పృథ్వీ పాఠములకు (సంహితా, ఐద, క్రమ పాఠములు) సంబంధించిన విషయమునే గాక, క్షిప్ర పాఠమగు జహాది పాఠములకు చెందిన విషయములను కూడ చర్చించెను. ఈ గ్రంథమునందు రెండు పశ్చాదు (ఛందములు) గలవు. వ్రతి ప్రశ్నయందు పరిధిరక్షణ్యము మూలు కలవు. కాగ మొత్తము ఇరవై నాల్గిధ్యాయముల గ్రంథము ఇది. ఇరవై మొత్తము 545 సూత్రములు గలవు. సూత్ర పంఖ్యను ఒట్టి ఋక్సాతి శాఖ్య, వాజసనీయ ప్రాతిశాఖ్యలకంటె నిది చిన్నగ్రంథము. కాని విషయ వివరణమందు ఋక్, వాజసనీయ ప్రాతిశాఖ్యలకంటె శాస్త్రీయము గను, నరకముగ నున్నది ప్రణాళికా విధానము సుభావమైనది. ఇక నిపుడధ్యాయములందలి విషయములను సూచించెదను.

- 1 వ అధ్యాయము: వర్ణ సమామ్నాయము - ఉపసర్గలు - వర్ణాఖ్య పరిభాషలు-ఉదాత్తాది స్వరములు - ప్రాస్వదీర్ఘ ప్లుతాది స్వరూపము - ఇంగ్యము-అవగ్రహ-అపృక్షము-లోపాదుల లక్షణములు.
- 2 వ అధ్యాయము: శబ్దోత్పత్తి ప్రకారము, స్థాన నిరూపణము, వర్ణప్రకృతి నిరూపణము; స్వరాద్యుచ్చారణము, అనునాసిక-స్థానకరణ ప్రదర్శనము-స్వర వ్యంజన భేదము-స్పర్శ, ఉష్మ అస్తస్థల ఉచ్చారణ విధి-విసర్జనీయ, అనువాసికా స్థాన నిరూపణము.
- 3 వ అధ్యాయము: పదాంత, పదాదులందలి దీర్ఘమునకు ప్రాస్వవిధి.
- 4 వ అధ్యాయము: ప్రగ్రహ నిరూపణము.
- 5 వ అధ్యాయము: సంహితాధికారము-ప్రకృతి లక్షణము-అగమ-అదేశ-లోపవిధులు-మకారమునకనువాసికత్వము.
- 6 వ అధ్యాయము: షత్వ, సత్వ విధానములు.
- 7 వ అధ్యాయము: ఐత్వ, టత్వ, ఠత్వ విధానము.
- 8 వ అధ్యాయము: పర్గ ప్రథమాక్షర మనునాసికముగ మారుట, విసర్గకు రేఫ, లోప, సత్వ, షత్వ విధానము.
- 9 వ అధ్యాయము: విసర్జనీయలోపము, అయవాద్యాదేశము, అపృక్షోకారమునకు ప్రకృతి భావము, వకారాగమము, జకార, నకారములకు ద్విర్భావము; గ్రహోఽఖ్యాదులందు ఈకారోకార పూర్వకమగు వకారమునకు రేఫ, అయాద్యాదేశ విధి.
- 10 వ అధ్యాయము: స్వరసంధి విధానములు. సంధి నిమిత్తములగు స్వరముల వ్యత్యయము - అకారాకార లోపము-యదాదేశము - పదాంతయకార వకారలోపము-ప్రకృతి భావ విశేషములు.
- 11 వ అధ్యాయము: అకారలోపము-నిషేధము-మతభేదములు.
- 12 వ అధ్యాయము: అకారలోప ప్రతిషేధములు-తత్కృత స్వరభేదములు.
- ఇది ప్రథమ ప్రశ్నయందలి వండెండధ్యాయములలోని విషయము.
- ఇకనిపుడు రెండవ ప్రశ్నయందలి విషయములను పరిశీలింతము.
- రెండవ ప్రశ్నయందు

1 వ అధ్యాయము: మకారలోప పృథివీధములు, జాత్యవిధి జకారమునకు
“శ” కారాదేశము.

2 వ అధ్యాయము: ద్విత్వ; ఆగమ; ఆదేశ, స్వరితాది విధానము.

3 వ అధ్యాయము: అనుస్వార, అనునాసిక, యమ విధానము.

4 వ అధ్యాయము: అనుస్వారాగమ విధి.

5 వ అధ్యాయము: ఆనునాసిక భేదములు - త్రిప్రాచారమున వ్యంజన
కాలాధిక్యత-దృఢప్రయత్న తర విధి-చ ప్రాచార ప్రకారము.

6 వ అధ్యాయము: పృథివీప్రాచారము.

7 వ అధ్యాయము: విక్రమ విధి - మత భేదములు.

8 వ అధ్యాయము: స్వరిత భేదములు.

9 వ అధ్యాయము: స్వర వ్యంజనముల కాశయాశ్రయ భావము.

ప్రచ్ఛయ విధి - నాసిక్యకాగమ విధి స్వరభక్తి.

10 వ అధ్యాయము: శబ్ద ద్రవ్యములు.

11 వ అధ్యాయము: వర్ణవిశేషోత్పత్తి కథనము-సప్తహక్ స్థానములు.

కృష్ణాది స్వర నిరూపణము.

12 వ అధ్యాయము: సంహితా స్వరూప విభాగ కథనము.

ఫలశ్రుతి

ఈ విధముగ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య యందలి విషయము ఇరువది నాల్గధ్యాయములలో, రెండు ప్రశ్నలుగ విభజింపబడి వివరింపబడెను.

వాక్యానములు - వ్యాఖ్యాతలు

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు తొమ్మిది వ్యాఖ్యానములు కలవు. అందు రెండింటి యునిక్విఫర్మిటీ సాక్ష్యము వలననే తెలియుచున్నది. అవి అరభ్యములు. మిగిలిన వానిలో మూడు మాత్రము ప్రకటితములు. మిగిలిన నాల్గు వ్యాఖ్యలు ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథా గారములందు, వెల్లుచూచుటకై యున్నవి.

1. వరరుచి) వరరుచి, ఆశ్రేయములను ప్రాచీన వైదిక పండితులు
2. ఆశ్రేయుడు) ఈ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు వ్యాఖ్యానములను

ప్రాసీరను విషయము త్రిభాష్య రత్నమును ఇంకొక వ్యాఖ్యనుంచి తెలియుచున్నది. ఈ భాష్య కర్తయగు నొమయ్యారుడు, తన గ్రంథాదిలో

“వ్యాఖ్యానం ప్రాతి శాఖ్యస్య వీక్ష్య వారదుదాదికమ్।

కృతం త్రిభాష్యరత్నం యద్భాషతే భూసుర ప్రియమ్।

అత్ర అది వదేన అత్రేయ, మాహిషేయే గృహ్యేతే॥” అని చెప్పెను. పై వాక్యము లాధారముగ వరచుచి, అత్రేయులు వేర్వేరుగ ఈ ప్రాతిశాఖ్యకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసినని నిశ్చయము. ఈ గ్రంథములు నేడెవటను లభించుట లేదు.

వైదిక వాఙ్మయము నందనేక అత్రేయులు కలదు. తైత్తిరీయ సంహితా వదకారుడగు అత్రేయుడొకడు. తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య యందొక అత్రేయుడు (5-31; 11-8) స్మరింపబడెను. వ్యాఖ్యాకారుడగు అత్రేయుడొకడు. విచారించి చూడగ ప్రాతిశాఖ్య యందు స్మరింపబడిన అత్రేయుడు, ప్రాతిశాఖ్యాకారుడగు తీత్రేయునికంటె భిన్నుడని స్పష్టము. ఇక వదకారుడగు అత్రేయుడు, వ్యాఖ్యాతయగు అత్రేయుడు నొకరే యగుదురా? ఋక్ప్రాతిశాఖ్యను కూడ ఒక అత్రేయుడు వ్యాఖ్యానించెనుకద. వ్యాఖ్యానములను వ్రాసినవారు ఒక్కరేనా? అయితే రెండు ప్రాతిశాఖ్యలను ఒక్కరే వ్యాఖ్యానించి యుండుటకు అవకాశములు కలవు. ఏదీ యేమైనను ప్రస్తుత ప్రాతిశాఖ్య వ్యాఖ్యాతయగు అత్రేయుని దేశ, కాలాది వివరములేవియు తెలియవు. వారి వ్యాఖ్యానములు కూడ దొరకకపోవుట యది మన దురదృష్టము.

ఇక వరచుచి విషయమున గూడ నన్నియు వ్రళ్ళులే. పాణినీయ ప్రాతిశాఖ్య వరచుచి కాత్యాయనుడును, ప్రాకృత ప్రకాశకారుడగు వరచుచియు, ప్రాతిశాఖ్య వ్యాఖ్యాతయగు వరచుచియు నొక్కరే యగుదురా? దేశకాలములేవి? అను ఈ ప్రశ్నలన్నిటికి “తెలియదు” అనున దొక్కటియే సమాధానము.

3 మాహిషేయము. మాహిషుడు :

మాహిషుడను ఒకానొక పొగిసిన వైదికవిద్వాంసుడు తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు భాష్యము వ్రాసెను. ఈ భాష్యమునే మాహిషేయ భాష్యము

లేక “పదకృమ పదనము” అని కూడ వండిత లోకమున నందురు. ఈతని తండ్రి మహిమత్తై యుండను. కనుక నితడు మాహిమడు. ఈతని గ్రంథము మాహిషేయము. ఈ భాష్య ప్రతి యొకటి మద్రాసు రాజకీయ లిఖిత పుస్తక భాండోగారమున కలదు. కాని భాష్య మచటనచట త్రుటిత మయ్యెను. తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యను మాహిషేయ వ్యాఖ్యానముతో పరిష్కరించి, వ్యాఖ్య లోపించిన స్థలములను వైదికభూషణము (భూషణ రత్నము) అను వేరొక వ్యాఖ్యా భాగములతో పూరించి మద్రాసు విశ్వ విద్యాలయమువారు ప్రకటించిరి. ఈ మాహిమని కూర్చిన దేశకాలాది వివరములు తెలియవు. అయితే ఇతడు త్రిభాష్యరత్నకారుడగు సోమయార్యుని కంటె పూర్వుడు.

4 త్రిభాష్యరత్నము: సోమయార్యుడు:

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు సోమయార్యుడను వండితుడు త్రిభాష్య రత్నమును చక్కని వ్యాఖ్యనొకదానిని వ్రాసెను. ఈ వ్యాఖ్యాన ప్రారంభమున నాతడు, వరరుచి, ఆత్రేయ, మాహిషేయ వ్యాఖ్యలను బొగుగ పరిశీలించి, ప్రస్తుత వ్యాఖ్యానము చేసినట్లు చెప్పెను. ఈ వ్యాఖ్యానమును చక్కగ పరిష్కరించి, ప్రాతిశాఖ్యను కూడ కలిపి మైసూరు విశ్వ విద్యాలయముద్వార, వండిత కస్తూరి రంగాచార్యులవారు ప్రకటించిరి. సోమయార్యుని దేశకాలాది వివరములు తెలియవు. కాని తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ అను వండితుడు తాను వ్రాసిన “వైదికాభరణము” అను వ్యాఖ్యానమున త్రిభాష్యరత్నకారుని మతము ననేక స్థలములలో తిరస్కరించెను. కనుక సోమయార్యుడు గోపాలయజ్ఞకంటె పూర్వుడని మాత్రమే చెప్పగలము. అయితే ఈ గోపాలయజ్ఞ యొక్క దేశకాలాదులు గూడ స్పష్టముగ తెలియకపోవుటచే సోమయార్యుని గూర్చి ఇదమిత్యముగ ఏమియు చెప్పలేకపోవుచున్నాము.

5 వైదికాభరణము: గార్గ్యగోపాలయజ్ఞ:

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు ‘గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ’ యను ప్రసిద్ధ వైదిక విద్వాంసుడు “వైదికాభరణము” అను సరళమగు వ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను. ఈ వ్యాఖ్యానములను సరిచూచి పరిష్కరించి, ప్రాతిశాఖ్యతో కూడ వండిత కస్తూరి రంగాచార్యులవారు మైసూరునుండి ప్రకటించినారు.

శ్రీ గార్గ్య గోపాలయజ్ఞయొక్క దేశకాలాది వివరములేవియును తెలియవు. తదు ప్పతరత్నాకరమునకు “జ్ఞానదీపము” అను వ్యాఖ్యానమును రచించెనని, కస్తూరి రంగాచార్యులవారు, వైదికభరణమునకు వ్రాసిన యుపోద్ఘాతములో పేర్కొనిరి. మరియు నీ యజ్ఞ సుప్రసిద్ధమగు “బోధాయన శ్రౌతకారికల”లోని ప్రాయశ్చిత్త సూత్రములకు “ప్రాయశ్చిత్త దీపిక” యను నొక వ్యాఖ్యాగ్రంథమును వ్రాసెను. తైత్తిరీయ సంహితా స్వరమునకు సంబంధించి “స్వరసంపద” యను గ్రంథమును కూడ వ్రాసెను. కాని ఈ గ్రంథములందెడలను తనను గూర్చిన దేశ, కాలాది వివరములను ఈ గోపాలయజ్ఞ చెప్పుకొనలేదు.

6 శబ్దబ్రహ్మ విలాసము: వీరరాఘవ కవి:

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు “వీరరాఘవ కవి” అను ఒకానొక వండితుడు “శబ్దబ్రహ్మ విలాసము” అను ఒక వ్యాఖ్యను వ్రాసెను. ఈ గ్రంథము యొక్క లిఖిత వ్రతులు మద్రాసు రాజకీయ లిఖితపుస్తక భాండాగారమున కలవు. ఈతని వ్యాఖ్యయందు అత్రేయ, పరరుచి, మాహిషేయ, త్రిభావ్యరత్న, వైదికభరణ వ్యాఖ్యలను అనేక స్థలములందుట్టంకించెను, దీనినిబట్టి ఈతడు గోపాలయజ్ఞ కంటె అర్వాచీనుడు అని తెలియును. అయితే ఈతని దేశకాలాది వివరములు తెలియవు. ఈ గ్రంథము నేదికిని అప్రకటితముగ నున్నది.

7 వర్ణకృమ దర్పణము: ఖైరవా(చా)ర్య:

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు ఖైరవాచార్యుడను ఒక వండితుడు “వర్ణకృమ దర్పణము” అను వ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను. దీనియొక్క లిఖిత వ్రతి యొకటి మద్రాసు రాజకీయ లిఖిత పుస్తక భాండాగారమున నున్నదని తెలిసినది. వివరములు తెలియవు. గ్రంథము ప్రకటితము.

8 వివరణము: వద్మనాభుడు:

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు వద్మనాభుడను వండితుడు “వివరణము” అను వ్యాఖ్యను వ్రాసెను. దీని లిఖిత వ్రతి యొకటి అడయూరు లిఖిత

పుస్తక ఖాండాగారమున కలదు. గ్రంథకర్తను గురించిన వివరములు తెలియవు. గ్రంథమ ప్రకటితము.

9 వైదిక భూషణము (భూషణ రత్నము):

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు పైన చెప్పిన వ్యాఖ్యానములే కాక “వైదిక భూషణము” లేక “భూషణ రత్నము” అను మరియొక వ్యాఖ్యానము కలదు. దీని లిఖిత ప్రతియొకటి ఆడయారు లిఖిత పుస్తక ఖాండాగారమున కలదు. గ్రంథమున గ్రంథకర్త పేరు, ఇతర వివరము లేవియును లేవు. ఈ గ్రంథము మాడ అప్రకటితమె.

నేడు వైదికాభరణము, త్రిభాష్యరత్నము, పదక్రమ సదనము అను భాష్యములతో వేర్వేరుగ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య ప్రకటింపబడినది. కాని ఈ సంవత్సరము (క్రీ. శ. 1985) ఢిల్లీనుండి మోతీలాల్ బహారసీదాస్ సంస్థవారిచే ఈ ప్రాతిశాఖ్య త్రిభాష్యరత్నము, వైదికాభరణములలో కలిపి ఒకే గ్రంథములో ప్రకటింపబడెను.

ఇతిశమ్.

— — —

నమో వేదస్వరూపాయ నిత్యానంద విధాయినే!
సచ్చిదానందరూపాయ బ్రహ్మజ్ఞానాత్మనే నమః॥

వేద వాఙ్మయమునకు పుట్టినిల్లగు భారతదేశములో నేడు యజుర్వేద మునకు సంబంధించి, కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ శాఖ; శుక్ల యజుర్వేదీయ కాత్యాయన శాఖలు మాత్రమే అత్యధికమగు పరన, పాఠన, ప్రచారములందున్నవి. అందును తైత్తిరీయ శాఖ అంధ్రప్రాంతమంధు స్రబలముగ నున్నది. వేదాధ్యయనము చేయు వ్యక్తి ఎట్టి జ్ఞానమును కలిగియుండవలెనో ఈ క్రింది శ్లోకములో చెప్పబడినది.

“స్వరోవేదోఽక్షరం మాత్రా వినియోగోఽర్థ ఏవ చ।
మస్త్రం జిజ్ఞాస మానేన వేదితవ్యం వదే వదే॥

అనగ మంత్రమును తెలియగోరు వ్యక్తికి స్వరము, అక్షరము, కాలము, అర్థము, ఆ మంత్రమును ఏ కర్మ కాండయందెల్లు వినియోగించ వలెననెడి క్రమము, మొదలగు సంపూర్ణ జ్ఞానముండవలెను. అందులో స్వర, వేదాక్షర, మాత్రాజ్ఞానము ప్రాతిశాఖ్యలు, శిక్షాగ్రంథముల నుండి వచ్చును. అందును ప్రాతిశాఖ్యలే ప్రమాణము. కాని ఇట్టి లక్షణ గ్రంథము లతో కూడిన వేదప్రవచనాధ్యయనములు నేడు తగ్గిపోయినవి. కేవలము మూలమును అనగ సంహితను మాత్రమే విద్యార్థులు వదేశము పొంది కంఠ స్థమును చేయుచున్నారు. కనుక ఈ విధముగ వేదము సభ్యసించినవారు ఆయా లక్షణ గ్రంథములను స్వయముగ సభ్యసించుటకనకాశముండునట్లు ఈ ప్రాతిశాఖ్యలకు దేశభాషలలో వ్యాఖ్యానివరణములు ఎంతయు ననసర మగుచున్నవి.

ఈ ప్రాతిశాఖ్యలకు కేవలము వైదిక ప్రాముఖ్యతయే కాక, నేడు ప్రపంచమందు వ్యముఖ స్థానము వహిస్తున్న భాషాశాస్త్ర (Linguistics) పరముగ కూడ మిక్కిలి విలువ కలదు. ఈ దృష్టితో చూచినపుడు వైదిక ప్రాతిశాఖ్య, శిక్షాగ్రంథములు భాషాశాస్త్ర ప్రపంచమందు ప్రప్రథమ గ్రంథములగుచున్నవి. ప్రాచీన భారతీయ స్వరశాస్త్రమును (Ancient Indian

Phonetics) తెలుసుకోదలచినవారు ఈ ప్రాతిశాఖ్య, శిక్షా గ్రంథములను తప్పనిసరిగ అధ్యయనము చేయవలెను.

ఈ విధముగ ప్రాతిశాఖ్య, శిక్షా గ్రంథములకు వైదికవ రముగ చూచినను, అధునిక భాషాశాస్త్ర పరముగ చూచినను దేశభాషలందు వివరణము చాల యవసరమై యున్నది. మరియు ప్రాతిశాఖ్య శిక్షాగ్రంథ సాహిత్య సంపదను తెలియజేయు గ్రంథములు కూడ మన తెలుగు భాషయందు అంతగ లేవు. కాగ, ఈ కారణములను పురస్కరించుకొని స్వకాళీయమగు తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు “మడివ్రభ” అను అంధ్ర వివరణమును చేసితిని.

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యను రెండు ప్రశ్నలుగ (ఖండములు) విభజించిరి. అందు ప్రథమ ప్రశ్నయందు సంప్రదేశధ్యాయములు, ద్వితీయ ప్రశ్నయందు సంప్రదేశధ్యాయములు గలవు. ఈ గ్రంథమందు మొత్తము 545 (548) సూత్రములున్నవి. అట్టి ఈ గ్రంథమును అంధ్ర వివరణముతో మూడు భాగములుగ వెలువరించుచున్నాము. అందు — ఒకటినుంచి నాలుగు అధ్యాయములు (181 సూత్రములు) ప్రథమ భాగము. 5 నుండి 12 అధ్యాయములు (185 సూత్రములు) - ద్వితీయ భాగము. 13 నుండి 24 అధ్యాయములు (178, 179 సూత్రములు) - తృతీయ భాగము.

“మడివ్రభ” అను ఈ అంధ్ర వివరణమును ప్రధానముగ త్రిభాష్య రత్నము నాధారముగ గొని చేసితిని. ఎడనెడ వైదికభరణ మాహిషీయ భాష్యములను గూడ నుట్టించితిని. త్రిభాష్యరత్న వ్యాఖ్యను పూర్తిగ నిచ్చితిని. ఉదాహరణములను మాత్రము సంక్షిప్తముగ ఒకటి రెండక్షరములలో చూపితిని. కాని వానినెల్ల అంధ్రవివరణమున పూర్తిగ చూపితిని. పాఠకులు ఈ వ్యతతిని గమనింతురు గాక.

ఈ గ్రంథ ముద్రణమునకు తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమువారు ధన సహాయమునందజేసిరి. వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

ఇక నీ పుస్తకము నచ్చొత్తించుటకు శుద్ధప్రతిని మా శిష్యురాలు చి. కుమారి సరివల్లి లక్ష్మి; M. A; వ్రాసి అందించినది. ఆమెను శ్రీ వేంకటేశ్వరుడనుగ్రహించు గాక.

ఈ గ్రంథమును ముద్రించి ఇచ్చిన లలితా ఆర్థప్రెస్ సిబ్బంది యాజమాన్యము లకు కృతజ్ఞతలు.

అమృత

క్షయనామ సంవత్సర
విజయదశమి.
(12 10-88)

వివరణకర్త, సుధీవిధేయుడు
వేదుల సుబ్రహ్మణ్యము

ప్రథమాధ్యాయము —

సూత్రములు 1-11 వర్ణసమామ్నాయము, వర్గీకరణము 12-14 ఘోష, అఘోష వర్ణములు; 15 ఉపసర్గలు 18-21, 27 వర్ణ సంజ్ఞలు; 22-24, 28 నిర్దిష్ట పదములు; 25, 26, 29, 30 సూత్ర వ్యాఖ్యా విధానము; 31-37 మాత్రాకాల నిర్ణయము; 38-40 స్వరము. 41-47 స్వరిత స్వరము; 48-49 సమాస పదము; 50-53 నిర్దిష్ట పదవ్యాఖ్య; 54-55 ఏకాచ్ పదములు; 56-61 సూత్ర ప్రవర్తనా నియమములు.

ద్వితీయాధ్యాయము —

సూత్రములు 1-11 శబ్దోత్పత్తి, ఘోషాఘోష వర్ణ స్వభావము, 2-29 స్వరోత్పత్తి విధానము; 30 నాసికా వర్ణములు; 31-34 స్వరవ్యంజన భేదము; 35-39 స్పర్శ వర్ణములు; 40-43 అస్తస్థలు; 44-45 ఉష్మలు; 46-48 హకార విసర్గలు; 4-52 నాసిక్యలు.

తృతీయాధ్యాయము —

సూత్రము 1 వరిచయము, ప్రాస్య విధి; 2-8 సమాస పదమున ఆకారాంత పూర్వ పదములు; 7 సమాస పదమున ఈకార, ఉకారాంత పూర్వ పదములు; 8-12 ఆకారాంత క్రియా పదములు, నిపాతలు; 13-14 ఈకారాంత; ఈకారాంతములు; 15 పూర్వమందున్న ఆకారము.

చతుర్థాధ్యాయము —

సూత్రము 1-4 ఉపొద్ధాత వరిచయములు; 5-54 ప్రగ్రహ విధానము; వివిధ పదముల నిర్దేశము.

అ ధ్యాయ విషయ వివరణము

అధ్యాయము 5.

సంహితా విషయత్వము-1 ప్రకృతి స్వరూప నిర్వచనము-2 మాత్ర ప్రవృత్తి ప్రకారము-3 శకరాగము విధి 4-7; యకారాగము విధి 8; అరాదేశ విధి-9; రేఫ, షాదేశ విధి-10; మ, వ, ష, విసర్గ, యకార లోప విధి 11-19; వదాంత నకార తకారములకు శకరాద్యాదేశ విధి 20-26; మకారమునకు సప్తానానునాసిక విధి 27-31; జకార, జకారములకు కకార, తకారాగము విధి 32-33; శకారమునకు ఛకారాదేశము 34-37; హకారము నకు చతుర్థాగము విధి 38-41.

అధ్యాయము 6.

సకార, విసర్గలకు షత్వవిధి-5; వానికవవాదములు 8-13; వదాంత పొక్కుత నకారమున సాదేశము 14.

అధ్యాయము 7.

నకారమునకు ఐత్వవిధి 1-12; త, థ లకు టత్వ, ఠత్వ విధి 13-14; నకారమునకు ఇత్వావవాద విధి 15.

అధ్యాయము 8.

ఉత్తమవర ప్రథమకు ఉత్తమాదేశ విధి 1-4; విసర్గకు రేఫాదేశము 5-15; విసర్గనీయ లోపాది విధి 16-22; విసర్గకు సత్వ, షత్వవిధి 23-35.

అధ్యాయము 9.

విసర్గకు లోపాదేశవిధి 1-10; అయవద్యాదేశవిధి 11-15; అవృక్షోకారము నకు ప్రకృతి భావం; నకారాగము విధి 16-17; నకారమునకు

ద్విత్యము 18-19; గ్రహాభ్యాదులందు ఈకారోకార పూర్వకమగు నకారము నకు రేఫాయాద్యాదేశ విధి 20-24.

అధ్యాయము 10.

స్వర సంధులు 1-8; ఉదాత్తాదివ్యత్యయము 10-12; ఆకార ప్రకృతి భావము 13; అకారాకారముల లోపము 14; యణాదేశ సంధి; స్వరమార్పు 15-17; ఈకారమునకు ప్రకృతి భావము 18; పదాంతయ, వకారముల లోపము 19-23; ప్రకృతి భావము 24-25.

అధ్యాయము 11.

అకారలోప విధి 1; లోపాభావ విధి 2-18; లోప విషయమున మతాంతరము 19.

అధ్యాయము 12.

అకారలోపాభావములు 1-8; తన్నిమిత్ర స్వరభేదములు 9-11.

విషయ వివరణము.

అధ్యాయము 13.

మకారలోప విధి-1-4; నకారమునకు ఇత్య విధి. ప్రాశస్త్య ఇత్యము-5-15; కకారమునకు డత్య విధి-16.

అధ్యాయము 14.

ద్విత్య విధి-1-8; ఆగమ విధి-8-11; ఉష్మకు సవర్గీయ ద్వితీయా దీకము-12-13; పై సూత్ర విషయమున అపవాద మకాంతరములు-14-28; స్వరితాది విధానము-29-33.

అధ్యాయము 15.

అనుస్వార విధి-1-3; స్రాదులలో అనుస్వార విధి-4-5; సమానాక్షరములలో అనునాసిక విధానము-6-8; ఏకయమ విధానము-9.

అధ్యాయము 16.

పదమధ్యమందలి ఉష్మలకంబే పూర్వమనుస్వార విధి-1-30.

అధ్యాయము 17.

తీవ్రతరాది భేద వివరణ-1-4; తీవ్రతరోచ్ఛారణ-5; దృఢ ప్రయత్న తర విధానము-6; ఉచ్ఛారణ ప్రకారము-7, 8.

అధ్యాయము 18.

ప్రణవోచ్ఛారణము-మత భేదములు-1-7.

అధ్యాయము 19.

విక్రమ స్వరూప నిర్వచనము 1, 2 కమ్పు విధానము 3-5.

అధ్యాయము 20.

తైత్తిరీ, వృత్తిహత, అభినిహిత ప్రశ్నోత్తర పాదవృత్త తైత్తిరీ వ్యంజన
నిరూపణము 1-8; వాని ఉద్భావ విధానము. 9-12.

అధ్యాయము 21.

అంగ సంహితాదికార్య నిరూపణము 1-9;

ప్రచయ స్వరూప నిరూపణము 10-11;

యమ, నాసిక్య, స్వరభక్తి స్వరూప నిర్వచనములు 12-16.

అధ్యాయము 22.

వర్ణాన్యత్వ నిర్వచనము 1-2; పారిలాపిక శబ్ద వివరణము 3-8;

ఉచ్చైః కర, నీచైః కర పద నిరూపణము-9, 10.

మన్ద్రాది స్థాన నిరూపణము 11, 12. విరామ స్వరూపము 13.

గురు, లఘు స్వరూప నిరూపణము 14, 15.

అధ్యాయము 23.

వర్ణ విశేషోత్పత్తికథనము 1-3; సప్తవాచ స్థానములు 4-13;

త్రుష్టాది స్వర నిరూపణము 14, 15. అహ్వారక స్వర, తదుద్భావ విధానము 16-24.

అధ్యాయము 24.

చతుర్విధ సంహితా నిరూపణము 1-4;

వేదాధ్యయనము చేయువారు గ్రహించవలసిన విషయములు - 5, 6.

***

N. B. 1 నుండి 12 అధ్యాయముల నూత్ర పాఠము పుస్తకము చివరన
గలదు.

తైత్తిరీయ ప్రాతిపదిక

సూత్రములు

అధ్యాయము 1

- 1 అథ వర్ణ సమామ్నయః॥ 7
- 2 అథ నవాదితస్సమాక్షరాణి॥
- 3 ద్వే ద్వే సవర్ణే హ్రస్వద్విధౌ॥
- 4 స ప్లుతపూర్వమ్॥
- 5 షోడ శాదిత స్స్వరాః॥
- 6 శేషో వ్యజ్ఞానాని॥
- 7 ఆధ్యాః పంచవింశతిస్స్వరాః॥
- 8 పరాశ్చతస్రోఽస్త్రాః॥
- 9 పరే షడూష్మాదః॥
- 10 స్వర్ణానామానుపూర్వేణ పంచపంచవర్గాః॥
- 11 ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థోత్తమాః॥
- 12 ఊష్మ విసర్జనీయ ప్రథమ ద్వితీయా అఘోషాః॥
- 13 స హకారః॥
- 14 వ్యజ్ఞానశేషో ఘోషవాన్॥
- 15 అప్రావోపాభ్యది ప్రతిపరివినిత్యుచసర్గాః॥
- 16 పర్వాః కారోత్తరో పర్వాఖ్యాః॥
- 17 అకారవ్యవేతో వ్యజ్ఞానానామ్॥
- 18 స విసర్జనీయ జిహ్వమూలీయోపధ్మానీయానుస్వారనాసిక్యానామ్॥
- 19 ఏళుస్తు రస్య॥
- 20 ప్రా సోప్ వర్ణోత్తరస్త్రయాణామ్॥
- 21 అకారో వ్యజ్ఞానానామ్॥

- 22 గ్రహణస్య చ।
- 23 అకార ఆగమవికారి లోపినామ్।
- 24 గ్రహణం వా।
- 25 ఆపన్నం నన్దేహే॥
- 26 అనేకస్యాపి।
- 27 ప్రథమో వర్గోత్తరో వర్గాశ్వాః।
- 28 ఆం వికారస్య।
- 29 పూర్వ ఇతి పూర్వః।
- 30 పర ఇత్యుత్తరః।
- 31 ఋకార ల్కారౌ హృస్వా।
- 32 అకారశ్చ।
- 33 తేన చ నమానకాలస్వరః।
- 34 అనుస్వారశ్చ।
- 35 ద్విస్తావాన్ద్విర్వః।
- 36 త్రిః స్తతః॥
- 37 హ్రస్వార్థకాలం వ్యజ్ఞానమ్।
- 38 ఉచ్చైర్చరుదాత్తః।
- 39 నీచై రనుదాత్తః।
- 40 సమాహారస్స్వరితః।
- 41 తస్యాదిరుచ్చైస్థరాముదాత్తాదనస్తరే యావదర్థం హ్రస్వస్య।
- 42 ఉదాత్త వమశ్శేషః।
- 43 సవ్యజ్ఞానోఽపి।
- 44 అనస్తరో వా నీచైస్తరామ్।
- 45 అనుదాత్తసమో వా।
- 46 ఆదిరస్యోదాత్తసమశ్శేషోఽనుదాత్తసమ ఇత్యాచారాః।

సూత్రములు

అధ్యాయము 4

- 1 అథ ప్రగ్రహః॥
- 2 నావగ్రహః॥
- 3 ఆస్తా॥
- 4 ఇతి పరోఽపి॥
- 5 ఉకారః॥
- 6 ఓకారోఽసాఽహితోఽకారవ్యజ్ఞనపరః॥
- 7 సమహదథపితూర్వశ్చ॥
- 8 అథైకారే కారాః॥
- 9 అస్మే॥
- 10 త్వే ఇత్యనింగాస్తా॥
- 11 దేవతే ఉభే భాగభే ఉర్ధ్వే విశాఖే శృంగే ఏనే మేధ్యే తృష్ణే తృద్యే కనీనికే పార్శ్వే శివే చోత్తమే ఏవోత్తరే శిప్రే రథస్తరే వత్సరస్య రూపే విరూపే విసురూపే సదోహవిర్ధానే అధిషవణే అహోరాత్రే ధృత వ్రతే స్తుతశస్త్రే ఋక్సామే ఆత్రే అర్చితరైవతే పూర్తే వ్రతే విధృతే అనృతే అచ్చిద్రే బహులే పూర్వజే కృణుధ్యంసదనే॥
- 12 అమీ చక్షుషీ కార్ణీ దేవతాఫల్గునీ ముష్టి దీ నాభీ వపాశ్రవణీ అహనీ జన్మనీ సుమ్మినీ సామనీ వైష్ణవీ ఐక్షవీ దర్శి ద్యావావృధివీ॥
- 13 పూర్వశ్చ॥
- 14 న రుద్ధే నిత్యమ్॥
- 15 హరి స్కహరి సహాతీ కల్పయన్తి అపృపతీ ఆహుతీ
- 16 పూర్వశ్చ॥
- 17 వాసనీ తవసీ రోదసి॥
- 18 పరశ్చ॥
- 19 వ్యవస్వతీ భరిష్యన్తి నః పృథివీ॥
- 20 యో అవ్రథేతా ముర్వీ తే అస్య యం క్రన్తసి ధన్తస్వతీ తే ఆచరన్తి అన్తర్జానుః॥
- 21 నోవస్థే॥
- 22 ఇరావతీ వ్రభృత్యాదాధార॥
- 23 పూర్వజే వ్రభృత్యాఽయమ్॥

- 24 ఇమే గర్భముపై వరసేనవరః॥
 25 క్రూరమావస్థజూర్వహ్మజైతేమ చ॥
 26 హృదేచ॥
 27 దృఢే॥
 28 ఘ్ని చక్రే వవరే॥
 29 న్యతీ॥
 30 వవరో న॥
 31 సమీచీ॥
 32 నవరో న॥
 33 చీ యత్రవరః॥
 34 అన్మహే॥
 35 వత్తీశుతిః॥
 36 గ్ని॥
 37 న హీవరః॥
 38 వీర్వారౌ కృష్ణ శృరా వో యదా వరః॥
 39 న జ్ఞే అహ్ని నిత్యమ్॥
 40 ఆకార ఏకం పూర్వస్తు బహుస్వరస్య తేఢే॥
 41 న కార్యాతే॥
 42 తే మాపాతం నమ॥ ఏనమభి వాయుర్గర్భముపాహస్తు వరః॥
 43 ఆనుదాత్తో న నిత్యమ్॥
 44 ఏతే తనువా వై సమే వహియశ్చ వదిష్ఠ కృరః॥
 45 వరశ్చ ద్వియోః॥
 46 స్థః వరః॥
 47 వంశో యోః॥
 48 సోమాయు నైవతస్మిన్॥
 49 దేవీ॥
 50 వరశ్చ॥
 51 ఏకవ్యవేతోఽపి॥
 52 గమయతో భవతోఽనూకారాత్పరం తనూయదకరోక్కుర్యా దిష్టిష్వబ్రూ
 కాం ప్రవర్తాంతం ప్రబ్ధీ కాం వాచయతి బిభృతస్తాగ్నిం గాయత్రం
 కాభ్యామేవో బాభ్యామవాస్తరంవర ఆషష్ఠాత్॥
 53 స గ్రామీ వర్చసీ మిధునీ మాసే లోకే ధత్తే॥
 54 అతే సమాన పదే నిత్యమవే చావే చ॥

తైత్తిరీయ ప్రాతిపదిక

సూత్రములు

అధ్యాయము 5

- 1 అథ సంతామక ప్రాణభావే॥
- 2 యథాయుక్తా ద్విదిస్సో వక్తవీ॥
- 3 తత పూర్వంపూర్వం వ్రథమమ్॥
- 4 తత మిథు పూర్వశ్చకార శ్చవరః॥
- 5 సుపూర్వశ్చ చన్ద్రవరః॥
- 6 సమూర్వ స్సకారః కురువరః॥
- 7 అకుర్వ చ వ్రత్యయాత్పరః॥
- 8 నీచాపూర్వో దకార ఉచ్చాపరః॥
- 9 అసమూర్వోఽరమ్మకారః॥
- 10 అవగ్రహ అశీర్మా స్సువరితి రేఫం పరస్సకారష్టకరమ్॥
- 11 అథ లోపః॥
- 12 ఈమూర్వో మకారః॥
- 13 తునుపూర్వ ఉదాత్తయోర్వకారః॥
- 14 ఉత్పూర్వ స్సకారో వ్యజ్ఞనవర్కః॥
- 15 ఏష స స్య ఇతి చ॥
- 16 నాసః॥
- 17 ఇద్విదగ్గుణమాంన ఏనాషధీః వరస్సః॥
- 18 అవగ్రహ ఇత్యేకమ్॥
- 19 తిష్ఠస్త్యేకయా సపూర్వః॥
- 20 సకారశ్చకారం చ వరః॥
- 21 నాయన్నైరయ న్నాన్యున న్ననడాన్ స్ఫుటీవా న్వారుదానేవాస్మిన్॥
- 22 తకారశ్చకారం శచఫవరః॥
- 23 జవరో జకారమ్॥

22

24 నకార ఏతేషు ఇకారమ్॥

25 అవరౌ లకారమ్॥

26 నకారోఽనునాసికమ్॥

27 మకారస్పృర్శ వరస్తస్య సస్థానమనునాసికమ్॥

28 అస్తస్థా పరశ్చ సవర్ణమనునాసికమ్॥

29 న రేఫవరః॥

30 యవకారవరత్పైకేషా మాచార్యాదామ్॥

31 ఉత్తమ లభావాత్పూర్వోఽనునాసిక ఇత్యాశ్రేయః॥

32 జపూర్వః కకార స్పృషకారవరః॥

33 టనకారపూర్వశ్చ తకారః॥

34 ణ్పర్వపూర్వశ్చకార శ్చకారమ్॥

35 న మకారపూర్వః॥

36 పకార పూర్వశ్చ వాల్మీకేః॥

37 వ్యంజనవరః పౌష్కరసాదేర్న పూర్వశ్చ ఇకారమ్॥

38 ప్రథమపూర్వో హకారశ్చతుర్థం తస్య సస్థానం ప్రాక్షి కౌణ్డిస్య గాతమ
పౌష్కరసాదీనామ్॥

39 అవికృత ఏకేషామ్॥

40 చతుర్థోఽస్తరే శ్చైత్యానునాదీనామ్॥

41 మిమాఁసకానాం చ మిమాఁసకానాం చ॥

— — —

సూత్రములు

అధ్యాయము ?

- 1 అథ నకారో ఇకారమ్॥
- 2 మహాకృధి సువస్పమిన్ద్రా స్తూ ర్యురువాష్టత్త్రిగామ నిష్పూర్వః॥
- 3 హన్యాదువ్యమానం చ॥
- 4 పారిపరిపరీప్త పూర్వః॥
- 5 అవర్ణవ్యవేతోఽపి॥
- 4 6 వాహన ఉహ్యమానో యానమయస్యపేన వ ఇచ్చ॥
- 7 ప్రపూర్వశ్చ॥
- 8 ఇన్ద్రోఽయజుః పూర్వ ఏనం కేనః
- 9 సృశ్రీపూర్వో మనాః॥
- 10 అగ్నానామోనేగానిగానాంగానియామేన॥
- 11 రషః పూర్వో హవన్యహ్నిహన్॥
- 12 రూపూర్వో మయాన్యనీ॥
- 13 వాహుష (అహుష) పూర్వస్తప్తమ్॥
- 14 ధశ్చ రమ్॥
- 15 న తకార పరః॥
- 16 నహ్యతి సూనం సృత్యస్త్య స్యోఽన్యభిరన్యస్త్యస్తశ్చ అస్తశ్చ॥

26

23 కఖవకారపరష్వమకార పూర్వస్పమవగ్రహః।

24 ఆచ్చిర్నిరిడ శ్శశ్వతోఽవసోదేవరిషోఽఽహసోఽతిదివో విశ్వతోఽశ్వన
స్తమసః।

25 కృధిపిన్వవధే వరః।

26 న సక్రమకారవరే।

27 పత్నీషేవతీవతే పతయే వతిష్పతిమ్మరః।

28 దివ స్పహసస్పరిపుత్వరః।

29 రాయస్సోవరః।

30 నమస్కరో వరః।

31 వసుష్కళకార వరః।

32 నాధ్వరం విశ్వతోఽన్తర్జాతో వివిశుః వరుః పునః।

33 ధషవతి।

34 పరివా హ్రవరః।

35 న నిర్జనిః।

( ) ( ) ( )

- 1 అథ ప్రథమః।
- 2 ఉత్తమపర ఉత్తమః సవర్గీయమ్।
- 3 తృతీయః స్వర హెషవత్పరః।
- 4 కకుచ్చ మకారపరః।
- 5 అథ విసర్జనీయః।
- 6 రేఫమేతేమ।
- 7 న రేఫ పరః।
- 8 హ్యర భార్యార్థార విభరజీగరకరన స్తర్వివ స్సవః పునరహరహః ప్రాత
ర్వస్త శ్శమితనవికస్పనుత స్సనుత స్సోతర్థోతః వతర్మాత ర్యష్టరేష్ట
రేష్టస్త్వష్టః।
- 9 కరావరనుదాతై పదే।
- 10 అస్తరనాద్యుదాతై।
- 11 అవృత్పరః।
- 12 ఇతి పరోఽపి।
- 13 అహరహ స్సువరనిర్ణాస్తః।
- 14 న బిర్యామృరః।
- 15 అఽహశ్చ సర్వేషామ్।
- 16 అనవర్తపూర్వస్తు రేఫపరో అవ్యతే।
- 17 దీర్ఘం చ పూర్వః।
- 18 ఏష్టశ్చ।
- 19 నైకేషామ్।
- 20 ద్యావుత్తమోత్తరీయస్య రేఫమ్।
- 21 సాఙ్కత్యసోకారమ్।
- 22 ఉఖ్యస్య సపూర్వః।

సూక్తిములు

అధ్యాయము 9

- 1 ఊష్వవరోఽహోషవరో అవ్యతే కాణ్డమాయనస్య।
- 2 అహోషవర స్తస్య సస్థానమూష్యామమ్।
- 3 న క్షవరః।
- 4 కవవర్గవరశ్చాగ్నివేళ్య వాల్మీకోఽః।
- 5 ఊష్వవర ఏవై కేషా మాచార్యాణామ్।
- 6 న ప్లాక్షి ప్లాక్షాయణయోః।
- 7 ఓకారమస్సర్వోఽకారవరః।
- 8 హోషవత్పరశ్చ।
- 9 అవర్ణహర్వస్తు లుప్యతే।
- 10 అథ స్వరవరో యకారమ్।
- 11 ఏకరోఽయమ్।
- 12 ఓకరోఽవమ్।
- 13 నాకారవరః।
- 14 ఐకార ఆయమ్।
- 15 ఔకార ఆవమ్।
- 16 ఉకరోఽప్యక్షః ప్రకృత్యా వకరోఽస్తరే।
- 17 న త త్తస్మాత్సాప్త హితః।
- 18 హ్రస్వహర్వో జకరో ద్వివర్ణమ్।
- 19 సకారశ్చ।
- 20 అనితివరో గ్రహాభ్య యజ్ఞావ్యప్య పిరణ్యపల్లయే ప్పికరకాహర్వో రేఫమాకారహర్వశ్చ యకారమ్।
- 21 మర్త్య నదయానమృతా స్తుర్వాన్తేనో వహర్వః సో అస్మానవిమాన్లోమా న్మధు మాన్తవిష్ణాన్తాతమావాదే చికిత్సానిదావాన్ కక్షీవాన్పాణవాన్ పయస్వాన్వశాన్విదతానమితానరాన్సోషాన్మహాశ్చ శ్చ।
- 22 ఇన్ద్రోమేఽకరూఢ్యమిహాఽప్యేత్వగన్మేదేన్యానాయజిప్త ఆచర్త్య కుర్వతా దుహద దితిరగ్రేఽథరాస్త్రవత్సాన లమ్పరశ్చ।
- 23 న రశ్మీఃక్రచ్చిప యన్యమాన్యత శ్లాస్త్రమా నావర్చాన్యజీయాన్।
- 24 ఉదధావరశ్చోదధావరశ్చ।

- 1 అధై కముభి।
- 2 దీర్ఘః సమాశ్వాసే సవర్ణః।
- 3 ఆథావర్ణపూర్వే।
- 4 ఇవర్ణవర ఏకారమ్।
- 5 ఉవర్ణవర ఓకారమ్।
- 6 ఏకార్థే కారవర ఐకారమ్।
- 7 ఓకారౌకారవర ఔకారమ్।
- 8 అరమ్మౌర వరే।
- 9 ఉవసర్ణపూర్వ ఆంమ్।
- 10 ఉదాత్తముదాత్తవతి।
- 11 అనునాసికే అనునాసికమ్।
- 12 స్వరితానువాత్త సర్విపాతే స్వరితమ్।
- 13 స ధామసాసి వరో బుద్ధియాశ్వాసఃపూషామినన్తార్చే।
- 14 ఏష్ట రేతనేమన్నోద్భన్నోష్ఠీహః వరో అవ్యతే।
- 15 ఇవర్ణోకారౌ యవకారౌ।
- 16 ఉదాత్తయోశ్చ వరోఽనువాత్త స్వరితమ్।
- 17 ఉభావేష్టవ।
- 18 న శ్యేతీ మిథునీ।
- 19 అప్యేతే త్వవర్ణపూర్వౌ యవకారౌ।
- 20 నోభ్యస్య।
- 21 వకారస్తు సాఙ్కృత్యస్య।
- 22 ఉకారౌకారవరౌ అప్యేతే మాదాకీయస్య।
- 23 లేకో వాత్సవ్రస్యైతయోః।
- 24 న ప్లత వ్రగ్రహౌ।
- 25 వరశ్చ వరశ్చ

సూత్రములు

అధ్యాయము 11

- 1 అవ్యతే త్వకార ఏకార ఓకార పూర్వః॥
- 2 అథాఽలోపః॥
- 3 ధాతారాతిరుపనా జపేను జష్టశ్యేనాయోఖ్య ధ్రువ క్షితిరియమేవ
సాయాఽగ్నిర్మూర్ధా రుద్ర సదమోపొత్తమ పికర్ష విహవ్య హిరణ్య
వర్ణీయ యాజ్ఞా మహాపృష్ఠే॥
- 4 అఽహసోఽఽ హతిరనిష్ఠతోఽపస్త్యస్మానపద్యా దహని చ॥
- 5 అను మర్మాస ఽపొమర్తో రథస్త్వోఽదత్తీవాతః పూర్వః॥
- 6 అభి వాత్యపశ్చ॥
- 7 అన్వగమ చ్చ॥
- 8 అవః పూర్వోఽద్భిరపాం వపాదస్మాన్॥
- 9 రాయేస ఇవ్ర్యః పూర్వశ్చాకారవరే॥
- 10 తేపూర్వోఽవ్యస్తోఽఽశరగ్నే॥
- 11 మేపూర్వశ్చ॥
- 12 అస్మాశ్యేనాఽవరా చ॥
- 13 నః పూర్వోఽసదగ్నిరహస్తమోఽభ్యస్మిన్నద్య వధి॥
- 14 నమః పూర్వోఽగ్రేఽశ్వేభ్యోఽగ్రియా య॥
- 15 ఆవిన్నస్సోమః పూర్వోఽగ్నివరః॥
- 16 ధీరాసోఽదత్తాస ఏకాదశాస ఋషీదాం పుత్ర శ్శార్వాతేఽపాథః పితారః
వృధివీయజ్ఞ ఆసతే యే గృహ్తామ్యగ్రేవాఽ విషజ్ఞే సఽఽ స్థానోయు
వయోర్యః వృష్టి వతిర్వోగో శుష్మః పువస్సమిద్ధ ఋషభః పాథోవచో
వర్షిష్ఠే జుషాదో యోరుదో వృష్టః పూర్వః॥
- 17 అరతిమన్యయజ్ఞస్యాతి ద్రుతోఽతి యస్త్య నృతోఽవిష్యన్నవమీవోఽ
న్నేవ్యర్చిరజీతావశ్యా నిమహ్నియా అమ్భాల్యర్వస్తమస్త్య కృణోద
క్లిరోఽఘ్న యో అస్కభాయ దయ్యతోఽశ్వసనిరస్థభిరశేషేదగ్నేఽఘ్నియ॥
- 18 అధ్వర స్వరవరే॥
- 19 స పూర్వస్యార్థ సదృశ మేకేషా మర్థ సదృశ మేకేషామ్॥

సూత్రములు

అధ్యాయము 12

- 1 అథ తోపః॥
- 2 అసి॥
- 3 న గర్భస్సన్నద్ధో యమో భద్రః పూర్వః॥
- 4 యవనహ వరః స్వరపరేషు॥
- 5 జకారగ్న వర ఉదాత్తః॥
- 6 మోచచోదధాన స్థిపూర్వశ్చ॥
- 7 అభ్యావర్తి న్న పూషమపి దధాయ్యవ్యాన్వదితిశ్శర్కాగ్నేర్జి శ్చిమగ్నయః
పప్రయోఽస్మికమస్మి ధత్తాశ్శాశ్వా శ్చగ్నిరశ్వామామాఽర్య మన్నస్మ
శ్చాశానస్మిన్యజ్ఞేఽస్త్రాఽవ్యథమానాఽభిదోహో మధాయ్యదోఽథో దుగ్ధా
అరిష్టా అరథా అర్పన్త్యన్తరస్యామత స్థాన్నాయాగ్నిర స్వదకరమ్॥
- 8 గాహమానో జాయమానో హేతయో మన్యమానో వనస్పతిభ్యః వతే
స్రిధస్త్రవసస్స్విదావో భామికోఽగ్నయ ఆయోఽధ్వర్యో యతో పూర్వః॥
- 9 తస్మిన్ననుదాత్తే పూర్వ ఉదాత్త స్వరితమ్॥
- 10 ఉదాత్తే చానుదాత్త ఉదాత్తమ్॥
- 11 స్వరితశ్చ సర్వత స్వరితశ్చ సర్వత॥

తైత్తిరీయ ప్రాతిపదిక

సూత్రములు

అధ్యాయము 13

- 1 అథ మకార లోపః।
- 2 రేఫోష్టపరః।
- 3 యవకారపరతైక్వేషా మాచార్యాదామ్।
- 4 న సఁ సామితి^{ప్ర}పరః।
- 5 అథ వర్ణానామ్।
- 6 ఋకార ర్కార రషపూర్వో వకారో ఐకారఁ సమా నవదే।
- 7 వ్యవేతోఽపి।
- 8 హిరణ్మయమ్।
- 9 పాణి-గూఢ-పుణ్య-కణ్వ-కాణ-గాణ-బాణ-వేణు-గుణ-మణి ప్రవాదేషు పూర్వః।
- 10 పథి పణిం వీయమాణ^{క్షో} శ్చోః।
- 11 టవర్గ పరః।
- 12 చతుశ్చ పణి^{క్ష} స్థూణా హిణుయాద్ధిదోతి కేదేయోఽటిష్ఠాః ఉచ్చిదముగుణా శ్చృతి శ్చుపుణి కావాటి జాయాణవశ్చాట్టార స్థ్వాణుం తూణవే వీణాయామ శ్లోణయాపదేతవాణిః కల్యాణి కుణువం వాణ శ్చతశోదా ప్రతిర్హణికామేణి।
- 13 అవగ్రహో వృషణ్చర్ష డ్రుహ్మణ్డక్షద్రుహ్మణ్డర్షద్రుహ్మణ్డః।
- 14 ఋణ్డ షణ్డషమరాన్డ చేతి ప్రాకృతాః।
- 15 న సుషుమ్నోఽగ్నియుష్మానీతోఽన్తోఽలోపాత్ పుర్యవరో వ్యవాయేషు శసచటత వర్గీయేషు।
- 16 వృక్తవ్యరాత్పురో శోడం పౌష్కరసాదేః పౌష్కరసాదేః।

- 1 స్వర పూర్వం వ్యంజనం ద్వివర్ణం వ్యంజనవరమ్।
- 2 లకారపూర్వ స్పర్శశ్చ పౌష్కరసాదేః।
- 3 స్పర్శ ఏవై కేషామాచార్యాదామ్।
- 4 రేఫాత్పరం చ।
- 5 ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు వ్యంజనోత్తరయోః పూర్వః।
- 6 రేఫ పూర్వయోశ్చ నిత్యమ్।
- 7 లకారపూర్వే చ।
- 8 ఉపసర్గ పాథ ఏషోఽత్యాతి ధామి పరమభూతే పూర్వేషు ఛఖి భుజేషు చ।
- 9 అహోషాద్మాహ్మిణః పః ప్రథమోఽభినిధానస్పర్శవరాత్తస్య సప్తానః।
- 10 అహోషే స్లాక్షేః।
- 11 ఉత్తమ పరాత్తు స్లాక్షాయణస్య।
- 12 ప్రథమ ఉష్మవరో ద్వితీయమ్।
- 13 బాడభీ కారస్యాస హ్నినవరః।
- 14 అథ న।
- 15 అవసానే రవిసర్జనీయ జిహ్వమూలీయోపధ్మానీయాః।
- 16 ఉష్మో స్వరవరః।
- 17 ప్రథమ వరశ్చ స్లాక్షిస్లాక్షాయణయోః।
- 18 ఉష్మోఽహోషో హరితస్య।
- 19 రేఫవరశ్చ హకారః।
- 20 ఉపసర్గశ్చ తపర్గవరః।
- 21 అతవర్గౌ యవకారవరౌ।
- 22 పరశ్చ।
- 23 సవర్గ సత్త్రిమ వరః।
- 24 నానుత్తమ ఉత్తమవరః।

- 25 అథై కేషామచార్యాదామ్।
- 26 అకారో హశవకారవరః।
- 27 స్పర్శ స్పర్శవరః
- 28 వదానశ్చ వ్యజ్ఞవవరః ప్రాకృతః।
- 29 ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః స్వరితమ్।
- 30 వ్యజ్ఞానాన్తర్దితోఽపి।
- 31 నోదాత్త స్వరితవరః।
- 32 నాగ్నివేశ్యాననస్య।
- 33 సర్వో నేత్యేకే సర్వోనేత్యేకే।

— — —

- 1 నకారస్య రేఖోష్ఠ్య యకార భావాల్లుప్తే చ మలోపాచ్చ పూర్వస్వరోఽను
నాసికః।
- 2 నై కేషామ్।
- 3 తత స్త్వనుస్వారః।
- 4 సోదిమ చై కవద ఊష్మవరః।
- 5 నా న్నవికారాత్పూర్వః।
- 6 అప్రగహః సమానాక్షరాణ్యనునాసికాన్యేకేషామ్।
- 7 వదం చ ప్లుతః శాఙ్గాయన కాణ్డమాయనయోః।
- 8 అకారస్తు సః హితాయామపి।
- 9 నర్వమేకయమం పూర్వేషాః నర్వమేకయమం పూర్వేషామ్।

— — —

- 1 అథ సకారపరాః।
- 2 స్రశోహపాశవదాదయస్పృర వరే।
- 3 వికృతేఽపి।
- 4 రాపూర్వశ్చ।
- 5 శఙ్ఘస్థైః సన్తో దాత్తే।
- 6 అశఙ్ఘసన్।
- 7 స శసనం విశసనేన।
- 8 మావదాదిరనుదాత్తః।
- 9 పుమీపూర్వశ్చ నిత్యమ్।
- 10 సకాయపరశ్చ।
- 11 నావగ్రహ పూర్వః।
- 12 మాసి మాసుమాసో మాసామితి చ।
- 13 హి పు జిగా జిఘా ఛఙ్ఘనీనేఽతఙ్ఘసయదాశాఙ్ఘనీత్కనీయా జ్యాయా
ద్రాఘీయా రఘీయా శ్రేయా హ్రసీయా వసీయా భూయాఙ్ఘో జక్షివా
జఘ్నివా జిగివా జిగివా తస్థివా దాశ్వా దీదివా పపివా పీపివా విద్వా
వివిశివా శుశ్రువా ససుగ్రివా।
- 14 త్కారేక రోకారాస్పిషివరాః పదాంతయోః।
- 15 వికృతేఽపి।
- 16 అనాకారో హృస్వఙ్ఘసాంఙ్ఘ్యత్యశ్య।
- 17 స వదే ద్విస్వరే నిత్యమ్।
- 18 ఋజీషి, జిగాసి, జిఘాస్యజాసి యజాసి దదాసి దధాసి వర్తయాసి చ।
- 19 దఙ్ఘననాభ్యో దఙ్ఘసోభి ర్దఙ్ఘనం వృషదఙ్ఘో దఙ్ఘకా దఙ్ఘస్తో
త్యాం పరః।

20 ముచ్చిస్యే ముచనతై యచనద్యచనన్వచనతే వచనగః।

21 ఉన్న వచశమ్।

22 అక్షప్తస్తో త్కప్తస్యతే నప్తస్యతే భప్తశతే రప్తహ్యై వ॥

23 ఐకార ఉఖ్యస్య నిజాన్తః।

24 విరిత్తి సంఖ్యాను।

25 శిచుమార శ్చిచషత్సప్తశ్చ నప్తసోఽ సప్తస్కృత్య సచస్పష్ట
నప్తస్కృతశ్చ సచ శతస్సచిశా కిచిశిల।

26 సిత్యద్యహకార వరః।

27 మచహిష్టస్య వ।

28 శ్చిదీరచహతిరచహోఽచహారచ హోముగత్యచహి అచహనోఽచ
హసాఽచశమచకుభిరచశభువాఽప్తశ్చచహ అచశవోఽచకురచ
కుమచకునచకునాఽచ శోరచ కాయోపాప్తశ్చచ కావప్రగహే।

29 ఉదాత్తోఽచస్యోఽచసాయాచసాఖ్యామచసావితి।

30 నాసావా నాసావా।

— — —

సూత్రములు

అధ్యాయము 17

- 1 తీవ్రతరమానునాసిక్యమను స్వారోత్తమే ప్రితి శైత్యాయనః।
- 2 సమఁ సర్వతేతి కౌహశీపుత్రః।
- 3 అనుస్వారేఽద్వీతి భారద్వాజః।
- 4 నకారస్య రేఖోష్ఠ యకారభావాల్లుప్తే చ మతోపాచ్ఛోత్తరముత్తరం
తీవ్రతరమితి స్థవిరః కౌడ్డిన్యః।
- 5 వ్యంజనకాలశ్చ స్వరస్యోక్తాధికః।
- 6 స్వారవిక్రమయో ర్ద్వధ ప్రయత్నతరః హిష్కరసాదేః।
- 7 వ్రయత్న విశేషా త్సర్వ వర్ణానామితి శైత్యాయనః।
- 8 నాతివ్యక్తం నచావ్యక్తమేవం వర్ణానుదీరయేత్।
నయః పూర్ణ మివామత్రఁ హరస్థీరో యథామతిః।
ఇత్యాత్రేయః అత్రేయః॥

— — —

- 1 ఓకారం తు ప్రదవ ఏకేఽర్థతృతీయమాత్మం బుధవతే।
- 2 ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిజానాం కస్మి శ్చదితి తై త్తాయనః।
- 3 ధృతః ప్రచయః కౌణ్డిన్యన్యః।
- 4 మధ్యమేన న వాక్యయోగః।
- 5 స్వరితః ప్లాక్షి ప్లాక్షాయదయోః।
- 6 ఉదాత్తే వాల్మీకిః।
- 7 యథాప్రయోగం వా సర్వేషాం యథాప్రయోగం వా సర్వేషామ్।

— — —

- 1 స్వరితయోర్మధ్యే య త నీచస్యాదుదాత్తయోర్వాఽన్య తరతో
పోదాత్త స్వరితయోః న వికృమః।
- 2 ప్రచయ పూర్వశ్చ కౌణ్డిన్యన్యః।
- 3 ద్వియమ ఏకే ద్వియమవరే తా అణమాత్రాః।
- 4 తస్యామేవ పృక్షతా।
- 5 న పూర్వశాస్త్రే న పూర్వశాస్త్రే।

— — —

- 1 ఇవర్ణోకారయో ర్యవకారభావే తై ప్ర ఉదాత్తయోః।
- 2 సయకారవకారం త్వక్షరం యత్ర స్వర్యతే ధితే పదేనుదాత్త పూర్వేఽ
పూర్వే వా నిత్య ఇత్యేవ జానీయాత్।
- 3 అపి చేన్నానావదస్థముదాత్తమథ చేత్సాహితేన స్వర్యతే స
ప్రాతిహతః।
- 4 తస్మాదకారలోపేఽభినిహతః।
- 5 ఉభావే ప్రశ్లిష్టః।
- 6 వదవివృత్త్యాం పాదవృత్తః।
- 7 ఉదాత్త పూర్వపైరో వ్యజ్ఞానః।
- 8 ఇతి స్వారనామధేయూని।
- 9 తైవ్ర నిత్యయోర్ధ్వధతరః।
- 10 అభినిహతే చ।
- 11 ప్రశ్లిష్ట ప్రాతిహత మోర్మదుతరః।
- 12 తైరోవ్యజ్ఞాన పాదవృత్తమోరల్పతరోఽల్పతరః।

— — —

- 1 వ్యజ్ఞానం వ్యరాజ్ఞమ్।
- 2 తత్పరస్వరమ్।
- 3 అవసితం పూర్వస్య।
- 4 సంయోగాది।
- 5 వరేణ చాసాం హితమ్।
- 6 అనుస్వార స్వర భక్తిశ్చ।
- 7 నా స్తస్థావరమసవర్ణమ్।
- 8 నాసిక్యాః।
- 9 స్పర్శకోష్ఠవర ఉష్ణా చేత్పరస్య।
- 10 స్వరికాత్సంహితాయామనుదాత్తానాం ప్రచయ ఉదాత్త భృతిః।
- 11 నోదాత్త స్వరితవరః।
- 12 స్పర్శాదనుత్త మాదుత్తమవరాదానుపూర్వ్యాన్నాసిక్యాః।
- 13 తాన్యమానేకే।
- 14 హకారాన్న ఇమపరాన్నాసిక్యమ్।
- 15 రేఘోష్ఠ సంయోగే రేఫ స్వరభక్తిః।
- 16 స క్రమే ప్రథమవరే వృథమవరే।

- 1 శబ్దః ప్రకృతిస్పర్శ వర్ణానామ్।
- 2 తస్య రూపావ్యక్త్యే వర్ణావ్యక్త్యమ్।
- 3 తతః శబ్ద ద్రవ్యాద్యుదాహరిష్యామః॥
- 4 వర్ణకారా నిర్దేశకాః।
- 5 చాపీత్యన్వాదేశకాః।
- 6 త్వధై వేతి వినీవ ర్తకాధికారకావధారకాః।
- 7 వేతి వై భాషికః।
- 8 నేతి ప్రతిషేధకః।
- 9 ఆయామో దారుణ్యమణుతా శ్చిస్యేత్కృచ్చైః కరాణి శబ్దస్య।
- 10 అన్యవసగ్లో మార్దవమురుతా శ్చిస్యేతి నీచైః కరాణి।
- 11 మన్ద్ర మధ్యమ తారాణి స్థానాని భవన్తి।
- 12 తత్రైక విచిత్రతీర్థమా॥
- 13 ఋగ్వీరామః పదవిరామో వివృత్తి విరామ స్సమానపద వివృత్తి విరామ
ప్రిమాత్రో ద్వితీయాత్ర ఏకమాత్రోఽర్థమాత్ర ఇత్యానుపూర్వ్యేణ।
- 14 యద్యన్యన్త్రాన్తం యదు చాపి దీర్ఘం
సంయోగపూర్వం చ తథాఽనునాసికమ్॥
ఏతాని పర్వాణి గురూణి విద్యాత్
శేషాద్యతోఽన్యాని తతో లఘూని॥
- 15 అన్యన్త్రాన్తం యద్యన్యమసంయోగవరం చ యత్॥
అననుస్వార సంయుక్తమేతల్లఘు నిబోధత॥
ఏతల్లఘు నిబోధత॥

సూత్రములు

అధ్యాయము 23

- 1 అథ వర్ణ విశేషోత్పత్తిః॥
- 2 అనుప్రవానాశ్చంపర్దాత్ స్థానాత్కరణ విన్యయాత్।
జాయతే వర్ణవైశేష్యం పరిమాణావృ ప్పమాదితి॥
- 3 ప్లవృక్షశ్చట్టో వాచ ఉత్పత్తిః।
- 4 సప్త వాచస్థానాని భవన్తి।
- 5 ఉపాఽఽశుధ్యాన నిమిదోపద్ధి మన్మథ్య మధ్యమ తారాజీ॥
- 6 కరణపదశబ్దమనః ప్రయాగ ముపాఽఽశు॥
- 7 అక్షర వ్యజ్ఞానా నామమవలబ్ధి ర్ధానః॥
- 8 ఉపలబ్ధి ర్మమదః॥
- 9 సశబ్ద ముపలబ్ధిమత్॥
- 10 ఉరసి మన్మథమ్॥
- 11 కణ్ఠే మన్మథమ్॥ *మధ్యమము*
- 12 శిరసి తారమ్॥
- 13 మన్ద్రాదిమ త్రిమ స్థానేమ పప్తసప్త యమాః॥
- 14 క్రుష్టప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ మన్ద్రాది స్వార్యాః॥
- 15 తేషాం దీప్తిజోపలబ్ధిః॥
- 16 ద్వితీయ ప్రథమ క్రుష్టాస్త్రయ ఆహ్లాదకస్వరాః॥
- 17 మన్ద్రాదయో ద్వితీయాస్తా శ్చత్వారస్తైత్తిరీయాః॥
- 18 ద్వితీయాన్మథ్య సైత్తిరీయాణామ్॥
- 19 తృతీయ చతుర్థావసన్తరమ్॥
- 20 తచ్చ తుర్యమమిత్యా చక్షతే॥

21 తస్మిన్ ద్వియమాన్తరా స్పృతిః॥

22 తామునదేక్ష్యమః॥

23 తచ్చ తుర్యమమిత్యుక్తమ్॥

24 కృమ విక్రమసమ్పన్నా మ^{ద్ర}తా మవిలమ్బితామ్॥

నీవోచ్చస్వార సమ్పన్నాం నదేర్థతవతీః సమామ్॥

(నదేర్థతవతీః సమామితి).

సూత్రములు

అధ్యాయము 24

1 అథ చతస్ర సప్తహితాః॥

2 పదసప్తహితాక్షర సప్తహితా వర్ణసప్తహితాక్షర సప్తహితా చైతి॥

3 నానాపద సంధాన సంయోగః పద సప్తహితేత్యభిధీయతే॥

4 యథా స్వమక్షర సప్తహితాదీనామప్యేషమ్॥

5 గురుత్వం లఘుతా సౌమ్యం హృస్వదీర్ఘప్లుతాని చ॥

లోపాగమ వికారాశ్చ ప్రకృతిర్వికృమః క్రమః॥

స్వరితోదాత్త నిచత్వం శ్వాసో రాదోఽఙ్గమేవ చ॥

ఏతత్సర్వం తు విజ్ఞేయం ఛందోభాషామధీయతా॥

6 పదక్రమ విశేషణో వర్ణక్రమ విచక్షణః॥

స్వరమాత్రా విభాగణో గచ్ఛేదాచార్య సప్తపదమ్॥

(గచ్ఛేదాచార్య సప్తపదమితి)

తైత్తిరీయ ప్రాణికాఖ్య సూత్రపాఠము సమాప్తము.

***

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య

ప్రథమ పాశ్చ

ప్రథమాధ్యాయము

సంజ్ఞా ప్రకరణము

హరిః ఓమ్ |

అగజానన పద్మార్కం గజానన మహర్నిశం |

అనేక దం తం భక్తానా మేకదస్త ముపాస్మహే |

ప్రాతిశాఖ్యస్య కర్తారం తిత్తిరిం ముని సత్తమమ్ |

వ్యాఖ్యాతారం చ వందేహం సోమయార్యం మహా బుధమ్ ||

అనుగృహ్య స్తు సంఖ్యావద్వైదికా విబుధాస్తథా |

ఏవం వాఙ్మయః ప్రసాదోఽపి మయి తిష్ఠతు సర్వదా |

వేదులాన్వయ జాతోహం భారద్వాజసగోత్రజః |

కృష్ణావదానినః పాత్ర సుబ్రహ్మణ్య సుధీరహమ్ ||

మాతా కామేశ్వరీ పౌర్ధ్వ ఏతా కామేశ్వర సుధీః |

యాత్యామహం గుణాగ్రాఖ్యాం వర్ధతోస్మి సదాముదా ||

మదే ప్రతాపిధా సాధు వివృతిః క్రియతే మయా |

మాతృతాపాముపాశ్రిత్య అంద్రలోకోపకారిణీ ||

దృష్టేమాం కృతికాలాం చ ముగ్ధాం శర్వాంగ సుందరీమ్ |

నన్దేయుర్విబుదా స్పర్శే త్యక్త దోషైక దృష్టయః ||

1. సూత్రము:-

అథ పర్ణసమామ్నాయః |

త్రైతాస్య రత్నము:-

మల్గలానస్తరారమ్భ ప్రశ్నకార్తేన్నమ “అథో” “అథ” ఇతి మల్గలా
ద్యనేకార్థత్వాత్ అథకట్టస్యార్థ నిర్ణయార్థం ఏకోఽర్థో నిశ్చేతవ్యః | తత్ర
ప్రథమం తావన్మల్గలార్థత్వం ఉచ్యతే | తథాపి సమాచక్షతే శిక్షాకారాః:-

“ఓంకారశ్చాఽథ శబ్దశ్చ ముక్ఖలావితి కీర్తితా” - ఇతి॥

అహోస్వేదానస్త్రాగ్ధృతాః। వేదాధ్యయినానస్తంఠం అక్షణజ్ఞానం కుర్యాదితి సా పేక్షత్వాల్లక్షణస్య పూర్వం వేదాధిగమే సతి, ఆథ లక్షణ పరిజ్ఞానవసరః। అదవా అధికారార్థోఽథ శబ్దః —

“త్వద్ధేవేతి నినివర్తకాధికారకాఽవధారకాః” (సూ 22-8-)

ఇతి విద్యమానత్వాత్ః ఆథ వష్టసమామ్నాయః పారక్రమోఽధి క్రియత ఇతి సూతాన్వయః। సమిత్యేకే భావే। అజ్ఞే ఇతి మర్యాదాయామ్। మ్నాయ ఇత్యానుపూర్వేణోపదేశః। ఏకీభూతకారాదయో వర్ణః స్వరభక్తి పర్యవసానాః అనుపూర్వేణ పూర్వైః శిష్టేః ఉపదిష్టాః॥

తథాహ — అ అ అ ఏ, ఇ ఈ ఇ ఏ, ఉ ఉ ఉ ఏ, ఋ ఋ ఌ ఏ ఐ ఓ ఔ స్వరాః పోడశః; క ఖ గ ఘ జ చ ఛ జ య ఇ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ ఇతి స్పర్శాః పంచావింశతిః। య ర ల వ ఇతి చత్వరోఽస్త్రాః। శ ష స హ స ఖ స ఘ ఇతి ఏదూష్మాణః। అను స్వారశ్చ (1-34) ఇతి సూత్రేణాఽనుస్వార ఉక్తః; కాలవిశేషాశ్చ యత్వా దసౌ ధర్మైః సత్త్వామనాసిక వర్ణైః; విభేః మధ్యస్థానాసిక్య ఇతి శిజ్ఞాపచనే సతి ధర్మధర్మిణోః అభేద ఏవక్షయోపపద్యతే। అథ విస్మరణీయః (8-5) ఇత్య నేన విస్మరణీయ ఉక్తః।

నాసికా వివరణా దానునాసిక్యమ్ (2-52) ఇత్యనేన రంగ ఉక్తః।

ప్రకృత స్వరాత్ పరో ‘లో’ డమ్ (13- 6) ఇత్యనేన లకార ఉక్తః।

స్పర్శాత్ అనుత్తమాత్ (21-12) ఇతి చత్వారో యమా ఉక్తాః।

రేఖిష్ణ సంయోగే రేఫ స్వరభక్తిః (21-15) ఇతి స్వరభక్తి రుక్తా।

అనేన క్రమేణ యాజుర్వేదిక వర్ణానాం షష్ఠి సంఖ్యా సూత్రత ఏవ విస్మృష్టా ద్రష్టవ్యా॥

సను “త్రిషష్ఠిశ్చతుష్టష్ఠిర్వా వర్ణాః శంభుమతే మతాః” ఇతి శిజ్ఞాపచనే సతి, కథం షష్ఠి సంఖ్యా నియుమ్యతేః

“ఏతల్లాకిక, వైదిక సర్వవర్త విషయమ్” ఇతి శిక్షాపదనేన న విరోధః। అత్ర తు సూత్రైః ఏతావకాం వర్ణానామేవ ఉపలంఛాదేష ఏవ నిర్ణయో వర్జితః। “వర్ణాం సమామ్నాయః వర్ణసమామ్నాయః”

అథ। వర్ణసమామ్నాయః॥

మఠీ ప్రభ— అథ— అను ఈ పదమునకు ఉపసార్థములు గలవు. “పశ్యలా సస్తరారమ్భ శ్రేష్ఠకార్యేషు అథః” — అని నిమంతువు. అనగ అథ శబ్దము— మంగళ సూచకము, అస్త్యర్థ బోధకము; ఆరమ్భవాచకము; ప్రశ్నద్యోతకము; కార్తవ్య తాపకము— అనగ సర్వము, అంతయు అను అర్థమును చెప్పును. కనుక శ్రుత సూత్రమందలి ‘అథ’ శబ్దము మజ్జల వాచకము, శుభ సూచకము. అనగ ఈ శాస్త్రము సభ్యునించు శిష్యునకు, బోధించు గురువునకు శుభములు కల్గునని తాపము. లేదా అథ శబ్దమునకు అనస్తర్యవాచకత్వము చెప్పవచ్చును. పూర్వకాలమునందు ముందుగ వేదమును అభ్యసించి, తర్వాత దానికి సంబంధించిన లక్షణ (వ్యాకరణ) గ్రంథమును అభ్యసించుట సంప్రదాయము. కనుక ఆ విధముగ వేదాధ్యయనాస్తరము అభ్యసించవలసిన గ్రంథమని తాపము. కాదేని ఈ “అథ” శబ్దమును ప్రారంభ సూచకముగ గ్రహింపవచ్చును. ఆ పక్షమున ఈ “అథ” శబ్దము “తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య” యను గ్రంథము ప్రారంభింప బడుచున్నదను తాపమును తెలియచేయును.

సమామ్నాయమును పదము సమ్-అజ్ అను ఉపసర్గలతో కూడిన “మ్నా” ధాతు నిష్పన్నము.

సమ్ అనగ ఏకీభావము — అనగ ఒక దగ్గరకు చేర్చుట.
అజ్ అనగ మర్యాదా — పూర్తిగయని చెప్పవచ్చును.

“మ్నా” ధాతువునకు అనుపూర్వేణ ఉపదేశించుట యని అర్థము, కాగ సమామ్నాయము అనగ ఏదేని ఒక విషయమునకు సంబంధించిన విషయముల నన్నిటిని ఒక దగ్గరకు చేర్చి, ఒక క్రమవద్దతిలో నుపదేశము చేయుట అని

తెలియును. కనుక వస్తుతములో అట్టి ఉపదేశము దేని నుద్దేశించి చేయబడుచుండెనని ప్రశ్నించగ, యజుర్వేదమునకు చెందిన వర్ణములను ఒక క్రమవద్దతిలోపూర్తిగ ఉపదేశము చేయుచున్నామని సమాధానము.

నిజమునకు సూత్రకాడుడు వర్ణములనిచట ఉపదేశించలేదు. పేదాద్యయనావస్తతరము లక్షణగ్రంథముల సభ్యునింతురు. కనుక అప్పుటికి సారిశి వర్ణజ్ఞానము ఉండును. అందుచే మరల ఇచట వర్ణోపదేశము జేయు తేదు. కాని జ్ఞాను తత్వాత చెప్పబోవు సూత్రములన్నియు ఆ ఆనుష్ఠానపై సాధారణతీయున్నవి గనుక, వానిని మానసికముగ జ్ఞప్తి తెచ్చుకోవలెనని తెలియజేయుటకై “అథవర్ణసమామ్నాయః” అని సూత్రీకరించెను.

ఆ వర్ణసమామ్నాయమును భాష్యకారులే వినరించిరి. వర్ణసమామ్నాయము— అ అ అసి, ఇ ఈ ఈసి, ఉ ఉ ఉసి, ఋ ఋ, శ్ర, ఏ ఐ ఓ ఔ తనునవి స్వరములు [ఆచ్చులు] -ఇవి పదునారు; క ఖ గ ఘ ఙ, చ ఛ జ ఝ, ట ఠ డ ఢ, త థ ద ధ, న ప బ భ, అనునవి స్పర్శలు. ఇవి ఇరువదియైదు. యరలవ-అనునవి అస్తస్థలు. ఇవి నాలుగు. ౧ ఖ క ష స ౨ వ హ - అను ఈ అరును ఉచ్చులు. ౩ అనుస్వార (ః) విసర్గ; ఇవిగాక యమ అను ఆక్షరములు నాలుగు, నాసిక్యము, మూర్ధస్య ‘ల’ కారము, వ్యర భక్తి యనునవి. మరి మూడు. ఇవన్ని గలిపి మొత్తం అరవై యక్షరములు.

ఆవును. వర్ణములు అరవై మూడు లేక అరవై నాలుగు యని శంభు మతానుసారమగు శిక్షాగ్రంథములలో యున్నది గద. మరి ఇచట వర్ణములు “అరవై” అనిన ఎట్లు? ఆ శిక్షాగ్రంథములో చెప్పిన వర్ణసంఖ్య తొలిక వైదిక వాఙ్మయమునకు చెందిన మొత్తము వర్ణరాశి కాని ఇచట ఉపదేశించినది కృష్ణయజుర్వేదీయ వర్ణరాశి. అనగ యజుర్వేదమంతయువర్ణరాశిరవబడిన వర్ణములనే యిచట మేముపదేశించితిమి. అవి అరవై సూత్రమే కలవు-అని భాష్యకారులు వివరించిరి.

2. సూత్రము :- అథ నవాదితః సమానాక్షరాణి ॥

తిక్కాష్య :-

అథేతి సంజ్ఞాధికారార్థః । అస్మిన్వర్ణసమామ్నాయ ఆదిత ఆరభ్య నః
వర్ణాః సమానాక్షర సంజ్ఞా భవన్తి । యథా అ అ అ అ, ఇ ఇ ఇ ఇ, ఈ ఈ ఈ ఈ ॥ సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్ । దీర్ఘాః సమానాక్షరే సవర్ణవరే (10-2)
ఇత్యాది । నను ఈద్యశే మహతీ సంజ్ఞా కిమర్థాః శిక్షాది కాస్త్ర ప్రసిద్ధ్యనుక
రాయేతి బ్రూమః ॥

అథ । నవ । ఆదితః । సమానాక్షరాణి ॥

మణి-సథ :-

పూర్వమందు చెప్పబడిన సూత్రము గ్రంథమునకు ఈ పోజ్ఞాతమునకు
దని చెప్పవచ్చును. కనుక అచటి “అథ” శబ్దము మజ్జలార్థకము. ఇప్పు
సూత్రమునందలి “అథ” శబ్దము అధికారవాచకము. ఈ సూత్రమును
ఈ శాస్త్రప్రక్రియా నిర్వాహార్థము చేయబడిన కొన్ని సంజ్ఞలు వివరించబడు
కాగ యించట “అథ” శబ్దము సంజ్ఞాధికారమును తెలియజేయును.

అథ = ఇకనిప్పుడు; ఆదితః = మొదటినుంచి; నవ = తొమ్మిది; న
నాక్షరాణి = సమానాక్షరములు.

అనగ వర్ణసమామ్నాయమందలి మొదటి తొమ్మిది అక్షరములు “
అ అ, ఇ ఇ, ఈ ఈ, ఉ ఉ, ఊ ఊ, ఋ ఋ, ౠ ౠ” అనునవి సమానాక్షరములు. అనే
తొమ్మిదింటికి “సమానాక్షరములు” అని సంజ్ఞ. ఈసంజ్ఞ ప్రయోజ
“దీర్ఘాః సమానాక్షరే సవర్ణవరే” (10-2) మొదలగు సూత్రములందు గ

3 సూత్రము:-

ద్వేద్వే సవర్ణే హ్రస్వదీర్ఘే ॥

ఉచితావ్యయ:-

తేమ సమానాక్షరేమ ద్వేద్వేహస్యే, ద్వేద్వే దీర్ఘే, హ్రస్వదీర్ఘే, దీర్ఘ హ్రస్వేనాక్షరే పరస్పరం సవర్ణ సంజ్ఞే భవతః। ఆయుమస్వర్ణ సంజ్ఞా సవర్ణత్వం య సాదృశ్యముచ్యతే। తస్మాదకారాదీనాం ఇకారాధిభిర్న సవర్ణ సంజ్ఞా శంకా, స్థాన ప్రయత్నత్వాదనయోః। సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్ - దీర్ఘాన్ సమాక్షరే సవర్ణవరే (10-2) ఇతి। హ్రస్వం చ దీర్ఘం చ హ్రస్వదీర్ఘే.

ద్వేద్వే, సవర్ణే, హ్రస్వదీర్ఘే॥

ఉచితభా:-

ఈ సూత్రముచే సవర్ణసంజ్ఞ చెప్పబడుచున్నది. పూర్వము చెప్పిన మానాక్షరములందు ఒకే జాతికి చెందిన, ద్వే ద్వే-రెండు, రెండు; హ్రస్వ ద్వే-హ్రస్వ దీర్ఘములు; సవర్ణే-సవర్ణములు అగును. సూత్రమందలి హ్రస్వ ద్వేములనునది ఉపాక్షణము. కాగ రెండు హ్రస్వదీర్ఘములు అనగ అ ఆ; ఈ; ఊ; దీర్ఘ హ్రస్వములు అ అ, ఈ ఇ, ఊ ఉ; రెండు దీర్ఘములు అ అ, ఈ ఈ, ఊ ఊ, రెండు హ్రస్వములు అ అ, ఇ ఇ, ఊ ఉ-విధముగ రెండేసి అక్షరములు, వానిలోనవి (పరస్పరము) సవర్ణములు అని సూత్రార్థము. సవర్ణత్వమనగ సాదృశ్యమని అర్థము. ఆ సాదృశ్య స్థాన ప్రయత్నకరణాదులందుండును. అకార, ఇకార, ఉకారముల క్క, స్థానకరణ ప్రయత్నములు పరస్పరము భిన్నములు కనుక అకార, ర, ఉకారములకు పరస్పరము సవర్ణత్వము సిద్ధించదు.

ఈ సంజ్ఞా ప్రయోజనము “దీర్ఘాన్ సమానాక్షరే సవర్ణవరే” (10-2) అగు సూత్రములందు గలదు.

సూత్రము :- న పుతపూర్వమ్ ॥

ఉచిత:-

పుతపూర్వం సమానాక్షరం సవర్ణసంజ్ఞం న భవతి। “పుతమస్మాత్పూర్వ పుతపూర్వమ్” యథా “అగ్నా శి ఇత్యాహే”తి। అత్ర “దీర్ఘాన్

సమానాక్షరే సవర్ణవరే" (0-2) ఇతి ఏకాదేశః ప్రసక్తః । తచ్చానిష్ఠమ్ ।
ప్రతిషిద్ధాయాం సవర్ణసంజ్ఞాయాం పారిశేష్యాత్ "ఇవర్ణోకారో యవకారో"
(0-5) ఇతి పూర్వస్యే తారస్య యత్వం స్యాత్ । సచ యకారో లుప్యేతేత్వ
వర్ణపూర్వో యవకారావితి [0-8] బువ్యతే । యకారే లుప్తే సతి "ఇవర్ణవర
ఏకారమ్ [0-4] ఇత్యే కారః పరిసక్తః । సోఽపి నిషిద్ధ్యతే" నప్లుత .....
..... [0-2] ఇతి । తస్మాత్ "అగ్నా ౩ ఇత్యాహ" ఇతి వ్రసిద్ధ్యతి ॥

స । ప్లుతపూర్వమ్ ॥

మణివ్రథ :-

ఈ సూత్రముచే వ్రాస్యదీర్ఘమాలకు ప్లుతాక్షరముతో సవర్ణత్వమును
నిషేధించుచున్నాడు. "ప్లుతపూర్వమగు సమానాక్షరమునకు సవర్ణసంజ్ఞలేదు"
అని సూత్రార్థము. ప్లుతపూర్వమనగ ప్లుతాక్షరమును పూర్వమందుగల్గిన సమా
నాక్షరము. సంజ్ఞావ్రయోజనము - "అగ్ని ౩ ఇత్యాహ" అను స్థలమున
ఏకారమునందున్న ప్లుతమగు ఇకారముతో, ఇతిలోని ఇకారమునకు సవర్ణ
త్వము నిషేధించబడినది. కనుకనే "అగ్నా ౩ ఇతి" అనియే రూపము చివరకు
మిగులును. పరిక్రియ - అగ్ని ౩ ఇతి - అగ్నా ౩ యే ఇతి - అగ్నా ౩ ఇతి ।

౧. సూత్రము :- షోడశ ఆదితః స్వరాః ॥

త్రిభాష్య :- వర్ణసమామ్నాయవ్య ఆదితః ఆరభ్య షోడశ వర్ణాః స్వరసంజ్ఞా
భవంతి । అకారాదయ ఔకార వర్యంతా ఇత్యర్థః । సంజ్ఞాయాః వ్రయోజనం
అథ స్వరవరోయకారమ్ [9-10] ఇత్యాది ।

షోడశ, ఆదితః, స్వరాః ॥

మణివ్రథ :-

ఈ సూత్రముచే స్వరసంజ్ఞ చెప్పబడుచున్నది. ఆదితః = మొదటినుండి,
షోడశ = వదునారు స్వరాః = స్వరములు అనగ అచ్చులు.

ఆద్యాః । పచ్చావింశతి స్పర్శాః ॥

మడివ్రభ :-

ఈ సూత్రముచే స్పర్శ సంజ్ఞ చెప్పబడుచున్నది. ఆద్యాః - మొదట నున్న; పచ్చావింశతి = ఇదివదిబదు; స్పర్శాః = "స్పర్శలు" అను సంజ్ఞ గలవియగును.

ఈ సూత్రచసలో పూర్వసూత్రములందు (1-2; 1-5) వలె "ఆదితః" అని చెప్పక "ఆద్యాః" అని వ్రాయొగించెను. దీనివలన, మీద చెప్పిన "వ్యంజ నములందు" అను అర్థము వచ్చును. అంతయు కాని "స్వరములందు" అను అర్థము రాదట. అనగ వర్తరాశిలో మొదటినుండి ఇరవై యైదు అను అర్థమును వారిండుటకు "ఆద్యాః" అను పదము వ్రాయొగింపబడెనని త్రిభాష్యరత్న కారుని వ్యాఖ్య. ఇక ఈ సంజ్ఞావ్రయోజనము "స్పర్శ స్పర్శవరః" (14-27) మొదలగు సూత్రములందు గలదు.

కాగ "క ఖ గ మ జ, చ ఛ జ ఝ ఞ, ట ఠ డ ఢ ణ, త థ ద ఢ వ ప ఫ బ భ మ - అను ఈ ఇరువదియైదు హల్లులకు "స్పర్శలని" పేరు.

8. సూత్రము :-

పరాశ్చతస్త్రిస్తస్థాః ॥

త్రిభాష్యః :- స్వరేభ్యః వరే చత్వారో వర్ణాః అస్తస్థసంజ్ఞా భవన్తి । సంజ్ఞ యాః వ్రయోజనమ్ "అస్తస్థా వరశ్చ సవర్ణం అనునాసికమ్" (5-28) ఇత్యాది.

పరాః । చతస్రః । అస్తస్థాః ॥

మడివ్రభ :-

ఈ సూత్రముచే "అస్తస్థ" సంజ్ఞను చెప్పుచున్నారు. పరాః = తర్వాత నున్న; చతస్రః = నాల్గు; అస్తస్థాః = అస్తస్థలు. అనగ పూర్వము చెప్పిన స్పృశ్చక్షరముల తర్వాతనున్న "య ర ల వ" అను ఈ నాల్గు అక్షరములకు "అస్తస్థలు" అనిపేరు. ఈ సంజ్ఞకు "అస్తస్థ వరశ్చ సవర్ణ మనునాసికమ్" [5-28] మొదలగు సూత్రములందు వ్రయోజనము గలదు.

9. సూత్రము :-

పరే షడూష్మాణః ॥

త్రిభాష్య:- అస్తస్థాభ్యః పరే షడ్వర్గాః ఉష్మశ్శంఖాః భవన్తి । సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్ :- “ఉష్మా స్వర పరః [4-6] ఇత్యాది”.

పరే । షట్ । ఉష్మాణః ॥

మణిపద:-

ఈ సూత్రమునే “ఉష్మ” సంజ్ఞను విధించుచున్నాడు. పూర్వము చెప్పిన అస్తస్థాభ్యంబు, పరే = తర్వాతనున్న; షట్ = ఆరు; ఉష్మాణః = ఉష్మలు. పూర్వము యు.ర అ వ - లు అస్తస్థలవి చెప్పబడినది గదా! ఇప్పుడు వీరి తర్వాతమవ్వు ఆరు వర్ణములు “స క శ ష స ప హ” అనునవి “ఉష్మ”లని పిలువబడును. కాగ ఈ అక్షరములకు “ఉష్మ” అనునది సంజ్ఞ. ఈ సంజ్ఞకు వ్రయోజనము “ఉష్మా స్వర పరః” [4-6] మొదలగు సూత్రములందు గలను.

ఇవట అవత్తికరమైన విషయమును గమనించుడు. ఉష్మసంజ్ఞగల పదములు భిన్నప్రాతికాఖ్యలందు భిన్నముగ నున్నవి.

వాజసనీయ ప్రాతికాఖ్య [8-22] ననుసరించి ఉష్మలు 4. శ,ష,స,హ అథర్వ ప్రాతికాఖ్య ననుసరించి [1-31] ఉష్మలు 7. స క స ప,శ,శ,షసహ. తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్య ననుసరించి [1-3] ఉష్మలు 6. స క,శ,ష,స, స ప, హ. ఋక్ ప్రాతికాఖ్య ననుసరించి [1-2] ఉష్మలు 8. స క,శ,ష,స, స ప, హ,శ, ప .

10. సూత్రము :- పృథ్వానామానుపూర్వేణ పచ్చి పచ్చి వర్గాః॥

త్రిభాష్య:- పృథ్వానాం మధ్య ఆనుపూర్వేణ పంచ పంచ వర్గాః, వర్గ సంజ్ఞాః భవన్తి । కి-త-ట-త-త- అదయో జ ఇ ణ స మ- అన్తా ఇత్యర్థః । సంజ్ఞాప్రయోజనమ్ “టవర్గశ్చ తవర్గ పరః” (14-21) ఇతి ॥

స్వర్ణానామ్ । అథుపూర్వేణ । పచ్చ పచ్చ । వర్ణః ॥

మడివ్రథ:-

ఈ సూత్రముచే వర్ణసంజ్ఞను చెప్పుచున్నారు. స్వర్ణానామ్=స్వర్ణములకు; అనుపూర్వేణ=క్రమముగ; పచ్చ పచ్చ=ఐదేసి; వర్ణః=వర్ణమును. స్వర్ణాక్షరములు ౪౮వై యైదు గదః అందు వరసగ ఐదేసి వర్ణములు ఒకవర్ణమొప్పును ఐదువర్ణలు అగును. ఈ ఐదేసి అక్షరములకు “వర్ణ” అనిపేరు.

ఈ సూత్రముచే వర్ణవిభజనము జరిగినది. కాని ఆవర్ణలనెట్లు పిలువవలెనో చెప్పలేదు. ఈవిషయమును 27 వ సూత్రమున “ప్రథమో వర్ణోత్తరో

వర్ణాభ్యా” అని చెప్పెను. కాగ స్వర్ణవర్ణములు, కవర్ణ (క ఖ గ ఘ ఙ) చవర్ణ (చ ఛ జ ఝ ఞ) టవర్ణ (ట ఠ డ ఢ డ) తవర్ణ (త థ ద ధ న) వవర్ణ (వ ష బ భ మ) అని ఐదు వర్ణలు. ఈ సూత్రమునకు ప్రయోజనము “టవర్ణకృతవర్ణవః” (14-20) మొదలగు సూత్రములందుండును.

11. వర్ణమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థోత్తమాః ॥

ప్రతిభాష్య:- ఏకైకస్మిన్వర్ణే యథాకమేద వర్ణః ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థోత్తమసంజ్ఞా భవన్తి సిద్ధీఽపి పరిభాషానిమిత్తే న్నామని సంఖ్యావృత్తాఽన్నభిధానార్థం సంఖ్యావృత్తం కథయితుం ప్రథమాది సంజ్ఞా విధానమ్ । తత్కథమ్ : కకాదీనామేవ ప్రథమాది సంజ్ఞావత్ప్రయోగమ్ । స్వరాఽప్రస్థాష్టప్రభృతిమ తత్సంఖ్యా సంజ్ఞా ప్రతిషేధార్థమ్ । సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్ : ప్రథమ ఉష్మవరో ద్వితీయమ్” (14-1౯) తృతీయం స్వరమౌషవత్వరః [8-3] [2-3] [14-2౭] శాఖాది ॥

ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థోత్తమాః ।

మడివ్రథ:-

ఈ సూత్రముచే వర్ణయందలి వర్ణములకు ప్రథమాది సంజ్ఞలను విధించుచున్నారు. ప్రతివర్ణమునకు ఐదేసి వర్ణములు కలవుకదః వాటికి క్రమముగ ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ, ఉత్తమ అనునవి సంజ్ఞలు.

సందేహము :- వర్ణయందలి అక్షరములకీ సంజ్ఞ లేకపోయినను, వానిని ప్రధమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థోత్తమములనియే పిలుచుచున్నారు గదా. మరల యీ సంజ్ఞాకరణమెందులకు ?

సమాధానము :- నిజమే ! కాని ఈ విధముగనే స్వరములను గూడ, అట్లే ఈష్టవర్ణములనుగూడ వ్యవహరించవచ్చుగదా ! కనుక వానివిషయములో ఇట్టి వ్యవహారమును నిషేధించుటకు, ఈ సూత్రము చెప్పబడినది. కనుక వర్ణయందలి వర్ణములకీ ఈ వ్యవహారము జల్లును. ఇతర వర్ణములనిట్లు వ్యవహరించరాదు. కాగ ఈ గ్రంథములో పథమ, ద్వితీయాది వ్యవహారముచే వర్ణయందలి ప్రథమాది వర్ణములనే గ్రహించవలెను.

ఇక ఈ సంజ్ఞాప్రయోజనము :

“ప్రథమ ఈష్టపరో ద్వితీయమ్” (14-12)

“తృతీయః స్వరమౌషపత్వరః” (8-1)

“హకారో హ చతుర్థేషు” (2-9)

“నానుత్తమ ఉత్తమ వరః” (14-24)

మొదలగు సూత్రములందు కలదు.

12. సూత్రము :- ఈష్టవిసర్జనీయ ప్రథమద్వితీయా అహౌషాః॥

తీర్థాశ్చ :- ఈష్టాదశ్య విసర్జనీయశ్చ ప్రథమ ద్వితీయాశ్చ “అహౌష” సంజ్ఞా భవంతి । సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్ : “అహౌష వరస్తప్య సస్థాన మూష్మణామ్” (9-2) ఇత్యాది ।

ఈష్టవిసర్జనీయ ప్రధమద్వితీయాః | అహౌషాః ।

మది వదః:-

ఈ సూత్రముచే “అహౌష” యను సంజ్ఞను విధించుచున్నారు. ఈష్టవర్ణములారు, విసర్జనీయమొకటి, వర్ణలయొక్క ప్రధమ ద్వితీయ వర్ణములు వది, మొత్తం వీటన్నిటికీ “అహౌషణ” అని పేరు.

ఈ గ్రంథములో ధర్మధర్మలక్షణేదముగ, ఈవర్ణములకు అమోష సంజ్ఞ విధింపబడినదని తెలియ వలెను. అమోష యనునది ప్రాణినిర్ముఖు ననుసరించి, బాహ్యవ్రయత్నములలో నొకటి. కాగ ఈవర్ణములను ఉచ్చ రించునపుడు ఘోష యుండదు. కనుక ఇవి “అమోషలు” అయ్యెను.

13. సూత్రము :-

న హకారః ॥

త్రిభాష్య :- న భవత్య ఘోష సంజ్ఞో హకారః । ఉష్మత్వాదఘోషశ్చే ప్రాప్తే తదవవాదోఽయమ్ ॥

న హకారః ॥

మణిఫరః :-

ఈ సూత్రముచే “హ”కారమునకు “అమోష” సంజ్ఞను నిషేధించు చునాన్నారు. హకారము ఉష్మవర్ణములలో ఒకటికద । కనుక పూర్వసూత్ర ముచే హకారమునకు “అమోష” సంజ్ఞ వచ్చినది. కాని అది ఇష్టముకాదు. అందుచే హకారః=హకారము; న=కాదు. అని చెప్పెను. కాగ హకారము అమోష వర్ణముకాదు.

14. సూత్రము :-

వ్యంజనశేషో ఘోషః ॥

త్రిభాష్య :- అమోషీభ్యో వ్యంజనశేషః ఘోషవత్సంజ్ఞోభవతి । యద్య పూజ్య విసర్జనీయ ప్రథమ ద్వితీయేషు అమోషీషూక్తేషు వ్యంజనశేషనా పారిశీష్యాత్ ఘోషవత్త్వం సిద్ధమ్ । యథా దేవదత్త యజ్ఞధత్త యోరప భూదేవదత్తః ఇత్యుక్తే పరః పశుమగ్నితి సిద్ధమ్ । తథాపి జాప్రీతి పంచవ హార్యం సంజ్ఞానిర్దేశః కిం రుతే । పారిశీష్యాదపి కర్షణోక్తేర్విశేషాత్ । ఇన్యథా “న హకారః” [1-13] ఇతి పూర్వస్య అమోష సంజ్ఞా నిషిద్ధ్యతే । నాపి హకారో ఘోషవాన్ । విద్యతావాత్ । తథైవ వ్యంజనశేషః । స్వరా అపి తథా న ఘోషస్థస్తో నాఽవ్యఘోషాః । తథాపి, “ఘోషవత్సంజ్ఞ” [3-8] ఇతి యుత వక్ష్యతి త్తత సందేహః స్వాత్ । ఘోషవత్సంజ్ఞోనాన్యు క్లిం వర ఇతి । తస్మా భూద్ధీదం సూత్రమూరభ్యతే । “వ్యంజన రూపః శేషః వ్యంజనశేషః” । అత్ర సూత్రే చోద్యపరిహారయవ విషవిశేషో మాహిషీర్ముఖాపిత్తః । సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్ :- “ఘోషవత్సంజ్ఞ” [3-8] ఇతి ॥

వ్యంజనశేష : | ఘోషవాన్ ||

మండితభ : -

ఈ సూత్రముచే “ఘోష సంజ్ఞ” విధించబడుచున్నది. వ్యంజనశేషః = మిగిలిన హల్లులనుముదాయము: ఘోషవాన్ = ఘోషకల్గినది. అనగ హల్లులలో, అఘోషసంజ్ఞ విధించగ, మిగిలిన హల్లులన్నియు ఘోషసంజ్ఞ కల్గియుండును.

ఇక్కడ చిన్న శంక, సమాధానములు చెప్పుతున్నాము.

పూర్వము కొన్ని హల్లులకు అఘోషసంజ్ఞ చెప్పబడినదిగద ! అట్టి సంజ్ఞ లేని వ్యంజనములన్నియు - అనగ మిగిలిన వర్ణములన్నియు ఘోషవత్తులనియే కద తావము. అది పరిశేషన్యాయముచే సిద్ధించుచుండగ, మరల ప్రత్యేకసూత్రము ఎందుకు ?

సమాధానము :- నిజమే ! కాని ఒక విషయము. లక్షణాన్వయము కంటె అభిధాన్వయము బలవత్తరముగద ! మరియు శాస్త్రమునందు సందేహముండుట కనకాశము కల్పించరాదు. కనుక ఏవి “అఘోషవర్ణములో చెప్పినట్లే, ఏవి ఘోషవర్ణములగునో కూడ స్పష్టముగ చెప్పవలెను. లేనిచో స్వరముల విషయమునందనుమానము కలుగవచ్చును, అట్లే హకారము విషయమునను సందేహముకలుగవచ్చును. కనుక శాస్త్రమును సందేహరహితముగ చెప్పటకై ఈ సూత్రమును చెప్పిరి. ఈసూత్రము లేనిచో ఉత్తరోత్తర సూత్రముల విషయమున అనేక అనుమానములు కలుగును. కనుక, “ఇష్టసిద్ధ్యర్థం, కంఠరచేద మిగిలిన వ్యంజనములు ఘోషవర్ణములు అని చెప్పిరి.

19. సూత్రము :- ఆప్రావోపాభ్యధి ప్రతి పరి వినీత్యుపసర్గాః ||

తిర్థాష్య :- అప్రా.....ఇత్యేతే శబ్దాః ఉపసర్గ సంజ్ఞా భవన్తి | సను ప్రవరావ సమన్వపనిర్దుర్యాన్ ఇత్యాది పాడినీయా విశేషేణ భజన్తి | కథ ముత్ర సూత్రకృతా నిర్దేశమువసర్గా ఇతి శబ్దేన సంకుచితా | ఉచ్యన్తే | యజు ర్వేద విషయా ఏతావన్త ఏవేతి మన్తవ్యమ్ |

తర్హి ప్రపరావసం.....ఇతి సముచ్చయే విశేషపాఠః కథమువలభ్యతే।
ఇతి పరత్వవిధానే తస్య తాత్పర్యం, న తు ఉపసర్గ సంజ్ఞావిధానే విశేషపాఠః।
తస్మాన్న కేనవిద్విరోధః। సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్ : ఉపసర్గ నిర్మాప్యో
అనుదాత్తైవదే [6-14]” ఇతిఃబ్ధః ప్రకారవాచీ ॥

ఆ, ప్ర, అవ, ఉప, అభి, అధి, ప్రతి, పరి, వి, ని - ఇతి ఉపసర్గాః ॥
మట్టివఠ:-

ఈ సూత్రముచే ఉపసర్గలను వివరించుచున్నారు. ఆ, ప్ర, అవ, ఉప,
అభి, అధి, ప్రతి, పరి, వి, ని - ఇవి ఉపసర్గలు.

ఇక్కడ రెండు ప్రశ్నలు:-

1. ఉపసర్గలు ఈ పదియేనా? 2. పాడినీయులు “నిస్, నిర్, దుస్, దుర్-
ఇత్యాదిగ మొత్తం ఇరవై రెండు ఉపసర్గలు చెప్పిరి మరి వాని సంగతేమి?
ఈ అమమాసం ఎలావచ్చింది అంటే, సూత్రములోని ఇతికరణము [ఇవి
యనుట] వలన కల్గినది.

సమాధానము :- యజుర్వేదమునందు ఈ పది ఉపసర్గలుగ వాడబడినవి.
కనుక యజుర్వేదమునకు సంబంధించి, ఈ పదియే ఉపసర్గలని భావించ
వలెను. అనగ ఇచట “ఇతి” శబ్దము ప్రకారవాచియే గాని, సంఖ్యానియ
మనము చేయునది గాదు. కనుక పాడినీయులు చెప్పిన ఇరవై రెండును
ఉపసర్గలే. కాని ఈ యజుర్వేదమునకు సంబంధించి ఈ పదిమాత్రమే ఉప
సర్గలు. కనుక, మాకు ఇతర శాస్త్రజ్ఞులతో విరోధములేదు-అని భాష్యకారుడు
స్పష్టపరచెను.

ఇక సూత్రప్రయోజనము :-

“ఉపసర్గ నిర్మాప్యేననుదాత్తైవదే (6-14) ఇత్యాది సూత్రములందు గలదు.

16. సూత్రము :- వర్ణః కారోత్తరో వర్ణాఖ్యా ॥

ప్రతిభాష్యః : కారోత్తరో వర్ణో వర్ణస్యాఖ్యా భవతి। యథా “అధై కారేకరావితి”
(4-8)। కారశబ్దః ఉత్తరో యస్మాదసౌ కారోత్తరః।

వర్ణః । కారోత్తరః । వర్ణాభ్యామ్ ॥

మఱిప్రథ :-

ఈ సూత్రముచే ఒక వర్ణమును ఎట్లు వ్యవహరించవలెనో చెప్పుచున్నారు. కారోత్తరః - “కార”యనుదానిని తన తర్వాత గల్గిన, వర్ణః = వర్ణము, వర్ణాభ్యామ్ = ఆ వర్ణమునకు సంజ్ఞయగును. విదేశీ ఒక వర్ణమును పేరుపెట్టి చెప్పటకు అవర్ణము తర్వాత “కార” యనుదానిని చేర్చి పలుకవలెను. అనగ ‘అ’ అనుటకు “అకార”మని యందురు. అకారమనినచో “అ” అనియే అర్థము. అట్లే ఇకారము, కకారము మొదలగు వర్ణవ్యవహారము వర్ణాభిధాన మని తెలియవలెను. ఈ సంజ్ఞకు “అదై కారేకరా” (4-8) మొదలగు సూత్రములలో ప్రయోజనము కలదు.

17, సూత్రము :- అకారవ్యవేతో వ్యంజనానామ్ ॥

ప్రతిభాష్య :- అకార వ్యవహితో వర్ణః కారశబ్దోత్తరో వ్యంజనానామాభ్యా భవతి । యథా “తకారశ్చకరమ్” (5-22) ఇత్యాది । అకారేణ వ్యవహితో అకారవ్యవేతః ॥

అకారవ్యవేతః । వ్యంజనానామ్ ॥

మఱిప్రథ :-

ఈ సూత్రముచే హల్లులకు “కార” చేర్చి ఎట్లు వలకవలెనో చెప్పుచున్నారు. హల్వర్ణము తర్వాత “అ”ను చేర్చి కారచేర్చవలెను. ఈ సూత్రములోనికి పూర్వసూత్రమునుండి “కారోత్తరః” అనునర్థి యున్నప్పటివచ్చును. అకారవ్యవేతః, కారోత్తరః అనునవి వ్యంజనమునకు విశేషణములు. కాగా, వ్యంజనానామ్ = వ్యంజనములకు, వ్యంజనముల విషయమున, అకారవ్యవేతః = అకారముతో వ్యవధానము గల్గిన, కారోత్తరః = “కార”యనుదానిని తనతర్వాత గల్గిన వర్ణము, ఆ హల్లునకు అభిధానమగును. అనగ హల్లులు హల్లు అక్షరములు గద । కనుక పూర్వసూత్రముచే వీనికిగూడ ‘కార’ చేర్చినచో కారా

తైత్తిరీయ ప్రాతికాళ్య

మేకార ఇత్యాదిగ పలుకుటకు కష్టమగును.

కనుక వాల్సునకు 'అ'కారమును చేర్చి తర్వాత "కార"యని చేర్చి, సుఖముగ నుండును. క్-అ-కార-కకారము మొదలగునవి ఆ యక్షరముల అభిధానము లగును.

ఈ సూక్ష్మప్రయోజనము "తకారశ్చకారమ్" (5-22) ఇత్యాది సూత్రము లందు గలదు.

18. సూత్రము :   న విసర్జనీయ జిహ్వమూలీయోపధ్మానీయాను
                          స్వార నాపిక్యానామ్॥

త్రిశావ్య:- విసర్జనీయాదీనాం వర్ణశ్చాపిశేషాత్ కారోత్తరత్వం ప్రాప్త మనేన నివార్యతే. స ఖలు విసర్జనీయాదీనాం కారోత్తరతా భవతి. కుతః సర్వత్ర వ్యయోగానుపలంబూత్. నను యథా "వర్ణః కారోత్తరో వర్ణాభ్యా" (1-18) ఇతి వర్ణశబ్దవాచ్యస్యైవ కారోత్తరత్వం "సకరోఽకారమ్ (7.1; 138) ఇత్యాది. సేతు వాచకస్యైవ అన్యథా వర్ణకారః. ఇతి స్యాత్. తద్వద్విసర్జనీయా దీనాం అక్రాపి వాచ్యగ్రహణమేవ యుక్తమ్. నాన్యథా. తథా సతి వాచక పరతయా వరకుదాది విరచితం ఉదాహరణం "అవసానే ర విసర్జనీయః" (14-15) ఇత్యాది అరుచిరమ్. ఇతిచేత్ మైవం మంస్తాః. వాచ్యానాం కేవలా నామప్రయోగాదత్ర వాచ్యవాచకయోరభేద వివక్షయా సూత్రసరణిరితి ఉదాహరణ గమనికా॥

న, విసర్జనీయ జిహ్వమూలీయోపధ్మానీయానుస్వార నాపిక్యానామ్॥
మణివ్రణ:-

ఈ సూత్రముచే విసర్జనీయాదులకు కారవ్యవహారమును నిషేధించు చున్నారు.

ఈ సూత్రములోనికి "కారోత్తరో వర్ణాభ్యా" యనునదియు, అకారవ్యవహారమునదియు పూర్వసూత్రములనుండి అనువృత్తి వచ్చును. కాగ,

"విసర్జనీయ జిహ్వమూలీయోపధ్మానీయానుస్వార నాపిక్యానాం అకారవ్యవహారః కారోత్తరః వర్ణాభ్యా న భవతి" అని అగును. విసర్జనీయము (8)

యము (౫ క) ఉపధ్యానీయము (౫ వ) అనుస్వారము (౬)
లు- వీనికి ఆకార వ్యవేతముగ కాని, శుద్ధముగ కాని కారోత్తరత్వమా-
మునకు అభిధానము కాదు- అని సూత్రార్థము.

సూత్రము 16, 17 ల వలన వ్యంజనములకు ఆకారవ్యవహిత కారాభి-
ధానము వచ్చుచుండగ, హల్లులగు విసర్జనీయాదులకు అట్టి వ్యవహారము ఈ
సూత్రముచే నిషేధింపబడినది.

అవును, లోకములో విసర్జనీయాదులకు కారోత్తరత్వ వ్యవహార మెచ-
టను లేదు కదా! మరి యీ నిషేధమునవసరము గదా! నిజమే! అయితే ఇక్క-
డొక విషయమును గమనించవలెను. ఆకార, కకారాది వర్ణములు, వాచ్య-
మగు ధ్వనికి సంకేతములు. అనగ 'క' అనునది వాచ్యమునకే సంకేతమగు-
చున్నది. అనగ, వర్ణత్వము వాచ్యమగుదానికే గాని, వాచకమగుదానికే
కాదు కదా! అలాటప్పుడు విసర్జనీయాదులచే వాచ్యమగుదానికే కూడ వర్ణత్వ-
మున్నది గదా! కనుక, వర్ణముకంటె కారత్వము చెప్పబడెను కనుక, యిచట
కూడ కారత్వము వచ్చుననుకొందురు. కనుక, అట్టి అవకాశము లేదని చెప్పి-
టకే ఈ సూత్ర సావశ్యకము అయ్యెను.

అట్లు వాచ్యమగుదాని సంకేతములనే మనము వ్రాయుచున్నచో,
వరరుదాదులు చెప్పిన "అవసానే ర విసర్జనీయః (14-15) అనుచోట విసర్జ-
నీయః అను పదమనుప పన్నమగును కదా! అట్లు గాదు. ఇచట వాచ్య-
వాచకములకభేదమునంగీకరించి, చెప్పబడినది. కనుక యిచట ఆరుచిలేదు-
అని త్రిభాష్యరత్నకారుడు చెప్పెను.

19. సూత్రము :- ఏషస్తు రస్య॥

త్రిభాష్య:- రస్య శ్లేష శబ్ద ఆఖ్యా భవతి. యథా "రేఘోష్మవరః" (3-2)
ఇతి. రేఘస్య వ్యంజనత్వాఽవిశేషాత్ ప్రాప్తం కారోత్తరత్వం, ఆకార వ్యవే-
తత్వం చ తదుభయం "కు" శబ్దో నివారయతి. అన్యేత్వస్యధా మన్యస్తే!
ఆకార వ్యవేతత్వమేవేతి తదసాధు. తథాపితి కదాచిత్ ఏఘోత్తరతా, కదాచిత్

కారోత్తరతా చేతి వికల్పః। తథానతి రేఖోష్మసంయోగే రేఖ స్వరభక్తిః
(21-5); “రషపూర్వో హవనీ” (7-11) ఇత్యాది। న త్వేవం కారోత్తరత్వమపి
వికల్పేన స్వీకృతం కుతచిత్। తస్మాదస్మదుక్త ఏవ యుక్తస్తు శబ్దార్థః॥

ఏఫః, తు, రస్య॥

మణిపథ :-

ఈ సూత్రముచే ‘ర’ వర్ణోచ్చారణ విధానము చెప్పబడెను. రస్య-రవ
ర్ణమునకు; ఏఫః-ఏఫ చేర్చవలెను. అట్లు ఏర్పడిన “రేఫ” అనునది “ర”
వర్ణమునకు అభిధానమగును. సూత్రమందలి “తు” శబ్దము పూర్వ సూత్ర
ముల పరిసర, ర-వర్ణము వ్యంజనమగుటచే, వచ్చెడి అకారవ్యవహిత కారోత్త
రత్వమును, కేవల కారోత్తరత్వములను వారించును. కనుక రకారమనిగాని,
ర్-కారమనిగాని ర-వర్ణమునకభిధానము కాదు. “రేఫ” యనునది మాత్రమే
ర-వర్ణమునకు పేరు అగును.

అయితే కొందరు “తు” శబ్దము నిరర్థకమనుచున్నారు. వారి మతము
ననుసరించి ఈ వర్ణమునకు అకారవ్యవహిత కారోత్తరత్వము ఉంటుంది. ఈ
సూత్రముచేత ఏఫోత్తరత్వం ఉంటుంది. కాగ, రకారమని రేఫ యనిగూడ
వ్యవహరించవచ్చును.

అయితే వారి ఈ అభిప్రాయం సరిగ లేదు. ఈ ద్వివిధవ్యవహారము
సంగీకరిస్తే కొన్నిచోట్ల రకారమని, మరికొన్నిచోట్ల రేఫయని వ్యవహార విక
ల్పము సిద్ధించును. అంతేకాక సూత్రములందు (21-15); (7-11) ర, రేఫ,
అని వ్యవహారము కన్పించుచున్నదే కాని రకారమనెడు వ్యవహారమెచటను
లేదు. కనుక ఈ సూత్రమునందలి “తు” శబ్దము 16, 17 సూత్రములచే
వచ్చు కారత్వ, అకార వ్యవహితకారోత్తరత్వమును రేఫకు వారించును - అని
మేము చేసిన వ్యాఖ్యానమే యుక్తమైందని - త్రిభాష్య రత్నకారుడు చెప్పు
చున్నాడు.

20 సూత్రము :- హ్రస్వో వర్ణోత్తరస్త్రయాణామ్ ॥

త్రిభాష్య :- వర్ణోత్తరో హ్రస్వో హస్వదీర్ఘ స్త్రాణాం ఆఖ్యా భవతి।

యథా “ఇవర్ణ పరమేకాంమ్” (10-4) ఇత్యాది।

వర్ణశబ్ద ఉత్తరో యస్మాదసౌ వర్ణోత్తరః॥

హ్రస్వః, వర్ణోత్తరః, త్రయాణామ్ ॥

మఠీప్రశ్న :-

ఈ సూత్రముచే హ్రస్వము యొక్క అభిధాత్తిని చెప్పుచున్నారు. సూత్రమందు “హ్రస్వ” మనుటచే, ఈ సూత్రము అచ్చునుగూర్చి చెప్పుచున్నదని స్పష్టమే కదా. కనుక, వర్ణోత్తరః = “వర్ణ” యనుదానిని తర్వాత గల్గిన హ్రస్వః = హ్రస్వమగు స్వరము; త్రయాణాం = మూడింటికి, అనగ హ్రస్వ దీర్ఘ స్త్రాణాం స్వరముల మూడింటికి; ఆఖ్యాభవతి = అభిధానమగును.

కాగ ఆకారమనునది కేవల హ్రస్వ ఆకారమునకే కాక, దీర్ఘ స్త్రాణాం అకారములకు కూడ వాచకమగును. ఇట్లే ఇతర స్వరములు ఇ, ఈ, య, మరియు ఋకారమునకు స్త్రాణము లేదు. గనుక అది హ్రస్వ దీర్ఘములకే వాచకమగును. ఈ విధముగనే ఏ ఐ ఓ ఔ -లు దీర్ఘ స్త్రాణములకే వాచకములగును. ఈ సూత్ర ప్రయోజనము “ఇవర్ణపరం ఏకాంమ్” (10-4) ఇత్యాది సూత్రములందు గలదు.

21 సూత్రము :- అకారో వ్యంజనానామ్ ॥

త్రిభాష్య :- వ్యంజనానామకార ఆఖ్యాభవతి। యథా “తకారశ్చకారం శచ శ్చ వరః” (5-22) ఇత్యాది। కార శబ్దోత్తరత్వం ఇదం చ వికల్ప్యతే। సముచ్చయే త్వకారవ్యవేతో వ్యంజనానామ్ (1-17) ఇతి వ్యర్థం స్యాత్। సను తర్హి కారోత్తరతా కిమర్థాః తదాసీమపి స్వరూపేణ అకారలాభాత్। స ఏవాఽఽఖ్యా భవతు సత్యమ్॥ శిక్షాదికాస్త్ర ప్రసిద్ధ సంకేతానుసారేణ ఇతి నిరూపం। అపరేతు సంస్కరస్త్రాణాం అకారః సర్వ స్వరాస్త్రాణాం వ్యంజనస్య గ్రాహక ఇతి। యథా “మనఃక్షేమ”

(5-2-1-7); మనా మనః క్షోభః (4-6-4-1); “ఉక్తశాసః జ్ఞామ (2-6- 2-4); ఇత్యాది “న క్షవరః” (9-3) ఇతి నిషేధస్య ఉదాహరణం స్యాదితి తదసారమ్. కుతః? “వాఘాష పూర్వప్రప్తమ్” (7-13) ఇతి ష పూర్వత్వాత్ తకారస్కటత్వే కృతే ఇషి ట్వా ఇతి స్యాత్. క్షీంచ “యవన హ స్వర విరేమ” (12-4) ఇత్యత స్వరవర శబ్దో వ్యర్థః స్యాత్. భవన్మతే సర్వ స్వరాస్తస్య స్వీకార నిరుమాణ తస్మాదనుపపన్న మేవ తన్మతం మన్మహే, కింతు వర్ణమాత్రస్యైవైవ్యోమ్.

అకారః వ్యంజనానామ్ ||

మట్టిపథ:-

ఈ సూత్రముచే వ్యంజనములకు అకారోత్తర-అభిధావము చెప్పబడెను.

పూర్వ సూత్రమునందు వ్యంజనములకు అకారవ్యవహిత, కారోత్తరాభి ధానమును చెప్పెను. ఇపుడీ సూత్రముచే కారోత్తరత్వమక్కరలేకయే, కేవలము అకారము చేర్చుటచేతనే హల్లు వాచ్యమగునని చెప్పుచున్నాడు.

అకారః-అకారము; వ్యంజనానామ్=హల్లులకు; అఖ్యాభవతి = వాచక మగును. అనగ కకారమునుటకు బదులు “క” యనిన చాలును. అట్లే ఇతర హల్లులు. క, మ, య అనునవి క్రమముగ క్-మ్-య్-అను వానికి వాచకములగునని సూత్రార్థము.

అయితే కొందరి మతములో ఈ అకారముచే కేవల హల్లు మాత్రమే కాక, ఏ అచ్చుతోనున్నను ఆ హల్లులకు వాచకమగును. అనగ వారి మత ములో ‘క’ అనినచో కేవలము కకారమే కాక, కి, కు, కే ఈ విధముగ అజస్తమగు ఆ హల్లులకు వాచకమగును. ఆ విధమగు వారి వాదనకు “న క్ష వరః” (9-3) అను సూత్రమునకిచ్చిన ఉదాహరణలే ఆధారము. అవట “మనః క్షేమం” అని ఒక ఉదాహరణ. 9-3. సూత్రం “క్ష”కు పూర్వ మందున్న వినర్గ లోపించదు అని చెప్పును. సూత్రమందు “క్ష” అని అకారాంతము చెప్పబడెను. కాని, ఉదాహరణలో “క్షే” అని ఏకారాంతము కలదు. అట్లే “మనః క్షోభః” అనుచోట “క్షో” అని ఏకారాంతం కలదు. “ఉక్తశాసః జ్ఞామ” అనుచోట “జ్ఞా” అని అకారాంతము కలదు.

కనుక ఈ ఉదాహరణలను పరిశీలించగ సూత్రమందు “క్ష” యని అకారాంతము చెప్పినను ఆ యక్షరము క్షే, క్షో, క్షా ఇత్యాదులను కూడ గ్రహించుచున్నది. కనుక అకారముతో కూడిన హల్లు కేవలము అదంతమగు హల్లునేగాక ఆ హల్లుయొక్క అన్ని అజస్తరూపములను (సర్వ స్వరాంతములను) చెప్పును.

త్రిభాష్య రత్నకారుడీ వాదనను అంగీకరించడు. పైవ చెప్పిన వాదము అసారమైనది. లేదా పేలవమైనది. పై వాదనను అంగీకరించ నట్లైతే “వాహూష పూర్వస్తవం” (7-13) అనే సూత్ర ప్రకారం “ఇషిత్వా” అనేచోట “ఇషిత్వా” అనే రూపం రావలసి వస్తుంది. అది తప్పు. “ఇషిత్వా” అనునది సాధువు.

ఇంకో విషయము, “యవన హ స్వర వరేషు” (12-4) అనే సూత్రంలో స్వర వరేషు అనే పదం అక్కరలేకపోవును. ఏమంటే మీ మతంలో అకారాంత మగు వ్యంజనము, సర్వ స్వరాంత వ్యంజనమునకు సంకేతము గద. మరి అప్పుడు “య వ న హ” అనిన చాలు కద. “స్వర వరేషు” అని అక్కర్లేదు కద. కాని సూత్రకారుడు “స్వర వరేషు” అని స్పష్టంగ చెప్తున్నాడు. కనుక మీ వాదన సరియైనది కాదు. అకారముతో కూడిన హల్లు కేవలము హల్లునకు మాత్రమే వాచకమగును. కాని సర్వ స్వరాంత హల్లునకు వాచకము కాదు.

సరే అట్లే యగుగాక! మరి అకారమే అనగ అకారోత్తరత్వమే వ్యంజనమునకు వాచకమైనపుడు, మరి అకార వ్యవేత కారోత్తరత్వమును చెప్పుట వ్యర్థము కద. మరి ఆ సూత్రము (17) వలన ప్రయోజనమేమి? నిజమే! అకార వ్యవేత కారోత్తరత్వమును హల్లునకు చెప్పుటకు మరియొక కారణ మున్నది. ఇతర శాస్త్రములందు, శిక్షా గ్రంథములందు అట్టి వ్యవహారము కలదు. కనుక వానిని గృహ్యలోనుంచుకొని, విస్తృతముగనున్న న్యవహారము కనుక, దీనిని కూడ పరిగణనలోకి తీసికొనుటచేత “అకార వ్యవేత కారోత్తరత్వము” వ్యంజనములకు సూత్రీకరించబడెను.

22 సూత్రము:- గ్రహణస్య చ॥

ప్రాతికాఖ్య:- లక్షణం నిమిత్తం చ గ్రహణమిత్యవ్యతే। గృహ్యత ఇతి గ్రహణమ్। గృహ్యతేనేనేతి నిమిత్తమపి గ్రహణమ్। వద్దైకదేశః ప్రాతి పదికమితి యావత్। చకారః పూర్వ సూక్ష్మోక్తం అకారమాకర్షతి। గ్రహణస్య ప్రాతిపదికస్య సర్వావస్థస్య అకారః అఖ్యా భవతి। యథా “కిః శిల కిః శిలా” (18-28) ఇతి షర కిః శిల శబ్దో లక్ష్యమ్। ఉదాహరణం యథా “కిః శిలశ్చతుర్థః” (5-5-9-2), కిః శిలా సు చ క్షయదాయ చ (4-5-9-1) ఓష్ఠివః పరోలుప్యతే, (0-14) ఇతి తు నిమిత్తమ్। యథా స్వా ఓష్ఠాఖ్యామ్ (7-2-18-1) ఉపయామమధరేదోష్ఠేన (5-7-12)” ॥

23-గ్రహణస్య చ॥

మణిప్రభ:-

ఇవటి సూత్రమందలి గ్రహణశబ్దమునకు లక్ష్యము, నిమిత్తము అను రెండర్థములు కలవు. “గృహ్యతే ఇతి” గ్రహణము అనగ లక్ష్యమన్నమాట. అట్లే గృహ్యతే అనేన ఇతి అను అర్థమందు చెప్పుటవలన గ్రహణశబ్దమునకు నిమిత్తము” అని కూడ అర్థము చెప్పవచ్చును. అనగ ఏదేని ఒక సూత్రము నకు లక్ష్యమగు పదము, అట్లే ఏదేని ఒక వ్యాకరణ కార్యమునకు నిమిత్త మగు పదము- ఈ రెండును కూడ “గ్రహణ శబ్దార్థములే. కాగ వద్దైక దేశ మగు “ప్రాతిపదిక” అని భావము.

ఇక సూత్రమం.లి “చ” కారము పూర్వసూత్రమునుండి “అకారః” అను పదమును ఈ సూత్రములోనికి అనుసృతము చేయును. కాగ,

గ్రహణస్య సర్వావస్థస్య ప్రాతిపదికస్య- లక్షణ నిమిత్తమగు ప్రాతి పదిక యొక్క అన్నిరూపములకు ఈ ప్రాతి-దిక యొక్క అదంతరూపమే వాచకమగును- అని సూత్రార్థము.

అందుచే సూత్రమునందు లక్ష్యముగగాని, నిమిత్తముగగాని చెప్పబడిన అదంతముగు ప్రాతిపదిక కేవలము ప్రధమైక వచనమునకే గాక అన్ని విభక్తిరూపములకు గూడ వాచకమే యగును-అని ఫలికార్థము.

ఉదాహరణలు: క్రి శిల క్రి శిలా (16.2b) సూత్రములో రెండవ “క్రి శిలా” పదము లక్ష్యము. ఉదాహరణలలో “క్రి శిలాయ చక్షుదాయచ”; క్రి శిలశ్చతుర్థః-అను పదములు గలవు. అనగ సూత్రమునందు లక్ష్యము అదస్తపదముగ నిచ్చినను, సూత్రోక్త కార్యము ఇతర విభక్తులందున్న లక్ష్య పదమునకు జరిగినది గద. అట్లే 10-14 సూత్రము “ఓష్ఠ” పదమునకు పూర్వ పదాస్తమందున్న ఆకారములోపించును” అని చెప్పును. ఇచ్చిన ఉదాహరణలలో అధరేణోకషీన; సేవాహోష్ఠాభ్యామ్, ఓష్ఠశబ్దము అదస్తప్రాతిపదికగ కాక, తృతీయావిభక్తి ఏకవచన, ద్వీవచనాది రూపములలో నున్నది. దీనిని బట్టి లక్ష్యముగాని, నిమిత్తముగాని అదస్తముగ సూత్రమున చెప్పినచో అపదము, దాని యొక్క అన్ని రూపములకు వాచకమగును-అని స్పష్టమయ్యెను.

23 సూత్రము:- అఃకార ఆగమ వికారి లోపినామ్॥

త్రిభాష్యః ఆగమాదీనాం అః కారః లభ్యా భవతి | అః కార ఇతి ప్రథమా విభక్తేషు పరిక్షణమ్ |

ఆగమస్య యదా-“ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు వ్యంజనోత్తరయోః పూర్వః (14-5)4 వికారిణో యదా-అథ సూరిః ఇకారిమ్ (7-1); లోపికో యదా-త్విస్త్యికయా సపూర్వః 5-18); ఇత్యేకవచనాని॥ అనరే ఇకారిమ్ (5-25) ఇతి ద్వీవచనమ్ | అనుపూర్వ్యాన్ నాసిక్యాః (21-12) ఇతి బహువచనమ్ | ఆగమశ్చ వికారీచ లోపీచ-ఆగమ వికారి లోపినః తేషామ్॥

అః కారః | ఆగమ వికారి లోపినామ్॥

మణీప్రభః-

సూత్రమునందున్న “అః” కరాస్తమగు పదము ఆగమమునకు లేదా వికారమునకు లేదా లోపమునకు వాచకమగును. ఆ కరాస్తమగు పదము అన,

ప్రథమైక పవనాస్తపదమని భావము. అయితే ఇది ఉపనిషత్తుల మాత్రమే. అనగ సూత్రమందున్న ప్రథమా విభక్తి ద్విపచనరూపము లేదా బహువచన రూపము గూడ అగమ వికార లోపములకు వాచకమగునని భావము.

ఈక్రింది ఉదాహరణలతో సూత్రార్థము స్పష్టము కాగలదు. అగమ మునకుదాహరణము:- “ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు వ్యంజనోత్తయోః పూర్వః (14-5). ఈ సూత్రములో “పూర్వః” యనునది అఃకారాంతముగు పదము. కనుక ఇది అగమవికారి లోపులలో నొకదానికి వాచకమగును. కాగ, ఈ సూత్రములో అగమము చెప్పబడినది. స్వరమును పూర్వమందు, వ్యంజన మును పరమునందు గల్గిన, ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకు క్రమముగ అవర్ణ యొక్క ప్రథమ, తృతీయ వర్ణములొగమముగ వచ్చును-అని సూత్రార్థము.

వికారమునకుదాహరణము:- అథ నకారః ఇకారమ్ (7-1) ఈ సూత్రములో “న” కు ఇశ్వము చెప్పబడినది. ఇది వికారము. “న” అఃకారాంతము.

లోపమునకుదాహరణము:- “తిష్ఠన్త్యేకయా సపూర్వః” (5-19). ఈ సూత్రముచే “తిష్ఠన్తి శబ్దము తర్వాతనున్న పదములోని, చివరి వర్ణము పూర్వ వర్ణముతో కూడలోపించును- అని లోపమును పూర్వః అను అఃకారాంత ముచే చెప్పెను. ఇవి ఏకవచన రూపమునకుదాహరణలు. ఇక “అవరో లకారమ్” (9-25); “అను పూర్వ్యాత్ నాసిక్యః” (21-12) అనునవి క్రమముగ ద్విపచన బహువచనములకుదాహరణములు.

24 సూత్రము:- గ్రహణం వా॥

త్రిభాష్యః తేషామాగమాదీనాం క్వచిద్గ్రహణం వా భవతి అః కారేణ
వినాఽపితి తాత్పర్యమ్॥

అగమస్య యథా- “అది రు హతి” (18-29) ఇత్యాది॥

వికారిణో యథా- “వాన్మాదుష్కమానం చ” (7-1) ఇత్యాది॥

లోపినో యథా- “ఏష సస్య” (9-15) ఇత్యాది”

గ్రహణమ్. వా 11

మట్టి ప్రభ:-

పూర్వసూత్రమునందు లోపాగమ వికారిణులగు అక్ష్యము గాని, నిమిత్తము గాని సూత్రమున అః కారాస్తముగ నుండు పదముచే గ్రహింపబడునని చెప్పబడెను కద. ఇప్పుడీ సూత్రముచే అట్టి అః కారాస్తముగు పదమునువాడకుండ లోపాగమవికారాది కారములను పొందిన పదములను సూత్రమున ప్రయోగించుట ద్వార, అచటజరుగు అగమాదికార్యములను తెలుపవచ్చునని సూత్రార్థము అగమాది కార్యమునుపొందిన పదములయొక్క గ్రహణం ప్రయోగమే జరుగును. సూత్రమందలి “వా” పూర్వసూత్రమందలి అః కారమును ఈ సూత్రము న నిషేధించును.

అగమమునకుదాహరణ:- “అదిర ఽ హతిః (19-29) ఈ సూత్రము “అంహతి” అనుపదమున తొలియచ్చు తర్వాత అనుస్వారమునా గమముగ విధించుచున్నది. కాగ, “అహంతిః-అ ఽ హతి”, యగును. అ ఽ హతి యను ‘కారియగు పదమునే’ సూత్రమున వాడిరి. అట్లే,

వికారికి ఉదాహరణము:- “హన్యాద్యవ్యమానం చ” (7-?) ఈ సూత్రముచే “నిః” అను ఉపసర్గను పూర్వమందు కల్గిన హన్యాత్, ఉవ్యమానమ్ అనుపదములలో నున్న సకారమునకు ఇత్యము విధించబడినది. కాగ నిర్వహ్యాత్ నిరువ్యమాణమ్ అని రూపములుండును. సూత్రమునందు కార్యభాక్కులగు హన్యాత్, ఉవ్యమానమ్ అను పదములే వాడబడెను గాని అఃకారాస్తపదములుగ వానిని వాడలేదు. అట్లే,

లోపమునకుదాహరణ:- “ఏషసస్య” (5-15) ఈ సూత్రము ఏషః సః; స్యః అను ఈ పదములలోని విసర్గ తర్వాత వ్యంజనమున్నచో ఆ విసర్గ లోపించునని చెప్పును. కాగ యిచ్చుట విసర్గకు లోపము విధించబడినది. అయితే సూత్రమునందు కార్యభాక్కుగు పదమునే వాడిరి. కనుక, ఈ విషయములన్నిటిని పర్యాయోచన చేయిగ సూత్రమునందు అగమాది కార్యముల నొందు పదము అఃకారాస్తముగ చెప్పనక్కరలేదనికూడ తేలినది.

25 సూత్రము:-

అసన్నం సందేహం॥

ప్రతిపాద్య:- సందేహ సత్యాసన్నం వర్ణం వదం వా గృహీయాత్. “స్వయం మాతృజ్ఞాం చ వికారిణం చోత్తమే” (2-11-7) ఇత్యత్యోచకారద్యయ సంభవాత్ ప్రగ్రహ నిమిత్తత్వేన కతరహ్యపాదానాం కర్తవ్యం ఇతి సందేహయదాసన్నం కార్యభాజస్తదేవ స్వీకర్తవ్యం చోత్తమే (4-11) ఇతి సూత్రే! వర్ణస్య యథా-” “అప్యషతి” (4-15) ఇత్యాది.

అసన్నమ్, సందేహం॥

మదీప్రభ

ఈ సూత్రముచే సూత్రమును అన్వయము చేయు విధానము చెప్పబడుచున్నది. సందేహం = సందేహమున్న స్థలములలో అసన్నమ్ = అసన్నముగ దగ్గరగ నున్నదానినే గ్రహించవలెను.

ఏదేని సూత్రమును లక్ష్యమునందు వర్ణవర్తింపజేయుట యందు సందేహము కల్గినచో, లక్ష్యమునకు దగ్గరనున్న పదమునుగాని, పర్వమునుగాని గ్రహించవలెను అని సూత్రభావము.

ఈ క్రింది ఉదాహరణలు ఈ సూత్రాశయమును స్పష్టము చేయును.

చోత్తమే (4-11) అనునది యొక సూత్రము. ‘చ’ ను పూర్వమందు గల్గిన “ఉత్తమే” శబ్దమందలి చివరి యచ్చు ప్రగహ యగునని ఆ సూత్రార్థము. ఇప్పుడి సూత్రమును “స్వయమాతృజ్ఞాం చ వికర్ణిం చోత్తమే” అను వాక్యమున ప్రవర్తింపజేయు వలెను. ఇచ్చట రెండు ‘చ’ లు గలవు. కనుక పూర్వమందున్న ‘చ’ గ దేనిని గ్రహించవలెను. రెండును, “ఉత్తమే” యను దానికి పూర్వమందున్న పేగద- మరియు సందేహము అప్పుడు “అసన్నమ్” అని సమాధానము, ఈ 20 వ. సూత్రముచే వచ్చును. కాగ, ‘ఉత్తమే’ శబ్దమునకు దగ్గరగనున్న “చ” నే, సూత్రవిషయముగ గ్రహించవలెను.

అట్లే ‘అప్యషతి’ శబ్దమునకు ప్రగహత్వము చెప్పబడినది. అయితే ప్రతి అప్యషతి శబ్దమునకు ఆ సంజ్ఞ ఇష్టము కాదు. కనుక, దానికి దగ్గరగ

ను ఒక ఆక్షరము “అ”ను గ్రహించి దాని తర్వాత నున్న పృషతీ శబ్దము మాత్రమే వ్యగ్రహముగను అన్విశేషముగను (4-5). “యన్జా పృషతీ” (4-5-9-4) మంత్రములోని పృషతీ శబ్దమునకు “అ” పూర్వమందున్నది గనుక ఇచ్చి పృషతీ శబ్దమే వ్యగ్రహముగను. అంతియకాని “పృషతీ స్థూల పృషతీ” [5-18-2] లోని రెండవ పృషతీ శబ్దము వ్యగ్రహకాదు.

ఈ సూత్రము, శాస్త్రరచనా విధానమునకు సంబంధించినదని నా యభిప్రాయము. మనదేని కార్యమును విధించు ఒక స్థానమైన పదము, అనేక స్థలములందున్నపుడు, మనమేస్థలమునందున్న పదమునకు కార్యమునుద్దేశించితిమో తెల్పుటకు, సూత్రరచనలో అ పదముతో పాటు దానికి దగ్గరగ నున్న ఒకటి రెండు పదములను లేదా వర్ణములను కూడ కలిపి సూత్రీకరించవలెనని సూత్రకారుని యభిప్రాయమును కొందును. అనగ సూత్రరచన సందేహమునకు తావు లేకుండునట్లు జరుపవలెను కద. కనుక సూత్రకారులు ఈ జాగ్రత్తను వహించవలెనని ఈ సూత్రము హెచ్చరించుచున్నది.

26 సూత్రము :- అనేకస్యాపి ॥

త్రిభాష్య :- సందేహ ఆశేకస్య పదస్య వర్ణస్య వా గ్రహణం భవతి అపి శబ్దః “సందేహ” ఇత్యర్థాదిశతి యథా-“తిష్ఠన్త్యేకయా సపూర్వః” (5-18); “ఏవోత్తరే” (4-11) ఇత్యాది॥

అనేకస్య । అపి ॥

మణివ్రథ :-

ఈ సూత్రము పూర్వసూత్రమునకు మరికొంచెము వివరణ మాత్రమే. ‘అపి’ శబ్దము పూర్వసూత్రమునుండి “సందేహ” అను పదమును ఈ సూత్రము లోనికి అనువృత్తి చేయును. పూర్వసూత్రమున సందేహము కల్గిపో ఒకపదమును గాని, వర్ణమునుగాని దగ్గరగనున్న దానిని గ్రహించి సూత్రీకరించవలెనని చెప్పుబడినది. ఇప్పుడీ సూత్రములో ఎందుకైతే రెండుగాని అంతకన్న ఎక్కువ పదములను, లేదా అక్షరములను గ్రహించి సూత్రీక

రించ వలెనని చెప్పబడినది. దీనికి “తిష్ఠన్త్యేకయా సపూర్వః” అను సూత్రముదాహరణము.

ఏకయా శబ్దములోని “యా” కు లోపము విధించవలెను. అట్లని ప్రతీ “ఏకయా” శబ్దములోని “యా” కు లోపము రారాదు. కనుక తిష్ఠన్తి శబ్దము పూర్వమందున్న, ఏకయాశబ్దము వరమందున్న ఏకయా శబ్దములోని చివరి యచ్చు పూర్వనర్థముతో సహా లోపించును, అని చెప్పబడినది. కాగ, తిష్ఠన్తి ఏకయా ఏకయా అని ఉండగ, సంహితలో మొదటి ‘ఏకయా’ లోని యా లోపించగ “ఏక+ఏకయా=ఏకై కయా యని యగును. అప్పుడు “తిష్ఠన్త్యే కై కయా” యని యగును, అన్యత “ఏకయైకయా” అనియుండును. “సమానానాం కరోత్యేకయైకయోఽత్సర్గమ్ (8-18-1) అనునది ఉదాహరణ.

అట్లే, ఏవోత్తరే” (4-1) సూత్రము గూడ “ఏవ” అను అక్షరములు పూర్వమందున్న “ఉత్తరే” శబ్దము ప్రగ్రహ యగునని చెప్పబున్నది.

కాగ, పూర్వోదాహరణములో రెండు పదములను, రెంథవ ఉదాహరణలో రెండక్షరములను గ్రహించి, లక్ష్యపదముతో సూక్ష్మీకరణ జరిగెను.

నిజమునకు 25వ. సూత్రము చేతనే ఈ 26. వ. సూత్రార్థము కూడ గ్రహించ బడును. కనుక 26. వ. సూత్రమనవసరమని W. D. విట్నీ వం దీకుడభిప్రాయపడెను. అదియు క్రమె యనిపించును.

27 సూత్రము:- పృథమో వర్గోత్తరో వర్గాఖ్యా॥

ప్రతిభాష్య:- వర్గశబ్దోత్తరః ప్రథమః స్వవర్గస్యాఽఖ్యాభవతి “ఓవర్గశ్చ తవర్గవరః” (14-20) ఇతి వర్గ శబ్ద ఉత్తరో యస్మాదసౌ వర్గోత్తరః॥

ప్రథమః । వర్గోత్తరః । వర్గాఖ్యా ॥

మణిప్రభ:-

ఈ సూత్రము మరల సంజ్ఞాసూత్రము. పూర్వము 10. వ. సూత్రముచే స్పర్శ వర్ణములు ఐదు వర్ణములుగ విభజించబడెనె గాని వానినెట్లు పీలవ వలెనో చెప్పలేదు. దీని ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ, ఉత్తమ

యని పిలుద్దామంటే అది వర్గమందలి ఐదక్షరములకు క్రమముగ సంజ్ఞలుగ 1. వ. సూత్రముచే చెప్పబడెను. కనుక ఈ వర్గలనెట్లు పిలువ వలెనను ప్రశ్నకు సమాధానమే ఈ సూత్రార్థము.

వర్గోత్తరః = “వర్గ” యను పదమును తర్వాత గల్గిన, లేదా వర్గ అను పదమునకు ముందున్న; ప్రథమః = వర్గయొక్క మొదటి యక్షరమే; పర్వాఖ్యా-తన వర్గకు పేరు అగుచున్నది.

అనగ వర్గయొక్క ప్రథమాక్షరమే ఆ వర్గకు పేరు. ఉదాహరణకు- ౧+వర్గ-కవర్గ- ౨ది “క, ఖ, గ, ఘ, ఙ” అను ఐదక్షరములకు సంజ్ఞ. ఇట్టి ‘చ, ఛ’ ముగిన చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ. ఇట్టి మిగిలిన వర్గలను కూడ వ్యవహరించవలెను.

ఈ సూత్ర ప్రయోజనము “ఓవర్గశ్చ తవర్గ పరః” (14-20) “హను మూలే జిహ్వమూలేన కవర్గే స్పర్శయతి” (2-35) ఇత్యాది సూత్రములందు కలదు. ఈ సూత్రమును 11వ సూత్రము తర్వాత చెప్పబ న్నాయము.

28 సూత్రము :- అం వికారస్య॥

ప్రతిభాష్య:- అమితి శబ్దో వికారస్య ఆఖ్యా భవతి। అమితి ద్వితీయావిభక్తే రుచలక్షణమ్, యథా “ప్రథమ పూర్వో హకారశ్చతుర్థమ్” (5-78) “అథ సకరో దకారమ్” (7-1)।

అమ్, వికారస్య॥

మఠీప్రభ :-

ఈ సూత్రముచే వికారమును సూచించు పదమును తెలి రుచెప్పుచున్నారు. సూత్రమందలి “అమ్” ద్వితీయా విభక్త్యస్త పదమునకు ఉపలక్షణము. కాగ, అమ్ సూ తమునందు ద్వితీ విభక్త్యస్తమగ చెప్పబడిన పదము; వికారస్య, 4 సూ త్రముచే విధించబడుచున్న వికారమునకు వాచకమగును.

ఉదాహరణ “ప్రథమ పూర్వో హకారశ్చతుర్థమ్” (5- 8). ఈ సూత్రములో “చతుర్థమ్” అనునది ద్వితీయాస్త పదము. కనుక ఇది ఈ సూత్రముచే

విధించబడు వికారమును చెప్పును. అదిగ వర్గ ప్రథమాక్షరము తర్వాత “హ” కారమున్నచో అది ఆ వర్గయొక్క చతుర్థాక్షరముగ మారును అని సూత్రము. వాక్యములోని వాగ్ధరి అని అగును. అట్లే “అథ నకారో ఇకారమ్” (7-1) అను సూత్రములో “ఇకారమ్” అనుపది ద్వితీయా విభక్త్యంత వదము. కనుక ఇది వికారమునకు వాచకము. ఈ సూత్రము నకారము కు ఇచ్చును విధించు అధికార సూత్రము.

ఈ విధముగ సూత్రమందలి “అమ్” అంతమును పోయి సూత్రముచే విధించబడు వికారమునకు వాచకమగును.

28 సూత్రము :- పూర్వ ఇతి పూర్వః ||

త్రిభాష్య :- యః పూర్వ శబ్దేన నిర్దిష్టః స తత్తైవ స్వేన రూపేణోపలక్షితో జ్ఞాతవ్యః। నతు రూప సామూహ్యాదన్యో భిన్న దేశస్థః। యథా “ద్యావాపృథివీ” “పూర్వశ్చ” (4-12-13) ఇతి ప్రగ్రహ భవతీతి వక్ష్యతి। పూర్వత్వాత్ “యావతి ద్యావా పృథివీ మహిత్యా” (3-2-6-1) ఇతి యావతీ శబ్దః ప్రగ్రహః। యావతి వై ప్రథివీ (3-2-3-1) ఇతి తు స స్యాత్ ప్రగ్రహః।

పూర్వః। ఇతి। పూర్వః॥

మచ్చివభ:-

ఈ సూత్రముచే పూర్వత్వమును నిర్వచించుచున్నారు. ఈ సూత్రము అస్పష్టముగ నున్నది. దీని యర్థమునకు వ్యాఖ్యానమే శరణ్యము. “పూర్వః ఇతి పూర్వః.” పూర్వమందున్నది అనగ ముందుండుటయే.

అదిగ పూర్వమందున్నది అని చెప్పనపుడు దేనికంటె పూర్వమో చెప్పుదుము గద. కనుక ఒక పదమునకు పూర్వత్వము చెప్పినచో ఆ పదమునకు ఆ పూర్వత్వము, ఆ సూత్రమునందు చెప్పిన స్థితిమందు మాత్రమే నిద్దించును కాని, అదే పదము ఇతరత్ర ఇంకొక విధముగనున్నచో, ఈ సూత్రముచే చెప్పిన పూర్వత్వము ఆ పదమునకు అచట వర్తించదు. ఈ క్రింది ఉదాహరణతో సూత్రార్థము స్పష్టము కాగలదు. 4 న అధ్యాయము

లోని 12, 13 సూత్రములచే “ద్యౌవాపృథివీ” శబ్దమునకు పూర్వమందున్న శబ్దమునకు ప్రత్యగ్రహత్వము చెప్పబడినది. కాగ, “యావతీ ద్యౌవాపృథివీ మహిత్యా” (3-2-6-1) అను మంత్రిములోని “యావతీ” శబ్దము ప్రత్యగ్రహమైనది. కాని, ఇదే యావతీ శబ్దము “యావతీ వై పృథివీ” (5-2-3-1) అను మంత్రములో కూడ కలదు. కాని యిచట “యావతీ” శబ్దమునకు “ద్యౌవాపృథివీ” శబ్దముకంటె పూర్వత్వము లేదు కనుక, 4-13వే చెప్పిన ప్రత్యగ్రహత్వము ఇచటి యావతీ శబ్దమునకు రాదు.

కాగ ఏ పదమునకు ఏ స్థలమున అనగ ఎట్టి పదములకంటె పూర్వత్వము నిర్దేశించబడునో, ఆ పదమునకు ఆ స్థలమునందే పూర్వత్వము సిద్ధించును.

అనగ సూత్రమునందు చెప్పబడిన పదములకంటె పూర్వమందున్న పుడే పూర్వత్వము సిద్ధించి, ఆ పూర్వత్వమును ఆధారముగ విధించిన కార్యము ప్రవర్తించును. అని సారాంశము.

30 సూత్రము :- పర ఇత్యుత్తరః ॥

త్రిశావ్యః :- యః పర ఇత్యనేన విశిష్యతే సోఽప తత్రైవ స్వేన రూపేణ ప్రత్యేతవ్యః। యథా- “ద్యౌ పరశ్చ” (4-49, 50) ఇతి ప్రత్యగ్రహః భవతీతి వక్ష్యతి. పరశ్వాత్ ద్యౌ జాయే విస్తతే (6-6-4-3) ఇత్యుత్తర జాయే ఇతి ప్రత్యగ్రహః। యోని రసి జాయే ఏఽహి (1-7-9-1) ఇత్యుత్తర ప్రత్యగ్రహః।

పరః। ఇతి। ఉత్తరః ॥

మణిప్రభః :-

ఈ సూత్రము పరత్వమును వివరించుచున్నది. ఇది పూర్వ సూత్రమునకు వ్యతిరేకమైనది. ఒక పదమును ఏ స్థితిలో వరమందున్న పదముగ భావించి ఏదేని సూత్రముచే కార్యము నుద్దేశింతుమో, ఆ పదమునకు ఆ స్థితియందే పరత్వము సిద్ధించును గాని, అన్యైతముగఁబడు ఆ పదమునకు పరత్వము ఈ సూత్రమునకు సంబంధించి వర్తించదు.

ఉదాహరణకు ద్వే, వరశ్చ (4-49; 50) సూత్రములచే “ద్వే” కంటె వరముగ నున్న పదాస్త్రముగు ఈ, ఏ, లకు ప్రగహత్యము చెప్పబడినది. కనుకనే “ద్వే జాయే విస్తతే” (6-8-4-3) మంత్రములోని “జాయే” అను పదములోని ఏకారం ప్రగహయైనది. కాని, “యోని రసి జాయే ఏఽహి” (1-7-9-1) మంత్రములోని జాయేలోని ఏకారము ప్రగహ కాదు. దీనికి ద్వే కంటె వరత్వము లేదు. ఇది అసీకంటె వరముగ నున్నది. కనుక ఏ వదమునకు ఏ ప్రకరణమున వరత్వము చెప్పబడునో, ఆ వదమునకా ప్రకరణమున నున్నపుడే చెప్పబడిన వరత్వము సిద్ధించును.

31 సూత్రము :- ఋకార ఇకారౌ హ్రస్వా ॥

త్రిభాష్య:- ఋకారశ్చ ఇకారశ్చ హ్రస్వ సంజ్ఞా భవతః। యథా—
“ఋతో వై” (7-2-8-1); “అక్ ఇతస్య క్ ఇప్తై” (5-4-8-5).

ఋకార ఇకారౌ హ్రస్వా ॥

అకనిపుడు స్వరములకు హ్రస్వదీర్ఘ ప్లుత సంజ్ఞలను వివరించును.

ఋకార, ఇకారములు హ్రస్వములు. ఉదాహరణకు “ఋతో వై, అక్ ఇతస్య క్ ఇప్తై” అను పదములలోని ఋకార, ఇకారములు హ్రస్వములు.

32 సూత్రము :- అకారశ్చ ॥

త్రిభాష్య:- అకారశ్చ హ్రస్వ సంజ్ఞా భవతి। చకరో హ్రస్వత్వం అన్వాది శతి। యథా— “అయం పురః” (4-3-2-1).

అకారః చ॥

ఈ సూత్రముచే అకారమునకు హ్రస్వ సంజ్ఞను చెప్పబడుచున్నది. ఈ సూత్రమందలి చకరము, పూర్వ సూత్రమునుండి “హ్రస్వః” అని వచన వివరి

దామముతో అన్వాదేశము చేయును. కాగ, అకారము హ్రస్వము. *దా:-
“అయం పురః” (4-3-2-1) అనుచోట నున్న అకారము హ్రస్వము.

33 సూత్రము :- తేన చ సమానకాల స్వరః ॥

త్రిభావ్య :- తేన అకారేణ యః శుల్కకాలః స్వరః స చ హ్రస్వో భవతి |
అత్రాపి చకారో హ్రస్వాదేశకః | ఇకార ఉకారశ్చ ఇత్యర్థః | సంధ్యక్షరాణాం
సమానకాలత్వాత్థావాత్ | ఇషిత్వా (1-1-1-1); ఉపయన్తో అధ్వరమ్
(1-5-5-1) అత్రాహ తదురు గాయస్య [1-3-6-2] || అకారో హ్రస్వస్తేన చ
సమానకాల స్వర ఇతి అర్థవ్యమ్ | ఋకార లకారౌ హ్రస్వావితి తు న అర్థ
వ్యమ్ | ఏవ మారభ్యమాణే పునరుక్తతయా గౌరవం భవేదితి | ఉచ్యతే
అర్థవ్యమేవై తత్ | కుతః | ఋకార లకారయోః అస్తరా రేఫ లకారౌస్తః |
తత్తత్ స్థాన త్యాదనయోః కాల వ్యభిచారః స్యాత్ | హ్రస్వత్వం న గమ్యేత |
తస్మాత్ దిత్వేనం అర్థవ్యతే | ఋకార లకారావితి ||

తేన చ సమానకాల స్వరః ॥

ఈ సూత్రముచే మిగిలిన స్వరములకు హ్రస్వ సంజ్ఞను విధించు
చున్నారు.

తేన=పైన చెప్పిన అకారముతో- అనగ హ్రస్వ అకారముతో; సమాన కాల
స్వరః= సమానమగు ఉచ్చారణకాలము గల్గిన అచ్చు; హ్రస్వః భవతి=హ్రస్వ
మగును. హ్రస్వ అకారము నుచ్చరించుటకు వట్టు కాలములో నుచ్చరింప
బడెడి యితర స్వరములు హ్రస్వములని సూత్రార్థము. అనగ ఇకార, ఉకా
రము మాత్రమే యగును. ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, అ సంధ్యక్షరములు. గనుక
వానికి ఉచ్చారణకాలము అధికము.

కాగ, అ, ఇ, ఉ- ఈ యక్షరములు హ్రస్వములు. అయితే ఇక్కడొక
ప్రశ్న: ఈ హ్రస్వ సంజ్ఞా విధానము “ఋకార లకారౌ హ్రస్వౌ” అని గాక
“అకారః హ్రస్వః” అని పొగ్గరింపించిన చాలు గద. తర్వాత “తేన చ సమాన
కాల స్వరః” అని సూత్రీకరించిన ఋకార ఇకారములు కూడ గతార్థమైపోవును.

కనుక వానికి ప్రత్యేక హ్రస్వ సంజ్ఞా విధానమక్కరలేదు గద. మరి యెందుకు ప్రత్యేక సూత్రీకరణము చేయబడినది.

సమాధానము : అట్లు కాదు. ఋకర, గౌరములు మిగిలిన స్వరములకంటె భిన్నమైవి. ఇవి రేఫ, లకార గర్భితములు. కనుక వీని నుచ్చరించుటకు వట్టుకాలము అకారోద్భారణమునకు ఎట్టు కాలముకంటె కొంచెము ఎక్కువ. కనుక ఇవి “తేన చ సమానకాల స్వరః” అను సూత్రముచే గతార్థములు కావు. కనుక వీనికి ప్రత్యేకముగ హ్రస్వ సంజ్ఞ విధించుట అవసరమగుచున్నది. కనుక పునరుక్తదోషముగాని, గౌరవ దోషములు గాని లేవు.

ఇషే త్వాః ఉవ ఏయన్తో- అను పదములలోనున్న ఇకార, ఉకారములు హ్రస్వములు.

34 సూత్రము :- అనుస్వారశ్చ ॥

త్రిభాష్య :- భవత్యనుస్వారశ్చ హ్రస్వ సంజ్ఞః। యథా “తాః హస్తే” (8-1-3-7), చకారో హ్రస్వాన్వాకర్షకః। అనుస్వారః స్వరభక్తిశ్చ ఇతి (21-6), స్వర ప్రత్యంగత్వ విధానాత్ అనుస్వారస్య వ్యంజనత్వమ్। తథా సతి “హ్రస్వార్థ కాలం వ్యంజనమ్” (1-37) ఇతి అత్ర అర్థమాత్రత్వం ప్రాప్తమ్। తస్మాభూదితి హ్రస్వత్వం విధీయతే। హ్రస్వ సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్। విభాగే హ్రస్వం వ్యంజనవరః (3-1) ఇతి॥

అనుస్వారః చ॥

ఈ సూత్రము అనుస్వారకు హ్రస్వ సంజ్ఞను విధించుచున్నది. ఈ సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రములనుండి “హ్రస్వః” అను పదమును అనువృత్తము చేయును. కాగ, “అనుస్వారము హ్రస్వము” అని సూత్రార్థము స్పష్టము. ఉదాహరణ:- “తాః హస్తే” (8-1-3-7). ఇచటి అనుస్వార హ్రస్వము.

నిజమునకు అనుస్వారము వ్యంజనములతో ఉపదేశించ బడినది. మరియు “అనుస్వారః స్వరభక్తిశ్చ” (21-6) అను సూత్రముచే వీనికి స్వరాం

గత్యము చెప్పబడినది. ఇది వ్యంజనమే మరియు “ప్రహస్యార్థకాలం వ్యంజనమ్” (1-7) అను సూత్రముచే అనుస్వారకు ఉచ్చారణ కాలము అర్థమాత్రికము. కనుక అనుస్వారమునకు స్వరలక్షణవగు ప్రహస్యత్వము సిద్ధించుట లేదు. కనుక ఈ సూత్రముచే ప్రహస్య సంజ్ఞా విధించబడినది.

మరి యీ సంజ్ఞావిధికి ప్రయోజనము- “విభాగే ప్రహస్యం వ్యంజనవరః (3-1) మొదలగు సూత్రములలో గలదు.

35 సూత్రము:- ద్విస్తావాద్దీర్ఘః ॥

తిథావ్య:- తావానితి ప్రకృతో ప్రహస్య ఉచ్యతే। ద్విరితి ద్విరూపః। తావాన్ ప్రహస్యో దీర్ఘసంజ్ఞో భవతీతి సూత్రయోజనా। తాత్పర్యం తు ప్రహస్యద్విగుణకాలః దీర్ఘ సంజ్ఞో భవతీతి। సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్: దీర్ఘ సమానాక్షరే సవర్ణవరే (10-2) ఇత్యాది.

ద్విః। తావాన్, దీర్ఘః ॥

ఈ సూత్రముచే దీర్ఘ మననేమొ వివరించుచున్నారు. తావాన్-అనగ ప్రకృతమున ప్రహస్యము. అని అర్థము. ద్విః-ద్విగుణితమని భావము. కాగ ప్రహస్య వర్ణోచ్చారణకు వట్టు కాలముకంటె రెండు రెట్లు ఉచ్చారణ కాలము కల్గిన స్వరము దీర్ఘము అగును. ఈ సంజ్ఞకు ప్రయోజనము “దీర్ఘ సమానాక్షరే సవర్ణవరే” అను సూత్రమునందు కలదు.

36 సూత్రము:- త్రిః పుతః ॥

త్రిథావ్య:- అత్కావి ప్రహస్యోను వర్తతే సాన్నిధ్యాత్। త్రిరితి త్రిరూపః। త్రి రూపో ప్రహస్యః పుత సంజ్ఞో భవతి। తాత్పర్యం త్వ త్కాదీ బ్రూమః “ప్రహస్య త్రిగుణకాలః స్వరః పుత సంజ్ఞో” భవతి। సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్। “న పుత ప్రగహా (10-24) ఇతి॥

త్రిః। పుతః ।

ఈ సూత్రముచే పుత సంజ్ఞను వివరించుచున్నారు. ఈ సూత్రము

లోనికి కూడ పూర్వ సూత్రము మందువలె, హ్రస్వః అనునది అన్వాదిష్ట మగును. కాగ హ్రస్వముయొక్క కాలమునకు మూడురెట్లు కాలము పుతము. అనగ హ్రస్వ పఠోచ్చారణమునకు పట్టు, కాలము ఏకమాత్రికము. కాగ మూడు మాత్రాకాలముల ఉచ్చారణ కాలము గల్గిన స్వరము పుత స్వర మన బడునని తాత్పర్యము. ఇక ఈ సూత్ర ప్రయోజనము - “న పుత ప్రగహా” (10-24) మొదలగు సూత్రములందు కలదు.

37 సూత్రము :- హ్రస్వార్థకాలం వ్యజ్ఞనమ్॥

త్రిథావ్య :- వ్యంజనం హ్రస్వార్థకాలం భవతి। న తు వ్యంజనమితి సంజ్ఞా। అన్యథా “వ్యంజన కాలశ్చ స్వరస్యాంతరాధికః” (17-5) ఇతి కాల శబ్దస్య పొనరుక్త్యాపత్తేః। యదా వాక్ హ్రస్వస్యాథో హ్రస్వార్థః। హ్రస్వార్థ కాలః పరిమాణం యస్య తత్ తథోక్తమ్॥

హ్రస్వార్థకాలమ్ । వ్యజ్ఞనమ్ ॥

మటివభ:-

ఈ సూత్రముచే వ్యంజనోచ్చారణ కాలమును వివరించుచున్నారు.

హల్లును ఉచ్చరించుటకు హ్రస్వము నుచ్చరించుటకు పట్టు కాలములో పగము పట్టును. సూత్రమందలి “వ్యంజన” పదము అర్థమాత్రాకాలమునకు సంజ్ఞ మాత్రము కాదు. హల్లు, అర్థమాత్రా కాలమును ఉచ్చారణయందు గల్గినదని - సూత్రార్థము. ఈ విధముగ కాక వ్యంజన పదము సంజ్ఞయే యునినచో “వ్యంజన కాలశ్చ స్వరస్య అంతాధికః” (17-5) అను సూత్ర ములో వ్యంజనపదము తర్వాత “కాల” శబ్దముచే పునరుక్తి వోషము వచ్చును. లేదా అచట “కాల” పదము వ్యర్థమగును. కనుక సూత్రమందలి వ్యంజన పదము కాలమునకు సంజ్ఞ కాదని స్పష్టము.

అర్థమాత్రిక వ్యంజనమునకు ఉదాహరణ:- వాక్! ఇచటి కకారము అర్థమాత్రికము.

హ్రస్వార్థ కాలమును సమాసమునకు విగ్రహము :-

హ్రస్వములో పగము - హ్రస్వార్థము. హ్రస్వార్థ (కాల) పరిమితి దేనికో అట్టి పర్థము వ్యంజనమన్న మాట.

38 సూత్రము :- ఉచ్చైరుదాత్తః ॥

త్రిభాష్య :- ఆయా మోదారుణ్య (22-9) మిత్యాది లక్షణలక్షితః స్వరః ఉదాత్త ఉచ్యతే। యథా- “స ఇధానః” (4-4-5-4) సంజ్ఞాయాః వ్యయోజనమ్। ఉదాత్తాత్పరో అనుదాత్తః స్వరితమ్। (14-29) ఇతి॥

ఉచ్చైః। ఉదాత్తః ॥

మట్టిప్రభ:-

ఈ సూత్రముచే ఉదాత్త సంజ్ఞను వివరించుచున్నారు. ఉచ్చైః స్వరమును ఉదాత్తమందురు. ఉచ్చత్వమేమిదో 14 వ అధ్యాయములో “ఆయామోదారుణ్యం అణుతా స్వ స్వేతు్యచ్చైః కరాణి శబ్దస్య” అని వివరింపబడెను. అనగ గొంతు సాగి యుండును. గొంతు కంఠరములు బిగిసి యుండును. కంఠబిలము అణుత్వము (చిన్నదిగ) నొందును. ఆ స్థితిలో గొంతులోనుండి వచ్చు ధ్వని ఉదాత్తమనబడునని భావము.

ఈ సూత్రమునే పాడిని గ్రహించెను. (పా. 1-2-29) ఈ సూత్రమును భట్టోజీ- “తాల్పాదిషు సభాగేషు స్థానేపూర్వభాగే నిష్పన్నోఽజ్ఞా దాత్తసంజ్ఞః స్వాత్” అని వివరించెను.

కాగ గొంతునుండి ప్రత్యేక స్థితిలో వెలువడు ధ్వని ఉదాత్తము. ఈ సంజ్ఞకు ప్రయోజనము- “ఉదాత్తాత్పరో అనుదాత్తః స్వరితమ్” (14-29) మొదలగు సూత్రములందు కలదు. “స ఇధానః” అనుచోట ‘స’ ఉదాత్తము.

39 సూత్రము :- నీచ్చైరనుదాత్తః ॥

త్రిభాష్య :- అన్యవ సర్గః (22-10) ఇతి సూత్ర లక్షితః స్వరః అనుదాత్త ఉచ్యతే। యథా అవదతామ్ (1-7-2-2). సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్ “అనుదాత్తో న నిత్యమ్” (4-43) ఇతి॥

నీచ్చైః। అనుదాత్తః ॥

మట్టిప్రభ:-

ఈ సూత్రముచే అనుదాత్తమును వివరించుచున్నారు. పూర్వము ఉదాత్తమునకు చెప్పిన పరిస్థితులకు వ్యతిరేక స్థితియందు వల్కిన ధ్వని

అనుదాత్తము అగును. దానినే నీచైః=క్రిందివానిచే అనగ జాల్వాది ఉచ్చారణ స్థానములయొక్క దిగువ భాగముననుండు భాగములచే ఉచ్చరింపబడిన ధ్వని, అనుదాత్తః=అనుదాత్తమగును. అనగ ఉచ్చారణావయవములు-అన్వపసర్గను చెందును - అనగ పూర్వము బిగించబడిన గొంతుకయివుడు చాల స్వేచ్ఛగ సడలించబడును. మృదువుగ నుండును. కంఠ బలము కొంచెం ఉరుత=వెడల్పుగ నగును. అప్పుడు గొంతునుంచి వచ్చు ధ్వని అనుదాత్తమని భావము. (అన్వపసర్గో మార్తమరుతా స్వస్యేతి నీచైః కరణాని) (22-10) ఉదాహరణము-అపిఠామ్ (1-1-2) ఇవట “అ” అనుదాత్తము.

పాడిని ఈ సూత్రమునే గ్రహించెను. (పా. 1-1-10). ఈ సంజ్ఞా ప్రయోజనము: “అనుదాత్తో స నిత్యమ్” (4-4) మొదలగు సూత్రములలో చూడనగును.

40 సూక్తిము :- సమాహారః స్వరితః ॥

ప్రతిభాష్య :- తయోరుదాత్తాను దాత్తయోః యః సమాహారః స “స్వరిత” ఉచ్యతే. యథా “తేఽబ్రువన్” (3-2-2-3). సమాహాయిత ఇతి సమాహారః। తయోర్కేలన జన్య స్వరః స్వరిత ఇత్యర్థః। స్వరిత స్వరూప విధిరయమ్॥ ఉపరిష్టాతు తత్ర తత్ర స్వరితో లక్ష్యతే। యథా — ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తో స్వరితమ్ (10-16) తస్మిన్ననుదాత్తే పూర్వ ఉదాత్తః స్వరితమ్ (12-3) ఇత్యాది॥

సమాహారః । స్వరితః ॥

మట్టివధ :-

ఈ సూత్రముచే స్వరితమును వివరించుచున్నారు. సమాహారమనగ కలయిక. కాగ ఉదాత్త, అనుదాత్త స్వరములు ఏకత్ర మేలవించగ, కలిపి పల్కబడగ వచ్చు ధ్వని స్వరితసంజ్ఞక మగును. అయితే ఈ సూత్రము స్వరితముయొక్క స్వరూపమును మాత్రమే తెల్పును. ముందు ముందనేక సూత్రములలో వివరముగ ఎట్టి అనుదాత్తము స్వరితమగునో వివరింపబడును. ఉదాహరణకు “ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తో స్వరితమ్ (14-28):

ఉదాత్తయోశ్చ పరోఽనుదాత్తో స్వరితః (10-16); తస్మిన్ననుదాత్తే పూర్వ ఉదాత్తః స్వరితమ్ (12-19); మొదలగు సూత్రములు స్వరితమును వివరించును. కనుక వస్తుత సూత్రము స్వరిత స్వరూపమును మాత్రమే విశదపరచును. ఇక స్వరితమునకు ఉదాహరణః “తేఽయివన్” ఇవట “ఓ” స్వరితము.

41 సూత్రము :- తస్యాదిః చైచ్చస్తరామ్ ఉదాత్తాః తస్మాదేతే యావద్ధృతిః ప్రాప్తస్య ॥

ప్రతిభాష్య :- ఉదాత్తాః దశస్తరే యః స్వరః స్వర్యతే తస్యాదిః తావదుచ్చైచ్చస్తరాం ఉదాత్తతతో భవతి యావద్ధృతిస్వస్య అర్థమ్ ॥ యథా “స ఇధానః” (4-4-5) ॥

తస్య, ఆదిః, ఉచ్చైచ్చస్తరామ్, ఉదాత్తాః, అనస్తరే,
యావత్, అర్థమ్, ప్రాప్తస్య ॥

మణిప్రభ

ఈ సూత్రముచే ఉదాత్తము తర్వాత వచ్చెడి స్వరిత స్వరూపం చెప్పబడినది.

ఉదాత్తాః అనస్తరే యావత్ (స్వరితః) తస్య ప్రాప్తస్య ఆదిః అర్థం ఉదాత్తాః ఉచ్చైచ్చస్తరామ్ ॥

అనగ ఉదాత్తము తర్వాత స్వరితము ఉన్నచో, ఆ స్వరితము యొక్క మొదటి సగభాగము, ద్వితీయార్థము నుచ్చరించు స్థాయికంటెను బిగ్గరగ (ఉదాత్తతరముగ) వినిపించును లేదా ఉచ్చరింపవలెను. ఇట్టి సూత్రములందు చెప్పిన స్వరితము ప్రాప్త స్వరితము. కనుక దీని ఉచ్చారణ కాలము ఒక మాతాకాలము. కనుక, ఇందలి తొలి సగభాగము ఉదాత్తము. ద్వితీయార్థభాగము అనుదాత్తము అని భావము.

“స ఇధానః” అనుదానిలో “ః” స్వరితము. కాగ, ఇందలి అనగ ఉచ్చారణలో మొదటి యర్థభాగము కాలములో ఇకరమును కొంచెము ఉదాత్త తరముగను, మిగిలిన సగకాలముందు అనుదాత్తముగను పల్కివలెను.

42 సూత్రము :- ఉదాత్తసమః శేషః ॥

త్రిభాష్య:- ప్రాస్తార్థ కాలాచ్చేష ఉదాత్తసమో భవతి। న తు ఉదాత్త ఏవ। సమ శబ్ద ప్రయోగాత్ కించిత్కూ సత్త్వం ప్రతీయతే। అన్యథా స్వరితా భావాత్। పూర్వోక్తమేవోదాహరణమ్॥

ఉదాత్తసమః శేషః ॥

మట్టివ్రథ:-

పూర్వ సూత్రమునందు ఉదాత్తముకంటె వరమగు స్వరితముయొక్క పూర్వార్థము ఉదాత్తతరమని చెప్పబడెను. - అప్పుడీ సూత్రము అచట మిగిలిన అనగ ఉత్తరార్థమును గూర్చి చెప్పును.

శేషః=మిగిలినది, ఉదాత్తసమః=ఉదాత్తము వలె నుండును. ఉదాత్తముతో సమానమని సూత్రము చెప్పుచున్నది. అయితే ఉదాత్త సమ శబ్దమునకు ఉదాత్తముకంటె కించిత్ న్యూనత్వమును చెప్పవలెను. అట్లుగాక ఉదాత్తముతో సమానముగ నున్నచో ఉదాత్తానుదాత్త భేదము స్ఫుటముగ నుండదు. కనుక అచట సమ శబ్దమునకు “కంచెము తక్కువగ” అని అర్థము చెప్పవలెనని త్రిభాష్య రత్నకారుని మతము. అప్పుడు పూర్వార్థము ఉదాత్తతరము-ఉత్తరార్థము. ఉదాత్తముకంటె కించము న్యూనము కనుక ధ్వనులు స్పష్టముగ వినిపించును. పూర్వ సూత్రమున చెప్పిన ఉదాహరణమే యిచటను చెప్పుకొనవలెను. - “స ఇధానః” అనునది ఉదాహరణ.

43 సూత్రము :- సవ్యంజనోఽపి ॥

త్రిభాష్య:- కేషలస్యాయం విధిః పురస్తాదుక్తః। ఇదానీం న్యంజన సహితోఽపి స్వరితస్య తథాత్వముచ్యతే। సవ్యంజనోఽపి స్వరితః ఉదాత్తార్థ సంతరోఽన్యోవా ఉక్తవిధిః భవతి॥ అపి శబ్దః స్వరిత మాకర్షతి॥ యథా “సఖా సఖిభ్యో వరిణః కృణోతు” (3-3-11-1)

సవ్యక్తానః! అపి!

మణిప్రభ:-

ఈ సూత్రములోని "అపి" శబ్దము పూర్వ సూత్రము (40) నుండి "స్వరితః" అను పదమును అకర్షించును. కాగ్ యీ సూత్రము వ్యంజన సహితమగు స్వరితము గూర్చి వివరించును.

పూర్వ సూత్రములందు (41-42) చెప్పిన విషయములు శుద్ధ స్వరమునకు సంబంధించినవి. అయితే పదమునందు అన్నియు స్వరములే యుండవు గదా. కొన్ని వ్యంజనములను కూడ యుండును. కనుక అట్టి వ్యంజనముతో కూడియున్న స్వరితమగు అచ్చును ఉచ్చరించుట యందు కూడ పూర్వ సూత్రములందు (41-42) చెప్పవడిన విషయములు అన్వయించును.

"సవ్యంజన" మనగ వ్యంజనముతో కూడియున్నది. అట్టి స్వరితము యొక్క పూర్వార్థమును ఉదాత్తతరముగను, శేషమును-అనగ ఉత్తరార్థమును కించిత్కూన్యోదాత్తముగను వల్కువలెను-అని సూత్రార్థము. ఉదా. ఫారణ: "సఖా సఖిభ్యోపరిషః కృణోతు" (3-3-11-1). పై మంత్రములోని ప్రతి పదమందలి రెండవ అక్షరము స్వరితము.

44 సూత్రము :- అనన్తరో వా నీచైస్తరామ్ ।

త్రిభాష్య :- తస్య స్వరితస్య ప్రాస్యాత్థకాలాచ్చేషో నీచైస్తరా మనుదాత్త తరో భవతి. అనన్తరః శేషః ఇత్యర్థః తదేవోదాహరణమ్॥

అనన్తరః! వా! నీచైస్తరామ్॥

మణిప్రభ:-

ఈ సూత్రము స్వరితముయొక్క ఉత్తరార్థ విషయముననున్న మత భేదమును చెప్పుచున్నది.

పూర్వ సూత్రముల ననుసరించి (42-43) ఉదాత్తముకంటె పరముగ నున్న స్వరితముయొక్క ద్వితీయార్థమును ఉదాత్తముః = ఉదాత్తాత్

కించిత్ న్యూనము, ఉదాత్తముకంటె కొంచెము తక్కువగ నుచ్చరించవలెనని చెప్పిరి. అనగ పూర్వార్థము ఉదాత్తతరము, ఉత్తరార్థము కొంచెము తక్కువ స్థాయి ఉత్తముగ వల్కవలెను. అనుదాత్తముగ వల్కరాదని స్పష్టము.

అయితే ప్రస్తుత సూత్రము ఈ ద్వితీయార్థమును నీచై ప్రణామ్ అనుదాత్తతరం; అనుదాత్తముకంటెను తక్కువ స్థాయిలో వల్కనలెనని చెప్పుచున్నది. ఈ సూత్రము పూర్వార్థము గురించి ఏమియు చెప్పలేదు. అనగ పూర్వార్థ విషయమున 41 వ సూత్రమున చెప్పిన ఉదాత్తతరత్వమును అంగీకరించినట్లే యగును. ఉదాహరణము పూర్వ సూత్రము నందీయబడినదే. “సఖా సఖిభ్యో వరినః కృతోతు” (3-3-11-1)

45 సూత్రము:- అనుదాత్తసమో వా ।

ప్రతిభాష్య:- తస్య స్వరితస్య స ఏన శేష అనుదాత్త సమో భవతి॥

అనుదాత్త సమః । వా ॥

మండివభ:-

ఈ సూత్రము గూడ ఉదాత్తముకంటె పరముగ నున్న స్వరితము యొక్క ద్వితీయార్థము నుచ్చరించుటలో మరియొక మతభేదమును చెప్పుచున్నది.

పూర్వ సూత్రమునందీ ఉత్తరార్థమును అనుదాత్తతరముగ వల్కవలెనని చెప్పబడినది గద. మరి ఇప్పుడీ సూత్రము, ఆ ఉత్తరార్థమును, అనుదాత్తతరముగ కాదుగాని, అనుదాత్త సమముగ అనగ కించిత్ న్యూనానుదాత్తముగ వల్కవలెనని చెప్పుచున్నది.

సూత్రమునందలి “వా” అను పదము పూర్వోక్త విషయమున మతభేదమును సూచించును.

46 సూత్రము:- ఆదిరస్యోదాత్తసమః, శేషో2 అనుదాత్తసమ

ఇత్యాచార్యాః ॥

ప్రతిభాష్య:- తస్యైవ స్వరితస్య ఆది ప్రాసావార్థకం ఉదాత్తసమో భవతి॥

శేషస్త్వనుదాత్త సమో భవతి। శేషస్త్వనుదాత్త సమ ఇత్యాచాత్యా బ్రువతే।
 సుధా—“సఖా సఖిభ్యో వరిషః కృణోతు (3-31-11-1) తస్య ఆదిః (1-41)
 ఇత్యాద్యభ్యాహితేఽస్మిన్వికల్పజాలే సూత్రమేవేద మిష్టమ్। వల్లిష్ట ప్రాతి,
 హతయోర్భుదు తరః (20-11) “తైరో వ్యంజన పాద వృత్తయోః” (22-12)
 ఇతి లక్షదానుకూల్యాత్। న తూఽవరితనం అపి సూత్రమిష్టమ్। ఏతల్లిక్షణ
 ప్రాతికూల్యాదేవ।

ఆదిః అస్య! ఉదాత్తసమః! శేషః! అనుదాత్తసమః!
 ఇతి! ఆచార్యాః ॥

మణిప్రభ:-

ఈ సూత్రము కూడ ఉదాత్తమున కవ్యవధానాంతరముగ నున్న హ్రస్వ స్వరిత విషయమునే చర్చించుచున్నది.

ప్రకరణ బలముచే:- అస్య=ఉదాత్తముకంటె వరముగ నున్న హ్రస్వ స్వరితముయొక్క అని అర్థం వచ్చును అట్టి దానియొక్క ఆదిః=పూర్వార్థము; ఉదాత్తసమః - ఉదాత్తముతో సమానముగను; శేషః=మిగిలినది అనగ ఉత్తరార్థము; అనుదాత్తసమః ఇతి=అనుదాత్తముతో సమానముగ ఉచ్చరించబడునని; ఆచార్యాః శాస్త్రజ్ఞులు సిద్ధాంతీకరించిరిని తాత్పర్యము.

ఇంతవరకు 41 వ సూత్రమునుండి స్వరితమునందు పూర్వార్థము, ఉత్తరార్థముల స్వభావ విషయమున అనేక అభిప్రాయములు చెప్పబడినవి.

అయితే ఈ సూత్రమునందు “ఏకే ఆచార్యా” అని చెప్పక, “ఆచార్యాః” అని మాత్రమే చెప్పెను. కనుక సూత్రకారుని అభిప్రాయముననుసరించి ఇదియే సిద్ధాంత సూత్రమని తెలియును. కనుక ఈ స్వరితమందలి పూర్వార్థము ఉదాత్తము, ఉత్తరార్థము అనుదాత్తము. ఈ విషయమునే తాత్పర్యకారుడగు సోమయాయ్యుడును స్పష్టపరచెను. [అస్మిన్వికల్ప జాలే సూత్రమేవేదమిష్టమ్.] ఇట్లు ఈ సూత్రమునే సిద్ధాంత సూత్రముగ సంగీకరించుటలోని ఔచిత్యమేమని చూచు: —

అందుకు సమాధానము— ఇరఫై యవ యధ్యాయములో చెప్పిన “వశ్శిష్ట ప్రాతి హతయోర్బుదుతరః [20-11] “తైరో వ్యంజన పాద వృత్తయోః [20-12] అను సూత్రములు ఈ సిద్ధాంతానుకూలముగ నున్నవి. మరియుతర మతములకవి అనుకూలముగ లేవు. కనుక ఉత్తర సూత్ర గ్రంథ విరోధము లేకుండవలెనన్న ఈ సూత్రమునే సిద్ధాంతముగ నంగీకరించవలెను. అంతియై కాని 45వ సూత్రములో చెప్పిన విషయము నంగీకరించరాదని త్రిభాష్య రత్నకారుడు విస్ఫుష్టముగ చెప్పెను.

47 సూత్రము :- సర్వః పృవణ ఇత్యేకే ||

త్రిభాష్య:- ప్రవణ శబ్దః స్వరిత వర్యాయః। సవ్యంజన ఏవ స్వరితః ఆదిత ఆరభ్య సర్వః ప్రవణో భవతీత్యేకే ఆచార్యాః ఉచిరే। యథా “సఖా సఖిభ్యో వరివః కృణోతు” [3-3-11-1] ||

సర్వః। పృవణః। ఇతి ఏకే ||

మణివ్రణ:-

ఈ సూత్రము కూడ సవ్యంజన స్వరితమును గూర్చియే వివరించుచున్నది. ఈ సూత్రముతో స్వరితమును గూర్చి చేయబడుచున్న చర్చ ముగియును. సూత్రమునందు ఏకే యని చెప్పుటచే ఈ మతము సూత్ర కారునికి అంగీకారము కాదని తెలియును.

సూత్రమునందలి ప్రవణ శబ్దము స్వరిత వర్యాయము కాగ, సర్వః= పూర్తిగ, అంతయు; ప్రవణః=స్వరితమే; ఇతి=అని; ఏకే=కొందరు భావించుచున్నారు. అనగ స్వరితములోని పూర్వార్థము, ఉత్తరార్థము అంతయును ఉదాత్తానుదాత్తములకంటె భిన్నమగు సమాన స్వరమే అని ఈ సూత్రార్థము. ఇది ఏకదేశి మతము. అనగ సిద్ధాంతము కాదు.

సిద్ధాంత పక్షము పూర్వ సూత్రమున [46] చెప్పిరి. ఈ యన్ని సూత్రములకు ఉదాహరణమొక్కటియే — “సఖా సఖిభ్యో వరివః కృణోతు”

అనునదియే. ఇందలి ప్రతి పదములోని రెండవ అక్షరము స్వరితమే. అయితే దానిని ఉచ్చరించు విధానమునందే యీ మత భేదములన్నియు వివరింపబడినవి.

ఇంతటితో స్వరితమునకు సంబంధించిన చర్చ ముగిసినది.

ఈ భిన్నాభిప్రాయములు యజుర్వేదము యొక్క భిన్న శాఖలకు చెంది యుండవచ్చును. ఆ శాఖలపేర్లు చెప్పకుండ, మతభేదములని ఆయా శాఖాభిప్రాయములను క్రోడీకరించి యుండవచ్చు అని మా అభిప్రాయము.

48 సూత్రము :- నానా పదవదిజ్యమ సంఖ్యానే ||

త్రిభాష్య :- ఇజ్య పదం నానా పదపద్ధవతి। అసంఖ్యాన విషయే। నానా పదవదితి తిమ్; ఓషతాత్ తిగ్మహేతే (1-2-14-2); “తత్ ప్రవాతే” (6-4-7-2) ఇత్యాదౌ అకారై కార పూర్వస్తు “బహు స్వరస్య తేధే” (4-40) ఇత్యత్ర ప్రగ్రహత్వం మా భూదితి। అసంఖ్యాన ఇతితిమ్; “ద్వే, వరశ్చ, ఏక వ్యవేతోఽపి” (4-49, 50, 51) ద్వే సవనే త్కవతి (6-1-6-4) ఇత్యత్ర ప్రగ్రహత్వం భవ త్వితి వదామః। నానా పదమివ నానా పదవత్||

నానా పదవత్, ఇజ్యమ్, అసంఖ్యానే ||

మతిప్రభ :-

ఈ సూత్రము ఇజ్యపదమును గూర్చి చెప్పుచున్నది.

ఇజ్యమ్ = వమాస పదము, అసంఖ్యానే = సంఖ్యా విషయము కావపుడు, నానా పదవత్ = అనేక పదములుగ భావించబడును, ఇంగ్యము అనగ సమాస పదము, ఇది పదపాఠమున విడదీసి వ్రాయబడును. అనగ రెండు పదములుగ చూపబడును.

ఉదాహరణకు తిగ్మహేతే, ప్రవాతే అను సమస్తపదములు పదపాఠములో తిగ్మహేతే; ప్రవాతే అని విడదీసి, చూపబడును. అపుడు అవి వ్యస్త పదములుగనే భావించబడును. కాగ, మామూలుగ, పదపాఠములో వేరుగ చూపబడిన సమస్తపద అవయవములు వేరువేరు పదములక్రిందే లెక్క.

కాని— అసంఖ్యానే-అనగ లెక్కింపు చేయని వక్షమునే; అనగ, ఒక మంత్రమున ఎన్ని పదములున్నవో యని లెక్కించునపుడు ఈ ఇంగ్యమంతయు ఒకే పదము. ఇందులోని అవయవములకు ప్రత్యేకముగ గణనముండదు. అట్లే మంత్రములోని రెండవ పదము, నాల్గవ పదమును రీతిని సంఖ్యానిర్దేశమున్నపుడు గూడ ఇంగ్యమంతయు ఒకటి పదము. కనుక అట్టి “అసంఖ్యానే-గణనము లేనపుడు మాత్రమే సమస్త పదము అనేక వ్యస్తపదములుగ భావించబడునని సూత్రార్థము.

సూత్ర ప్రయోజనము :- ఇంగ్య పదమును అసంఖ్యాన విషయమున నానా పదములుగ భావించుటలన తిగ్మహితే; ప్రవాతే అనుచోట్ల, నాల్గవయధ్యాయ మందలి 40వ సూత్రముచే “తే” కు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ రావలసియుండగ అది వారించబడినది. అట్లే అసంఖ్యానే యని చెప్పటచే “ద్వీ సవనే శుక్రవతీ” అనుచోట 4-44, 51 సూత్రములచే శుక్రవతీ పదమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చినది.

48 సూత్రము :- తస్య పూర్వపదమవగ్రహః ॥

త్రిభాష్య :- తస్యేజ్య పదస్య పూర్వపదమవగ్రహ ఇత్యుచ్చతే। యథా దేవాయత ఇతి దీపఽనుతే॥ అవగ్రహ సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్— “నాఽవగ్రహః” (4-4) ఇత్యాది పదావగ్రహ శబ్దయోః నియతలింగ త్వాదన్యోన్య స్వయః సంభవతి॥

తస్య, పూర్వపదమ్, అవగ్రహః ॥

మణిప్రభః :-

ఈ సూత్రము “అవగ్రహ” సంజ్ఞా విధాయక సూత్రము. పూర్వ సూత్రము నుంచి “ఇంగ్య” అను పదమును నుద్దేశించి యిచట “తస్య” అని వాడబడెను. కాగ,

తస్య -ఆ ఇంగ్య (సమాస) పదముయొక్క; పూర్వ పదమ్=పదపాఠము నందు పూర్వపదముగ చూపబడిన పదము. అవగ్రహః :- అవగ్రహ సంజ్ఞ గలది యగును.

ఉదాహరణకు “దేవానుతే” అని సంహితాపాఠము. పదపాఠమున దేవ2
 యుతే, అని విభజించి చూపబడును. అప్పుడు దేవ యనునది అవగ్రహ
 అగును. అట్లే “రత్నధాతమమ్” అనుదానిని “రత్నధాతమమ్” అని
 చూపుదురు. అప్పుడు “రత్నధా” అంతయు పూర్వపదమే గనుక దానికి అవ
 గ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. సంజ్ఞా ప్రయోజనము “నాఽవగ్రహః” (4-2)
 మున్నగు సూత్రములలో స్పష్టమగును.

కాగ, “సంహితాపాఠమండలి సమాసపదము పదపాఠమున విభజించి
 చూపబడగ అందు పూర్వపదమునకు అవగ్రహ అని పేరు.

50 సూత్రము :- పదగ్రహణేషు పదం గమ్యేత ||

త్రిభాష్య :- పదగ్రహణేషు సూత్రేషు గృహీతం పదమేవ గమ్యేత। జ్ఞాత
 వ్యమ్ న పదైక దేశః। యథా “త్వే ఇత్యనిష్కృతః” (4-10) ఇతి పక్ష్యతి।
 తథా సతి “త్వే క్రతుమ్” ఇతి ప్రగ్రహో భవతి। “క్రత్వే దక్షయ” ఇతి
 పదైకదేశత్వాన్న భవతి। గృహ్యంతి గ్రహణాని పదానాం గ్రహణాని పద
 గ్రహణాని, తేషు॥

పదగ్రహణేషు, పదమ్, గమ్యేత ||

మణివ్రథ :-

పదగ్రహణేషు=పదములను గ్రహించునపుడు; పదమ్=పూర్తి పదమే
 గమ్యేత = పొందబడును. అనగ సూత్రము లందు పదనిర్దేశముచేసి ఏదీని
 కార్యమును బోధించినచో ఆ పదమును పదముగనే గ్రహించవలెను; కాని
 అదే ఆనుపూర్వియున్న పదైకదేశమును గ్రహించరాదు. ఈ క్రింది ఉదా
 హరణతో ఇది స్పష్టమగును.

“త్వే అనిష్కృతః” (4-10) అను సూత్రము కలదు. దీని ప్రకారము
 సమాసమునందు లేని “త్వే” అను పదమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును.
 కనుక “త్వే క్రతుమ్” అనుచోట ‘త్వే’ స్వతంత్ర పదము. కనుక ప్రగ్రహ
 సంజ్ఞ వచ్చినది. కాని, అదితిత్వే; క్రత్వే దక్షయ; అనుచోట్ల “త్వే”

యున్నను అది పదై కదేశమే గాని స్వతంత్రపదము కాదు. కనుక అట్టివి పదములుగ గుర్తింపబడవు. “పదగ్రహణమందు పూర్తిపదమునే గ్రహించ వలెను. అని సూత్రభావము.

ఇక పదగ్రహణేషు అనుచోట విగ్రహవాక్యము “గృహస్థీతి గ్రహణాని; భదానాం గృహణాని పదగ్రహణాని, తేషు పదగ్రహణేషు”-అని చెప్పబడినది.

ఈ పరిభాషా సూత్రముచే మున్నుండు అనేక సూత్రములలో 4-11; 4-38; 7-2 ఘున్నగుచోట్ల సందేహము వారింపబడును.

21 సూత్రము :- అపి వికృతమ్.

ప్రతిభాష్య :- అపి శబ్దః పదమన్వాదికతి. పదగ్రహణేషు వికృతమపి పద మవగస్తవ్యమ్. యథా- ఇత్యావత్ “వా హవః” (7-6) ఇతి గృహీష్యతే! పదమితి కృత్యా విసర్జనీయ ఓత్వమావన్నేఽపి ఐత్వం వై ప నివర్తతే! “వ్రహహతో వహ్నిః” (1-3-); ఏష తస్యః (5-15) ఇతి విసర్జనీయ తోవ గ్రహణం పరిష్యతే. అయముష్య వ్రదేవయ్యః (3-5-11-1) ఇత్యేత్ర సకాశే షత్వమావన్నే విసర్గ లోటో భవత్యేవ॥

అపి, వికృతమ్॥

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రము కూడ పరిభాషా సూత్రమే. పూర్వ సూత్రములలో పదమవగ తుద్ధ పదమునుగాని, సమస్త పదమునుగాని గ్రహించవలెనె కాని, పదై క దేశమును గ్రహించరాదని చెప్పబడినది కద. ఇప్పుడీ సూత్రమువ అట్టి పదము కొంచెము వికృతి చెందినను గ్రహించవలెనని చెప్పుచున్నారు.

సూత్రమందలి “అపి” శబ్దముచే పూర్వసూత్రము అంతయు అను వృత్తమగును. కాగ, “పదగ్రహణేషు వికృతమపి పదం గమ్యేత ” అని సూత్ర స్వరూపము.

పదగ్రహణేషు=లక్ష్య లక్షణములందలి పదములను గ్రహించుటయందు; వికృత మపి పదమ్=కొంచెము వికారము చెందిన పదము కూడ, గమ్యేత-గ్రహించ బడును.

ఆనగ లక్షణమందు (సూత్రమునందు) చెప్పిన వదము లక్షితవదము కంటె కొద్దిగ వికారము చెందియున్నను వానిని ఒకే వదముగ భావించవలెనె గాని, ఈ వికారమును ఆధారముగ చేసికొని అవి భిన్నవదములని అనరాదు. ఇది సూత్రార్థము.

ఈ క్రింది ఉదాహరణలు ఈ విషయాన్ని స్పష్టం చేస్తాయి. ఇత్స విధాయక ప్రకరణమున 7-8, 7 సూత్రములననుసరించి ప్రపూర్వక వాహన శబ్దములోని “స” కారమునకు “ఐ”త్వము వచ్చును. అయితే లక్ష్యవాక్యము “ప్రవాహాన్ ఓహ్నిః” యనుచోట “వాహనః” అని కాక వాహనో అని యున్నది. అనగ విసర్గ వికారముగ మారినను (వికారము చెందినను) వాహనః, వాహనో వదములు రెండును ఒకటి, కనుక ప్రవాహనో దగ్గర కూడ “స”కు ఇత్వము వచ్చినది. అట్లే 5-12 సూత్రములో కూడ “ఏష సస్య ఇతి చ” అని చెప్పబడినది. లక్ష్యములు ఏషః, నః, న్యః అని విసర్గాస్తములు. సూత్రమున విసర్గలు లేవు. అంత సూత్రమున ఇవి రెండును భిన్నములు కావు. ఈ విధముగ సూత్రమందలి వదము అనగ లక్షణము లక్ష్యముకంటె కొద్దిగ వికారము కలిగి భిన్నముగ కన్పించినను, వానిని అభిన్నములని భావించి సూత్రమును ప్రవర్తింపజేయవలెనని సారాంశము.

ఈ సూత్ర ప్రయోజనము 7 8; 5-15 మున్నగు సూత్రములందు చూడవచ్చును.

52 సూత్రము :-

అవ్యకారాది ||

తీర్థాష్య :- అక్షరావ్యపి శబ్దః పదాన్వాదేశకః। వదగ్రహణేషు అకారాద్యపి వదం విశ్లేషమ్। “శ్వర్తా వయనా” (1.1.2) ఇతి ప్రాస్యాదేశే వక్ష్యతి। అకారాదేపి తస్య శ్వాగ్రహణ్య హస్తత్వం భవతి। యథా అశ్వావస్త ౧ (అశ్వ-వస్తమ్). అకార ఆదిః యస్య తత్ తథోక్తమ్॥

అపి అకారాది॥

మట్టివద -

ఈ సూత్రమందలి అపి శబ్దబలముచే “వదం గమ్యేత్” అనునవి పూర్వ సూత్రము (56) నుండి అనువృత్తి వచ్చును. కాగ “సూత్ర గృహితమగు

పదము, అకారాదియైనను గ్రహింపబడవలెను. అనగ సూత్రముచే ఏదేని పదమునకు ఒక కార్యము విధింపబడునపుడు, ఆ కార్యము ఆ పదము అకార పూర్వకమైనను వర్తిండును. అకార పూర్వముగనున్న ఆ పదమును సూత్ర ముచే చెప్పబడిన పదములకు భిన్నమైనదానిగ భావించరాదు.

ఈ సూత్రార్థము ఈ క్రింది ఉదాహరణముచే స్పష్టము కాగలదు.

హ్రస్వ విధానక సూత్రములలో “దేవా, శీకా, సుమ్నా, శ్వా” మొదలగు కొన్ని పదములు. సహసమునందు పూర్వ పదములైనవో వానికి పద పాఠమున హ్రస్వము వినింపబడెను. (సూ 22)

ద్యావా పృథివీ శ్వా విత్ అను మంత్రములో (2-3-20) శ్వావిత్ యను నది పదపాఠమున “శ్వ-విత్” అని యుండును. అశ్వావతీః సోమవతీం (4-2-8) అను మంత్రమున ఈ శ్వా అకారపూర్వముగ నున్నను, ఈ సూత్ర ముచే (52) పదపాఠమున హ్రస్వము చెప్పబడినది. “అశ్వ-వతీమ్” అని యుండును.

ఈ విధముగ సూత్రమున ఉద్దేశించబడిన పదము అకారాదియైనను సూత్రము ప్రవర్తించునని తేలింది.

అకారాది అనగ అకారమును అదియుండుట అని అర్థము. అకారః ఆదిః యస్య తత్ తథోక్తమ్॥

53 సూత్రము - అన్కారాది చ॥

ప్రతిభాష్యః :- చకారః ఎడమితి బోధయతి. పదగ్రహణేషు అన్కారాద్యపి పదం జ్ఞేయమ్. అ : క (6-29) ఇత్యనుస్వారాగమే వక్ష్యతి. అన్కారాదే రపి తస్య అనుస్వారాగమః స్వాత్- రుధా- అన : క తుర్వంతః (3-2-2-1) అన్కారః ఆదిః యస్య తత్ తథోక్తమ్.

నన్వత్య సూత్రే “అన్” ఇత్యస్య కరోత్తరత్వం కథం క్రియతేః “వర్ణః కరోత్తరః” (1-16) ఇతి సూత్రే ఎర్ఘస్య కరోత్తరత్వ విధానభంగ ప్రసంగాత్. ఉచ్యతే సత్యమి ఏతచ్ఛాస్త్ర బలాన్న క్రియతే. కిన్తు శాస్త్రానైర బలాత్

క్రియతో. మధా పాడినీయాః ఏవకార అపికార ఇత్యాదీనాం సాధుత్వం క్షయంతి. ఏవమత్యాప్యేవం ఆకార ఆగమ (1-23) ఇత్యత్ర చోద్య పరి హౌ విజ్ఞేయా॥

అన్యారాది చ॥

మదీతతః:-

ఈ సూత్రములోనికి “చ”కార బలముచే పూర్వ సూత్రములనుండి “పదం గమ్యేత” అనునవి అనువృత్తి వచ్చును. కాగ సూత్రమందు చెప్పబడిన కార్యము, సూత్రముచే చెప్పబడిన పదము “అన్” అనుదానిని పూర్వ మందు కల్గియున్నను జరుగును అని భావము.

ఉదాహరణకు అనుస్వార విధాయక ప్రకరణములో 16-3 వ సూత్ర ముచే “అంతు” ఇత్యాదులందు అనుస్వార విధించబడినది. కనుక తేనాః కుమత్ (3-2-2-1) అనుచోట మకారమునకు అనుస్వారము విధించబడినది. అనంతు కుర్వంతః (3-2-2-1) అనుచోట కూడ మకారమునకు అనుస్వార విధించబడి “అనంతు కుర్వంతః” అని అయినది. కాగ “అనంతు” అనునది సూత్రమునందు లేకపోయినను, ఈ సూత్రముచే “అన్” పూర్వక “జంతు” శబ్దమునందున్న మకారమునకు కూడ అనుస్వారము విధించబడినది. కాగ “అనంతు కుర్వంతః” అని మంత్రపాఠము.

సూత్రస్థపదము “అన్” అనుదానిని పూర్వావయవముగ కల్గియున్నను సూత్రస్థ పదముగనే భావించబడి, సూత్రవిహిత కార్యమును పొందును అని సూత్రార్థము.

ఇంతటితో సూత్రవ్యాఖ్యయైనది. ఇకనిషడాక్క సందేహము. కార పదము వర్ణముకంటె (1-16) విధించబడినది కద. మరి యిచట “అన్” తర్వాత కారపద ప్రయోగమెట్లు సాధుగగును? నిజమే! అట్టి ప్రయోగము ఈ శాస్త్రము ననుసరించి సిద్ధించదు. కాని శాస్త్రోత్తరముచే సాధువగుచున్నది. ఉదాహరణకు పాడినీయులు ఏవకారము, అపికారము ఇత్యాదులు సాధువులుగ ప్రయోగించుచున్నారు. అట్లే యిచట “అన్యారము” కూడ సాధువే యగును. అంతయే కాదు. సూత్రము 1-23 లోని ఆకారము కూడ ఈ విధముగనే సాధువగును.

54 సూత్రము :-

ఏకవర్ణః పదమప్పక్షః ।

త్రిభాష్య :- ఏకశ్చాఽసౌ వర్ణత్యైక వర్ణః । సచేత్ పదం భవతి సోఽప్పక్షః భవతి । యథా “స ఉచేక విః శ వర్తనిః” (4-2-2) ॥ పదమితి కిమ్ యజ్ఞపతాప్ ఇతి । సంజ్ఞాయాః పరిమోజనమ్, “ఉకారోఽప్పక్షః ప్రకృత్యా” (9-16) ఇతి ॥ అప్పక్ష ఇతి వ్యజ్ఞనేనాఽసంయుత ఇత్యర్థః ॥

ఏకవర్ణః పదమ్ । అప్పక్షః ॥

మట్టిప్రభ :-

పూర్వము చెప్పబడిన వాల్లు సూత్రములు పరిభాషా సూత్రములు ఇప్పుడీ సూత్రము సంజ్ఞాసూత్రము. ఈ సూత్రముచే ఏకవర్ణః=ఒకే వర్ణము ; పదమ్ (చేత్) పదమగుచో దానికి అప్పక్షమ్=అప్పక్షమని సంజ్ఞ. ఇచట వర్ణమనగ స్వరమునే (అచ్చు) గ్రహించవలెను. హల్లునుకాని, హల్స్యం యోగముకల్గిన అచ్చునుకాని గ్రహించరాదు. అట్లని సూత్రమందు స్పష్టముగ లేకపోయినను భిన్నప్రాతిశాఖ్యలందలి వ్యాఖ్యాతలందఱు “సంయుక్తము కాని అచ్చు అప్పక్షమని వివరించిరి. అప్పక్షమనునది అప్పటికే ప్రసిద్ధమగుటచే ప్రత్యేకించి వివరించలేదు. కాగ, ఏకశ్చ అసౌ వర్ణః చ=ఏకవర్ణః అనగ హత్ సంయోగములేని ఒకే అచ్చు-అని భావము.

ఉదాహరణము :- స ఉచే ఏక విః శ వర్తనిః (4-2-2). ఇచట “ఉ” అనునది అప్పక్షము. “వ్” అనునది అగమముగ (9-16) వచ్చినది. సూత్రమందు పదమని ఎందుకు నిర్దేశము చేయబడెననగ పదముకాని ఏకాచ్చునకు అప్పక్షసంజ్ఞ రాదని భావము.

ఉదాహరణకు : యజ్ఞపతాపి ఉచి. ఇచట “యజ్ఞపతౌ ఇతి” అని యుండగ సంహితలో “యజ్ఞపతౌ ఉచి ఇతి” అని యుండును. ఇచట “ఉ” స్వతంత్రమగు పదము కాదు. కనుక ఇట్టి ఉకారమునకు “అప్పక్ష” సంజ్ఞను వారించుటకు సూత్రమందు “పదమ్” అని చెప్పెను.

సూత్రప్రయోజనము - “ఉకారోఽప్పక్షః ప్రకృత్యా” (9-16) ఇత్యాది సూత్రములందు చూడవచ్చును.

5వ సూత్రము :- ఆద్యస్తవచ్చ॥

త్రిభాష్య :- చకరాన్వాదిష్టం తదప్యక్త సంజ్ఞం వదం ఆద్యస్తవచ్చ కార్య భాగ్యవతి॥ ఆదివద్యథా—

“స ఉచ్ ఏకవి శవర్తనిః” (4-3-2). ఇత్యుత “తస్యాదిః ఉచ్చై స్తరామ్” (1-4-1) ఇతి కార్యం భవతి॥ అస్తవద్యథా— ఓతే యన్తి (1-4-3) ఇత్యుత “అస్తః” (4-3) ఇతి ప్రగ్రహకార్యం భవతి॥ అదిశ్చ అస్తశ్చ ఆద్యస్తాః తావివ ఆద్యస్తవత్॥

ఆద్యస్తవత్॥ చ॥

మణిప్రథ :-

పూర్వసూత్రము “అప్యక్తమ్” అను వదము ఈ సూత్రమందలి చకర వదముచే అన్వాదిష్టమగును. కాగ అప్యక్తమగు వర్తము యథావసరముగ పదాదిగను, పదాంతముగను కూడ కార్యభాక్కు అగును. నిజమునకు అప్యక్తము ఏకవర్తము కద. దీనికి అది, అస్తము అనునవి లేవు కద, మరి యితర వదములకు వచ్చేడి ఆద్యస్తకార్యములు దీనికిని వచ్చునా యని సందేహము రాగ తన్నివృత్తికై ఈ సూత్రము చెప్పబడెను.

అప్యక్తము ఆదివత్కార్యమునకుదాహరణము— స ఉచ్ ఏకవి శవర్తనిః (4-3-2) అనుచోట ఉకారము స్వరితము. కనుక సూత్రము 1-41 ననుసరించి, (అదిః ఉచ్చై స్తరామ్) తొలి సగము ఉదాత్తతరముగ చెప్పబడును.

ఇక అస్తవత్కార్యమునకుదాహరణము “ఓతేయన్తి” (1-4-3) అనుచోట ఉకారము అప్యక్తము. కనుక సూత్రము 4-3 చేత ప్రగ్రహసంజ్ఞమొందుచున్నది. ఈ విధముగ అప్యక్తము, ఆద్యస్తకార్యములను పొందును.

అదిశ్చ అస్తశ్చ తావివ ఆద్యస్తవత్—అని విగ్రహము.

6వ సూత్రము :- షర్లస్య వికారలోపా॥

త్రిభాష్య :- షర్లమాత్రియ వికార లోపా స్యాతాం, నతు సర్వస్య వదస్య॥ వికారస్తావత్ ధూర్వాహా (1-2-8-2) లోపస్తు “స తే జానాతి” (1-2-14-2,3).

వర్ణస్య, వికార లోపా॥

మట్టివభః:-

ఇది పరిభాషాసూత్రము. సూత్రముచే విధించబడిన వికారలోపా=వికార లోపములు, వర్ణస్య=వర్ణమునకగును. అనగ ఏదేని సూత్రముచే వికారము కాని, లోపముకాని, విధించినచో అది వర్ణమునకుద్దేశింపబడునే కాని, వదమున కంతకు వర్తించదు.

వికారమునకుదాహరణ : ధూర్వాహౌ (1-28-2). ఇది మంత్రపాఠము నందలి యావము. వది పాఠమున “ధూః నహౌ” అని యుండును. ఈ స్థితిలో సూత్రము 5-10 చేత, ధూః ఇత్యాది వదముల విసర్గకు రేఫ, ఆద్వి రేఫకు పరముగనున్న సకారమునకు షత్వము విధించబడినది. కాగ ఈ సూత్రముచే విధించబడిన వికారము రేఫ, షత్వములు, వర్ణములకు అనగ విసర్జనీయ సకారములకు కల్గినవి.

ఇట్లే లోపము కుదాహరణ:- స తే జానాతి (1-2-14-2) అనుచోట సకారమునకు తర్వాతనున్న విసర్జనీయమునకు లోపము, “ఏషసస్య” (5-15) అను సూత్రముచే ప్రాప్తించినది. అనగ యిచట లోపము వర్ణము(1)నకే యైనది.

ఈ విధముగ విధించబడిన లోప వికారములు వర్ణమునకే యగును.

57 సూత్రము :-

వినాశో లోపః॥

ప్రతిభాష్య:- వర్ణవినాశో లోప సంక్షోభవతి। యథా— “సు ఈ మహ్వా సుప్ర గుసః” (4-1-8-1-.) సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్— అథ లోపః (5-11) ఇత్యాది। వర్ణస్య నిత్యతాం కేచిదాహుః। తన్నిరాకరణాయ వ్యాకరణానుసారేణ సూత్రమేతదభాషి॥

వినాశః, లోపః॥

మట్టివభః:-

ఇది సంజ్ఞాసూత్రము. సూత్రము 57 లో వర్ణమునకు లోపము చెప్పబడినది. కనుక ఈ సూత్రముచే లోపమునగ నేమొ వివరించుచుండెను.

లోపః-లోపము (అనగ) విచారః-లేకుండుట నశించుట యని అర్థము. కాగ (58) పూర్వసూత్రముననుసరించి సూత్రమ న విధించు లోపకార్యము వర్ణము నకే యగును స్పష్టము.

పదపాఠమునుండి సంహితా పాఠమును కూర్చునపుడు కొన్ని వర్ణములు నశించును. లోపించును. ఉదాహరణకు "సు! ఈమే! మన్దాగ్రి! సు-ప్రయసః! అని పదపాఠము.

ఇది సంహితా పాఠములోనికి వచ్చునపుడు ఈమే మన్దాగ్రి! అనుచోట మున్న రెండు మకారములలో ఒకటి లోపించును. కనుకనే సు ఈ మన్దాగ్రి సుప్రయసః (4-1-8-1) అని సంహితారూపము.

58 సూత్రము :- అన్వాదేశోఽస్త్యస్య ॥

త్రిభాష్య :- నిమిత్తస్య నిమిత్తినోవాఽస్త్యస్య అన్వాదేశోభవతి। నిమిత్తీతి ప్రధానం కార్యభాగితి యావత్। నిమిత్తస్య యథా— "హన్యా దుష్ట! మానం వ (7-3) ఇత్యస్యాఽత్ర నిశ్చయస్య! నిమిత్తినో యథా— అకారస్త్య సః హితాయామపి (15-8) ఇత్యత్ర సుక్లోకాని ఇత్యస్త్యస్య అకారస్య అస్త్యస్యేతి కిమ్: బహుశి త్వ రాజన్ (1-8-18-12) అగ్నాని ఇత్యాహ (8-5-8-4); విచిత్ర్య స్సోమాన విచిత్యాని ఇతి (6-1-9-1)

అన్వాదేశః! ఆస్త్యస్య ॥

మట్టివభః:-

ఈ సూత్రము. పరిభాషాసూత్రము.

అన్వాదేశః-అన్వాదేశము అనగ అనువృత్తి, అస్త్యస్య-చివరి పదము నకే యగును.

అన్వాదేశమస్త్య పదమునకగునని సూత్రార్థము. పూర్వ సూత్రము నుండి ఒక పదమును తర్వాత సూత్రములలోనికి తెచ్చుకొనుటకు అన్వాదేశ మని యిందురు. అట్లు అన్వాదేశము చే రువలె సు సూచన సూత్రమండలి

“చ” “అపి” మొదలగు వదములచే తెలియనగును. అన్వాదేశము పూర్వ సూత్రమునందలి చివరి వదమునకే అగును అని సూత్ర భావము. ఇతర వదములకు కాదని సామాన్యభావము. మరియు ఈ విధముగ అనువృత్తి జేయబడు వదము శాస్త్ర హస్తమున ఏదేని కార్యమునకు నిమిత్తముగాని లేదా శాస్త్ర సూత్రమందలి కార్యమును పొందునది (నిమిత్తి)గాని యగును.

నిమిత్తమునకుదాహరణ :-

“హన్యాదుప్యహనం చ” (7-3) అని సూత్రము. ఇందలి ‘చ’ కారముచే పూర్వ సూత్రమునుండి “నిష్పూర్వః” అను వదమునువృత్తమగును. కాగ “నిః” అను వదము తర్వాత వచ్చు “హన్యాత్” “ఉప్యహనమ్” అను వదము లిందలి నకారమునకు ఇత్యము వచ్చును. కాగ, ఈ హస్తమున అన్వాదిష్ట మగు వదము నకారమునకు ఇత్యము విధించుటలో నిమిత్తమైతి.

నిమిత్తికి ఉదాహరణము :-

“అకారస్తు సంహితా యామపి” (15-8) అని సూత్రము. ఇందలి “అపి” శబ్ద ముచే పూర్వ సూత్రమునుండి “పుతః” అను వదము అనువృత్తమగును. కాగ, సంహిత యందలి అన్త్యమగు అకారము పుతానునాసికమగును.

ఉదాహరణకు సుక్లోకః (1-8-16-2). ఇచట చివరనున్న అకారము నకు పుతానునాసికత్వము కల్గినది.

సూత్రమందు “అన్త్యస్య అని ఎందుకు? అన్త్యస్య అని యుండుట చేతనే, “బ్రహ్మి త్వః రాజన్,”లోని బ్రహ్మిలోని అకారము అన్త్యము కాదు. కనుక దానికి అనునాసికత్వము రాలేదు. అట్లే అగ్న్యై ఇత్యాహ (6-5-8-4); విచిత్య సోమసి నవిచిత్యాసి ఇతి (6-1-9-1) అనువానిలో కూడ అకారమునకు అనునాసికత్వము లేదు.

గమనిక :

ఈ సూత్రము సర్వత్ర పాఠింపబడలేదు. అన్ని స్థలములందు, అనగ అన్వాదిష్టములగు వదములన్నియు అన్త్య వదములే కాక, కొన్ని వద్య వదములుకూడ, అన్వాదిష్టములైన సందర్భములు కలవు. కనుక ఈ సూత్రము సామాన్య సూత్రమేకాని, సర్వత్ర పాఠింపబడలేదు.

59 సూత్రము :- ఉపబంధస్థు దేశాయ నిత్యమ్॥

తిథిభాష్య :- ఉపబంధస్థు స్వదేశాయైవ నిత్యం నిర్దేశకో భవతి। ఉపబంధ్యత ఇతి ఉపబంధః। ఏకస్మిన్నిత్యధికరణ రూపః సంఖ్యాన విషయశ్చ ప్రదేశే ఉపబంధ ఇత్యుచ్యతే। యథా “ఇరావతీ” (4-22) ఇత్యాది సూత్రద్వయమ్; సోమాయ సైత్తస్మిన్ (4-48) గమయతో భవతః (4-52) ఇతి చ। ఉప బంధే యదుక్తం తదన్యత్ర న భవతీతి తు శబ్దార్థః। యథా “ఇత్యాహ దేవీ హ్యేషా దేవః సోమః” (6-1-7-7)। అత్ర తిథివద ప్రబృతి న్యాయేన [1-61] పూర్వజే ప్రబృత్యాఽయమ్ [4-23] ఇతి ప్రాప్తిః। అన్యత్ర యో నిషేధః స ఉపబంధే న భవతీతి నిత్య శబ్దార్థః। యథా “సదో హ విర్ధానే” [4-11] ఇతి ప్రగ్రహో గృహీష్యతే। కేవలహవిర్ధాన ఇతి పర్వథా స ప్రగ్రహో గృహ్యతే। యథా “హవిర్ధానే ణ్యాయన్తే” [6-2-11-1] ఇతి ఆయుమత్ర నిషేధః “హవి ర్ధానే ప్రాచీ ప్రవర్తయేయుః [3-1-3-1] ఇత్యత్ర న ప్రసరతి। గమయతో భవతః ఇత్యాదినా ప్రాప్తిః। సన్వేతదనువ వన్నమ్। అన్యత్ర నిషేధస్య క్వచిత్ ఉపబంధేఽపి దర్శరాత్। యథా—అథ మిధునీ భవతః [6-5-8-6] ఇత్యత్ర “గమయతో భవతః [4-52] ఇత్యుపబంధప్రాప్తిః। స గ్రామీఽత్యా దినా [4-53] అన్యత్ర నిషేధేన నిషేధ్యతే। తథా—వాయవ ఆరోహణవాహా [5-6-21] ఇత్యత్ర “సోమాయ సైత్త స్మిన్ [4-48] ఇతి ప్రాప్తిః। అతే సమానవదే [4-54] ఇత్యనేనాన్యత్ర నిషేధేన నిషేధ్యతే। అత్యుచ్యతే గ్రామీ వాయవే మానవ ఇత్యాదినాం కంఠోక్తత్యాత్ విష నిషేధః ప్రసరతు, కేవల హవిర్ధానే ప్రగ్రహో నేత్యార్థికో నిషేధో న ప్రసరత్యేవ। ఆర్థిక కంఠోక్తయోః కంఠోక్తస్య ప్రాబల్యాత్। నను “అతే అవే... [4-54] ఇత్యనయోః కంఠోక్త్యై వాఽలమ్। తత్ర నిత్యగ్రహణేన కిమ్? ఉచ్యతే - నికరాం పరిహారః। కంఠోక్తి రుపబంధ ప్రాప్తిమేవ నివర్తయతి, నిత్యశబ్దస్య తు ప్రాప్త్యన్తరమపి పరివారతి యథా “ద్వే జాయే విస్తతే” [6-6-4-3] ఇత్యత్ర ఏకవ్యవేతోఽపి [4-51] ఇతి ప్రాప్తిః। వనస్పతే వీడ్వన్లుః [4-6-6-5] ఇతి వీడ [3-28] అది ప్రాప్తిః। ఏవమా ద్యూహనియుమ్। నూషిషీయు మతానుసారే ధైవం ప్రవృత్తమ్॥

ఉపబంధః, తు, దేశాయ, నిత్యమ్॥

ఘడిప్రభ -

ఇదియు నియునున సూత్రము లేదా పరిభాషా సూత్రము కావచ్చును.

ఉపబంధః తు=ఉపబంధమైతే: దేశాయ=ఉపదేశించినదానికి; నిత్యమ్=నిత్యమగును.

ఉపబంధము ఐతే [తు] ఉపదేశించిన స్థలమునందు నిత్యము అగును.

ఉపబంధమునగ నిర్దేశించబడినది, లేదా ఒక పదమునకు ముందునకాని, వెనుకనుకాని చేర్చి చెప్పబడిన పదము లేదా విధానము. ఈ విధముగ నిర్దేశించబడినది, ఏదేని అనువాకము, మంత్రము లేదా ప్రత్యేక పదమైనను కావచ్చును. అనగ, “ఫలానా అనువాకమునందు ఈ పదమునకు; లేదా ఫలానా పదమును పూర్వమందు కల్గియున్న ఈ ఫలానా పదమునకు ఈ కార్యము జరుగును.” అని చెప్పినచో, ఆ పరిస్థితియందున్న ఆ ఫలానా పదమునకే ఆ కార్యము నిత్యము వర్తిండును అని భావము. ఉపబంధ్యతే ఇతి ఉపబంధః అని విగ్రహవాక్య వివరణము. ఉదాహరణలుగ ఇరావతి.... [4-22]; పూర్వతే [4-23] సోమాయ.... [4-48] గమయతో భవతః [4-52] ఇత్యాది సూత్రములు.

సూత్రమున “తు”, “నిత్యమ్” అను రెండు పదములుకలవు. త్రిభాష్య రత్నకారుడు ఈ రెండు పదములను భిన్నముగ వ్యాఖ్యానించెను.

“తు” శబ్దార్థము:- ఉపబంధమునందు ప్రత్యేకించి విధించిన కార్యము అన్యత్ర వర్తించదని “తు” శబ్దము చెప్పును. అట్లే,

నిత్య శబ్దము అన్యత్ర విధించిన నిషేధకార్యములు ఉపబంధమున వర్తింపవని చెప్పును.

“తు” శబ్ద ప్రయోజనమును ఈ క్రింది యుదాహరణతో చూపవచ్చును. “సదో హవిర్దానే” [4-11] అను సూత్రముచే సదో పూర్వమందున్న “హవిరానే” శబ్దము ప్రగ్రహయగును. కనుకనే “హవిర్దానే ఖ్యాయస్తే” [6-2-11-1]

అను మంత్రములోని హవిర్దానే శబ్దము ప్రగ్రహ కాదు. దీనికి పూర్వమందు “సదో” యను ఉపబంధం లేదు గద. ఈ విషయము “తు” శబ్దముచే ఆవగతమగును. అయితే ఇక్కడొక చిన్న సందేహము.

“హవిర్దానే హ్రీచీ ప్రవర్తయేయుః [3-1-3-1] అను మంత్రములోని “హవిర్దానే” శబ్దము ప్రగ్రహ యగుచున్నది గద యనిన నిజమే కాని యచట దానికి ప్రగ్రహ సంజ్ఞ ప్రత్యేకముగ [4-12] సూత్రముచే విధింపబడినది. కనుక దానిని అవవాదుగ భావించవలెను.

ఆక్షేపము:- “నిత్య” శబ్దమునకు చెప్పిన ప్రయోజనము కూడ యుక్తముగ లేదు. ఏలయన “అథ మిధునీ భవతః [3-5-8-6] అను మంత్రములోని “మిధునీ” శబ్దమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ.... ఆషష్ఠాత్ [4-52] అను సూత్రముచే విధింపబడుచున్నది. ఇది ఉపబంధకార్యమే. కాని, 4-53 వ సూత్రము “న గ్రామీ, వర్చసీ, మిథునీ, మాసే, లోకే, ధత్తే శబ్దములకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ నిషేధము ఉపబంధమున కూడ ప్రవర్తించినది కద. మరి నిత్యశబ్ద ప్రయోజనమేమి? అట్లే “అతే సమానవదే నిత్యమచే చాచే చ (4-54) అను సూత్రముచే విధింపబడిన నిషేధము “వాయవ అరోహణవాహా” (5-6-21) అను మంత్రమున “వాయవే” అనుదానికి ఉపబంధ న్యాయమును అనుసరించి సూ. 4-48 చే రావలసిన ప్రగ్రహసంజ్ఞను నిషేధించినది. ఇట్టి స్థితిలో తు, నిత్య శబ్దములకు మీరు చెప్పిన ప్రయోజనము ఎట్లు చేకూరును?

సమాధానము:- నిజమే, కాని యొక విషయమును గుర్తించవలెను. అనుమానముచే సిద్ధించిన దానికంటె కంఠోక్తిచే చెప్పబడినది బలవత్తరము. కనుక ఈ “తు” “నిత్య” శబ్దములకు మాచే చెప్పబడిన ప్రయోజనమునకు (కంఠరేఖ) కంఠోక్తితో అవవాద చెప్పబడని స్థలమునందే చక్కగ సిద్ధించును. కనుకనే సంహిత రెండవ కాండ, ఆరవ ప్రశ్న 7 వ అనువాకము (2-6-7-8) నందు “దేవీ దేవపుత్ర ఇతి ఆహ దేవీ హ ఏతే దేవ పుత్రే” యను వాక్యము గలదు. ఇందున్న “దేవీ” శబ్దమునకు సూత్రము 4-21 చే “దేవీ” సంజ్ఞ నిషేధించబడినది.

1-61 సూత్రముచే “ఒక స్థలమందలి మూడు వదములుగాని, అంశ కంటె ఎక్కువ వదములుగాని, పేరొక స్థలమందు మరల యున్నచో, వానికి ఆ రెండవ స్థలమున విధించిన కార్యము, ఆ వదములకు పూర్వ స్థలమున విధించిన కార్యములను నిషేధించదు.” అని చెప్పబడెను గద. కాగ, “ఇత్యాహ దేవీ హి” అను వదములు మరల అరవకండ, ప్రథమప్రాశ్న విడవ అను వాకములో (6-1-7-7) ఉన్నవి. కనుక ఇచట కూడ దేవీ వదమునకు 4-23 చే ప్రగ్రహసంజ్ఞ రావలెను. కాని ఉపబంధస్తు.... అను సూత్యములోని “తు” శబ్దార్థ బలముచే (ఉపబంధే యదుక్తం తదన్యత స భవతి) 6-1-7-7 లోని దేవీ శబ్దమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వారింపబడెను.

అయితే ఈ విధమగు వ్యాఖ్య (మాహిషీయ మతానుసారేద్దైవం ప్రవళితమ్) మాహిషీయ భాష్యము ననుసరించి చే గుబడెనని త్రిభాష్య రత్నకారుడు చెప్పెను. కనుక ఇచట ఆ మాహిషీయ భాష్యమును కూడ (మూలము) చూపుచుంటిని.

[“ఉపబంధస్తు దేశాయ చ నిత్యమ్” అను ఈ సూత్రమునకు మాహిషీయ వ్యాఖ్య:-

ఉపబంధః ఖలు దేశ సమర్థో భవతి నిత్యమ్. ఉపబంధో నామ దేశాయ చ—“పర ఆషష్ఠాత్ (4-52) ఇతి. తు శబ్దః కిమర్థమ్? వినివృత్త్యర్థమ్. యదన్యత దృష్టం తదుపబంధో స భవతి. యథా—“సదో హవిర్దానే” (4-11) ఇతి ప్రగ్రహః. హవిర్దాన ఇతి సర్వథా స ప్రగ్రహో భవతి. యథా “హవిర్దానే ఖ్యాయంతే” (6-2-11). తస్మాత్ “హవిర్దానే చర్మన్” (6-2-11) ఇతి ఏవమస్మిన్నర్థే ఉపదిష్టే, తు శబ్దారమ్భాత్” యజ్ఞముఖం హవిర్దానే (3-1-3) ఇతి భవతి ప్రగ్రహః. నిత్యమితి కిమర్థమ్? “పూర్వజే ప్రభృత్యాఽయమ్” (4-23) ఇతి ఉపబంధే సిద్ధమితి “యథోక్తం పునరుక్తం త్వివద వ్యక్యతి” (1-62) ఇతి లక్షణం భవతి. నిత్య శబ్దాత్తదపి నివర్తతే. యథా—“ఇత్యాహ దేవీ హి హిషా దేవః సోమః” (6-1-7) ఇతి.]

60 సూత్రము:- నానావదీయం చ నిమిత్తం ప్రగ్రహస్రాదిషు॥
త్రిభాష్య:- చకరస్తు శబ్దనిగదితం నాన్యత్ అన్వాదిశతి. పగ్రహేషు

స్వాదిమ చ నానాపద సంబంధి నిమిత్తం అసంహితాయామపి స్వకార్యమున
దిశతీతి ప్రగ్రహానుస్వార కార్యం న నివర్తతే। యథా— వక్ష్యతి— “ఘ్ని
చక్రే వవరే” (4-28) ప్రగ్రహౌ భవత ఇత్యత్య ప్రగ్రహత్వే వవరేణోపదిష్ఠి
వదకాలే తథైవ। సాదిమ చ యథా — “నాన్వగ్రహ పూర్వః” (16-11)
ఇత్యన్వగ్రహానుస్వారాగమే నిషిద్ధే పదకాలేఽపి తథైవ। యథా— “అర్థ
మాసే దేవాః” (2-5-8-8)। షత్పదత్వాదౌ తు నానాపదీయం నిమిత్తం సంహి
తాయా మేవ కార్యం కరోతీత్యయమారమ్భః। యథా— శుచిషడితి శుచి-సత్
(4-2-1-5) ప్రవాహణ ఇతి ప్ర-వాహనః (1-3-3)॥

నానాపదీయమ్, చ, నిమిత్తమ్, ప్రగ్రహసాదిమః॥

మడిప్రభః:-

ఈ సూత్రము ప్రగహ, సాదులకు సూత్రమే సంబంధించినది. నానా పదీ
యమ్=సంహితాపాఠ విషయమైన; నిమిత్తం-నిమిత్తము (కారణము), సం
హితా పాఠము కన్న భిన్న స్థలములందు కూడ అనగ వదపాఠమున, ప్రగ్రహ
స్వాదిమ-ప్రగ్రహ, అనుస్వార విషయమున చ=న=నివర్తించదు. సూత్ర
మందలి చకారము పూర్వ సూత్రమందలి తు శబ్దార్థమగు నశ్చార్థమును అన్వా
దేశము చేయును.

సంహితా పాఠములో ప్రగ్రహ అనుస్వారములను విధించు (ప్రగ్రహ
సాది విషయములలో) నిమిత్తము, వదపాఠమున నివర్తించదు. అనగ
వదపాఠమున కూడ ప్రవర్తించును. ఫలితముగ సంహితా పాఠమునందు
విధింపబడిన ప్రగ్రహ సంజ్ఞయు, స్వాదులకు విధింపబడిన అనుస్వారములు
(16-2) వదపాఠమున కూడ అట్లే యుండును. అని సూత్రభావము.

ఉదాహరణకు “ఘ్ని, చక్రే” అను వాని తర్వాత అవ్యవధానముగ
ఽకారమున్నచో వీనికి ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. (4-28) కనుక సంహితా
పాఠమున “వార్త్యఘ్ని పూర్ణమాసే (2-5-2-5); “చక్రే వృష్ణాని”
(6-6-8-1) అను స్థలములలో ఘ్ని, చక్రే విషయములకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ విధింప
బడినది అయితే యివి వదపాఠమున వార్త్యఘ్ని, పూర్ణమాసే, అనియు,
చక్రే, వృష్ణాని, అనియు ఉండును. వదపాఠమున ఏ వదమునకావదమే

స్వతంత్రము గనుక, అవ్యవధానముగ వరముగ నుండుట యనునది కుదరదు. కనుక “ఘ్ని, చక్రే”లకు అవ్యవధానముగ “వ” కారము వరముగ లేదు. కాని సంహితా పాఠమున విధింపబడిన ప్రగ్రహత్వము, పదపాఠమున నిమిత్తము లేకపోయినను (వకార వరత్వము లేకపోయినను) అట్లే యున్నది.

అట్లే అనుస్వారవిషయమునను అగును. ఉదాహరణకు “అర్థ మాసే దేవా ఇజ్యంతే” [2-5-6] అను మంత్రములో అర్థమాసే లోని “మా”కు, “సమాసపదమున అప్రగహకు పూర్వముననున్న “మ”కు అనుస్వారమురాదు” [సూ 16-1] అను సూత్రముచే అనుస్వార వారించబడినది. కాని పద పాఠమున “అర్థమాసే” అనుచోట “మాపదాద్ రనుదాత్తః” [16-8] (పదాది యందున్న అనుదాత్తమగు మకారమునకు సకారము వరమందున్నచో అను స్వార అగును.) అను సూత్రముచే అనుస్వారము రావలసియున్నను, సం హితా పాఠమున వారించబడినది. కనుక ఆ నిమిత్తమును పురస్కరించు కొని పదపాఠమున కూడ వారించబడెను.

కాగ సూత్రము :- 80 కేవలము ప్రగ్రహ విషయమునను సాదుల విషయమున అనుస్వారమునకు చెందినది. ఈ సూత్రముననుసరించి సం హితా పాఠమున విధింపబడిన, ప్రగ్రహత్వము సాదులకు విధింపబడిన అను స్వారము-అనునవి పదపాఠమున కూడ ప్రవర్తించును.

సాదులనగ 16-2లో చెప్పబడి స్రా, శో, హ, పా, శ యనునవి

8' సూత్రము :- యథోక్తం పునరుక్తం త్రిపదప్రభృతి త్రిపద ప్రభృతి.

త్రిభాష్య :- త్రయాదాం పదానాం సమాహారః త్రిపదమ్. కార్యభాజః పదస్య తృతీయత్వం విజ్ఞేయమ్. ఉద్యతం త్రిపదం తత్ప్రభృతిరాదిర్యస్య తత్ త్రిపద ప్రభృతి. యథోక్తం పూర్వోక్తం విధిం కరోతి. స్వవిశేషణం యత్ర త్రిపద వభృతి పునరుక్తం చేత్. తథా—

“ఋప్యశే త్వికార ఏకారౌకార పూర్వః” [11-1] ఇత్యనేన ప్రథమకాండ తృతీయ ప్రశ్న “దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేత్ శ్విసో” [1-3-1-1] ఇత్యత్రాకారే

అస్త్రీ తదేవ వాక్యం వాజపేయేఽపి అలోపం బాధిత్యా తద్దైవ భవతి | త్రివద ప్రభృతత్వాత్ | ఇథావామ్ [1-1-4-1] ఇత్యత్ర సుపథా రాయే అస్మాన్, ఇత్యేతత్ | “ఉదుత్యాం జాతవేదనం” [1-4-43-1] ఇత్యత్రాపి తద్దైవ | సంతే నాయుర్ [4-1-4-1] | ఇత్యత్ర సజాతో గర్భో అపి .... ఇత్యేతత్ | క్రూరిమివ [5-1-5-1] ఇత్యత్రాపి తద్దైవ |

బ్రాహ్మణ వాక్యేషు తు త్రివదమాత్రా ద్వా కార్యం భవతి | బ్రాహ్మణ వాక్యేషు పూర్వస్థలస్యై వోక్తేః | యథా — “ఇమా మగ్న్వన్ రశనామ్ [4-1-2-1] ఇత్యత్ర, “మర్యతీ స్పృహయద్భర్తా అగ్నిః” ఇత్యేతద్వాక్యం ఉత్తామ [5-1-3-1] ఇత్యత్ర అపి తద్దైవ భవతి | కార్యభాజః పదస్య తృతీయత్వం ఇతి కిమ్? “వృథివీమ్ అను యే అస్తరిక్షే యే దివి తేభ్యః” ఇతి ఉభ్యో | “యే పృథివ్యాం యేఽస్తరిక్షే యేదివి” ఇతి రుద్రానువాకే | ప్రభృతీతి కిమ్? “త్వమగ్ని రుద్రః” [1-2-14-1] ఇతి, యాజ్ఞాయాం, “దివస్పతి ప్రథమం జిజ్ఞే అగ్ని రసృత్” అతి వాక్యం “అగ్నయేఽన్నవతే” [2-2-4-1] ఇత్యత్ర “ఇతః ప్రథమం జిజ్ఞే అగ్నిః” ఇతి పునరుక్తమ్ | తత్ తద్దైవాఽభవదితిచేత్ మైవమ్ | త్రివద మాత్రాత్ ఏవ తథాభావ ఇతి వక్తుం న యుక్తమ్ | కిన్తు “జిజ్ఞే సః స్థావః” [11-16] ఇతి, జిజ్ఞేర్గృహణ సామర్థ్యాత్ | అన్యథా తస్య వైయర్థ్యాత్ | పద వీష్వాఽధ్యాయ పరిసమాప్తిం ద్యోతయతి |

ఇతి త్రిభాష్యరత్నై, ప్రాతికాఖ్య వివరణే,
ప్రథమోఽధ్యాయః |

యథా, ఉక్తమ్ | పునః, ఉక్తమ్ | త్రివదప్రభృతి |
త్రివదప్రభృతి ||

మదిప్రథ :-

ఈ సూత్రము నియమన లేదా పరిభాషా సూత్రము అని చెప్పుకొవచ్చును.

త్రివదమనగ మూడు పదముల సమాహారము. అట్టి మూడు పదములలో మూడవ పదము కార్యభాక్కుయై యుండవలెను. అటువంటి ఈ

సముదాయము ప్రభృతిః=మొదట కల్గినది [అది: యస్య]; అటువంటిదానిని “త్రిపద ప్రభృతి” అని అందురు. అట్టిది పూర్వోక్తమ్ విధిమ్=పూర్వ స్థలమున చెప్పిన కార్యమును, పునరుక్తమ్=ఇంకొకచోట ఆ త్రిపద ప్రభృతియైన సముదాయము పునరుక్తమగుచో పూర్వోక్తమ్ పూర్వోక్త విధినే యనుసరించును. కాగ—

“ఏదీని కార్యభాక్కుగు పదమును మూడవ పదముగ కల్గిన నాల్గవది, అంతకంటె ఎక్కువగాని పదములు, నేరొకచోట అదే క్రమముతో పునరుక్తమయ్యేనేని, అచట విధింపబడు సూత్రములు [విధింపబడు కార, ము] పూర్వ స్థలమునందు విధింపబడిన కార్యమును అ పదమునకు నివర్తించజాలవు. అనగ పూర్వోక్త కార్యమే ఈ రెండవ స్థలమున కూడ ప్రవర్తించును అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ:- దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోః॥ అనునది ఒకటవ కాండ, మూడవ ప్రశ్న ఒకటవ అనువాకములోని మంత్రము [1-3-1-1]. ఇచట అశ్వినోః లోని, అకారమునకు “లువ్యతే త్వకార ఏకారోకార పూర్వః [11-1] అను సూత్రముచే లోపము విధించబడినది. అయితే ఇదే పదములు మరల వాజపేయ మంత్రములందు [1-7-10-3] పునరుక్తములైనవి. అయితే వాజపేయ మంత్రములందు “ఏకార, ఓకారములకు ముందున్న అకారము లోపించదు.” [11-3] అని సూత్రము. కనుక ఈ వాజపేయ మంత్రములందు, అశ్వినోః లోని అకారమునకు లోపం రాదు. కాని ఈ సూత్రముచే [1-61] “సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోః” అనునది త్రిపదప్రభృతి యగుటచే దీనికి పూర్వమందు విధింపబడిన [సూ. 11-1] అకారలోపము వాజపేయమంత్రములందు కూడ ప్రవర్తించుచున్నది.

మరియొక ఉదాహరణ:- “సుపథా రాయే అస్మాన్” [1-1-14-3] అను పద సముదాయము మొదటిసారిగ యాజ్ఞ మంత్రములందు అంగ ఉభావాం.... అను మంత్రములో ప్రారంభమగు, అనువాకములో [1-1-14-1] ఉన్నది. అచట ఏకారము తర్వాతనున్న అకారమునకు 11-1 వ సూత్రముచే సచ్చ లోపము (1-61) సూత్రము వారించినది. అనగ అచట ఏకారము తర్వాతనున్న అకారమునకు లోపము రాదు.

“సువధా రామే అస్మాక్” అను ఇదే త్రివద ప్రభృతి పేరాక స్థలమున [1-4-43-1] కూడ కలదు. అచట కూడ, సూ॥ 11-1 చే ప్రవర్తించవలసిన లోపము ప్రకటించక, పూర్వ స్థలమున ప్రవర్తించిన లోప నిషేధమే ప్రవర్తించును.

ఇట్లే “సంతేవాయుః... ఇత్యాదిగనున్న అనువాకము [4-1-41-1] లోని “సజాతో గర్భో అసి” అను త్రివద ప్రభృతి మరల “కూరమివ” ఇత్యాదిగనున్న అనువాకములో [5-1-5-1] పునరుక్తమైనది. అచట కూడ ఓకారము తర్వాతనున్న అకారమునకు, పూర్వస్థలమునందువలె అకారలోప నిషేధమే ప్రవర్తించినది.

ఈ విధముగ ప్రథమోదాహరణములో విధింపబడిన లోపము అన్యత్ర నిషేధింపబడలేదు. అట్లే మరియొక ఉదాహరణములో ప్రథమముగ విధింపబడిన లోప నిషేధము అన్యత్ర నివర్తించబడలేదు. ఇందులకు కారణము కార్యభాక్యగు పదము త్రివద ప్రభృతి అగుటయే. ఈ విధముగ సూత్రార్థము సమన్వయము చేయబడెను.

బ్రాహ్మణ వాక్యములకు సంబంధించి, ఈ సూత్రము ప్రవర్తించుటలో త్రివదమాత్రమైన చాలును. త్రివద ప్రభృతిత్వమక్కరలేదు. అనగ కార్యభాక్యగు మూడవ పదముతో చాలును. అనగ ఇచట మూడు పదములు పురిక్షమై న చాలును. కనీసము కార్యభాక్యగు పదమును మూడవ విధముగ కల్గి పరిసమిదాయము— అనియో అందులో కనీసం నాల్గు పదములుండవలెను. అయితే బ్రాహ్మణ వాక్యములలో మూడు పదములు చాలును. అయితే మూడవ పదము కార్యభాక్ కావలెను.

నిజమే కాని సూత్రము ఇచట ఎందుకు సడలించబడెను? బ్రాహ్మణ వాక్యములు మంత్రమును వివరించుటకుద్దేశింపబడినవి. కనుక ఇచట త్రివద తత్వమున్నను చాలును. అట్లని నాల్గు పదములు పునరుక్తములైన మంచిదే నిషేధము లేదు. ఉదాహరణకు ఇమామగృహం రశనామ్ [4-2-1] అను అనువాకములో “మర్యత్రీ స్పృహయద్వర్ణో అగ్నిః” అను వాక్యము మరల ఉత్కామ (5-1-3-1) అను వాకమునందు అట్లే పరింపబడినది.

“కర్మభాక్కుగు పదమును మూడవ పదముగనున్న”- అని ఎందుకు: ఈ మంత్రములో (4-2-83) “పృథివీమను యే అస్తరిక్షే యే దివి తేజః” అను మంత్రమున్నది. ఇచట ఏకారము తర్వాతనున్న అకారము (అస్తరిక్షే) సూ 11-3 చే లోపించలేదు. సుమారు ఇవే పదములు “యే స్థివాం యే అస్తరిక్షే యేదివి” అను పదములు దుద్రానువాకము (11-5-11-2) నందు రూడ కలవు.

కాని ఇచట ఏకారము తర్వాతనున్న అకారమునకు (యే అస్తరిక్షే) 11-1 ని సూత్రము చే లోపము వచ్చినది. 11-3 సూత్రమిచట వ్రవర్తించదు. కారణము పూర్వమందు “అను యే అస్తరిక్షే” అనునవి త్రిపదములు. వీనిలో కర్మభాక్కుగు పదము “అస్తరిక్షే” అనునదే కాని రెండవ స్థలమున “పృథి వ్యాం యే అస్తరిక్షే” అని యున్నది. పదములు మారినవి. కనుక ఇచట పునర్వ్రత్యమైన పదములతో కర్మభాక్కుగు పదము ద్విత్వీయ పదమైనది. కనుక 11-3 సూత్రము ప్రవర్తించక 11-1 సూత్రము ప్రవర్తించినది.

ఈ పదముగ లోప నిషేధమును కమిబద్ధము చేయుటకు సూత్ర మందు “కర్మభాక్కుగు పదమును మూడవ పదముగ కల్గిన” అని చెప్పబడినది.

తైత్తిరీయ పాతిశాఖ్యకు వేద్యులోపనామక సుబ్రహ్మణ్యముచే

ప్రవాసబడిన “మణ్దీవర్ధ” అను ఆంధ్ర వివరణమందు

ప్రతి మా ధ్యా య ము

సమాప్తము.

అధ్యాయము-2

వర్ణోత్పత్తి ప్రకరణము

1 సూత్రము :- అథ శబ్దోత్పత్తిః ॥

త్రిభాష్య :- ఉక్తో వర్ణసమామ్నాయః। తేషాం వర్ణానామ్ కీడ్చక్ కారణం, కథం వా తదుపలబ్ధిరితి ఆకాంక్షాన స్తరం నిరూప్యత ఇత్యానస్తర్యార్థోఽథ శబ్దః। అథవా ఇత ఉత్తరం యద్వక్ష్యతే తద్భిజ్ఞోత్పత్తిరితి ఏతదధిక్రమం వేదితవ్యమితి అధికారార్థః। శబ్దో నామ ధ్వనిః। వర్ణానామ కారాదీనాం ఉపాదాన కారణం, తదుత్పత్తిర్లబ్ధ ఉపలబ్ధిర్వా। యథా ఉదకస్య దర్శనాత్ పూర్వమేవ భూమౌ జలం ఆస్త్యేవ, తత్తననాత్ దృశ్యతే తద్వత్। సేయముచ్యత ఇతి సూత్రార్థః।

అథ శబ్దోత్పత్తిః ॥

మణిప్రథ:-

అథేతి - గ్రంథారంభమందు మంగళార్థము 'అథ' శబ్దము ప్రయోగింపబడెను కద. మరల ఈ ఆధ్యాయ ప్రారంభమున అథ శబ్దమును ప్రయోగించుటకు ప్రయోజనమేమి? అని ప్రశ్నించగ, పూర్వాధ్యాయమున వర్ణ సమామ్నాయము ఉపదేశించబడినది. కాని ఆ వర్ణములు పుట్టుటకు కారణము (Source), ప్రయత్నము, స్థానములు-ఈ మొదలగు విషయములు చెప్పబడలేదు కద. కనుక వానినిపుడిచట చెప్పెదము. అనగ పూర్వాధ్యాయమునకు అనుగతముగ వెంటనే ఈ విషయములను చెప్పుచున్నామను భావము ఈ "అథ" శబ్దము తెలియజేయును.

అన స్తర్యమనగ అ స్తరము—వ్యవధానము లేకుండుట. ఈ "అథ" శబ్దము అన స్తర్యబోధకమే గాక "అధికార" వాచకమని గూడ చెప్పవచ్చున. అనగ ఈ ఆధ్యాయమున చెప్పబడు విషయము శబ్దోత్పత్తిః సంబంధించినదని భావము. శబ్దమనగ ధ్వని. ఉత్పత్తి యనగ ఉన్న లేదా పుట్టుక. అని భావము. అకారాది వర్ణములు పుట్టుటకు మూలకారణమగు (ఉపాదాన కారణం) శబ్దముయొక్క ఉత్పత్తి, దానినుండి వివిధ వర్ణోత్పత్తి—ఈ అధ్యాయముయొక్క విషయము—అని ఈ సూత్రార్థము.

2 వాయు శరీర సమీరణాత్మకం రోఽరసోః సంధానే ||

త్రిభాష్య:- వాయుమగ్నిః సమీరయతీతి వాయుశరీరమ్ | తథాభూతాత్ సమీరణాత్ - సమీరణాదభిఘాతాదిత్యర్థః | కంరోఽరసోః సంధానే మధ్యదేశే శబ్దోత్పత్తిర్భవతీతి || శిక్షాచైవమస్తి |

మనః కాయాగ్ని మాహని సప్రేరయతి నూరుతమ్ |

మారుతస్తూరసి చరన్ మిష్టం జనయతి స్వరమ్ || - ఇతి - వాయుశ్చ శరీరం చ వాయుశరీరే | తస్మాః సమీరణమ్ | తస్మాత్ అన్యత్వాహాః | వాయో శరీరే సతః సమీరణమ్ | తస్మాత్ శబ్దోత్పత్తిరితి | తత్తత్తం సమానః, రాజదస్తాదివత్ శరీరస్య పరనిపాతః | శరీరేవాయుః వాయుశరీరమ్ | తస్య సమీరణమ్ తస్మాత్ | అస్మిన్మతౌ వాయోః సమీరణ కర్తృత్వమేవ, న తు కర్మత్వమ్ ||

వాయుశరీర సమీరణాత్, కంరోఽరసోః, సంధానే ||

మణిప్రభ:-

పూర్వ సూత్రమునుండి “శబ్దోత్పత్తిః” అని అనువృత్తి వచ్చును. ఇచట శరీర శబ్దమునకు శరీరస్థమగు “అగ్ని” యని యర్థము. సమీరణ మనగ ప్రేరణ. కాగ శరీరస్థమగు అగ్నివాయువులయొక్క ప్రేరణమనలన, కంరోఽరసోః - కంఠము ఉరస్సులయొక్క, సంధానే - కలియ ప్రదేశమున శబ్దోత్పత్తి యగుచున్నది, అని భావము. అత్మ (జీవున) కేదేని భావమును వ్యక్తము చేయవలెనని కోర్కె జనించిననే మనస్సుకు సంకీతము జంపును. ఆ మనస్సు శరీరమందలి నాభి ప్రాంతమందుండి జరరాగ్నిని కొడుపును. ఆ జరరాగ్ని తన చుట్టునుండు వాయువును ప్రేరేపించును. ఇట్లు ప్రేరేపించడిన వాయుతరంగములు, క్రిమివలెగ ఉరః స్థలమును చేరి యచటనుండి కంఠమును చేరును. ఈ యందు కలియ స్థలమునందే ఈ వాయువు మన్దమగు శబ్దమును పుట్టించును. అనగ ఇచట వాయుతరంగములలో నాల భాగము శబ్దోరంగములగు నుండును. ఈ విధమును శిక్షా గ్రంథములు గూడ చెప్పుచున్నవి. “మనస్సుక

యాగ్నిని (జరరాగ్నిని) ఆజ్ఞాపించును. అది వాయువును ప్రేరేపించును. ఆ వాయువు ఉరస్సునందు చరించుచు మన్వస్థాయిలో శబ్దమును పుట్టించును" అని భావము.

3 తస్య ప్రాతి శ్రుత్కాని భవన్త్యురః కంఠః శిరోముఖం నాసికే ఇతి॥

తిథ్యాష్య:- తస్య పశ్యతస్య శబ్దస్య ఉరః ప్రభృతీని స్థానాని భవంతి। ప్రతిశ్రుత్ = ప్రతిధ్వనిః; తత్ సంబంధీని పాఠశ్రుత్కాని। సంవృతే కంఠే నాడః క్రియతే (11.4) ఏతదాదినా సూత్ర శబ్దేణ శబ్దత్రైవిధ్యమ్ చ్యుతే। నాడః శ్వాసో హకారశ్చేతి తావన్నా లక్షణమాహ॥

తస్య ప్రాతి శ్రుత్కాని, భవన్తి, ఉరః, కంఠః, శిరః, ముఖమ్, నాసికే, ఇతి॥

మఙ్గివభ:-

తస్య = ఆ ప్రాకృత ధ్వనికి, ఉరః ప్రభృతీని = ఉరస్సు మొదలగు నవి, ప్రాతి శ్రుత్కాని = ప్రతిధ్వనింపజేయు, స్థానాని = స్థానములు; భవన్తి = ఆగుచున్నవి. పూర్వ సూత్రమందు చెప్పినట్లు ఉరః కంఠ సమాగమ దేశమునందు పుట్టిన ప్రాకృత ధ్వనికి, ఉరస్సు, కంఠము, శిరము, ముఖము, నాసికారంధ్రములు - అనునవి ప్రతిధ్వని స్థానములు. అనగ ఈ స్థానములందు వడిన ధ్వని మరల పరావర్తనము చెంది బహిర్గతమగుచు న్నుది. ప్రతిశ్రుతి యనగ ప్రతిధ్వని. దానికి చెందిన సంబంధించిన - అవయవ భాగములు ప్రాతి శ్రుత్కానాం. ఇచ్చు శిరసనగ లోకొంతుక యొక్క ప్రభావము. మఱు అనగ తాలుదస్త్ర-మగధ్ధ-క్షిప్తములయొక్క సమాహారము. "నాసికే" అను ధ్వని సముచ్చే నాసికారంధ్రములని చెప్పు కొనవచ్చును. అనగ కంఠమునుంచి బయల్పడెడి వాయువీస్థానములందు ప్రతిహతమై ప్రతిధ్వనించుచు, బహిర్గతమగుచున్నది భావము.

ఈ కంఠబిలప గుంపి బయల్పడెడి వాయువు మూడుగ విభజింపబడినది. శ్వాసము, నాడము, హకారము అనునవి. ఇప్పుడు వాని లక్షణములు

ఈ క్రింది మూడు సూత్రములలో చెప్పబడినవి. అందులో ముందుగ నాద లక్షణము చెప్పబడ్డది.

4 సంవృతే కంఠే నాదః క్రియతే ||

త్రిశాష్ట్ర:- సంవృతే కంఠే యః శబ్దః క్రియతే స నాద సంక్షోభవతి | సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్ - నాదోఽను పదానమితి ||

సంవృతే, కంఠే, నాదః, క్రియతే

మణిప్రభ:-

సంవృతే కంఠే - కంఠబిలము సంకోచము చెందగ ఏ శబ్దము, క్రియతే - చేయబడుచున్నదో, ఆ శబ్దము, నాదః - నాదమును పేరుగలది యగును. నాదమునునది సాంకేతిక సంజ్ఞ. స్వరపీఠిక నుంచి వచ్చు శబ్దము కంఠ బిలమునుండి బయటకు పోవును. అయితే మనము ఈ కంఠబిలము ను చిన్నదిగను, (సంకోచము) పెద్దదిగను (వ్యాకోచము) కూడ చేయవచ్చును. కనుక కంఠబిలము ను సంకుచపరచినపుడు, దానినుండి వెలువడు శబ్దము ఒకవిధమగు ధ్వనితో వెలువడును. అట్టి శబ్దమును సాంకేతికముగ “నాదము” అని అందురు.

ఈ సంజ్ఞకు ప్రయోజనము “నాదోఽను పదానమ్” (2-8) అను సూత్రమున గలదు.

5 వివృతే శ్వాసః ||

త్రిశాష్ట్ర:- వివృతే కంఠే యః శబ్దః క్రియతే స శ్వాస సంక్షోభవతి | సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనమ్ - “అఘోషేషు శ్వాసః” (2-10) ఇతి ||

వివృతే శ్వాసః ||

మణిప్రభ:-

పూర్వసూత్రమునుండి కంఠే, క్రియతే ను పదములు ఈసూత్రము లోనికి అనువర్తించును. కాగ,

కంఠే విప్రుతే-కంఠ వివరము విశాలము కాగ, ఏ శబ్దమైతే, క్రియతే-చేయబడునో (పుట్టుచున్నదో) దానిని శ్వాసః “శ్వాస” యని అందుము.

నాదము ఒక విధమగు శబ్దమునకు సంకేతమైనట్లే, “శ్వాస” యను పదము కూడ కంఠవివరము వ్యాకోచము చెందగ దానినుండి వెలువడు శబ్దమునకు సాంకేతిక సంజ్ఞ యగును.

ఈ సంజ్ఞా ప్రయోజనము “అహోషేష శ్వాసః” (2-10) మొదలగు సూత్రములందు చూడనగును.

6 మధ్యే హకారః ॥

త్రిశాస్యః- సంవృత విప్రుతయోర్మధ్యే మధ్యప్రకారే యః శబ్దః క్రియతే స “హకార” సంజ్ఞో భవతి। సంజ్ఞా ప్రయోజనమ్ । “హకారో” “హ” చతుర్థేషు (2-9) ఇతి॥

మధ్యే హకారః ॥

మణిప్రథః-

మధ్యే-సంవృత విప్రుతయోర్మధ్యే- మధ్య ప్రకారే కంఠబిలము నకు సంకోచ వ్యాకోచములు లేని మధ్యస్థితియందు ఏ శబ్దము పుట్టుచున్నదో, దానిని హకారః హకారము అని అందురు.

పూర్వము రెండు సూత్రములలో కంఠ వివరము సంకోచ, వ్యాకోచములు చెందినపుడు వెలువడు శబ్దములకు క్రమముగ నాదము, శ్వాస మని సంజ్ఞ చెప్పబడెను కద.

ఇప్పుడు, ఆ కంఠబిలము సంకోచ, వ్యాకోచములు చెందక, సమస్థితిలో యుండునపుడు, దానినుండి వెలువడు శబ్దమునకు “హకారము” అని సాంకేతికమగు పేరు,

ఇక్కడొక విషయమును గుర్తుంచుకోవలెను. వర్ణ సమాహ్నయ ముందలి హకారము పేరు. ఈ సూత్రము న చెప్పిన “హకారము” పేరు. ఇది శబ్దమునకు సంజ్ఞ.

ఈ విధమగు శబ్దోత్పత్తిని ఇతర ప్రాతిశాఖ్యలు, శిక్షలు కూడ అంకితమిచ్చుచున్నవి. ఇదాహరణకు

వాయుః ప్రాణః కోష్ఠ్యమను ప్రదానం కంఠస్య భే
వివృతే సంవృతే నా।

అపద్యతే శ్వాసతాం నాదతాం హ వక్త్రీహాయామ్॥

(ఋ. పౌ. 13-1)

ఇట్లే వ్యాస భారతమన గూఢ —

ఉపర్థిః స్మృతాదగ్ర ఉద్భవం యో వర్తతేఽనిలః।

ఉద్భవ కర్మకీయా స్పర్శాః పౌణ్డినాం సంప్రవర్తయన్॥

నాభ్యరోఽథ శిరోభాగం గచ్ఛన్మరణ సంయుతః॥

కంఠ తాఙ్మోష్ఠదంతానాం స ప్రియత్న సమీరితః॥ —

అని చెప్పబడెను.

ఋగ్వేదిశాఖ్యాయందు హారమునకు సంజ్ఞ లేదు. కాని “నాద శ్వాసోభయమ్” అని కంఠచిలము సమస్థితియందు ఉన్నపుడు పట్టిన ధ్వనిని వివరించెను.

ఉభయం వాఽస్తరోభౌ (ఋ. పౌ. 13-2) అని సూత్రము. దానికి ఉభౌవివృత సంవృతౌ, అస్తరాః కంఠజితే సమే సతి, ఉభయమ్-శ్వాస నాదమ్ అపద్యతే॥ అని ఉపదాదార్య వ్యాఖ్య. కాగ, తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యాయందు చెప్పబడిన హారమును సంజ్ఞయై, ఋగ్వేదిశాఖ్యాయందు “శ్వాసనాదమ్” అని చెప్పబడెను. దానినే “శ్వాసనాదోభయమని” కూడ అందురు.

7 తా వర్ణ ప్రకృతయః॥

విభాష్యః:- వర్ణానాం ప్రకృతయః వర్ణ ప్రకృతయః। తాః వర్ణ ప్రకృతయః సా భవన్తి యే నాద శ్వాస హారా ఇత్యైః నాద ప్రకృతయః కేచిత్ప్రకృతయః॥

శ్వాస ప్రకృతయోఽన్యే! హకార ప్రకృతయోఽన్యే! యథా వా తన్తు
ప్రకృతయః పటాః॥

నను సర్వనామ్నః ప్రకృత పరామర్శితాన్, నాదశ్వాస హకారేషు
సత్తు తా ఇతి స్త్రీలింగ ప్రయోగః కథం సాధుః? చ్యతే— “నిర్దిశ్యమాన
ప్రతి నిర్దిశ్యమాన యోః ఏకతామాపాదయన్తీ సర్వనామాని సమవారేణ
తల్లింగము పాదదతే” ఇతి మహాభాష్య పదనాత్ ప్రయోగ నిర్ధారణార్థమ
సియతే. తస్మాదన్యోసా స్వయః సంభవతి॥

తాః । వర్ణ ప్రకృతయః ॥

మణి పద :-

అవి వర్ణ ప్రకృతులు.

తాః - అవి, అనగ నాద, శ్వాస, హకారములు, వర్ణప్రకృతయః - వర్ణము లకు
మూలములు. అనగ కొన్ని వర్ణములకు నాదము మూల ద్రవ్యము
(Material). కొన్ని వర్ణములకు శ్వాసము మూల పదార్థము. మరికొన్ని
వర్ణములకు “హకారము” మూలపదార్థ మగుచున్నది. వస్త్రములకు దార
ములు మూలద్రవ్యమైనట్లు - అనగ ఈ దారములే ఒక ప్రత్యేక స్థితిలో
వస్త్రముగ పిలువబడుచున్నట్లు, ఈ నాద శ్వాస హకారములే సమస్త వర్ణ
ములకు మూలద్రవ్యములగుచున్నవి. అనగ ఈ శబ్దములే ప్రత్యేక పరి
స్థితులలో భిన్న వర్ణములుగ వినిపించుచున్నవని సూత్రకారుని ఆశయము.
ఈ సూత్రమున ప్రకృతి శబ్దమునకు మూలపదార్థము, ప్రధాన ద్రవ్య
మని అర్థము.

సూత్రమున “తాః” అను స్త్రీలింగపదక చే శ్వాసనాద హకారములు-
పులింగ పదములను స్థిశించి చెప్పుట సాధువగనా యని శంకించి, అది
సాధువేయని, మహాభాష్యమండలి అనగ, కయ్యటవ్యాఖ్యను చూపి సమ
ర్థించుచున్నాడు.

8 నాదోఽనుప్రదానం స్వర ఘోషవత్పు॥

త్రిభాష్య :- స్వరేషు ఘోషవత్పు చ వర్ణేషు నాదోఽనుప్రదానం భవతి।

అను ప్రదీయతేనీన వర్ణా ఇత్యను ప్రదానం చూరకారణం. అను ప్రదీయత ఉపాదీయతే జనయత ఇత్యర్థః॥

నాదః, అనుప్రదానమ్, స్వర ఘోషవత్సు॥

మఱి ప్రభ:-

పూర్వ సూత్రములందు నాద, శ్వాస, హారములు వర్ణములకు మూల వదార్థములని చెప్పెను కాని, ఏయే వర్ణములకు ఏయే వర్ణములు (నాద శ్వాసాదులు) ప్రధాన కారణముగ నుండునో చెప్పలేదు. కనుక ప్రదాన వివరములను ఈ సూత్రములలో తెలియజేయుచున్నాము.

స్వర ఘోషవత్సు స్వర-అచ్చులు; ఘోషవత్తులు అనగ ఘోషసంజ్ఞ కల్గిన హల్లులు (వర్గ స్పృతీయ, చతుర్థ, పంచమాక్షరములు, హారములు). వీనికి నాదః నాదమను ధ్వని, అనుప్రదానమ్ హారకారణము.

అచ్చులకు, హల్లులలో వర్గ స్పృతీయ, చతుర్థ, పంచమాక్షరములకు, హారమునకు కూడా నాదమను శబ్దమే హారకారణము. అనగ దీనిచే ఆ వర్ణములు పుట్టుచున్నవి. అనుప్రదానమనగ జనింపజేయునది. పుట్టింపునది యని అర్థము. ఇత్పత్తికి, పుట్టుకకు మూలకారణము.

ఇచటోక విషయమును గుర్తించవలెను. వాస్తవమునకు నాదమను శబ్దము స్వరములకు, వర్గ స్పృతీయ పంచమాక్షరములకు మాత్రమే మూల కారణమగును. కాని వర్గ చతుర్థాక్షరములకు మాత్రము ఉపాదాన కారణము కాదు. ఈ విషయము తర్వాతి సూత్రముందు స్పష్టపరచుదును.

9

హారో హ చతుర్థేషు॥

శ్రితావ్య:- హారశ్చ చతుర్థాశ్చ హ చతుర్థాః. తేషు వర్ణేషు హారోఽనుప్రదానం భవతి. నను సంజ్ఞావిధాన ప్రకారం ప్రసంగాత్పాద్యం సూత్రమవతరతి. మైవమ్. ఘోషవత్తులని సామాన్యాత్ హారో హ చతుర్థేషు చ సన్యతి త్యతి ఒసంగ పరిపర్యాప్త్యాఽపతరణ్యేతేతి వదామః॥

హకారః, హ చతుర్థేః॥

మణిప్రభ:-

వర్ణములలోని 'హ' వర్ణమునకు, వర్ణ చతుర్థాక్షరములకు (ఘ, య, థ, ధ, భ) హకారమును శబ్దము మూలకారణము (అనుప్రదానము).

పూర్వ సూత్రమునుండి "అనుప్రదానమ్" అను పదమును ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయగ, హకార చతుర్థములందు హకారము (అను శబ్దము) అనుప్రదానమగునని సూత్రము పూర్తియగును,

పూర్వ సూత్రము (2-8) చేతనే హకార, చతుర్థాక్షరములకు నాద మను ప్రదానమని చెప్పబడెను గద. మరి ఈ సూత్రరచన ఎట్లు పొసగును? నిజమే. కాని పూర్వసూత్రములోని "అహోషవత్సు" అను పద ప్రయోగముచే హకార చతుర్థములందు కూడ నాదము చెప్పబడుచున్నది. కనుకనే దానిని వారించుటకీ సూత్రము అవసరమైనది. కనుక ఈ సూత్రము న్యాయమే యని భాష్యకర్త గ్రంథకర్తను నమర్చించెను.

10 అహోషేష శ్వాసః॥

త్రిభాష్య:- అహోషేష వర్ణేష శ్వాసోఽను ప్రదానం భవతి॥

అహోషేష, శ్వాసః॥ (అనుప్రదానమ్)

మణిప్రభ:-

అహోష వర్ణములందు-అనగ వర్ణ ప్రథమ, ద్వితీయ వర్ణములు, ఊష్ణ వర్ణములకు (హకారమును మినహాయించి) "శ్వాస" యను శబ్దము మూలకారణమగును.

11 భూయాన్ప్రథమేభ్యోఽన్యేషు ॥

త్రిభాష్య:- సాన్నిధ్యాచ్ఛాన్యత ఇతి లభ్యతే॥ ప్రథమేభ్యోఽన్యేషు అహోషేష శ్వాసో భూయానధికో భవతి॥

భూయాన్, ప్రథమేభ్యః, అన్యేషు॥

మఱిప్రభ:-

పూర్వసూత్ర సాన్నిధ్య బలముచే, ఈ సూత్రములోనికి శ్వాసః అను పదము అన్వాదేశమగును. అఘోషేషు ప్రథమేభ్యః-వర్గ ప్రథమాక్షరముల కంటె, అన్యేషు-ఇతర వర్ణములందు—అనగ ఇతరములగు అఘోష వర్ణములందు-వర్గ ద్విత్వీయములందు ఊష్మలందును— “ః, ఛ, త, థ, ఫ, శ, ష, స”—వీనియందు, శ్వాసః - శ్వాసయను ధ్వని, భూయాన్ = అధికముగ నుండునని భావము.

వర్గ ప్రథమాక్షరములకు “ప్రథమాః” అనునది సంజ్ఞ. (సూ 1-11) వర్గ ప్రథమాక్షరములందుండు శ్వాస పరిమాణముకంటె, మిగిలిన అఘోష వర్ణములందు “శ్వాస” పరిమాణము అధికముగ నుండును అని సూత్రార్థము.

అఘోష వర్ణములన్నియు “శ్వాస” ధ్వని జనితములే యైనను, వర్ణోచ్ఛారణమందు పలువడెడి ధ్వని పరిమాణమును ఒట్టి వానిలో మరల విభజనము చూపబడినది.

ఈ సందర్భంలో W. D. విట్నీ ఎండితుడు ఇలా అంటున్నారు—
“నిజమాలోచించినచో, వర్గ ద్విత్వీయ వర్ణములకు కూడ వైవిధ్యము గలదు. ఊష్మలందు “శ్వాస” ద్విత్వీయములందు కంటె అధికము. ద్విత్వీయములందు ఉచ్ఛారణలో ఎక్కువ గాలి మాత్రమే బయటకు పోవునుగాని శబ్దాధిక్యత కనుపించదు. నిజమునకు, అధికముగ గాలి బయటకు పోవునపుడు కంఠబల స్ఫోటనముచే ఎక్కువ ధ్వని యున్నట్లునిపించును, కాని వాస్తవమునకు ఊష్మలయందున్న వైవిధ్యము గుర్తింపబడలేదు.”
(T. P. Under 2-11).

12 అవర్ణే నాత్యుప సప్తహృత మౌష్ఠహను నాతివ్యస్తమ్॥

తిభాష్య:- అవర్ణ ఉచ్ఛారణమాణ ఓష్ఠ హస్త్యుత్ప సప్తహృతం, అన సంస్లిష్ఠం న భవతి। అతివ్యస్తమ్ అతి వివృతం చ న భవతి। ఓష్ఠా చ

హనూ చ ఓష్ఠహను! “ఓష్ఠస్త్వశ్చ పౌణితుర్య సేనాంగనామ్” (పా. 2-4-2) ఇత్యేక వద్భావః! తదేకస్మిన్ ఉభయథా న శక్యతే కర్తుమితి యోగ విభాగః కార్యః! అకారే నా త్యుప సంహృతం, అకారే చ స్తుతే చ నాతి వ్యస్తమితి॥

అవర్ణే, న! అత్యుప సంహృతమ్! ఓష్ఠహను! న! అతివ్యస్తమ్॥

ఈ సూత్రము న అకారము నుచ్చరించు విధానము చెప్పబడెను.

అవర్ణే-అకారము నుచ్చరించుట యందు;

ఓష్ఠహను-పెదమలు, కవడ ఎముకలు (హనువులు);

న అతి ఉపసంహృతమ్-మిక్కిలి దగ్గర చేయబడవు.

న అతి వ్యస్తమ్-మిక్కిలి దూరము చేయబడవు.

కాగ అకారోచ్ఛారణమందు ఓష్ఠ హనువులు అతి సంక్లిష్టములుగాని, అతి విస్తృతములు గాని కావు—అని సూత్రార్థము.

అకారోచ్ఛారణ విషయము న, సూత్రకారుడు, ఓష్ఠ హనువులను మిక్కిలి దగ్గరగను, మిక్కిలి దూరముగనుంచరాదని చెప్పెను. అనగ వానిని కొంచెము దగ్గరగను, కొంచెము దూరముగనుంచవలెనని భావము. అయితే ఈ విధమగు రెండు విరుద్ధ ధర్మ వ్యయత్నములు ఒకే వర్ణమునకు ఏక కాలమునందు సాధ్యము కాదు. కనుక సూత్రమును యోగ విభాగముచేసి, హస్త-అకారోచ్ఛారణమందు ఓష్ఠహనువులు మిక్కిలి దగ్గరకు రారాదు. దీర్ఘ, ప్లుత-అకారోచ్ఛారణము న ఓష్ఠహనువులు మిక్కిలి దూరముగ నుంచ రాదు అని తెలియవలెను. అస్య; ఆసామహై; హోతవ్యోమ్, అనునవి అకార, అకార, ప్లుతములకు క్రిమముగ ఉదాహరణములు.

“ఓష్ఠహను” అని ర్చిండ్వ సమాసము, ఏకవద్భావము, నపుంసకత్వమును పాడి. 2-4-2 సూత్రము చే సాధువగుచున్నది.

13

ఓకారే చ॥

త్రిభాష్య:- చకారే హనుమాత్కార్యాన్వాదేశికః! ఓష్ఠ కార్యస్య పర సూత్రేణ పితేష విధానాత్! ఓకారే ఉచ్ఛారణమాణి హనూ అతివ్యస్తే న భవతః॥

ఓకారే చ |

మణిప్రభ:-

ఈ సూత్రము “ఓకారోచ్చారణమందును, హనవలన మిక్కిలి దూరముగ (వ్యస్తముగ) నుంచరాదు” అని చెప్పచున్నది. ఉదాహరణకు “ఓషధీభ్యః” అనుచోట ఓకారము.

సౌత్ర సూత్రమందలి ‘చ’ కారము చే పూర్వ సూత్రం నుండి “హనూ నాఽతివ్యస్తమ్” అని మాత్రమే ఈ సూత్రము లోనికి వచ్చిన. ఈ సూత్రములోనికి “హనూ నాఽతివ్యస్తమ్” అని మాత్రమే అనవృత్తి వచ్చునని ఎట్లు చెప్పగలము, “ఓష్ఠహను” అని యంతయు ఎందుకు అనవృత్తి కాదు? అనినచో తర్వాత సూత్రము (14) లో ఓష్ఠకార్యము ప్రత్యేకించి చెప్పబడినది కనుక ఇందులోనికి “హనూ” కియు, నాఽతివ్యస్తమని మాత్రమే అనవృత్తమగునని తెలియవలెను. కాగ “ఓకారే హనూ నాతివ్యస్తమ్” అనునది సూత్రముయొక్క పూర్వ రూపము.

14 ఓషో తూపసంహృతతరో ||

త్రిభాష్య:- సాన్నిధ్యాత్ ఓకార ఇతి లభ్యతే | ఓకారే కార్యే ఓషోపుప సంహృత తరో స్వాతామ్ | తు శబ్దః ఓష్ఠయాః పూర్వోక్త విధిం నివర్తయతీతి వరదుచిరువాచ || మాహిషీయస్తు బభాషే బంధోఽత్యాదికం ఓకారం సవ్యం జనం వ్యస్తతో నివారయతీతి |

ఓషో తు | ఉపసంహృతతరో ||

మణిప్రభ:-

ఓకారోచ్చారణమందు పెదములు మిక్కిలి దగ్గరగ అగును. పూర్వ సూత్ర సాన్నిధ్యము చే ఈ సూత్రములోనికి “ఓకారే” యన నది అనవృత్తమగును. అట్లే తు శబ్దము ఓష్ఠము లకు పూర్వ సూత్రము నందు చెప్పిన కార్యమును నివారించును. అని వరదచిట్టాభా సమక్ష. కాగ 12, 14 సూత్రముల ప్రకారము “ఓకారము నుచ్చరించునెడ హనవలు మిక్కిలి

దూరముగ నుండవు. కాని పెదిమలు మిక్కిలి దగ్గరపడును." అని తేలివది, అత్యవ సంహృతమన్నను, ఉపసంహృత తరమన్నను ఒకటి యర్థము.

నేడు "వరరుచి" భాష్యము దొరకుటలేదు. మరియు త్రిభాష్య రత్న కరుడు, మాహిషీయ భాష్యమునుండి— "బంధోరిత్యాదికం ఓకారం నవ్వం జనం వ్యస్తతో నివారయతీ" తి। అను వాక్యమును ఉట్టంకించెను. కాని ఈ వాక్యము ప్రస్తుతము లభ్యమగు మాహిషీయ భాష్యమున కను పించదు. శ్రీ వి. వేంకట రామశర్మగారిచే సంపాదించఁబడి ముద్రితమైన (1930 A. D.) మాహిషీయ వ్యాఖ్య ఈ సూత్రమునకు— "ఓకారే ఏవోష్టా తూప్యసంహృత తరో భవతః। యథా ఓషధయః। ఇతి। తు శబ్ద సామర్థ్యాత్ హన్వోరతివ్యస్తతా నివర్తతే" అని యున్నది.

15

ఈషత్రప్కృష్టా ఏకారే

త్రిభాష్య:- ప్రకృష్టా విత్యత్ర ద్వివచనేన ప్రకృతావోష్టా గృహ్యేతే। ఏ కారే కార్యే ఓష్టా ఈషత్ప్రకృష్టా స్యాతామ్। ప్రకృతాష్ట సన్నికృష్టతా।

ఈషత్రప్కృష్టా ఏకారే॥

మడివ్రథ:-

సూత్రమునందు "ప్రకృష్టా" అను ద్వివచనముచే పూర్వ సూత్రము నుండి "ఓష్టా" అను పదము అనువృత్తమగును. కాగ, ఏకారే=ఏకారము నుచ్చరించుటయందు, పెదిమలు ఈషత్-కొద్దిగ, ప్రకృష్టా=క్రిందకు దిగును. అనగ ఏకారమునుచ్చరించునపుడు పెదిమలు-ముఖ్యముగ క్రింది పెదిమ, మరికొంచెము కిందికి పోవుచు ప్రక్కలకు సాగును అని భావము. ఏకారోచ్చారణమున ఈ అనుభవము స్పష్టమగు తెలియును. ప్రకృష్టత అనగ సన్నికృష్టత అని చెప్పఁబడినది. అనగ క్రిందకు ఒత్తఁబడును అని అర్థము. అట్లు ఒత్తిడి చేయుటచే క్రింది పెదిమి కొంచెము క్రిందికి పోవును, కొద్దిగ ప్రక్కలకు కూడ సాగును. అట్లే మీది పెదిమకూడ కొద్దిగ ప్రక్కకు సాగును, ఉచ్చారణయందీ మార్పులను గమనింపవచ్చును.

16

ఉపసంహృత తరే హనూ॥

తిథ్యావ్యయః:- సాన్నిధ్యాదేవర ఇతి లభ్యతే। ఏకారే కార్యే హనూ ఉప సంహృత తరే భవతిః। అతి కయేనాస సంహృతే ఉపసంహృత తరే॥

ఉప సంహృత తరే, హనూ॥

మణిప్రభ:-

హనువులు ఉపసంహృత తరే లగును.

పూర్వము తమనుండి సాన్నిధ్యమును పో, ఈ సూత్రములోనికి “సా-” అనుపదము అనుప్పల్పింపగును. ఈ సూత్రమును ఏకారోచ్చారణమును గూర్చియే చెప్పుచున్నది. ఈ ఏకారోచ్చారణము చేయునపుడు హనూ - దవడలు ఉపసంహృత తరే-మిక్కిలి దగ్గరగ (చేరును-అగును.)

ఏకారము నుచ్చరించునపుడు దవడలు మిక్కిలి దగ్గరవడును అని సూత్ర భావము.

ఈ విధముగ 15, 16 సూత్రములు రెండను ఏకారోచ్చారణమునందు పెదములు, హనువులు ఏ విధముగ చలించునో చెప్పుచున్నవి. పెదములు కిందకు దిగుచు పక్కలకు సాగును. హనువులు ఇంకను దగ్గరకు చేరును.

17 జిహ్వమధ్యాంతాభ్యాం చోత్తరాం జమ్భ్యన్తస్పర్శయతి॥

తిథ్యావ్యయః:- ఏకారే కార్యే జిహ్వమధ్యాంతాభ్యాం ఉత్తరాన్ జమ్భ్యన్తస్పర్శయతి స్పృశేదిత్యర్థః। హలయతీత్యాదివత్ స్వోధే జిహ్వే। జమ్భ్యన్త ఇతి హనుమూల పొంత దేశానిత్యర్థః। మణ్ణాక ప్లుతీ న్యాయేన చకారః ఏకారమాకర్షతి। జిహ్వయాః మధ్యం జిహ్వమధ్యమ్। తస్మాన్తా తాభ్యాం జిహ్వమధ్యాంతాభ్యామ్॥

జిహ్వ మధ్యాంతాభ్యామ్, చ, ఉత్తరాన్, జమ్భ్యన్, స్పర్శయతి.

మణిప్రభ:-

పూర్వము చెప్పబడిన 15, 16 సూత్రములచే, ఏకారోచ్చారణమునందు

ఓష్ఠ హనువుల వ్యాపారము లేదా స్థితి చెప్పుచున్నది. ఇప్పుడు జిహ్వ యొక్క వ్యాపారమును చెప్పుచున్నారు. ఏకారోచ్చరణమునందు —

“జిహ్వయొక్క మధ్యభాగముయొక్క అంచులతో వెనుకనున్న హను మూలప్రదేశమును స్పృశించవలెను” అని సూతార్థము.

ప్రకరణ బలముచే ఈ సూత్రము ఏకారోచ్చరణమును చెప్పుచున్న దని తెలియును. సూత్రము నందలి “చ” కార , మండూకస్త్రుతి న్యాయముచే పూర్వసూత్రము (15) నుండి “ఏకారే” అను పదము నాకర్షించును. జిహ్వయొక్క మధ్యము (మధ్యభాగము) జిహ్వోచ్చరణము. దానియొక్క అంతములు-అంచులు-జిహ్వోచ్చరణస్థములు, అంతో జిహ్వోచ్చరణస్థములతో యని వివరణము.

జమ్భ్యమనగ హనుమూల ప్రదేశము. కాగ,
ఉత్తరాన్-తర్వాతనున్న అనగ వెనుకనున్న,
జమ్భ్యన్-హనుమూల ప్రదేశము అను,
స్పర్శయతి-స్పృశించవలెను అని భావము. స్పర్శ మతి అనునది ఇచట స్వార్థే జీజంతము.

ఈ విధముగ 15, 16, 17 సూత్రములలో ఏకారోచ్చరణమందు జిహ్వ, ఓష్ఠ, హనువుల వ్యాపారము వివరించబడెను.

18. ఉపసంహృత తరే చ జిహ్వగ్రమ్మకా రర్కా రల్కారేషు,
బర్హేషాప సఁహరతి॥

తిగ్రీభాష్య:- చ శబ్దః హన్వోరన్వాదేశకః। ఋకార, ఋకార, ్కారే చ కార్యే హనూ ఉపసంహృత తరే భవతః। జిహ్వగ్రం చ బర్హేషమ ఉప సఁహరతి నిక్షిపేత్। బర్హేష్యితి దస్తవంక్తైరుప రిష్టాత్ ఉచ్చ ప్రదేశేషు ఇత్యర్థః। నన్వరం ఋకార వరే (10-8) ఇతి లక్షణ సంభవాత్, ఋకార ర్కారల్కారేష్యితి కథం సంధిః సాధుః? సత్వం దైతల్లక్షణాత్। కిన్తు శాస్త్రోక్తస్త ర అలాత్। ఏవం “ఋకారల్కారౌ హ్యస్మాం” (1-31) ఇతి విజ్ఞేయమ్।

ఉపసంహృత తరే! చ! జిహ్వగ్రమ్! ఋకారర్కారల్కారేషు,
బర్హేష్విషు! ఉపసంహరతి॥

మణి వభః:-

ఈ సూత్రము ఋకార, ఋకార, గౌరారములకు సంబంధించినది. ఈ సూత్రమునందు “చ” కారము పూర్వసూత్రము (2 If) నుండి “హనూ” అను పదమునర్పాదీశము చేయును. కాని, “ఋ”, “ౠ”, ఋకార, గౌరారేషు ఉచ్చార్యసూత్రేషు, హనూ ఉపసంహృత తరే! చ! “జిహ్వగ్రం బర్హేష్విషు మావ సంహరతి” అని సూత్ర గర్వరూపము.

ఋకార, ఋకార, గౌరారములు ఉచ్చరించుటకు, హనూ-గర్వరూపు; ఉపసంహృత తరే! చ! కారము చేర్చబడినదిగా, ఉపసంహరణ. మరియు జిహ్వగ్రము బర్హేష్విషు దస్తవంశ్చియోక్త్యై వత్తగు పై భాగములందు, ఉపసంహరతి నిక్షిపేత్ పదును, చేరును. సన్నిహితం నుండును. కాని, ఋ, ఋ, గౌ అను వర్ణములను పలుకునపుడు పుకరింపబడు (హనవలు) చాల సమీపమునను చేరును. మరియు నాలుకయొక్క అగ్రభాగము దస్తవంశ్చియోక్త్యై వత్తగు పై భాగములందు చేరును. అని సూత్రార్థము.

ఋకార, ఋకార, గౌరారములకు 10-8 సూత్రముచే సంధి ఒకగడుగడు: మరియుచట సంధి యెట్లు ఒరిగెనని శంకించి, ఈ సంధి కార్యము శాస్త్రాస్తరము ననుసరించి జరిగినదె గాని, ఈ గ్రంథి సూత్రముల ననుసరించి కాదని, భాష్యకర్త సప్రబ్ధపరచెను.

19 ఏకేషా మనుస్వార స్వరభక్తోశ్చ ॥

త్రిభాష్య:- చకరః పూర్వోక్త విధిమన్వాదిశతి। మధా సంఖ్యేన అనుస్వార స్వరభక్తో పూర్వోక్త విధిర్భవతి। అనస్వారే హస్తోర్ధవ స చకరః స్వరభక్తో జిహ్వగ్రస్య బర్హేష్విషావ సంహరః। ఏతదేకేషాం మతమ్। అన్యేషాం తు మతమనుస్వారస్య అనునాసిక మూత్యమ్। స్వరభక్తేః ఋకార త్యుత్పత్తిమ్। ఓతి వరదచి మతమ్। తచ్చిస్త్యమ్॥

ఏకేపామ్! అనుస్వార స్వరభక్త్యోః । చ ॥

మట్టిపథ:-

ఈ సూత్రమునందు అనుస్వార, స్వరభక్తి వర్ణములను పలుక నపుడు హను, జిహ్వగ్రముల వ్యాపారము చెప్పుచున్నారు. ఈ సూత్రమునందలి చకరముచే పూర్వసూత్రమునందు చెప్పిన — — — “హనువులు ఈ సంహృతి తరములగును; జిహ్వగ్రము ఒడ్డునందు ఈ సంహృతమగునటు అనుచున్న వాక్యములు చదివి అనా ద్విషయమునకు అనుస్వార, స్వరభక్తి లును వదలు లతో అన్వయించును. కాని, “అనుస్వారము మచ్చరించునపుడు హనువులు ఈ సంహృతి తరములు (మిక్కిలి గర్గగ చేరినవిగ) అగును. అట్లే స్వరభక్తి వర్ణమును పలుకనపుడు జిహ్వగ్రము మచ్చరించుచు చేరును.” అని సూత్రార్థము.

సూత్ర ౧ రుని మతమ ననుసరించి ఈ సూత్రార్థము కొంగరికిమాత్రము సమ్మతమని (ఏకేపాం మాతే) వాగినను, అదిగ సూత్రకార నకిది సమ్మతము కాదు. మరి అతనికి సమ్మతమైనదేదో అయిన వానియిలేదు. కాని వరరుచి తన వ్యాఖ్యయందు సూత్రకారుని మతమును (అన్వేషించి) అనుపదము చే స్వప్తవరచెను. వరరుచి—“చకరాల మతమందు, అనుస్వారకు అనునాసిరత్వము సూత్రము కలదు. స్వరభక్తి గొలుక్క ఉపాధిరణము యారోచన తుల్యము”- అని చెప్పెను. కాని అవ్యాఖ్య త్రిభాష్య రత్నకరరానక నచ్చలేదు. కనుకనే “అద్విష్ట్యమ్” అని చెప్పెను. కాని వరరుచి మతమే యుక్తము. ఒహగ్రంధకర్తృ సమ్మతము. అనభవ సత్యమును కూడ. కాని విట్టి పండితుడు ఈ సూత్రమునంగీకరింపలేదు.

20 అనాదేశే ప్రణయస్తా జిహ్వ॥

ప్రతిభాష్య:- యత్రి జిహ్వగ్రేణ, జిహ్వమధ్యే నేత్వాది రనాదేశః తత్ర విషయే జిహ్వ ప్రణయస్తా యథా ఉపమా (3-1-4) సన్వనాదేశే సర్వ కరణానాం ఊర్ధ్వం భావసిద్ధిః కిమర్థోఽయ మారమ్భః, ఉపితే-చకరస్య జిహ్వ మధ్యాస్తే నిష్పాగ్రిక్తమస్తీతి తదవయవస్యాప్యకరస్య తథాత్మ

మస్తీతి ఆకారత్వ సామ్యాదన్వితాఽపి “అదే” త్యాదౌ తథాత్వం పసజ్యేత।
తస్మాన్నిష్ఠః। తస్మాభాదితి పరిహరః। నాదేశోఽనాదేశః, తస్మిన్ “ఉప
దేశాభావే” ఉత్పత్తిః॥

అనాదేశః పరిణ్యస్తాః జిహ్వః॥

మణిపథ:-

ప్రత్యేకమగు నిర్దేశము లేనపుడు జిహ్వ ఊరకయుండును. అనా
దేశ = అదేశాభావే, ప్రత్యేక విధానము లేనపుడు అనగ జిహ్వకు చేరించు
నవసరము లేనపుడు సూత్రమున “జిహ్వగోఽ” అనిగాని, “జిహ్వమధ్యేన”
అనిగాని, ఇలాంటి నిర్దేశములు లేనపుడు, జిహ్వ-జిహ్వ, ప్రణ్యస్తా (భవతి) -
మిక్కిలి ఉదాసీనముగ నుండును. ప్రకర్షణ న్యస్తా-ప్రణ్యస్తా అని విగ్రహ
వాక్యము.

అనగా ప్రత్యేక నిర్దేశము సూత్రముచే చేయబడనిచో, అప్పుడు జిహ్వ
తూష్టి భావమునొంది స్థిరముగ నుండునని సూత్రార్థము.

సందేహము:-

సూత్రమునందు ప్రత్యేక నిర్దేశము లేనిచో జిహ్వ స్థిరముగ నుండు
నని చెప్పబడెను కద. నిజమునకు ప్రత్యేకవిధానము లేని ఏ యవయవ
మైనను తూష్టి భావమునొంటి యుండును. మరి జిహ్వనుద్దీరించి మాత్రం
ఏల సూక్తికరించబడెను. చెప్పదలచుకొనినచో “అనాదేశః పరిణ్యస్తాం
కరణం” అని సామాన్యకరణ నిర్దేశముతో సూత్రమును చెప్పవచ్చును గద”
యని సందేహమును చూపి త్రిభాష్యరత్నకారుడీ కింది విధముగ సమా
ధానం చెప్పెను.

సమాధానము:-

ఏకారోచారణమందు జిహ్వమధ్యస్త భాగములు కరణమగుచున్నవి
ఏకారమందు “ఆకార” భాగము కందు గద! దాని నుచ్చరించుట యందు
రూఢి ఈ జిహ్వ మధ్యస్త భాగము కరణమగుచున్నది. కనుక ఇట్లే శ్లో-

అకారోచ్ఛారణమందు కూడ జిహ్వమధ్యాన్తభాగము ప్రవర్తించుననుకొందు రను భావముతో, అట్టి అభిప్రాయమును దూరము చేయుటకీ సూత్రము చెప్పబడెను.

నిజమలోచించినచో ఏకార, ఓకారములు, సంధిజములు, సహజము లని రెండు రకములనిపించును. రామోదయము, రామేశ్వరము, సర్వైశ్వర్యము, వనాషధి యనుచోట్లనున్న ఓకార, ఏకార, ఐకార, ఒకారములు సంధిజములగును, కాగ పిషః, ఓజః, అనుష్ఠలము ఇందలి ఏకార, ఓకారములు సంధిజములు కావు కద.

21 అకారవదోష్టా॥

త్రిభాష్య:- సాన్నిధ్యాత్ ఓనాదేశ ఇతి లభ్యతే। ఓష్ట మోర్యత్ర అనాదేశః తత్ర అకారవత్, అకారే యథా తథా ఓష్టా భవతః। నాత్యుప సంహృత తరావిత్యర్థః। యథా చన్ద్రః ఇతి॥

అకారవత్, ఓష్టా॥

మణిప్రభ:-

ఓష్టములు (అనాదిష్టములై నచో) అకారోచ్ఛారణమందువలె (ఉప సంహృత తరమాలై) యుండును. అని భావము. ఈ సూత్రములోనికి పూర్వ సూత్రము నుండి “అనాదేశే” అను పదము అనువృత్తమగును. కాగ, ప్రత్యేకమగు విధానము చెప్పబడినచో (అనాదేశే); ఓష్టములు, అకారోచ్ఛారణమందెట్లుండునో అట్టి స్థితియందే యుండును. అకారము నుచ్చరించు నపుడు ఓష్టముల స్థితి 12వ సూత్రము నందు చెప్పబడెను. అనగ నాత్యుప సంహృతములు. మరి ప్రత్యేకముగ ఆదిష్టములై నపుడు, ఉదాహరణకు ఏకారోచ్ఛారణమున (సూత్రము 15), ఈషత్ప్రకృష్టములై యున్నవి. “ఇన్ద్ర” అనునపుడు ఓష్టములు నాత్యుప సంహృతములు.

22 తాలౌ జిహ్వ మధ్యమివర్ణే॥

త్రిభాష్య:- ఇవర్ణే కార్ణే జిహ్వమధ్యం తాలాక్షప సంహర్తవ్యమ్। యథా “షే” జిహ్వయా మధ్యం జిహ్వమధ్యమ్॥

తాలౌ, జిహ్వమధ్యమ్, ఇవర్ణే॥

మణిప్రభ:-

ఇవర్ణే - ఇకారోచ్చారణమందు, జిహ్వమధ్యమ్ జిహ్వయొక్క మధ్య భాగమును, తాలౌ - తాలువునందు అసగ తాలువునకు దగ్గరగ తేవలెను. (ఉప సంహర్తవమ్) కాగ "ఇవర్ణమను" అందున ఇది జిహ్వయొక్క మధ్యభాగము తాలువునందు ఉపసంహృతమగును" అని స్పష్టతార్థము.

ఉదా: "షి" అనునప్పుడు - ఇకారచ ను ఎక్కువనప్పుడు జిహ్వమధ్యమ తాలువునకు దగ్గరగ పోవును గమనించునది.

23

ఏకారీ చ॥

తీర్థావ్య:- ఇకారః పూర్వ విధిమన్వాదిశతిః ఏకారీ కరే జిహ్వమధ్యం తాలౌవున సంహర్తవమ్. నను విధౌ సమానే పృథక్స్వతారవ్యక్తిమర్థః ఉచ్యతే. ఇవర్ణే యథా జిహ్వమధ్యేన సంపదో, న తిన్నవహితే, కిష్టు తతో న్యూన ఉత్పర్ణః. కి తః? అకారమితత్వాత్ ఏకరసః. అకారస్య చ తదేక దేశిత్వాత్ జిహ్వమధ్యాత్ గోచాదయత్నం గత స్వరః. అత ఏవ సోపాధికత్వాన్వూనత్వేన సత్తిః. "ఈషత్రిప్త్యష్టా విర్ణయః" (2-15) స్మాత్రయేణ ఏకరస్య స్థానకరణే నిర్దిష్టే. ఇహ తతోఽయం స్వైవ నిర్దిశ్యతే తదేకస్మిన్ ఉభయథా తర్జం స తక్కుతే విరోధాత్. ఉభయత్ర యోగ విభాగః కర్తవ్యః. అవంబనే తర్జక్షణమ్. సవంబనే త్తే తతిః. ఇతోఽయం నియమః ఉచ్యతే. "ఏకరే" ఇతి సహస్రశ్చైత్య సత్త్వం ప్రథమ మవ్యంబనైవ గమణం మఖమ్. తథా సహస్రశ్చైత్య సత్త్వోఽస్మిన్ ప్రథమం లక్షణం యుజ్యతే. సవ్యంబనే హితేష్వాత్ ఏకరదేశ విజ్ఞేయమ్॥

ఏకారీ చ॥

మణిప్రభ:-

స్మాత్రమందలి చకారము పూర్వ స్మాత్రమనంది, "తాలౌ జిహ్వ మధ్యమధ్య సంహర్తవమ్" అను పోని ఈ స్మాత్రమధ్యగతి కన్పాదేమ

చేయును. కాగ, “ఏకారము నుచ్చరించుటయందు, జిహ్వమధ్యమును తాలువునందు చేర్చవలెను” అని సూత్రార్థము స్పష్టము.

భాష్యకారుడిపుడు కొన్ని శంకా సమాధానములను చెప్పచున్నారు.

1వ శ్లో:-

పూర్వసూత్రము (22) నందు, జిహ్వపథ్యమును తాలువునందు ఉప సంహృతము చేయవలెనని చెప్పబడినది. ఈ సూత్రము నందును అనే విధి చెప్పబడెను. కనుక ఈ రెండు (22, 23.) సూత్రములను కలిపి ఒకే సూత్రముగ చెప్పిన యెడల లాభముండున గద. రెండు సూత్రములు వేర్వేరుగ చెప్పబడి ఎందులకు:

సమాధానము:-

ఇవర్ణోచ్ఛారణము నందు జిహ్వమధ్యమును తాలువునను రగ్గరగచేర్చుట యందు, ఏకారములోనివి ఇకారోచ్ఛారణమందు జిహ్వపథ్యమును చేర్చుట లోను తాలువునకు కొంచెము భేదము కలదు. ఇకారము ఒకే ఆక్షరము. సంధ్యక్షరము కాదు. కాని ఏకారమునందు పూర్వభాగము ఇకారము, ఉత్తర భాగము ఇకారము. కనుక ఇచట శుద్ధ ఇకారము నుచ్చరించునపుడు జిహ్వ మధ్యము తాలువునకు చేరినంతగ, ఏకారోత్తర భాగమగు “ఇకారము నుచ్చరించునపుడు జిహ్వమధ్యము తాలువునను రగ్గరగ చేరదు. ఈ భేద మును తెలియజేయుటకే ప్రత్యేక సూత్రవిధానము చేయబడినది. కాగ, ఏకారమునుచ్చరించునపుడు జిహ్వమధ్యము తాలువునందుప సంవృతముగు టలో శుద్ధ ఇకారోచ్ఛారణమందుకంటె కొంచెం గూఢస్వము గోచరించును. సోపాధికము నిరుపాధికముకంటె స్మృతము కద.

2వ శ్లో:-

ఇకారోచ్ఛారణము గూర్చి పూర్వపు 15, 16, 17 సూత్రములలో చెప్పబడినవి, యచట చెప్పబడిన దానెకంక భిన్నములను స్మరింప. ఈ రెండు విధులు ఒకే వరచినయొకటిగా నున్నవి.

సమాధానము:-

నిజము. కాని ఈ విషయమును గుర్తించవలెను. 15, 16, 17 సూత్రములలో చెప్పిన విధానము శుద్ధ 'ఏకారమునకు సంబంధించినది. ఈ సూత్రమున (23) చెప్పిన విధానము హల్లుతోపాడిన (సవ్యంజన) ఏకారోచ్ఛారణమునకు సంబంధించినది. కనుక ఈ రెండు ఏకారములకు భిన్న విధానములని సమన్వయించుకోవలెను.

ప్రశ్న:-

ఇది (23వ సూత్రము) : శబ్దంజన విధానమని ఎట్లు తెలియును?

సమాధానము:-

సాధారణముగ ఏకారమనగానే శుద్ధఏకారము భాసించును. కనుక పూర్వసూత్రములందు (15, 16, 17) చెప్పిన ఇది శుద్ధ ఏకారమనకే చెందును. మరియు, కొంత వ్యవధానముతో, అనగ వేరొక వర్ణవిషయ విధానమును చెప్పి, మరల ఏకార విధానమును చెప్పుటచే దిశవ్యంజన విధానమని తెలియవలెను. అనిచో ఏకారమునకు సంబంధించిన విధానమంతయు ఒత్తిదగ్గర చేరుటకు కద. కనుక ఇటు చెప్పిన సమాధానము యుక్తము. అట్లు గ్రహించినచో సూత్రము స్పష్టము వచ్చునని భావము.

24 ఓస్థోప సంహార ఉపరే॥

[ప్రతిభాష్య:- ఉపరే కార్యే ఓస్థోప సంహారో భవతి। ఆత్మోప సంహరః పూర్వవన్న సన్నికృష్టతా మూతమ్। కిస్తు సన్నికృష్టావృక్షా దీర్ఘా సౌతా మితి వక్ష్యతే। ఏవం 'ఓక్టా తూప సంహృత తరౌ' (2-14) ఉత్యతాపి విశ్చియమ్। యథా ఉలాఖలమథౌ (2-21)॥ ఓష్ఠయోరుప సంహరః ఓస్థోప సంహరః॥

ఓస్థోప సంహరః। ఉపరే॥

వచనభ:-

ఉకారము సుచ్చరించునపుడు ఓష్ఠములు ఉపసంహృతములగును. అగున కేవలము చిగ్గర... చిగ్గర... కెచుక, కొంచెము దీర్ఘములు కాదు అగును.

ఈ యర్థమునే సన్నికృష్ట శబ్దమునకు 2-14వ సూత్రమున కూడ చెప్పకొన వలెను. ఉదాహరణకు — “ఉచ్ఛ్వాస బుద్ధీమూఢః (7-2-1-3) అను చోట ఉత్తరోచ్ఛ్వరణమంటే ఇది స్పష్టముగ తెలియును.

25 ఏకా నరసు సర్వత్ర ప్రకృతాత్॥

[illegible]

ఏకాస్తరః, తు, సర్వత్ర, ప్రకృతాత్

మణిపథ :-

పూర్వసూ తమునుండి ఈ సూ తములోనికి “ఓష్ఠోపసంహరః ఆను పదము అనువృత్తిమగును. కాగ,

సర్వత్ర అన్ని స్థలములందు; ఓష్ఠాత్ ఓష్ఠా సంహారాత్ పూర్వ మందు (ఓష్ఠ్య స్వరప లందు) చేయుచున్న ఓష్ఠోప సంహరః, ఓష్ఠోప సంహరః—మరల చేయించు ఓష్ఠోపసంహరః, ఏకాస్తరః ఏకమాత్రకాల వ్యవధానప కలదిగ అగును. అనగ— “సర్వత్ర ఓష్ఠ్య స్వరగు అచ్చు లందు, ఓష్ఠోపసంహృతి కల్గిన పూర్వ స్వరము తర్వాత, మరల ఓష్ఠోప సంహృతి చేయవలసి వచ్చినచో, ఈ రెండు స్వరముల మధ్యను కల్గిన ఏకమాత్రకాల వ్యవధానము ఉండవలెను” అని సూత్రభాషము.

ఏకాస్తరః—ఏకమాత్రాస్తరం వ వధారం యన నుః—ఏకాస్తరః! ఈ పదము “స్పృథగోష్ఠోప సంహరః” అనునదికి విశేషము. ఓష్ఠోప సం హృతి—సంహరమ—అనగ పెడిమిను చక్కలగ, గుం—కనుగ చేర్చుట— ఇకారమును, ఓకారమునుచ్చరించునపుడు ఏకమాత్రా ఉద్భితి. ఆ ఉద్భితిలో నికి పెడిమలను తెచ్చుటను ఓష్ఠోపసంహరమని అందురు. రెండు ఓష్ఠ్య స్వరములను వలకునపుడు, వానిమధ్య వ్యవధానము ఏకమాత్రకాలమైనచో, రేండవ ఓష్ఠ్య స్వరమును వల్కుటకు స్పృథగోష్ఠోప సంహృతి చేయవలెను. ఏకమా త కలదు కంటె తక్కువ వ్యవధానమున్నచో, మరల ఓష్ఠోపసం హరమిక్కరలేదు. పూర్వము చేసిన ఓష్ఠ్య సంహరమ తోనే ఈ రెండవ ఓష్ఠ్య స్వరమును కూడ వలకువచ్చునని సూ త్రాశయము.

ఉదాహరణ :-

ఉత్పాతి (ఉత్ ఓ ఉత్) ఉత్పాతి; సు-ఉత్పాతి అనునవి ఉదాహరణములు. ఇందలి “ఉత్పాతి” ముందున్న ఉత్ ఉత్పాతి మధ్య ఏకమాత్రా వ్యవధానము ఉండవలె, రేండవ ఉత్పాతి ను పెడిమనపుడు

మరల ఓష్ఠోపసంహారము జరుగును. అట్లే “ను-ఉన్నీయ” అను పద పాఠ విషయమున కూడ అగును. ఇంతటితో సూత్రార్థము, లక్ష్య లక్షణ సమన్వయము పూర్తియైనది.

ఇప్పుడు కొన్ని సందేహములు-సమాధానములు వివరించుడును.

శంక 1 :- సూత్రమందలి “తు” శబ్ద ప్రయోజనమేమిది?

సమాధానము :- సూత్రమందలి “తు” శబ్దము, రెండు ఓష్ఠ్యస్వరములలో ఒకటి ఓకారమగునేని, ఏకమాత్ర వ్యవధానముండవలెనను నియమమును వారించును, ఇదా :- అథో ఓషధీమ (3-5-5-2) బాహువృద్ధిమ్! (5-5-3-2 ; తనువాఁ ఘోరాఽన్య (5-7-3-3 ; చక్షుర్హౌతా”!

శంక 2 :- “యోఽతుమ్” (3-3-4-3) అనుచోట ఓకారము తర్వాత, అను స్వార, శకారముల వ్యవధానముతో “ఉ” కలదు. ఇచట ఓకార, ఉకార ముల మధ్య వ్యవధానము ఒకటిన్నర మాత్రాకాలము. ఇనను ఇచట పృథగ్ఘోష సంహారము చేయబడుచున్నది. సూత్రము ప్రకారము ఒక్క సూత్రకాలమున్ననే పృథగ్ఘోషసంహారము చేయవలెను గద. ఎట్లు?

సమాధానము :-

ఇచట పృథగ్ఘోషసంహారము “శతే పంచ శత్” న్యాయము ననుసరించి జరుగుచున్నది. ఏకమాత్ర వ్యవధానము కనీసపరిమితియేగాని అంతకన్న ఎక్కువ వ్యవధానముండరాదని చెప్పదు. కనుక ఒకటిన్నర మాత్రకాల మందు ఏకమాత్రకాలమున్నది. పృథగ్ఘోష సంహారము సాధ్యమయ్యెను.

శంక 3 :- “కుసురు బిష్టః” (7-2-2-1) అనుచోట కకారము తర్వాత ఉన్న ఉకారమునకు, రేఫ తర్వాతనున్న ఉకారమునకు మధ్య మాత్రాధికవ్యవధానమున్నది గద. మరి అచట పృథగ్ఘోష సంహారం ఏల లేదు?

సమాధానము :-

రేఫోత్తర ఉకారమునకు పూర్వమందున్న ఉకారము (ప్రళృతము) సకరోత్తర “ఉ” కారమగును. కకరోత్తర ఉకారము సూత్రము కాదు.

కనుక ఇవట సకారోత్తర, రేఖోత్తర ఊరముల మధ్య మాత్రకాలవ్యవధానము లేదు. కనుక వృధగోష్ఠోపసంహారం లేదు.

ఇంతటితో త్రిభాష్యరత్నకరని వ్యాఖ్య అయినది. కాని ఈ వ్యాఖ్య సమంజసముగ లేదని 'విబ్జీ' అభిప్రాయము. ఇచటి మాహిషేయ వ్యాఖ్యను చూడుడు—“.. ఏకాంతర లింగిమిః మయో భూర్మాతః (7.4.17) తు స్థ్యో ఓష్ఠావ సంహారమాత్మం దినివృత్త్య సర్వకరణ విశేషాను ప్రవేశమశ్యవాచో ని మమ మతే. సర్వవేదానిమద్ధమేః వర్ణవినియోగ పన్నివేశ మాత్రస్య విధిః మాధూత్”॥

26 అకారార్థ మైకారౌకారయోరాదిః॥

త్రిభాష్యః:- ఐకారస్య ఔకారస్య చ ఆదిః అకారార్థం భవతి. అకారస్య అర్థం అకారార్థమ్॥

అకారార్థమ్, ఐకారౌకారయోః, ఆదిః॥

మణిప్రభః:-

ఐకార, ఔకారములయొక్క ఆదిభాగము (ఆదిః) అర్థఅకారము. ఐకార, ఔకారములు దీర్ఘములు. అనగ ద్విమాత్ర కాలికములు. వీనిదెక్కి మొదటి భాగము అర్థ అకారము. అనగ నిది అర్థమాత్ర కాలికము. కాని మిగిలిన ఒకటిన్నర కాలిక భాగము ఈకార, ఊకారములగునని తర్వాత సూత్రములందు (28; 29) చెప్పబడును. ఐకార, ఔకారములసంహారణ:- ఐస్థాగ్నీ (5-5-8) ఔదమ్బరీమ్ (5-2-7).

27 సంవృతకరణ తరమేకేషామ్॥

త్రిభాష్యః:- సాన్నిధ్యా దకారార్థమితి లభ్యతే, ఏకేషాం మతే తత్ అకారార్థం సంవృత కరణతరం భవతి. సంవృతాని-సన్నికృష్టాని, కరణాని మిస్య తత్ సంవృతకరణమ్. అశేషయేన సంవృత కరణం సంవృతకరణ

సంవృతకరణతరమ్, ఏకేషామ్॥

మణిప్రభ:-

ఈ సూత్రములోనికి పూర్వసూత్రమునుండి “అకారమ్” అను పదము అనువృత్తమగును. కాగ, ఏకేషాం-కొందరిమతమందు, అకారార్థమ్-(పై సూత్రమందు చెప్పిన) అర్థ అకారము, సంవృతకరణతరమ్ = మిక్కిలిగ సన్నికృష్టమైన కరణములు కల్గినది యగును.

అనగ ఐకం, ఔకారమందు, ముందులోనున్న అర్థఅకారమునుచ్చరింపుటలో కరణావయవములు అతిగ సన్నికృష్టమగునని భావము. ఈ అకారము కొందరు శాస్త్రజ్ఞులు భావించిరి. సంవృతకరణమనగ సన్నికృష్టమగు కరణము కల్గినదని అర్థము. అతిగ సన్నికృష్టమగు కరణము కల్గినది “సంవృతకరణ తరమ్” అగును. 12వ సూత్రమున అకార విషయమున “నాత్మప సంహృతమ్” అని చెప్పబడినది. కనుక ఇట్టి అర్థ అకార విషయమున ప్రత్యేక విధానము కొందరాచార్యులు చేసిరి యని భావించవలెను.

౬౪ ఇకారోఽధ్యర్థః పూర్వస్య శేషః॥

అతిభాష్య:- పూర్వస్య ఇకారస్య అధ్యర్థః అధస్తాద్వికారోఽకారః సహా చ్చరితత్వాత్॥ అధ్యర్థ ఇకారః ఇకారస్య శేషో భవతి॥ అధికం అర్థం యస్యపైవ అధ్యర్థః॥

ఇకారః అధ్యర్థః పూర్వస్య శేషః॥

మణిప్రభ:-

ఈ సూత్రము లోనికి పూర్వసూత్రము నుంచి “ఇకారోకారయోః” అను దానిని మఱ్ఱాక ప్లుతి న్యాయముచే అనువృత్తి చేసుకోవలెను. అపుడు, “ఇకారోకారయోః పూర్వస్య శేషః అధ్యర్థః ఇకారః భవతి” అని తేలును.

ఇకార ఔకారయోః ఇకార ఔకారములలో,
పూర్వస్య = పండు దానియొక్క (ఇకారముయొక్క),
శేషః-మిగిలినది; అధ్యర్థః-ఒకటిన్నర మూత్రాకాలికమగు,
ఇకారః ఇకారము; భవతి-అగుచున్నది.

పూర్వ సూత్రములందు (12 నుంచి 29 వరకు) ఆశ్చర్యలను గూర్చి చర్చించడమైనది. ఆతనిపడు హల్లలన గుర్చినట్లు (- ధ్యానార్థము వచ్చు) జరుగును. ఇట్లు మగ స్థానకర్తచాదిక పవనములు చేయుచును,

అనుస్వారోత్తమాః=అనుస్వారము, ఉత్తమములు-అనగ వర్ణయొక్క పంచమాక్షరములు (ఙ, ఞ, ణ, న, మ) - ఇవి అనునాసికాః = అనునాసిక వర్ణములగును. అనునాసికమనగ ఉచ్చారణయందు నాసికస్థానముగ గల్గినవి అని భావము. మరియు ఉచ్చారణమందు వెడలు వాయువు నాసికారంధ్రముల ద్వారా బయటకు పోవును. ఉదాహరణలు:- అనుస్వారః - యోఽఽశమ్ “ఇచట అకారముపై నున్న (మకారము), అనుస్వార అనునాసిక వర్ణము. ఉత్తమాక్షరములకుః వ్రత్యజ్ హోతారమ్; ప్రాశ్చమ్, మడినా అనుచోట్లనున్న ఙ, ఞ, ణ, న, మ అనునవి అనునాసికాక్షరములు.

31 స్వరాణాం యత్రోప సంహార తత్స్థానమ్॥

ప్రతిభాష్య:- స్వరాణాం తత్స్థానం భవతి యతోప సంహారః స్థానీతి॥ ఉప సంహారో నామ ఉపశ్లేష విశేషః॥

స్వరాణామ్, యత్ర, ఉపసంహరః, తత్, స్థానమ్॥
మణిప్రభ:-

స్వరాణామ్=స్వరములకు (అచ్చులకు) యత్ర=ఎచట, అనగ ముఖ గోళమునందేభాగమునందు, ఉపసంహరః=ఉపశ్లేషము అనగ వేరొక అవయవము (కరణము) దగ్గరగ చేరునో తత్ = ఆ భాగమే ఆ స్వరమునకు, స్థానమ్=ఉత్పత్తి స్థానమగును.

ఈ సూత్రముచే స్వరముల స్థానమును సామాన్యముగ నిర్ణయించుచున్నారు. అంతియే కాక స్వరముల యుత్పత్తి ఎట్లు జరుగునో కూడ తెలియుజేయుచున్నారు,

ముఖగోళమునందున్న ఒక అవయవము (అవయవ భాగం) ముఖ గోళమునందలి భిన్నప్రదేశములను చేరుటచే (మిక్కిలి దగ్గరగ సూత్రమే చేరుటచే, స్వరములుత్పన్నము లగుచున్నవి. కనుక ఏ ప్రదేశమును చేరుటచే ఏ స్వరము (అచ్చు) పుట్టుచున్నదో ‘ఆ’ స్వరమునకు ఆ ప్రదేశమే ఉత్పత్తి స్థానమగును — అని సూత్రార్థము. ఈ సూత్రమున ఉపసంహరమనగ దగ్గరగ, అతిదగ్గరకు పోవుట అని అర్థము. అనగ భిన్నావయవముల మధ్య స్పర్శ జరుగదు. అని గ్రహించవలెను.

32 యమప సంచారతి తత్కరణమ్॥

తిగ్రహవ్యక్తి:- స్వరాణామిత సాన్నిధ్యాల్లభ్యతే। స్వరాణాం తత్కరణం భవతి యత్ స్వరాన్ ఉపసంహరతి సాప్తయతి తత్కరణమ్। యథా జిహ్వగ్రి, ముకర (11-16) ఇత్యాది॥

యత్, ఉపసంహరతి, తత్, కరణమ్॥

మండితము :-

పూర్వ నూ తమ నందు స్వరములకు ఈ సూత్రములోనికి “స్వరాణామ్” అనునది అనువృత్తిమగును. కాగ, యదుపసంహరతి తత్ స్వరాణామ్ కరణమ్ భవతి అని తేలును. అనగ అచ్చులనుచ్చరించుటయందు, యత్ — ఏయే అవయవములు లేదా అవయవభాగములు, ఉపసంహరతి — (ముఖ గోళమునందలి ఇతర భాగములకు) దగ్గరకు చేరునో, తత్ = అది; ఆ అవయవము లేదా అవయవ భాగము (అయీ స్వరములకు); కరణమ్ = ముఖ్య కారణము లేదా కరణసంజ్ఞ కలది యగుచున్నది.

పూర్వ నూ తమ నందు స్వరములకు స్థాన క్షిప్తేశమెట్లు చేయవలెనో చెప్పబడినది. ఇప్పుడీ సూత్రము నందు కరణ నిర్దేశము ఎట్లు చేయవలెనో చెప్పబడుచున్నది.

ఏ స్వరోత్పత్తియందు, ముఖగోళమునందలి ఏ అవయవము లేదా అవయవభాగము, ఇతర స్థానములను చేరుచున్నదో ఆ అవయవము లేదా అవయవభాగము, ఆ స్వరమునకు (స్వరోత్పత్తి యందు) కరణ మగుచున్నది. కరణమనగ ముఖ్య కారణము. కరణము చలించు భాగము, స్థానము స్థిరమగునందు భాగము.

సర్వ వర్ణములకు కరణములు రెండే గలవు. ఒకటి జిహ్వ, రెండు క్షిప్తములు. ఇవి ఒకటిగానములు. మరల జిహ్వమూడుభాగములు. జిహ్వ మధ్యమ, జిహ్వోష్ఠ ధ్యాన్తములు, జిహ్వోగ్రము. ఇవికాక, హనువు మొదలగునవి అపగ్రహములు. వానిని కరణముగ వర్గింపరాదు. ఈ కరణములు ముఖగోళమునందలి క్షిప్త భాగములకు చేరువగుటవలన క్షిన్న స్వరములు పుట్టుచున్నవి.

ఈ విధముగ పై రెండు సూత్రములచే స్వరములయొక్క కరణ, స్థానములు సామాన్యముగ నిర్దేశింపబడినవి.

ఇకనిపుడు వ్యంజనముల స్థానమును నిర్వచించుచున్నారు.

33 అన్యేషాం తు యత్ర స్పర్శనం తత్ స్థానమ్॥

త్రిభాష్య :- స్వరేభ్యోఽన్యేషాం వర్ణానాం తత్ స్థానం యత్ర స్పర్శనం భవేత్॥ అత్ర వ్యంజనానాం సంక్షేప మాత్రం కథ్యతే। స్వరాణాం తు పురస్తాత్ సంక్షేపః కథితః। ఉపసంహర స్పర్శనయోః శబ్దశ్చైవ విశేషో విదుషా విశ్టియః। “తు” శబ్దః స్వర నివృత్త్యర్థః। అథవా అనుస్వార స్వర భక్త్యోః వ్యంజనవత్ స్పర్శనమాత్రకత్వ నివర్తక ఇతి మాహిషీయ భాషితమ్॥

అన్యేషామ్, తు, యత్ర, స్పర్శనమ్, తత్, స్థానమ్॥

మణిప్రభ :-

అన్యేషామ్=ఇతరములకు అనగ పూర్వమందు చెప్పిన స్వరములు కాక, మిగిలిన వర్ణములకు హల్లులకు, యత్ర=ఏ భాగమునందు; స్పర్శనమ్=కరణముతో స్పర్శ కల్గినో, తత్=ఆ భాగము, స్థానమ్=ఆ హల్లునకు స్థానము.

పూర్వసూత్రము నందు స్వరములయొక్క స్థానము గూర్చి చెప్పబడెను కద. కనుక ఇపుడు మిగిలినవానియొక్క-అనగ, ప్రకరణబలము వలన హల్లులయొక్క అని తెలియును-కాగ హల్లులకు, సంబంధించిన కరణము ముఖగోళమునందలి ఏ భాగమును స్పృశించునో, ఆ భాగము ఆ హల్లునకు స్థానమగును-అని సామాన్య నిర్వచనము. ప్రత్యేకమగు వ్యంజనములయొక్క స్థానకరణములు తర్వాతి సూత్రములలో వివరముగ చెప్పబడును.

ఇక స్వరముల విషయములో “యత్ర ఉపసంహరః” అని ఉపసంహరమును వదలమునకు భాష్యకారుడు “ఉపక్షేప విశేషః” అని అర్థము చెప్పెను. అదే భావము ఈ సూత్రవ్యాఖ్యానమున “పురస్తాత్ సంక్షేపః” అని చెప్పియున్నాడు. పర్వాలోచన చేయగ భాష్యకారుని మతమున ఉప

సంహార=ఉపశ్లేష విశేష=పురస్థాత్ సంశ్లేషః అనునవి సమానార్థకములు. మరియు ఈ సూత్రములోని “స్పర్శన” శబ్దమునకు “సంశ్లేష మాత్రమ్” అని చెప్పచు సూత్రకారునిచే ప్రయోగింపబడిన “ఉపసంహార” స్పర్శన శబ్దములయొక్క అర్థములు శబ్దశక్తిచే భిన్నమనియు, దానిని వండితుడే గ్రహించునని చెప్పెను.

సూత్రమందలి “తు” శబ్దము పూర్వ సూత్రమునందు అనువృత్తమైన “స్వరాణాం” అను పదమునకిందు అనువృత్తిని వారించును. అట్లుకానిచో, అనుస్వార, స్వరభక్తులను వారించును. అనగ అనుస్వార, స్వరభక్తులు హల్లులక్రింద లెక్కింపబడినను, వానినుచ్చరించుటయందు కరణస్థానములకు స్పర్శనముండదని తాత్పర్యము. 19వ సూత్రమున వానికి ఉపసంహారము మాత్రము చెప్పబడినది.

34 యేన స్పర్శయతి తత్కరణమ్॥

ప్రతిపాద్య :- సాన్నిధ్యా దన్యేషామితి లభ్యతే। స్వరేభ్యోఽన్యేషాం వర్ణా నాం తత్కరణం, భవతి। అధ్యేతా యేన వ్యంజనాని స్పర్శయతి, పాశ్చాత్యతి తత్కరణమ్।

యేన, స్పర్శయతి, తత్, కరణమ్॥

మనీషః:-

పూర్వసూత్ర సాన్నిధ్యముచే అచటనుండి “అన్యేషాం” అను పదము అచటకనువృత్తమగును. కాగ స్వరములకంటె భిన్నమగు వర్ణములకు, యేన=ఏ అవయవముచే (అవయవభాగము), స్పర్శయతి=ప్రేషయతి = ప్రేషి కల్గించబడునో, తత్=అది, ఆ అవయవము, కరణమ్=అ వర్ణము నకు కరణమగును. అనగ ముఖమునందలి ఏ అవయవము, ముఖకోశము నందలి భాగమును స్పృశించుటచే ఒక వ్యంజనముత్పన్నమగుచున్నదో ఆ హల్లునకు ఆ అవయవము కరణమగును.

ఈ విధముగ 31, 32, 33, 34 సూత్రములచే స్వర వ్యంజనముల యొక్క స్థానకరణములు సామాన్యముగ, నిర్వచించబడును.

ఇకనిప్పుడు వ్యంజనముల స్థానకరణములు వివరింపబడును.

35 హనూమూలే జిహ్వమూలేన కవర్గే స్పర్శయతి॥

తిథాష్య:- కవర్గ ఉచ్చార్యమాణే, జిహ్వమూలేన హనూమూలే స్పర్శయతి ప్రావయేదిత్యర్థః॥ హస్తోద్మూలం హనూమూలం తస్మిన్॥ జాత్యాపేక్షాయాం ఏకవచనమ్॥

హనూమూలే, జిహ్వమూలేన, కవర్గే, స్పర్శయతి॥

మణిప్రభ:-

హల్లులలో ప్రథమముగ కవర్గనుగురించి చెప్పబడుచున్నారు. కవర్గే=కవర్గ ఉచ్చార్యమాణే=కవర్గ ఉచ్చరించబడుటయందు, అనగ కవర్గమచ్చరించుటకు; జిహ్వమూలేన = జిహ్వమూలముతో, హనూమూలే=హనూమూలములు—అనగ దవడల మూలలందు, స్పర్శయతి-ప్రావయేత్=స్పృశేత్ = స్పృశించవలెను.

“కవర్గ నుచ్చరించుటకు జిహ్వమూలముతో హనూ మూలములను, స్పృశించవలెను.” అనగ కవర్గకు కరణము “జిహ్వమూలం” స్థానము “హనూమూలములు”. అనగ దవడల మూల భాగములు. కంఠ సమీపమందున్న నాలుకయొక్క భాగమును జిహ్వమూలమందురు. అట్లే ఓష్ఠ సమీపమందున్న నాలుకయొక్క భాగమును జిహ్వగ్రమందురు.

మధ్యభాగమును జిహ్వమధ్యమందురు. జిహ్వ మధ్యమయొక్క అంచులను జిహ్వమధ్యాంతములందురు—అని గుర్తించవలెను.

36 తాలౌ జిహ్వమధ్యేన చవర్గే॥

తిథాష్య:- చవర్గే కార్యే జిహ్వమధ్యేన వర్ణాన్ తాలౌ స్పృశేత్॥

తాలౌ, జిహ్వమధ్యేన, చవర్గే॥

మణిప్రభ:-

పూర్వ సూత్రమునుండి “స్పర్శయతి” అను పదము ఈ సూత్రము

లోనికి అనువృత్తమగును. ఈ సూత్రముచే “చవర్గ” యొక్క స్థానకరణములను చెప్పుచున్నారు.

చవర్గే = చవర్గ సుచ్చరించుటయందు, జిహ్వమధ్యేన-జిహ్వ మధ్య ముచే, తాలౌ=తాలువునందు; స్పర్శయతి-స్పృశించుచును.

అనగ చవర్గనుచ్చరించుటకు, జిహ్వమధ్యముతో తాలుభాగమును స్పృశించవలెను. కాగ చవర్గకు కరణము—జిహ్వమధ్యము; స్థానము తాలువు అగునని సూత్రబావపడు.

37 జిహ్వగ్రీణ ప్రతివేష్ట్య మూర్ధని టవర్గే॥

త్రిభాష్య:- టవర్గే కార్యే జిహ్వగ్రీణ మూర్ధని వర్గం స్పృశేత్। కిం కృత్యా? యోగ్యత్వాజ్జిహ్వగ్రం ప్రతివేష్ట్య। మూర్ధశ్చైవ వక్త్రవివరోపరి భాగో వివక్ష్యతే॥

జిహ్వగ్రీణ। ప్రతివేష్ట్య। మూర్ధని। టవర్గే॥

మణిప్రభ:-

ఈ సూత్రములోనికిరూడ “స్పర్శయతి” అను పదము పూర్వసూత్రము నుంచి అనువృత్తమగును. కాగ, ఈ సూత్రముచే “చవర్గ” యొక్క స్థాన కరణము లను వివరించుచున్నారు.

టవర్గే-టవర్గే ఉచ్చార్యనూజే-టవర్గ సుచ్చరించుటయందు జిహ్వ గ్రీణ-జిహ్వగ్రీమతో: ప్రితివేష్ట్య-వెనుకకు త్రిప్పి; మూర్ధని-మూర్ధ భాగ మును; స్పర్శయతి-స్పృశేత్-స్పృశించవలెను. “వెనుకకు త్రిప్పి” అను నపుడు దేనిని వెనుకకు త్రిప్పి అను సందేహము కలుగును. కాని యోగ్య తానుసారము, జిహ్వగ్రమనే వెనుకకు త్రిప్పి అని చెప్పుకొనవలెను. కాగ,

టవర్గనుచ్చరించుటకు, వెనుకకు త్రిప్పబడిన జిహ్వగ్రీమతో మూర్ధ భాగమును స్పృశించవలెను—అని సూత్రార్థము. “మూర్ధ” అనగ ముఖ గోళమునందలి మధ్యయందున్న పై భాగము. కాగ, టవర్గకు స్థానము-మూర్ధ కరణము-ప్రతివేష్టిత జిహ్వగ్రమగును.

38 జిహ్వగ్రేణ తవర్గే దన్తమూలేషు॥

త్రిభాష్య:- తవర్గే కార్యే జిహ్వగ్రేణ వర్ణం దన్తమూలేషు స్పర్శయేత్॥

జిహ్వగ్రేణ తవర్గే దన్తమూలేషు॥

మణిపథ:-

తవర్గే-తవర్గయందు-తవర్గోచ్చారణమందు; జిహ్వగ్రేణ - జిహ్వగ్రముచే; దన్తమూలేషు - దన్తమూలములందు; స్పర్శయతి-స్పృశేత్ - స్పృశించవలెను.

తవర్గోచ్చారణమునకు జిహ్వగ్రముతో దన్తమూలములను స్పృశించవలెనని సూత్రభావము. కాగ తవర్గకు స్థానము. దన్త మూలములు; కరణము-జిహ్వగ్రము.

39 ఓష్ఠాభ్యాం పవర్గే॥

త్రిభాష్య:- పవర్గే కార్యే ఓష్ఠాభ్యాం అన్యోన్యం స్పర్శయేత్॥ అత్ర ఉత్తర్రోష్ఠః స్థానమ్॥ ఉత్తరత్వ సామ్యత్ ఏషాం స్థానమ్॥ అథ రోష్ఠః కరణమ్॥

ఓష్ఠాభ్యామ్ పవర్గే॥

మణిపథ:-

పవర్గే-పవర్గనుచ్చరించుటయందు, ఓష్ఠాభ్యామ్-ఓష్ఠములతో (పరస్పరము స్పర్శయతి-స్పృశించవలెను.)

ఇంతవరకు చెప్పబడిన వర్గలయొక్క స్థానములు అన్నియు ముఖగోళమునందలి పై భాగమునందే యున్నవి. ఇట్టి ‘ఉత్తరత్వ’ సామ్యమును పురస్కరించుకొని పెదిమలు రెండింటిలో పై పెదవి పవర్గకు స్థానముగను, క్రింది పెదవి కరణముగను-అని తెలియవలెను. కాగ, “పవర్గోచ్చారణమునందు, పై పెదవిని క్రింది పెదవితో స్పృశించవలెను.” అట్లు క్రింద పెదవిని పై పెదవితో చేర్చి శబ్ద సౌభసము చేయగ పవర్గ వర్ణములుత్పన్నములగుచున్నవి.

ఇప్పటివరకు క, చ, ట, త, ప వర్గలయొక్క స్థానకరణములు చెప్ప

ఓడినవి. ఇకనిపుడు యకారాదుల గూర్చి చెప్పబడును. ముందుగ (య, ర, ల, వ) అస్తప్థలను గూర్చి చెప్పచున్నారు.

40 తాలౌ జిహ్వమధ్యాన్తాభ్యాం యకారే॥

తిథిభాష్య:- యకారే కార్యే జిహ్వమధ్యాన్తాభ్యాం తాలౌ స్పర్శయేత్। జిహ్వయామధ్యమ్ (జిహ్వమధ్యమ్) తస్మాన్తౌ (జిహ్వమధ్యాన్తౌ) తాభ్యాం, జిహ్వమధ్యాన్తాభ్యామ్॥

తాలౌ జిహ్వమధ్యాన్తాభ్యామ్। యకారే॥

మండిప్రభ:-

ఈ సూత్రములోనికి పూర్వ సూత్రమునుండి “స్పర్శయతి” అను పదము అనువృత్తి వచ్చును. కాగ, ఈ సూత్రముచే యకారస్థానకరణములు చెప్పబడును.

యకారే-యకారమునుచ్చరించుటయందు; జిహ్వమధ్యాన్తాభ్యాం-జిహ్వమధ్యము యొక్క అంచులతో, తాలౌ-తాలువునందు; స్పర్శయతి-స్పృశించవలెను. కాగ,

యకారోచ్చారణమునందు స్థానము తాలువయగును.

కరణము జిహ్వమధ్యభాగముయొక్క అంచులు మాత్రమే యగును. అట్టి అంచులతో తాలువును తాకగ “యకారము” ఉచ్చరించబడును. ఇచట కరణస్థితిలో నాలుక మధ్యభాగము “దొన్నె” (Tub) ఆకారములో నుండి తాలువును స్పృశించును. అపుడు జిహ్వమధ్యము వికాళముగ నుండును.

41 రేఫే జిహ్వగ్రమధ్యేన ప్రత్యగ్దంత మూలేభ్యః॥

తిథిభాష్య:- రేఫే కార్యే జిహ్వగ్రమధ్యేన దంతమూలేభ్యః ప్రత్యగ్దంత స్పర్శయేత్। వ్రత్యగితి అభ్యంతర ఉపరిభాగ ఇత్యర్థః। యః ప్రత్యగ్దంతేతి అన్తరాత్మా ప్రతీయతే॥

రేఫిః జిహ్వగ్ర మధ్యేన ప్రత్యక్ దస్తమూలేభ్యః॥

మణిప్రభ :-

రేఫిః ఉచ్చార్యమాణే-రేఫ ఉచ్చరింపడగ, అనగ రేఫనుచ్చరించుటకు; జిహ్వగ్రమధ్యేన - జిహ్వగ్రము యొక్క మధ్యభాగముతో, దస్తమూలేభ్యః-దస్తమూలమునుండి, ప్రత్యక్-లోపలి భాగమును స్పృశేత్-స్పృశించవలెను).

ఈ సూత్రము అస్తప్థలలో రెండవ వర్ణమగు రేఫయొక్క స్థానములను చెప్పుచున్నది.

రేఫనుచ్చరించుటకు జిహ్వగ్రమయొక్క మధ్య భాగముతో దస్తమూలములనుండి లోపలి భాగమును అనగ వెనుక పగ్గదేశమును, స్పృశించవలెను. కాగ ఇచట జిహ్వగ్ర మధ్యభాగము, రేఫకు కథనమగును. దస్తమూలముల లోపలిభాగము రేఫకు స్థానమగును.

స్వరమగు ఋకారము నుచ్చరించుటకు కథనము జిహ్వగ్రమే. స్థానము దస్త వంక్షియొక్క పై భాగముననుండు ఏత్తగు పగ్గదేశము (వర్షియము) (సూ. 2-18) ఈ విధముగ రేఫ, ఋకార రేఫలయొక్క స్థాన, కథనములయందలి భేదమును తెలియవలెను.

ఇక 'ప్రత్యక్' శబ్దమునకు 'లోపలనున్న' (అస్త) అను అర్థము వెన్నులోని బెచిత్వమేమి? "ప్రత్యగ్జ్" అను పదమునకు "అస్తరాత్మ" అను అర్థమును సర్వత్ర, అందరు అంగీకరించారు కద. ఇచట ప్రత్యక్ శబ్దమునకు "అస్తః" (లోపలనుండెడి) అనియు గద అర్థము. కనుక ఈ సూత్రము చేపాడ ప్రత్యక్ శబ్దమునకిది అర్థము చెప్పబడెను.

42 దస్తమూలేభ్య చ లకారే॥

ప్రతిభాష్య :- చకారో జిహ్వగ్ర మధ్య ప్రత్యక్ష మనాదిశతి. లకారే కార్యే జిహ్వగ్రమధ్యేన దస్తమూలేషు ప్రత్యక్ స్పృశయేత్. అయమర్థః, లకారస్య దస్తమూల ప్రత్యానన్తం ప్రత్యగస్తః ప్రదేశః స్థానమితి విష్ణుమ్॥

దస్తమూలేషు చ, లకారే॥

మణిప్రభ:-

ఈ సూత్రము లకారోచ్ఛారణమును చెప్పచున్నది.

ఈ సూత్రములోని “చ”కారము పూర్వ సూత్రమునుండి “జిహ్వగ్ర మధ్యేన, ప్రత్యక్” అను పదములను అనువృత్తి చేయును. కాగ ప్రత్యక్ దస్తమూలేషు జిహ్వగ్రమధ్యేన లకారే స్పృశ్యేత్” అని సూత్రము.

లకారే = లకారమును చ్చరించుటగుండు; జిహ్వగ్ర మధ్యేన జిహ్వ గ్రము యొక్క మధ్యభాగముతో, దస్తమూలేషు - దస్త మూలములందలి, ప్రత్యక్ - లోపలి భాగమును స్పృశేత్ - స్పృశించవలెను. కాగ లకారోచ్ఛారణమునకు, జిహ్వగ్ర మధ్యభాగముతో, దస్త మూలములందలి లోపలి భాగమును (వెనుక ప్రదేశమును) స్పృశించవలెను.

లకారమునకు, రేఫకు కూడ కలణము జిహ్వగ్రమధ్య భాగమే, కాని స్థానములందు భేదము కలదు. రేఫకు స్థానము దస్త మూలములందలి వెనుకభాగము మాత్రమే! ఈ విధముగ ఈ రెండింటి స్థానములలో స్పృశ మగు భేదమును గుర్తించవలెను.

రేఫ లకారములను చ్చరించునపుడు జిహ్వగ్ర మధ్యభాగము స్పృశించు వృద్ధిశమును జాగ్రత్తగ పరిశీలించినచో, స్థానభేదము స్పష్టముగ తెలియును. లకారమునకు దస్తమూలము లకు కొంచెము క్రింద ప్రదేశము స్థానమనియు, రేఫకు దస్తమూలము లకు కొంచెము వెనుకనున్న ప్రదేశము స్థానమనియు స్పష్టముగ గుర్తించవచ్చును.

43 ఓష్ఠానాభ్యాం దస్తైర్వకారే॥

త్రిభాష్య:- వకారే కార్యేఽధరోష్ఠానాభ్యాం ఉత్తరదస్తాగ్రిః సహ స్పృశ్యేత్॥ దస్తైరితి స్థాన నిర్దేశః॥ ఓష్ఠానాభ్యాం ఇతి కరణ నిర్దేశః॥

ఓష్ఠానాభ్యామ్, దస్తైః, వకారే॥

మణిప్రభ:-

ఈ సూత్రము చే “వ”కారము యొక్క స్థానకరణములను నిర్దేశించు

నున్నారు. నిజమునకీ సూత్రము చాల అస్పష్టము, వివాదాస్పదమునై యున్నది. పూర్వ సూత్రములందు స్థానవాచక పదము సప్తమ్యంతము గను, కరణవాచక పదము తృతీయా విభక్త్యంతములుగను నున్నవి. కాని యిచట రెండు పదములు తృతీయా విభక్త్యంతములుగనే యున్నవి. మరియు వకార స్థానములు దంతములా లేక ఓష్ఠములా అను విషయమున కూడ శిక్షా ప్రాతిశాఖ్యలలో వైవిధ్యము కన్పించుచున్నది. ఋక్సాతి శాఖ్య; కాత్యాయన ప్రాతిశాఖ్యలయందు వకారమునకు దంతములు కరణ మనియు, ఓష్ఠములు స్థానమనియు చెప్పబడిను.

ప్రస్తుతము ఈ సూత్రమును వ్యాఖ్యానించిన తిలభాష్కరత్నకారుడు, సూహిషేయులు కూడ దంతములు వకారమునకు స్థానములనియు, ఓష్ఠములు కరణములని, వ్యాఖ్యానించిరి. ఆ విషయమునే విశదపరచుచున్నాను.

వకారే-వకారమునుచ్చరించుట యందు, అధరోష్ఠాంతాభ్యామ్-క్రింది పెడవియొక్క అంచలతో, దంతాగ్రాః-ఉత్తరదంతాగ్రాఃమీద పండ్ల చివరలచే (విభక్తి విపరణానుము చేయగ ఉత్తర దంతాగ్రములందు) స్పర్శ యుతి = స్పృశేత్ స్పృశించవలెను.

సూత్రమునందు రెండు తృతీయా విభక్త్యంత పదములలో దేనికి విభక్తి విచరిణానుము చేయవలెనన్నచో భాష్కర ప్రమాణము, మనము జాగ్రత్తగా వకారోచ్చరిణమును పరిశీలించినచో క్రింది పెడవితో మీదనున్న దంతము (దంతాగ్రములను) స్పృశించుట స్పష్టము. మరియు ముఖమునందు ఉన్న వివిధ భాగములలో కదలేది భాగమును కరణముగ చెప్పుటను గుర్తించవచ్చును. ఆ విధముగ క్రింది పెడవియే కదలుచుండుటచే అదియే కరణమనుట యుక్తము. అట్లే ఇతర వ్యవహారమున స్థానములన్నియు ముఖగోళమునందలి పై భాగముననే కలవు. ఆ సామ్యమును పురస్కరించుకొని జూచినచో ఉత్తర దంతాగ్రములే స్థానమగుట న్యాయము.

44 స్పర్శస్థానే షూష్యాణ ఆనుపూర్వ్యేణ॥

ప్రాతిశాఖ్య :- ఉష్మా : ఆనుపూర్వ్యేణ యథాకరేణ స్పర్శ స్థానేషు

ఉచ్చారణీయాః భవన్తి. యథా జిహ్వమూలీయః కవర్గస్థానే—యః కామయేత (2-2-2-4; శకారశ్చ చవర్గస్థానే-మధుశ్చ మాధవశ్చ (1-4-14; 4-4-11-1); షకారః టవర్గస్థానే-అషాభ్యః స్వాహ (7-2-15; సకారస్తవర్గస్థానే-స్థన ఉపరవాః (1-2-11-4) ఉపధ్యానియః షవర్గస్థానే—యః హిష్మనా (2-2-13-2) ఇత్యానుపూర్వ్యేణ. అనుపూర్వ్యాన్నియమాత్ పంచ సూక్ష్మ సూక్తేషు హకారో విశిష్టః, తస్య విధిమవరిష్టాదా చష్టే॥

స్పర్శస్థానేషు, ఉష్మాణః, అనుపూర్వ్యేణ॥

మణిప్రభః :-

ఈ సూత్రముచే ఉష్మవర్ణము ౬ యొక్క స్థానమును వివరించుచున్నారు. ఉష్మవర్ణములు క్రమముగ క, శ, ష, స, ప “హ” కారములు. మొత్తం ఆరు వర్ణములు. అందు మొదటి ఐదింటి స్థానమును ఈ సూత్రముచే నిర్దేశించుచున్నారు.

ఉష్మాణః-ఉష్మ వర్ణములు, అనుపూర్వ్యేణ-అనుపూర్వ్య ననుసరించి, స్పర్శస్థానేషు-స్పర్శ స్థానములందు, పుట్టుచున్నవి. స్పర్శ స్థానముల కంఠ, తాలు, మూర్ధ, చస్త, ఓష్ఠములని ఐదు. కనుక క్రమముగ

(క జిహ్వమూలీయమనకు	స్థానము	కంఠము (కవర్గస్థానము)
శకారమునకు	స్థానము	తాలుపు (చవర్గస్థానము)
షకారమునకు	స్థానము	మూర్ధ (ఓవర్గస్థానము)
సకారమునకు	స్థానము	చస్తములు (తవర్గస్థానము)
(ప ఉపధ్యానియమునకు	స్థానము	ఓష్ఠములు (పవర్గస్థానము)

ఈ వర్ణములకు ఉదాహరణలు క్రమముగ —

య (కామయేత; 2 మధుశ్చ మాధవశ్చ; 3 అషాభ్యః స్వాహ; 4 స్థన ఉపరవాః; 5 య (హిష్మనా

ఈ యైదు ఉష్మ వర్ణములకు కరణములు కూడ క్రమముగ స్పర్శ కరణములే అగును. కాని ఈ వర్ణవిషయములో కరణము స్థానమును స్పృశించు వర్ణతిలో కొద్దిగ మార్పు గలదు. దానిని ఈ తర్వాత సూత్రమందు వివరించుచున్నారు.

45 కరణమధ్యం తు వివృతమ్॥

త్రైతాష్య :- తేషామూష్మణాం కరణమధ్యం తు వివృతం భవతి। స్పర్శా నాం కరణసామ్య నివృత్తి పరస్తు శబ్దః। కరణానాం మధ్యం కరణమధ్యమ్।

కరణమధ్యమ్, తు, వివృతమ్॥

మఱివ్రథ :-

ఊష్ణవర్ణముల కరణావయవములు ఆయా స్థానములును స్పృశించు నపుడు, కరణమధ్యమ్ = కరణావయవముయొక్క మధ్యభాగము, వివృతమ్ = తెరిచికొని (అనగ గుల్లగ) నుండును. సూత్రము నందలి 'తు' శబ్దము స్పర్శకరణములైన ఈ ఊష్ణ కరణములు ఆయా స్థానములను స్పృశించుటయందలి భేదమును సూచించునని భావము. కాగ స్పర్శాక్షరములను వలుకునపుడు కరణము, స్థానము సంతయు స్పృశించును. (ఆకమించును). కాని యూష్ణ వర్ణముల నుచ్చరించునపుడు కరణము స్థానముసంతయు చుట్టు ఆకమించి (స్పృశించి) మధ్యన (బోలు, గుల్ల) భాగీగ తెరచియుండును. కనుకనే ఊష్ణవర్ణములుచ్చరించునపుడు వాయువు అధికముగ తప్పించుకొని బయటకు పచ్చుటను గమనించవచ్చును.

ఈ విధముగ ఊష్ణవర్ణములలో మొదటి ఐదింటికి స్థానకరణ నిర్దేశము చేయబడినది. ఆరవది యగు "హ" కారము మిగిలిన వానికన్న భిన్న స్వభావము కల్గినది. కనుక ఇకనిపుడు దానిని గూర్చి వివరించుచున్నారు.

46 కంఠస్థానే హకార విసర్జనీయో॥

త్రైతాష్య :- హకార విసర్జనీయో కంఠస్థానే స్వాతామ్। కంఠస్థానం యయోః తౌ తథోక్తౌ॥ అనయోః కరణాభావః। అహ రహర్హ విర్ధానినామ్ (2-5-1-3).

కంఠస్థానే, హకార విసర్జనీయో॥

మఱివ్రథ :-

హకార విసర్జనీయో = హకార, విసర్జలు; కంఠస్థానా = కంఠమును స్థాన

మంగ గట్టినవి. అనగ హకారము, విసర్గ-ఈ రెండింటికి స్థానము సమానము. కంఠమే, కవర్గస్థానమే. ఇనను వీటికి కరణము మాత్రము లేదు. కన కనే మిగిలిన ఊష్ణవర్ణములనుండి ఇది భిన్నమైనది. “అహరహర్ణ విధానినామ్” అనునది ఈ వర్ణములకు ఉదాహరణము.

47 ఉదయస్వరాది స్వస్థానో హకార ఏకేషామ్॥

త్రిభాష్య:- ఏకేషాం మతే హకారః ఉదయ స్వరాది స్వస్థానః ఆత్మనః ఉపతి స్వరాది స్వస్థానో భవతీతి వారరుచోక్తమ్. స్యాదీతత్ ఆదినా సస్థాన ఇత్యుక్తే శేషస్య స్థానాంతరత్వం వర్తవ్యమ్. తదపి అరారేకారో-రేషు నాస్తి. “స్వరస్యైకమేవ స్థాన” మిత్యాది శబ్దవైయర్థ్యం స్యాత్. స్వర సస్థాన ఇత్యేతావత్తే వ అర్థసిద్ధిరితి మైవమ్॥ సప్త్యక్షరేషు శేషస్య స్థానాంతరేషు ఏతేః “ఇకారోఽధ్యర్థః (2-28) ఇతి సూత్రద్వయేన శేషభూతవర్ణ వ్యక్తౌ తయోః స్థానాంతరమపి ప్రసిద్ధమేవ॥ ఏవమేకారైకారయోరపి వ్యాకరణే శేషస్య స్థానాంతరం విహితం విజ్ఞేయమ్. సప్త్యక్షరత్వాఽవిశేషాత్ అనయోః॥ నన్వేపమపి “అకుహ విసర్జనీయానాం కంఠః” ఇతి సంధ్యక్షరాదావకారస్యాఽపి కంఠస్థానత్వాత్ తేన సమాన స్థానత్వే కధ్యమానే పూర్వ సూత్రేనేన హినరుక్తమస్య సూత్రస్య స్యాత్॥ మైవం మం స్థాః॥ ఏకారౌకరాది వర్తనోఽకారస్య కేవలస్య చ విశేషోఽస్తి. కేవలస్య కరణం “ఓష్ట హను నాతివ్యస్తమ్” (2-12) ఇతి. సప్త్యక్షరాదౌ వర్తమానస్య తు “సంవృత కరణతంమ్” (2-27)॥ తస్మాత్ స్థానకరణయోః సహ చరితత్వాత్ ఆది సస్థాన ఇత్యుక్త ఆది సమాన స్థానకరణ ఇతి విజ్ఞేయమ్॥

కించ పూర్వసూత్రే కరణాభావ ఇత్యుక్తః అత్ర తు కరణవత్త్వమపి విద్యత ఇతి మతాంతరముచ పద్యతే. న హినరుక్త్యం చ॥ తథా - తిగ్మ హేతే (1-2-14-2); అగ్నిహోత్రం జహోతి (1-5-9-1); సంప్రయతి రహా (5-6-1-2)॥

ఉదయశబ్ద ఉత్తర పద్యాయః॥ ఉదయశ్చైసౌ స్వరశ్చ తస్మాదీః తేన సస్థానః॥

ఉదయస్వరాది సస్థానః హకారః ఏకేషామ్॥

మణిప్రభ:-

పూర్వ సూత్రమునందు 'హ' కారము కంఠస్థానీయమని చెప్పబడినది. కాని ఇప్పుడీ సూత్రముచే, మతాంతరముగ నున్న హకారస్థానమును గూర్చి చెప్పబడుచున్నది.

ఏకేషామ్ = కొందరి మతము (అభిప్రాయము)నందు, హకారః-హకారము, ఉదయ స్వరాది సస్థానః-ఉదయ తర్వాతనున్న, స్వర = అచ్చు యొక్క, అది పూర్వభాగముతో, సస్థానః-సమానస్థానముకలది యగును.

“హకారమును ఏ అచ్చుతో కలపి యుచ్చరింతుమో, ఆ అచ్చుయొక్క పూర్వభాగమయొక్క స్థానకరణము లేవీయో, హకారమునకు కూడ ఆ స్థాన కరణము లే అగునని” సూత్ర భానము.

ఈ సూత్రము ప్రకారము 'హ' కారము కంఠస్థానీయమేయై యుండ నలెనను నియమము లేదు. హకారము, అకార, ఇకార, ఉకార, ఋకారము లలో దేనితో కలసి యున్నచో ఆ హకారమునకు ఆ స్వరము యొక్క స్థానము-కంఠ, తాలు, ఓష్ఠ, మూర్ధస్థానములలో నొకటి అగునని స్పష్టము. అయితే ఈ మతమును కొందరు ఆవాద్యులే అంగీకరించిరి అని గుర్తుంచ కొనవలెను.

ఇకనిపుడు ఈ సూత్రవిషయమున కొన్ని సందేహములు సమాధాన ములు వివరించబడుచున్నవి.

1. సూత్రమునందు అది (పూర్వభాగముననున్న) అను పదమక్కర లేదు. ఏలయన హకారము అ, ఇ, ఉ, ఋ లతో దేనితో కలసియున్నను, వానికి(అ, ఇ, ఉ, ఋ) పూర్వభాగము, ఉత్తరభాగము అను రీతిని రెండు భాగములు, భిన్నస్థానములు లేవు గద. సూత్రమున పూర్వ భాగముతో సస్థానమనుటచే, ఉత్తరభాగము భిన్నస్థానీయమను అభిప్రాయము కలుగుచున్నది. కాని అ, ఇ, ఉ, ఋ, ల విషయములో అది సాధ్యపడదు గద. మరియు “స్వరాది సస్థానః” అనుటచే “స్వరమున కొక్కటియే స్థానము”

(స్వరస్యైకమేవ స్థానమ్) అను సిద్ధాంతభంగము వాటిల్లుచున్నది. కనుక సూత్రమున 'అది' శబ్దము అనవసరము గదా?

సమాధానము :-

అది శబ్దము సూత్రమునందుండవలెను. అ, ఇ, ఉ, ఋ, ల విషయమున పూర్వ పరభాగములు లేకున్నను, సంస్థాగ్రముల విషయమున ఈ విభాగము కలదు కద. మరియు అవట ఉత్తర భాగములగు ఇకార, ఉకారములు పూర్వస్థానియ అకారముకంటె భిన్నస్థానియములు గద.

2. ఏకార, ఓకారములలో ఔకార, ఐకారములలోను పూర్వభాగమగు అకారముతో హకారము సస్థానము కలది అగుచో పూర్వసూత్రముచే "హకారము కంఠ్యమని" ప్రకీర్తించి చెప్పనక్కరలేదు కద. ప్రకృత సూత్రము చేతనే హకారమునకు అకార స్థానత్వము (కంఠ స్థానపత్వము) సిద్ధించుచుండగ, పూర్వసూత్రము వ్యర్థము కాదా?

సమాధానము :-

అట్లు కాదు. సంధ్యక్షరములలోని అకారమునకు, శుద్ధ అకారమునకు భేదము కలదు. శుద్ధ అకారమునకు అతివ్యస్తము కానటువంటి ఓస్థ హనువులు కరణము (2-12 సూ॥). కాని సంధ్యక్షరములందుండెడి అకారముయొక్క కరణము సంవృత తరము (సూ. 2-17). మరియు సూత్రమందలి "సస్థాన" పదముచే స్థానకరణములు రెండును గ్రహించబడును. కాగ ఈ మత్తా స్తరముందు "హ"కారమునకు కరణవత్త్వము కూడ సిద్ధించుచున్నది. కనుక ఈ విశేషములను తెలియజేయుటకై ఈ సూత్రము అవసరము. దీనివలన పూర్వసూత్ర వైయర్థ్యము లేదు.

ఈ సూత్రమున "అది" పదమును అవసరమే అని స్పష్టమైనది గద.

"ఉదయ" శబ్దమునకు "తర్వాతనున్నది" అని అర్థము. "ఉదేతి ఉచరి ఆగచ్ఛతి ఇత్యుదయః పరః ఇత్యర్థః" అని వివరణము. అయితే మాహిషీయ భాష్యమున "ఉదయస్వరః" అనుదానికి "హకారము" అని అర్థము చెప్పెను. (ఉదయస్వర ఇతి హకార ఇత్యర్థః)"

ఈ విధముగ సూత్రసంబంధ విషయమగు సందేహ నివృత్తి జరిగినది కనుక ఇపుడీ ఉదాహరణములు: 1 తిగ్మహేతే॥ 2 అగ్నిహోత్రం జహోతి. 3 సంప్రయతి రహా॥

హకార విసర్జనీయములకు కంఠము స్థానమని చెప్పి, హకార విషయమున గల మతభేదము చెప్పబడినది. ఇకనిపుడు విసర్జనీయ విషయమును తర్వాత సూత్రములో చెప్పుచున్నారు.

48 పూర్వాంత సస్థానో విసర్జనీయః॥

త్రిభాష్య:- విసర్జనీయః అత్మనః పూర్వస్వరాంతేన సస్థానః సమాన స్థాన కరణః భవతి॥ అత్రాపి పూర్వస్వర ఇతి సస్యక్షరముచ్యతే॥ స్వరాంత రస్య హి స్థానాంతరత్వాదీత్యావాత్॥ యథా-అగ్నిః (1-1-10-3 ; బ్రాహ్మ దైరాయుష్యత్ (2-3-10-3); బాహువోర్బలమ్ (5-5-2-2 ; ఆయం గౌః (1-5-3-1)॥ పూర్వస్థానః తేన సస్థానః పూర్వాంత సస్థానః॥

పూర్వాంత సస్థానః, విసర్జనీయః॥

మణివ్రథ:-

ఈ సూత్రమున విసర్జనీయముయొక్క స్థానకరణములు చెప్పబడుచున్నవి. సాన్నిధ్యబలముచే యీ సూత్రములోనికి పూర్వసూత్రమునుండి స్వర ఏకేషామ్ అను పదములనువృత్తములగును. కాగ కొందరి మత ప్రకారము,

విసర్జనీయః=విసర్గ, పూర్వాంత సస్థానః=పూర్వ=తనకంటె పూర్వ ముండున్న స్వరముయొక్క; అంత-చివరనున్న వర్ణముయొక్క, సస్థానః= (సమాన) స్థానకరణములను కల్గియుండును.

హకారము “వరస్వరాది సస్థానము”. కాని విసర్జనీయము పూర్వ స్వరాంత సస్థానము. కాగ ఈ సూత్రము ననుసరించి, విసర్జనీయము అకార, ఇకార, ఉకార, ఋకార స్థానీయమే కాక, సస్యక్షరములలో చివర నుండు ఇకార, ఉకార స్థానీయమగును.

ఇక ఈ సూత్రమునందలి విసర్జనీయమునకు 1 అగ్నేః (1-1-10-3);
2 బ్రాహ్మదైరాయుష్కః; 3 బాహువోర్బలమ్; 4 ఆ యం గాః
అనునవి ఉదాహరణములు.

49 నాసిక్యా నాసికా స్థానాః॥

త్రిభాష్యః:- నాసిక్యా యమా నాసికాస్థానాః : వన్తి । యథా రుక్తమ్ ।
అన్తరమ్ (5-1-10-3); యాజ్ఞానా (1-5-7-4); అష్టాః (5-6 5-3);
రత్తమ్మమభజన్త 2-8-12-1); పాప్పానమ్ (1-4-41).

నాసిక్యాః, నాసికాస్థానాః॥

మణిప్రభః:-

ఇంతవరకు ఇష్టవర్ణముల స్థానకణములను వివరించెను. ఇక ఆయోగ
వాహలందు, విసర్జనీయముల గూర్చి చెప్పెను. ఇకనిపుడు “యమ” పంజ్ఞక
వర్ణముల గూర్చి చెప్పుచున్నాడు.

నాసిక్యాః=యమ వర్ణములు, నాసికాస్థానాః=నాసికను స్థానముగ కల్గి
నవి.

యమ వర్ణముల గూర్చి ఇరవై యొకటవ అధ్యాయములో (12, 13 సూ.)
చెప్పబడినది. వర్ణయొక్క మొదటి వాల్గవర్ణములలో దేని తద్వాతనైనను
వర్ణ ప్రవచనాక్షరము ప్రవచునుచో ఈ పూర్వ వర్ణమును బోలిన వర్ణము అగ
మముగ వచ్చును. ఇట్టిధికముగ వచ్చిన వర్ణమును “నాసిక్యా” లేక
“యమ” అని అందురు. (21-12-13) అట్టి యమాక్షరములకు స్థానము
నాసిక అగునని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :- రుక్తమ్; రత్తమ్; పాప్పానమ్; మొదల
గునవి.

50 ముఖనాసికా వా॥

త్రిభాష్యః:- తా ఏవ నాసిక్యా ముఖనాసికాభ్యాం ఉచ్చారణీయా భవన్తి ।
ముఖం చ నాసికా చ ముఖనాసికే । తత్సంబంధినో ముఖనాసిక్యాః ।
ఉచ్చారణీయోదాహరణాని॥

ముఖనాసికాః | వా||

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రముచే యమ వర్ణములకు మతాంతరముచే స్థానాంతరమును చెప్పబడుచున్నది. పూర్వ సూత్రము నుండి “నాసిక్యాః” అను పదము అనువృత్తమగును. “వా” వికల్పార్థవాచకము. కాగ, నాసిక్యాః-అను పదములు, ముఖనాసికాః-ముఖము, నాసిక రెండింటికి సంబంధించినవి అగును.

పూర్వ సూత్రము చే ఈ యమవర్ణములకు కేవలము నాసిక యొక్కటి స్థానమని చెప్పబడినది. ఇది ఈ సూత్రముచే యమ వర్ణములకు తత్త్వ స్థానములు, యమ వర్ణమునకు మాతృక (మూలమైన) అగు వర్ణము యొక్క స్థానమే యుండుటని వాచము. ఇది మతాంతరమని తెలియజేసెను. ఉదాహరణలు పూర్వ సూత్రమున ఇచ్చిన వానినే ఇందుము గ్రహించవలెను.

51 తర్గ వర్ణైశ్చ

త్రిశాష్ట్య :- సింహవలోకనేన వర్గస్వోక్తం కరణం చకారోను కర్షతి ఏమ నాసిక్యేషు వర్గతత్కరణం భవతి | వర్గస్యేవ వర్గవత్ ||

వర్గవత్ | చ | ఏషు ||

మణిప్రభ :-

పూర్వమందలి రెండు సూత్రములలో “యమ” వర్ణములయొక్క స్థానము చెప్పబడినది. ఇప్పుడి సూత్రముచే “యమ” వర్ణములయొక్క కరణము చెప్పబడును.

ఈ సూత్రములోనికీ, సింహవలోకన న్యాయముచే పూర్వసూత్రము నుండి (సూ|| 34) “కరణమ్” అను పదము వచ్చును. ఇది “వ” కార భద్ర బలముచే సాధ్యమైనది. కాగ,

ఏషు-ఈ వర్ణములందు; అనగ ప్రకరణ వశమున, యమ వర్ణము

లందు, వర్ణవత్=వర్ణస్య ఇవ=ఆ వర్ణయొక్క వర్ణమువలె; కరణమ్=కరణము ఉండును.

అనగ "యమాక్షరము ఏ వర్ణకు చెందునో, ఆ వర్ణయొక్క కరణమే ఈ యమాక్షరమునకు కూడ కరణమగు"నని సూత్రార్థము. కాగ,
 కవర్ణీయ యమాక్షరమునకు జిహ్వమూలము కరణము (2-35)
 చ వర్ణీయ యమాక్షరమునకు జిహ్వమధ్యము కరణము (2-36)
 ట వర్ణీయ యమాక్షరమునకు వర్ణివేష్టిత జిహ్వగ్రము కరణము (2-37)
 త వర్ణీయ యమాక్షరమునకు ఓష్ఠములు కరణము (2-38)
 ప వర్ణీయ యమాక్షరమునకు ఓష్ఠములు కరణము (2-39).

ఈ విధముగ యమ వర్ణములకు ప్రత్యేక స్థానకరణములు లేవు. ఆ వర్ణములు ఏ వర్ణకు చెందునో ఆ వర్ణయొక్క స్థానకరణములే ఆ యమ వర్ణములు కలిగియుండునని మతాంతరముగను, సిద్ధాంతముగ కూడ తెలిసినది.

ఇకనిపుడు కేవలము అనునాసికా వర్ణములనే కాక, ఏ వర్ణమునైనను ముక్కుతో వల్కుట ఎట్లు జరుగుచున్నదో తెలియజేయుచున్నారు.

52 నాసికా వివరణాదానునాసిక్యమ్.

నాసికా వివరణాదాను నాసిక్యమ్॥

తిథాష్య!:- నాసికా వివరణాత్ ప్రూణబిలాత్ ఆనునాసిక్యం రంగాది కర్తవ్యమ్। యథా శుక్లోకాశిః; సుమన్గలాశిః (1-8-16-2).

నాసికావివరణాత్, అనునాసిక్యమ్॥

మణిప్రథ :-

వర్ణములకు, నాసికా వివరణాత్=ముక్కురంధ్రములవలన, అనునాసిక్యమ్=అనునాసికత్వము సిద్ధించుచున్నది.

వర్ణోచ్ఛారణము చేయునపుడు, ముఖద్వారమునుండి ఒరుటకుపోవు వాయువులో కొంత భాగమును ముక్కురంధ్రముల ద్వారా బయటికి పంపి

ఈ అనునాసిక్యత “రంగ” మొదలగు వర్ణముల నుచ్చరించునపుడు స్పష్టముగ గుర్తించగలము. పుత్రానుస్వారమునకు, మరికొన్ని ఇతర అనుస్వారములకు “రంగ” అనునది సాంకేతిక నామము. ఉదాహరణకు “శుక్లోకాశిః; “సుమన్గలాశిః”-అను స్థలములలోని పుత్రానుస్వారము అను నాసిక్యము కల్గిన వర్ణము.

నకార స్థానిక, మకార స్థానికమగు రేఫ ప్రభావముచే హార్యనర్తయై ఉపధ అగు స్వరమునకు నచ్చు అనుస్వారకు రంగమని పేరు. (లోమాశిశిక్ష).

ఈ విధముగ, ఈ రెండవ యధ్యాయమున వర్ణోత్పత్తి, వర్ణముల విభజన, వాని స్థాన, కరణ, ప్రయత్నము మొదలగు విషయములు వివరింపబడినవి.

ఇక ఇవట సూత్రమును రెండుసార్లు చెప్పబడెనన ఈ అధ్యాయము సమాప్తమయ్యెనని తెలియవలెను.

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ పొత్తిశాఖ్యకు
తిర్తితాస్వరత్నానుసారము వేదులోపనామక సుబ్రహ్మణ్యముచే చేయబడిన

‘మణిప్రభ’ అను ఆంధ్రవిరణమున

ద్వితీయాధ్యాయము

సమాప్తము.

సంహితా పాఠమున దీర్ఘాంతములగు కొన్ని పదములు పదపాఠమున హ్రస్వాంతముగ నుండును. కనుక ఈ అధ్యాయములో అట్టి పదములను వివరించుచున్నారు.

ఈ అధ్యాయములో పదునైదు సూత్రములు కలవు. అందు 1 నిర్దేశ సామాన్యము. 2-6 సమాసమునందు ఆకారాంతమగు పూర్వపదమునః ప్రాసవ విధానము; 7 ఈకార, ఈకారాంతపదములు, 8-12 ఆకారాంతమగు పదములు, నిపాతములు; 13-14 ఈకారోకారాంతములు, 15 “ఆస్” అర్థవ యవముగ గల పదములు — వీనికి ప్రాసవవిధానము చెప్పుదును.

1 సూత్రము అథాదాపుతరే విభాగే ప్రాసవం వ్యజ్ఞనపరః॥

ప్రతిభాష్య:- అథేతత్ప్రయమధికారః॥ అదౌ పదాదౌ ఉత్తరే పదాంతే చ పర్తమానః సంహితాయాం యో దీర్ఘః అసౌ విభాగే విభాగసమయే వ్యజ్ఞన పరో ప్రాసవమాపద్యతే॥ వ్యజ్ఞన పరత్వమత్ర యథా సంహితాంతం విజ్ఞేయమ్॥ నను దీర్ఘః కథం లభ్యతే? ప్రాసవసంతరభావిత్వాత్, దేవాశీకా (3-2) ఆది గ్రహణేషు ప్లుతాదీదర్శనాచ్చేతి బ్రూమః॥ సంహితాయా మిత్యస్యోఽయమర్థః॥ కార్యభాజః పదస్య ఉత్తరపదేన సహ సమృద్ధనియమః॥ నతు పూర్వపదేన సహ సమృద్ధ నియమః॥ విభాగోఽత్ర ప్రకృతి పదైరుచ్యతే॥ ప్రకృతిర్నామ యథాపాఠః॥ ప్రకృతి పదైరితి కిమ్? స్థామయో..... ఇత్యత్ర జడాయాం “స్థ” శబ్దస్య ద్వితీయోచ్చారణేఽపి దీర్ఘః ప్రసజ్యేత, ఉత్తరపదేన విభాగాఽభావాత్॥ సమాభూదితి పరిహరః॥ విభాగ పదస్యా యమర్థః॥ పదాదౌ దీర్ఘస్య పూర్వపదేన విభాగః, పదాంతే దీర్ఘస్యోత్తర పదేన విభాగః॥ విభాగే వ్యజ్ఞన పర ఇతికిమ్? ఋత....ఇత్యత్ర మాభూదితి॥ నాథామా ధారయా.... (3-8) ఇతి ప్రాప్తిః॥ సంహితాయాం దీర్ఘ ఇతి కిమ్? ఏష ... ఇత్యత్ర ప్రాప్తి సంపాదనార్థమ్॥ తథా నతి భరతాయాజ్ఞాసు (3-11) ఇతి యాజ్ఞాపదపార్థకం, నాఽన్యథా॥ వ్యజ్ఞన మస్మాత్పర ఇతి వ్యజ్ఞన పరః॥ త్వా . ఇత్యాదౌ ఏతల్లక్షణ సంభవాత్ అతివ్యాప్తిముత్తర సూత్రైః పరిహరతి॥

అథ, ఆదౌ, ఉత్తరే, విభాగే, హ్రస్వమ్, వ్యజ్ఞనపరః॥

మణిప్రభః—

‘అథ’ అది అధికార వాచకము. అనగ ఈ సూత్రముచే విధించబడు హ్రస్వ విధానము తర్వాత సూత్రము లోనికి అనువర్తించును — అని చెప్పును. లేదా “అథ” శబ్దము సూత్ర ప్రస్తావనను తెలియజేయును. అనగ పూర్వాధ్యాయములందు చెప్పిన విషయములకంటె భిన్నమగు విషయమీ యధ్యాయమున చెప్పుడుచున్నది—అని సూచించును.

ఆదౌ = పదాదియందు; ఉత్తరే = పదాంతముందు (ఉన్న దీర్ఘము) వ్యజ్ఞనపరః—హల్లును పరమందు కల్గినచో; విభాగే—పదపాఠమున; హ్రస్వమ్ హ్రస్వమగును.

“సంహితా పాఠమునందు పదాంతముననున్న లేదా పదాదియందున్న దీర్ఘము, వ్యంజనపరమగుచో, పదపాఠమున హ్రస్వము అగును”—అని సూతార్థము. అయితే ఈ సూత్రము కొన్ని పదములకే వర్తించును. వానిని తర్వాత సూత్రములలో వివరింతురు.

సూత్రమున చెప్పిన వ్యంజన పరత్వము సంహితా పాఠమునకే పరిమితము. మరియు సూత్రమున “దీర్ఘము” అను పదము లేదు కద; మరి వివరణమున “దీర్ఘము”నకు అని ఎట్లు చెప్పితిమి? సూత్రమున హ్రస్వము వచ్చునని చెప్పడెను. అనగ దీర్ఘమునకు లేదా ప్లుతమునకు హ్రస్వము అని తెలియును. కాని, తర్వాత సూత్రములలో ప్లుతపదముల నెచ్చటను వివరించలేదు. ఉదాహరించలేదు. కనుక హ్రస్వవిధానము దీర్ఘమునకే అని తెలియును.

సంహితాపాఠమునుండి పదపాఠములోనికి అని చెప్పటచే “స్థామయో భువ, మయో భువన్త-స్థామయోభువః” అను జటాపాఠమునందలి ద్వితీయోచ్చారణమునందు “న్త” పదము దీర్ఘము కాకుండును.

విభాగమనగ, అదియందున్న దీర్ఘమునకు పూర్వపదముతోను, అట్లే అంతముందున్న దీర్ఘమునకు ఉత్తరపదముతోను విభాగము— అని అర్థము.

వ్యంజనపరము అని చెప్పబడే “ఋతదామా 2సి” (1-3-3) అను సంహితాపాఠమును పదపాఠములో “ఋతదామా| అసి| అని దీర్ఘాంతముగనే (ఋతదామా) యుండును.

సంహితయందు “దీర్ఘముగనున్న” అని చెప్పబడే “విష వో భరతా రాజా” (1-8-10-2) అనుచోట ఈ సూత్రము ప్రవర్తించును. (భరతా|| రాజా అని పదపాఠము). కనుకనే “భరతా యాజ్ఞాసు” (సూ 3-11) అనుచోట “యాజ్ఞాసు” అను నిర్దేశము సార్థకము.

వ్యంజనపరమనగ హల్లును పరముగ కలిగినది అని అర్థము. అట్లు గుచో “త్వా వాయవః” (1-1-1) అనుచోట (పద పాఠమున కూడ “త్వా| వాయవః”) మరికొన్ని స్థలములలోను ఉత్తరసూత్రములందు అవవాద చెప్పబడెను.

ఈ విధముగ “సంహితా పాఠమునందు దీర్ఘాంతమగు పదముకలది హల్లు పరముగ నున్నచో, అపదము విభాగ సమయమున ప్రాస్యాంతముగ మారును.” అని సామాన్యముగ చెప్పబడెను.

ఇకనిపుడు ఏవీ పదములు, ఏవీ పరిస్థితులలో ప్రాస్యాంతములగునో వివరించబడును.

ఈ చెప్పబోవు ఐదు సూత్రములు (2-6) నమాసపదములో దీర్ఘాంత మగు పూర్వపదము, పదపాఠమున అవగ్రహపూర్వకముగ విభజించినపుడు హ్రస్వమగు నన్ని వేళములను వివరించును.

2 దేవాశీక సుమ్నాశ్వర్తావయునా హృదయా ఘోక్తా శుద్ధా॥

తీర్థావ్యః:- దేవా.....ఇత్యేతేషు గ్రహణేష్వవగ్రహేషు అంత్య స్వరో విభాగే వ్యంజన పరో హ్రస్వమాపద్యతే| యథా దేవాయతే....; శీక .; సుమ్నా....; ద్యావా....; అవ్యకారాది (1-52) ఇతి పవనాత్ ఇదమప్యదా హరణమ్| అశ్వ....; ఋత....; వయున...; హృదయ....; అఘా..; ఉక్త....; శుద్ధా....; ॥

మణిపద :-

1 దేవా. 2 శీకా. 3 సుమ్నా. 4 శ్వా. 5 ఋతా. 6 వయునా. 7 హృదయా. 8 అఘా. 9 ఉక్తా. 10 శుద్ధా. అను ఈ పదములు సమాసమునందు పూర్వపదముగ నుండి, వదపాఠమున అవగ్రహణచే విభజించబడినపుడు వ్యంజనపరమలగుచో, అవి పదపాఠమున ప్రాస్తాంతములగును - అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణములు :-

1 దేవా — దేవాయతే యజమానాయ శర్మ (3-5-5-3). వదపాఠమున దేవాయతే అతి దేవతయతే ని ఉండును.

2 శీకా — “శీకాయతే స్వాహా” (7-5-1-2), “శీకతియతే” అని వదపాఠమున ఉండును.

3 సుమ్నా — సుమ్నాయస్తో హవామహే॥ (1-5-1-4) సుమ్నతియస్తః॥

4 శ్వా — అశ్వావతీం సోమవతీమ్ (4-2-6-4) అశ్వవతీమ్. ద్వావా పృథివ్యా శ్వావితీ (5-5-20) శ్వవితీ. (1-5-2 సూత్రముచే శ్వావదముతో పాటు, అశ్వావదముకూడ గ్రహించబడును.

5 ఋతా — ఋతాయవః పురాన్మమక్షన్ (2-2-5-5) ఋతయవః॥

6 వయునా — వయునా విదేక ఇత్ (1-12-3-1; 4-1-1-1) వయునవితీ॥

7 హృదయా — హృదయా విధశ్చిత్ (1-4-45-1) హృదయవధః॥

8 అఘా — అఘాయవో మా గంధర్వో.... (1-2-3) అఘయవః॥

9 ఉక్తా — ఉక్తా మదానాం ధేనుః (2-4-11-6) ఉక్తమదానామ్॥

10 శుద్ధా — శుద్ధా అపో దేవీః శుద్ధాయవః (1-3-8-2; 6 3-8-4) శుద్ధయవః॥

3 సూత్రము ఇన్ద్రా పద్యన్వాన్పరః॥

విభాష:- స్త్రీఽత్తస్మిన్నవగ్గిహేఽస్త్యై స్త్వరో వద్; వన్; వాన్.... ఇత్యేవం వరో విభాగే హ్యస్త్వమాపద్యతే। యథా ఇన్ద్రావతీమ్....; ఇన్ద్రా వన్తో; ఇన్ద్రావాన్...; ఇన్ద్రావాన్...; ఇన్ద్రేఽతి కిమ్; ఉర్ధ్వావన్తమ్.....; ఆసుర...; ప్రజా; ఏవం పర ఇతికిమ్; ఇన్ద్రాపరుణ....

ఇన్ద్రా, వత్, వన్, వాన్, పరః।

మణిప్రథ:-

“ఇన్ద్రా” శబ్దము కంటె వత్, వన్, వాన్ పదములు పరమగన న్నుచో, ఆ ఇన్ద్రా శబ్దము పదపాఠమున, ప్రస్వాంతముగ అవగ్రాహ పూర్వకముగ చూపబడును. ఈ సూత్రము “ఇన్ద్రా” శబ్దమునకి వర్తించును. మరియు, వత్, వన్, వాన్లలో దేనితోనైన సమసించవలెను. అట్లు కానిచో ఈ సూత్రము వర్తించదు. ఇచట “వ్యంజనము పరమగనున్నచో” అని ప్రత్యేకముగ చెప్పనవసరము లేదు. వత్, వన్, వాన్ లలోని వకరము హల్లయే కద!

ఉదాహరణలు :-

వత్ — “ఇన్ద్రావతీమపచితీ మిహోఽవహ” (5-7-4-3), పదపాఠమున ఇన్ద్రోఽవతీమ్—అని “ఇన్ద్ర” శబ్దము ప్రస్వాంతము.

వన్ — ఇన్ద్రోవన్తో మరుతః (4-7-14-1) పదపాఠమున “ఇన్ద్రోఽవన్తో”

వాన్ — ఇన్ద్రోవాన్తస్త్వహ (1-1-12) పదపాఠమున “ఇన్ద్రోఽవాన్ తస్త్వహ”

ఇక ఈ సూత్రమునకు ప్రత్యుదాహరణములు —

ఉర్ధ్వావన్తమప్రథమః (3-5-11-1); ఆసుర ప్రజావాన్ (3-1-11-1); ప్రజా వతీ రనమీవా (1-1-1);

ఇవటి ఉర్ధ్వా; ప్రజా శబ్దములు పదపాఠమున కూడ దీర్ఘాంతములే మరియు “ఇన్ద్రోవరుణయోః”.... (2-5-2-2) అనుచోట ఇన్ద్రో శబ్దము పదపాఠమున కూడ దీర్ఘాంతముగనే యుండును. ఇచట వత్, వన్, వాన్లలో నేదియు ఇన్ద్రోశబ్దము కంటె పరమై లేదు కద!

4 చిత్రా వ పరః

త్రిభాష్య :- చిత్రా త్యస్మిన్నవగ్రహేఽన్త్య స్వరో వకారో వరో విభాగే
ప్రహస్వమాపద్యతే యథా:- చిత్రావసో... ; చిత్రేఽతి కిమ్? మిత్రా. ?
వవర తి కిమ్? చిత్రా పూర్ణమాసే....॥

చిత్రా వపరః

మణిప్రద:-

సంహితా పాఠమున దీర్ఘాస్తమగు “చిత్రా” శబ్దము, వకారము ను పర
ముగ కల్గియున్నచో, నది పదపాఠమున ప్రహస్యాస్తమగును.

ఉదాహరణ : చిత్రావసో స్వస్తి తే పారమశీయ (1-5-5 4; 1-5-5 5)
పదపాఠము చిత్రఽవసః స్వస్తి ....

ఈ సూత్రము చిత్రా శబ్దమునకే, వకారము పరముగ నున్నపుడే
ప్రవర్తించును. కనుక ఈ సూత్రమునకు ప్రత్యుదాహరణములు. మిత్రా
వరుణాశేవ (2-1-7 3) మిత్రాఽవరుణౌ ఏవ! చిత్రాపూర్ణమాసే దీక్షేరన్
(7-4-8-2); చిత్రాఽపూర్ణమాసే!

పై యుదాహరణమందు చిత్రాశబ్దమునకు పరముగ వకారము లేనం
దున పదపాఠమున చిత్రావదము, దీర్ఘాస్తమగునే యుండును.

5 ప్రస్థేన్ద్రియా ద్రవిణా విశ్వదేవ్యా దీర్ఘా వీర్యా విశ్వా వాతా
త్వా భంగురా కర్ణకా వృక్షీయా సుగోపా ఋక్సామాఽద్యా
సత్రా వర్షా పుష్పా మేఘా ప్రాస్యా॥

త్రిభాష్య :- వృష్టిన్ద్రియేత్యేతే ష్వవ గ్రహేష్యన్త్య స్వరో విభాగే వ్యజ్ఞన
వరో హాస్వమాపద్యతే యథా:- ప్ర....; ఇ....; ద్ర....; వి...; దీ....;
వీ...; వి...; వా....; త్వా....; భం....; క....; వృ....; సు....; ఋ....;
అ....; స....; వ...; పు..; మే....; ప్ర....; స్వా....;

మఱిప్రభ :-

- 1 ప్రస్థా 2 ఇన్ద్రియా 3 ద్రవిణా 4 విశ్వదేవ్యా 5 దీర్ఘా 6 వీర్యా
- 7 విశ్వా 8 వాతా 9 త్వా 10 భంగురా 11 కర్ణకా 12 వృష్టియ
- 13 సుగోవా 14 ఋక్సామా 15 అద్యా 16 సత్రా 17 వర్షా 18 పుష్పా
- 19 పాఘా 20 ప్యా 21 స్వా.

ఈ పదములు సంహితయందు అవగ్రహములై వ్యజ్ఞాన పరములై నచో అవి పదపాఠమున ప్రస్తావనములగును.

ఉదాహరణలు :-

- 1 ప్రస్థా — ప్రస్థాపదధవాచనమ్ (4-2-5-6) ప్రస్థపతీ.
- 2 ఇన్ద్రియా — ఇన్ద్రియావతే పురోడాశమ్ (2-2-7-1) ఇన్ద్రియపతీ.
ఇన్ద్రియా ఇన్ద్రియా వవతః (1 4-2-7) ఇన్ద్రియపతీ.
- 3 ద్రవిణా — ద్రవిణావతః కురుతే (5-3-11-2) ద్రవిణపతీ.
- 4 విశ్వదేవ్యా — విశ్వదేవ్యావతే శ్వాత్రాః (1-4-1-1; 4-1-6-1-2)
విశ్వదేవ్యపతీ.
- 5 దీర్ఘా — దీర్ఘాధియో రక్షమాణాః (2-1-11-4) దీర్ఘపతీ.
- 6 వీర్యా — వీర్యావస్తమభిమాతిపాహమ్ (1-2-7) వీర్యపతీ.
వీర్యావతీః (2-4-2) వీర్యపతీ.
- అయితే వీర్యావస్తర, వీర్యావస్తమ (1-7-6-3; 2-4-2-1) అను స్థలము
లందలి “వీర్యా” పదము పదపాఠము నకూడ దీర్ఘావస్తమగనే యుండును.
ఇచట పూర్వపదము అనగ అవగ్రహ అగు పదము వీర్యావతీతరః వీర్యా
వతీతమః అని యుండును.
- 7 విశ్వా — విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతి (5-2-3-3-4) విశ్వమిత్రస్య.
గన్ధర్వో విశ్వావసుః (6-5-6); గన్ధర్వః విశ్వపతీ.
- 8 వాతా — వాతావద్యర్షన్ (2-4-7-2); వాతపతీ వర్షన్.
- 9 త్వా — త్వావతో మహిసః (2-2-12-3) త్వపతీ.
- 10 భంగురా — భేత్తారం భంగురావతః (1-5-6-4) భంగురపతీ.
- 11 కర్ణకా — కర్ణకా వత్యేతయా (1-5-7-6; 5-4-7-3) కర్ణకపతీ.

12 వృష్టియా — వృష్టియా వాతస్తవాగ్నే (3-5 6-2-3) వృష్టియః
వాతః।

13 సుగోపా — సుగోపా తమో జనః (4-2-11-2) సుగోప-తమః।

14 ఋక్సామా — ఋక్సామా భాం యజుషా (1-2-3-3; 3-1-1-4)
ఋక్సామ-భ్యామ్।

15 అభ్యో — అభ్యో ద్వే సమ్ (3- -7-2) అభ్యో-శ్చాత్।

16 సతా — సతా శతం ధనశతమ్ (4-1-1 3, సత-శతమ్।

17 వక్షా — వక్షా వక్షా శ్చ హృతి (2-4. 0 3) వక్ష-హృత్।

18 పుష్ప — పుష్పావతీః సుపిష్పలాః (4-1 4 4; 5-1 5-10)
పుష్పావతీః ప్రసూవతీః (4-2-8) - పుష్ప వతీ।

19 మేఘా — మేఘాయతే స్వాహా (7-5-11-1) మేఘ-యతే।

20 ప్రా — ప్రావతేభిః సజోషసః (4-2-4-3) ప్ర-వతేభిః। ప్రాసహ
(1-3-14 6) ప్ర2సహ।

అయితే పాఠ్యంగ (2 1 3-4-5); ప్రాసహ (7-5-11-1); పాఠ్యశ
(1-8-18); ప్రావృత (4-8-2); ఈ పదములు పదపాఠమున అవగ్రహ
పూర్వకముగా చూడబడలేదు. కనుక అచటి “ప్రా”ని హస్తము లేదు.

21 స్వా — స్వాధీయం జనయత్సూదయశ్చ (1-3-1 4-6) స్వాధీయమ్।

6 సూత్రము : లోక ఏవేష్టా॥

త్రిభాష్య:- లోకే, ఏవ, ఇత్యేపం చ-ర్వే ఇష్టే తస్మిన్లోహణే అన్యస్వరో
విభాగే వ్యజ్ఞానసరో ప్రాస్వమావద్యతే। యథా:- సమాముష్మిన్ లోక
ఇష్టా పూర్తేన; సత్యేవేష్టా పూర్తి॥ అముష్మి . . ; ఏవం పూర్వ ఆ కిమ్
ప్రతి... ; శిష్టితి కిమ్? సాక్షా . . ;

లోకే ఏవ, ఇష్టా।

మణిప్రభ:-

లోకే; ఏవ— ఈ పదముల తర్వాత వచ్చు ఇష్టాపదము అవగ్రహ
యగుచో పదపాఠమున “ఇష్టా” పదము హస్తమున గుంస.

ఉదాహరణ :-

లోకే — అముష్మిన్లోక ఇష్టాపూర్తేన (3-3-8-5) లోకే, ఇష్టాపూర్తేన
 ఏవ — సత్వేవేష్టాపూర్తే (1-7-3) స, తు, ఏవ, ఇష్టాపూర్తే॥ లోకే,
 ఏవ — ఈ పదమును పూర్వమందు లేని “ఇష్టా” పదమునకీ సూత్రము వర్తిం
 చదు. కనుకనే “ఏనమిష్టాపూర్తే” (4-7-13-5) అనుచోట పదపాఠమున
 ఏనమ్, ఇష్టాపూర్తే, అని, ఇష్టా శబ్దము దీర్ఘాంతముగనే యుండును.

అట్లే లోకే, ఏవ శబ్దముల తర్వాతనున్న “ఇష్టా” శబ్దమునకీ ఈ సూత్రము
 ప్రహస్యమును విధించును. కనుకనే “సాక్షాదేవ ప్రజావతయే” (5-2-5)
 అనుచోట ‘ఏవ’ తర్వాతనున్న “ప్రజా” పదమునకు పద పాఠమున
 ప్రహస్యము రాదు. కనుక సాక్షాత్, ఏవ ప్రజావతయే, అని పదపాఠము.

7 సూత్రము: శక్తి రధి త్విషీ వాశీ రాత్రీ ఓషధీ ఆహుతీ వ్యాహృతీ
 స్వాహాకృతీ హృదునీ శచీ చిత్తీ శ్రోత్రీ పృష్ఠీ పూతీ అభీ చర్షణీ పరీ
 ఆధీ పారి శత్రూ విషా వసూ అసూ హసూ సూ విభూ ఇత్యవ
 గ్రహః॥

ప్రతిభాష్య :- శక్తి, రధి.... ఇత్యేతేష్యవగ్రహిష్యన్త్యన్తరో విభాగే వ్యజ్ఞన
 వరో హృన్యమావద్యతే. యథా - శక్తి....; రధి....; స....; తే....; రా....;
 ఓష....; ఆహు....; ఏతా....; స్వాహా....; ప్రహదు....; రూపా; చిత్తీ....;
 శ్రోత్రీ....; పృష్ఠీ...; పూతీ...; అభీ....; మిత్ర...; వీర....; ఆధీ....;
 పారిణ....; శత్రూ....; విషా....; ఆర....; అసూ....; హసూ..; సూ...;
 విభూ....॥

ఇత్యవగ్రహ ఇత్యనేన ప్రకారేణోక్తిః పద సముదాయేన వగ్రహో విజ్ఞేయః॥
 అను....ఇత్యత్ర “అన్యారాది చ” (1-5-3) ఇతి వచనాత్ అనన్.... ఇత్యేత
 దుదాహరణం భవతి॥

శక్తి, రధి, త్విషీ, వాశీ, రాత్రీ, ఓషధి, ఆహుతీ, వ్యాహృతీ,
 స్వాహా, కృతీ, హృదునీ, శచీ, చిత్తీ, శ్రోత్రీ, పృష్ఠీ, పూతీ, అభీ
 చర్షణీ, పరీ, ఆధీ, పారి, శత్రూ, విషా, వసూ, అసూ, హసూ, సూ
 విభూ.

మణిప్రభ :-

ఈ పదములు సంహితాపాఠమున వ్యజ్ఞనవరములై అవగ్రహాలగుచో నివి పదపాఠమున హ్రస్వానములగును.

మరియు ఈ సూత్రములో “శత్యవగ్రహః” అని చెప్పబడిన ఇప్పటి వరకు - అనగ 2, 3, 4, 5, 6, 7 సూత్రములందు చెప్పబడిన పదములు సమాసమున పూర్వపదములై (అవ గహలై) యుండవలెనని తెలియుచున్నది. కాగ 2, 3, 4, 5, 6, 7 సూత్రములందు చెప్పబడిన పదములు సమాసమునందలి పూర్వ పదములనియు, ఈ సూత్రములచే అట్టివానికే హ్రస్వము విధింపబడినని తెలియును.

[వస్తుత సూత్రస్థపదములకుదాహరణములు :-

- 1 శక్తి — శక్తివస్త్రో గభీరాః (4-6 6-3) శక్తివస్త్రః।
- 2 రధి — రధితమా రధినామ్ (4-7.15-3) రధితమ్।
- 3 త్విషి — సస్పింజ- య త్విషిమతే వధినామ్ (4-5-2-1) త్విషిమతే।
- 4 వాశి — తే వాశిమస్త ఇష్టిణః (2-1-11-2) (4-2-11-2) వాశిమస్తః।
- 5 రాత్రి — రాత్రిభిరనుభూన్ (2-4-1-1) రాత్రిభిః।
- 6 ఓషధి — ఓషధీభ్యః స్వాహా (7-3-19) ఓషధిభ్యః।
- 7 అహుతి — అహుతిభిరనూయాజేమ (2-6-9-4) అహుతిభిః।
- 8 వ్యాహృతి — ఏతా భిర్వ్యాహృతీభిః (1-6- 0-2) వ్యాహృతిభిః।
- 9 స్వాహాకృతి — స్వాహాకృతీభ్యః ప్రేష్య (6-3-9-5) స్వాహాకృతిభ్యః।
- 10 హ్రాదుని — హ్రాదునీభ్యః స్వాహా (7-4- 3) హ్రాదునిభిః।
- 11 శచి — రూపానభిషష్ఠే శచీభిః (4-2-5-4-5) శచిభిః।
- 12 చితి — చితిభ్యాముపాయన్ (5-7-5-7) చితిభ్యామ్।
- 13 శ్రోడి — శ్రోడిభ్యాం స్వాహా (7-3-16-2) శ్రోడిభ్యామ్।
- 14 పృష్టి — పృష్టిభ్యః స్వాహా (7-3-16) పృష్టిభ్యః।
- 15 పూతి — పూతిగన్తస్మాపహత్యై (2-2-2-4) పూతిగన్తస్య।
- 16 అభి — అభివృతో ఘృడివాన్ (3-5-11-1) అభివృతః।

- 17 చర్షణీ — మిత్రస్య చర్షణీ పృథః 3 4-11-5, చర్షణీఽశృణోతి॥
 18 వరీ — వీరవస్త్రం వరీణసమ్ (2-2-12-f) వరీణసమ్॥
 19 ఆశీ — ఆధీనాసం యా హిఃశ్మాని (4 6-9-1) అధివాసమ్॥
 20 పాశీ — పారీణహ్యోఽశీ (1-2-1-1) పాశీణ హస్య॥
 21 శత్రూ — శత్రూనాత్ హస్తా (1-6-5-3) శత్రుఽయతః॥
 22 విహ — విహివాన్ విహవస్త్రః (7-4 3-4) విహివాన్; విహివస్త్రః॥
 23 విహ — అరవితి విహివాన్ (4 3-2-6) విహివాన్॥
 24 అహ — అహరానాశ్చ (4 4-1 2) అహరానాశ్చ॥

పద 1-53 వ సూత్రముననుసరించి “అననూ” స్థానము గూడ గహించవచ్చును. ఫలితముగ

- అననూ — అననూనాం శామణీయమ్ (6-1 5-1) అననూనయాజమ్॥
 25 హనూ — హనూః శ్చింత స్థానా (7-3 1-1) హనూనయాజమ్॥
 26 నూ — నూనూనాని (1-2-13-2; 1-7-5-2, 3, 4) నూనూనాని॥
 27 విభూ — విభూదావే (1-5-8; 6-2) విభూదావే॥

ఇ. శబ్దరత్న ఆశ్రయ 2, 3, 4, 5, 6, 7 సూత్రములచే సమాస పదముల దలి అచ్చులు లకు హస్తము చేర్చింపబడినది. కినిపుడు అవగ్రహము క్రిందివిధమున అనగ వ్యస్తపదములను బ్రాస్థ విధానము చెప్పబడుచున్నది.

8 సూత్రము

అవా స చ స్వామదా మృడా పర్థా శిక్షా రక్షా ఆద్యా భవా భజా
 యత్రా చరా పిబ, నా ధామా ధారయా ధర్మా ఘా వర్థయా భోధా
 అత్రా తత్రా ముఖ్య ఆశ్వస్యా పృణస్యా హి స్తా త్వంతరా జనిష్వో
 యుక్ష్వా ఆచ్ఛా॥

త్రిభాష్య:- అవా.... ఇత్యేతే ష్యనపగ్రహిష్యంతే స్మరో విభాగే వ్యజ్ఞన
 పరో బ్రాహ్మణపద్యతే॥ యథా:- అవా ; స ;
 మృడా.. ; పర్థా....; శిక్షా....; రక్షా....; ఆద్యా ..; భవా....; ఆగో....;

యత్రా....; చరా....; పిబా....; రివ....; నను “నా” ఇత్యత్ర అపి వికృతం (1-51); అవ్యకారాది (1-52); ఇతి ద్వాభ్యాం వచనాభ్యాం “ప్రాణా” ఇత్యత్ర ప్రాస్వాదేశః కిం నస్యాత్ మైఽవమ్. “అపి వికృతమ్” ఇతి వచనం కంఠోక్తవదవిషయమ్, నత్వకారాది వద విషయమ్; ప్రాణా ఇత్యస్యావ్యకారాది త్వాత్ నాఽయం విధిః। తర్హి వికృతత్వాఽభావాత్ ఇత్యస్య ఇన్ద్రస్య కిం నస్యాత్ అయం విధిః। ఏవం రూపస్య సహితాయాం దీర్ఘస్యాభావాత్॥ దామా....; బృహ....; ధర్మా....; ఉత....; తమ...; బోధా....; అత్రా...; తత్రా....; ప్రము....; ఏక....; సప్త....; అపౌ....; అగ్నే....; జని....; యుజ్వా....; అచ్చా....॥

అవా సచస్యా నుదా మృడా వర్ధా శిక్షా రక్షా అద్యా భవా భజా యత్రా చరా పిబా నా దామా దారయా ధర్మా ఘా వర్ధయా బోధా అత్రా తత్రా ముచ్చా అశ్వస్యా వృణస్యా హస్థా త్వంతరా జనిష్యా యుజ్వా అచ్చా॥

మఢీప్రభః:-

ఈ ముప్పది పదములు అనవగ్రహలగుచు సంహితయందు వ్యజ్ఞన పరములగుచో ఇవి పదపాఠమున హ్రస్వాంతము అగును.

ఉదాహరణము :-

- 1 అవా — అవా నో దేవ్యా.... (4-1-4-1) అపి నః।
- 2 సచస్యా — సచస్వానః స్వప్తయే (1-5-8-2) పచవ్యః నః।
- 3 నుదా — పృణదానః సవత్సాన్ [4-3-12-1] ప్రచ నుదా నః।
- 4 మృడా — మృడా నో రుద్ర [4-5-10-2] మృడః నః। రుద్రః।
- 5 వర్ధా — వర్ధానోఽమవత్ [2-6-1-1] వర్ధః నః। అమవత్
- 6 శిక్షా — శిక్షానోస్మిన్ [7-5-7-4] శిక్షః నః। అస్మిన్
- 7 రక్షా — రక్షా చనో అధి [4-5-10-3] రక్షః చ। నః।
- 8 అద్యా — అద్యా దేవాః జష్టతిమః [4-6-7-5] అద్యః దేవాన్
- 9 భవా — భవా పాయర్వికో [1-1-14-1] భవః పాయుః।

- 10 భజా - అగోష్టుతీ ప్రజే భజా త్వం నః [1-6-12-1] భజా త్వమ్.
 11 యుక్తా - యుక్తా వరో మరుత్తః [3-1-11-8] యుక్తా నరః।
 12 చరా - వ్యచరా సోమ [2-10-1] చరా చర్రా సోమః।
 13 పిబా - పిబా సోమం ఇవ్యృషాన్తతు [2-4-14-3] పిబా సోమమ్.
 4 నా - రివవో నా హభేభుః [1-2-14-5-3] రివవః. వా హా దేభుః।
 15 ధామా - ధామా హ యత్తే [3-1-1-1] ధామ. హ. యత్. తే.
 16 ధారయా - బృహస్పతే ధారయా వసూని [1-7-1] ధాయ. వసూని.
 17 ధర్షా - ధర్షా మనుష్యా నద్యః [1-3-8-1] ధర్ష. మనుష్యాన్.
 18 ఘా - ఉత వా ఘా స్యాలాత్ [1-1-4-1] ఉత. వా. ఘ. స్యాలాత్.
 19 వర్ధయా - తమగ్నే వర్ధయా త్వమ్ [4-6-3-1] వర్ధయ. త్వమ్.
 20 బోధా - బోధానో ఆస్య వచసో [4-2-3-4] బోధ. సః. ఆస్య.
 21 అత్రా - అత్రా తే రూపమ్ (4-6-7-3) అత్ర. తే. రూపమ్।
 22 తత్రా - తత్రా రథమువశగ్మమ్ (4-6-6-3) తత్రా. రథమ్। ఉవ।
 23 ముచ్చా - ప్రముచ్చాన్యస్తయే (1-2-8-3) వా। ముచ్చా.న్యస్తయే।
 24 ఆశ్వస్యా - విశ్వస్యప్రశ్వస్యా విశ్వస్యా (4-6-9-3) ఆశ్వస్య. విశ్వస్త
 25 వృణస్యా - సప్తధానితా వృణస్యా మృతేన (1-5-3) వృణస్య।
     మృతేన।
 26 హి స్థా - ఆపో హి స్థా మయో భువః (4-1-5-) అవః। హి. స్థ।
 27 త్వంతరా - అగ్నే త్వం తరా మృడః (4-1-9-3) త్వమ్. తర్ర।
 28 జనిష్వా - జనిష్వా హి జన్యో అగ్నే (4-3-4) జనిష్వ। హి।
 29 యుక్ష్యా - యుక్ష్యా హి భేష ఘాతమాన్ (2-6-11-1) యుక్ష్య। హి।
 30 అథా - అథా నక్షి ద్యుమత్తమః (1-5-6-3) అథా. నక్షి।

ఇపుడు కొన్ని సందేహములు - సమాధానములు :-

1. చెప్పబడిన పదములలో "నా" (14 వ పదము) అనుదాని విషయమున సందేహము కలదు. "ప్రాధాః" అను పదము పదసాతమన ప్ర-కనాః అని చూపబడుచున్నది. అపుడు 1. 51, 52 సూత్రముల ప్రకరము "కనాః" లోని "నా" కు కూడ హ్రస్వము వచ్చునా? రాదు. సూత్రములు 1. 51, 52-

ఈ రెండింటినీ ఏక స్థలమున ఒకదానితర్వాత నొకదానినో పరస్పరంప చేయు రాదు. కనుక పై సందేహమునకవకాశము లేదు. కాగే 1-5-2 సూత్రములు కంఠానికి చెప్పబడిననే ఏకత ప్రవర్తించును. అరితియ కాని ప్రతి అకారాది విషయమీసేను కాదు.

II. హిష్టా (26వ పదము) అనుచోట “హి” ఎందుకు? “హి” పూర్వక “స్థా” పదమునకే ప్రాప్తము విధింపబడినది- అని తెలుపుటకు. ఇతర స్థలములందు అనగ “పృతిష్ఠా వా ఏకవింశః” (5-2-8) అనుచోట పదపాదమున “స్థా” కు ప్రాప్తము రాదు. “ప్రతి-స్థా-వా-ఏకవింశః”

III. త్వం తరా (27వ పదము) అనుచోట “త్వం” అను పదమెందుకు? “త్వం” పూర్వమందున్నట్టి “తరా” శబ్దమునకే ప్రాప్తము చెప్పబడినది. ఇతరత్ర “తరా” శబ్దమునకు ప్రాప్తము రాదు. ఉదాహరణకు “అస్తర తరా తప్తవ్రతో ఖల్త్ర (6-2-7) అనుచోట “అస్తర-తరా” అనియే పదపాదమును ఉండును.

శి సూత్రము : అథోగ్నియాజ్యే

తిగ్రాఖ్య:- అగ్నిశ్చ యాజ్ఞాశ్చ అగ్నియాజ్యమ్! చార్థే ద్వ్యక్ష్య ఇతి సమాసః అగ్నిరితి అగ్నిప్రకాశక మన్తాః లక్ష్యన్తే చతుర్థకోద్ధా ఇత్యర్థః! “ఉథావామిన్ద్రాగ్ని (1-1-14-1) ప్రభృతి అగ్నిర్వృతతో (4-3-13-1) వర్యన్తా! ప్రక్షోత్తమాను. ‘యాజ్ఞా సరజ్ఞా భవన్తి’ యుజ్వాహి (2-6-11-1) ఇత్యనువాకశ్చ॥ అత్ర విషయే అధేత్యస్మిన్సహజేఽప్త్య స్వరో విధాగే వ్యంజనవరో ప్రాప్తమాపద్యతే! యథా:- అథాహి....; అథావ....; అథాతే....; అథాయ....॥ అగ్నియాజ్ఞా ఇతి కిమ్? అథామేఽతి॥

అథాగ్నియాజ్యే

మణిప్రథ :-

అగ్ని ప్రకాశక మంత్రములందు, యాజ్ఞ మన్తములందు వచ్చు “అథా” శబ్దము వ్యంజనవరమగుచో, వదవిధాగమున ఆ శబ్దము ప్రాప్తమై

మగును అని సూత్రార్థము. సూత్రమందలి “అగ్ని” శబ్దముచే అగ్ని ప్రకాశక మంత్రములు. “యాజ్య” శబ్దముచే యాజ్యప్రకరణములు గ్రహించబడును. అగ్నిప్రకాశక మస్త్రములనగ చతుర్థకాండ (అష్టకము) నందలి మస్త్రములు. యాజ్యమస్త్రములనగ “ఉభావా మిష్టాగ్ని” (1-1-14-1) మస్త్రము మొదలు “అగ్నిర్వృతాడీ” (4-3-13-1) వరకు గల ప్రశ్నలతో చివరి యనువాకమందలి మంత్రములు. మరియు “యుక్త్యాహి” (11-6-11-1) అనువాకము కూడ యాజ్యసంజ్ఞ కల్గినదే. కాగ ఈ మస్త్రములలో వచ్చు దీర్ఘస్థమగు “అథా” శబ్దము హల్లును పరమందు కల్గియున్నచో, పదపాఠమున ప్రాస్యాస్తమగును.

ఉదాహరణ :-

- 1 అథాహ్యగ్నే కతోః (4-4-4-7) అథా హి అగ్నే।
- 2 అథా చ, నః శర్మ (4-5-10-3) అథా చ, నః శర్మ।
- 3 అథా తే సుమ్మమీ మహే (2-6-11-4) అథా తే, సుమ్మమ్।
- 4 అథా యథా నః పితరః (2-6-2-4) అథా యథా, నః పితరః।

సూత్రమున “అగ్నియాజ్యే” యని చెప్పబడినచే, ఈ మస్త్రములందు గాక, అన్యత్ర వచ్చు “అథా” శబ్దమునకు వ్యజ్ఞానవరమైనను, పదపాఠమున ప్రాస్యము రాదని తెలియును.

అథామేతి తద్విష్టవేతి ప్రాయశత్ (2-4-12-4). ఇచట అథా, మా ఇతి, అని పదపాఠము.

అగ్నియాజ్యే అను పదము ద్వన్త్వ నమాసమువలనేర్పడినది.

విగ్రహవాక్యము :- “అగ్నిశ్చ యాజ్యశ్చ-అగ్నియాజ్యమ్। తస్మిన్ అగ్నియాజ్యే।

యాజ్యానువాకములు మొత్తము 23 కలవు అవి క్రమముగ

I 1-14; 2-14; 3-14; 4-46; 5-11; 6-12; 7-1; 8-22;

II 1-11; 2-2; 3-14; 4-14; 5-2; 6-11; 8-12;

III 1-11; 2-11; 3-11; 4-1; 5-1;

IV 1-11; 2-11; 3-13 — అనువాకములు.

10 సూత్రము కృత్తా దక్షిణేనా స్వేనా హ వనా జగామా రహమా విద్వా ఋత్వాహో చక్రమా జామా సరమా బారమా వరయథా ఈరయథా ఆరథా పాథా సోమథా జనయథా జయతా ఉక్షతా అవతా యాతా శ్యమతా కృడతా బిభృతా

తిర్యక్తము :- కృత్తా... ఇత్యేత్యుపసర్గము అన్త సర్వో విజ్ఞాగే వ్యజ్ఞానపదో మ్రాస్యన్యవద్యతే యథా:- కృత్తా...; దక్షి...; స్వేనా...; తవ...; అ...; ఆర్థ...; విద్వా...; ఋత్వా...; చక్ర...; జామా...; సుప్త...; అహో...; యాతా...; ఉక్ష...; యోనే...; క్షయే...; అధా...; యుక్తా...; అభ్యో...; ఉష...; అహ్ను...; అహ్నో...; దేవా...; మరు...; సంవ...; మూతే...||

మదివర్ణా :-

కృత్తా దక్షిణేనా... మేదలగు త దిగ వ చెప్పిన ఇరవై యాదు పద ములు అనవగ్రహణ, సంస్కృతాపారముందు దీరా నముగ వ జ్ఞానపరము లయినచో, పదపారమున గిని హ్రస్వాన్తములు అగును.

హై వదములతో మొదటిదియున్న 'కృత్త' అవ్యయము. రెండు మూడు పదములు తృతీయా ఏక వచనా న్తములగు నామపదములు. మిగిలి యిన్త వదములన్నియు క్రియాపదములు ఐహవృతన రూపములు. వీనికి క్రమముగ ఉదాహరణలు —

- 1 కృత్తా — కృత్తాదిత్ యస్య సమ్మతే (2-1-11-3) కృత్తా చిత్.
- 2 దక్షిణేనా — దక్షిణేనా వసూనా వతి (3-4-11-4) దక్షిణేనా వసూని.
- 3 స్వేనా — స్వేనా హో వ్యుత్తా శివనా జగన్త (7-4-15) స్వేనా హో వ్యుత్తాన్.
- 4 హ వనా — తవనా హ వనా తవే (4-3-13-4) తవనా హ వనా తవే.
- 5 జగామా — ఆ జగామా పరస్యాః (10-12-5) అం జగామ పరస్యాః.
- 6 రహమా — అహ్రమ నిహరహమా స్వత్తయే (11-5-14-5) అ.

యథామ||

- 7 విద్వా— విద్వాతేఽగ్ని తేహ (4-2-2-1) విద్వా తే।
 8 ఋథ్యామా— ఋథ్యామా త ఓహైః (4-4-4-7) ఋథ్యామా తే।
 9 చక్రమా— చక్రమా కచ్చ నాఽఽగః (4-7-15-6) చక్రమా।
 10 జ్ఞమా— జ్ఞమా రేరిహ ద్విరుధః (1-3-14-2) జ్ఞమా రేరిహత్।
 11 స్తరీమా— స్తరీమా జుషాణా (5-1-1-2) స్తరీమా।
 12 భరేమా— అఽ హోముచే వృభరేమామనీషామ్ (1-6-12-3) ప్ర భరేమ।
 13 వర్ష రుధా— యూయం వృష్టిం వర్ష రుధా పురీషిణః (2-4-8-2)
     వృష్టిమ్, వర్షయథ, పురీషిణః।
 14 ఈరయథా— ఉదీర రుధా మరుజః (2-4-8-2) ఉత్, ఈరయథ।
 15 ఆరిథా— యోనేరుదారిథా య జేతమ్ (4-6-5-4) యోనే, ఉత్, ఆరిథ।
 16 పాథా— క్షయే పాథా దివో విమహసః (4-2-11-2) క్షయే, పాథ।
 17 అథా— అథా సోమస్య ప్రయతే.... (1-1-14-1) అథ, సోమస్య।
 18 సిళ్చేథా— యత్రా నరో మరుతః సిళ్చేథా మధు (3-1-11-8)
     సిళ్చేథ, మధు।
 19 జనయథా— ఆపో జనయథా చ నః (4-1-3-1) అవః, జనయథ, చ।
 20 జయతా— ఉవప్రీత జయతా నర స్థిరాః (4-8-4-4) ప్ర, ఇత, జయత,।
 21 ఉక్షతా— ఆమృతముక్షతా మధు వర్ణమ్ (4-3-13-8) ఆ మృతమ్,।
     ఉక్షత, మధు।
 22 అవతా— అస్మాన్న దేవా అవతా హవేమ (4-6-4-1) అవత, హవేమ।
 23 యాతా— దేవా రధైర్యాతా హిరణ్యయైః (4-7-12-4) యాత, హిరణ్యయైః।
 24 శృణుతా— మరుతః శృణుతా హవమ్ (4-2-11-2) మరుతః, శృణుత।
 25 కృణుతా— సంవత్సరాయ కృణుతా బృహన్నమః (5-7-2-4)
     సంవత్సరాయ, కృణుత, బృహత్, నమః।
 26 బిభృతా— మాతేవ పుత్రం బిభృతా న్య ఏనమ్ (4-2-3-2)
     మాతా, ఇవ, పుత్రమ్, బిభృత।

ఈ విధముగ పై ఇరవై యారు వదములు సంహితాపాఠమున దీర్ఘ
 న్తములు. వ్యక్తిన పరములగుటచే, వదపాఠమున ప్రాస్యాంతములై నవి.

1) సూత్రము : భరతా యాజ్ఞాను॥

త్రిథాష్య:- భరతా ఇత్యస్మిన్ప్రహజేఽస్త్య స్వరో యాజ్ఞావిషయే విభాగే వ్యజ్ఞానవరో హృస్వమాపద్యతే॥ యథా:- భర....; భర....; పూర్వం....॥ యాజ్ఞాస్వీతి కిమ్? ఏష....॥

భరతా యాజ్ఞాను॥

మఠీప్రభ:-

సంహితా పారమున దీర్ఘాంతమగు భరతాపదము యాజ్య మంత్రము లందు వ్యజ్ఞాన పరమగుచో పదవిభాగమున హృస్వాంతమగును.

ఉదాహరణలు :-

1 భరతా వసువిత్తమమ్ (3-5-11-4) భరతా వసువిత్. తమమ్.

2 భరతా జాత పేదసమ్ (3-5-11-1) భరతా జాతపేదసమ్॥

3 పూర్వం వచోఽగ్న్యే భరతా బృహత్ (3-2-11)

పూర్వమ్॥ వచః॥ అగ్న్యే॥ భరతా బృహత్॥

ఈ సూత్రము యాజ్యమంత్రమందున్న దీర్ఘాంతమగు “భరతా” శబ్దమునకే పదపారమున హ్రస్వమును విధించును. అన్యత్రనున్న ‘భరతా’ శబ్దమునకీ హృస్వము లేదు. ఉదాహరణ:-

“ఏష వో భరతా రాజా (1-8-10-2; 12-2) ఈ వాక్యము యాజ్య మంత్రములలోనిది కాదు. కనుక పదపారమున భరతా శబ్దము హృస్వాంతము కాదు. కాగ ఏషః॥ వః॥ భరతాః॥ రాజా॥ అని పదపాఠము.

యాజ్య మంత్రములనగ నేమొ పూర్వమున (నూ. 9) చెప్పబడినది.

12 సూత్రము: అత్తా షవతాఽనదతా తరతా తపతా జుహుతా వోచతాఽ ముశ్చతా శృతా ఘుష్యా జనయా వర్తయా సాదయా పారయా దీయా హరా భరాఽపా ససాదా సృజా తిష్ఠా యేనా॥

త్రిథాష్య:- అత్తా ...; ఇత్యేతేష్యనవగ్రహేష్యస్త్య స్వరో విభాగే వ్యజ్ఞాన

పరో హృస్వమాపద్యతే। యథా:- అత్తా...; అత్త...; నయ...; సుమిత్ర...; ఘర్మ...; విశ్వే...; పది...; అయ...; పరు...; మను...; తా...; సోద...; అగ్నే...; బృహ...; నిష్క...; మహా...; ధరో...; అగ్ని...; సృజా...; తిష్ఠా...; యేనా...;

మదీప్రభ:-

అత్తా, భవతా....; ఇత్యాదిభిర్వైరెందు పదములు సంహితా పాఠమున అనవగ్రహాలై వ్యతినపరమగుచో నవి పదపాఠమున హ్రస్వస్తము లగును. అనిసూత్రార్థమే. ఇదాహరణ:-

1 అత్తా— అత్త హవేత్స (2-6-12-2) అత్త హవేత్స

2 భవతా— అదిత్యానో భవతా మృదయన్తా (1-4-2-2; 2-1-1-4)

అదిత్యానో భవతా మృదయన్తా

3 అనదతా— సంప్రదతితివహా వనదతా వతే (3-6-1-2)

సమ్ప్రదతితివహా వనదతా వతే

4 తరతా— సువోరుహదా స్తరతారహాసే (3-6-4-2) తరతా రహాసే

5 తవతా— పుర్మం నసామం తవతా స్తువ్యక్తిభిః (1-6-12-2)

తవతా స్తువ్యక్తిభిః

6 జహుతా— పిత్రే జహుతా విశ్వకర్మణే (4-6-2-6) పిత్రే జహుతా

7 వోచతా— విశ్వే దేవానో అధి వోచతా మే (4-7-4-2) అధి వోచతా

8 ఆముచ్చతా— పథి పితా మముచ్చతా యజత్రాః (4-7-15-7)

ఆముచ్చతా

9 శ్మతా— అయస్మయం విశ్మతా బంధమే తమే (4-2-5-3) వి శ్మతా

10 ఘుష్యా— పరుష్యురు రనుఘుష్యా విశస్త 4-6-4-3) అను ఘుష్యా

11 జనయా— మనుర్భూచ జనయాధై జనమ్ (3-4-2-2; 7) జనయా

12 వర్తయా— తిభిర్వర్తయా పును 3-3-0-1) అ వర్తయా

13 సోదయా— సోదయా యజ్ఞాసం 3-5-1-1; 4-1-3-3) సోదయా

14 పారయా— అగ్నే త్వం పారయా న వ్యో.... (1-1-4-4) త్వమ్

పారయా

- 5 దీయా — బృహస్పతే పరి దీయా రథేన (4-8-4-1-2; 3-1-11-8)
 6 హరా — నిహత మిన్నియే హరా నిహర్షమ్ (1-8-4-1) హరా
 7 భరా — నూనో మర్థిరా భరా దధే తన్నః ప్రదా కుడి (1-7-19-3) భరా
 8 అపా — దురో న వాజం శ్చత్వా అపా వృధి (2-2-12-6) అపా వృధి
 19 ససాదా — అగ్నిర్హోతా నిషసాదా యజీయాన్ (1-3-14-1) ని ససాదా
 (4-6-2-1) — తక్షణలమున 1-5-1-1 నూనో మర్థిరా భరా దధే తన్నః ప్రదా కుడి
 20 సృజా — సృజా వృష్టిం దివః (2-4-8-2; 3-1-11-3) సృజా వృష్టిమ్
 21 తిష్ఠా — తిష్ఠా దేవో న సవితా (4-1-4-2) తిష్ఠా దేవః
 22 యోనా — యోనా సహస్రం మహసి (4-7-13-4; 5-7-7-2) యోనా

18 సూక్తిము :- ఉశ్మనీ క్షయీ క్షధీ క్షధీ యదీ॥

తిక్తిత్య :- ఉశ్మనీ.... ఇత్యేతేష్యనవగ్రహిష్యస్త్యస్యరో విభాగే వ్యక్తన
 పరో హస్తమాపద్యతే యథా....; తేతే...; రుద్ర....; క్షధీ....; ఇమం....;
 యదీ..

మట్టివధ :-

సంహితా పాఠమునందు దీర్ఘాంతములు, అనవగ్రహాలు, వ్యక్తన
 పదములేగు ఉశ్మనీ... మొదలగు పదములు పద పాఠమున
 హస్తమాపద్యతే సూక్తార్థము.

ఇంతకు పూర్వము 8, 9, 10, 11, 12 సూక్తములలో అనవగ్రహాలగు
 అకారాంత పదములు గూర్చి చెప్పబడినది. ఇప్పుడు ఈ సూక్తములో ఇక
 రాస్తములగు పదములు చెప్పబడుచున్నది.

1 ఉశ్మనీ — తేతే ధామాన్యున్మనీ గమధ్యే (1-3-8-1-2) ధామాని

ఉశ్మనీ

2 క్షయీ — రుద్ర యతే క్షయీ పరం నామ (-8- 4-2) తే క్షయి

3 కృధీ — కృధీ స్వస్థానదితేః [4-7-15-7] కృధి సు! అస్మాన్

4 కృధీ — ఇమం మే వరుణశ్శుధీ హవమే [2-1-11-6] కృధి హవమే!

5 యదీ — యదీ భూమిం జనయన్ [4-6-2-4] యది భూమిమ్!

14 సూత్రము : సూ తూ నూ మిథూ మక్షా ఊ॥

త్రిభాష్యః:- సూ.... ఇత్యేతేష్యనవగ్రహిష్యస్త్య స్వరో విధాగే వ్యజ్ఞన పరో హ్రస్వమావద్యతే। యథా.... మో....; అతూ...; ఏత....; గాత్రా..; మక్షా....; అస్మా....; ఊర్ధ్వ....॥

మణిప్రభ :-

సంహితా పాఠమునందు దీర్ఘాస్తములు, అనవగ్రహాలు, వ్యజ్ఞన వరములునగు సూ, తూ, నూ, మిథూ, మక్షా; ఊ — అను ఈ అరు పదములు పదపాఠమున హ్రస్వాస్తములగునని సూత్రార్థము.

ఈ పదములన్నియు ఊకారాస్తములు. పూర్వసూత్రమున ఇకారాస్త పదములు చెప్పబడగ, నివట ఊకారాస్తపదములు చెప్పబడెను.

ఉదాహరణ :

1 సూ — మో మా ణ స్థి (1-8-3) సు! న! ఇస్థి!

2 తూ — అ తూ న ఉపగ స్తన (1-5-11-4.5) (1-7-13-3) (2-2-12-7)

అ! తు! న!

3 నూ — ఏతశశ్య నూ రణే (4-9-1-2) సు! రణే!

4 మిథూ — గాత్రాడి అసినా మిధూకః (4-9-3-4) మిధు! కః!

5 మక్షా — మక్షా దేవవతో రథః (1-8-22-3) మక్షు! దీవవతః॥

6 ఊ — అస్మాభిరూ ను వ్రతి చ క్ష్యాభూత్ (1-4-3 3) అస్మాభిః! ఊ! ను!

ఊర్ధ్వ ఊ మ ణ ఉతయే (4-1-4-2) 1-5- 1-5 ఊర్ధ్వ! ఊ!

సు! న! ఇత్యాది స్థలములు.

15 సూత్రము: పుష్కూర్వ ఆననుదాత్తోఽనూష్మవత్యనూష్మవతి॥

త్రిభాష్య:- వీఁత్యేవం పూర్వ ఉత్పూర్వోవా అనిత్యేష స్వరోఽనుదాత్తోఽనూష్మవతి ఉష్మరహితే సదే వర్తమానో వ్యజ్ఞనపరః పదాదౌ వర్తమానత్వాత్ పూర్వ పదేన విభాగే వతి ప్రాస్వమాపద్యతే। యథా:- వ్యాఽనాయేతి వి-అనాయ; ఉదానాయేతి ఉత్-అనాయ; ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్; యద్.....; పరి...; సకరః కిమర్థః; యద్.....; ఉదా.....; అనుదాత్త ఇతి కిమ్; విశ్వ.....; నేష్ట.....; అనూష్మవతీతి కిమ్; వథా.....; ఉత్.....।

ఇతి త్రిభాష్య రత్నే పౌర్ణిశాఖ్యా వివరణే

తృతీయోఽధ్యాయః॥

వి+ఉత్పూర్వః|ఆన్| అనుదాత్తః| ఆనూష్మవతి॥

ఈ సూత్రము “ఆన్” అనుదానిలోని “ఆ” కు హ్రస్వము విధించుచున్నది. “వి” లేక “ఉత్” పూర్వమందున్న “ఆన్” లోని “ఆ” అనుదాత్తమై ఉష్మవర్ణములేని పదమందు సంహితయందు ఉన్నచో అట్టి “ఆ” పదపాఠమున హ్రస్వమగునని సూత్రార్థము.

ఈ సూత్రము ముఖ్యముగ “వ్యానాయ” “ఉదానాయ” పదములనుద్దేశించి చెప్పబడెను. ఈ పదములందు ఉష్మవర్ణములు (శ, ష, స, హ) లేవు. మరియు ఇచట “ఆ” అనుదాత్తము. ఉదాత్తము కాదు. వి పూర్వముగను, ఉత్ పూర్వముగను “ఆన్” కలదు. కనుక ఉదానాయ, వ్యానాయ పదములు పదపాఠమున

ఉదానాయేఽతి ఉ-అనాయ 4.2.8.1

వ్యానాయేఽతి వి-అనాయ| అని యుండును. 3.5 8.

అయితే, పౌర్ణిశాఖ్యేఽతి; అపానాయ అను పదములు కూడ పద పాఠమున హ్ర-అనాయ; అప-అనాయ అని విభజించబడెను. అయితే ఇచట సహజముగ నవర్ణసంధి అగుటచే, సంహితా పాఠమున వైవిధ్యము లేదు. కాని ఉత్; వి అను స్థలములలో సంహితా పాఠమున “అకారము” అకారముగ మారుచున్నది. కనుక సహజరూపమును తెచ్చుటకై, అచట “ఆ” కు

ఇక నిపుడు సూత్రములందలి దశసార్థక్యమును చూతము.

1. ఈత్, వి లకు పూర్వమందున్న 'అన్' తనుదాత్రము, అనూష్మవతి] కేవలదాత్రమున హ్రస్వము. అట్లు కాని చోషిగిలిభి, నియమములు పరి పోయినను, 'అన్' కు హ్రస్వమురాదు. ఇదాహరణకూ క్రియదా వ్యుచ్చు స్తే నే2యమ్ (7-4-1-3). ఇవటాస్తి, అనుదాత్రము అనూష్మవతి యైనది కాని, ఈత్, వి పూర్వమైనది కాదు. కనుక పదహారమున యుక్త అన్యచుః। తెన। అట్లే, "పర్యాజీయా హవనీయస్య (7-1-6-6) అనుచోట కూడ పరి + అనీయ.

2. ఆ తర్వాత నకారమున్ననే ఈ సూత్రము ప్రవర్తించును.

ఉదా: ఆ తర్వాత్రము హ్యహారముతో (5-2-7-5) ఇవట "వి + ఆహూర యుక్తి" ఇతి ప్రథమము. ఆ తర్వాత నకారము లేకపోవుటచే, దానికి ప్రాస్యము ప్రథపాత్రమున రాలేదు. అట్లే "ఉదాదా యు పృథివీం జీరదానుః" (7-1-1-3) ఇదుచోట కూడ ప్రాస్యమురాదు. అని వదవిధానము.

3. ఇక 'అన్' అనుదాత్రమైయుండునలెను. లేనిచో ఈ సూత్రము ప్రవర్తించదు. ఇదాహరణకూ "విశ్వకర్మాచార్యునః (4-2-3-4) తవచి 'అనుత్' లోని 'అ' ఉదాత్రము. కనుక పదహారమున ప్రాస్యమురాదు. వ్యాసేన్ వి-అనత్ దీర్ఘముగనే "అ" యుండును. అట్లే "నేష్ఠః పశ్చిం" ఉదాహరణ "అనుచోటగూడ "అనయ" లోని ఆకారము ఉదాత్రముగుటచే పదహారమున అన్" లోని 'అ' దీర్ఘముగనే యుండును. ప్రాస్యమురాదు. ఉదానయ ఈత్, అనయ।

4. 'అన్' యున్నవదము అనూష్మవతి [అష్మవర్ణములు శ, ష, స, హ లేకున్ననే] నిన్ననే ఈ సూత్రము ప్రవర్తించును. లేనిచో 'అ' కు ప్రాస్యము రాదు.

ఉదాహరణకు “వధామధోర్ధారా వ్యానతుః [5-7-7-3]

“ఉదానిమర్మహిరితి [5-8-1-3] అనుచోట్ల

వ్యానతుః; ఉదానిమః అనుపదములలో ఉష్మవర్ణములు గలవు గనుక వదవి
భాగమున ‘అన్’ లోని ‘అ’ కు హ్రస్వమురాదు. కాగ వదపాఠమున వి అనతుః;
ఉత్. అనిమః అనియే యుండును.

కాగ ఈ సూత్రము “అన్” లోని ‘అ’ కారమునకు హ్రస్వము విధించుటకు

1. అన్ కు పూర్వమందు “వి” లేక “ఉత్” ఉండవలెను.
2. అన్ యున్న పదమున ఉష్మవర్ణములుండరాదు.
3. అన్ అనుదాత్తమై యుండవలెను.

కాక, ఈ సూత్రమున అనూష్మవతి, అనూష్మవతియని రెండుసార్లు
చెప్పబడెను. ఈ ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరిసమాప్తిని సూచించును.

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిభాష్యకు

త్రిభాష్యరత్నానుసారము వేదలోపవాచక సుఖిహృద్యముచే చేయబడిన

“మణిప్రభ” అను అంధవిసరణమున

కృతీయాధ్యాయము

- సమాప్తము -

1 సూత్రము అథ ప్రగ్రహః॥

త్రిభాష్య :- అథేత్యయమధికారాత్॥ ప్రగ్రహో ఉచ్యతే ఇత్యేతదధిక్యతం
వేదాంతమేతత్ ఉక్తం యద్యక్ష్యమాః॥

అథ ప్రగ్రహః॥

మఙ్గిపథ:-

సూత్రమునందలి అథ శబ్దము అధికారవాచి. అనగ “ఇపుడీ యధ్యాయమున చెప్పబోవు విషయము ప్రగ్రహః-ప్రగ్రహాలు, అనగ ప్రగ్రహ సంజ్ఞ కల్గిన వదములకు సంబంధించినది” అను విషయమును అథ శబ్దము ఊచిండును.

ఇంతకు పూర్వము ఒకటవ యధ్యాయమున సంజ్ఞ, పరిభాషలు చెప్పబడినవి. రెండవ యధ్యాయమున వర్ణోత్పత్తి, స్థాన కరణ ప్రయత్నాదులు వివరించబడినవి. మూడవ యధ్యాయమున సంహితాపాఠమునందలి కొన్ని వదములు, వదపాఠమున హస్తాంతములగునని ఉదాహరించబడెను.

ఇక నిపుడీ యధ్యాయమున ప్రగ్రహసంజ్ఞ కల్గిన వర్ణములను కల్గిన వదములను వివరించుచున్నారు. కాగ యీ అధ్యాయము “ప్రగ్రహ విధానము”ను వివరించును.

2 సూత్రము నాప్రగ్రహః॥

త్రిభాష్య :- అప్రగ్రహః ప్రగ్రహో న భవతి॥ ఉచారః [1-5] ఓకారోఽసౌ హితోఽకార వ్యంజనవరః (4-6); గ్ని (4-38); స హి ఋరః (4-37); ద్వీ (4-49) ఇతి వక్ష్యతే॥ ఏతదుద్దిశ్య పురిత్రాదవవాదోఽనేన విధీయతే॥ రుధా తనూనపాదసురః (4-1-8-1) అగోఽర్థమే; అగ్నిషోమౌ; ద్వీద్వీ; అప్రగ్రహ ఇతి జాత్యపేక్షాయామేకవచనమ్॥

(1-58) ఏవ కార్య నిర్వహణః నేతి త్రూమః! అనేక వర్తనముదాయే హి అన్త్యత్వమువ వన్నమ్! అయం పునరేకవర్త నిర్దేశః! ఉకాం (4-5) ఇత్యాది వర్తస్య “యావికారలోపా తయోః అన్వాదేశోన్త్యస్య” (1-58) ఇత్యనేన అన్త్యః! ప్రగ్రహ ఇత్యుక్తం ప్రగ్రహవంశ్చ మాత్రమ్! నతు నిమిత్తం నిమిత్తివా! తస్మాదన్వాదేశో న ప్రసరతి॥

అన్త్యః॥

మణిప్రభః:-

“వదాన్తమునకు” ప్రగ్రహ” యనిపేరు. అనగ వదాన్తమందున్న ఈకార, ఉకార, ఏకారములకు ప్రగ్రహ యనిపేరు.

“వదాన్తమందున్న” అని చెప్పనిచో వదమధ్యమందున్న ఈకారాదు లకుగూడ ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. కనుక దానిని వారింతుటకై ఈ సూత్రము అవసరమయ్యెను.

సందేహము:- పూర్వసూత్రము (4-1) ప్రగ్రహ యనునది ఈ సూత్రము లోని వచ్చును. మరియు “అన్వాదేశోన్త్యస్య” [1-58] అనుసూత్రము అధారముగ “అన్త్యస్య” అని సిద్ధించుచున్నది గద. మరి యీ సూత్ర మెందులకు?

సమాధానము:- “అన్వాదేశోన్త్యస్య” అను సూత్రము అనేకవర్తనము దాయము, లేదా వదనముదాయమున్నపుడు, అందులో చివర వర్తము లేదా వదము అన్వాదేశమగునని చెప్పును. ఇపుడు చెప్పబోవు విషయము ఉకారము [4-5] ఇత్యాది. కనుక యిచట 1-58 చే అన్త్యమునకని అన్వాదేశమురాదు. మరియు ఈ అన్వాదేశము పూర్వసూత్రమునందలి నిమిత్తము లేదా నిమిత్తియగు వదమున కగును. కాని యిచట “ప్రగ్రహ” యనునది ఫలజయే కాని నిమిత్తముకాదు, నిమిత్తియును కాదు. కనుక ఈ సూత్రమునకు [4-5] “అన్త్యమునకు” ప్రగ్రహ సంజ్ఞయని ప్రత్యేకించి చెప్పవలెను.

4 సూత్రము :- ఇతివరోఽపి॥

త్రిభాష్య:- అపి శబ్దః సింహవలోకనేన “అథాదౌ ఉత్తరే విభాగే” (3-1) ఇత్యత్ర విభాగ పదమన్వాదిశతి। నోఽయం ప్రగ్రహో విభాగ ఇతి పరో భవతి। యథా ఉభే ఇతి। ఇతి శబ్దః వరో యస్మాదసావితి ఇతివరః।

ఇతి వరః। అపి॥

మణీప్రభ:-

సూత్రమందలి “అపి” శబ్దము సింహవలోకన న్యాయముచే “అథాదౌ ఉత్తరే విభాగే” (3-1) అను సూత్రమునుండి “విభాగే” అను పదమును అనువృత్తి చేసుకొనును. కాగ “ప్రగ్రహః విభాగే ఇతి వరః భవతి” అని తేలును.

ప్రగ్రహః = ప్రగ్రహ సంజ్ఞ కల్గిన పదము, విభాగే = పదపాఠమున; ఇతివరః:- “ఇతి” అను శబ్దము ను తర్వాత కల్గియుండును. కాగ, ప్రగ్రహస్త మగు పదము తర్వాత పదపాఠమున “ఇతి” అని యుండును. ఉభే-ఇతి.

5 సూత్రము :- ఉకారః॥

త్రిభాష్య:- ఉకారః పదాంతః సర్వత్ర ప్రగ్రహః భవతి, పదసమయే వర్తమానః। యథా:- హనూ వా....; వాసన్తికౌ ఋతూ....; హరిణస్య బాహూ....; పదసమయే వర్తమాన ఇతి కిమి: “నూ తూ నూ మధూ మక్షూ ఉ” (3-14) ఇత్యాది.

ఉకారః॥

ఉకారము ప్రగ్రహ అగును. పదపాఠమున పదాంతమందలి ఉకారము ప్రగ్రహ అగును.

ఉదాహరణకు: హనూ వా ఏతే యజ్ఞస్య (6-2-11-3).
వాసన్తికౌ ఋతూ శుక్రశ్చ (4-4-11).
హరిణస్య బాహూ ఉపస్తుతం (4-2-8-1).

ఇవట హనూ, ఋతూ, బాహూ వదములు వదసాతమున కూడ దీర్ఘాస్తమలే. కనుక వదాస్తమందలి ఆకారమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. మరియు నీ వదములు వదసాతమున హనూ ఇతి! ఋతూ ఇతి! బాహూ ఇతి! అని యుండును

‘వదసాతమున’ అను నియమమెందులక?

సంహితాపాఠమున దీర్ఘాస్తమలుగ నున్న కొన్ని వదములు, వదసాతమున హస్తము అగును (సూ. 3-14) కనుక వదసాతమున దీర్ఘాస్తమ గనున్న అని చెప్పబడును

6 సూత్రము : ఓకారోఽసాంహితోఽకారవ్యజ్ఞనపరః॥

త్రిభాష్య:- అసాంహిత ఓకారః అకారపరో వా వ్యజ్ఞనపరో వా ప్రగ్రహః స్వాత్! యథా:- “వద్మాహి సూనో అసి” (1-3-47) “విష్ణోహవ్యాఽరక్షస్వ (1-1-3) అసాంహిత ఇతి కిమ్? సంహితా నిమిత్తః సాంహితః! స సాంహితోఽసాంహితః! అకారశ్చ వ్యజ్ఞనం చ అకారవ్యజ్ఞనే, తే పరో యస్మాత్ స తథోక్తః॥

ఓకారః! అసాంహితః! అకారో వ్యజ్ఞనపరః॥

మణిప్రభ:-

అసాంహితః-సంధిజము కానట్టియు; అకారవ్యజ్ఞన పరః-అకారము గాని, వ్యంజనము గాని పరముగా నున్నట్టి; ఓకారః = ఓకారము ప్రగ్రహ. సంధిజము గాని ఓకారము వదాస్తమందుండి, దాని తర్వాత అకారముగాని, హల్లుగాని యున్నచో అ “ఓ”కారము ప్రగ్రహ అగును.

ఉదాహరణ:- “వద్మాహి సూనో అసి (1-3-47).

“విష్ణోహవ్యాఽరక్షస్వ (1-1-3).

ఇవట సూనో అను వదములోని ఓకారము సంధిజము కాదు. అట్లే, “విష్ణో” లోని ఓకారమును సంధిజముకాదు వీని తర్వాత క్రమముగ అకారము, హల్లు యున్నవి. కనుక ఈ వదములు ప్రగ్రహాలు అగును.

అకారము మరియు వ్యంజనము—అకార వ్యంజనములు. అకార వ్యంజనములు దేనికంటె పరముగ నుండునో అది అకార వ్యంజనశరము. అసాంహితమనగ, సాంహితము (సంధి)వలన పుట్టినది కానిది అని అర్థము. ఓకారము రెండు విధములుగ నున్నది. ఒకటి అకార ఉకారముల సంధి వలన కల్గినది. రెండవది ‘ఉకారాంత శబ్దములకు సంబోధన పరిధమైక వచనమందున్నది. ప్రస్తుత సూత్రము ఈ రెండవ ఓకారమునకు సంబంధించినది. సంధిజ ఓకారము. “సోఽప్రిత్” (2-12-1) “ఞ్సోఽగ్ని” ఇచటి ‘సో’ లోని ఓకారము సంధిజము. కనుక ఇది ప్రగ్రహ రాదు.

7 సూత్రము :- సమహదధపితూర్వశ్చ॥

తిర్తికాఖ్య :- పూర్వోక్త పరనిమిత్తాభావేఽపి కార్యవిధానార్థం ఓకారం విశినష్టి. చకార ఓకారమన్వాదిశతి॥ స, మ, హ, ద, ధ పిత్ ఏవం పూర్వోఽసాంహిత ఓకారోఽఅకార వ్యంజనాభ్యాం అన్యవరోఽపి ప్రిగ్రహో భవతి. యథా:- “సో ఏప్తై పైతస్య” (2-2-9-7; 2-5-5-5) “మాఽరో” (4-5-10-1). ఉపహూతాఽ..... (2-6-7-3) “ఞ్తో ఞ్ద్రియావతః (1-4-27); తథో-ఏవోత్తరో.... (3-4-9-7); సనమయో.... (5-7-2-5); ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్? శతత్రకా....; అసాంహిత : ఇతి కిమ్? ప్రసో అగ్నే.... (3-2-11-1)॥

స మ హ ద ధ పిత్ పూర్వః॥ చ॥

మణిప్రభ :-

పూర్వ సూత్రమనుండి ఈ సూత్రములోనికి “ఓకారో అసాంహితః” అనునవి “చ” కార ఒలము చే ఆకర్షితములగును. కాగ పదాంతమగు అసాంహితమగు ఓకారమునకు పూర్వమందు “స, మ, హ, ద, ధ, పిత్” అను వానిలో ఏదైన పూర్వమందున్నచో, అట్టి ఓకారము ప్రిగ్రహయగును. అని సూత్రార్థము. అనగ ఇట్టి ఓకారము తర్వాత పూర్వసూత్రమందు చెప్పబడిన అకారముకాని, వ్యంజనము కాని, శరముగ నుండవలెనన్న నియమము లేదు. ఇక ఉదాహరణలు స, మ, హ, ద, ధ, పిత్ వీనికి కర్మముగ

- 1 సో ఏవై పైతస్య (2-2-9-7); (2-5 5-5).
- 2 మారో మో ఏషామ్ (5-5-10-1).
- 3 ఉపహూతాః హో ఇత్యాహ (2-6-7-3).
- 4 ఇన్తో ఇన్ద్రియావతః (1-4-27).
- 5 తథో ఏవోత్తరే నిర్వపేత్ (3-4 9-7)
- 6 స నో మయోథూః పితో ఆవిశస్య (5-2-4; 5-).

ఇవి పూర్వముగ. అని ఎందుకు? (ఏవం పూర్వ ఆతి కిమ్; అనగ సమహ దాదులు పూర్వమందు లేనిచో ఆ ఓకరమునకు వగ్రహ సంజ్ఞ రాదు ఉదాహరణకు :- శతకృతాః పుద్వంశమివ (శతకృతో ఉర్వంశమివ) (18-12 3). ఇచట శతక్రతోలోని ఓకరమునకు పూర్వము తకరముండుటచే దీనికి వగ్రహసంజ్ఞ రాలేదు.

అసాంహిత ఇతి కిమ్; ఈ చర్చ పూర్వసూత్రమున చేయబడినది. అచట ఉదాహరణలియబడినవి. మరల భాష్యకరుడి పశ్చిమేయుట బాగులేదు. అస్తు! సంధిజము కాని ఓకరమని చెప్పుటవలన “మాసో కస్మాన్ ఉప హాయ” (5-7-9-1) అను స్థలమున ‘సో’ లోని ఓకరము వగ్రహ కాదు. నిజమునకు అసాంహితమనగ “పదపారమున, వదాంతమందున్న” అని ఆర్థము. ఈ విధముగనే పూర్వసూత్రమందును భా వింశవలెను.

ఈ విధముగ 5, 6, 7 సూత్రములలో ఊకర, ఓకరములకు పద పాఠమున వదాంతముననున్నట్టివానికి, వగ్రహసంజ్ఞ చెప్పబడినది. ఇక నిపుడికర, ఏకరముల గూర్చి చెప్పుచున్నారు.

8 సూత్రము; అథై కారే కారౌ॥

త్రిభాష్య:- అథేత్యయ మధికారః॥ ఏకారేకారౌ వ్రగ్రహత్వేన విధియేతే ఇత్యేతదధి కృతం వేదితవ్యమ్॥

అథ, ఏకారేకారౌ॥

మణిప్రభ :-

ఇచట అథ శబ్దము విషయాంతరమును సూచించును. అనగ ఇప్పటి వరకు ఊకర, ఓకరములకు వగ్రహసంజ్ఞ గూర్చి చెప్పబడినది. ఇక

నిపుడు వేరొకవానిని గురించి చెప్పబడును. ఈ చెప్పబడునది ఈకార, ఏకారముల గూర్చి అను భావమును ఈ 'అథ' శబ్దము తెలియజేయును. ఇది అధికారవాచకము.

అథ = ఇకనిపుడు ఏకరేకరా = ఏకార, ఈకారముల గూర్చి చెప్పబడును. కాగ వదాస్తమందున్న ఈకార, ఏకారములకెట్టి పరిస్థితియందు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చునో చెప్పబడును.

౪ సూత్రము. అస్మే.

క్రితావ్య:- అస్మే ఇత్యస్మిన్గ్రహణే ప్రస్తవ్యరః ప్రగ్రహో భవతి. యథా:- "అస్మేతే బన్ధుః (1.2-7); అస్మేరాయః (1.2-5) గోరస్మే చన్ద్రాణి (1.2-7)"

అస్మే

మణిప్రభ:-

'అస్మే' అను పదాస్తమందున్న ఏకారము నిత్యము "ప్రగ్రహ" అగును. ఉదాహరణకు:- అస్మేతే బన్ధుః (1.2-7); అస్మేరాయః (1.2-5); గోరస్మే చన్ద్రాణి (1.2-7) ఇత్యాదులు. ఇవట 'అస్మే' ప్రగ్రహ అగును.

10 సూత్రము: త్వే ఇత్యనిష్కాన్తః॥

క్రితావ్య:- ఇతి శబ్దః ఇన్ధ్య గ్రహణత్వం ద్యోతయతి. అనిష్కాన్తః "త్వే" ఇత్యేషః శబ్దః ప్రగ్రహో భవతి. యథా:- "త్వే కర్తుమపి" (3-5-10.1) అనిష్కాన్త ఇతి కిమ్: "అనాగాస్త్యే అదితిత్వే తురాసః" [2.1.11-6] ఇన్ధ్య స్కాన్త ఇన్ధ్యః స ఇన్ధ్యః అనిష్కాన్తః॥

త్వే ఇతి అనిష్కాన్తః॥

మణిప్రభ:-

ఇన్ధ్యమనగ సమాసమందలి పదము. దానియొక్క అస్తము ఇన్ధ్య స్తము. ఇన్ధ్య స్తము కానిది అనిష్కాన్తము. ఇన్ధ్య స్తమగు అనగ, సమాసగతము కాని త్వే ఇతి = "త్వే" అను పదము ప్రగ్రహ అగును.

శ్లోమనగ పదపాఠమున అవగ్రహతో పదవిభాగము చూపుటకు అవకాశము గల సమాసపదము. కాగ అట్టి సమాసమునందు లేనట్టి "తే" అను పదమునందలి ఏకారము ప్రగ్రహ యగును.

సూత్రము నందు అనిష్టమనుట ఎందులకు?

అట్లు అనిష్టమనుటచేత "అనాగాస్తే" "అదితిస్తే" (2.1-11-6) ఇత్యాదులందలి "తే"కు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వారించబడినది.

1' సూత్రము : దేవతే, ఉభే, భాగధే ఉర్ధ్వే విశాఖే శృంగే ఏనే మేధ్యే తృణ్యే తృద్యే దీనికే పార్శ్వే శివే చోఽత్తమే ఏవోత్తరే శివే రథస్తరే ఏత్సరస్యరూపే విరూపే విభురూపే సవోహవిర్ధానే అధిషవతే అహోరాత్రే దృశ్యవ్రతే సుతకస్త్రే ఋక్సామే అత్రే అగ్నితే రైవతే పూర్తే పృథ్వీ విదృతే అన్యతే అచిద్రే బహులే పూర్వజే దృణి ద్వం సదనే॥

విభాష: . దేవతే.... ఇత్యేతాని పదాని ప్రగ్రహ సంజ్ఞాని స్మృతి యథా:— దేవతే... ; ఉభే... ; భాగ... ; భాగ ఇతికిమ్ తగ్గు ఉదధే (5-5 9-1) ఉర్ధ్వే... ; విశాఖే... ; వీఁతి కిం? తస్మిన్.... ఇతి శాఖాస్తరే అస్త్ర... ; ఏనే... ; పార్శ్వ... ; చేఽతికిమ్? సమ్... ॥ తథో ఏవేతి కిమ్? సై... ॥ పీత్.... ; యద్.... ; సం.... ; విష్.... ; సంపత్సరస్య వి విమ ఇతి కిం? అయా.... రూపశబ్దస్య ప్రతి విశేషణం ఉచ్చారణ విస్పష్టార్థం ద్రష్టవ్యమ్! సదో.... సదో ఇతి కిమ్? ఉప.... ॥ నను పదగ్రహణేషు పదం గమ్యేత(1-50). ఇతి సామర్థా త్ "హవిర్ధానే" ఇత్యేకపదసై వ కర్కసిద్ధిః! సదో పదమే వ్యర్థమ్! మైవం! పదగ్రహణే స్థలాస్తరే భిన్నరూపస్య సంభావనాయాం విశేషణం సార్థకం భవతి! భిన్న రూపత్వాఽభావేతు చోద్యమేతదభవేత్! నను తద్ధి "దేవతే" ఇతి పదగ్రహణస్య స్థలాస్తరే సోమ... ఇతి భిన్న రూపత్వాత్ విశేషణేన భవితవ మ్! తచ్చ నాస్తి ఉచ్చతే! దేవతేత్కణ్ఠ పదస్యైవ కర్కవిధానాదత్య విశేషణం న యుజ్యతే! అఖండవిధానమితి కథం వ్రతీయతే? తే కర్కస్య తేనాపాతం.... (4 42. ఇత్యాదినా వృధ

కించిదప్యస్తి॥ యేన సదోపద వై యర్థ్యం అలభతే॥ హనుః....; అధీతి
కిమ్? యసః.....॥ స్తు....; స్తుతేతి కిమ్? ఉర్ధ్వః అతి శాఖాస్తరే॥ పుర్....;
ద్యావా....; కాక్ష్య....; ఇష్ట....; పగత....; విధృ....; వీఠికిమ్? అగ్ని....
అతిశాఖాస్తరే॥ సత్య....; అచి....; పూర్వ....; పూర్వేతి కిమ్? ప్రథ.... ఇతి
శాఖాస్తరే॥ గీర్....॥ కృణుధ్యమితి కిమ్? అపామ్....॥

దేవతే, ఉఖా, భాగధే ఉర్ధ్వే, విశాఖే, శృన్గే, ఏనే,
మేధ్యే..... అచిద్రే, బహుతే, పూర్వతే, కృణుభ్యాః సదనే॥

మణిప్రథ :-

ఈ ముప్పది ఏడు పదములును ప్రగ్రహ సంజ్ఞ కలవి అగును. ఈ
పదములన్నియు, స్త్రీలింగ, నపుంసకలింగ శబ్దములయొక్క ద్వివచన
రూపములు. ఈ పదాస్తమందున్న "వికారము" ప్రగృహ్య-సంజ్ఞ కలది.
ఇచట చెప్పబడిన పదమును అదే అనుపూర్వితో లేదా అదే సంచిశేషముతో
గ్రహించవలెను. ఏకదేశిని గ్రహించి దానిని ప్రగ్రహగ భావించరాదు.

ఉదాహరణ వివరములు :-

- 1 దేవతే — దేవతే సమృద్ధ్యే మైత్ర్యమ్ (2-1-9-3).
- 2 ఉఖే — అచిద్రే బహుతే ఉఖే వ్యవస్వతీ సంచసాథామ్ (4-1-3-2)
- 3 భాగధే-భాగధే భాగదా అస్మై (2-5-6-6).

భాగధే అని ఎందుకు: 'ధే' అని చెప్పరాదా? అట్లు కాదు: 'భాగ'
పూర్వమగు 'ధే' శబ్దమునకే ప్రగ్రహత్వము. అట్లు కానిచో అగ్ని ఉదధే
(5-5-2-) అనుచోట ఉదధేలోని 'ధే'కు కూడ ప్రగ్రహసంజ్ఞ ఉన్నది.
ఈ పదమును పదపాఠమున భాగ-ధే; అనునట్లు ఉద-ధే యని కూడ వివర
శించి రూపవలసియుండును. కనుక ఉదధేయందలి వికారమునకు ప్రగ్ర
హత్వము వారించుటకై "భాగ ధే" యని సంచిశేషముగ చెప్పబడినది.

4 ఉర్ధ్వే — ఉర్ధ్వే సమిధా వా దధాతి [2-6-6-3]

5 విశాఖే — విశాఖే సక్షతమ్ [4-1-10-2]

విశాఖే యని ఎందుకు? శాఖే యనిన చాలదా! అట్లు కేవలము శాఖే యనినచో “తస్మిన్ సహస్రశాఖే” యని శాఖాస్తరమున గలదు. దానియందు వికారమునకు ప్రగ్రహత్వమును వారించుటకు “వి” పూర్వక శాఖే యని చెప్పెను.

6 శృంగే— అస్తరా శృంగే తం దేవతాః [1-2-8-4]

7, 8 ఏనే, మేధ్యే— మేధ్యే ఏవై నే కరోతి [6-2-9-1]

ప్రజేనే క్తి మేధే [6-2-9]

ఏనే వదము ఇంకను [4-6-2-4]; [6-2-9-1]; [1-2-9-8] ముద్రములందు కలదు.

9 తృణే— అసంతృణే హి హనూ అథో ఖలు [6-2-11-3].

10 తృద్యే— సంతృద్యే ధృత్యై [6-2-11-3]

11 కనీనికే— యదతి రాత్రౌ కనీనికే అగ్నిష్టామౌ యత్ [7-2-4-1]

12 పార్శ్వే— పార్శ్వేవరస్సామానః [7-3-10-3]

13 శివే— పితరః సోమ్యానః శివే నో ద్యావా వృధివీ [4-6-1-4]

14 చోత్తమే— వికత్తి చోత్తమే ఉవదధాతి [5-3-7-3]

ఇచట ఉత్తమే యనిన చాలదా? ‘చ’ కార పూర్వకముగ ఎందుకు? చకారపూర్వము కానిచో, సంవత్సరాంతంపొంద్యోత్తమే నునీ [7-2-2-1] అను స్థలమందులి “ఉత్తమే” శబ్దమునకు కూడ ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. దానిని వారించుటకై చకారపూర్వకముగ “ఉత్తమే” యని చెప్పబడెను.

15 ఏవోత్తరే— తథో ఏవోత్తరే నిర్వపేత్ [3-4-9-7]

ఏవ యని ఎందుకు? ఉత్తరే అనిన చాలదా? కేవలము ఉత్తరే అనినచో “నైతి షోడశ్యుత్తరే శేన” [7-1-4-2] అను మంత్రములోని ‘ఉత్తరే’ శబ్దమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. కనుక ఇట్లాంటి స్థలములందున్న “ఉత్తరే” వదములకా సంజ్ఞను వారించుటకై “ఏవ” పూర్వక “ఉత్తరే” అని ఉపదేశము చేయబడినది.

16 శిప్రీ— పీత్వా శిప్రీ ఆవేయః [1-4-30]

17 రథస్తరే— యద్బృహద్రథస్తరే అవ్యక్తముః [7-5-2-2]

18 వత్సరస్య రూపే— సంవత్సరస్య రూపే అప్నువన్తి [7-1-1-1]

18 విరూపి— స మనసా విరూపి ధావయేతే (4-1-10-4) (6-5-2);
(7-12-3);

20 విమరూపి— విమరూపి అహనీద్య రివా2సి (4-1-11-3).

పై యుదాహరణములలో 'రూపి' శబ్దమునకు పూర్వము వత్సరస్య, వి, విమ అనేది విశేషణములందుకు; అనగ "అరూక్షితం దృశ ఆరూపి అన్నమ్ 4-3-13-2) ఇత్యాది స్థలములందలి "రూపి" శబ్దమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వారించుటకు వవిశేషణముగ "రూపి" శబ్దము వదేశించబడెను.

21 సదోహవిర్ధానే— సదోహవిర్ధానే ఏవ సం మినోతి (2-5-5-5).

ఇతల "సదో" పూర్వక హవిర్ధానే శబ్దమునే ఏల గ్రహించవలెను; సూత్రమునందు క్షేపణము "హవిర్ధానే" అని చెప్పినచో, పద్యగ్రహణము వదం గమ్యేత (1-50) అను సూత్రముచే కార్యస్థితి అగును కదో; అట్లు కాదు. పేలు స్థలములందు పద్యగ్రహణముందు పేర్కొనబడుననుచో యా "పదో" అను విశేషణము సార్థకమగుచున్నది. అట్లు భిన్న రూపములు లేని స్థలములందు బాధ లేదు. ఉదాహరణకు: "ఉపరవా హవిర్ధానే ఖాయ నై (2-11-1) యిచోట హ విర్ధానే ప్రగ్రహ కాదు. కనుక ఇట్టి స్థలములందు ప్రగ్రహ సంజ్ఞను వారించుకు "సదో" అని పవిశేషణముగ చెప్పితిమి. అదైనచో సోమ దేవ తే మతిపిదః (3-2-5-2-3). అనుచోటకూడ "దేవతే" అను అనుపూర్వ యున్నది గనుక పూర్వమందు చెప్పిన "దేవతే" శబ్దమును పవిశేషణముగ చెప్పనక్కరలేదా; సూత్రమంతా చెప్పబడిన "దేవతే" అను నది స్వతంత్రమగు వ్యవహరము. కాని "సోమదేవ తే" అనుదానిలో దేవ; తే అనునవి రెండు వదములు. కనుక సూత్రమునందు పవిశేషణముగ "దేవతే" పదోపదేశమక్కరలేదు. ఇక "హవిర్ధానే" అనునది అఖండ పదము కాదు. కనుక సదో అను విశేషణము సార్థకము. మొత్తముపై, "సదో, హవిన్" పదములను పూర్వమందు గల్గిన "ధానే" శబ్దమునకే ప్రగ్రహ సంజ్ఞ. కనుకనే "ఉపరవా హవిర్ధానే..." అనుచోట కేవల హవిర్ధానే శబ్దమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వారించబడెను.

22 అధిషవదే— హనూ అధిషవదే జిహ్వ (2-11-4).

సూత్రమునందు "అధి" అని లేనిచో సవనే సవనే అభిగృహ్ణతి

(6.4-11.4; 8.11-3) మంత్రములోని కేవల "సవనే" శబ్దమునకు కూడ వ్యగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును కనుక దానిని వారించుటకై "అధి" పూర్వక "సవనే" శబ్దము చేర్చబడెను.

23 అహారాత్రే— అహారాత్రే ప్రావిశన్ (1.5 3-7).

— "అహా" పూర్వక "రాత్రే" అను శబ్దమువలె ప్రగ్రహసంజ్ఞ. కనుకనే అతిరాత్రే పశుకామశ్శ్చ (8-8.4.4) అనుచోట "రాత్రో" శబ్దమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వారించబడెను.

24 దృతవ్యతే— ద్వావా నృథివీ దృతవ్యతే అహ్నిదేవీ (1.8-12-2).

— "దృత" పూర్వక "వ్యతే" పదమువలె ప్రగ్రహసంజ్ఞ. కనుకనే యుక్త్యప్రతే ఘోషవతిః (3-1-11-3) ఇత్యాదులందరి "వ్యతే" శబ్దమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వారించబడినది.

25 క్షుద్రకశ్రీ— క్షుద్రకశ్రీ ఏనై శనః దుహి (5 8-4.6)

— ఇవలను "క్షుద్ర" పూర్వక "శ్రీ" శబ్దమువలె ప్రగ్రహసంజ్ఞ. కనుకనే "శాస్త్రే కశ్రీ ప్రాశ్చితి" అనుచోట "శ్రీ"లోని వీర్యము ప్రగ్రహకాదు.

26 ఋక్సామే— ఋక్సామే ఘై దేవేద్యః (8.4.3-1)

— ఇవలను "ఋక్" పూర్వక "సామే" శబ్దమువలె ప్రగ్రహసంజ్ఞ. కనుకనే "ఋక్సామే ప్రతి శబ్దా" అను ఇత్యాదులందుండి మిథ్యములోని "సామే" శబ్దమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వారించబడెను.

27 ఉత్రే— ఉరుదవా పృథివా కేవ్యమందుతాభామ (4.3.2-1)

28 అర్చితే— ద్వావా పృథివీ భవనోన్వయితే (4.7-13-2).

29 దేవతే— శక్త్యరై వతే సామనీ (1.8-13-2).

30 పూర్వే— ఇహాపూర్వే క్షయితాత్ (4.7-7-2); (4-7.13 3).

31 వ్యతే— వ్యతే కామం అన్నాద్యం దుహితే (8-4.3-3).

32 విద్యతే— విద్యతే సర్వతః (8-4-10 3)

చక్షుషీ విద్యతే సమశ్చ (223-8-2).

ఇవలను "వి" పూర్వక "ద్యతే" శబ్దమువలె ప్రగ్రహసంజ్ఞ. కనుకనే

“అగ్నిధృతే” అనుబోధ “ధృతే” అనుబాధికి ప్రతిగ్రహ సంఖ్య వారించబడెను.

కానా నరమందు “అగ్నిధృతే” అని కలదు.

32 అన్నతే — సత్యాన్నతే అవవశ్యన్ (5-8-1-1).

34 అభిద్యౌః — అభిద్రే బహుతే అతే (4-1-3-2).
35 బహులే.

36 పూర్వతే — పూర్వతే నవ్యసేవీః (4-1-1-4). పూర్వతే వేతరే (4-1-1)

ఇచట కూడ పూర్వశబ్దముతో కలిసియున్న “తే” తే ప్రగ్రహ సంఖ్య విధించబడెను. కనుకనే కానాంతరమందలి “పృథమతే” శత్యాదులందు “తే”కు ప్రగ్రహ సంఖ్య వారించబడెను.

37 కృణుత్వా సదనే — గీర్ణా కృణుత్వా సదనే ఋశస్త్వ (4-1-1-4).

దీనికి ప్రత్యుదాహరణ “అశిం త్వ సదనే సావయామి” (4-3-1). కనుక “కృణుద్వ” పూర్వక “సదనే” శబ్దమునకే ప్రగ్రహ సంఖ్య. ఇతర ప్రతులను “సదనే” శబ్దమునకా సంఖ్య దాదలి తెలియబడెను.

ఈ విధముగ ఏకాదా నములగు కురుపుట వీపు వరములను పూర్వరముగ నివరించి, తానికి ప్రగ్రహ సంఖ్యను చెప్పుటయే. ఇకనున్న “ఈకా రా నే” వరములను గూర్చి చెప్పుటయ్యారు.

12 సూత్రము; అమి, చతుషీ, కాశ్య, దేవతా, పల్ననీ, ముష్టి, దీ, నాభి, వహ్నిశవద్యే, అహనీ, జన్మనీ, సుమ్మనీ, సామనీ, శ్చాన్దవీ, బక్షవీ, ధర్మ, ద్యావా వృద్ధివీ.

తిగ్రహస్య :- అమి...; అశ్వకాని పల్ననీ ప్రహరణ సంఖ్యని స్మయః. ఇతాః:- అమి...; చతు...; కాశ్య...; దేవతా...; పల్ననీ...; ముష్టి...; దీ...; నాభి...; వహ్నిశవద్యే...; అహనీ...; జన్మనీ...; సుమ్మనీ...; సామనీ...; శ్చాన్దవీ...; బక్షవీ...; ధర్మ...; ద్యావా...; వృద్ధివీ...; ముష్టి....

అమీ చక్షుషీ కార్షీ..... ద్యౌవావృథివీ

అను ఈ పదునారు పదములు పరిగ్రహ్యం గనును.

మణిప్రభ :-

1 అమీ— అమీ త్వా జహతి (3-2-1-3); అమీవా ఇదమ్ (3-3-7-1).

2 చక్షుషీ— చక్షుషీ వా ఏతే యజ్ఞస్య (2-8-2-1)

3 కార్షీ — కార్షీ చాపానహవము ఇతే (3-4-4-1; 6-6-1)

4 దేవతాఫల్లనీ— పితౄ దేవతా ఫల్లనీ నక్షత్రమ్ [4-4-10 1].

ఇచట “దేవతా” శబ్దము పూర్వమందున్న “ఫల్లనీ” శబ్దము నకే ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. కానిచో రాదు. చాపారణకు ‘యద్విత్తీయం’ సా ఫల్లనీ [2-1-2] ఇచట ఫల్లనీ ప్రగ్రహ కాదు.

5 ముష్టి— ముష్టి కరోతి వాచమ్ [3-2-1 7; 6-1-4-3].

6 దీ— ప్రధీ తా ఇక్ష్మ మధ్యే [7-4-11-2]

7 నాభీ— రజతనాభీ వై శ్వదేవ [5-5-4]

8 వపాశ్రవణీ— వపాశ్రవణీ పరిహరతి [6-1-9-6]

“వపా” శబ్ద పూర్వకమగు “శ్రవణీ” శబ్దమే పరిగ్రహ గనును. “వపా శ్రవణీ” ఇత్యాదులందలి “శ్రవణీ” శబ్దము ప్రగ్రహ కాదు. ఈ విషయమును “వపా” అను విశేషణము తెలియ చేయును.

9 అహనీ— అహనీ ద్యౌరిహసి [4-1-11-3].

10 జన్మనీ— అథ నిహసి జన్మనీ [1-4 12]

11 సుమ్మినీ— సుమ్నాయ సుమ్మినీ [1-1-13-3].

12 సామనీ— సామనీ ప్రతిష్ఠిత్యై [4-4-2 3] (1-8-13-3)

13 వైష్ణవీ— వలగహవా వైష్ణవీ బ్రహ్మన్ననీ (1-3-2-2)

14 ఐక్షవీ— ఐక్షవీ తిరశ్చే [6-2-1-5]

15 దర్శి— దర్శి త్రీణీష అనని [2-2-12-7] [4-4-4-6]

16 ద్యౌవావృథివీ— ద్యౌవావృథివీ ఏవ స్వేన [2-1-4-7]

ఇచట ‘వృథివీ’ శబ్దమునకు పూర్వమందు “ద్యౌవా” శబ్దమే యారంభ వలెను. అట్లు కానిచో “వృథివీ” లోని ఈకారమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ రాదు.

ఉదాహరణకు “మహి ద్యోః పృథివీ చ నః” (3.3.0-2), ద్యోః ద్యావా శబ్దములు సమానార్థకము లైనను, వాని అనుపూర్వీయందు భేదమున్నది గమక ద్యోః తర్వాతన్న పృథివీ శబ్దము నకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వారింబడిను. కాగా, ‘ద్యావా’ పూర్వక ‘పృథ్వీ’ శబ్దమే ప్రగ్రహ అగును.

13 సూత్రము : పూర్వశ్చ॥

త్రిభాష్య:- చకారేణాన్వాదిష్ట ద్యావా పృథివీ ఇత్యస్మాత్ పూర్వోఽపి ఈకారే కారో వాపదాంతః ప్రగ్రహో భవతి, యథా:- యావతీ ... అవిన్నే ...

పూర్వః, చ॥

మడివ్రథ:-

సూత్రమందలి చకారము “అన్వాదేశోఽన్యస్య” 1-58 సూత్రము ననుసరించి పూర్వ సూత్రమునుండి “ద్యావా పృథివీ” అను పదమును ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ, “ద్యావా పృథివీ” అను శబ్దమునకు పూర్వమందున్న ఈకార ఏకారాంతపదములు ప్రగ్రహసంజ్ఞ కలవి అగునని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :- యావతీ ద్యావా పృథివీ మహిత్వా (3.2.6-1)
అవిన్నే ద్యావా పృథివీ (1-8.12.2) కాగ,

ఇచటనున్న యావతీ, అవిన్నే శబ్దములలోని ఈకార, ఏకారములు ప్రగ్రహ అగును.

14 సూత్రము : నరున్ధే నిత్యమ్॥

త్రిభాష్య:- రున్ధే ఇత్యన్యస్యరో ద్యావా పృథివీ ఇత్యేతస్మాత్ పూర్వోఽపి న ప్రగ్రహో భవతి, పశు.... నిత్యశబ్దః ప్రాప్త్యంతర నిషేధాత్, రున్ధే... ; వీడాది (4.38) ప్రాప్తిః॥

న, రున్ధే, నిత్యమ్॥

మడివ్రథ:-

అనగ పూర్వ సూత్రమందు చెప్పినట్లు “ద్యావా పృథివీ” శబ్దమునకు

పూర్వమందున్నను “దుస్థే” పదమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ రాదు. కనుకనే “సహనీహానీకుశే ద్యౌషా వృక్షే గచ్ఛ స్వాహా” (4-11-1) అనుచోట “దుస్థే” శబ్దమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ రాదని ఈ సూత్రముచెబుచున్నది.

అట్లయిన “సదుస్థే” అనిన చాలదా: “నిత్యమ్” అని ఎందులకు: అనగ, ఉత్తర ఉత్తర చెన్నబోవు సూత్రము లలో దీనినిచేత నను “దుస్థే” శబ్దము నకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చుచున్నచో దానిని వారించుటకు “నిత్యమ్” అని చెప్పబడినది. ఉదాహరణకు “విష్ణోర్ కృష్ణాశ్వరావో యదా వరః (4-8) తేను కుశోత్కేన చ యదా” శబ్దమునకు పూర్వమందున్న కుశార, విశారము లకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ చెప్పబడినది. దా వలన “దుస్థే యదా సహస్రమ్” (2-1-5-2) అను స్థలముననున్న ‘దుస్థే’ శబ్దమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చు చుండగ దానిని వారించుటకై ఈ సూత్రము నందు “నిత్యమ్” తనీ జేప్ప బడినది.

15 సూత్రము:— హరి సహరి సహాతి కల్పయన్తి ఆప్యషతి ఆహుతి ।

త్రిభాష్య:— హరి....; అత్యంతస్య స్వ స్వరః ప్రగ్రహః స్వోక్తిః హరి....; సహ....; సేతకీమే; తిమ్....; తిత్తి శోభా తిరి సేవో....; సేతకీమే; హాతి అతి శాఖా స్థిరీ తిథ్య....; యురిజ్ఞ....; వేతి? (తీ + తితి) కిమే; పృష....; పరః....; వత్తి కిమే; హాతి అతి శాఖా శ్చరే॥

హరి, సహరి, సహాతి, కల్పయన్తి, ఆప్యషతి, ఆహుతి.

మతీప్రభ:—

ప్రే ధ్దములలోని అంత్యస్వరము ప్రగ్రహ తీగును.

1 హరి—తే యుజ్ఞా పృషతి అభూతమ్ (4-8-9-4).

2 సహరి — సహరి సవర్యాత్ (4-11-1).

‘సహరి’ లో సకారమెందుకు: తీసిగ నెత్తురక “హరి” శబ్దమునకి ప్రగ్రహ సంజ్ఞ. అన్యవర్తనార్థమగు “హరి” పదమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ రాకాదు.

ఉ:- “వతం ఆహూతి శబ్దమున్నే” అని శాఖాతతవమందున్నది. కనుక అట్టి ‘అహూతి’ అనీ ‘శాఖాతమునకు’ ప్రగ్రహము వారిండుటకై సహృద్యక ‘హూతి’ అని చెప్పబడినది.

3 సహూతి — సహూతి వనతం గిరః (2-2-14-1).

ఇవట సకారమెందుకు శేవల “హూతి” శబ్దమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞను వారిండుటకై, సహృద్యకముగ చేప్పబడినది. అనగ సహృద్యకే “హూతి” శబ్దమే ప్రగ్రహ అగును. ఇతరము కాదు. ఇవాహారణ్యకు హూతి పుత్రర్థ హూతి అని శాఖాస్తరమునందు కలదు. అచటి ‘హూతి’ శబ్దము ప్రగ్రహ కాదు.

4 కల్పయన్తి — అధ్వరం కల్పయన్తి ఉర్ధ్వం యజ్ఞమ్ (1-2-12-2).

5 అవృషతీ — యున్ధాపృషతీ అభూతామ్ (4-6-8-4)

ఈ పూర్వకే పృషతీ శబ్దమునేక ప్రగ్రహ నిరర్థక, అట్లుకానితో “వృషతీ స్థూల వృషతీ” (3-6-12) ఇత్యాది స్థలములందలి వృషతీ శబ్దమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞకు కారించుటకై పూర్వకముగ వృషతీ శబ్దము మోక్షశ్రుత్య చెప్పబడెను.

6 అహూతీ — పురోదాశిరీచీతి త్రివిధతీ ఖాహూతి (1-6-2-3-4)

ఇవటను ప్రగ్రహసంజ్ఞ “అ” పూర్వక “హూతి” శబ్దమునకే అగును. శాఖాస్తరమందలి శేవల “హూతి” శబ్దమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ పోరేరచేపడినది.

16 సూత్రము : పూర్వశ్చే

త్రిశావ్య:- చకరాన్వాదేశాత్ “అహూతి” అత్యంతస్మాత్ పూర్వ కేకార ఏకారో వా పదాంతః ప్రగ్రహో భవతి. యథా:- ట్టికో....॥

పూర్వశ్చే । చ ॥

సూత్రీకృత :-

సూత్రమందలి చకరమును సూత్రము 16కి శ్రునున్నించి, పూర్వ సూత్రమ నుండి “అహూతి” శబ్దమును ఈ సూత్రముల్లోనికి అన్వాదేశము

చేయును. కాగ, “అహుతీ” శబ్దమునకు పూర్వమందున్న పదాంతముగు ఈకారము, లేదా ఏకారము ప్రగ్రహ అగును అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ:- “పురోదాశ మేతే అహుతీ జహోతి” (1-5-2-3)। ఇచట ‘మేతే’ లోని ఏకారమ ప్రగ్రహ అగును.

17 సూత్రము : వాససీ తపసీ రోదసీ ॥

త్రిభాష్య:- వాససీ, తపసీ, రోదసీ, ఇత్యేతాని ప్రగ్రహ సంజ్ఞాని భవంతి।
యథా:- వాస....; సాజ్ఞా....; ఇమే... ॥

వాససీ । తపసీ । రోదసీ ॥

మణిప్రభ:-

వాససీ తపసీ రోదసీ— ఈ పదాంతములందున్న ఈకారము ప్రగ్రహ అగును.

ఉదాహరణ:- వాససీ— “వాససీ ఇవ వివసానా” (1-5-10-1)

తపసీ— “సాజ్ఞాదేవ దీక్షాతపసీ అవరున్ధే” [6-1-1-2]

రోదసీ— “ఇమే వై రోదసీ తయోః [5-1-5-4].

18 సూత్రము : పరశ్చ॥

త్రిభాష్య:- చకరాన్వాదిష్ట రోదసీ ఇత్యేతస్మాత్పర ఈకార ఏకరో వా పదాంతః ప్రగ్రహో భవతి। యథా:- అన్ని... ॥

పరః। చ॥

మణిప్రభ:-

సూత్రమందలి చకారము, [1-5-8] సూత్రముననుసరించి పూర్వ సూత్రమునుండి “రోదసీ” అను పదమును ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ “రోదసీ” శబ్దమునకు పరమందున్నట్టి పదాంత ఈకారము లేక ఏకారము ప్రగ్రహ అగును. అని సూత్రార్థము.

ఉదా:- శస్త్రం రోదసి వాచశానే [1-7-13-1] ఉచు వాచశానేని
ఏకారము వ్రగహ అగును.

19 సూత్రము : వ్యవస్వతీ భరిష్యస్తీ నః పృథివీ ||

తిభాష్య:- వ్యవస్వతీ... శస్త్రేతేష్వస్త్య శ్వరశ పదాస్తా వ్రగహతో
భవతి। యథా:- వ్యవ....; అస్తి....; ద్యావా....; నః ఇతికిమ్; రేజ....||

వ్యవస్వతీ, భరిష్యస్తీ, నః పృథివీ ||

మణివృథ :-

ఈ మూడు పదములతో చివరనున్న ఈకారము వ్రగహ అగును.
అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణ:-

వ్యవస్వతీ — వ్యవస్వతీ సంవసాశామ్ (4-1-3-2).

భరిష్యస్తీ — అగ్నిమస్తర్పరిష్యస్తీ శ్యేతిష్ట సమ్ (4-1-3-2).

నః పృథివీ — ద్యావా నః పృథివీ ఇమాం సిధ్యమ్ (4-1-11-4).

సూత్రమునందు “నః” పూర్వకముగ్గు “పృథివీ” శబ్దమునకే వ్రగహ శా
సంజ్ఞ రావలెను. కేవల పృథ్వీ శబ్దమునకాసంజ్ఞ రాదు అని అభిప్రాయ
ముతో “నఃపృథివీ” అని ఉపదేశించబడినది. పృథ్వీదాహరణ:- “రేజతే
అగ్నే పృథివీ మభేజ్య” (4-1-11-4).

20 సూత్రము : యే అప్రథేతాముర్వీ తే అన్య యం క్రన్తసి
ఛన్తస్వతీ తే ఆచరన్తి అన్తరేతాః ||

తిభాష్య:- యే అప్రథేతా మిత్యేతా స్పృక్షు ఈకార ఏకరోవా పదాస్తా
పగ్రహో భవతి। యథా:- యే...; అప్రథేతామితికిమ్; యేత్తే...;
ఉర్వీ....; తే...; అస్యేతి కిమ్; తేఽవ....|| యన్త....; క్రన్తసీతి కిమ్;
యమగ్నే....|| ఛన్త....; తే ఆచ....; ఆచరన్తి కిమ్; తేనో....|| అన్తరా....||

యే అప్రథేతామ్, ఉర్వీ, తే అస్య, యం కృష్ణసీ, ఛన్దస్వతీ॥

తే ఆచరన్తీ, అన్తరా, ఏతాసు ॥

మదీప్రభ:-

“యే అప్రథేతామ్” అనునవి ఒక ఋక్కుయొక్క ప్రారంభమందలి పదములు. అట్లే ఉర్వీ; తే అస్య; యం క్రష్ణసీ; ఛన్దస్వతీ; తే ఆచరన్తీ; అన్తరా అనునవి కూడ వేర్వేరు ఋక్కుల ప్రారంభమందలి పదములు. ‘ఏతాసు’ ఈ ఋక్కులందలి ఈకారాంత ఏకారాంత పదములు ప్రగ్రహ సంజ్ఞను పొందునని సూత్రమున.

1 “యే అప్రథేతామమితేభిః” (4-7-15-8) ఈ ఋక్కునందు “యే” అను పదమే కాక, ఇంకను మూడు ప్రగ్రహాలు కలవు.

ఈ సూత్రమున ఋక్కుయొక్క తొలి రెండు పదములను చెప్పక కేవలము “యే” అనియే చెప్పినచో యేతే వస్థానః.... (7-5-2-4) అను ఋక్కు కూడ గ్రహింపబడును. కనుక దానిని వారించుటకై “యే అప్రథేతామ్” అని రెండు పదములను సూత్రమున చెప్పెను.

2 “ఉర్వీ రోదసీ వరిహః” (4-7-15-8) ఈ ఋక్కునందు మొత్తం నాల్గు ప్రగ్రహాలు గలవు. అయితే ఇందులో ‘రోదసీ’ అనుదానికి 17 వ సూత్రము చేతనే ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చుచున్నది.

3 “తే అస్యయోషదే”.... (4-1-8-2) ఇందు రెండు ప్రగ్రహాలు కలవు. సూత్రమునందు “తే అస్య” అను రెండు పదములను చెప్పక, కేవలము ‘తే’ అని మాత్రమే చెప్పినచో “తేఽవర్తన్తస్వతవసోమహిత్యనా” (4-1-11-3) అనెడి ఋక్కుకూడ గ్రహింపబడును. కనుక దానిని వారించుటకై “తేఅస్య” అని ఋక్కు యొక్క ప్రారంభమందలి రెండు పదములను చెప్పెను.

4 “యం క్రష్ణసీ అవసా ....” (4-1-8-5). ఇందు మరి రెండు ప్రగ్రహాలు కలవు. సూత్రమున కేవలము ‘యమ్’ అని మాత్రమే చెప్పినచో “యం అగ్నే వృత్సు” (1-3-13-2) అను ఋక్కును కూడ గ్రహించవలసి యుండును. కనుక దానిని వారించుటకై “యం కృష్ణసీ” అను రెండు పదములు చెప్పబడెను.

5 “ఛన్దస్వతీ ఉషసా”... (4-3-1:-1) ఇందు ఏడు ప్రగ్రహాలు కలవు.

6 “శే ఆచర స్తీ.... (4-6-6-2). ఇందును ఏడు ప్రగ్రహాలు కలవు. ఆచర స్తీ అని ఎందుకు? ఆచర స్తీ అను పదము లేనిచో తేనో అర్వస్తో హ వస ప్రతః (1-7-8) అను ఋక్కుకూడ గ్రహింపబడును. కనుక దీనిని వారించుటకై “శే ఆచర స్తీ” అను రెండు పదములు చెప్పబడెను.

7 అస్తరా మిత్రా వరుణా చర ని (5-1-11-2). ఇందు నాల్గు ప్రగ్రహాలు కలవు.

21 సూత్రము : నోవస్థే.

త్రిభాష్య:- ఏతాసు ఋక్తు “ఉవస్థే” ఇత్యస్యాన్యై స్వరః పదాంతః ప్రగ్రహో న భవతి. యథా:- మాతే.... ఉపేతి కిమ్? యే....

న, ఉవస్థే॥

మణిప్రభ:-

“పూర్వ సూత్రమువందు చెప్పబడిన ఏడుఋక్కులలో “ఉవస్థే” అను పదమందలి చివరి ఏకారము ప్రగ్రహ కాదు” అని సూత్రార్థము. పూర్వ సూత్రముందు చెప్పబడిన ఋక్కులయందుండుటచే “ఉవస్థే” అనుదానికి ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చుచుండగ ఈ సూత్రముచే నిషేధించబడినది. అయితే ఈ నిషేధము ఉపపూర్వక “స్థే” అనుదానికి మాత్రమే. అట్లుగాక కేవలము “స్థే” అనినచో “ఉర్వి రోదసీవరివః” (4-7- 5-6) మంత్రములో నున్న ప్రతి-“స్థే” కూడ నిషేధించబడును. కాని అది ఇష్టము కాదు. కనుకనే సూత్రమున “ఉవస్థే” అని చెప్పబడినది. కనుక “ప్రతిస్థే” అనునది ప్రగ్రహ అగును.

22 సూత్రము : ఇరావతీ పృథ్వీత్యాదాధారః॥

త్రిభాష్య:- ఇరావతీ పృథ్వీతి = ఇరావతీతి శబ్దమారభ్య, ఆదాధార “దాధార” శబ్ద పర్యంతమీకర ఏకారో వా పదాంతః ప్రగ్రహో భవతి.

యథా:- ఇరావతీ....॥

ఇరావతీ ప్రపృతి, ఆ, దాధారః॥

మణిప్రభ:-

ఇరావతీ ప్రపృతి = “ఇరావతీ” అను శబ్దముతో మొదలయి, ఆదా

ధార=దాధార వర్యస్తము. (గల యజుస్సునందలి తాగమున పదాస్త్ర మందలి-తాకార, ఏకారములు ప్రగ్రహాలు అగును).

ఈ సూత్రము 2.2.13.2 (ఇథాపతిః ధేనుమతి...దాధార) అను యజుస్సునందలి ఏకశ్లేశితాగమూనకు చెల్లుదు. “ఇతాపతిః స్థుంచి దాధార” వరకు గల యజుర్పాఠమునందు మొత్తము ఆరు ప్రగ్రహాలు గలవు. ఇందులో “రాదసి” అనుదానితి 17 వ సూత్రముచేతను “మనపే” అనుదానితి, చెప్పబోవు సూత్రము (54) చేతను క్రమముగ ప్రాప్తి నిష్పేదములు కలుగుచుండును. కాగ, తా-సూత్రము మిగిలిన నాల్గు వదములకు మాత్రమే ప్రగ్రహ సంజ్ఞ విధించుచున్నది.

23 సూత్రము : పూర్వజే ప్రభృత్యాఽయమ్॥

ఇథాపతిః పూర్వజే ప్రభృత్యయోర్ధ్వ వర్యస్తర తాకార, ఏకారవా పదాస్త్ర ప్రగ్రహభవతి. యథా “పూర్వజే....” (2.6-7.5) అజ్ వదం మహ్యహయోరశర్తతే.

1 నను పూర్వజే... ఇతాపతిర్వర్య, ‘అయం’ శక్తితత్పర్యస్తం స్థలఘోతత్పర్యస్తం భిషయః కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే భవత్పతే ఉపబ్రాహ్మణ్యాతిత్వాత్. “కృణుర్వ్యం నదనే” (4.11) ఇతి గ్రహణస్య ప్రయర్థ్యం స్యాత్. తస్మాభూదితి తస్మాదేతత్త్వమేతత్పూతవిషయో న భవతి.

2 నన్వత్ర పూర్వజే గ్రహణ మనర్థకమ్ “పూర్వజే కృణుర్వ్యం నదనే” ఇతి తత్త్రైవోక్తత్వాత్. కింతు వర్షప్రభృత్యై తావత్ వాఽయమ్. నేతి బ్రూమః. పరిగ్రహణద్యయ సంభవాత్. కుత్రవా అవధి నియమత్వేన స్వీకార ఇతి సందేహః స్యాత్. కించ “అసన్న నందేహే” (1.25) ఇతి నియమాత్. ఉత్తరావధి సన్నికృష్టా ద్విధీయ పరిశబ్ద ఏవ స్వీకర్యవ్యః. తథా సతి పూర్వ పరి శబ్దస్య చ ప్రగ్రహత్వం న స్యాత్. తచ్ఛానిష్ఠమ్.

3 నను భవన్యతేఽపి “పూర్వజే” ద్వయ సంభవాత్ కుత్ర వా గ్రహణమితి సందేహః. సమానః. తిథ్యా యుక్త్యుక్తమనిష్ఠంచ సమానమ్. ప్రేవమ్. పూర్వజే ఇతి వదమత్ర కార్యభాక్త్యేన నోచ్యతే, యేన పానరుక్తం భవేత్.

కిన్ను “పూర్వశ్చ ఆసా జే శబ్దస్య” పూర్వజే ఏతత్ప్రభృతీతి ఉపలక్షణ-
త్యేనోచ్యతే।

4 నను తర్హి ఉపమాత ఇతి పదం అతిక్రమ్య అయమితి అవధిత్వేన
కిమర్థముచ్యతే। “ఉపమాత” ఇతి పదానాం బాహులేపి అసన్నప్రసక్తేహి
(1-25) ఇతి వచనాత్ ప్రాధమికస్యైవ గ్రహణసిద్ధిః। మైవమ్। “ఉపమాత”
ఇతి పదగ్రహణే తత్రసూత్ర గౌరవ దోషః। ఉపి త్యేతావన్నాత్రస్య ఆది
భూతస్య అంశస్య (ఇంగాంశస్య) వదత్వం గౌణమ్। “అయం” ఇత్యస్య
తు ముఖ్యమ్। “ముఖ్యే సంభవతి నగౌణం” ఇతి నియమాత్, అయమితి
యుక్తం గ్రహణమ్। నను ఏతేనైవ న్యాయేన ఆద్యావధేరనువవన్నతా
నాఽయం పక్షః। ముఖ్య సంభవాఽబావాత్। తథాహి.... “హ్యయత ఇతి
ముఖ్యే స్వీకృతే అభివిధి న్యాయేన తస్మాపి గ్రహణం స్యాత్। తచ్చాఽని
ష్టమ్। “అతే సమావ పదే (4.54) ఇతి వచనాదేతదనిష్ఠం మా భవేదితిచేత్
“ప్రకృత్యా వంకస్య దూరాదస్పర్శనం వర” మితి న్యాయాత్ “హ్యయత”
ఇతి ఉచ్చార. తవ్య నిషేధ కథనాదపి తదనుచ్చారణమేవ రమణీయమ్।
ఇతి ముఖ్య సంభవాఽభావస్తదవస్థ ఏవ। తస్మాదస్మిన్నూతే అనుపపత్తి రేకో
నాస్తి॥

పూర్వజే । ప్రభృతి । ఆ । అయమ్ ॥

మణివ్రథ :-

పూర్వజే మొదలు అయం శబ్దాస్తమువరకు గణ యజుస్సు (2-6-7-5)
నందు పదాస్తమందున్న ఈకార ఏకారములు ప్రగ్రహాలు అగును. అని
సూత్రీభావము. పస్త్రత సూత్రము నకు విషయమగు యజుర్భాగము —
“హ్యయతే పూర్వజే ఋతావరీ శ్యాహ పూర్వజే హ్యేతే ఋతావరీ దేవీ దేవ
పుత్రీ శ్యాహ దేవీ హ్యేతే దే పుత్రే ఉపమాతోఽయమ్”॥ పై యజుస్సు
నందు ఈకార, ఏకారాస్తములగు పదములు మొత్తం పది కలవు. ఈ
పదింటికి ఈ సూత్రమనే ప్రగ్రహసంజ్ఞ విధించబడెను. చెప్పబడెను. ఇంత
టితో సూత్రీవరణమైనది.

ఇకనిపుడు భాష్యకారుడు తన వ్యాఖ్యలో కొన్ని సంభేదములకు సమా-
ధానములను చెప్పుచున్నారు.

సూత్రము నందు రెండు “పూర్వజే” శబ్దములున్నవి. కనుక ఎవరి నుంచి గ్రహించవలెనని సందేహము. అయితే సూత్రములో “అజే” అను నిపాతకు యిచట “మర్యాదాయామ్” (తేనవినా) “ను అర్థము కల్గినదగుటచే మొదటి పూర్వజే పదము ను, చివర “అయమ్” పదము ను వదిలి, మిగిలిన భాగమునంతను గ్రహించవలెను.

తొలి పూర్వజే శబ్దమునుకూడ ఏల గ్రహించరాదు? గ్రహించుట అనవసరము. పూర్వజే కృణుధ్వం సదనే (1-11) అను సూత్రము చేతనే “పూర్వజే” శబ్దమునకు ప్రగ్రహాత్వము రాగ మరల యిచట గ్రహణమనవసరము గద.

ప్రశ్న :- అట్లైనచో సూత్రమిందు “పూర్వజే” శబ్దమే యనవసరము. “యితావరీ” లోని ‘వరీ’ శబ్దము మొదలగు అని సూత్రము నందు చెప్పినచో చాలును గద?

అట్లు కాదు. సూత్రమునందు “వరీ” అన నది రెండు స్థలములలో కలదు. కనుక ఏ “వరీ” శబ్దమును గ్రహించవలెనను సందేహము కలుగును. అప్పుడు “సన్దేహే” (1-25) అను సూత్రము చే రెండవ వరీ శబ్దమునే గ్రహించినచో, పూర్వ ‘వరీ’ శబ్దమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞరాదు. అట్లు రాకుండుట యిష్టమే కాదు.

ప్రశ్న :- అలాగైనచో, సూత్రము నందు రెండు “పూర్వజే” పదములు ఉన్నవి కద. మరి యిచట కూడ సూత్రము నందు చెప్పిన దోషము లే యిప్పుడు మీకును వచ్చుచున్నవి కద.

అట్లు కాదు. సూత్రము నందలి ‘పూర్వజే’ శబ్దమునకు పూర్వమందున్న “జే” శబ్దము (పూర్వశ్చ అసౌ జే శబ్దశ్చ - పూర్వజే) అని అర్థమును ఒప్పేదము. అప్పుడు మా పక్షమున సందేహమునకు, దోషములకు ఆస్కారము లేదు.

ప్రశ్న :- ఉత్తరావధిగ “అయం” శబ్దమెందుకు? ‘ఉపహాత’ శబ్దము లోని ‘ఉప’ శబ్దమువరకు అని చెప్పిన చాలును గద? ఏలయన చివరి ప్రగ్రహకు దగ్గరగమన్న పదము “ఉప” గును కాని “అయం” కాదు గద?

నిజమే కాని 'ఉప' అనునది స్వతంత్రపదము కాదు. మరియు నది గౌఢము. "అయం" అనునది స్వతంత్ర ప్రధానపదము. స్వతంత్రపద ముండగ గౌఢమును గ్రహించరాదు కద! పోనీ "హ్యయతే" అను పదమ నే తొలి పదమ గ గ్రహించి, "అజ్" అనుదానికి అభివిధిఃనిః కర్తవ్యము చెప్పినచో "హ్యయతే" ను కూడ ప్రగ్రహగ స్పీకరించవలెను. కాని అది ఇష్టము కాదు

ప్రశ్న :- "హ్యయతే" ను పూర్వ పదముగ గ్రహించి 'అజ్' నకు అభి విధి కర్తవ్యము చెప్పినను, "హ్యయతే" అనుదానికి అతే సమానపదే (4-54) అను సూత్రముచే నిషేధమును చెప్పుకొనవచ్చును గదా?

అట్లు కాదు. అక్కరలేని పదమును గ్రహించుట యిందలకు; నురల దానికి నిషేధము చెప్పబెందులకు?

'అడుసు త్రొక్కనేల కాలు కడుగనేల?' అను సామెతనన పరించి, దానిని పదలిపేయుము.

ఈ విధముగ సూత్రము నందలి ప్రతి పదమ సార్థమని త్రిభాష్య రత్నకారుడు స్పష్టపరచెను.

ఈ విధముగ చర్చను "విద్మి" పండితుడు "అక్కరలేని సోది" అని నిరసించెను. కాని అతనికిమీ తెలియును భారతీయవ్యాఖ్యాసరళి. విద్యా డ్ధికి ఈ విధముగ అలోచనా శక్తి, స్వయముగ విమర్శించగల శక్తి యుక్తులను క్రమ ప్రమముగ అలవాటు జేయుటకు, మందమధ్యమాధి కారల మేధను పదును పెట్టుటకు ఈ విధముగ శిక్షణ అవసరమని మన ప్రాచీనుల అభిప్రాయము. కనుక అవకాశమున్నంతలో యీ విధముగ విన్యాసములను వ్యాఖ్యాకారులు జేయుట పరిపాటియే॥

24 సూత్రము : ఇమే గర్భముపైవరసేన పరః ॥

త్రిభాష్య :- ఇమే ఇత్యస్త్యస్త్యరో గర్భః ఉప, ఏవరసేన, ఏవం పరః పదాంతః ప్రగ్రహః స్యాత్. యథా —; యదిమే....; ఇమే. .; ఇమే....; రసేనేతి కిమ్? ఇమా....; ఏవం పర ఇతి కిమ్? అధ్య....॥

ఇమే । గర్భమ్ । ఉప । ఏవ రసేన । పరః ॥

మఠీప్రభ:-

‘ఇమే’ అను పదము, గర్భం, ఉప, ఏవరసేన అను పదములలో దేనినైనను పరముగ కల్గియున్నచో “ఇమే” లోని ఏకారము “ప్రగ్రహ” అగును.

ఉదాహరణ:- “యది మే గర్భమదధాతామ్” (2-4-3-2).

“ఇమే ఉపవర్తస్యతః” (6-1-3-1)

“ఇమే ఏవ రసేనాఽనక్తి” (6-3-11-3)

సూత్రమునందు ‘ఏవ రసేన’ అని రెండు పదములు ఎందుకు? కేవలము ‘ఏవ’ అని ఒక్క పదమును చెప్పిననేమి? రసేన అని తేనిచో “ఇమ ఏవాస్మైలోకః” (2-4-10-3) లోని ‘ఇమే’ కు కూడ ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. కాని అది అనిష్టము. కనుక అట్టి స్థలములందు “ఇమే” అనుదానికి ప్రగ్రహ సంజ్ఞను వారించుటకై “ఏవ రసేన” అను రెండు పదములను చెప్పెను.

వ్యాఖ్యానమున “ఏవం పరః” (వీటిని పరముగ కల్గిన) అని ఏవ కారము ఎందుకు? అట్లా పదనిర్దేశము చేయుచో “ఇమే” అను పదమునకు సర్వత్ర ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. ఉదాహరణకు :-

“అద్యర్తవ్యా వా ఇమే దేవాః” అనుచోట ‘దేవాః’ అను పదము పరముగ నున్నను ‘ఇమే’ ప్రగ్రహ అగును. కాని యది ఇష్టము కాదు. కనుక “ఈ పదములు పరముగ నున్నచో” యని పదనిర్దేశము చేయబడినది.

25 సూత్రము:- క్రూరమాపః సజాద్రుహ్మజై తేషు చ ॥

త్రిభాష్య:- ‘ఇమే’ ఇతి ‘చ’ శబ్దోఽన్వాదిశతి । క్రూరమ్, అపః, సజాః, బ్రహ్మజ ఏతేష్యనువాకేషు “ఇమే” ఇత్యన్త్య స్వరః పూర్వోక్త నిమిత్తాఽభావేఽపి ప్రగ్రహో భవతిః క్రూర....; ఇత్యత్ర యథా రోద....॥ అపో....; ఇత్యత్ర...; ఇమే....;॥ సజా.... ఇత్యత్ర యథా ఏతశ్చ....॥ బ్రహ్మ....; ఇత్యత్ర యథా నహి మే....॥ జేఽతికిమ్? బ్రహ్మ.... ఇత్యత్ర త్రయ....; ఇత్యన్త్య ప్రగ్రహత్వం మాభూదితి॥

కూరమ్, అపః, సజాః, బ్రహ్మజ, ఏతేషు, చ,

మణిప్రభః:-

కూరమ్; అపః; సజాః; బ్రహ్మజ — అనెడి పదములతో ప్రారంభమగు అనువాకములందలి “ఇమే” అను పదము, పూర్వ సూత్రమున చెప్పబడిన నిమిత్తములు లేకపోయినను, ‘ప్రగ్రహ’ అగును.. అని సూత్రార్థము. సూత్రమందలి ‘చ’ కారము పూర్వ సూత్రమునుండి ‘ఇమే’ అను పదమును అన్వాదేశము చేయును.

1 కూరమివపై.... (5-1-5) అను అనువాకమునందు మొత్తము మూడు ‘ఇమే’ పదములు కలవు. “రోదస్యోరిత్యాహేమేవై రోదసి” (5-1-5-4). ఇట్లే మరిరెండు ‘ఇమే’ పదములు కలవు.

2 అపోవరుణస్య పత్నయః.... అను అనువాకమున (5-5-4) మూడు స్థలములందు ‘ఇమే’ అను పదములు కలవు. “ఇమే ఏవోవదత్తే” (5-5-4-1).

3 సజారట్ట.... అను అనువాకములో (5-6-4) ఒకే యొక మంత్రమున— “ఏతశ్చ ఇమే అశ్వినా సంవత్సరః” అను స్థలమున “ఇమే” అను పదము కలదు.

4 బ్రహ్మజ జ్ఞానమ్.... (5-2-7) అను అనువాకములో ఒకేయొక “ఇమే” అను పదము “నహిమే యజుషా పుమర్హతి” (5-2-7-4) అను మంత్రములో కలదు.

అట్లు ఈ అనువాకములలో నున్న “ఇమే” అను పదములన్నియు ‘ప్రగ్రహ’ సంజ్ఞ కలిపి అగును.

సూత్రమున “బ్రహ్మ” అనిన చాలదా? బ్రహ్మజ అని ఎందుకు? కేవలము “బ్రహ్మ” అని చెప్పినచో ఆ పదముతో ప్రారంభమగు ఇంకొక అనువాకము కలదు. “బ్రహ్మవాదినో పదన్త్యద్విః” (2-8-5). దీనియందలి ‘ఇమే’ పదమునకు కూడ ‘ప్రగ్రహ’ సంజ్ఞ వచ్చును. కనుక అచట ఈ సంజ్ఞను వారించుటకై “బ్రహ్మజ” అని సూత్రమున చెప్పబడెను.

26 సూత్రము : పూర్ణే చ॥

త్రిభాష్య:- 'చ' శబ్దో బ్రహ్మ జ్ఞాన మిత్యన్వాదితతి॥ పూర్ణే ఇత్యన్వై
స్వరః బ్రహ్మ జ్ఞాన మిత్యనువాకే ప్రగ్రహో భవతి॥ యథా పూర్ణే అస్మి
న్ననువాక ఇతికిమో యో... ॥

పూర్ణే చ॥

మణిప్రభ:-

ఇవట 'చ'కారము పూర్వసూత్రమునుండి, సూత్రము: (1-58) నను
సరించి బ్రహ్మ జ్ఞానమును అనువాకమును అన్వాదితమ చేయును. కాగ,
"బ్రహ్మ జ్ఞానమ్" అను అనువాకమునందు "పూర్ణే" అను శబ్దములోని ఏకా
రము ప్రగ్రహ అగును - అని సూతార్థము. ఉదాహరణము :

పూర్ణే ఉపదధాతి; పూర్ణే ఏవైనమ్ (5-2-7-4). బ్రహ్మజ... అను
వాకమని నిర్దేశము చేయుటచే, ఇతరానువాకములందున్న "పూర్ణే" క
ప్రగ్రహ సంజ్ఞ రాదు. "యోవై పూర్ణ అసించతి" (7-5-6-1) అనునది
ప్రత్యుదాహరణము.

27 సూత్రము : దృఢే॥

త్రిభాష్య:- "దృఢే" ఇత్యస్మిన్ అన్వయస్వరః సర్వత్ర ప్రగ్రహో భవతి॥
యథా - యేన....॥

దృఢే॥

మణిప్రభ:-

'దృఢే' అను పదమునందలి 'ఏకారము' సర్వత్ర ప్రగ్రహ అగును.
ఉదాహరణ:- "యేన ద్వైర్ముగ్రా పృథివీ చ దృఢే" (4-1-8-5). అట్లే
2-2-4-3 ఇత్యాదులందు కల 'దృఢే' శబ్దము ప్రగ్రహ అగును.

28 సూత్రము : ఘ్ని చక్రే పవరే॥

త్రిభాష్య:- ఘ్ని, చక్రే, ఇత్యేతే పదే పవరే ప్రగ్రహో భవతః॥ వార్తా...

చక్రే....; వవరేతికిమ్? యద్వి....; సమి....; ఘ్ని, చక్రే ఇతి కిమ్? శక....; యే....॥ పకారః పరః, యాభ్యాం తే, వవరే॥

ఘ్ని, చక్రే, వవరే॥

మణిప్రభ :-

ఘ్ని, చక్రే అను పదముల తర్వాత పకారమున్నచో (ఈ పదములు వ పరములగుచో) వీనియందలి “ఈకార ఏకారములు ప్రగ్రహ లగును. అనగ వీనికి “వ” పరముగ నున్ననే ప్రగ్రహత్వము వచ్చును. లేనిచో వీనికి ప్రగ్రహత్వము రాదు. ఉదాహరణ :-

1 వార్తఘ్ని పూర్ణమాసే (2-5-2-5)

2 చక్రే వృష్ణాని (6-6-8-1)

ఇక వీనికి ప్రత్యుదాహరణములు :-

1 యద్విరూప్యో వార్తఘ్నిస్యాత్ (6-1-6-7)

2 సమిధానచక్రే నీచా తమ్ (1-2-14-2)

ఈ యుదాహరణము లలో ఘ్ని, చక్రే అను పదముల తర్వాత ‘వ’కారము లేదు కనుక అచటన న్న “ఘ్ని” చక్రే” లు ప్రగ్రహాలు కావు. వ పరమవగ పకారమును పరమందు కల్గినది అని అర్థము.

19 సూత్రము : స్వతీ॥

త్రితాప్య:- స్వతీ ఇత్యస్త్య స్వరః ప్రగ్రహో భవతి। యథా ఓం....; వృధ....; పకారేణ కిమ్? కర్థ.. ॥

స్వతీ ॥

మణిప్రభ :-

పదాంతమందున్న ‘స్వతీ’ లోని ఈకారము ప్రగ్రహ అగును.

ఉదా:- “ఓమవ్వతీ తేఽస్మిన్” (2-6-9-5)

“వృధస్వతీ మావాస్యాయామ్” (2-5-2-5)

సూత్రమునందు 'స్వతీ' అని ఎందుకు? 'వతీ' అనిన చాలదా? అట్లు కాదు. కేవలము 'వతీ' అని యున్నచో "కర్ణకవత్వేతయా" (5-47-3) (కర్ణక వతీ ఏతయా) ఇత్యాదులందు ఉన్నవతీలోని ఈకారమునకు కూడ ప్రగ్రహాత్వము వచ్చును. అది యిట్టము కాదు. కనుక ఇటువంటి స్థలములందు "వతీ" కు ప్రగ్రహాత్వము వారిండుటకై సూత్రమునందు "స్వతీ" అని చెప్పెను.

30 సూత్రము: పపరో న ||

త్రిభాష్య:- సాన్నిధ్యాత్ 'స్వతీ' ఇతి లభ్యతే। పపరో 'స్వతీ' ఇత్యన్త్య స్వరః ప్రగ్రహో న భవతి। యథా.... మూర్ధ....||

పపరః, న ||

మఢీప్రభ:-

సాన్నిధ్యలముచే పూర్వ సూత్రమునుండి "స్వతీ" అనునది ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదిష్టమగును. కాగ పకారమును పరమందు కల్గిన "స్వతీ" ప్రగ్రహ కాదు.

ఉదాహరణ:- "మూర్ధస్వతీ పురోనువాక్యా భవతి" (2-6-22) ఇచట "స్వతీ" తర్వాత పకారమున్నది కనుక, ఇచట "స్వతీ" ప్రగ్రహ కాదు. కాగ ఇది పూర్వ సూత్రమునకు అవవాదయగును.

31 సూత్రము: సమీచీ ||

త్రిభాష్య:- 'సమీచీ' ఇత్యన్త్యస్వరః ప్రగ్రహో భవతి। యథా సం....; పశ్చ....||

సమీచీ ||

మఢీప్రభ:-

'సమీచీ' అను పదము లోని ఈకారము ప్రగ్రహ అగును.

ఉదాహరణలు :- 1 సమీచీ రేతః సిద్ధాతః (5-5-4-2).
2 వశ్చాత్ సమీచీ తాభిః (5-2-3-5).

32 సూత్రము : నవరో న ||

తిథిభాష్య:- సాన్నిధ్యాత్ “సమీచీ” ఇతి లభ్యతే | నఖలు సమీచీ
ఇత్యస్త్య స్వరః నకర పరః ప్రగ్రహో భవతి || యథా.... సం....

నవరః | న ||

మణిప్రథ :-

సాన్నిధ్యబలముచే ఈ సూత్రములోనికి పూర్వసూత్రము “సమీచీ”
అనునది అనువృత్తి అగును. కాగ “నకారమును పరమందు కల్గిన ‘సమీచీ’
శబ్దము ప్రగ్రహ కాదు || అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ :- సమీచీ నామా 21 (5-5-10-1).

33 సూత్రము : చీ యత్రపరః ||

తిథిభాష్య :- ‘చీ’ ఇత్యస్త్యస్వరః, ‘యత్’ పరః, ప్రపరోవా ప్రగ్రహః
స్యాత్ | యథా:- ఐక్ష....; ప్రా.... || ఏవం పర ఇతి కిమ్? ప్రా .. ||
తకార రేఫాభ్యాం కిమ్? గౌ....; ప్రా....; తస్మా.... || చీతి కిమ్? యద్....;
వృజ.... ||

చీ | యత్ | ప్ర | పరః ||

మణిప్రథ :-

‘యత్’ అను పదముగాని పరముగనున్నచో పదాంతమందలి ‘చీ’
ప్రగ్రహ అగును. అనగ ఈకారమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. అని
సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :- ఐక్షవీ తిరశ్చీ యదాశ్వవాలః (6-2-1-5).

ప్రాచీ పీతమధ్వరమ్ (1-2-13-2; 6-2-9-3).

తిరశ్చీ; ప్రాచీలలోని ‘చీ’ యందలి ఈకారము పగ్రహ యగుచున్నది.
(తిరశ్చీ యత్ ఆశ్వవాలః || ప్రాచీ ప్ర ఇతః)

ఇకనిపుడు కొన్ని సందేహములు సమాధానములు.

ప్రశ్న :- యత్ అనియే యుండవలెనా; 'య' అని యున్నచో చాలునా; అట్లే 'ప్ర' అని యుండవలెనా; 'ప' యని యున్నచో చాలునా;

సమాధానము :- పదాంతమందలి 'చీ' తర్వాత 'యత్' అనియే యుండవలెను. అట్లుగాక 'య' మాత్రమే యని చెప్పినచో, "గార్వత్యాచీ యజ్ఞోదేవాఽఽ జిగాతి॥ (2-3-7-4) ఇత్యాది స్థలములలోని 'చీ, లోని ఈకారము కూడ ప్రగ్రహ అగును. కాని అది ఇష్టము కాదు. కనుక అట్టి స్థలములలోని 'చీ, కు ప్రగ్రహత్వమును వారించుటకై సూత్రమునందు 'యత్, అని చెప్పబడినది.

అట్లే సూత్రమున 'ప, యని చెప్పినచో, "తస్మాత్ పశ్చాత్ పాశ్చాత్యన్యాస్తే (3-3-7-3) ఇత్యాది స్థలములందున్న 'చీ, లోని ఈకారమునకు కూడ ప్రగ్రహత్వము వచ్చును. కాని అది ఇష్టము కాదు. కనుక అట్టి స్థలములలోని 'చీ, కు ప్రగ్రహత్వమును వారించుటకై సూత్రమున స్పష్టముగ 'ప్ర, అని చెప్పబడినది.

ప్రశ్న :- 'యత్, ప్ర, వీనికి పూర్వమందు చకారమ కంటే భిన్నమగు హల్లుతోకూడిన ఈకారమున్నచో అట్టి ఈకారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చునా;

సమాధానము :- రాదు. అట్లు ప్రతి ఈకారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చుననినచో "యదగ్నిర్వజ్ర ఏకాదశనీ యదగ్నా (5-5-7-1) మంత్రములోని 'ఏకాదశనీ, అను పదములో చివరనున్న 'నీ, లోని ఈకారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. కాని యదిష్టము కాదు. కనుక ఇట్టివాటిని వారించుటకై 'చీ, లోని ఈకారమునకే 'యత్, ప్ర, లు మాత్రమే పరముగనున్న 'చీ, లోని ఈకారమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును.

34 సూత్రము : ఆన్మహి ॥

త్రిభాష్య :- అన్, ఇత్యేతస్యిశిష్టే మహి గ్రహణేఽన్త్య స్వరః ప్రగ్రహః స్యాత్॥ యథా :- మహి....; అన్ ఇతి కిమ్; మహి....॥ ఆకారేణ కిమ్; హయ....॥

ఆన్, మహి ॥

మణిప్రభ :-

పూర్వ పదాంతమందు 'ఆన్' (ఆకార నకారములు) ఉండి తర్వాత మహి అను పదమున్నచో, మహిలోని ఈకారము ప్రగ్రహ అగును.

ఉదా :- "మహాన్ మహి అస్తభాయత్" (2-3-14-6)

ఇచట మహాన్లోని 'ఆన్' తర్వాత మహి యున్నది. కనుక మహిలోని 'ఈ'కారము ప్రగ్రహ అగును. 'ఆన్' ఇతి కిమ్? ఆన్ అని ఎందుకు? కేవలము 'మహి' అనిన చాలదా? అట్లు కాదు. ఆన్ పూర్వమందు లేనట్టి కేవల 'మహి' శబ్దమునే చెప్పినచో అందలి ఈకారము ప్రగ్రహ కాదు.

ఉదా :- "మహి ద్యౌః వృథివీ చ నః" (3-3-10-2) ఇత్యాదులందలి 'మహి' లోని ఈకారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞను వారించుటకై 'ఆన్' పూర్వక మగు 'మహి' యని చెప్పబడెను. 'ఆన్' యనియే యుండవలెనా? లేక ఇతర పర్ణములతో కూడిన నకారముండిన చాలునా? ఆకార పూర్వక నకారమే యుండవలెను. లేనిచో "వయునా పదేక ఆన్ మహి దేవస్య (1-2-13-1; 4-1-1-1-2) అనువానిలోనున్న 'మహి' లోని ఈకారమునకు కూడ ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. కనుక ఇట్టి అనిష్ట స్థలములలో ప్రగ్రహసంజ్ఞను వారించుటకై ఆకార పూర్వక నకారమని చెప్పబడెను.

35 సూత్రము :- పతీ శ్శుతిః ॥

త్రిభాష్య:- 'పతీ' ఇత్యస్య యత్ర యత్ర శ్శుతిః శ్శవణమస్తి తత్ర తత్ర ప్రగ్రహత్వం విజ్ఞేయమ్। యథా: ద్వౌ పతీ...; శ్శుతిస్పతీ....; శ్శుతి రితి కిమ్? యమ్....; పీయ.... ఇత్యాదావపి పదైకదేశే ప్రగ్రహత్వాయ॥

పతీ, శ్శుతిః ॥

మణిప్రభ:-

ఇంతవరకు వ్యస్తపదములకు సంబంధించియే ప్రగ్రహత్వము చెప్పబడెను. ఇప్పుడు వ్యస్తపదమునకే కాక, ఆ పదము సమస్తపదైకదేశయై

నను ప్రగ్రహత్వము వచ్చు స్థలములను వివరించుచున్నారు. “పతీ” అను శబ్దము ఎచట వినిపించినను, అందలి ఈకారము ప్రగ్రహ అగును. అని సూత్రార్థము. శ్రుతి అనగ శక్తివదము.

ఉదాహరణ :-

- 1 ద్వై పతీ విస్తతే (6.6-4 3) ఇచట ‘పతీ’ అని వ్యస్తపదము.
- 2 శుభస్పతీ ఇదమహమ్ (3-2- 0-2)] ఇచట ‘పతీ’ శబ్దము
- 3 ప్రియమింద్రా బృహస్పతీ (3-3-11-1)] సమాపైక దేశము.
- 4 ఆశిరా దంపతీ వామ మశ్నుతః (3-2 6-4) ఇచట పద్మైకదేశము. ఎచటనైనను ‘పతీ’ లోని ఈకారము ప్రగ్రహయే యగును.

ఇటుపైన చెప్పెడి సూత్రములు కేవల వ్యస్తపదములకే కాక, అ అనుపూర్వియున్న పద్మైకదేశములకు కూడ వర్తింతుము.

36 సూత్రము : గ్ని ॥

త్రిభాష్య:- గ్ని ఇతి ప్రగ్రహో భవతి॥ యథా- అస్త....; విశ్వా....॥

గ్ని ॥

మడివృథ :-

పూర్వ సూత్రమునుండి ‘శ్రీతిః, అను పదమును ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయవలెను. కాగ వదాస్తమదు వినిపించెడి “గ్ని” అను దానిలోని ‘ఈ,కారము ప్రగ్రహ అగును. ‘గ్ని, అనునది పదమవనక్కర లేదు. పద్మైకదేశియైనను అందలి ‘ఈ,కారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును.

ఉదాహరణలు :-

- 1 అస్తరాగ్ని పశూనామ్ (1-6-7-1).
- 2 విశ్వామిత్ర ఒమదగ్ని వశిష్ఠీన (3.1-7-3; 5.4-11-3).
- 3 అథా సవత్సానింద్రాగ్ని మే (1-6-4).

37 సూత్రము : న హి పరః ॥

త్రిభాష్య :- ‘గ్ని, ఇతి సాన్నిధ్యార్థశక్తిః! న ఖలు ‘గ్ని, ఇతి పదాస్తే

“హి” వరః ప్రగ్రహో భవతి। యథా:- ఐద్దాగ్ని....! వీవం వర ఇతి కిమ్? ఐద్దా.... ఇతి శాఖాంతరే॥

న, హి, వరః॥

మఠీప్రభ:-

సాన్నిధ్యబలముచే ఈ సూత్రములోనికి ‘గ్ని’ అనునది జన్మాద్యధిష్ట మగును. కాగ, “పదాంతమందలి ‘గ్ని’ కంటె ‘హి’ (హకార ఇకారములు) పరముగనున్నచో ‘గ్ని’ లోని ఈకారము ప్రగ్రహ కాదు.” అని సూత్రార్థము.

పూర్వ సోత్తరము ‘గ్ని’ అనుదానికి సామాన్యమగు సర్వత్ర ప్రగ్రహ సంజ్ఞ విధించుచుండగ ఈ సూత్రము ప్రత్యేక స్థలములందు ఈ సంజ్ఞను ‘గ్ని’కు నిషేధించుచున్నది.

ఉదాహరణ :- “ఐద్దాగ్ని హి బార్హస్పత్యా (5-5 కి-2).

ఇవట ‘గ్ని’లోని ఈకారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ తేదు.

సూత్రమునందు ‘హి’ అని ఎందుకు? ‘హ’ అనిన నేమి? సూత్రము నందు ‘హి’ అని లేనిచో శాఖాంతరమందున్న “ఇంద్రాగ్ని హవామహి” అను స్థలములలో కూడ ‘గ్ని’లోని ఈకారమునకు ప్రగ్రహత్వము వచ్చును. కాని అది ఇష్టము కాదు. కనుక ‘గ్ని’ తర్వాత ‘హి’ (హకార ఇ రములే) యుండవలెను. అట్లున్ననే ‘గ్ని’కు ప్రగ్రహత్వము హరించబడును. ఇతర స్థలములందు ‘గ్ని’కి ప్రగ్రహత్వము పూర్వసూత్రముచే సిద్ధించును.

38 సూత్రము: వీడ్వారో కృష్ణశ్చరావోయదా వరః॥

తిగ్రహవ్య:- వీడ్....; ఇత్యేవం వరో ఈకార ఏకరో వా పదాంతః ప్రగ్రహో భవతి। యథా.... ధిష....! డకారేణ కిమ్? ఉవ....! దేవీ....! రావితి కిమ్? ద్వా....! యజ....; విసర్గేణ కిమ్? చాత్వా...॥ వివ....; “రావ” ఇతికిమ్? రాయే....! అజ....! నను శ్రౌ... ఇత్యత్ర ప్రగ్రహత్వం కిం నస్యాత్! పద గ్రహణేషు పదం గమ్యేత (1-50) ఇతి వచనాత్ న భవతీతి బ్రూమః॥

వీడ్, ద్వారా, కృష్ణః, చరావః, యదా, వరః॥

మణిప్రభ:-

వీడ్, ద్వారా, కృష్ణః, చరావః, యదా — వీనిలో ఏ పదమునైనను పరముగ కల్గిన పూర్వ పదాంతమందలి ఈకార ఏకారములు ప్రగ్రహసంజ్ఞను పొందును. అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :-

1 వీడ్ — “ధిషణే వీడూ సతీ వీడయే థామ్॥ (1-4-1-2) ఇచట ‘ధిషణే’ లోని ఏకారము; ‘సతీ’ లోని ఈకారములు ప్రగ్రహలగును. సూత్రమున ‘వీ’ అనిన చాలదా? డకారమెందులకు? డకారములేనిచో “అవశ్యమే వీరు ధశ్యమే” (4-7-5-1) లోని ‘వీ, టు పూర్వమందున్న ఏకారమునకు రూడ ప్రగ్రహత్వము వచ్చును. అది అస్పష్టము కనుక ఇత్యాది స్థలములలో ప్రగ్రహత్వమును వారించుటకు “వీడ్” అని చెప్పబడెను.

2 ద్వారా — “దేవీ ద్వారా మామా” (2-2-4-4) ఇచట ‘ద్వారా, టు పూర్వ మందున్న ఈకారము ప్రగ్రహ అగును. సూత్రమున “ద్వారా” యని ఎందుట? కేవలము ‘ద్వా’, అనిన చాలదా? కేవలము “ద్వా” అనినచో “ద్వాదశ సంపద్యస్తే ద్వాదశ” (1-5-7-3) అను మంత్రములోని “సంప ద్యస్తే” యందలి ఏకారమునకు రూడ ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. కాని అది ఇష్టము కాదు కనుక ఇత్యాది స్థలములందు ప్రగ్రహ సంజ్ఞను వారించుటకై సూత్రమున “ద్వారా” అని చెప్పిరి.

3 కృష్ణః — “యజ్ఞాయాఽతిష్ఠమానే కృష్ణో రూపం” కృత్వా (6-1-3-1) ఇచట ‘కృష్ణః’ శబ్దమునకు పూర్వమందున్న ఏకారము (తిష్ఠమానే) ప్రగ్రహ యగును. సూత్రమున ‘కృష్ణః, అని విసర్గపూడ యుండవలెనా? ఉండవలెను. లేనిచో “చత్వారే కృష్ణవిషాణాం పౌస్యతి” (6-1-3-8) ఇత్యాది స్థలము లలో “కృష్ణ” శబ్దమునకు పూర్వమందున్న ఏకార, ఈకారములకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. అది ఇష్టము కాదు, కనుక దానిని వారించుటకై సూత్ర మున “కృష్ణః” అని విసర్గతో చెప్పిరి.

4 చరావః — “వివసానా యే చరావః” (1-5-10-1).

ఇచట “చరావః” పూర్వమందున్న “యే” ప్రగ్రహ అగును. సూత్రము

నందు “చరావః” అనియే యుండవలెను. ‘రావః’ అనునదిలేనిచో “రాయే చ నః స్వప్త్యాయదేవ” (5-5-4-4) ఇత్యాది స్థలములలో ‘చ’కు పూర్వమందున్న ఏకారాదులకు వ్యగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. కనుక అట్టివాటిని వారిం చుటకై సూత్రమున “చరావః” యని స్పష్టముగ చెప్పిరి.

5 యదా — “అజనః సన్నమానే యదేదం తాః (4-6-2-4).

ఇవట “యదా” (యదా ఇదం తాః) కు పూర్వమందున్న ఏకారము ప్రగ్రహ యగుచున్నది.

సందేహము :—

యత్ + ఆ — ‘యదా’ కని యగును కద. పూర్వపదము ‘యత్’ ఉత్తరపదాదియందున్న ఆకారముతోకలిసి సంహితయందు “యదా” అని యగును. అట్టి “యదా” కంటె పూర్వమందున్న ఈకార ఏకారములకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చునా. ఉదాహరణ :—

“శ్రేణీకో యతస్తే యదాక్షిషుర్దివ్యమ్ (4-6-7-4) పదచ్ఛేదములో యత్ + అక్షిషుః! దివ్యమ్॥ కాగ ఇవట ‘యదా’ కు పూర్వమందున్న “యతస్తే” లోని ఏకారమునకు వ్యగ్రహత్వము వచ్చునా?

సమాధానము :—

రాదు. సూత్రమందు చెప్పబడిన ‘యదా’ అనునది అఖండపదము. స్వతస్సిద్ధమగు ‘యదా’ అను పదము భాషయందుండగ కృతకమగు పదమును గ్రహించనక్కరలేదు. లక్షణమునకు లక్ష్యమి లేనిచో అప్పుడు కద గౌణ పద్యతుల నాశ్రయించుట. కనుక నీవు చెప్పినట్టి స్థలము లందున్న ఈకార, ఏకారములకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ రాదు. మరియు ఈ విషయమున “పదగ్రహణేషు పదం గమ్యేత” (1-5-11) అను సూత్రమును ప్రమాణముగ గ్రహించ వలెను.

6 సూత్రము : నజ్జేహ్ని నిత్యమ్॥

తిగ్రహష్యః— జ్ఞే, అహ్ని ఇత్యేత మోః అన్త్యస్వరో నిత్యం ప్రగ్రహో న

స్యోజ్ఞః యథా:- పర....; వస్....; వీహాది (4-38) ప్రోక్షరనయోః॥
 సీత్యశబ్దః పౌష్ట్యస్తర ప్రతిబంధకః॥ యథా:- యజ్ఞే....॥ గమయతో
 భవతః (4-32) తేత్యదినా ప్రోక్షేః॥ స్వ....; సోమాయస్త్యేతస్మిన్
 (4-46) ఇతి ప్రోక్షేః॥

స, జ్ఞే, అహ్ని, సీత్యమ్॥

మణిప్రభ :-

“జ్ఞే, అహ్ని” లలోని ఏకారము ఎన్నడును ప్రగ్రహ కాదు. పూర్వ
 సూత్రమున వీహాదులకు పూర్వమందున్న ఈకార, ఏకారములకు ప్రగ్రహ
 సంజ్ఞ విధించబడలేదు. అయితే ఆ ఏకారము ‘జ్ఞే’తోనిది కాని ‘అహ్ని’
 లోనిది కాని యగుచో వీనికి ప్రగ్రహసంజ్ఞ రాదు- తనీ సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ :-

“వరుణాయరాజ్ఞే కృష్ణః (5-5-11)

ఇచట కూడ “కృష్ణః” అను పదమునకు పూర్వమందున్న ఏకారమునకు
 (4-38) పూర్వసూత్రముచే ప్రగ్రహసంజ్ఞ రావలసియున్నను, ఈ సూత్రము
 నిషేధించుచున్నది. అట్లే “వసన్వతీ నామేద్యహ్ని కృష్ణః” (5-5-15)
 ఇచట ‘కృష్ణః’ కు పూర్వము ఏకారమున్నను, అది “అహ్ని” లోని ఏకారము
 కనుక దానికి ప్రగ్రహసంజ్ఞ రాదు.

సూత్రమున ‘సీత్యమ్’ అను పదము ఎందుకు:

తనగ “జ్ఞే, అహ్ని” శబ్దములలోని ఏకారమునకు (4-38) సూత్రమునుంచే
 నిషేధము కాదు. తర్వాత చెప్పబోవు సూత్రములచేనైనను “జ్ఞే; అహ్ని”
 లలోని ఏకారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వారించుటకై సూత్రమున ‘సీత్యమ్’
 తనీ చెప్పబడెను.

ఉదాహరణకు :- “యజ్ఞేఽపి కర్తరితి తావ్నూతామ్” (2-6-7-1) ఇచట
 ‘యజ్ఞే’ లోని ఏకారమునకు గమయతో భవతః (4-52) సూత్రముచే
 ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. కాని అది ఈ సూత్రముచే నిషేధించబడెను.

అట్లే “స్వరాజ్ఞేఽనో వాహా” (5-6-21) ఇచట ‘రాజ్ఞే’ లోని ఏకారము

నకు సోమాయస్వ (4-48) సూత్రముచే ప్రగ్రహపంజ్ఞ రావలసియున్నది. కాని ఈ సూత్రముచే నిషేధించబడినది. ఈ విషయమును తెలుపుటకే సూత్రమునందలి “నిత్యవదము”. కాగ, జ్ఞే, అహ్నిలలోని ఏకారము నకు ఏ సూత్రముచేతను ప్రగ్రహపంజ్ఞ రాదు.

40 సూత్రము : ఆకారై కార పూర్వస్తు బహుస్వరస్య తే ధే॥

తిగ్రాహ్య :- బహు స్వరస్య వదస్య సంఙ్ధి ‘తే’ ఇతి ‘ధే’ ఇతి వా ఆకారపూర్వ ఏకారపూర్వో వా ప్రగ్రహో భవతి॥ యథా:- ఏతొ....; తుక్ర....; ప్రి...; దృంహ....; వివం పూర్వఇతికిమ్? అవృశ్చ్య....; త్రిడి....; బహు స్వరస్యేతి కిమ్? తత్....; యద్....; తే, ధే ఇతి కిమ్? అను....॥ వీడాది (4-38) నిమిత్త సాపేక్ష నీప ర్తకస్తు శబ్ద ఇతి వరరుచి పక్షః! మాహిషే రు పక్షస్తు పక్ష్యతే— పూర్వ సూత్రోక్త నిత్యశబ్ద జ్ఞాపితానువృత్తిం నివార యతీతి। తత్ర వరరుచి మతం రుచిరమ్! బహవః స్వరాః యస్మిన్ తత్ బహుస్వరమ్! తస్య బహు స్వరస్య! అత్ర స్వరశబ్దో పాదానాచ్చ బహు శబ్దేన వ్యక్తి భేదో విజ్ఞేయః॥

ఆకారై కార పూర్వః, తు, బహుస్వరస్య, తే, ధే॥

మట్టివఠ:-

అనేకాచ్చులను కల్గిన పదాస్తమ నందలి ‘తే’ గాని, ‘ధే’ గాని దానికి పూర్వమందు ఆకార, ఏకారములలో దేనినైన కల్గియున్నచో, ఆ “తే, ధే” లలోని ఏకారము ప్రగ్రహ అగును.

ఈ సూత్రము ముఖ్యముగ అత్మనే పద క్రియాపదములను గూర్చి చెప్పుచున్నది. అచట లట్, లిట్ లలోని పృథమపురుష ఒహువచన రూప ముల నుద్దేశించినట్లున్నది.

‘ఆ’ పూర్వకమగు పదాస్త ‘తే’కు ఉదాహరణ :-

ఏతస్మిన్వా ఏతొ మృజాతే యో విద్విషాణయోః (2-2-6-1-2)
వివా ఏతొ ద్విషాతే (2-2-4).

‘ఆ’ పూర్వక పదాంత “థే” కు ఉదాహరణ :-

“ప్ర పృథివ్యా రిరిచాథే దివశ్చ” (4-2-11-1)

‘ఏ’ పూర్వక పదాంత “తే” కు ఉదాహరణ :-

శుక్రామన్థిన్ గృహ్యేతి (4-10-1).

‘ఏ’ కార పూర్వక పదాంత “థే” — “ద్యుతహాళాయం నుదేథే” (4-7-15-2).

ప్రశ్న:- సూత్రస్థుల “జ్ఞాన్యైశ్చైకాన్తి పూర్వకమస్తు” అను నియమ మెందుకు; అట్టి నియమము లేనిచో,

1 “అప్యక్యేతే వా ఏతద్వజమానః” (3-3-8-1),

2 “శరీరం వా ఏతద్వజమానః సంస్కరుతే” (3-6-6),

ఇత్యాది స్థలములలో (అపూర్వక-తే; ఉపూర్వక-తే) “ప్యక్యేతే”, సంస్కరుతే” అను పదములలోని “తే” కు ప్రగ్రహత్వము వచ్చును. దానిని వారించుటకు “అకార పూర్వక తే” అని చెప్పబడినది.

ఇట్లే వ్యవక్ష్యామా విదథే వీర్యాణి (4-6-8) ఇత్యాది స్థలములలోని “థే” కు ప్రగ్రహము వారించుటకు “ఆ” పూర్వక “థే” అని చెప్పబడినది.

ప్రశ్న:- సూత్రమున “బహు స్వరస్య” (ఇనేక్షాన్తి అస్తు కల్గిన) అని ఎందుకు;

సమాధానము:- బహు అనగ “రెండుకంటె ఎక్కువ” అని గద అర్థము. కనుక “బహుస్వరమగు” అని చెప్పనిచో రెండచ్చులు గల పదములందలి ఆకార, ఏకార పూర్వక తే, థే లకు కూడ ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. ఉదాహరణకు — “పుత్రే జాతే యదష్టాకపాలా (2-3-3) తేచట జాతే, అనునది ద్వ్యవక్తము (రెండచ్చులు కల్గినది) కనుక ఇత్యాది స్థలములలో “తే”, కంటె వరమగు “తే, థే, లకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞను వారించుటకై సూత్రమునే “అనే కాన్తులు కల్గిన” అను నియమము చేయబడెను.

ద్వ్యవక్త స్థలములందు కొన్ని యుదాహరణలు :-

యదేతే గృహ్యంతే (3-3-6-1); తత్రప్రాతే విషజస్తో (6-4-7-2) ఇవట ఏతే, వాతే అను పదములు ద్వ్యవక్తములు. కనుక ఇవడి “తే, లోని ఏకారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ నిషేధించుటకై “అనేక్షాన్తి అస్తు” అను నిబంధన చేయబడెను.

త్రిభాష్య రత్నకారుడు సూత్రమునందలి “తు” శబ్ద ప్రయోజనమును చెప్పుచున్నాడు.

వరరుచి మతముననుసరించి, సూత్రమందలి తు-శబ్దము, వీడాది (4-38) సూత్రమునందు చెప్పిన నిమిత్తముల యవశ్యకతను ఈ సూత్రమున వారించుచున్నది. అయితే మాహిషేయభాష్యము “పూర్వ సూత్రమునందలి ‘నిత్య’ శబ్దముయొక్క అనువృత్తిని ఈ ‘తు’ శబ్దము వారించుచున్నదని చెప్పుచున్నది. అయితే కేరంధుఃప్రయోజనము వరరుచి మతము బాగున్నదని, త్రిభాష్యరత్నకారులు నిశ్చయించిరి.

కాని న్యాయముగ నాలోచించినచో, దూరముగనున్న (4-38) వ. సూత్రములందలి నిమిత్తముల యవశ్యకతను “తు” శబ్దము వారించుచున్నదని చెప్పటకంటె, తనను మొదలున్న (4-39) నిత్య శబ్దముయొక్క అనువృత్తిని వారించుచున్నదని చెప్పటయే యుక్తమనిపించును. కాదని “తు” శబ్దమునకు రెండు ప్రయోజనము లు వంగికర్తించుట యుక్తమము.

అట్లే “తు” నిపాత కనుక, నిష్కేళములకు అనేకార్థములు కనుకను, ఈ సూత్రమందలి “తు” — ఇంతవరకు నామపదములందలి ఈకార, ఏకారములకు ప్రగ్గ్రహత్యము గూర్చి చెప్పబడినది. ఇకనిప్పుడు క్రియాపదములందలి నాద్వి గూర్చి చెప్పబడును — అను విషయ నరమును సూచించుచున్నదని కూడ భావించవచ్చును.

41 సూత్రము : న శార్వాతే ।

త్రిభాష్య :- ‘శార్వాతే’ ఇత్యధ్యక్షపూర్వః ప్రగ్రహో న భవతి యథా.... శార్వాతే.... పూర్వసూత్ర ప్రాప్తిః సత్కారం కంఠోక్తనిషేధోఽనేన విధీయతే ।

వ. శార్వాతే ।

మడిపగ్ర :-

‘శార్వాతే, శబ్దములోని ఏకారము ప్రగ్గ్రహ కాదు. ఈ పదము బహుస్వరము. ‘తే, కంఠ వరముగ ‘తే, యున్నది. కనుక శబ్దకు పూర్వ

సూత్రముచే “తే”లోని ఏకారమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చుచుండగ, ఈ సూత్రము వారించినది.

ఉదాహరణ :- “శార్యాతే అపిః సుతస్య (1-4-18).

42 సూత్రము : తే మా పాతమ్ నమ ఏనమభి వాయుర్గర్భముపా హస్తు పరః॥

త్రిభాష్య:- మాపాతమ్....; ఏవం పరస్తే ఇతి శబ్దః ప్రగ్రహః స్యాత్।
యథా వాం....; పాతమితి కిమ్? తే....॥ పుర...; మ ఇతి కిమ్? తే....॥
తీ....; అభీతికిమ్? త....! తే వా....; యురితి కిమ్? తే వాచం....! తే
గ....; తేఁ....; తేఁ....; తేత్వ....; ఉకారేణి కిమ్? తేతే....; ఏవం పర
ఇతి కిమ్? తే ద....; తే ఇతి కిమ్? బృహ....; అం....; య న్తి....॥

తే, మాపాతమ్, నమః, ఏనమభి, వాయుః, గర్భమ్, ఉప,
అహః, తు, పరః॥

మణీప్రభ:-

“మాపాతమ్; నమః; ఏనమభి; వాయుః; గర్భమ్; ఉప, అహః,
తు — అను ఈ పదములలో దేనినైనను వరముగ కల్గిన “తే”లోని ఏకారము
ప్రగ్రహ యగును॥ ఉదాహరణలు :-

1 మాపాతమ్ — “వామారభే తే మాపాతం ఆస్య” (1-2-2-1-2) సూత్ర
మున “మా” అనిన చాలదా; పాతమ్ అని ఎందుకు? “పాతం” అనునది
తేనిచో “తే మాస్మిన్ యజ్ఞే” (3-2-4-1) అను వాక్యములోని ‘మా’ కు
పూర్వమందున్న ‘తే’లోని ఏకారము కూడ ప్రగ్రహ అగును. కనుక అట్టి
వానిని వారించుటకై “మాపాతమ్” అని చెప్పబడినది.

2 నమః — “పునస్తే, నమోఽగ్నయే ప్రతి విధాయ” (1-5-10-1)
సూత్రమున ‘నమః’ అని పూర్తిగ యుండవలెనా? ‘న’ అనిన చాలదా;
చాలదు. “నమః” అని పూర్తిగ తేనిచో “తే నవ్యజయస్త (5-4-1-1)
లోని ‘తే’ కూడ ప్రగ్రహ అగును. కనుక దానిని వారించుటకు “నమః”
అని చెప్పబడెను.

3 వినమభి — “తే వినమభి సమనగ్యేతామ్ (2-5-8-5). సూత్రమున ‘వినం’ అనిన చాలదా? “అభి” కూడ యుండవలెనా? యుండవలెను. లేనిచో “తే వినం భిషజ్యన్తి ఐహ్మదః” (2-3-11-4) అనుచోట “తే” కు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. దానిని వారించుటకై “వినమభి” అనియే యుండవలెను.

4 వాయుః — “తే వాయుర్యవాక్ (3-4-3-1). సూత్రమున “వాయుః” అని యుండవలెనా? ‘వా’ అని చెప్పిన చాలదా? ‘వాయుః’ పూర్తిగనుండవలెను. లేనిచో “తే వాచస్త్రీయమ్” [6-1-6-5] అను స్థలమందలి ‘తే’ కూడ ప్రగ్రహ అగును. కాన దానిని వారించుటకై “వాయుః” అనియే యుండవలెను.

5 గర్భమ్ — “తే గర్భమదధాతామ్” [3-4-3-1].

6 ఉప — “తే ఉపామన్త్రయన్త” [6-1-3-1].

7 అహస్ — “తే అహోరాత్రయోః” [6-1-3-1].

8 తు — “తే త్వావనోస్తృజ్యే ఇత్యాహుః” [7-5-7-1].

సూత్రమున ‘తు’ అనియే యుండవలెనా? ఉకారము లేనిచో నేమి? సూత్రమున ‘తు’ అనియే యుండవలెను. కానిచో “తే తేధామన్యశ్శని” [1-3-6-1] లోని ‘తే’ కూడ ప్రగ్రహ అగును. దానిని వారించుటకు “తు” అనియే సూత్రమున చెప్పబడెను.

ఏవం పరః ఇతి కిమ్? అనగ “తే” తర్వాత ఈ పదములే అను నియమ మెందుకు? ఈ పదములలో నేదేని పరముగ లేని “తే” కు ప్రగ్రహసంజ్ఞను వారించుటకు “ఏవం పరః” అని చెప్పబడెను. ఉదాహరణ :-

“తే దేవాః” అనుచోట ‘తే’ కు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వారించబడెను.

మరియు ఈ సూత్రమున చెప్పిన పదములకు పూర్వమందున్న తకార పూర్వక ఏకారమునకే ప్రగ్రహత్వము, అంతియే కాని ఇతర వ్యంజనములతో కూడిన ‘ఏ’ కారము ప్రగ్రహ కాదు. కనుకనే

1 “బృహదుక్షే నమః” [1-4-28] ఇచట ఏకారము షకారముతో కలిసియున్నది. కనుక ప్రగ్రహ కాదు.

2 “అముష్మిన్లోక ఉపశేరే” [లోకే ఉప] [5-3-7-2] ఇచటను ఏకారము ప్రగ్రహ కాదు.

3 “యన్మి వా ఏతే సవనాద్యైహః [7-5-6-3] ఇచట ‘దే’ లోని ఏకారము ప్రగ్రహ కాదు.

ఈ స్థలము లందలి ఏకారము ‘త’కారముతో కాక ఇతర హల్లులతో కూడియుండుటచే “నమః, ఉప, అహః” శబ్దములు పరముగ నున్నను, ఆ ‘ఏ’కారము నకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వారించబడెను.

43 సూత్రము : అనుదాత్తో న నిత్యమ్॥

తిర్భాష్య :- “నూపాతం” ఇత్యాది పరోఽపి “తే” ఇత్యస్త్య స్వరోఽనుదాత్తో నిత్యం ప్రగ్రహః న భవతి. యథా.... బాహూ....॥ నిత్యమితి కిమ్? లక్షణాంతర ప్రాప్తస్యాపి ప్రతిషేధో యథా స్యాత్. న....॥ గమయతో భవతః (4-52) ఇత్యాదినా ప్రాప్తిః॥

అనుదాత్తః, న, నిత్యమ్॥

మట్టిప్రభ :-

ప్రకరణ సాన్నిధ్యబలముచే పూర్వ సూత్రమునుండి “తే” అనునది ఈ సూత్రములోనికి అనువృత్తమగును. కాగ “పూర్వ సూత్రమునందు చెప్పిన “నూపాతమ్” ఇత్యాది నిమిత్తములు పరముగనున్నను “తే” అనునది అనుదాత్తమైనచో అది ఎన్నడును ప్రగ్రహ కానేరదు”.— అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ :- “బాహుభ్యాం ఉత తే నమః” (4-5-1)

ఇచట నమః అను నిమిత్తము పరముగ నున్నను పూర్వమందున్న ‘తే’ అనుదాత్తమగుటచే దానియందలి ‘ఏ’ కారమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వారించబడెను.

మరియు సూత్రమున ‘నిత్యమి’ చెప్పుటవలన ‘తే’కు ఇతర సూత్రములచే ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చుటకవకాశమున్నను, అది అనుదాత్తమైనచో, ఆ సూత్రములచే కూడ “తే”కు ప్రగ్రహసంజ్ఞ రాదు.

ఉదాహరణకు :- “నమస్తే ఆస్త్రాయుధాయ” (4-5-1-4) ఈ మంత్రము ఇష్టిమంత్రములలోనిది యగుటచే “గమయతో భవతః” (4-52) సూత్ర

ముచే. “తే”కు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. కాని ఇచట ‘తే’ అనుదాత్తము కనుక ప్రస్తుత సూత్రముచే దానికా సంజ్ఞ నిషేధించబడెను.

మొత్తంపై, అనుదాత్తమగు “తే” ఎన్నడును ప్రగ్రహా కానేరదు.

44 సూత్రము: ఏతే తనువౌ వై సమేవ హి యజ్ఞ పదిష్ఠక్పరః॥

త్రిభాష్య :- తనువౌ.... ఇత్యేవం పర ఏతే ఇత్యన్త్య స్వరః పదాంతః ప్రగ్రహో భవతి. యథా:- తస్....; ఏతే....; సమితి కిమ్; ఏతే....; స....; ఏతే....; చక్షు....; యజ....; యద్....; ఏవం పర ఇతి కిమ్; అథ....; ఏతే ఇతి కిమ్; మను....; పుష్క....; అగ్రే....; సప్త....॥

ఏతే తనువౌ, వై సమ్, ఏవ, హి, యజ్ఞ, పద్, ఇష్టక్, పరః॥

మణిప్రభ :-

“ఏతే” అను పదము తర్వాత 1 తనువౌ 2 వై సమ్ 3 ఏవ 4 హి 5 యజ్ఞ 6 పద్ 7 ఇష్టక్ అనువానిలో ఏది పరముగనున్నను ‘ఏతే’ లో చివరనున్న ఏకారము ప్రగ్రహ అగును.

ఉదాహరణ :- 1 తనువౌ — “తస్యైతే తనువౌ (5-7-3-3).

ఇచట ‘తే’లోని ఏకారము ప్రగ్రహ అగును. ఇట్లే ఇతర ఉదాహరణములందు యోచన చేయవలెను.

2 వై సమ్ — “ఏతేవై సంవత్సరస్య చక్షుషీ” (2-5-6-1)

ఇచట “వై సమ్” అను అన పూర్వీయే ప్రధానము. “వై సం” అను నది ఒకే పదమై యుండవలెనను నియమము లేదు.

3 ఏవ — “స ఏతే ఏవ నమస్యన్నుపాధవత్” (2-5-6-5).

4 హి — “ఏతే హి దేవానామ్” (2-5-6-6) (7-5-7-1).

5 యజ్ఞ — “చక్షుషీ వా ఏతే యజ్ఞస్య” (2-6-2-1).

6 పద్ — “యజ్ఞస్య హి ఏతే పదే అథో” (5-1-6-3-4).

7 ఇష్టక్ — “యదేతే ఇష్టకే ఉపదధాతి” (5-3-5-2).

సూత్రమునందు “వై సమ్” అనియే యుండవలెనా? “సం” - ఎందుకు? “వై” అనిన చాలదా? చాలదు. అట్లుగుచో “ఏతే వై డాయైస్తనః” (ఏతే వా ఇడాయై) 1-7-1.2. ఇత్యాది స్థలములందుకూడ “ఏతే”లోని “తే” యందలి ఏకారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. కనుక దానిని వారించుటకై సూత్రమునందు “వై సమ్” అని చెప్పబడినది.

వీటిని పరమందు అని నిర్దేశమెందుకు? అనగ ‘ఏతే’ తర్వాత ఈ పదములలో ఏదో యొకటి యున్నపుడే ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. ఇతర పదములున్నచో “ఏతే” కు ప్రగ్రహత్వము రాదు అని స్పష్టపరచుటకై “ఏవం పరః” అని నిర్దేశము చేయబడెను.

“ఏతే” అని ఎందుకు? అనగ ఏకార తకార పూర్వకమగు ఏకారము నకే కాని అన్యవర్ణపూర్వకమగు ఏకారమునకీ నిమిత్తములు పరమగు నున్నను “ఏ” కు ప్రగ్రహ రాదని స్పష్టపరచుటకు - అని సమాధానము.

ఉదాహరణకు :—

- 1 “అథ కతమ ఏతే దేవా ఇతి” (2-6-9-3).
- 2 “మనుత ఏవై సం ఏతాని” (5-5-6-1).
- 3 “పుష్కర వర్ణే హ్యేనముపశ్రితమ్” (5-1-4-4).
- 4 “అగ్రే యజ్ఞపతిం ధత్త” (1-1-5-1).
- 5 “స ప్తమే పదే జుహోతి”.

పై యుదాహరణలలోని ఏకారము ప్రగ్రహ కాదు.

45 సూత్రము : పరశ్చ ద్వయోః॥

త్రిశాష్య :— నిమిత్తిన ఉపరి వర్తమానయోః పదిష్టక్ శబ్దయోః పర ఏకారో వా ప్రగ్రహో భవతి। యథా :— యజ....॥ యద్....॥ నిమిత్త ఉపరి వర్తమానయోరితి కిమ్? సప్త.... తస్యా...॥

పరః, చ, ద్వయోః॥

మణివ్రథ :-

ఈ సూత్రమునందలి చకారము పూర్వసూత్రమునుండి నిమిత్తయగు “ఏతే” అను పదమును, నిమిత్తములై చివరనున్న వద్, ఇష్టక్ అను పదములను అన్వాదేశము చేయును. కాగ

ప్రగ్రహ అగు “ఏతే” అను పదము తర్వాత నుండెడి పద్, ఇష్టక్ పదాంతములందుండెడి ఈకార, ఏకారములు ప్రగ్రహ అగును - అని సూత్రార్థము. ఆనగ ‘ఏతే’ అను పదము తర్వాత ‘పదే’ అనిగాని, ‘ఇష్టకే’ అనిగాని యున్నచో అందలి ఏకారము ప్రగ్రహ అగును. ఉదాహరణ:-

1 “యజ్ఞస్య హ్యేతే పదే ఆథో (5-1-8-3-4) ఇచట “పదే” లోని ఏకారము ప్రగ్రహ అగును.

2 “యదేతే ఇష్టకే ఉపదధాతి” (2-3-5-2)

నిమిత్తయగు ‘ఏతే’ పూర్వమందున్నపుడే పద్, ఇష్టక్ ల కంటె నుండు ఏకారము నకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును.

‘ఏతే’ వీనికి పూర్వమందులేనిచో ‘పద్, ఇష్టక్’ పదములకంటె నున్న ఈకార ఏకారములకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ రాదు.

ఉదాహరణకు:- “సప్తమే పదే జుహోతి” (6-1-8-1).

“తస్యాస్తే దేవీష్టకే” (6-2 9-2).

ఇచట పదే, ఇష్టకే శబ్దములకు పూర్వమందు ‘ఏతే’ అను శబ్దము లేదు కనుక, వీనియందలి ఏకారమునకు ప్రగ్రహత్వము లేదు.

46 సూత్రము : స్థః పరః॥

త్రిభాష్య:- ‘స్థ’ ఇత్యేవం పర ఈకార ఏకారో వా పదాంతః ప్రగ్రహో భవతి। యథా:- విష్టో....॥ విసర్గేణ కిమ్? ఏత....॥

స్థః। పరః॥

మణిప్రభ:-

‘స్థః’ అను పదమునకు పూర్వమందున్న పదాంతమందలి ఈకార, ఏకారములు ప్రగ్రహ అగును.

ఉదాహరణ :- “విష్టోః శ్చ్యప్తే స్థః”॥ (1-2-13-3) ఇచట “స్థః”కు పూర్వమందున్న “శ్చ్యప్తే”లోని ఏకారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చినది.

ఇచట “స్థః” అనునది “అస్” ధాతువుయొక్క “అట్” మధ్యమపురుష

ద్వివచన రూపము. కనుక “స్థః” అని విసర్గయుండవలెను. కనుక విసర్గతో కూడిన “స్థ” యి పూర్వమందున్న ఈకార, ఏకరములు ప్రగ్రహ లగును. అట్లు విసర్గతేనిచో వానికి ప్రగ్రహత్వము రాదు.

ఉదాహరణ :- “ఏతిస్మిన్లోకే స్థ యుష్మాస్తేను” (3-2-5-6).

ఇచట ‘స్థ’ తర్వాత విసర్గ లేదు కనుక, దీనికి పూర్వమందున్న “లోకే” లోని ఏకరమునకు ప్రగ్రహత్వము లేదు.

47 సూత్రము :- పరశ్చభయోః ॥

త్రిభాష్య :- చకరాన్వాదిష్టయోః పూర్వసూత్రోక్త నిమిత్త నిమిత్తినోరుభయోః పర ఈకార ఏకా రో వా పదాంత్యః ప్రగ్రహో భవతి | యథా :- శిల్పే.... | దృఢే... | ఉభయారితి కిమ్? వృష... ॥

పరశ్చద్యయో (4-45) క్తి వాచ్య ఉభయారితి శబ్దాంతరం అర్థాంతర జ్ఞాపకమ్ | నిమిత్త నిమిత్తయోః పూర్వ సూత్రోక్తయోః నిమిత్తయోః పరః ప్రగ్రహో భవతి. పరశ్చ ద్యయారితి (4-45) సూత్యాధ్యయః | అత్ర తు సూత్రే నిమిత్త నిమిత్తినో రుభయోః పరః ప్రగ్రహః స్యాదితి విశేషాద్భేదో విజ్ఞేయః |

పరః, చ, ఉభయోః ॥

మడి ప్రభ:-

ఈ సూత్రమునందలి ‘చ’ కారము పూర్వసూత్రమునుండి ‘స్థః’ అను దానిని అన్యాదేశము చేయును. సూత్రమునందలి ఉభయోః అను శబ్దమునకు “నిమిత్తి, నిమిత్తములు రెండును” అని అర్థము. కాగ నిమిత్తి, నిమిత్తములు వరుసగ నున్నపుడు వాని తర్వాత నుండిడి పదాంతమగు ఈకార, ఏకరములు ప్రగ్రహలగును.

ఉదాహరణకు :- “శిల్పే స్థః తే వామారభే” (1-2-2-1). ఇచట పూర్వ సూత్రముచే “స్థః” యి పూర్వమందున్న పదాంత ఏకరము ప్రగ్రహ అగును. అనగ “శిల్పే” అనునది నిమిత్తి (కార్యభాట్యు). దీనికి నిమిత్తము “స్థః”.

ఈ విధముగ నిమిత్తి నిమిత్తములు వరుసగ నుండగ (శిల్పే స్థః) వీని తర్వాతనున్న వదాంతమండలి ఏకారము అనగ 'జే' లోని ఏకారము ప్రగ్రహ అగును.

ఇట్లే "దృఢే స్థః శిధిరే సమీచీ" (3-2-4-3). ఇచట "శిధిరే" లోని ఏకారము ప్రగ్రహ అగును.

సూత్రమునందు "ఉభయోః" అని ఎందుకు? అనగ నిమిత్తి, నిమిత్తములని రెండు ఎందుకు? నిమిత్తమగు "స్థః" యొక్కటియున్న చాలదా? అని వ్యక్తి. చాలదు అని సమాధానము. కేవలము నిమిత్తమగు "స్థః" యే యున్నచో "వృషణౌ స్థః ఉర్వశీ" (1.3-7-1) అనుచో "ఉర్వశీ" లోని 'ఉ' కారమునకు ప్రగ్రహత్వము వచ్చును దానిని వారించుటకై సూత్రమున నిమిత్తి నిమిత్తములు రెండును క్రమముగ నుండవలెనని చెప్పబడినది. ఇట్లే ఇతర స్థలములందును గ్రహించవలెను

విశేషాంశము :— సూత్రము 45 లో "ద్యయోః" అనియు, సూత్రము 47 లో "ఉభయోః" అనియు భిన్నపదములు వాడబడెను గద. అది ఎందులకు అని సందేహము. భిన్నపదములు భిన్నవ్యయోజనములనాశించి వాడబడెను. 45 వ సూత్రమందలి "ద్యయోః" అను పదము అంతకు పూర్వ సూత్రము (44) నందలి "చివరి రెండు" నిమిత్తములను అని చెప్పుచున్నది. అనగ రెండును నిమిత్తములే. కాని 47 వ సూత్రములోని "ఉభయోః" అను శబ్దము "నిమిత్తి, నిమిత్తమ లను" చెప్పుచున్నది. ఈ అర్థ విశేషమును సూచించుటకే భిన్నపదములు సూత్రములలో వాడబడెను.

48 సూత్రము : సోమాయ స్వై తస్మిన్॥

త్రిభాష్య :- సోమాయ స్వరాశ్చే. (57-21) ఇత్యస్మిన్నమహాక ఈకార, ఏకారోవా వదాంతః ప్రగ్రహో భవతి. యథా:- అవీ...॥ ఇత్యాది స్వైతి కిమ్? సోమాయ పితృమతే (1-8-5) ఇత్యత మాభూదితి॥

సోమాయ స్వ, పితస్మిన్॥

మణిప్రభ:-

"సోమాయ స్వరాశ్చే" అనునవి సంహితయందలి ఐదవ అష్టకము,

ఆరవఖండ ఇరువది యొకటవ (5-8-21) అనువాకము యొక్క ప్రారంభ పదములు. కాగ "సోమాయ స్వరాజ్ఞే" అను పదములతో ప్రారంభమగు తీసువాకమునందలి పదాంతమందుండెడి ఈకార, ఏకారములు ప్రగ్రహసంజ్ఞ కలవిగ అగును. ఈ అనువాకమునందు ఈకారాంత ఏకారాంత పదములు మొత్తము పదమూడు (13) కలవు. ఇవి అన్నియు, ఈ సూత్రముచే ప్రగ్రహాంతములగును.

ఉదాహరణ :- "అవీ ద్వే ధేనూ భౌమీ" (5-8-21.1).

ఈ మంత్రములోని పదాంతమందలి ఈకార, ఏకారములన్నియును ప్రగ్రహాలే అగును. నిజమునకు ఈ సూత్రముచే ఈ అనువాకమునందున్న పది ఈకారాంత, ఏకారాంత పదములకు మాత్రమే ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చుచున్నది. మిగిలిన మూడింటికి ఇతర సూత్రములచే ప్రగ్రహత్వము వచ్చును.

సూత్రమున "సోమాయస్వే" అని ఎందుకు? కేవలము "సోమాయ" అనిన చాలదా? అని ప్రశ్న. చాలదు. అని సమాధానము. కేవలము "సోమాయ" అనియే చెప్పినచో "సోమాయ" అను పదముతో వేరొక అనువాకము (1-8-5) కూడ ప్రారంభమగుచున్నది. కనుక అందలి పదాంతములగు ఈకార, ఏకారములకు కూడ ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. కనుక ౮ నిని వారించుటకై "సోమాయస్వే" అని స్పష్టముగ సూత్రీకరించెను.

49 సూత్రము : ద్వే॥

త్రిభాష్య:- ద్వే తత్యంత్య స్వరః పదాంతః సర్వత్ర ప్రగ్రహ వతి॥
యథా:- ద్వే....॥ యత్....॥

ద్వే॥

మణిప్రభ:-

'ద్వే' అను పదమొకట వచ్చినను, అందలి ఏకారము నిత్యము ప్రగ్రహ అగును. అని సూత్రార్థము. **ఉదాహరణ :-**

"ద్వే ద్వే సంభరతి" (1-6-8-2).

"యద్ద్వే నశ్యేతామ్" (2-6-3-5).

50 సూత్రము : పరశ్చ॥

త్రిభాష్య:- చకరో 'ద్యే' ఇత్యన్వాదిశతి॥ ద్యే ఇత్యేతస్మాత్పరః ఈకార ఏకారో వా పదాంతః ప్రగ్రహో భవతి॥ యథా:- ద్యే....॥

పరః॥ చ॥

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రమునందలి 'చ'కారము పూర్వసూత్రమును (ద్యే అనుదానిని) అన్వాదేశము చేయును. కాగ, 'ద్యే' అను పదముకంటె పరముగనున్న పద మందలి చివర ఏకార, ఈకారములు ప్రగ్రహ అగును. అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణము :- "ద్యే తక్లే ద్యే కృష్టి మూర్ధస్వతీః" (5-3 1-4).

ఇచట తక్లే, కృష్టిలోని ఏకారములు ప్రగ్రహాలు అగును.

51 సూత్రము : ఏకవ్యవేతోఽపి

త్రిభాష్య :- ఏకవ్యవేతోఽపి 'ద్యే' ఇత్యేతస్మాత్పరః ఈకార, ఏకారో వా పదాంతః ప్రగ్రహో భవతి॥ యథా:- ద్యే....॥ ద్యే...॥ ఏకేన పదేన వ్యవేతః ఏకవ్యవేతః॥ అపి శబ్దో ద్యే ఇత్యన్వాదిశతి మణ్ణాకప్లుతి న్యాయేన॥

ఏకవ్యవేతః॥ అపి॥

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రమందలి 'అపి' శబ్దము ముండాక ప్లుతి న్యాయముచే 49 వ సూత్రము నుండి "ద్యే" అను పదమును ఈ సూత్రములోనికి అనువృత్తి చేయును. ఏకవ్యవేతః=ఒక పదము వ్యవధానముగ కల్గినది. అని అర్థము. కాగ,

'ద్యే' తర్వాత నొక పదమును వదలి, రెండవ పదాంతమందు ఈకారము కాని, ఏకారము కాని యున్నచో, అట్టి ఈకార, ఏకారములకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ కల్గినని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ :- "ద్యే హి ఏతే దేవతే" (2.1.9.3).

"ద్యే వావ దేవ సతే" (7.4-5-1).

ఇచట 'ఏతే, దేవసతే' అను పదములతో చివరనున్న ఏకరము ప్రగ్రహ అగుచున్నది.

52 సూత్రము : గమయతో భవతోఽనూకారాత్పురం తనూయద కరోత్కుర్యాదిష్టిష్య బ్రూతాం ప్రవర్తాస్తాస్తభీతాం వాచయతి బిభృతస్తాగ్నిం గాయత్రం తాభ్యామేవోభాభ్యామవాస్తరం పర ఆషష్ఠాత్॥

త్రిభాష్య:- గమయతః, భవతోఽనూకారాత్ ఊకారవ్యతిరిక్తవర్ణాత్పురం భవత ఇతి యద్యచ్ఛ్రీభావో ముఖ్యార్థస్తదాపి తదన్యార్థతా స్వీకృతా లక్ష్యాను సారాత్ తనూయత్, అకరోత్, కుర్యాత్ ఇష్టిషు ఇష్టయో దశమద యస్త్రయః ప్రక్వా ఉత్తమానువాక పర్జితాః; అబ్రూతాం ప్రవర్త.... అవా స్తరం ఇత్యేవం పర ఆషష్ఠాత్ పదాత్పుర్యోవర్తమానో ఏకార, ఈకరో వా పదాస్తః ప్రగ్రహో భవతి॥ అభివిధావయమకారః॥ తేన నహిత్యభివిధిః॥ యథా:- తే... ఉత్... అనూకారాత్పుర ఇతికిమ్? దీక్ష... ఏతే... యదితి కిమ్? పరి.... బుద్ధు.... మాన.... ఇష్టిష్యతి కిమ్? అగ్ను.... తే... హవి.... వర్తేతి కిమ్? తే... ఇమే.... పైశ్వ.... ఉత్...; తే...; తేతి కిమ్? మన్మ.... ఏతే... గాయత్రమితి కిమ్? సధ.... ఏతే... అత్ర పదద్వయ సేకం నిమిత్తమ్ ఇత్యేతత్పదముద్దిశ్య అషష్ఠ నియమా భంగ ప్రసంగ ఇతి చేర్పాఽయం భంగ ప్రసంగః నిమిత్తకథేశస్య పష్ట త్వేవ వత్తేః సకలస్మాపి నిమిత్తస్య పష్టత్వసూచ పద్యతే॥ యోగేఽపి అవ యవ ధర్మేణ అవయవినోఽపి విశేష సిద్ధిః॥ తథాహి కర్ణకంఠలం ధారయంతం దేవదత్తం "కణ్ఠజీ" ఇతి వదన్తి ఏదేతి కిమ్? అవ... యే... ఉత్... అస్తరమితి కిమ్? సమ్.... ఆషష్ఠాదితి కిమ్? పర ఇత్యుక్తర (1-30) ఇతి త్రిభాషస్య అనస్తరస్యైవ పరత్వం స్యాత్ తన్మాఘాదితి

గమయతః, భవతః (అనూకారాత్పురం), తనూయత్, అకరోత్, కుర్యాత్ (ఇష్టిషు), అబ్రూతామ్, ప్రవర్త, అస్తామ్, స్తభీ

తామ్రా వాచయతి విభృతస్త్రా అగ్నింగాయత్రమ్ తాభ్యామేషా
ఉభాభ్యామ్ అవాస్తరమ్ పరః ఆషష్ఠాత్ ॥

మణిప్రభః :-

ఈ సూత్రమందు చెప్పబడిన నిమిత్తములు రెండు రకములు. కొన్ని దీని ఇష్టిమంత్రములనుండియే గ్రహింపవలెను. మిగిలినవి సామాన్యము-
అనగ అవి ఇష్టిమంత్రములలోనే యుండవలెనను నియమము లేదు. కాగ,
గమయతః, ఈకారముకంటె పరముకాని భవతః; తనూయత్; అకరోత్,
ఇష్టిమంత్రములలోని కుర్మాత్. (ఈ విశేషము కుర్మాత్ అను ఒక్క పద
మునకే అగును.) అబ్రూతామ్, ప్రవర్త, ఆస్తామ్, స్తభ్నితామ్, వాచయతి,
విభృతస్త్రా; అగ్నిం గాయత్రమ్, తాభ్యామేష, ఉభాభ్యామ్, అవాస్తరమ్-
అను ఈ పదములకు పూర్వమందున్న ఐదు పదములలోను, ఈకారాస్త్ర,
ఏకారాస్త్ర పదములున్నచో అట్టి పదాస్త్ర ఈకార, ఏకారములు ప్రత్యగహ
అగును॥

ఇష్టి మంత్రములనగ పది, పదకొండు, పన్నెండు పశ్చములలోని
చివరి అనువాకములను మినహాయించి మిగిలిన అనువాకములు. అనగ,
10-వ ప్రశ్నలో 1 నుంచి 11 అనువాకములు, 11-వ పశ్చములో 1 నుంచి
13 అనువాకములు, పన్నెండవ పశ్చములో 1 నుంచి 13 అనువాకములు-
అనగ మొత్తం 37 అనువాకములలోని మంత్రములు ఇష్టిమంత్రములన
బడును.

తైత్తిరీయ సంహిత మొత్తము ఏడుకాండలు లేక అష్టకములు. ఈ
ఏడు కాండలను మొత్తము నాలుగు ప్రశ్నలుగ విభజించిరి. కనుక
పై ఇష్టిమంత్రములను కాండములేక అష్టకముల లెక్కలో చెప్పికొనినచో,
2వ కాండ 2వ ప్రశ్నలోని 1-11 అనువాకములు.

3వ ప్రశ్నలోని 1-13 అనువాకములు.

ఇవి ఇష్టిమంత్రములు. ఇక యాజుషమంత్రములనగ 1, 2, 3 కాండలోని
ప్రతి ప్రశ్నయొక్క చివరి అనువాకములు, నాల్గవకాండలోని 1, 2, 3 ప్రశ్న
లోని చివరి అనువాకములు మరియు రెండవకాండలోని, 6వ పశ్చములోని

పదకొండవ అనువాకము-వీనియందున్న మంత్రములను యాజ్ఞమంత్రము లందురు. అయితే వీనిని 3-9 సూత్రమువద్ద వివరించినను ఇవట మరల ప్రాసంగికముగ చెప్పితిమి] ఉదాహరణలు :-

1 గమయతః:- “తే ఏవై నం పృథిషా గమయతః” (2-1-4-7).

ఇవట “తే” ప్రగ్రహ అగును.

2 భవతః:- “ఉత్తరావతీ భవతః” (5-4-8-5).

ఉత్తరముకంటె పరముగాని అనువిశేషణము ఎందుకు? “ఉత్తరము కంటె పరముగానున్న “భవతః” శబ్దమునకు పూర్వమందున్న ఉత్తర, ఏక రములకు ప్రగ్రహత్వము వారించుటకు” అని సమాధానము. ఉదాహరణకు- “దీక్ష నైస్తనామానావృతూ భవతః” (5-4-8-5) ఇది ఇష్టమంత్రములలో నిదే యైనను ఇవట “భవతః” ఉత్తరముకంటె పరముగనున్నది కనుక పూర్వమందున్న “దీక్ష నై” పదము ప్రగ్రహకాదు.

I-2-2-3; II-2-11-4, 5; III-3-2-3; III-3-3-5; II-4-3-4; III-1-7-2;

III-1-8-3; 5-4-4; V-4-6-3; V-5-1-2; -1-4 3; VI-2-1-3

అను స్థలములలో కూడ అనూకార పరకమగు “భవతః” పదమునకు పూర్వ మందున్న ఐదు పదములలోను పదాంత ఏకార, ఉత్తరములు ప్రగ్రహాలు.

3. తనూయత్:- ఏతే పై మహా యజ్ఞస్యాన్త్యే తనూయత్ (2-2-7-5) యత్ అని ఎందుకు? తనూ యనిన చాలదా? యని ప్రశ్న. చాలదు అని సమాధానము.

తేవలము “తనూ” యని మాత్రమే చెప్పినచో

“పరివతయే త్వాగృహ్ణామి తనూ నప్తీత్వా [1-2-10-2] అనుచోట గూడ “తనూ” కు పూర్వమందున్న పదాంత ఏకారమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞవచ్చును. కనుక దానిని వారించుటకై “తనూయత్” అని చెప్పెను.

4. అకరోత్:- “ఋధ్నవతీ అగ్రవతీ యాజ్ఞానువాక్యే అకరోత్ [1-3-1-3]

అట్లే శక్వరీ యాజ్ఞానువాక్యే అకరోత్” [1-2-8-5] వద్ద గూడ చూడుము.

5. కుర్యాత్:- “మాసవీ ఋచౌధాయ్యే కుర్యాత్” [2-2-10-2]

అట్లే మారుతీ యాజ్ఞాను వాక్యే కుర్యాత్ [2-2-3-5] లోగూడ చూడుము

ఇష్టిమంత్రములందు ముసహా ఇతరత్రయుండు “కుర్యాత్” అను పదమునకు పూర్వమందుండెడి ఈకార, ఏకారములకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వారించుటకు “ఇష్టిమ” అని చెప్పబడెను. కనుకనే అగ్నియే దాతేపురోహశమష్టాకపాలం కుర్యాత్ [2-5-5-2] అనుచోట్ల పదాంత ఏకారమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వారించబడెను.

6. అబ్రూతామ్:- “తే అబ్రూతాం పరం పృథావహై” [2-5-2-5]

తే వియతీ అబ్రూతామ్॥ [5-2-3-3]

7. ప్రవర్త:- “హవిర్ధానే ప్రాచీ ప్రవర్తయేయుః” [3-1-3-1]

హవిర్ధానే ప్రవర్తయతి (5-2-8)

‘ప్ర’ తర్వాత వర్త అని ఎందుకు? కేవలము ‘ప్ర’ యనియే యున్నచో “తేఽదిత్యాఽసమధ్రియస్తత్వయాప్రజానామ” ఇతి॥ (6-1-5-1) తేఽగ్నియే వ్యవతే॥ (2-4-1)

ఇత్యాది స్థలములందున్న పదాంత ఏకార ఈకారములకు కూడ ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. కనుక అట్టివానిని వారించుటకై సూత్రమున “వ్యవర్త” అని చెప్పబడెను.

8. అస్తామ్:- “ఇమే వై సహఽస్తామ్” (3-4-3-1);

అహోరాత్రే అధివత్స్వి అస్తామ్॥ (4-3-10-2)

9. ప్రభీతామ్:- “వై శ్వదేవాగ్నిమారుతే ఐశ్నే అవ్యథయస్తీ

ప్రభీతామ్ (4-4-2-3).

10. వాచయతి:- ఇత్తమే ఔదుమ్పరీ వాచయతి॥ (5-1-10-2, 3)

11. బిభృతస్త:- “తే ఏవ యజమాన్సస్యరేతో బిభృతస్తస్మాత్” (5-6-8-4).

సూత్రమున “బిభృతిః” అనిన చాలదా? ‘త’ కూడ ఎందుకు?

కేవలము “బిభృతః” అని చెప్పినచో “మన్నహే యావాత్మన్నై బిభృతో యా” (4-7-15-3). ఇత్యాదులందు పదాంతమగు ఏకారమునకు (మన్నహే) కూడ ప్రగ్రహ వచ్చును. కనుక ఇట్టివాటిని వారించుటకై “బిభృతస్త” అని చెప్పబడెను.

12. అగ్నిం గాయత్రమ్:- “ఏతే దధాతే యే అగ్నిం గాయత్రమ్”

(6-3-5-3) సూత్రమున “అగ్నిమ్” అనిన చాలదా? గాయత్రం అని ఎందుకు? గాయత్రం అను పదము లేనిచో, “సధస్తే అగ్నిం పురిష్యమ్” (4-1-3-1) ఇత్యాది స్థలములలోని పదాస్త్ర ఏకారమునకు (సధస్తే) ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. కనుక వానిని వారించుటకై “అగ్నిం గాయత్రమ్” అని చెప్పబడెను.

13 తాభ్యామేవ:- “ఏతే వై యజమానస్యాఽఞ్ఞసాస్త్రినుతీ తాభ్యామేవ” (7-2-1-2) మరియు 7-1-5-1, 7-3-2-2; 7-4-1-3; 24, 43 స్థలములందు ను చూడవగును.

సూత్రమున ‘ఏవ’ అని ఎందుకు? ‘ఏవ’ లేనిచో .....

“ఏవ హస్తస్యగ్నే తాభ్యాంవతేమః” (4-7-13-) ఇత్యాది స్థలములలోని పదాస్త్ర ఏకారమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. కనుక వానిని వారించుటకై సూత్రమున “తాభ్యాంఏవ” అని చెప్పబడెను.

ఉక్కడొక సందేహము: ఏతేవై యజమానస్యాఽఞ్ఞసాస్త్రినుతీ తాభ్యామేవ అను ఉదాహరణలో “ఏతే” అనునది వెనుకనుంచి ఏడవ పదము అగు చున్నది. మరి సూత్రము అరవ పదమువరకే గణన చేయవలెనని చెప్పుచున్నది. (అషష్ఠాత్) కనుక “ఏతే”కు ప్రగ్రహత్వమెట్లు కుదురును?

సమాధానము :- నిమిత్తమునంతయును ఒకే పదముగ భావించవలెను. కాగ, ‘ఏవ’ నిమిత్తమందలి ఏకదేశియే కాని ప్రత్యేకము కాదు. కనుక “అగ్నిం గాయత్రమ్” “తాభ్యామేవ” అనువానిని ఒక్కొక్క పదముగనే. భావించి “అషష్ఠాత్” నియమమును పాదించవలెను.

14 ఉభాభ్యామ్:- “యే ద్వీ అహోరాత్రే ఏవ తే ఉభాభ్యామ్ (7-4-4-4)

15 అవాస్తరమ్:- “ఉత్సృజ్యే ఇత్కాహుర్యే అవాస్తరమ్ (7-5-7-1).

సూత్రమునందు “ఆవ” అనిన చాలదా? అస్తరమ్ అని ఎందుకు? “అస్తరమ్” అని లేనిచో “సం తేవ తే హేడః” (2-5-12-1) ఇత్యాది స్థలములందుండు పదాస్త్ర ఏకారమునకు ప్రగ్రహసంజ్ఞ వచ్చును. కనుక వానిని వారించుటకై సూత్రమున “అవాస్తరమ్” అని చెప్పబడెను.

సూత్రమునందు “అనూకారాత్” అనుచోట “నజ్” నకు ముఖ్యార్థము అభావమే యైనను లక్ష్యానుసారము “తద్విన్నము” అను అర్థమును గ్రహించ వలెనని త్రిభాష్యరత్నకారుని యభిప్రాయము. కనుకనే ఈకారము “కంటె వరమగు” (అనూకారాత్పరః) అని అర్థము చెప్పబడినది.

“అషష్ఠాత్” అనగ అరవవదము వరకు యని అర్థము. అనగ ఇచట “అ” అను అవవర్గకు “అభివిధి” అర్థము. అభివిధి అనగ “చెప్పబోవు అవధికో కలుపుకొని” అని అర్థము (తేనసహ) కాగ, ప్రకృతమున నిమిత్తముతో సహా ఆ పదములలోనున్న యని అర్థము వచ్చును. నిమిత్తమును మినహాయించి నచో పూర్వమందున్న ఐదు పదములని తేలును.

సీ సూత్రము : న గ్రామీ వర్చసీ మిధునీ మాసే లోకే ధత్తే॥

త్రిభాష్య :- గ్రామీ...ఇత్యేతేష్వన్త్య స్వరో గమయతో భవతః (4-52)
ఇత్యాది వరోఽపి ప్రగ్రహో న భవతి యథా....గ్రామీ....
బ్రహ్మ....అథ....పూర్ణ....లోకే....ధత్తే ....॥

న గ్రామీ వర్చసీ మిధునీ మాసే లోకే ధత్తే॥

మడివ్రాస :-

పూర్వ సూత్రమునందు గమయతః; భవతః;....ఇత్యాదులకు పూర్వమందున్న ఐదు పదములలోని వదాన్త ఈకార, ఏకారములు ప్రగ్రహ యగునని చెప్పబ డెను కద. అట్టి ఐదుపదములలో గ్రామీ, వర్చసీ, మిధునీ, మాసే, లోకే, ధత్తేయను పదములలో ఏదియున్నను, దానికి సూత్రము ప్రగ్రహ సంజ్ఞ రాదు- అని ఈసూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :-

1. గ్రామీ :- “గ్రామీ ఏవ భవతి గణపతి యజ్ఞాను వాక్యే భవతః (2-31-3-5) ఇచట “భవతః” కు పూర్వమందున్న ఐదు పదములలో “గ్రామీ” యొకటి కనుక దీనికి పూర్వ సూత్రముచే (452) ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చుచుండగ ఈ సూత్రముచే నిషేధించ బడెను. ఇట్లే మిగిలిన యుదాహరణలలో యథోచిత ముగ నన్వయము చేసుకొనవలెను.

2 వర్చసీ :- “బ్రహ్మవర్చసీ ఏవ భవత్యు భయతోరుక్మాభవతః” (2-31-2-3)

3. మిధునీ :- అథ మిధునీ భవతః (6-5-8-6)

4. మాసే:- “పూర్ణమాసే ప్రాయశ్చత్తాఽబ్రూతామ్” (2-5-2 :)

5. లోకే:- “లోకే ప్రతిష్ఠన్తో యన్తి ద్వౌషడహౌ భవతః” (7-4-1-3).

6. ధత్తే:- “ధత్తే జ్యోతిష్మన్తై అస్మా ఇమౌ లోకౌ భవతః” (2-8-2-4).

ఈ విధముగ ఈ సూత్రము పూర్వ సూత్రమునకు అపవాదయగు చున్నది.

54 సూత్రము : అతే సమానపదే నిత్యమవే చావే చ॥

తిర్థాప్య:- “నిషేధం చకారోఽన్వాదిశతి। అతే, అవే ఇత్యనయాః పదైక దేశయాః అన్త్యస్వరః సమానపదే వర్తమానో గమయతో, భవత ఇత్యాది పరోఽపి నిత్యం పరిగ్రహో న భవతి। యథా:- అవ....: అభి.... అన... ” సమానపదే ఇతి కిమ్? ఏవ....॥ అత్ర నిత్యశబ్దః ప్రాప్త్యంతర పరిహార్యః! ఇతి సోదాహరణం “ఉపబంధస్తు దేశాయ” (1-59) ఇతి సూత్రే ప్రసంగాదుక్తమ్। సమానం చ తత్ పదం చ సమానపదం, తస్మిన్ సమానపదే॥

“ఇతి త్రిథాప్య రత్నై ప్రాతికాఖ్యావినరణే చతుర్థోఽధ్యాయః॥”

అతే సమానపదే నిత్యమ్ అవే చ అవే చ॥

మఠిపరిభ :-

సూత్రమందలి ‘చ’కారము పూర్వ సూత్రమునుండి, నిషేధవాచక మగు ‘న’ అను పదమును ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. “అవే చ, అవే చ” అని రెండుసార్లు చెప్పుటచే అధ్యాయ పరిసమాప్తి సూచించబడెను. కాగ, “అతే సమానపదే నిత్యమవే చ” అనునది సూత్రము.

“పదైక దేశములైన అతే, అవే అనునవి (పదాన్తమందున్న వీనిలోని ఏకారము) ఎట్టి పరిస్థితులలోను ప్రగ్రహకాదు”-అనిసూత్రార్థము ‘నిత్య’ శబ్దముచే కేవలము 52. వ సూత్రమే గాక, ఇతర సూత్రములచేకూడ వీనికి ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చుట కవకాశమున్నచో, అట్టి అవకాశము వారించబడు చున్నది.

ఉదాహరణలు

- 1 “కరున్ధతేఽతి రాత్రావలితో భవతః (7-2-8-3; 4.1.3;)
- 2 “ఆత్మాహ్వయతే వ్రజమేన మభివవర్తయతి” (2-2-9-1-7)
- 3 “అనాతతాయ ధృష్టవే ఉభాత్మామతతే నమః” (4-5-1-4)

పై యుదాహరణలోని కరున్ధతే, హ్వయతే, ధృష్టవే లలోని ఏకారమునకు పూర్వసూత్రము 4-52 చే ప్రగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చుచుండగ ఈ సూత్రము “అతే. అవే” వద్ద క దేశమగుటచే నిషేధించు చున్నది.

సమానపదే అగ్గ “ఏకపదమందున్న” అని యర్థము. అవగ అతే, అవేలు పదాన్తమందలి అనుపూర్వమై యుండవలెను. కాగ, “వద్దె క దేశ ము అగు” అని యర్థము. ఈ నియమము లేనిచో—

“ఏవతే ఉభాత్మామ్” (7-4-4-3) అనుచోట సూత్రము 4-52 చేత ప్రవర్తించెడి “తే” కు ప్రగ్రహ సంజ్ఞను కూడ ఈ సూత్రము నిషేధించును కాని, యది ఇష్టముకాదు. కనుక అతే” అనునది వద్దె క దేశమగు అను విశేషణమున్నచో, ఈ సూత్రము ఇవట ప్రవర్తించదు. (ఏవ్ అతే = ఏవతే) కాగ యిచ్చుట గూడ అతే యగుచున్నదని పూర్వపక్షము. కాని అవి భిన్నపదములందలి వర్ణములచే ఏర్పడినది కనుక ఈ సూత్రము ఇవట ప్రవర్తించదు.

ఈ విధముగ ఈ ఆధ్యాయమున ప్రగ్రహసంజ్ఞా విధి నిషేధములు సమగ్రముగ వివరించబడినవి.

కృష్ణ య జుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు

ప్రతిభాష్యరత్నానుసారము వేదులోపనామక సుబ్రహ్మణ్యముచే చేయబడిన

“మణివ్రథ” అను ఆంధ్రవివరణమున

చతుర్థాధ్యాయము

— సమాప్తము —

6

7

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య

అధ్యాయము 5

మిశ్రమ ప్రకరణము

సూత్రము : అథ సంహితాయామేకప్రాణభావే॥

ప్రతిభాష్య : అధేత్యయమధికారః। సంహితాయామేకప్రాణభావ ఇత్యేత దధికృతం వేదితన్యమిత ఉత్తరం యద్యత్కామః। సంహితేతి కోఽర్థః “నానావద సంధాన సంయోగః” ఇతి సూత్రోక్తః (24-3) సంహితార్థః। వర స్సర్వికర్షః సంహితేతి వైయాకరణాః వతన్తి. ఏకసముత్తః ప్రాణః ఏక ప్రాణః, శస్య భావః తద్భావః, తస్మిన్నిత్యాత్రేయమతమ్॥ అన్యథాఽపి సమాసః సంగచ్ఛతే। ఏకప్రాణేన భావయతే, జనయత ఉచ్చార్యత ఇతి “ఏకప్రాణ భావః। ఏకేనోచ్చాప్యసేన ఉచ్చార్యతే వేదభాగః తావానేక ప్రాణ భావ ఇత్యర్థః। అత ఏవ అవసానే వదవిధిః। నను సంహితా యామిత్యే తా వత్తైవాఽలమ్। ఏకప్రాణభావ ఇతి వా। ఉభయా రమ్భణేన కిమ్ః ఉచ్యతే। ఏకప్రాణభావ ఇత్యుచారణ్యమాదే ప్రవృత్తస్య సంహితా విధేః వదావసానత్వం నేష్యతే। సంహితాయా మిత్యుచారణ్యమాదే తు వదేవ్యవ్యేక ప్రాణభావ ఉపపద్యత ఇతి వక్ష్యమాణం కారణం కృ భవతీతి సందేహః స్యాత్। తస్మాదస్మిన్నుభయారమ్భణే ప్రయోజన మస్తి॥

అథ సంహితాయామ్, ఏకప్రాణభావే॥

మడివ్రథ :-

ఈ అధ్యాయమున వదపాఠమును సంహితాపాఠముగ కూర్చునపుడు వదములయొక్క ఆద్యస్త వర్ణములలో కలుగు మార్పులు చెప్పబడుచున్నవి. కనుక ఆ మార్పులకు సంబంధించిన సూత్రములను వివరించుటకు పూర్వము, ఆ సూత్రముల నెట్లు ప్రవర్తించ చేయవలెనో చెప్పబడుచున్నది. మరియు సంహిత యనగనేమా తెలియవలెను. కనుక ఈ విషయముల నన్నిటిని దృష్టిలో నుంచుకొని “అథ” శబ్దమును అధికారవాచిగ చెప్పిరి.

‘సంహిత’ అనగ “నానావద సంధాన సంయోగ”మని చెప్పబడుచున్నది (24-3). ఏకప్రాణ భావమనగ ఒకే గుక్కలో చెప్పబడు (చదువబడు) భాగము. కాగ ఈ చెప్పబోవు సూత్రములు ఏకోచ్చాప్యసతో చెప్పబడెడి మస్త్ర (సంహితా) భాగమునందు ప్రవర్తించునని సూత్రార్థము.

ప్రాణమనగ ఉచ్చాస్యస. ఏకప్రాణమనగ ఒకే ఉచ్చాస్యస. దీని భావమే ఏకప్రాణము - అని అత్రేయమహర్షి వ్యాఖ్యానించెను. ఆయితే త్రిభాష్య రత్నకారులు ఈ పదమును ఒకే ఉచ్చాస్యసచేత భావముతో కల్పించు, ప్రకటించు, ఉచ్చరింపబడునట్టి - అను అర్థమునందు గ్రహించిరి. నమానము నేవిధముగ చెప్పికొన్నను “ఒకే గుక్కయందు చెప్పబడుదానిని సంహిత” అని ఆందురనియె సూత్రార్థము.

సూత్రమున “ఏకప్రాణభావే” అను పదములేనిచో సంహితా విషయమున ప్రవర్తించు కార్యమునకు పదావసానత్వము లభించదు. “సంహితాయామ్” అని సూత్రమునందు లేనిచో, ఏకప్రాణభావత్వము పదమునందు కూడ లభించును కనుక సూత్రోక్త కార్యమునచట ప్రవర్తించ చేయవలెనను సందేహము కలుగును. కనుక సూత్రమున ఆ రెండుపదములు అవసరమగుచున్నవి.

పదపాఠమున ప్రతి పదము తర్వాత నిలుపు, లేదా విరామ చిహ్నము ఉండును. ఉచ్చారణమునందు కూడ మాత్రాకాల వ్యవధానముండును. కాని సంహిత యందట్లు కాక, పదములు ఒకదానితో నొకటి కలసి, సంధిజములగు మార్పులను పొందును. సంహితను పఠించునపుడు పాదావసానమందే విరామ చిహ్నముండును. కనుక “ఈ చెప్పబోవు సూత్రములు, సంహితయందు, విరామ చిహ్నమునకు పూర్వమందున్నట్టియు, ఒకే ఉచ్చాస్యసతో వరింపనగు భాగమున ప్రవర్తించునని సూత్రార్థము.

[1]

2 సూత్రము :- యథా యుక్తాద్విధిః సా ప్రకృతిః॥

త్రిభాష్య :- ప్రకృతిః సంహితా స్వరూపమనేనోచ్యతే। “ప్రకృతి ర్విక్రమక్రమః” (24-5) ఇతి విశ్లేయత్వ విధానాత్। యథా యుక్తమ్ యథాస్థితాత్ పదపాఠాత్। కూటస్థాదవిచాలితో యో విధిః సాప్రకృతిః సంహితా విశ్లేయా। విధిః విధానమ్। ప్రకృతి రిత్యర్థః। యథా- స్వధా....; ధన్య....; సహ....; శ్రబు....; జ్యా....; అహా....; అమి....॥ అత్ర సూత్రే వదానాం పరస్పరాన్వయో మహాభాష్య వచనాచ్చ విశ్లేయః। తచ్చ వచనం- “తా వర్ణప్రకృతయః” (2-7) ఇత్యత్ర వతన్తి. ఏవ మత్రాపి- “స్వరితయోర్మధ్యే యత్ర సేవమ్” (18-1) ఇత్యాదౌ మస్తవ్యమ్॥

యథా, యుక్తాత్, విధిః, సా, ప్రకృతిః॥

మట్టివ్రథ :-

ఈ సూత్రముచే సంహితా స్వరూపము చెప్పబడుచున్నది. నిజమునకీ సూత్రము అస్పష్టమని విద్వేషి నందితుడభిప్రాయపడెను. కాని ఇందంత అస్పష్టత కన్పించదు. సంహితాపాతము ఎట్లేర్పడుననిచో యథా యుక్తాత్=యథాస్థితి యందున్నట్టి వానినుండి, అనగ పదపాతస్థితియందున్న దాని నుండి, విధిః=విధానము, కలిపి కూర్చుటను సంహిత యందురు. అట్లే సా=ఆ విధానమే అనగ ఆ పదవిధియే ప్రకృతిః=ప్రకృతి యనబడును. కాగ స్థిరముగనున్నవద విధినుండి సంహితావిధి ఏర్పడుచున్నదని సూత్రభావము.

మాహిషేయ భాష్యకారుడు కూడ- “యథాయుక్త త్వద విధిః తథా సంహితా విధిర్భవతి. అవికారేణ సా ప్రకృతిః సంహితే త్యుచ్యతే”-అని వివరించెను. మరియు ఋక్సాతి కాఖ్యాయందు- సంహితా పదప్రకృతిః (2-1) అని చెప్పబడెను. ఆ వాక్యమును ఉపబాహుర్యులు-పదాని ప్రకృతి భూతాని యస్యాః సంహితాయాః సా పదప్రకృతిః॥ సంహితా-త్ర వికారః॥ తథాహి-షత్పదత్వాదయో వికారాః సంహితా యామేవ భవన్తి॥ ప్రకృతి భూతత్వాచ్చ పదానాం సిద్ధత్వమ్”-అని వ్యాఖ్యానించిరి. కనుక ఇచట ప్రకృతి అనిన పదపాతమని గ్రహించవలెను.

ఇక సంహితకు ఉదాహరణ :-

- 1 స్వధాఅన్యుర్వీచా2సి (1-1-8-3); ధన్వన్నివ ప్రపా అసి (2-5-12-4)
- 3 సహస్రస్య వగ్రమా అసి (4-4-11-3); ప్రబుద్ధీయా ఈరతే (4-3-12-8)
- 5 జ్యా ఇయః సమనే (4-8-8-2); ఆ పుష్పా ఏతు (2-4-5-1)
- 7 అమివస్త్ర ఏవైః (3-1-11-5).

[2]

3 సూత్రము :- తత్ర పూర్వం పూర్వం పృథమమ్॥

త్రిభాష్య :- తత్ర సంహితావిధానే పూర్వః పూర్వం పదం, సూత్రం చ వ్రథముః కర్తవ్యమ్॥ యథా- “భక్ష ఆ ఇహి” ఇత్యత్ర ద్వీర్ఘః సమానాక్షరే.... (10-2) ఇతి ద్వీర్ఘః॥ భక్ష ఇహి ఇతిస్థిత” ఇవర్ణవర ఏకారమ్ (10-4)

ఇత్యేకారే కృతే “భక్షేహి” ఇతి భవతి। అన్యథా ఏహి ఇతికృత్వా భక్షశబ్దే సంధీయమానే “భక్షేహి” ఇతి స్యాత్। తచ్చానిష్ఠమ్। పూర్వవద కర్తవ్యత్వ ఏతదుదాహరణమ్॥ పూర్వసూత్ర కర్తవ్యత్వేఽపి పదామః। యథా- చట్టి శీఘ్రాక్షస్య సూర్యః (7-2) ఇతి నకారస్య జత్యే కృత “ఉత్తమవర ఉత్తమం తపదర్శిణమ్” (8-2) ఇత్యనేన బకారస్య జత్యేకృతే “షణ్ణవత్యా” ఇతి భవతి। తేన్యథా “ఉత్తమ పర ఉత్తమం.... (8-2) ఇతి సూత్రే ప్రథమం ప్రవృత్తే గతుః, “షణ్ణవత్యా” (షణ్ సవత్యా) ఇతి స్యాత్। తచ్చానిష్ఠమ్॥ తథా- “ఉల్లస్థస్య సూర్యమభిగూర్తయేఽత్యత్ర” “బనకారపూర్వశ్చ తకారః” (5-3); గజాధమ ఉష్మవరో ద్వితీయమ్ (14-12) ఇతి సూత్రద్వయం ప్రసక్తమ్। యథా పూర్వత్వాత్ “బనకార పూర్వశ్చ తకార” ఇత్యేతదేవ ప్రథమం కర్తవ్యమ్। అన్యథా చట్ యస్య....మితి స్యాత్। తచ్చానిష్ఠమ్। అథవా- “ఉష్మాం విష్ష్యామీ త్యత్ర” “ఉవసర్గ నిష్పార్యోఽనుదాతైః పదే (6-4); స్వర పూర్వం వ్యంజనం ద్వివర్ణ వ్యంజనవరమ్ (14-1) ఇతి సూత్రద్వయం ప్రాప్తమ్। తత్ర ద్విత్వసూత్రే ప్రథమే కార్యే “విష్ష్యామి” ఇతి స్యాత్। తస్మాభూదితి వత్సమేవ ప్రథమం కర్తవ్యమ్। పూర్వం పూర్వమితి వీష్పా స్థైర్యధైర్యవమర్థం సమర్థమితి॥

దర

తత్ర, పూర్వమ్, పూర్వమ్, ప్రథమమ్॥

మఠిపాద :-

ఈ సూత్రము చాల ముఖ్యమైనది. పదపాఠమునందలి పదములను సంహితాపాఠముగ కూర్చునపుడు పదసంధాన విధము, సూత్ర ప్రవర్తనా సరళి ఈ సూత్రముచే నిర్దేశింపబడుచున్నవి.

తత్ర-సంహితాపాఠము నేర్పరుచుట యందు, పూర్వమ్=ముందున్న దానిని (పదమునుగాని, సూత్రమునుగాని) ప్రథమమ్=ముందుగ కార్య బద్ధము చేయవలెను. అనగ పదపాఠమున వరుసగ నున్న మూడు నాల్గు పదములను కలుపునపుడు, ముందుగ, ముందున్న రెండు పదములను కలిపి తర్వాత వానిని మూడవదానితో కలుపవలెను. అట్లే ఒకే స్థలమున రెండు, మూడు సూత్రములు ప్రవర్తించుటకు అనకాశమున్నచో పూర్వ సూత్రముచే

ముందుగ కార్యము చేసి, తర్వాత అవకాశమున్నచో రెండవ సూత్రమును ప్రవర్తించ చేయవలెనని సూత్ర భావము. ఇది ఈ క్రింది ఉదాహరణలతో స్పష్టముగ తెలియును.

పదపాఠమున “భక్ష. ఆ. ఇహి” అని యున్నది. ఇచట ముందుగ పూర్వమందున్న రెండు పదములను (భక్ష ఆ) కలుపవలెను. కాగ భక్ష ఇహి అని యగును. ఇప్పుడు ఆ రెండు పదములను కలుపగ “భక్షేహి” అని అగును. ఇది సూత్రముచే చెప్పబడిన విధానము. అంతయొకాని, ముందుగ “ఆ ఇహి” అనువానిని కలుపగ “ఏహి” అగును. ఇప్పుడు “భక్ష ఏహి” అనువానిని కలుపగ “భక్షైహి” అను అనిష్టరూపము వచ్చును. కనుక ముందుగ పూర్వ పదములనే కలిపి, తర్వాత తర్వాత తర్వాతనున్న పదములతో కలుపవలెను.

ఇకనిప్పుడు పూర్వపూర్వ సూత్రములను ప్రవర్తించ చేయుట కుదాహరణము :—

“షష్ఠవత్సా” అను సాధురూపమును సాధించవలెను. “షట్ + నవత్సా” అను ఈ స్థితిలో ముందుగ “షట్త్రిగ్రామ నిష్కార్యః (7-2) అను సూత్రముచే నకారమునకు ఐత్వము విధించవలెను. “షట్ ఐవత్సా” అని అవగ ఇప్పుడు “ఉత్తమవర ఉత్తమం సవర్గీయమ్” (8-2) అను సూత్రముచే టకారమునకు ఐత్వము విధించవలెను. కాగ “షష్ఠవత్సా” అను సాధురూపమేర్పడును. ఈ విధముగ కాక, ముందుగనే 8-2 సూత్రమును ప్రవర్తించచేసిత యుడల ‘షట్ నవత్సా’ అని ఏర్పడును. ఈ స్థితిలో 7-2 సూత్రమునకిక అవకాశముండదు. కాగ “షష్ఠవత్సా” అను దుష్టపదమేర్పడును. కనుక ఈ గ్రంథములో ముందు చెప్పిన సూత్రమునే ప్రథమము ప్రవర్తించచేసి, తదనంతరమవకాశమున్నచో తర్వాత సూత్రములను ప్రవర్తించచేయవలెను. ఇంకొక ఉదాహరణ — “వట్ థ్ స్వయమభి గూర్తయే (9-2-8-1) అను స్థలమును పరిశీలింపుము.

వట్ స్వయమ్—ఈ స్థితిలో “టనకార పూర్వశ్చ తకారః” (9-3) సూత్రముచే ముందుగ ప్రవర్తించచేయవలెను. అప్పుడు వట్ ట్ స్వయమ్ అని అగును. ఇప్పుడు “వర్గథమ ఊష్మవరో ద్విత్వీయం (14-12) అను సూత్రమును ప్రవర్తించచేయగ “వట్ థ్ స్వయం” అని అగును. ఇది సాధురూపము. అట్లు

గాక ముందుగనే 14-12 సూత్రమును ప్రవర్తించిచేసినచో, వత్స్వయం — వత్స్వయం అని అగును. ఇక నిపుడు 5-32 సూత్రమున కవకాశము లేదు. బాని “స్వర పూర్వం....” (14-1) అను సూత్రముచే వత్స్వయం.... అని చేసినచో నది అనిష్టము, దుష్టరూపమగును.

ఇట్లే ఇంకొక ఉదాహరణము— వి + స్వామి - ఈ రెండు పదములను సంహితలో కూర్చునపుడు ముందుగ ఉపసర్గ విహ్వార్య.... (6-4) అను సూత్రముచే సకారమునకు ఉత్పత్తి చెప్పవలెను. వి హ్వార్య అని అగును. ఇపుడు స్వర పూర్వం ... (14-1) అను సూత్రమును ప్రవర్తించి చేసినచో “విష్స్వామి” అను సాదురూపమేర్పడును. అట్లుగాక ముందుగనే 14-1 సూత్రమును ప్రవర్తించిచేసినచో “విస్స్వామి” అని సకారమునకు ద్విత్వము వచ్చును. తర్వాత 6-4 సూత్రమును ప్రవర్తించిచేయగ పూర్వ సకారము నకే ఉత్పత్తి వచ్చును. ఫలితముగ “విష్స్వామి” అను దుష్టరూపము ఏర్పడును. కనుక పదసంధానమందును, సూత్ర వినియోగమందును “పూర్వం పూర్వం వ్యథమమ్” అను సూత్రమును కఠినముగ పాటించవలెను. ఈ విషయము “పూర్వం పూర్వం” అను ద్విరుక్తిచే సూచించబడినది. కాగ ప్రాతికాఖ్యయందు “విప్రతిషేధే పూర్వం కార్యమ్” అని గ్రహించవలెను.

ఇకనిపుడు సంహితాపారమును కూర్చునపుడు కలుగు అగమాది విశేషములను వివరించుచున్నారు. [3]

4 సూత్రము :- త్రపుమిథుపూర్వః శకారశ్చపరః॥

తిఖాష్య :- త్రపు, మిథు ఏవం పూర్వం శకారాగమో భవతి “చ”-పరః యథా— సీ....; మిథు....॥ ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్? వి....! ఏవం పర ఇతి కిమ్? అసి....॥

త్రపు మిథుపూర్వః శకారః చపరః॥

మణివృథ :-

త్రపు, మిథు—ఈ పదముల తర్వాత “చ”కారమున్నచో ఆ చకారము నకు పూర్వమందు “శ”కారమాగమముగ వచ్చును.

ఉదాహరణలు :

1 సీసం చమే త్రపుశ్చమే (4-7-5-1) త్రపు చ మే

2 మిథుశ్చరస్తమువయాతి (4-7-15-2) మిథు చరస్తము

త్రపు, మిథు శబ్దములు నపుంసక విభక్తికములు. (మధు శబ్దమువలె). కనుక ప్రథమైక వచనమున విసర్గ ఉండదు. కనుకనే 'శ'కారమును అగమముగ చెప్పిరి.

కాగ త్రపు, మిథు శబ్దములకీ, చకారము వరముగ నున్నపుడే శకార మాగమము వచ్చును. కానిచో శకారము రాదు. విభుచమే ప్రభుచమే (4-7-4) అను స్థలములలో చకారమునకు పూర్వము శకారాగమము లేదు. అట్లే "అసినా మిథుకః" అను స్థలమున మిథు తర్వాత శకారాగమము లేదు. ఈ క్రింది విషయమును స్పష్టముగ తెలిసికొనవలెను.

"సూత్రముచే ఏ పదములకు ఏ నియమములకు లోబడి ఏ కార్యము జరుగునని చెప్పబడునో, ఆ పదములకు ఆ నియమములున్నపుడే ఆ కార్యములు జరుగును. అందు ఏ ఒక్క నిబంధనను పాటించక పోయినను, సూత్రముచే చెప్పబడిన కార్యము సిద్ధించదు. [4]

5 సూత్రము :- సుపూర్వశ్చ చన్ద్రవరః॥

త్రిధావ్య :- చకారః శకారమన్వాదిశతి। సుపూర్వః శకారాగమో భవతి చన్ద్రవరః। యథా— సుశ్చన్ద్ర....! ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్; ప్రచన్ద్ర....! ఏవం వర ఇతి కిమ్; అమా....! స్విత్యేష శబ్దః పూర్వో యస్మాదసౌ సుపూర్వః॥

సుపూర్వః। చ। చన్ద్రవరః॥

మణిప్రభ :-

"సు" అను పదము తర్వాత 'చన్ద్ర' అను పదము వరముగ నున్నచో ఈ రెండింటికీ మధ్య 'శ'కారమాగమముగ వచ్చును. సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి 'శ'కారమనుదానిని అనువృత్తము చేయును. ఉదాహరణ :-

సుశ్చన్ద్రదన్మ విశ్వతే (4-4-4-8) [సు। చన్ద్రః।] చన్ద్ర శబ్దము

కంటె పూర్వమందు 'సు' లేకపోయినను, సు-తర్వాత చన్ద్రశబ్దము లేకపోయినను ఈ శకారమాగమముగ రాదు. అదా :-

ప్రచన్ద్ర మా స్తిరతి ద్విర్వమాయుః (2-4-14-1)

అమా సుచరితే భజ (1-1-12) — ఈ స్థలములలో చన్ద్ర; చరితేలకు పూర్వమందు శకరాగమము లేదు. [5]

6 సూత్రము :- సమ్పూర్వః సకారః కురువరః॥

త్రిభాష్య:- సమిత్వేవం పూర్వః సకారాగమో భవతి కురువరః। యథా —
యజ....! ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్? పురో...! ఏవం వర ఇతి కిమ్? సం
కృత్య....! కురు శబ్దః పరో యస్మాదసౌ కురువరః

సం పూర్వః, సకారః, కురువరః॥

మణిప్రభ :-

“సమ్” అనుదానికంటె “కురు” శబ్దము పరమగునపుడు ఈ రెండింటికి మధ్య సకారమాగమముగ వచ్చును. అదావరణ —

యజమానః సంస్కరుతే (5-6-3-4)

(సమ్! కురుతే — సంస్కరుతే). ‘కురు’ అనుదానికి పూర్వమందు సమ్ లేకపోయినను, అట్టి ‘సమ్’ అనుదానికి ‘కురు’ అనునది వరముగ లేకపోయినను సకారమాగమముగ రాదని గ్రహించవలెను.

కనుకనే (1) పురోడాశ మలంకురు.... (6-3-1-2);

(2) సం కృత్య చ్ఛావాకసామిం భవతి (5-4-12-3) అను స్థలములలో సకారాగమము లేదు. [6]

7 సూత్రము :- అకుర్వ చ ప్రత్యయాత్పరః॥

త్రిభాష్య:- చకారః సంపూర్వత్వం ఆగమం చ అన్వాదిశతి। అకుర్వచేతి గ్రహణే ప్రత్యయాత్పరః సకారః ఆగమో భవతి “సం” పూర్వః॥ యథా —
త ఇమం....॥ ప్రత్యయోనామాఽకార ఉచ్యతే। ప్రతీ యస్తేభివ్యజ్యస్తే
వ్యంజనాన్యనేనేతి ప్రత్యయః॥ సం పూర్వఇతి కిమ్? అగ్ని....!

అకుర్వ, చ ప్రత్యయాత్, పరః॥

మణిప్రథ :-

సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రములనుండి సంపూర్వః, సకారాగమః, అనువానిని అన్వాదేశము చేయును. కాగ “సం పూర్వః అకుర్వ పరః ప్రత్యయాత్ సకారాగమః” అని పూర్తి భావము. అసగ సమ్ అనునది పూర్వమందుండి అకుర్వ అనునది పరముగ నున్నచో, ప్రత్యయాత్=అకారము తర్వాత (కంటె) సకారాగమముగ వచ్చునని సూత్రార్థము. ఉదాహరణ-

త సమః సమస్కర్వత (6-2-3-1)॥

సమ్ + అకుర్వత — సమ్ అస్ కుర్వత — సమస్కర్వతః సూత్రమందలి ప్రత్యయ శబ్దమునకు వ్యంజనములు- క్, గ్ మొదలగు హల్లులు-వి వర్ణము చేరుటచే క, గ, అని స్పష్టముగ అభివ్యక్తములగుచున్నచో అట్టి వర్ణము (అ-కారము) అని అర్థము. ఈ ప్రత్యయ పదమీగంధమున ఇచ్చటనే వాడబడెను. మరి ఎచటను ప్రయోగింపబడలేదు. కనుక ప్రత్యయమసగ అకారమని అర్థము. కాగ సం తర్వాత అకుర్వ అని ఉన్నపుడె అకారముకంటె సకారాగమముగ వచ్చును. లేనిచో రాదు. ఉదాహరణ —

అగ్ని హోతర్ ప్రతమకుర్వత॥ (3-2-1-2)

(ప్రతమ్ అకుర్వత. ఇచట సకారాగమముగ రాలేదు). [7]

8 సూత్రము : నీచాపూర్వో దకార ఉచ్చాపరః॥

త్రిభాష్య :- నీచాపూర్వో దకార అగమో భవతి ఉచ్చాపరః॥ యథా— మధ్యా....! ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్? తోక....! ఏవం పర ఇతి కిమ్? నీచా....! అగమా ఏతే॥

నీచాపూర్వః, దకారః, ఉచ్చాపరః॥

మణిప్రథ :-

“నీచా” అను పదము తర్వాత “ఉచ్చా” అను పదము పరముగ నున్నచో ఆ రెండింటికి మధ్య ‘ద్’ (దకారము) అగమముగ వచ్చును — అని సూత్రభావము. “అగమముగ వచ్చును” అను అర్థము ప్రకరణబలముచే పూర్వసూత్ర సాహచర్యమునందు వచ్చినది. కాగ

మధ్యాన్నిచా దుచ్చా (2-3-14-8)

నీచా ఉచ్చా— నీచా ద్ ఉచ్చా— నీచాదుచ్చా॥

నీచా తర్వాత ఉచ్చాయని లేకపోయినను, ఉచ్చాకు పూర్వమందు “నీచా” అని లేకపోయినను, ఈ దకారాగమము ఉండదు.

నీచా తం ధది (1-2-14-2); తోకం యన్త్యుచ్చావచాహ్ని (7-4-3-6). ఈ రెండు స్థలములందు నీచా తర్వాతగాని, ఉచ్చాకు పూర్వమందుగాని దకారాగమము లేదు. [8]

3 సూత్రము :- అసమ్పూర్వోఽరమృకార

ప్రతిభాష్య : “అసం” ఇత్యేవం పూర్వ ఋకారోఽరం వికార మాపద్యతే! యథా— గృహో....! త్రత నిమిత్తమేక వదస్థం విజ్ఞేయమ్! అన్యథా— కల్యా....; వహి...; ఇత్యాదావపి భవేత్! ఋకార ఇతి కిమ్! అసం....!

అసమ్పూర్వః! అరమ్! ఋకారః॥

మణివ్రథ :-

ఇంతవరకు అనగ 4నుంచి 8 సూత్రమువరకు, సంహితను కూర్చు వపుడు వచ్చు వర్ణాగమములు చెప్పబడినవి. ఇక నీపుడు వర్ణములందు కలుగు వర్ణ వికారములు చెప్పబడును.

“అసం” అనుదానిని పూర్వమందు కలిగిన ఋకారము సంహితా పాఠ మున “అర్”గ వికారము చెందును— అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణ—

గృహోదామ సమ తైః (3-3-8-2)

అసమ్ + ఋత్యై— అసం + అర్ + త్యై— అసమర్త్యై.

ఋకారము అర్గ మారుటకు నిమిత్తము పూర్వమందున్న “అసమ్” అనునది కద. ఈ నిమిత్తము ఒకే వదమందుండవలెను. రెండు వదము లందలి భాగములచే ఏర్పడరాదు. అనగ—రూపసమృద్ధ్ “త్యై” అనుదానిని చూడుము. రూప-అనుదానిలోని చివరి అకారము, సమృద్ధ్యైలోని “సం”తో కలిపి “అసం” అని భావించరాదు. అట్లు భావించినచో “కల్యాణీ రూప

సమ్యుద్ధౌ" (7-1-8); వహి హ్యేష సమ్యుద్ధ్యై (2-2-1-1)- ఇత్యాది స్థలము లందు కూడ ఋకారము "అర్"గ వికారము చెంది అనిష్ట, దుష్ట సంహిత విర్బుధును.

సూత్రమునందు "అసం" తర్వాత అవ్యవధావముగ ఋకారమున్నపుడె అని చెప్పబడె, అసం తృణ్ణే హి హనూ (8-2-11-3) అనుచోట ఋకారము నకు వికారము వారించబడెను. ఇచట 'అసం' తర్వాత వెంటనే తకారమున్నది కాని ఋకారము లేదు కద.

[9]

10 సూత్రము :- అవగ్రహ ఆశీర్ధూః సువరితిరేఫం వరః సకారః షకారమ్॥

ప్రతిభాష్య :- అవగ్రహ ఇతి సప్తమ్యంత పదమ్॥ ఆశీః వ్యభృతిభిః ప్రత్యేకమభి సమ్యుధ్యతే॥ ఆశీః ధూః సువః ఇత్యేతేష్యవగ్రహేషు విసర్గ నీయో రేఫమావద్యతే॥ ఏభ్యఃపరో యది సకారః వర్తతే తర్హి న షకార మా వద్యతే॥ యథా— ఇతి....; ధూర్హ....; దిధి....॥ అవగ్రహ ఇతి కిమ్ యేదేవా....॥

కథవకారవరః (8-23) ఇత్యనేన "అశీష్పదయే" ఇతి ప్రాప్తమ్॥ అమోషవర సప్త్య సస్థానమూఢ్మణామ్ (9-2) ఇతి ధూస్పాహౌ; సువస్పామ్ ఇతి చ పాప్రాప్తమ్॥ తదుభయ భంగాయాయమారంభః॥ ఇతి శబ్దః ఏషామే వైష విశేషః॥ వ అన్యేషా మితి వ్యకారవాచీ॥

అవగ్రహే, ఆశీః, ధూః, సువః, ఇతి, రేఫమ్, వరస్స కారః, షకారమ్॥

మణివృథ :-

ఈ సూత్రముచే విసర్గకు, వకారమునకు వికారము చెప్పబడుచున్నది. సూత్రమందలి 'అవగ్రహ' అను పదము సప్తమ్యంతమని గ్రహించవలెను. ఈ పదము ఆశీః, ధూః, సువః అను పదములతో ప్రత్యేకముగ సంబంధించి యుండును. కాగ "ఆశీః : సువః అను పదములు సమాసమందు పూర్వ పదములైనచో (అవగ్రహతైనచో) వీనియొక్క విసర్గ రేఫగ మాదును" మరియు ఆ రేఫకంటె వరముగ సకారమున్నచో ఆ సకారము షకారముగ

మారును" - అని సూత్రార్థము. అవగ్రహ ఆనగ సమాసమందలి పూర్వ వదముని ప్రథమాధ్యాయమున (1-49) చెప్పితిమి. కాగ వద పాఠమున ఆశీః, ధూః, సువః వదములు అవగ్రహ చిహ్నముతో చూపబడును. ఉదాహరణలు —

1 ఇత్యాశీర్వదయర్చా (8-2-9-4)

ఇతి! ఆశీః 2 వదయా! ఋవా॥ అని వద పాఠము. ఇచట ఆశీఃలో విసర్గ సంహితలో రేఫగమారి ఆశీర్వదయా అని ఐనది.

2 ధూర్వాహవనశూ (1-2-8-2) ధూః 2 సాహా

ధూఃలోని విసర్గ రేఫగ మారినది. కాగ తర్వాతనున్న సకారము కూడా షకారముగ మారినది.

3 దధిషే సువర్షం జిహ్వమగ్నే (4-4-4-1) సువః 2 వమ్

ఇచట "సువః" లోని విసర్గ రేఫగ మారినది దానికి వరముగనున్న సకారము షకారముగ మారెను. సువర్షమ్ — సువర్షం

ఈ వికారము ఆశీః, ధూః, సువః అను ఋడు వదములకే చెప్పబడినది. ఈ మార్పులు కూడ నీ వదములు సమాసమందు పూర్వ వదములైనపుడే జరుగును. అట్లు కానిచో ఈ వికారములు రావు.

ఉదాహరణ — యే దేవా దేవసువస్థతే (1-8-10-2). దీని వద పాఠము యే! దేవాః! దేవసువః. స్థ! తే!

ఇచట సువః అవగ్రహ కాదు. అయితే విసర్గకు లోపము వచ్చినదే కాని, రేఫత్వముగాని, తర్వాతనున్న సకారమునకు షత్వము కాని రాలేదు.

బాగున్నది. ఈ మూడు వదములకోసం ఎందుకీ సూత్రం చెప్పబడినది? వినుము. కఖపకార వరః (8-23) అను వక్ష్యపాద్య సూత్రము విసర్గ తర్వాత కకారము, ఖకారము, పకారముగాని యున్నచో ఆ విసర్గ షకారముగ మారును — అని చెప్పచున్నది. ఆ సూత్రముచే ఆశీః వదయా అనునది "ఆశీష్వదయా" అని అగును. మరియు అహోషవరస్తస్య సస్థానమూష్మణామ్ (8-2) అను సూత్రముచే ధూః సాహా — ధూస్సాహా అనియు; సువః వమ్ అనునది "సువస్సం" అనియు అనిష్టరూపములేర్పడును. కనుక మీనిని వారించుటకై ఈ సూత్రము చెప్పబడినది. 8.23; 9.2 సూత్రములు

ప్రస్తుత సూత్రముకంటె స్వరములు గనుక పూర్వం పూర్వం ప్రథమమ్ (5-2)
అను సూత్రముచే ఆశీః, ధూః, సువః లోని విసర్గకు రేఫ, షత్వములే యథావ
శాశముగ సిద్ధించును. [10]

11 సూత్రము :- అథ లోపః॥

త్రిభాష్య :- అథేత్యయమధికారః। లోప ఇత్యేత దధిక్వతరే వేదితవ్య మిత
ఉత్తరం యద్వజ్జయః। ఆయమధికారః “విష్వన్వేకయా” (5-19) ఇతి
సూత్ర వర్యన్తో వేదితవ్యః॥

అథ, లోపః।

మణిప్రభ :-

ఇది అధికార సూత్రము. ‘అథ’ శబ్ద మధికారవాచి లోపః=లోపము
(చెప్పబడును). అనగ ఈ తర్వాత చెప్పబోవు సూత్రములలోనికీ “లోపః”
అను పదము అనువృత్తమగును. అని భావము. అయితే ఈ అధికారము
విష్వన్వేకయా (5-19) అను సూత్రాంతమువరకు వచ్చును. [11]

12 సూత్రము :- ఈమూర్వః మకారః॥

త్రిభాష్య :- మకారః “ఈమ్” ఇత్యేవం పూర్వో బువ్యతే। యథా-ఈం....॥
విపం పూర్వ ఇతి కిమ్; ఇమం....॥ ద్విరేణ కిమ్; అగ్ని....॥ ఈమితి పదగ్రహ
ణమ్। ఇతరథా వృధిచీ.... ఇత్యాదౌ మకారో బువ్యేత। తచ్చానిష్ఠమ్॥ మకార
ఇతి కిమ్; ఈమ్....॥

ఈమూర్వః మకారః॥

మణిప్రభ :-

“ఈమ్” అను పదము తర్వాత మకారమున్నచో ఆ మకారము లోపిం
చును-అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణ —

ఈ మన్తాః సుప్రయసః (4-1-8-2)

ఈమ్, మన్తాః, సుప్రయసః, అని పదపాఠము. ఈ సూత్రమునకు సంహిత
యంతటిలో ఈ యొక్క స్థలమే లక్ష్యము.

అయితే ఋక్సాతి కాభ్యలో 4-83 సూత్రముచే గర్భేక్యాది పదముల కొన్నిటికి పూర్వమందున్న “ఈమ్” పదములోని మకారమునకు లోపము చెప్పబడినది. ప్రస్తుత సూత్రములో ఈమ్ తర్వాత నుండు మకారమునకే లోపము చెప్పబడినది. అంతయే కాని ఈమ్ లోని మకారమునకు లోపము లేదు.

సూత్రమున “ఈమ్” అని ఈకారము కూడ ఎందుకు? కేవలము మకారమునే చెప్పినచో “మకారముకంటె వరమగు మకారము లోపించును” అని సూత్రార్థము వచ్చును. అప్పుడు “ఇమం మే వరుణ”... (2-1 11-8) అను స్థలములలో, “మే”లోని మకారమునకు లోపము వచ్చును.

ఇమమ్ మే — ఇమమ్ మే ఏ — ఇమమ్ ఏ — ఇమమ్ అను దుష్ట పాఠమేర్పడును. ఇట్టి దుష్టలితములను వారించుటకే “ఈమ్” అని చెప్పిరి. మరియు దీర్ఘ ఈకారమును చెప్పనిచో “అగ్నిం మిక్రం” అను స్థలములలో ‘మిక్రం’ లోని మకారము లోపించును. కనుక దానిని వారించుటకై ఈమ్ అని దీర్ఘ ఈకారమును చెప్పిరి.

సూత్రమందలి “ఈమ్” స్వతంత్రపదము. నిపాత, కనుక వదైకదేశి యగు “ఈమ్” అను అనుపూర్విని గ్రహించరాదు. అందువలన “వృథివీం మా హింసే” (4-2-3-1) అను స్థలములలో ‘మా’లోని మకారలోపము వారించబడును.

ఈమ్ తర్వాతనుండు మకారమునకే లోపము వచ్చును. కనుకనే “ఈంకారాయ స్వాహా, ఈం కృతాయ (7-1-19-1) అనుచోట “ఈమ్” తర్వాతనున్న కకారమునకు లోపము వారించబడినది. [12]

13 సూత్రము :- తునుపూర్వ ఉదాత్తయోర్వకారః

ప్రతిభాష్య :- తు, ను, ఇత్యేవం పూర్వో వకరో లుప్యతే. తయోస్తు నోవరుదాత్తయోః సతోరితి విభజ్య వియోగో విజ్ఞేయః॥ యథా — సత్వ.... ఇన్న్యా.... ఉదాత్తయోరితి కిమ్; అను.... అవ్యకారాః: (1-52) ఇతి ప్రాప్తిః॥ ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్; ఇదమ్.... వకర ఇతి కిమ్; ప్ర.... విదు.... తుశ్చనుశ్చ తునూ॥ తౌ పూర్వో యస్మాత్ప తథోక్తః॥

తు ను పూర్వః ఉదాత్తయోః వకారః॥

మడిపింపః :-

ఉదాత్తమగు “తు” తర్వాతనుకాని, ఉదాత్తమగు “ను” తర్వాతగాని ఉండు వకారము లోపించును— అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :

1 నత్వై యజేత (2-8-7) వదపాఠమున షః తు వై అని ఉండగ, “వై”- లోని వకారము లోపించగ షః తు ఐ— నత్వై అని అగును.

2 ఇన్నాన్వ ఉవస్తీర్ణమిచ్చంతి (1-8-7-3) [ఇత్ నువై — ఇన్ను వై — ఇన్ను ఐ— ఇన్వై + ఉవ— ఇన్నాన్వయ ఉవ— ఇన్నాన్వ ఉవ— అని సంహితా రూపము.

సూత్రమందలి తు, ను అనునవి నిపాత వదములు. వదై కదేశములు కావు అవి ఉదాత్తములై వపుడె ఈ సూత్రము ప్రవర్తించును. కనుకనే అను వృత్తహత్యే (1-8-12-1) అను స్థలములలో ‘ను’ అనుదాత్తము. “అవ్యకారాది” (1-52) అను సూత్రముచే “అను” అన్నది ఈ సూత్రపరిధి లోనికి వచ్చును, కాని ‘ను’ అనుదాత్తమగుటచే తర్వాతనున్న వకార లోపము వారింపబడినది. తు, ను, పూర్వమనుటచే కేవల ఉకారమును పూర్వమందు కల్గిన వకారమునకు లోపము వారింపబడినది. అప్పు వై : పరుణః (2-3-12).

తు, ను, తర్వాతనుండు వకారమునకే లోపమని చెప్పటచే ఇతర వర్ణములకు లోపము వారింపబడినది.

ప్రతుజనయతీతి (1-7-2); విదుషో ను యజ్ఞమ్ (1-3-13).

ఇక “తునుపూర్వః” అను సమానమునకు వ్యుత్పత్తి తుః చ నుః చ — తునూ (ద్వంద్వసమావము). తౌ పూర్వో యస్మాత్ షః— తునుపూర్వః (బహువ్రీహి సమానము)— అని చెప్పవలెను. [13]

14 సూత్రము :- ఉత్పూర్వః సకారో వ్యజ్ఞనవరః॥

త్రిభాష్య :- వ్యజ్ఞనవరః సకారః ఉత్పూర్వః లుప్యతేః యథా-ప్రతి....॥ వ్యజ్ఞవమస్మాత్పర మితి వ్యజ్ఞనవరః॥ ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్? జగ....॥ సకార ఇతి కిమ్? ఉత్....॥ ఏవం వర ఇతి కిమ్? ఉత్....॥

ఉత్పూర్వః, సకారః, వ్యంజనపరః॥

మడివ్రథ :-

“ఉత్” అనుదానిని పూర్వమందు కల్గినట్టియు, వ్యంజనమును (హల్లును) పరమందు కల్గిన సకారము లోపించును — అని సూత్రార్థము. అనగ ‘ఉత్’ అనుప్లదము తర్వాత సంయుక్తక్షరముండవలెను. అందు సకారము ఆదియందుండవలెను. అప్పుడు అట్టి సకారము లోపించును. ఉదాహరణ : పృత్యుత్త బ్యై సయత్వాయ (6-6-4-6). ఇచట ఉత్ సప్త్యై — ఉత్ తప్త్యై — ఉత్త బ్యై. అయినది. అట్టి ఉత్పాస్యతే (7-1-18) [ఉత్ స్థా వ్యతే]; దివము త్తహస (4-6-5) [ఉత్ ప్రహస];

ఈ సూత్రము “ఉత్” పూర్వమందున్నప్పుడే, హల్లును పరమందు కల్గియున్ననె, సకారమునకే అని మూడు నియమములు పెట్టుటచే ఈ క్రింది స్థలములలో సకారమునకు లోపము వారింపబడినది

1 ఉత్ స్థా దేవాః (2-1-11)

2 ఉత్ క్కాం వ్యతే (7-1-18)

3 ఉత్ సారేన జిహ్వమ్ (5-7-11).

ఈ విధముగ, ఉదాహరణ, ప్రత్యుదాహరణ పూర్వకముగ ఇక్కడ లక్షణ సమన్వయము చేయబడినది. [14]

15 సూత్రము : ఏషసస్య ఇతి చ॥

త్రిశాష్య :- వ్యక్తి విషయ ఇతి శబ్దః ప్రత్యేకమేష ఇత్యాదీన్ విసర్జనీయాన్తాన్ ద్యోతయతి; చకరో వ్యంజన పరతామన్వాదిశతి; ఏషః, సః, స్యః ఏషు విసర్జనీయా వ్యంజనపరౌ లుప్యతే; యథా — ఏష...; స....; ఏష....॥ ఏవం పర ఇతి కిమి? దమ....॥

ఏషః, సః, స్యః, ఇతి, చ॥

మడివ్రథ :-

ఈ సూత్రమందలి “ఇతి” శబ్దము ఏషః, సః, స్యః అను ఈ విసర్జనైకములలో వ్రతి ఒక్కదానితోను అన్వయించి అవి విసర్జనైక పదములని

సూచించును. చకరము పూర్వ సూత్రమునుండి “హల్లును వరముగ గల్గి యున్నచో” (వ్యంజనపదః) అనుదానిని ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. “లోపః” అను పదము అధికార సూత్రమునుండి వచ్చును. కాగ “విషః సః స్వః విషు వ్యజ్ఞాన పరేషు విసర్జనీయః అవ్యతే” అని పూర్తి సూత్ర భావము వచ్చును. కాగ- విషః, సః, స్వః అను ఈ పదములయొక్క విసర్గ తర్వాత హల్లు యున్నచో ఆ విసర్గ లోపించును- అని సూత్రార్థము.

నిజమునకు సూత్రమున “విసర్జనీయః” అను పదము లేదు. కాని సూత్ర రచనా వద్దతియే ఆ విషయమును తెలుపుచున్నది. ఇందుకు భాష్యమే ప్రమాణము. ఉదాహరణలు —

1 విష తే గాయత్రః (3-1-2) [విషః తే గాయత్రః]

2 స తే జానాతి (1-2-14) [సః తే జానాతి]

3 విష తపోఽతవ్యత (3-1-1) [విషః తవః అతవ్యత]

విసర్గకు వ్యంజనము వరముగ నున్నచే ఆ విసర్గ లోపించును. లేనిచో లోపించదు. ఉదాహరణ : దమ ఏవాస్మైష ఉప తిష్ఠతే (1-5-7)

(విషః ఉప— విషయే ఉప— విష ఉప. ఇతరు సంది

కార్యములో యకారము లోపించినది). ఇట్లే 9-10-10-11

వరా వా విష అగ్నిం వవతి (5-2-2).

ఇట్లే ఇతర స్థలములలో గ్రహించవలెను.

[15]

16 సూత్రము :- నాఽసః॥

త్రిభాష్య :- “అసః” ఇత్యస్మిన్గ్రహణే విసర్జనీయో వ్యజ్ఞానపరో వ అవ్యతే¹ యథా— హృత్స్వ....! అవ్యకారాదిః (1-5-2) ఇతి ప్రాప్తేర్నిషేధః॥

న, అసః॥

మణిపూర్ణ :-

పూర్వ సూత్రమునందు “సః” యొక్క విసర్గకంటె హల్లు వరముగ నున్నచో ఆ విసర్గ లోపించునని చెప్పబడెను కద. ఇప్పుడు అవ్యకారాదిః (1-5-2) సూత్రమును పురస్కరించుకొని “అసః” అనుదానియొక్క విసర్గ కంటె హల్లు వరముగ నున్నచో ఆ విసర్గకు లోపము సిద్ధించుచున్నది. కాని

అట్టి లోపము ఇష్టముకాదు. కనుక ఆ లోపమును వారించుటకై ఈ సూత్రము చెప్పబడినది. కాగ “అసః” అనుదానియొక్క విసర్గకంటి హల్లు వరముగ నున్నను ఆ విసర్గకు లోపము రాదని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ : హృత్స్వినో మయోభూన్ (4-2-11-3).

హృత్స్వ! అసః! మయోభూః! అని పదపాఠము.

పూర్వ సూత్రమున విషః, సః, స్వః అని మూడు పదములు చెప్పబడినవి. మరి “సః” గురించి మాత్రమే “అప్యకారాదిః” సూత్రమును ప్రవర్తింపజేసి, దాని విసర్గకు లోప నిషేధము చెప్పబడినది. మిగిలిన రెండింటి విషయము చెప్పబడలేదు. విలసన సంహితయందు “అసః” అని ప్రయోగములున్నవి. కాని అవిషః, అస్వః అను ప్రయోగములు లేవు. కనుక వాటి విసర్గ లోపప్రసక్తి లేదు. కనుక నిషేధించవలసిన అవసరము లేదు. [16]

17 సూత్రము :- ఇద్విదగ్న ఇమాంన ఏనాషధీః పరః సః॥

త్రిశాష్య :- ఇదు.... ఏవం పరః “సః” ఇత్యత్ర విసర్జనీయో యవ్యతే! యథా— సేదు....! సేద....॥ ఉ, అగ్న ఇత్యాభ్యాం కిమ్? స ఇ....! స ఇద్ధే....! సేదగ్నే....॥ స ఇతి కిమ్? స ఇమా...! సైన....! సౌష....! స ఇతి కిమ్? పరో....॥

ఇద్ ఉ, ఇద్ అగ్నే, ఇమాం సః, ఏనా, ఓషధీః॥

మదీవృథ :-

ఈ సూత్రము కూడ “సః” అను సర్వనామలోని విసర్గకు లోపమును విధించుచున్నది. “సః” అనుదానితర్వాత ఇదు, ఇదగ్నే, ఇమాం సః, ఏనా; ఓషధీః అనెడి పదములలో నేది యున్నను “సః” లోని విసర్గకు లోపము కల్గును. మరియు తర్వాత నువ్వు అచ్చుతో సంధికూడ జరుగును. ఇది సూత్రభావము.

ఉదాహరణలు :-

ఇదు సేదుహోతా సో అధ్వరాన్ (1-1-14-4). (సః ఇత్ ఉ....)

ఇదగ్నే సేదగ్నే అస్తు (1-2-14) [సః ఇత్ అగ్నే].

ఇమాం సః సేమాంసో హవ్యదాతిమ్ (4-6-6) [సః ఇమామ్ సః]

ఏనా సైనా2నికేన (4-3-13) [సః ఏనా అనికేన]
ఓషధీః సౌషధీరను రుధ్యసే (4-2-3) [సః ఓషధీః అను]

సూత్రములో “ఇద్” తర్వాత “ఊ అని లేదా అగ్నే” అనియు, ఇమాం తర్వాత “సః” అనియు ఎందుకు? అవి లేనిచో “సః” లోని విసర్గకు లోపము రాదా? - అను ప్రశ్నకు అవి ఉండవలెననియే సమాధానము.

సూత్రములో “ఇద్” తర్వాత “ఊ అని, లేక అగ్నే” అని ఉండవలెను. లేనిచో విసర్గకు లోపము వచ్చినను, “సో”కు తర్వాతనున్న అచ్చతో సంధి కార్యము జరుగదు. ఉదాహరణకు— 1 స ఇజ్జనేన (2-3-14); 2 స ఇద్దే వేషు గచ్ఛతి (4-1-11). అట్లే “ఇమాం” తర్వాత “సః” లేనిచో విసర్గ లోపించును కాని సంధికార్యము జరుగదు. ఉదాహరణకు —

స ఇమామభ్య మృశత్ (5-5-2).

“సః” కు తర్వాత ఈ పదములున్నపుడే, ఈ సంధి కార్యములు జరుగును. లేనిచో జరుగవు. ఉదాహరణకు— పరో దివా పర ఏనా (4-8-2). పరః ఏనా-ఇవట విసర్గకు యత్వ, లోపములు వక్ష్యమాణ సూత్రములచే సిద్ధించెను. కాని సంధి జరుగలేదు. [17]

18 సూత్రము :- అవగ్రహ ఇత్యేకమ్ ॥

త్రిభాష్య :- ఇతి శబ్ద విశిష్ట ఏకమిత్యస్మిన్నవగ్రహే మకారో బువ్యతే। యథా— పాపీయా.... అవగ్రహ ఇతి కిమ్? అర్థ.... ఇతిశబ్ద విశిష్ట ఇతి కిమ్? యదేక....॥

అవగ్రహే। ఇతి, ఏకమ్ ॥

మణివృథ :-

ఈ సూత్రము “ఏకమ్” అను పదములోని మకారమునకు లోపమును విధించుచున్నది. ఐతే ఈ “ఏకమ్” అనునది సమాసములోని పూర్వపదమై ఉండవలెను. మరియు దీనికి పూర్వమందు “ఇతి” అను శబ్దముండవలెను. అట్టి “ఏకమ్” లోని మకారమే లోపించును. (ఈ మార్పు సాధారణముగ పద పాఠమునుండి సంహితను కూర్చునపుడు జరుగును). ఉదాహరణ —

పాపీయాన్ స్వాదిత్యైకం తస్యజహయాత్॥

ఇచట స్యాత్! ఇతి! ఏకమ్ ఏకమ్! అని యుండును ఇపుడు పూర్వమందున్న "ఏకమ్"లోని మకారము లోపించి, సందీకార్యము ప్రవర్తించగ "ఏకైకమ్" అని అయినది.

నూత్రమున "అవగ్రహే" అని ఎందుకు? ఈ "ఏకమ్" అను పదము సమీపమందలి పూర్వపదము కానిచో, దానియొక్క మకారము లోపించదు. ఇదాహరణకు ".... స్యాదిత్యైకమగ్రేభ (6-2-3-11)!" పదపాఠమున .... స్యాత్! ఇతి! ఏకమ్! అగ్రే!.... అని ఉండును ఇచట "ఏకమ్" అను పదమునకు పూర్వమందు "ఇతి" శబ్దమున్నను ఈ "ఏకమ్" అవగ్రహ కుండుటచే, మకారలోపము రాలేదు.

అవగ్రహయగు "ఏకమ్" అనుదానికి పూర్వమందు 'ఇతి' లేనిచో అవగ్రహయగు "ఏకమ్"లోని మకారమునకు లోపము రాదు. ఇదాహరణకు - "యదేకమేకం" సమ్యురేత్ (1-6-8). (యత్! ఏకమ్! ఏకమ్!....) [18]

19 సూత్రము:- తిష్ఠస్తేకయా స పూర్వః॥

ప్రతిభాష్య :- తిష్ఠన్తి శబ్దవిశిష్ట ఏకయేతన్మిగ్గోహణేన్యైవర్తః స పూర్వః పూర్వ సహితో లుప్యతే! యథా — తిష్ఠ. ...! తిష్ఠన్తి కిమ్? స మా....! పూర్వేణ సహవర్తత ఇతి సపూర్వః॥

తిష్ఠన్తి, ఏకయా, స పూర్వః॥

మణివ్రథ :- సాన్నిధ్య బలముచే, ఈ సూత్రములోనికి పూర్వ సూత్రము నుండి "అవగ్రహే" అను పదము అనువృత్తి వచ్చును. కాగ - "తిష్ఠన్తి శబ్దమును పూర్వమందు గల్గిన అవగ్రహ యగు "ఏకయా" పదములోని చివరి వర్ణము (అకారము) దాని పూర్వవర్ణముతో (యకారము) కూడ లోపించును — అని నూత్రార్థము. "స పూర్వః" అనగ పూర్వ వర్ణముతో సహా" అని అర్థము.

ఇదాహరణ :- తిష్ఠన్త్యైకైకయా స్తుతయా (-5-8). ఇది పదపాఠమున తిష్ఠన్తి, ఏకయా ఏకయా, స్తుతయా, అని ఉండును. ఏకయా + ఏకయా — ఏక ఏకయా — ఏకైకయా!

ఇచటకూడ లోపకార్యము తర్వాత, పరముగనున్న వ్యవస్థతో సంధి జరిగెను.

సూత్రమున తిష్ఠన్తి పూర్వకమని ఎందులకు? ఈ తిష్ఠన్తి శబ్దము పూర్వమందు లేనిచో, అవగ్రహయగు “ఏకయా” లోని “యా”కు లోపము రాదని తెలియవలెను. ఉదాహరణలు :—

సమానానాం కరోత్యేకయైకయోత్సర్గమ్ (6-1-9) కరోతి ఏకయా! ఏకయా! ఉత్సర్గమ్!

ఇచటనొక విషయమును గ్రహించవలెను. ఏషనన్య న! అను 15 వ సూత్రమునుంచి ఇంతవరకు (18 సూత్రము వరకు) లోపకార్యము వివరించబడినది. అయితే ఈ లోపకార్యము జరిగిన తర్వాత పూర్వ పర వ్యవస్థలకుసంధియగుచున్నది. సంధి సూత్రములు పదియవ అధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

ఇకనిపుడు కొన్ని వర్ణముల స్థానమున వేరొక వర్ణమాదేశముగ వచ్చుటను చెప్పుచున్నారు. [18]

20 సూత్రము :— సకారః శకారం చవరః॥

త్రిభాష్య :- చకారపరో సకారః శకారమాపద్యతే. యథా-అహిఁశ్చ....॥ ఋతూఁశ్చ....॥ కర్ణాఁశ్చ....॥ సకార ఇతి కిమ్? శం చమే....॥ చవర ఇతి కిమ్? తాన్ ఛందోభిః....॥ చ పరో యస్మాత్ అసౌ చవరః॥

సకారః, శకారమ్, చవరః॥

మట్టివ్రథ :-

ఈ సూత్రమునకు చకారమును పరముగ గల్గిన పదాంత సకారము శకారముగ మారును—అని అర్థము. ఉదాహరణలు —

అహిఁశ్చ సర్వాజ్ఞామ్భయన్ (4-5-1). [అహిన్ చ]

కర్ణాఁశ్చ కర్ణాఁశ్చ (1-9-9). [కర్ణాన్ చ అకర్ణాన్ చ]

ఋతూఁశ్చ నక్షత్రయాం చ (7-1-3). [ఋతూన్ చ]

సూత్రమున ‘స’కారమని ఎందుకు? విధించిన కార్యము (శకారాదేశము) సకారమునకేగాని ఇతర వర్ణములకు కాదని చెప్పుటకు. శంచమే—ఇచట చకారమునకు పూర్వమందున్న మకారమునకు శకారాదేశము లేదు. నిజమునకు

తీర్థావ్యకారుని ఈ ప్రశ్న అనంగతమగుచున్నది. సూత్ర రచన “స” కారము నుదేశించియున్నప్పుడు, వక్కారమొందుట అను ప్రశ్న. సయుక్తికముగ లేదు. కనుకనే, వె దికాభరణ వ్యాఖ్యానకారుడగు గోపాలయజ్ఞ అది సందేహమును కలుగజేసినట్లు.

ఇక సూక్తమున “చవరమని” ఎందుకు? అవగ్ర విధించబడిన శక్తారాదేశము వక్కారమును సూత్రమే వరమందుగల్గిన పదా వ్రసకారమునకు అగునని నియమము చేయుటకు. వక్కారభిన్నమగు వరము ఈ పదా వ్రస వక్కారమునకు వరముగ నున్నచో, సకారమునకు శక్తారాదేశముండదు. ఉదాహరణ—

తా ఇన్ శ్చోభిరసు.... (1-5-3). ఇచట “తాన్” తర్వాత “చ” కారమున్నది కాని “చ” (వర్ణ ప్రథమాక్షరము) లేదు. కనుక సకారమునకు శక్తారాదేశము లేదు. కాని వక్కారము వేరొక సూత్రముచే (5-24) ఇ కారముగ మారెను. [20]

21 సూత్రము :- నాయన్నైరయన్నార్దువన్ననద్వా స్పృడివా న్నార్దుడానేవాస్మిన్.

త్రిభావ్య:- ఆయన్.... ఇత్యేతేషు గ్రహణేషు సకారః శకారం న ఆవద్యతే చపూర్వోఽపి। యథా- లోక.... యామై.... లోక.... ఆన.... పుడి.... వాసు.... ఏవాస్మి.... ఏతేతి తిష్ఠాః అస్మి....

న, ఆయన్, ఐరయన్, ఆర్దువన్, అనద్వాన్, పుడివాన్, వారుడాన్, ఏవాస్మిన్.

మడిప్రథ:-

ఈ సూత్రముల్లో, కొన్ని పందర్భములలో సకారమునకు పై సూత్రముచే విధించబడిన శక్తారాదేశమునకు నిషేధమును చెప్పుచున్నాడు.

“ఆయన్, ఐరయన్, ఆర్దువన్, అనద్వాన్, పుడివాన్, వారుడాన్, ఏవాస్మిన్-ఈ పదములలోని పదా వ్రసకారము తర్వాత వక్కారమున్నను ఆ సకారమునకు శక్తారాదేశము లేదు”- అని సూక్తార్థము. అయితే చెప్పబోవు సూత్రము 24 చే, ఈ వక్కారము ఇ కారముగ మారును. ఉదాహరణ:-

1 ఆయన్ లోకనూయ ఇన్ తనః.... (5-2-3). [ఆయన్ చతనః]

- 2 ఐరయన్ యామైరయ ఇష్టమసి.... (1-1-9) [ఐరయన్ వస్త్రమసి]
- 3 ఆర్దువన్ లోక ఆర్దువ ఇష్టమసి (5-5-1) [ఆర్దువన్ చదువా]
- 4 అనద్యాన్ అనద్యా ఇష్టమే దేనుశ్చమే... (4-7-10) [అనద్యాన్ చమే]
- 5 ముడివాన్ ముడివా ఇష్టతతిత్తువా (3-5-11) [ముడివాన్ చేతతి]
- 6 వారుదాన్ వారుదా ఇష్టతుష్కపాలాన్నిర్యపేత్ (2-3-12).
- 7 ఏహస్మేన్ ఏహస్మే ఇష్ట కుర్దేత్తః (2-2-9) [ఏవ అన్యనే చక్షుః]

సూత్రమున "అస్మిన్ కు పూర్వమందు "ఏవ" అని ఎందుకు? అస్మిన్ కు పూర్వమందు "ఏవ" ఉన్నపుడే శకారమునకు శకరాదేశము నిషేధించబడును. అట్లు "ఏవ" లేనిచో పూర్వ సూత్రముచే శకరాదేశమే నిధించును. ఉదాహరణ : అస్మిన్ ఇష్టముష్మిన్ ఇష్ట (7-34) [21]

22 సూత్రము :- తకారశ్చకారః శచభవరః॥

అర్థాశ్చ :- శచభ వరస్తకార శ్చకారమావద్యతే। యథా— తచ్చం.... తచ్చా...॥ అశ్చ శచభ వరఇతి సామాన్యోక్త్యాం నిమిత్తానాం త్రక్కతిత్వం విజ్ఞేయమ్। ముఖ్యత్వాత్। తత్ర ప్రాకృత స్తే కృతయోః ప్రాకృతం ముఖ్యమ్। అన్యథా శకాతగ్రహణే వై యథ్యక్తిః కుతో వై యథ్యక్తిః? స్వర్గ పూర్వశ్చకారమే (3-34) ఇతి శకాతస్య భవ్యే కృతే, తకారశ్చకారం శచభర ఇత్యేతా వత్తేవ నిర్దేశితి బ్రూమః। కించ వరసూత్రే ప్రవృత్తే సతి వశ్యాత్ పూర్వ సూత్ర ప్రసరం న స్వరసమ్। తత్ర పూర్వం పూర్వం ప్రథమమ్ (5-3) ఇతి నియుమ భజ్జ ప్రసక్తాత్॥

తకారః, చకారమ్, శచభవరః॥

మడివృథ :-

ఈ సూత్రముచే తకారమునకు చత్వము (చకారము) విధించబడుచున్నది.

శకార, చకార, ఛకారములలో నేదియైనను పదాంత తకారము కంటె వరముగ నున్నచో, అ తకారము "చ"కారముగ మారును—అని సూత్రార్థము. శచభ వరః=శ, ఛ, భ—తీనిలో దేనినైనను వరముగ గల్గిన, శకారః పదాంత తకారము; చకారమ్ = చకారముగ మారును.

తత్ శంఖోః—తచ్ శంఖోః—తచ్ఛంఖోః (సూ. 34) (2-6-10)

తత్ వ అదధుః—తచ్ఛాదధుః (7-1-5)

తత్ ఛందసామ్—తచ్ఛందసామ్.... (5-6-6).

ఈ మాత్రములో చెప్పిన నిమిత్తములు—అనగ శవచలు ప్రాక్షృతిక ములై ఉండవలెను. అనగ సహజనర్తములై యుండవలెను. సంధిజములు శ్లాఘు. అయితే ఈ విషయము ఎట్లు తెలిసినది? అది సూత్రరచనవలననే గ్రహించబడినది. ఉదాహరణకు తత్ శంఖోః అని యున్నది. ఇప్పుడు 5-34వ సూత్రముచే శకారము ఛకారముగ మారును. తత్ ఛంఖోః; ఇప్పుడు ఈ ప్రస్తుత (5-22) సూత్రముచే “త్”కారము ఛకారముగ మారగ “తచ్ఛం యోః” అని రూపము సీద్ధించును. కాని పర సూత్రమును ముందుగ ప్రవర్తింపజేసి తరువాత పూర్వసూత్రమును ప్రవర్తింపజేయుట 5-31 వ సూత్ర నియమమునకు వ్యతిరేకము. మరియు 5-34 వ సూత్రమునే ముందుగ ప్రవర్తింపజేయదలచినచో, ఈ ప్రస్తుత సూత్రమున (5-22) శకారముక్కుర లేదు. కేవలము “వ, ఛ లకంటె పూర్వమందున్న” అని చెప్పి ప్రతిబోధము. కాని సూత్రకారుడట్లు చేయలేదు. దీనిని బట్టి శకార, ఛకార, ఛకారములు ప్రాక్షృతికములే అవలెననియు, సంధిజములు కారారనియు తెలియుచున్నది.

[22]

23 సూత్రము:— జవరో జకారమ్॥

ప్రాతికాఖ్య:— సాన్నిధ్యాత్తకార ఇతి లభ్యతే॥ జవరస్తకారో జకార మావద్యతే॥
యథా — తజ్జయా...॥ ఏవం పర ఇతి కిమ్; తత్....॥

జవరః, జకారమ్ ॥

మడివ్రాణ :-

పూర్వ సూత్రము నుండి సాన్నిధ్య బలముచే ఈ సూత్రములోనికి “తకారః” అనునది అనువృత్తి వచ్చును. కాగ “తకారః జకారం జవరః” అని సూత్రము. అనగ “పదాంతమందున్న తకారముకంటె జకారము పరముగ మున్నచో, ఆ తకారము జకారమగును” — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ : తత్ జాయానాం— తజ్జాయానాం.... (3-4-4). జకారము

వరమునకు. తేనిచో అనగ తద్విన్నములగు వేదములున్నచో, ఈ జన్మము తకారమునకు రాదు. ఉదాహరణ : తత్ ప్రవాతే - తత్ప్రవాతే! (8-4-7).

24 సూత్రము :- నకార ఏతేషు ఇకారమ్ ।

త్రీతీయ్య :- ఏతేష్యేతి జహవచన నిర్దేశాత్ పరిత్యాగశ్చ వేదాదేవత్యై స్సూత్రద్వయ స్థేషు వరనిమిత్తేషు సంప్రత్యయః॥ తస్మాదేతేష్యేతి శ చ్చ జేషు వరతత్వతః॥ నకారో ఇకారమవద్యతో యథా - తేనై ....! శత్యావత్తా నిషిద్ధో యో నకారః సోఽత్ర చ వరత్వేన విషయాక్రియతో లోకః....! తాన్....! అప....! ఏవత వర ఇతికిమ్? తాన్....!

నకార, ఏతేషు, ఇకారమ్

మట్టివల :-

ఈ సూత్రముచే నకారమునకు ఇకారము (చదక్లిష్ట అనునా నికరస్థము) విధించబడుచున్నది. సూత్రమునందు "ఏతేషు" అను బహువచన పదముచే పూర్వ సూత్రమునుండి జకారముక్కుటియె గాక, అర్ధము పూర్వ సూత్రమందున్న శకార చకార ఛకారములు కూడ ఈ సూత్రములోనికి అనువృత్తము లగును. కాగ "నకారః శచఛజకారేషు పరేషు ఇకారం భవతి" అని సూత్ర మగును. అనగ "వదాన్త నకారముకంటె శ, చ, ఛ జకారములలో నేది వరముగనున్నను ఆ నకారము ఇకారముగ మారును" - అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :

- 1 తేనై వైనాచ్చమయతి.... (3-4-8). వినాన్ శమయతి - వినా ఇ శమయతి - వినాచ్చ మయతి (సూత్రము 5-1-7).
- 2 తాచ్చాందోభిరమ.... (1-5-8). [తాన్ ఛందోభిః....]
- 3 లోకమాయాచ్చతప్రః (5-2-3) [లోకమాయన్ చతప్రః]
- 4 అపురూపమాత్మజ్ఞాయతే (3-5-7). [అత్మన్ జాయతే].

ఈ సూత్రము నకారముకంటె శ, చ, ఛ జ కారములు మాత్రమే వరముగ నున్ననే ఆ నకారము ఇకారముగ మారునని చెప్పుచున్నది. వ్రీనికంటె భిన్నమగు వర్ణము వరముగ నున్నచో, నకారమునకు ఇకారదేశముండదు.

ఉదాహరణకు :

కాన్ సుబ్బాన్— కాన్ సుబ్బాన్ (2-4-1) [సూత్రము 5-33]

[24]

25 సూత్రము :- లవరౌ లకారమ్॥

త్రిభాష్య :- ద్వివచన సామర్థ్యాత్ గృహీతౌ ప్రకృతౌ తకార నకారౌ లకార మావద్యేతే లవరౌ॥ యథా— యల్లో....! త్రిన్...! లః వరో యాభ్యాం తౌ లవరౌ॥

లవరౌ, లకారమ్॥

మణివ్రథ :-

ఈ సూత్రము తకార, నకారములకు లత్వమును విధించుచున్నది. “లవరౌ” అను ద్వివచన సామర్థ్యముచే పూర్వ సూత్రములనుండి (22; 24) తకార, నకారములను ఈ సూత్రములోనికి అనువృత్తి చేయవలెను. కాగ— “తకారనకారౌ లవరౌ లకారమావద్యేతే”— అని సూత్రము. అనగ— “వదాస్త మంధున్న తకారము, లేక నకారముకంటె లకారమున్నచో, ఆ తకారము లేక నకారము లకారముగ మారును”— అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణ—

యత్ లోహితం.... యల్లోహితం వరావతత్॥ (2-1-7).

త్రిన్ లోకాన్— త్రిల్లోకానుదజయత్ (1-7-11).

ఈ సూత్రముచే లకారముగ మారిన నకారమున కనునాసికత్వము తర్వాత సూత్రముచే చెప్పబడును. [25]

26 సూత్రము :- నకారోఽనునాసికమ్॥

త్రిభాష్య :- అనుస్వారోత్తమాఽనునాసికాః (2-30) ఇతి నకారస్య అను నాసికత్వే సిద్ధి పునరత్రాఽపి తత్కథనమనువవన్నమ్॥ తస్మాదత్ర లక్షణయా నకారోనామ తత్స్థానో లకారభివ్యర్థః॥ అసావనునాసికం భజతే॥ పూర్వోక్త మేవోదాహరణమ్॥

నకారః॥ అనునాసికమ్॥

మణివ్రథ :-

ఈ సూత్రము నకారమునకు అనునాసికత్వమును విధించును. అయితే

అనుస్వారోత్తమా అనునాసికాః (2-30) అను పూర్వ సూత్రముచేతనే నకారమున కనునాసికత్వము సిద్ధించుచుండగ మరల ఈ సూత్రము వ్యర్థము అని పించును. సూత్రమును వ్యర్థమనరాదు. ఈ సూత్రము వ్యర్థమగుచు, ఈ సూత్రమందు చెప్పబడిన నకారము, లకారముగ మారినను అని జ్ఞాపకము చేయును. కాగ లక్షణావృత్తి నాశ్రయించి “పూర్వ సూత్రముచే నకారము లకారముగ మారగ అట్టి లకారమునకు అనునాసికత్వం సిద్ధించును” అని సూత్ర భావము.

ఉదాహరణ : త్రిన్ లోకాన్ — త్రిన్లోకాన్
అస్మిన్ లోకే — అస్మిన్లోకే.

[26]

27 సూత్రము:— మకారస్పర్శవరస్తస్య సస్థానమనునాసికమ్॥

తిథ్యాష్య :- స్పర్శవరో మకారస్తస్య స్పర్శవ్య సస్థానమనునాసికం భజతే; యథా— యం.... తం.... తమ్.... వమానం సస్థానం యస్య ౭సౌ సస్థానః తం స్పర్శః వరో యస్మాదసౌ స్పర్శవరః॥

మకారః, స్పర్శవరః, తస్య, సస్థానమ్, అనునాసికమ్ ॥

మణివృథ :-

ఈ సూత్రము మకారమునకు భిన్నవర్గాను నాసికత్వము విధించుచున్నది.

స్పర్శవరః మకారః — స్పర్శవర్ణమును వరముగ గల్గిన మకారము, తస్య=ఆ స్పర్శవర్ణము యొక్క; సస్థానము=సస్థానీయమగు, అనునాసికమ్= అనునాసికగ మారును. కాగ— సదా వ్రతమందున్న మకారముకంటె స్పర్శ వర్ణము వరముగనున్నచో, ఈ మకారము, ఆ స్పర్శవర్ణమే వర్ణకు చెందునో, ఆ వర్ణీయ అనునాసిక వర్ణముగ మారును — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :- యమ్ కామయేత — యజ్ఞామయేత (1-6-10)

శమ్ చమ్ — శచ్చమ్ (4-7-3).

తమ్ తే దుశ్చక్షాః — తస్తే దుశ్చక్షాః (3-2-10).

తమ్ వ్రత్నథా — తమ్రత్నథా (1-4-8).

పై ఉదాహరణలు క, చ, త, వవర్గలకీయబడినవి. కాని టవర్గకుదాహరణము

లేమి మహాపేయం, భావ్యమలదుమీ, తైత్తిరీకభరణమందును బలర్థ కుడా తరణిమే లేదు. కాగ తైత్తిరీయ సేరహితయందు పరాస్త్ర మేకాతముకంటె జరిజితగ్గు బలితీయః శక్తిమలలేదుని తెలియుచున్నది. [27]

తిరి సూత్రము :- అస్తస్థాపతశస్త్వ సవర్ణమనునాసికమ్॥

త్రిభావ్య :- చకారో మకారమన్వాదికతి। అస్తస్థాపరో మకాత స్థస్థా అస్తస్థాయాః సవర్ణం సదృశమనునాసికధర్మ విశిష్టం భజతే। యథా— సప్త యత్తా.... సువ.... సప్తవ.... సప్తమనునాసిక మిత్యనేన సానునాసికం కథం లభ్యతే। ఉచ్యతే నితరాం పరిహారః। యతో ధర్మవాచకః శబ్దః ధర్మిణమపి కథయతి। తుక్లూ వదో నీలముత్పలమిత్యాది వతీః

అస్తస్థాపరః। చ। సవర్ణమ్। అనునాసికమ్॥

మేటిప్రభ :-

ఈ సూత్రముకూడ మకారవిధినే చెప్పుచున్నది. సూత్రమందలి “చ” కారము పూర్వ సూత్రమునండి మకారము నన్వాదేశము చేయును. కాగ “అస్తస్థాపరః తుకాదో సవర్ణమనునాసికం భజతే” అని మూత్రమగును.

అస్తస్థాపరః—అస్తస్థ వర్ణమును (య, ల, వ) పరముగ గల్గిన, మకారో = వదాస్త్ర మకారము, సవర్ణం అనునాసికమ్ = అనునాసికయగు అస్తస్థ త్వమును భజతే = పొందును. కాగ “అస్తస్థవర్ణమును పరముగ గల్గిన మకారము ఆ అనునాసికాస్తస్థగ మారును”—అని సూత్రార్థము. య, ల, వ, - అను నాల్గు వర్ణములు అస్తస్థలు. ఇవి రెండు రకములు. అనునాసికములు. నిరను నాసికములు. ఈ సూత్రములో అస్తస్థలచే “రేఫ కూడ గతార్థమగు చున్నను, తర్వాత సూత్రముచే నిషేధింపబడుచున్నది. కనుక ఈ సూత్రము య, వ, ల - ఈ మూడింటికి మాత్రమే వర్తించును. అనగ వదాస్త్రమకారము తర్వాత వదాదియందు య, వ, ల అను అక్షరములలో నేదియున్నను, అ మకారము తాదృశానునాసికే య, వ, ల వర్ణముగ మారును అని భావము. ఉదాహరణలు :-

సేమ్ యత్తా ఆనన్— సప్తయ్యత్తా ఆనన్ (1-5-1).

సోఽమిమి లోకమ్— సోఽమిమి ల్లోకమ్ (1-5-3).

చక్లూ వదో నీలముత్పలము— సప్తవదో నీలముత్పలము (5-5-5).

సూత్రమున అనుసానికమునుజానిని దర్శనాచకముగ కాక, ధర్మివాచకముగ గ్రహింపవలెను. ఇచట ఈ పదము ధర్మ ధర్మిణుల కభేదముగ వాడుకనది.

29 సూత్రము :- న రేఫవరః॥

త్రిభాష్య :- ఆ వ్రస్తా త్యాదీన పరిస్థాపి మకారస్య తత్త్వవ్యవహితాన్త ప్రాప్తిరనేన నిషిధ్యతే। న ఖలు రేఫవరో మకారః పూర్వోక్తం భజతే యథాప్రసమా....! సామా....! రేఫవరో యస్మాదసా రేఫవరః॥

న, రేఫవరః ।

మడివథ :-

సాన్నిధ్యబలముచే, ప్రకరణానుసారముగ పూర్వ సూత్రమునకు ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశమగును. అప్పుడు పూర్వసూత్రమున చెప్పిన కొత్తము ఇంద-వదాస్త్ర మకారముకంటె అస్తవ్యవర్ణము వర్ణముగ మున్నచో, ఆ మకారము సస్థానియా స్తవ్యవర్ణముగ మారును-” అను కాత్యము, “రేఫవరో వ్రేనప్రథమ జ్ఞుడుగను” అని స్పష్టమగును. కాగ అప్పుడు సూత్ర వ్యూహము- “రేఫవరః మకారః సవర్ణమను సానికం వ భజతే” - అని అగును.

ఉదాహరణలు :

వ్రసమ్ రాజమ్— ప్రసమాజం వ్రథమ.... (1-6-12).

సామ్ రాజ్యాయ— సాహజ్యాయ.... (1-8-18).

ఇచట రేఫకు పూర్వమందున్న మకారము అనుస్వారగ మారెనె ధాని ఆకునానికాస్తవ్యగ మారలేదు. గమనింపుము. [29]

30 సూత్రము :- యవకార పరశ్చైకేషామాచార్యాదమ్॥

త్రిభాష్య :- చకారో నిషేధాన్వాదేశకః। ప్రకృతో మకారః ఏకేషామాచార్యాదాం పక్షే యవకారపరోహా వకారపరోహా న సవర్ణ మనువాసికం భజతే యథా— సమ్....! సమ్....!

యవాకరపదః, చ, ఏకేషామ్, అథాద్యావామ్॥

మొదటిపద :-

ఈ సూత్రము కూడ వదాన్త మకార విషయమునే చర్చించుచున్నది. ఈ సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూక్ష్మమునుండి నిషేధవాచకమును 'ఇ' కారము సన్వాదేశము చేయును. ప్రకరణ బలముచే "వదాన్త మకారము" తేజో లలితము. కాగ "కొందరి వండితుల మృతము శ్మశ్మనరించి వదాన్త మాత్రముకంటె యకారముగాని, వకారముగాని పరత్యుగ నున్నను, ఇ మకారము అనునాసిక యకారముగ, తేక ఇనునాసిక వకారముగ మారదు" అని మూత్రార్థము. ఈ వండితుల మృతమున వదాన్తమకారముకంటె లకారము పరమైననే ఆ మకారము అనునాసిక లకారముగ మారును-అని గ్రహించ వలెను.

శ్మశ్మనరణి : పమ్ పత్పరః— సంపత్పరః॥

పమ్ యత్తాః— సంయత్తాః॥

[30]

శ్మశ్మనరణి :- ఉత్తమలిఖావాత్పూర్వోఽనునాసిక ఇత్యత్రేయః॥

తిగ్రహణ్య :- ఉత్తమస్య నకారస్య మకారస్య వా లలితాల్లకారవత్తేః పూర్వ స్వరోఽనునాసకో భవతీత్యత్రేయో నామ ముత్తిర్మన్యతే॥ యథా— త్రి...! మవ...! ఉత్తమయోర్లభావః ఉత్తమ లభావః॥ తస్మాత్॥ సూత్రద్వయ మేకదనిష్టమ్॥

ఉత్తమలిఖావాత్, పూర్వః, అనునాసికః, ఇతి, అత్రేయః॥

మొదటిపద :-

వదాన్తపదమున కనునాసికత్వ ప్రాప్తివిషయమున అత్రేయునియొక్క అభిప్రాయము నీ సూత్రము చెప్పుచున్నది.

ఉత్తమలిఖావాత్ = ఉత్తమస్య లత్వప్రాప్తిః = పరమయొక్క పంచమాక్ష రము లకారముగ మారినపుడు, పూర్వః = దానికి పూర్వమందున్న స్వరము, అనునాసికః = అనునాసిక ధర్మము కలదిగ మారును, ఇతి = అని, అత్రేయః = అత్రేయునియొక్క అభిప్రాయము.

వదాంతమందలి ప్రాశస్త్యమును వర్ణవంచనాక్షరము, విశ్వాభిముఖేనై నను లకారముగ మారినచో, ఈ అనునాసిక వర్ణమునకు పూర్వమున్న స్వరము నకు అనునాసికత్వము వచ్చును—అని అశ్లేషీయ మతము, కాగ్య ప్రకృతములో వదాంత సకార, మకార విషయముననే ఈ సూత్రముద్దేశించబడినది. సకారము పక్ష ధిత్వము 25 వ సూత్రము చెప్పుచున్నది. మకారమునకు లిత్వమునకు సూత్రము చెప్పుచున్నది.

ఉదాహరణ: త్రిన్ లోకాన్— త్రిన్లోకాన్;
సువర్ణమ్ లోకమ్— సువర్ణన్లోకమ్॥

ఇపుడు చెప్పిన 31, 32. స్మృతములు నిరర్థకములు, తన కనంగీకారము అని భాష్యకర్త యగు సోమయాద్యుడభిప్రాయపడెను. వైదికభరణ కర్త యగు గార్గ్యగోపాలయజ్ఞయు నిదే యభిప్రాయమును వెల్లడించెను.

[31]

32 సూత్రము:— జపూర్వః కకారః సషకారపరః॥

త్రిభాష్య :- పకారపరః షకారపరో వా కకారాగమో భవతి జపూర్వః।
యథా— ప్రత్య....! ప్రత్య....! ఏవం పర ఇతి కిమ్; ప్రతి....! వేదేం
పూర్వ ఇతి కిమ్; తత్....! తత్....!

జ పూర్వః, కకారః, సషకారపరః॥

మడివ్రథ :-

ఈ సూత్రము కకారాగమమును చెప్పును.

జ పూర్వః = జకారము పూర్వమందును, సషకార పరః = సషకారమున్న
షకారముగాని పరమందున్నచో ఆ రెండింటికి మధ్య కకారః = కకారము (అగ
మముగ) వచ్చును. కాగ “పూర్వ వదాంతమున జ కారము (కిషర్గ వర్ణ
మాక్షరము) ఉండి, దానికి పరముగ పకారముగాని, షకారముగాని ఉన్నచో
ఆ రెండింటికి మధ్య కకారము అధికముగ చేరును” అని స్మృత భావము.

ఉదాహరణలు :— ప్రత్యజ్ నోమో— ప్రత్యజ్జోమో.... (1-8-21)
ప్రత్యజ్ షడహో— ప్రత్యజ్షడహో.... (7-4-2)

ఈ కకారాగమము జకారమునకే పకార, షకారములే పరముగనున్నట్లే
సిద్ధించును. అట్టి అనుపూర్వి లేనిచో కకారము రాదు. ఉదాహరణ :

తైత్తిరీయ ప్రాశస్త్యం

ప్రత్యేక హోతారం— ప్రత్యేక హోతారం....

తత్ సవితుః— తత్సవితుః

తత్ సోదరీ— తత్ సోదరీ.

ఈ పాదాన్ని చదవడంలోని కార, తకారములు అకార, ధకారములుగ
14-12 వ సూత్రముచే మారును. [32]

33 సూత్రము :- ఉనకారపూర్వశ్చ తకారః॥

ప్రతిభాష్య :- చకరః సప్తకరావస్థాదికతిః। ఉనకారపూర్వోవా సకారపూర్వోవా
తకారాగమో భవతి సప్తకారవరః। యథా— వష....! విద్వా....! అనూ....!
శాన్....! ఏవర వర శతి కిమిః షడ్....! శాన్....!

ఉనకారపూర్వః, చ, తకారః ॥

మడివ్రథ :-

పూర్వసూత్రమున జకర పూర్వక సప్తకారములకు తకారాగమము చెప్పబడినది. ఇప్పుడి సూత్రముచే వదాన్త ఉకర పకారములకు సకారముగాని, పకారముగాని వరముగనున్నచో తకారము వానిమధ్యకు ఆగమముగ వచ్చునని చెప్పచున్నది. సూత్రమందలి చకరము పూర్వ సూత్రమునుండి “సప్తకారవరః” అనుదానిని ఈ సూత్రములోని కన్యాదేశము చేయును. కాగ వదాన్తఉకరము తర్వాతగాని, వదాన్తసకరము తర్వాతగాని, సకర, పకరములలో నేది వరముగ నున్నను, ఆ వదాన్త పదాదుల మధ్య తకరము ఆగమముగ వచ్చును—అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ : వషట్ స్వాహా— వషట్ త్ స్వాహా (7-3-12)

విద్వాన్ సోమేన— విద్వాన్ త్ సోమేన.... (3-2-2).

అనూయాజౌ షట్ షడ్— అనూయాజౌ షట్ త్ షడనూయా

జావనూయాజౌ షట్ (8-3-3-3). ఇది జటా పాఠమునుంచి గ్రహించబడినది. అనగ ఉకరముకంటె పకరమునకు సంహితయందు ఉదాహరణము లేదు. ఇట్టి మాసాన్ షడహా— మాసాన్ త్ షడహా.... ఈ ఉదాహరణ మాహిషేయ ప్రాశస్త్యమునుండి గ్రహించబడినది.

త్రిభాష్యరత్నకారుడు టికారనకారపూర్వక సకారమునకే ఉదాహరణ లిచ్చెను కాని, ప్రకారమున కుదాహరణలీయలేదు. వైదికభరణముకూడ “షకా రోదాహరణం కాథాంతరే” అని చెప్పిరి. టికార సకారములకు సకార ప్రకార ములు వరముగ నున్నవే (ఏవం వర ఇతి). అని చెప్పుటచే

షడ్వా ఋతవః (3-4-8); తానుద్రా అబ్బువన్ (5-3-2) లలో తకా రాగము వారించబడెను. [33]

34 సూత్రము :- స్పర్శపూర్వః శకారశ్చకారమ్ ।

త్రిభాష్య :- శకారశ్చకారమావద్యతే స్పర్శపూర్వః । యథా — శర.... । ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్; అతు.... । స్పర్శః పూర్వో యస్మాదసౌ స్పర్శ పూర్వః ।

స్పర్శపూర్వః శకారః, ఛకారమ్ ।

మణివ్రథ :-

ఈ సూత్రముచే ‘శ’కారమునకు ఛత్వము విధింపబడెను. స్పర్శ పూర్వః = స్పర్శ వర్ణమును పూర్వమందు కల్గిన, శకారః = వదాదియగు శకా రము, ఛకారమ్ = ఛకారముగ మారును. అనగ శకారము ఛకారమగును. స్పర్శ అనగ వంశవర్ణలందలి అక్షరములు. (కాదయో మావసానాః) ఉదాహరణ — శరత్ శ్రాత్రీ (సూ. 22) — శరచ్ శ్రాత్రీ (సూ. 34) — శరచ్ఛాత్రీ (4-3-2)

తత్ శంయోః — తచ్ శంయోః — తచ్చంయోః (2-8-11).

సూత్రమున స్పర్శపూర్వమని ఎందుకు; స్పర్శాక్షరము పూర్వమందు లేనిచో ఈ శకారమునకు ఛత్వము రాదు. ఉదాహరణ —

అతుః శికావః — అతుశ్శికావః ।

స్పర్శ పూర్వమనగ “స్పర్శవర్ణమును పూర్వమందు కల్గిన” అని అర్థము చెప్పు కొనవలెను. [34]

35 సూత్రము :- న మకార పూర్వః ॥

త్రిభాష్య :- మకార పూర్వః శకారః ఛకారం నావద్యతే । యథా — నమ్.... । నమ్.... । స్పర్శత్వాన్మకారస్య తత్సూర్యే శకారే ప్రాప్తం ఛత్వ

మనస్సేవ నిష్కర్మకే. పశ్యేత్ దేహివనస్సేవః అథమకారలోపః (13-1); రేఖామ్న
వరః (13-2); ఇతి మేకారవ్య లోపవిధానాన్నే శకారవ్య చత్వార త్తి నిమిత్త
మస్తేతి మేవమ్. చత్వారవదకం మలోపాపాద కాత్పూర్వమ్. అత స్తత్ర
పూర్వం పూర్వం ప్రథమమితి (5-3) న్యాయేన చత్వరేవ పూర్వం కర్తవ్యం
నీతిః. తిథా నక మేకార వ్యర్థః తత్పత శకారే చత్వరూపన్మే నం.... ఇతి
నీతిః. తన్నాదూదిత్యే తత్పూత్ర ముపవన్న మేవ

న. మౌకారపూర్వము

మదివర్గ :-

పూర్వ మూత్రమునుబట్టి ఈ సూత్రముబోధితి "శకారవ్యకారమ్" అను
మది నిర్ణయింపబడును. కాగి "మౌకారపూర్వః శకారే న ఛకారమ్" అని
సూత్ర వ్యవహారము స్పష్టమగును.

పూర్వ సూత్రముచే స్పర్శపూర్వమగు శకారమునకు చత్వము చెప్పబడి
నది కద. స్పర్శవర్తములలో మకారమున్నది. కనుక ఈ సూత్రము
నిర్ణయమునకు పూర్వమందు కల్గిన పదాక్షరకాకిము చత్వమునకు బోధింపదు.
అని నిర్ణయించబడును. ఇది యోగము.

సమే శకరమ్ = సమ శకరమ్... (4-1-10-3):

సమే శ్రీహా = సమ శ్రీహా హి.... (1-7-2-1).

ప్రతివేదకము : నితమునకి సూత్రమునెవలెము కదః అథమేకార లోపః
రేఖామ్నవరః (13-1; 2) అను పూర్వములచే యొక్క వర్తకునకు (చక్రకృత
మేవన శకారమునకు) పూర్వమందున్న మౌకారమునకు లోపము చెప్పబడినది
కద. మరి మకారపూర్వకత్వమే లేనపుడు చత్వము రాదుకద. అట్లు ప్రాప్తియే
లేని చత్వమును నిషేధించుట యేమిటి.

ప్రతివేదకము : అట్లు కాదు. 13-వ అధ్యాయములో మకార లోపమును
నిర్ణయించుటకు పూర్వమే యదవ అధ్యాయమున చత్వము పూర్వ సూత్రమునచే
(5-34) నిర్ణయించుచున్నది. మరియు ఈ అధ్యాయమునందలి పూర్వం
పూర్వం ప్రథమమ్ (5-3) అను సూత్రముచే పూర్వసూత్రమునకు ముందుగా
ప్రవంప చేయువలెను. అపుడు శకారమునకు చత్వము నిర్ణయించును. కనుక
దానిని పోల్చుచున్న కే ఈ సూత్రరచన జరిగినది. ఇప్పుడేవది చత్వమును
కారం

సమీ శతంపేట్రహ్నా అనునోప పరిభిశ్చేష్టాస్త్య.. అను రీతిని దుష్టపాతమేర్పడును. [35]

36 సూత్రము :- పకారో పూర్వశ్చ వాల్మీకేః॥

త్రిభాష్య :- తకారః ప్రసిద్ధిదాతకః వాల్మీకే త్మతే తకార పూర్వ తకార చ్చకారం వాచినన్యతే యథా.. అను....

పకారపూర్వః చ వాల్మీకేః॥

మీటిచేత :-

సూత్రముందలి తకారము పూర్వ సూత్రమునుండి నిషేధ వాచకముగా "పకారమును, అంతకు పూర్వపు సూత్రమునుండి ప్రకరణవశమున "తకార శ్చకారమ్" అనువానిని ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదకము చేయును. కాగ "వాల్మీకేత్మతే పకారపూర్వ శ్చకారః ప తకారమ్" అని పూర్వజన్యముగును.

సూత్రమునకు 36 వేత వ్యర్థపూర్వముగని తకారమునకు చత్వము చ్చకారం అతిరీతి తయో పకారము వ్యర్థమగుటచే, ఆ సూత్రములో తకారమునకు తత్వము ప్రాప్తించుచున్నది. కాని అట్టి ప్రాప్తిని ఈ సూత్రము తాతరీతి యున్నది. అందుకే ప్రాతిపదికలగునది మతమునే వాల్మీకే స్మరణము పూర్వముగునా లేక పకారపూర్వక తకారమునకు చత్వవారణము ముతంతరముగి చెప్పెనా అని అలోచించవలసియున్నది. అయితే వ్యాఖ్యాతార్థాన్ని నోమ యార్దుడు, గార్హగోపాలయజ్ఞ ఇతిప్రాయమనునటుపరిచి, వాల్మీకి కామ స్మరణము ముతంతరమునే సూచించుచున్నది.

ఉదాహరణ :- అనుష్టుప్ శారదీ— అనుష్టుప్ శారదీ ఇతి వాల్మీకి మతము బహులిఖిత గ్రంథములందు "అనుష్టుప్ శారదీ" అనియో యుండెను. [36]

37 సూత్రము :- వ్యంజనేపరః పొష్కరసాదేర్చ పూర్వశ్చ తకారమ్॥

త్రిభాష్య :- పొష్కరసాదేర్చతే వ్యంజనపరః తకారః వ్యర్థపూర్వశ్చేతి చత్వం న అవద్యతే తకారపూర్వ తకారశ్చ తకారం వాచినన్యతే యథా— అది....! పాపి....! పూర్వ తక్యతే తకార ఇతి కథం లభ్యతే తకారావతి

రెవెన్యూ వేతి బ్రూమ; వగిన క్లస్ట్రవ హి వరిషేధాత్ వ్యజ్ఞనమ స్మాత్పరమితి
వ్యజ్ఞన పరః వైశేచూత్రద్వయ మిష్టమ్

వ్యజ్ఞనపరః పొష్కరసాదేః పూర్వః చ ఇకారమ్

మొదటి :-

ఈ సూత్రమున నకార, శకారములకు కర్మముగ ఇత్వ, ఛత్వ నిషేధములను పొష్కరసాద్యార్యుల మతముననుసరించి చెప్పబడుచున్నది. సూత్రమందలి చకారము నిషేధవాచకము.

పొష్కరసాదేః = పొష్కరములు మొదలగు ఆచార్యుల మతమున, వ్యజ్ఞన పరః = పరమగు శకారము స్పర్శవర్తమును పూర్వమందు కల్గియున్నను, న=కాదు. ఛత్వమును పొందదు. మరియు అట్టి వ్యంజన పరమగు శకారము కంటే, పూర్వః = పూర్వమందున్న కారము, ఇకారమ్ = ఇకారము గ మారదు,

ఈ సూత్రములో రెండు వేర్వేరు వర్తములకగు కార్యములు చెప్పబడెను. ఒకత్తానియందు వ్యంజనపరమగు శకారము నిమిత్తి. రెండవ తానియందు ఈ శకారము నిమిత్తమగుచున్నది. పూర్వమందు చెప్పిన 24వ సూత్రము ననుసరించి స్పర్శపూర్వమగు శకారమునకు ఛత్వము వచ్చును. కాని పొష్కర సాదుల మతమున ఆ శకారము వ్యంజన పూర్వమైనచో, స్పర్శపూర్వమైనను ఛత్వము రాదు. ఇది ఒక కార్యము.

సూత్రము 24వ ననుసరించి శ, చ, ఛ, ఇకారపూర్వమగు నకారమునకు ఇకారమగును. కాని ఈ పొష్కరసాదుల మతమున నకారం తర్వాత వ్యంజన పరమగు శకారమున్నచో, నకారమునకు ఇత్వము రాదు. ఆ నకారము నకారముగనే యుండును. ఇది సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు ! :-

ఆదిత్యాన్ శ్మశ్రీః — ఇవట నకారము స్పర్శవర్తమైనను; శకారము వ్యంజనపరము (వంయుక్తాక్షరము) కనుక శకారమునకు ఛత్వము రాదు. అట్లే నకారమునకు ఇత్వము రాదు. కనుక వారి మతమున ఆదిత్యాన్ శ్మశ్రు ఖిః అనియే ఉండును. ఇట్లే

పాపీయాన్ శ్రీయసే — పాపీయాన్ శ్రీయసే॥

సందేహము : సూత్రమునందు “నకారమునకు” అని చెప్పలేదు కద. మరి నకారమునకు ఇకారము రాదని ఎట్లు చెప్పగలము?

సమాధానము : సూత్రమునందు వ్యంజనవరమగు శకారమునకు పూర్వమందున్న వర్తమునకు ఇకారము నిషేధించబడుచున్నది కద. పూర్వ సూత్రమునకు (5-24) శకారపూర్వకమగు నకారమునకే ఇకారము జెప్పబడినది. ఈనూతన ఈ నిషేధము దానికి యగును. ప్రాప్తించుచున్నదానిని నిషేధింతుడు కాని, అప్రాప్తమగుదానికి నిషేధముండదు కద. ఈనూతన శకారమునకు పూర్వమందున్నదానికి ఇకారనిషేధ సామర్థ్యముచే ఆ నిషేధము నకారమునకే యని ప్రకరణ బలమున తెలియును.

ఇది సూత్ర వివరణము. అయితే త్రిభాష్యరత్నకారుల, వైదికాభరణ కర్తల మతమున 36, 37 సూత్రములో చెప్పిన విషయ ముగొడయొగ్గుము కాదు. విట్టి వండితుడు కూడ తను సంపాదించిన సంహితా గ్రంథములలో ఈ సూత్ర కార్యములు పాటించబడలేదని చెప్పెను. కాగ యీ మార్పులు ఏవో కొన్ని అవాంతర భావాలకు చెంది యుండును. ఈనూతన ప్రాతిపదికా కారుడు వానిని గూడ పరిగణనలోనికి తీసికొని గ్రంథరచన చేసెను. [37]

38 సూత్రము :- ప్రథమపూర్వో హకారచతుర్థం తస్య సస్థానం ప్లాక్షికౌట్టిన్య గౌతమ పౌష్కరసాదీనామ్॥

త్రిభాష్య:- ప్లాక్షిప్రభృతీనాం మతే ప్రథమపూర్వోహకారః తస్య ప్రథమస్య సస్థానం చతుర్థం భజతే యథా— అర్హా.... శర.... తత్.... వివం పూర్వ ఇతి కిమ్? ప్రతీ.... హకార ఇతి కిమ్? వాక్.... వష.... బతి.... ప్రథమః పూర్వోయస్మాద సౌ ప్రథమపూర్వః॥

ప్రథమపూర్వః, హకారః, చతుర్థమ్, తస్య, సస్థానమ్, ప్లాక్షి కౌట్టిన్య గౌతమ పౌష్కరసాదీనామ్॥

మతిప్రథ :-

ఈ సూత్రముచే “హ” కారమునకు సంబంధించిన విధిని చెప్పు చున్నాడు. “పూర్వపదాత్తమందున్న వర్గ ప్రథమాక్షరము తర్వాత “హ”

అధ్యక్షుని. కాగ పోలిపోయినందున అభిప్రాయములో అభివ్యక్తికూర్చు
లేనది. తనగ వ్యక్తిని అతడుతో పోల్చి సూత్రమునందుకి శూన్యము వచ్చునని
పాత్ర" అనునది ఈ సూత్రములోనికి వచ్చును. అతడు "ప్రథమ ప్రశ్న
మగు హకారము మార్పును పొందదు" అని సూత్రార్థము వచ్చును. కాగ వీరి
మతమున ఆ హకారము హకారముగనే ఉండును గానీ, వ్యక్తినితో పోల్చి
వ్యక్తినిగ హకారము అని భావము.

ఈ సూత్రవిషయము ప్రాతిపదికాభ్యాసమునందు నవ్యము. కాని ఈ సూత్రము
ఈ అభిప్రాయమును "వికేమిమి" మతములో చూపెను.

వ్యాఖ్యాన కర్తలకుకూడ ఈ సూత్రము రుచించలేదు. ఈ విషయము
41 వ సూత్రవ్యాఖ్యానమున "నై తత్సూత్రకర్యమిష్టమ్" అను వాక్యముచే
తెలియుచున్నది.

40 సూత్రము:- చతుర్థే నై తత్సూత్రయనాదీనామ్

తిరివాడ్య :- శైత్యాయనాదీనాం మతే హకార ప్రథమయోర్ వర్తే మిష్టమ్
ప్రథమ సప్తాన శబ్దాద్యైరమో భవతి. అథా— తత్సూత్ర... అతా శబ్దేన
కాపలి పుత్ర, భవద్యజ, ప్రవిరక్తాద్భవ్య, భాష్య రహితము గీర్వాణ్యై

చతుర్థః, అ నై, శై త్యాయనాదీనామ్

మతీప్రత :-

ఈ సూత్రము కూడ 38-వ సూత్రముందలి హకార విషయమునకు
సంబంధించినది. శైత్యాయనాదీనామ్ = శైత్యాయనాద్యాచార్యుల మతము
నందు అస్త్రే-వర్గ ప్రథమవర్గ, హకారమయలకు మధ్యన, చతుర్థే = నాల్గవ
వర్గము అగమముగ వచ్చును.

38-వ సూత్రము ప్రకారము పదాస్తమ్యులని ప్రథమ వర్గము తర్వాత
ఉత్తరవదాదియందు హకారమున్నచో ఆ హకారము ఆ ప్రథమవర్గీయ చతు
ర్థాక్షరముగ మారును. అయితే ఇప్పుడి శైత్యాయనాదీనాం మతములో ఆ
వర్గమునకు, ఆ హకారమునకు మధ్యగ్ ఆ ప్రథమ వర్గీయ చతుర్థాక్షరము
అగమముగ వచ్చును. తరతీయ కాగ హకారము పూర్వము మారదు.

ఉదాహరణ : ఆర్వాక్ హి వినశ్చ తిర్వాక్ హి హ్యసమ్ (8-3-3)

సూత్రమందలి అది శబ్దముచే కాహలీపుత్ర భరద్వాజ, స్థవిరకొడ్డినక, పూర్వర సాధ్యాచామ్యులు జ్ఞాపకం చేయబడుదురని త్రిభాష్య రత్నకారులు వ్యాఖ్యానించుచు గ్రహించి వివరించెరి. [40]

41 సూత్రము:- మీమాంసకానాం చ మీమాంసకానాం చ॥

త్రిభాష్య:- చకారః పూర్వోక్త విధిమన్వాదిశతిః మీమాంసకానాం చ అస్త్రాంతా మతం సమ్మతమ్! పూర్వోక్తమేవోదాహరణమ్! మీమాంసకానాం పూజార్థం వృథక్పుత్రారంభః॥ నైతత్పూత్రత్రయ మిష్టమ్॥

మీమాంసకానామ్, చ॥

మట్టివ్రథ:-

ఈ సూత్రమందలి 'చ'కారము పూర్వసూత్ర విషయమునే నిచటకన్యా దేశము చేయును. పూర్వోక్త సూత్ర విషయము మీమాంసకులకు కూడ సమ్మతమని సూత్రార్థము.

అయితే ఈ విషయమును చెప్పుటకు పేరొక సూత్రమనవసరము కద. పూర్వ సూత్రమందే "పుత్రమ పూర్వో..... బొమ్మరస మీమాంస కానాం అని చెప్పిన సరిపోవును కద.

నిజమే కాని మీమాంసకులయందలి గౌరవముచే, వారి ఉద్దేశ్యము వ్యక్తీకముగ పేర్కొనబడెను. ఈ వృథక్కరణముచే, ప్రాతికాఖ్యకారునకు మీమాంసకులనిన గౌరవము మెండని తెలియును.

ఇక త్రిభాష్యరత్నకారాది వ్యాఖ్యాతలకు 39, 40, 41 - ఈ మూడు సూత్రములును సమ్మతము కావు. [41]

కృష్ణయజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు

త్రిభాష్యరత్నానుసారము వేదులోవ నామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన " మట్టివ్రథ "

అను ఆంధ్ర వివరణమున ఐదవ అధ్యాయము

సమాప్తము.

1 పూత్రము :- అథ పకారః సకార విసర్గస్థియః॥

తిథావ్య :- ఆభేత్యయమథికారః సకార విసర్గస్థియా పకార మాపద్యేతే
ఇత్యేత దధికృతం వేదితవ్యం ఇత ఉత్తరం యద్వజ్ఞామః॥

అథ పకారమ్ సకార విసర్గస్థియా ।

మడివృథ :-

ఈ సూత్రమందలి అథ శబ్దము అధికారవాచి అవధి ఈ శబ్దావత
సూత్రములలోనికి ఈ సూత్రమును ఇనగ “పకార విసర్గలు పకారముగ
మారును” అను వాక్యమును అనువృత్తి చేసుకోవలెను-అని తెలుపును.

ఈ తథ్యాయమును “షత్వవిధాయక ప్రకరణము” అని అనవచ్చును.
వదపాథమందలి సకారమ్లు లేదా, విసర్గ కొద్ది పదముల కల్గితే తరముగ
మున్నచో అవి పంహిత పాతముల పకారముగ మారును. ఆ విశేషముని నీ
యథ్యాయమున వివరించుచున్నారు.

అథ = ఇకవిపుడు, సకార విసర్గస్థియా = సకార విసర్గలు పకారముగ మారు
ముగ మారు స్థలములను నిర్దేశించుచున్నాము అని వాచము.

పాత్యాధ్యాయమున సకార విసర్గలకు లోపము, తకారము పకారముగ
మారుట, లత్యసిద్ధి, మకారము మున్నగు వర్తకులకు కల్గు మార్పులు వివ
రింపబడినవి. ఇకనిపుటి యథ్యాయమున సకార విసర్గలకు పంహితా పాత
మున రాగల మార్పులు (షత్వము) చెప్పబడుచున్నవి. [1]

2 సూత్రము :- ష్వానాసోదివ్యాపో హ్యాయముక మూమోత్రోత్రి
మహిద్యవి పడ్యజగ్రహ మార్యః ॥

తిథావ్య :- ష్వానాసో... ఇత్యేతం పూర్వోత్తరం మార్యమ్ పూర్వో
పకారమాపద్యేతే యథా... ఇత... ష్వానాసో ఇతి క్రిమో త్త్యక్తి...
అసో.... అవ ఇతి క్రిమో! నహి.... అయమో క్రిమో.... అయం క్రిమితి క్రిమో!
తద్.... ఉర్ధ్వః.... మో.... ప్రో.... త్రి.... మహి.... య... వది....
హంస.... అయా.... గాం.... ఇవగ్రహ మార్యః యష్వాద్యసో అవగ్రహ
మార్యః॥

స్వానాసో దివి, ఆపో హి, ఆయం ఉ, కం ఉ, ఉః ||
మో, ప్రో, తీర్, మహి, ద్యవి, పది, అవగ్రహ పూర్వః ।

మణీవథ :-

ఈ సూత్రముచే సకారమునకు షత్వము విధించబడుచున్నది. స్వానాసో దివి; ఆపోహి, ఆయము, కము, ఉ, మో, ప్రో, త్రీ, మహి, ద్యవి, పది-అను వదముల తర్వాతనున్న సకారమునకు, అట్లే సమాసవదమున ఉత్తరవదాది యందున్న (అవగ్రహను పూర్వమందు కల్గిన) సకారమునకు షత్వము సంహితా పాఠమున వచ్చును-అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు - 1 స్వానాసో దివి - ఉత స్వానాసో దివి సప్తగ్నేః
(1-2-14-7).

వదపాఠమున దివి, సస్తు, అగ్నేః అని ఉండును. ఇచట సస్తులోని సకారము సంహితాపాఠమున షకారముగ మారెను. ఇట్లే ఇతర ఉదాహరణ లందును గ్రహించవలెను.

2 ఆపోహి - ఆపో హి ప్లామయో.... (4-1-5-1) (ఆహః హి ప్లా మయః....)

3 ఆయము - ఆయమువ్యవ్రదేవయుః (3-5-11-1)
(అనుమో ఉ స్య వ్యవ్రదేవయుః)

4 కము - కము ప్విదస్య సేనయా.... (2-8-11-2)
(కముః స్వీత్ అన్య.....)

5 ఉ - ఉర్వ ఉ మ న ఉతయే.... (4-1-4-2) [ఉః సు న....]

6 మో - మో మ న ఇన్ద్ర.... (1-8-3) [మో సు న....]

7 ప్రో - ప్రో వ్యస్మై పురోరథమ్. (1-7-13) [ప్రో సు అస్మై....]

8 తీర్ - త్రీ షధస్థా.... (2-4-11-2) [త్రీ సధస్థా....]

9 మహి - మహి షద్ద్యుమన్నమః.... (3-2-8). [మహి సద్ ద్యుమత్]

10 ద్యవి - య ఉవ ద్యవి ప్త.... (2-4-14) [యః ఉవ ద్యవి ప్త]

11 పది - పదిషితామముఞ్చితాయజత్రాః (4-7-15) [పది సితామో....]

12 అవగ్రహ పూర్వకమగు స -

1 హః - హః కచివద్వసుః (4-2-1) [కచివ2నత్ వసుః]

2 ఆయా విష్ణా జనయన్.... (1-7-11) [వి-ష్ణా జనయన్]

3 గోష్ఠోమం ద్వితీయమ్ (7-4-11) [గో2ష్ఠోమమ్].

ఈ విధముగ లక్ష్య లక్షణ సమన్వయము చూపబడినది. ఇకనిప్పుడు కొన్ని సందేహములు సమాధానములు.

సూత్రమున దివి అనిన చాలదా? “స్వానాసో” అని ఎందుకు? స్వానాసో అని లేనిచో తృతీయామిత్ దివి సోమ అసిక్ (3-5-7-1) ఇత్యాది స్థలముల యందు కూడ దివి-తర్వాతనున్న సకారమునకు షత్వము వచ్చును. కాని అది ఇష్టము కాదు. కనుక ఇట్టి స్థలములందు షత్వమును వారిండుటకై “స్వానాసో శబ్దము తర్వాతనున్న దివి శబ్దముకంటె వరమగు సకారము” అని చెప్పబడెను. అట్లే “అపో” శబ్దము తర్వాతనున్న “హి” శబ్దముకంటె వరమగు సకారమునకే షత్వము చెప్పబడెను. లేనిచో “స హిన్యః స్వం హిన్స్తీ” (5-1-7) అను స్థలమందు కూడ “హి” తర్వాతనున్న సకారమునకు షత్వము వచ్చును. దానిని వారిండుటకై అపో పూర్వక ‘హి’ కంటె నున్న సకారముని చెప్పబడినది. అట్లే ‘అయం’ పూర్వక ‘ఉ’; కం పూర్వక ‘ఉ’ అని సూత్ర మందు చెప్పబడెను. అట్లు కానిచో తదుసోమ ఆహ (4-2-8) అను స్థలమందున్న సకారమునకు కూడ షత్వము వచ్చును. దానిని వారిండుటకై కం ఉ, అయం ఉ అని విశేష నిర్దేశము చేయబడినది. కనుకనే “తత్ ఉ” పూర్వకమగు సకారమునకు షత్వము వారింపబడినది. [2]

3 సూత్రము :- అసదామా సిచ్చన్ శ్చ ।

త్రిభాష్య : అసదామ, అసిచ్చన్ ఇత్యేతయోః సకారః షకారమావద్యతే । యథా— యేన.... మిత్రా....॥ చకారోఽవగ్రహ పూర్వత్వాన్వాదేశకః । అన్వాదేశేనాఽనేన కిమ్; అజా.... అహగ్రహ పూర్వత్వేఽపి అకారేణ వ్యవేత ఇత్యయమారమ్భః । నను లాఘవాత్ “అకారవ్యవేతేఽపి” ఇత్యేకావత్రై వాఽలమ్ । కంఠోక్త్యా కిమ్; ఉచ్యతే-హత్పు.... ఇత్యాదౌ మా భూదితి॥

అసదామ! అసిచ్చన్! చ ॥

మడివ్రత :-

ఈ సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రము నుండి “అవగ్రహ పూర్వః” అను పదమును అన్వాదేశము చేయును. కాగ “అసదామ, అసిచ్చన్ అహ అవగ్రహ పూర్వములగుచో సంహితాపాఠమున వాని

యందలి సకారమునకు షత్వముగనును" - ఇని సూత్రాత్మము. ఇదాభరణ -

1 యేన కామేన న్యవదామేతి (1-1-2) [ని-ఇవదామి ఇతి]

2 మిత్యా వరుదా వత్ససిచ్చాన్ (1-8-11) [అతి-అసిచ్చాన్]

ఈ సూత్రమును ఎందుకు చెప్పవలసి వచ్చెను? అవగ్రహ తర్వాత ఇక రోగ్యవహానముతో సకారమున్నది. కనుక ఇట్టి పదములు పూర్వ సూత్రముచే గ్రహింపబడవు. కనుక ఈ సూత్రము ప్రత్యేకముగ చెప్పబడినది.

అట్లే వచో పూర్వసూత్రమునందె అవగ్రహ పూర్వః ఇకార వ్యవేతో 2-ఫి" ఇతి చెప్పినచో ఈ సూత్రమక్కరలేకపోవును కద? అట్లు కాదు. అకార వ్యవేదావమున్న అన్ని పదములు (సకారములు కల్గినవి) షత్వమునకు ఇత్యములు కావు. కేవలము ఈ రెండు పదములు-అసిచ్చాన్-లక్ష్యములు. కనుక ఇట్టివాటికి ఇచ్చాన్ పులను వారింది, స్పష్టముగ తెలుపుటకు ప్రత్యేక సూత్రపూర్వంబింపబడెను.

కావునకు దోచడహితమగు స్పష్టతతితతి ప్రధానమునావి సూత్ర సంఖ్యకా ప్రధానము కావు గద. [3]

4 సూత్రము :- ఉపసర్గ నిమూర్వో 2-నుదాత్తే వదే॥

త్రిథావ్య :- సర్వానుదాత్తే వదే వర్తమానః సకార ఉపసర్గ పూర్వో, నిమూర్వో వా షత్వపూవద్యతే॥ యథా - అశ్మ....! ఇమాం....! సైమా....! యుజ్మ....! నిషసాధ....! ఏతాన్యవసర్గ పూర్వాణి॥ నిమూర్వమపి - నిష్ట....! షితం పూర్వ ఇతి కిమ్? సద....! బుహ్....! సర్వాన్యదాత్త ఇతి కిమ్? విసి....! అబి....! వద్ ఇతి కిమ్? ఇలా ర్థము, పదకాలే 2-నుదాత్త ఇత్యర్థము॥

ఉపసర్గనిమూర్వః, అనుదాత్తే, వదే॥

మడివగః :-

ఈ సూత్రము సర్వానుదాత్తమగు పదమందలి సకారమునకు షత్వ విధిని చెప్పచున్నది.

పదపాఠమున సర్వానుదాత్తమై సకారమును కల్గిన పదము సంహితా పాఠమున ఉపసర్గమే కాని, "నిస్" అను పదమును పూర్వమందు

కల్గియున్నచో, ఆ సర్వానుదాత్తవదమందలి సకారము సంహితా పాఠమున
షకారముగ మారును—అని సూత్రార్థము.

సూత్రమందలి “వదే” అనుదానికి “వదపాఠే” అని అర్థము. ఈ
సర్గలు ప్రథమాధ్యాయము న (1-15) వివరింపబడెను. సర్వానుదాత్తమగు
వదమనుటచే అది ప్రధానముగ అఖ్యాత (క్రియా వదము) అని తెలియును.

ఉదాహరణలు :

1 అశ్వస్థూర్ణమితి వరిషి ఇచ్చతి (5-4-4-1) [వరిః సిచ్చతి]

2 ఇమం విష్యామి (1-1-10-2) [విః స్యామి]

3 సామ్రాజ్యేనాభిషిక్వామి (1-7-10) [అభిః సిక్వామి]

4 యజమానే ప్రతిష్ఠావయన్తి (6-1-4) [వృత్తిః స్థావయన్తి]

5 నిషసాద దృద్ధవతో వరుణః (1-8-16) [నిః వసాద]

6 నిష్ఠనిహి దురితా.... (4-8-6) [నిః స్థనిహి]—ఇది “నిస్”కు ఉదాహరణ.
మరికొన్ని ఉదాహరణలు— అభిష్యామ (1-4-46); అభిమనోమి (3-1-8).
ప్రతిష్ఠావయామి (1-7-5). వృత్తిష్ఠోభయన్తి (2-1-12) వృత్తిషిచ్ఛే (3-3-11).
వరిష్ఠాతి (1-7-13); విషన్తి (6-4-7) విష్యామి (3-4-11), నిషసాద
(1-8-16) నిషిదామి (3-5-11).

అతి, అను— ఈ వదములు తెత్తరీయశాఖకు సంబంధించి ఈవసర్గ
లుగ వరిగడింపబడవు. (చూడుము 1-15 సూత్రము).

కనుక “అనుస్థన” (5-8-1) అనుచోట సకారమునకు షత్వము వారింప
బడినది.

సూత్రమందు ఈవసర్గ, నిఘ్నార్వమని ఎందుకు చెప్పిరి? అవి పూర్వ
మందులేని స్థలములలోని సకారమునకు షత్వమును వారింపుటకై చెప్ప
బడినవి. ఉదా— సదనే సీద సముద్రే (4-3-1); బృహతః శర్మరి స్యామ్
(4-1-5);

సర్వానుదాత్తమని ఎల చెప్పిరి? ఈవసర్గ పూర్వమందున్నను, ‘నిస్’
పూర్వమందున్నను ఆ వదము సర్వానుదాత్తము కానిచో దానియందలి
సకారమునకు షత్వము వారింపుటకు “సర్వానుదాత్తమగు వదమ”ని చెప్ప
బడెను. ఉదాహరణ : విసిమతః సురుచః (4-2-8). అభినవనా పాహి

(1-4-10) - పై ఉదాహరణలలో సీమతః, సవనా అనునవి సర్వానుదాత
కావు, కనుక వాని సకారమునకు షత్యము వారించబడెను [4]

సూక్ష్మము :- రానః సప్తేఽగ్నిర్విదుర్మేధుః పాయుభిర్యేః
సోమోఽగ్నిః కిరీయురాయోరాభిః సధిర్నకిస్తకారవరో నిత్యమ్॥

ప్రతిభాష్య:- రానః, సప్తే.... ఇత్యేకాభ్యాం విశిష్టేఽగ్నిరిత్యన్వేన్ద్రహణే
నిః....., సకిః ఇత్యేతేషు విసర్గస్థియః తకారసరః షకారమావద్యతే॥ యథా—
అవిదు.... మేధ్యః.... ఏకాభ్యాం విశిష్ట ఇతి కిమః వర్తి....; నిస్త....
విదు.... అన్వయకారాది (1-52) వచనాత్ అవిదుష్టరాన ఇత్యప్యదాహరణమ్॥
నిదు.... పాయు.... పాయ్యుతి కిమః తస్మా.... శోచే.... సుమ.... స్వతి
విదు.... వ్యమ.... ఇతి కాభాస్తరో మాకే.. ఈయు.... ఆయు.... అభి....
అన్వయః... సకే... నిత్య శబ్దః కిమర్థః ముకార రేఫవతో (8-8); అవ
గ్రహణ (8-8); ఇతి గోషధం వక్ష్యతి॥ అవిదురిత్యత్రా విసర్గస్థియస్యావ
గ్రహణ స్వత్యక్తః షత్వం నస్యాతి॥ తస్మాభూదితి కంఠోక్తి ర్యదురప్రైవ;
నకు అవిదురిత్యన్వేత దౌర్బల్యాత్॥ తత్ సంరక్షణార్థో నిత్య శబ్దః వ్యయు
జ్యతే॥

అమోష పరస్తస్య సస్థానమ్॥ (8-2) ఇత్యన్య పురస్తాదవవాదో2
యమ్॥

రానః సప్తే అగ్నిః, నిః, విదుః, మీధుః పాయుభిః, వేణ
సుమతిః, మాకిః, ఈయుః, ఆయుః, అభిః, వధిః, సకిః, తకార
వరః, నిత్యమ్॥

మొదలైనవి :-

ఈ సూత్రముచే విసర్గకు షత్యము చెప్పబడుచున్నది. సూత్రముందలి
'నిత్యః' పదముచే - "తామిదవ అధ్యాయమున (8-2) విసర్గకు సస్థాన-ఉష్మ
వక్ష్యము చెప్పబడెడి కార్యము ఈ పదములకు వర్తించదు"-అని తెలియును.
అనగ్గ ఈ త్విర సూత్రమునకు పూర్వమందే అవవాద సూత్రము చెప్పబడినది.

అగ్నిః అభు పదమునకు పూర్వమందు రానః; అభికాని, సప్తే అని
గాని ఉండవలెను. అట్టి "అగ్నిః" తర్వాత తకారాది పదమున్నచో, అగ్ని

తర్వాతనున్న విసర్గకు షత్వము వచ్చును. ఇది “రాసః సప్తే అగ్నిః తకారః
వరః” అనుదానియొక్క భావము. ఉదాహరణ —

1 అవిదుష్టరాసః అగ్నిష్టద్విశ్వమ్ (1-1-14)

2 మేధ్యశ్చ సప్తే అగ్నిష్టా (2-1-11).

మరియు అగ్నిఃకి పూర్వమందు రాసః, సప్తే అనునవిగాని, వరముగ తకారముగాని లేనిచో, అగ్నిః యొక్క విసర్గ, సకారముగ మోరునె కాని షత్వమును పొందదు.

వర్షిష్ఠి అధినాకేఽగ్నిస్తే తనువమ్ (1-1-8) [అగ్నిః తే]

నిః, విదుః ..... నకిః ఈ వదముతోనీ విసర్గతర్వాతః అని
మున్నచో ఈ విసర్గ షత్వమును పొందును. ఉదాహరణలు —

1 నిః నిష్ఠపామి గోష్ఠమ్ (1-1-8) [నిః తపోమ్]

2 విదుః విదుష్టరాం సపేమ (2-5-12) [విదుః తరామ్]

ఇట్లే 1-52వ నూత్రము చే అవిదుష్టరాసః (1-1-14) [అవిదుః తరాసః]

3 మీధుః మీధుష్టమ శివతమ 4-5-10 [మీధుః తమ]

4 పాయుభిః పాయుభిష్ఠ్వర శివేభిః 1-4-4 [పాయుభిః త్వమే]

పాయుశబ్దపూర్వక “భిః” యందలి విసర్గకే షత్వం వచ్చును. ఇతర
వదాంతమగు “భిః” యొక్క విసర్గకు షత్వమును వారించుటకై “పాయు”
అని పూర్వమందు చెప్పబడినది. తనుకనే త్రిభి స్త్రిప్తం స్త్రీష్టతి (2-4-12)
[త్రిభిః త్తస్త్రి] అనుచోట భిః యొక్క విసర్గకు షత్వము వారించబడినది.

5 వేః శోచే వేష్ట్యం హి.... (4-3-13) [వేః త్వమ్]

6 సుమతీః సుమతిష్ఠే అస్తు బాధస్య (1-4-45) [సుమతిః తే]

నూత్రమందు సు పూర్వక మతిశబ్దమును చెప్పబడే దుర్బుధిః
ప్రమతిః, విమతిః మొదలగు స్థలమందలి విసర్గకు షత్వము వారించబడుటకు
కనుకనే “ప్రమతిష్ఠే దేవానాం....” అను స్థలమున విసర్గకు షత్వము రాజీబడి.

7 మూకిః మూకిష్ఠే వ్యధిరా దధర్షిక (1-2-14) [మూకిః తే....]

8 ఈయుః ఈయుష్ఠే యే పూర్వతరామి (1-4-33) [ఈయుః తే]

9 అయుః అయుష్ఠే ఆయుర్దా అగ్నే (2-5-2) [అయుః తే]

- 10 అభి: అభిష్టే అద్య గీర్భి:.... (4-4-4) [అభి: తే]
 11 సధి: అవప్యగ్నే సధిష్టవ (1-2-3) [సధి: తవ....]
 12 సకి: సకిష్టం ఘ్నన్తి (2-1-11) [సకి: తమ్].

సూత్రమందలి “సీత్య” శబ్దముచే తర్వాత చెప్పబోవు ఋకార రేఫవతి (6-8); అవగ్రహ: (6-8), సూత్రములచే విసర్గకు విధించబడు శ్లోకములు ఈ వదములకు వర్తింపవని తెలియును. కనుకనే “అవిదుష్టరాశః” అను పోడి “అవిదుః” అనునది అవగ్రహస్థమైనను 1-52 సూత్రముచే అసవాదగత సూత్రముచే మివహయింపబడెను. [5]

6 సూత్రము :- అథ న॥

త్రిభాష్య : అధీత్యయేమధికారః। నేత్యేత దధిక్వతం వేదితవ్యమిత ఉత్తరం యద్యక్ష్యామః॥

అథ, న॥

మణివ్రథ 1-

“అథ” అనునది అధికారవాచి అనగ ఇకనిప్పుడు చెప్పబడు సూత్రములలోనికి ‘న’ (లేదు, కాదు, అవదు అను వదములు) అనునది అనువృత్తిగ వచ్చునని సూత్రార్థము.

పూర్వ సూత్రములందు సకార, విసర్గలకు షత్వము చెప్పబడినది. ఇప్పుడు వానికి సంబంధించిన కొన్ని అసవాద సూత్రములు చెప్పబడును. [6]

7 సూత్రము:- అవర్ణ వ్యంజన శకుని పత్ని ఋతుమృత్యు మలిష్టు బృహస్పతి పూర్వః॥

త్రిభాష్య :- అవర్ణపూర్వో వ్యంజన పూర్వశ్చ శకుని ..... బృహస్పతి ఇత్యేవం పూర్వశ్చ సకారః షకారం నాఽవద్యతే। యథా— అస్త....! అవగ్రహ పూర్వత్వాత్ప్రాప్తిః। అసిచ్చ....! ఉపసర్గ పూర్వత్వాత్ప్రాప్తిః। ఋక్వా....! శకు....! పత్ని....! ఋతు....! మృత్యు....! నై న....! బృహ....! అవగ్రహ పూర్వత్వాదేహిం ప్రాప్తిః॥

అవర్ణ వ్యంజన శకుని పత్ని ఋతు మృత్యు మలిష్టు
బృహస్పతిపూర్వః॥

మఱివథ :-

సూత్రమంతయు ఒకే సమానవరము. కనుక అవగాహన కనుకూలముగ నుండుటకై విభజించి చూపబడినది. పూర్వ సూత్రములందు ఈ సర్గను కాని, అవగ్రహను గాని పూర్వమందు కల్గియున్న విసర్జనీయ, సకారములకు షత్వము చెప్పబడినది గద. ఇప్పుడీ సూత్రముచే ఆ సూత్ర పరిధిలోనికి వచ్చు కొన్ని అక్షయములకు అవవాద చెప్పబడుచున్నది.

“అకారము, వ్యంజనము, శకుని, పత్ని, ఋతు, మృత్యు మలిష్టు బృహస్పతి- ఈ పదములలో ఏదియైనను పూర్వమందున్నచో పూర్వ సూత్రములచే వ్యసక్తమగు షత్వము రాదు-అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :

1 అవర్ణ పూర్వకత్వము- అన్తరిక్ష సద్దోశా (1-8-15) [అన్తరిక్ష-సత్]

నిజమునకు పూర్వమందు చెప్పిన రెండవ సూత్రముచే, సత్ అనునది అవగ్రహను పూర్వమందు కల్గియున్నది కనుక ‘స’కారమునకు షత్వము రావలెను. కాని ఇచట ‘స’కారమునకు పూర్వమందు అకారము ఉండుటచే, ఈ సూత్రముచే షత్వము వారింపబడినది. అట్లే (నాల్గవ సూత్రము)

“అసిచ్చాస్య”- ఇచట ఉపసర్గ పూర్వమందుండుటచే సిచ్చలోని సకారమునకు షత్వము రావలసియున్నది. కాని ఆ సకారము నకు పూర్వమందు అకారము (అవర్ణము) ఉండుటచే షత్వము వారింపబడినది.

2 వ్యంజన పూర్వకత్వము- ఋక్సామే వై (8-1-3) [ఋక్-సామే]

ఇచట ‘సామే’ అనునది అవగ్రహను పూర్వమందు కల్గియుండుటచే సకారమునకు షత్వము వచ్చును కాని ఆ సకారము వ్యంజనమును (క్) పూర్వమందు కల్గియుండుటచే, ఈ సూత్రముచే షత్వము వారింపబడినది.

ఇకనిపుడు శకున్యాదుల కుదాహరణలు. ఈ చెప్పబోవు స్థలములందు శకుని మొదలగు పదములతర్వాతనున్న సకారము అవగ్రహపూర్వమగుటచే, దానికి షత్వము రావలసియున్నది. కాని ఈ సూత్రముచే ఆ షత్వము వారింపబడుచున్నది.

- 3 శకుని శకుని పదనే (5-7-14)
 4 వత్స వత్స సంయాశానామ్.... (2-6-10)
 5 ఋతు ఋతుస్తాస్తస్య.... (5-7-6).
 6 మృత్యు మృత్యుసంయుత ఇవ.... (1-5-9)
 7 మలిమ్లు నై నం మలిమ్లుసేనా విస్తతి.... (6-3-2)
 8 బృహస్పతి బృహస్పతినుతస్య తే.... (1-4-27)

[7]

8 సూత్రము :- ఋకార రేఫవతి॥

ప్రతిభావ్య :- ఋకారశ్చ రేఫశ్చ ఋకారరేఫాః తావస్మిన్ స్త ఇతి ఋకార రేఫవతిః తస్మిన్ పదే వర్తమానః సకారః షకారం నాఽచద్యతే॥ యథా — విస్ఫు....! ఉవసర్గ పూర్వత్వాత్ప్రాప్తిః తస్మా....! అవగ్రహ పూర్వత్వాత్ప్రాప్తిః॥

ఋకార రేఫవతి॥

మట్టివధ :-

ఈ సూత్రముచే ఋకార, రేఫను కల్గిన పదములందలి సకారమునకు షత్వము వారించబడుచున్నది.

“ఋకారము కాని, రేఫకాని యున్న పదమందలి సకారమునకు పూర్వ సూత్రముచే షత్వము వచ్చుటకవకాశమున్నచో, అట్టి షత్వము వారించబడినది” — అని సూత్రమున కర్థము. ఉదాహరణ —

విస్ఫుజతే శాస్త్రై.... (1-7-6).

ఇచట “వి” అను ఉవసర్గ పూర్వమందుండుటచే స్ఫుజతే లోని సకారమునకు షత్వము నాల్గవ సూత్రముచే ప్రాప్తించుచుండగ ఈ సూత్రముచే నిషేధించబడినది. స్ఫుజతే యందు ఋకారమున్నది గద. అట్లే తస్మాత్ స విస్రస్యః.... (4-2-9). ఇచట విస్రస్య అనుచోట “స్రస్య” అనునది అవగ్రహ పూర్వమగుటచే, ‘స్ర’లోని సకారమునకు షత్వము (6-2) వచ్చును. కాని ఆ పదమందు రేఫ ఉండుటచే ఆ షత్వము ఈ సూత్రముచే వారించబడినది. ఇట్లే మరికొన్ని ఉదాహరణలు —

వరి స్రుతమ్.... (1-8-21); వినర్జనమ్.... (1-1-5); బహుసూవరి (3-1-11); గోసత్రమ్ (7-5-1).

[8]

9 సూత్రము:- అవగ్రహః॥

తిర్వాష్య:- అవగ్రహః సకారః షకారం నా22వద్యతే। ఉపసర్గ పూర్వశ్చ॥ అవగ్రహ ఇవ్యవగ్రహస్థో లక్ష్యతే। మఞ్చాః కోక స్తీత్యత్ర మఞ్చస్థాః; స్థూలో జానాతీతి స్థూలదేహస్థః॥ ఉదాహరణాని— తస్యాం....! ముఖ....!

అవగ్రహః॥

మదీప్రథ 1:-

ఈ సూత్రముచే అవగ్రహయందలి సకారమునకు షత్వము నిషేధింపబడుచున్నది. “అవగ్రహ” అను పదమునకు ఇవట లక్షణావృత్తినాశయించి “అవగ్రస్థ సకారః” (అవగ్రహయందలి సకారము) అని అర్థము చెప్పవలెను.

“అవగ్రహ యగు పదమందలి సకారమునకు షత్వము రాదు”—అని సూత్రార్థము. అయితే అవగ్రహయందలి సకారమునకు షత్వము పూర్వ మెవటను చెప్పబడలేదు కదా? మరి నిషేధమెట్లు వచ్చును? — అని ప్రశ్న నిజమే. జాగ్రత్తగ పరిశీలింపుము. నాల్గవ సూత్రముచే ఉపసర్గ పూర్వక మగు సర్వానుదాత్త పదమందలి సకారమునకు షత్వము చెప్పబడినది కదా. అవట ఆ సూత్రము క్రియాపదములకే ప్రధానమని అనుకొంటిమి. అయితే, సమాసమందు ఉత్తరపదము ఉదాత్తమును అదియందు కల్గియున్నచో, పూర్వ పదము సర్వానుదాత్తమగుట కవకాశము కలదు. అట్టి పదములకు పూర్వమందు ఉపసర్గయున్నచో ఆ అవగ్రహయందలి సకారమునకు షత్వము నాల్గవ సూత్రముచే ప్రాప్తించుటకవకాశము కలదు. కనుక అట్టి అవకాశము ఈ సూత్రముచే నిషేధింపబడుచున్నది.

ఉదాహరణ— తస్యాం దేవా అధి సంవసంతః (3-5-1) ఇవట “వసంతః” లోని వకారముదాత్తము. కనుక పూర్వమందున్న అవగ్రహయగు “సమ్” లోని “స” అనుదాత్తము, దీనికి పూర్వమందు “అధి” అను ఉపసర్గ కూడ కలదు. కనుక నాల్గవ సూత్రముచే “సం” లోని సకారమునకు షత్వము ప్రాప్తించుచున్నది, కాని అది ఈ సూత్రముచే వారింపబడినది.

ఇట్టి మరియొక ఉదాహరణ —

“ముఖం యజ్ఞానామధి సంవిదానే...” (5-2-11). విదానేలోని “వి”

ఉదాత్తము. కనుక “సం”లోని ‘స’-అనుదాత్తము. పూర్వమందు “అభి” అను ఉపసర్గ యున్నది. కనుక ఇచట షత్వప్రాప్తికి అవకాశము కలదు కాని ఆ షత్వము ఈ స్మాత్రముచే వారింపబడినది.

మంచములు ఏర్పడుచున్నవి అను వాక్యములో మంచములనగ మంచములందలి జనులని అర్థము చెప్పినట్లుగ; దుక్కడికి తెలుసు అన్నపుడు స్థూలదేహము కలవాడని అర్థము చెప్పుకొన్నట్లే “అవగ్రహ” అనగ “అవగ్రహ యగు పదమందలి సకారము”- అని లక్షణావృత్తి నాశ్రయించవలెను.

[9]

10 సూత్రము:- సవస్థానమ్॥

త్రిభాష్య :- సవ, స్థానమ్-ఇత్యేతయోః సకారః షకారం నా22వద్యతే। సచేతి పదైకదేశో బహుపాదానార్థః। అగ్ని....! అను....! సవ....! పగస....! గవృ....॥

సవ, స్థానమ్॥

మడివేళ :-

ఈసూత్రముచే సవ, స్థానమ్ అను పదములందలి సకారమునకు షత్వము వారింపబడుచున్నది.

సూత్రమందలి “సవ” అనునది కేవల పాఠపదిక. కనుక భిన్న విభక్తి రూపములను గ్రహించవలెను. (1-2 సూత్రము). “స్థానమ్” అనునది విభక్త్యంతము ఈ చెప్పబోవు ఉదాహరణ లందు ఇవి అపగ్రహ పూర్వములగుటచే వాని సకారమునకు షత్వము (సూత్రము 6-2) ప్రాప్తించుచుండగ, ఈ సూత్రము గిషేధించుచున్నది. ఉదాహరణలు -

అగ్ని సవశ్చిత్వః (5-6-1) [అగ్ని-సవః]

అనుసవనం పురోడాశాన్ (6-5-1) [అను-సవనమ్]

సవనేనవనేభిగృహ్లాతి. (6-4-11). [సవనే-సవనే]

పగసవాయ సావిత్రిః (6-1-1). [పగ-సవాయ].

వ్రజం గవృగోస్థానమ్ (1-5-1) [గో-స్థానమ్].

ఈ ఉదాహరణలనుచితమని విట్టి పఠితుడు భగ్నువడెను. మాహిషేయభాష్యకరుడును ఈ యుదాహరణలనియలేదు.

వైదికభరణకర్త మాత్రమే కింది ఉదాహరణలనిచ్చెను.

అనుసవనం పురోడాహన్; తస్మాన్ననుసవనః; గచ్ఛగోష్ఠానమ్॥

[10]

11 సూత్రము :- న ధిపూర్వే॥

త్రిభాష్య : సవ, స్థానం-ఇత్యేతయోః సకారే 'ధి' పూర్వే నిషేధో న ప్రస
రతి! యథా— అధి....! ఆధి....! అధి....! ధీ త్యయం వర్జః పూర్వో
యస్మాదసౌ ధిపూర్వః, తస్మిన్॥

న, ధిపూర్వే!

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రము పూర్వ సూత్రమునకు అవవాద. పూర్వ సూత్రమున
సవ, స్థానమేలలోని సకారమునకు షత్వము వారించబడినది. ఇప్పుడీ సూత్ర
ముచే “ధి” పూర్వకమగు సవ, స్థానమే లలోని సకారమునకు షత్వనిషేధము
నిషేధించబడినది”- అని సూత్రభావము. అనగ సకారమునకు షత్వము
నిర్దిండును. ఉదాహరణలు :

అధిషవడమసి.... (1-1-5) [అధి-సవనమ్]

అధి షవతే జిహ్వా.... (6-2-11) [అధి-సవనే]

అధిష్ఠానమారమ్భడమ్.... (4-6-2) [అధి-స్థానమ్].

ఈ విధముగ “ధి” పూర్వక సవ, ధిపూర్వక స్థానమేలయొక్క సకారము
నకు షత్వము మరల విధించబడెను.

“న ధిపూర్వయోః” అని ద్విపదనా న్తముగ సూత్రీకరించినచో యుక్త
ముగ ఉండెడిదని విట్టి వండితుని యభిప్రాయము. కాని అది సరికాదు.
“ధిపూర్వే” అనునది కేవలము సకారమునకే విశేషణము. కనుక “ధిపూర్వే
సకారే” అని ఏకవచనము సాధువగును. [11]

12 సూత్రము :- సంతానేభ్యః సప్తాభ్యః సంమితాన్తనాన్

సీతన్ సృశః సక్సనిసనిః సనీః సభేయః సత్త్వా సస్యాయో,

త్రిభాష్య :- సంతానేభ్యః.....ఏతేషు సకారః షకారం నాఽఽవద్యతే॥
యథా— వరి. ...! త్రి....! వేది....! ద్వి....! అను....! తనూ....! సగితి

వదై కదేకో బహుపాదాశార్థః యథా — వశ్వా...! వృశ్నే...! తస్మా...! అసి...! వృష్టి...! సన్నితి-ఏతావతై వ సిద్ధే కిసుఖిలవదపాతేనః మృదా...! నిష...! ఇత్యాదౌ మాభూదితి సుస...! అభి...! సుసా...! సత్త్వా సంతానేభ్య ఇత్యేతయోరుపసర్గ పూర్వత్వాత్ప్రాప్తిః సర్వేషామన్యేషామవగ్రహ పూర్వత్వాత్ ప్రాప్తిః

సంతానేభ్యః, సప్రాభిః, సంమితామ్, స్తనామ్, సీతమ్, స్వశః, సక్, సని, సనిః, సనీః, సభేయః, సత్త్వా, సస్యాప్యైః

సుప్తివృత్త :-

సంతానేభ్యః..... మొదలగు 13 వదములలోని సకారమునకు షత్వ నిషేధము ఈ సూత్రము విధించుచున్నది. “న దిహ్యోర్షే” సూత్రములోని నిషేధార్థముగ “ఈ” ఈ సూత్రముతోనికి అనువృత్తి రాదు. కనుక అధికార సూత్రమందలి (5-7-3) నిషేధతాచియగ క్షణ క్షు సూత్రముతోనికి వచ్చును. ఫలితముగ సకారమునకు షత్వము నిషేధించబడును.

ఈ వదముడు వదములలోను సంతానేభ్యః, సత్త్వా అనునవి ఉపసర్గ పూర్వకములగుటచే వీని సక్కారమునకు షత్వ ప్రాప్తే. మిగిలిన వదములు అవగ్రహ పూర్వకములగుటచేత వాటి సకారమునకు షత్వప్రాప్తి యగు చున్నది. కనుక ఆ షత్వప్రాప్తిని ఈ సూత్రము వారించుచున్నది.

ఉదాహరణలు —

1 సంతానేభ్యః వరిసంతానేభ్యః, స్వాహా (7-4-2) [వరి-సంతానేభ్యః]

2 సప్రాభిః తిగసప్రాభిః వళికామస్య (5-2-6) [తిగి-సప్రాభిః]

3 సంమితామ్ వేదిసమ్మితాం మిథోతి (5-6-8) [వేది-సమ్మితామ్]

4 స్తనామ్ ద్విస్తనాం కరోతి (5-1-8) [ద్వి-స్తనామ్]

5 సీతమ్ అనుసీతం షనతి (5-2-5) [అను-సీతమ్]

6 స్వశః తమాపానః ప్రతిస్వశః (5-7-3) [ప్రతి-స్వశః]

7 సక్ — ఈ సక్ అనునది వదై కదేశము. కనుక దీనియొక్క అన్ని భూపములు కూడ 1-22 సూత్రముచే వ్రస్తుత సూత్రమునకు లక్ష్యములగును. కనుక ఉదాహరణలు —

పశ్చాత్ పృశ్నినక్తో భవతి (2-1-3) [పృశ్ని-నక్తః]
 పృశ్నినక్తాత్తయో హైమ నికాః (5-6-23) [పృశ్ని-నక్తాః]
 పృశ్నినక్తమాలభేత గ్రామకామః (2-1-3) [పృశ్ని-నక్తమ్]
 పృశ్నినక్తాయ స్వాహా (7-3-18) [పృశ్ని-నక్తాయ]

- 8 సని తస్మాదేకద్దోసని (7-5-2) [గో-సని]
 9 సనిః అసి స్రవయిత్తు సనిరస (4-4-8) [స్రవయిత్తు-సనిః]
 10 సనీః పృష్ఠి సనీరుపదదాతి (5-3-1) [పృష్ఠ-సనీః]

ఇక్కడొక్క సందేహము, సని, సనిః, సనీః అని ప్రత్యేక పదములను చెప్పుట కంటె 'సన్' అని చెప్పినచో 1-22 సూత్రముచే 'సన్' యొక్క అన్ని రూపములు గ్రహించబడును కదా! అది లాఘవము కదా! నిజమే. కాని 'సన్' యొక్క అన్ని రూపములందు షత్వ నిషేధమిష్టము లేదు. ఇదాహరణము — ..... ఏహోఽభిషడ్ధో యస్మాత్... (2-4-2); నిష్క్లాయ స్వాహా (7-1-18) మొదలగు స్థలములలోని సన్నః, సన్నాయ అను స్థలములలో సకారమునకు షత్వము రావలెను. కనుకనే షత్వ నిషేధము ర్థావళిసే 'సని, సనిః, సనీః' పదములు కంటోక్తా చెప్పబడినవి.

- 11 సభేయః స్సుసభేయో య ఏవం.... (7-1-8) [సు-సభేయో]
 12 సత్త్వా ఆభిసత్త్వా సహోజాః (4-6-4) [ఆభి. సత్త్వా]
 13 సస్యాయై సుసస్యాయై సుపిప్పలాభ్యః (1-2-2) [సు-సస్యాయై]

[12]

13 సూత్రము :- న స్వర స్పర్ధా స్పరీమ సాహస్ర సారథి
 స్ఫురన్తి స్తుభ్జ్యోతిరాయుశ్చతుః పూర్వస్తోః :

తిథిభాష్య :- స్వర..... స్తుప్ ఇత్యేతేషు సకారః; జ్యోతిః ఆయుః చతుః ఏవం పూర్వశ్చ "స్తో" ఇత్యత్ర సకార ఋకార రేవభి (8-8); అవర్త వ్యజ్ఞన..... (8-7) ఇతిచోక్తం నిషేధం నాఽఽనద్యతే! శింక్తుషత్వం ప్రతి వద్యత ఇతి ప్రతిప్రసవార్థోఽయం సకారః! యథా — అమ్బ...! విష్ణు...! అవసర్గపూర్వత్వాదనయోః ప్రాప్తిః! సుష్ఠరీ....! గ్రహణస్యచ (1-22) ఇతి పచనాదకార గృహీతం సాహస్ర గ్రహణమనేకార్థమే! యథా — ద్విషాహ....

ప్రతిష్ఠా....! కామ....! విష్ణు....! సమృద్ధి....! జ్యోతి....! ఆయుః...! చతుః...!
 స్త్రీమాతృసా, విషామవగ్రహ పూర్వత్వా త్రాప్తిః! జ్యోతిరాది పూర్వవత్సేన
 కిమ్? యద్...! స్తో ఇతి కిమ్? చతుః....! జ్యోతిః...!

స, స్వర, స్పర్శాః, స్త్రీమ, సాహస్ర, సారథిః, స్ఫురన్తి,
 స్తుప్తి, జ్యోతిః! ఆయుః! చతుః! పూర్వః, స్తో॥

మట్టివ్రణః -

ఈ సూత్రము స్వర...., మొదలగు పదముల సకారమునకు షత్వనిషేధము ప్రాప్తించుచుండగ దానిని నిషేధించుచున్నది.

స్వర, స్పర్శాః... స్తుప్తీ వీనియందులి సకారమునకును, జ్యోతిః, ఆయుః, చతుః వీనిలోదేనినై నను పూర్వమందు కల్గిన స్తోలోని సకారమునకు షత్వనిషేధము లేదు- అని సూత్రార్థము. కాగ వీని సకారమునకు షత్వము ప్రాప్తించును.

స్వర, స్పర్శాః, స్త్రీమ, సాహస్ర, సారథిః, స్ఫురన్తి ఈ శబ్దములలో రేఫయుండుటచే ఋకం రేఫవతి (6-6) అను సూత్రముచే షత్వ నిషేధము ప్రాప్తించుచుండగ, ఈ సూత్రము మరల షత్వమును విధించుచున్నది.

ఇక “స్తుప్తి” అనునది అకార పూర్వమగుటచేతను, జ్యోతిః, ఆయుః, చతుః పూర్వమందున్న “స్తో” కు వ్యంజన పూర్వమగుటచేతను అక్షర వ్యంజన... (6-7) సూత్రముచే సకారమునకు షత్వము నిషేధింపబడుచుండగ, ఈ సూత్రముచే మరల షత్వము విధింపబడుచున్నది.

సూత్రమందలి “న” నిషేధ నిషేధమును (ప్రాప్తిని) చెప్పచున్నది.

మరియు గ్రహణస్య చ (1-22) సూత్రముచే అకారాంతమగు సాహస్ర శబ్దమనేకార్థకము. కాగ స్వర, స్పర్శాః, ఇత్యాదులకుదాహరణలు —

1 స్వర అమృనిష్వర (1-4 1).

2 స్పర్శాః విష్పర్శాశ్చస్త్రః (4-3-12).

ఇవి ఇవట ఉపసర్గ పూర్వకమగుచు సర్వానుదాత్తము లగుటచే షత్వము ప్రాప్తించినది. (6-4).

4 సాహస్ర ద్విషాహస్రం చిన్విత (5-8-8)
త్రిషాహస్రో వా అసౌ లోకః (5-8-8).

5 సారధిః కామయతే సుషారధిః (4-8-8).

6 స్ఫురన్తి విస్ఫురన్తి అమిత్యాన్ (4-8-8).

ఈ పదములన్నియు అవగ్రహ పూర్వకములగుటచే వీనియందలి సకారమునకు 8-2 సూత్రముచే షత్వము వచ్చినది.

7 స్తుప్ సప్తుప్పందః (4-3-12) [స స్తుప్] ఇచట అకార..... (8-7)
సూత్రముచే షత్వము నిషేధించబడగ ఈ సూత్రముచే ఆ నిషేధము తొలగించబడెను. కాగ షత్వము సిద్ధించినది.

8 జ్యోతిఃస్తో జ్యోతిష్టోమం పృథమమ్. 7-4-10).

9 ఆయుఃస్తో ఆయుష్టోమం తృతీయమ్ (7-4-11).

10 చతుః స్తో చతుష్టోమో అభవత్ [4-3-11].

జ్యోతిః ఆయుః చతుః వీనియందలి విసర్గ హల్లు. (వ్యంజనము). కనుక సూత్రము 8-7 చే స్తోలోని సకారమునకు షత్వము నిషేధించబడుచుండగ, ఈ సూత్రమానిషేధమును వరిహరించుచున్నది.

సూత్రమున జ్యోతిః, ఆయుః, చతుః వీనికంటె వరముగనున్న “స్తో” లోని సకారమునకు షత్వమని చెప్పబడె. “యద క్షయా స్తోమీయాః (5-3-3) మున్నగు స్థలములందలి “స్తో”లోని సకారమునకు షత్వము 8-7 చే వారించబడినది. అట్లే ఈ పదముల తర్వాతనున్న “స్తో” లోని సకారమునకే అని చెప్పబడె ఈ పదములకంటె వరముగనున్న ఇతర సకారాది పదములలోని సకారమునకు షత్వము వారించబడెను. ఉదాహరణకు “చతుస్తవం కరోతి (5-1-8) జ్యోతి స్త్వాఽన్య (2-2-4) ఇత్యాదులలో చతుః, జ్యోతిః తర్వాతనున్న సకారమునకు షత్వము వారించబడెను. కనుక జ్యోతిః, ఆయుః, చతుః అను పదములలో నేదైన పూర్వమందున్ననే “స్తో”లోని సకారమునకే షత్వము సిద్ధించును. [13]

14 సూత్రము :- తర్వాన్ తస్మిన్ లోకాన్విద్యాన్ స్తాప్తిన్యషా
 సూర్యానమ్బుకాన్తూ నశ్చన్కృష్ణనిత్యనసాన్కపాలాన్
 త్తిష్ఠన్నాద్యుదాత్తే నేమిర్దేహన్ త్వవనే వహన్ స్తకారపరః
 సకరః ప్రాకృతో నిత్యే ప్రాకృతో నిత్యే॥

త్రిభాష్య :- తర్వాన్.... అద్యుదాత్తే తిష్ఠన్నిహతే.... సవనేవహన్ ఏషు
 గ్రహదేవు ప్రాకృతో సకరః పదనమయే వర్తమానస్తకారపరః సకరమావ
 ద్యక్షే యథా— శత.... తస్మిన్.... ఇమా.... యవివం.... కక్షే....
 త్తీన్త్రస్త్రి.... యుష్మ.... యానూ.... త్ర్యమ్బ.... ఋతూ.... అశ్మ....
 పున.... ఓజ.... పాదా.... అపి వికృతం (1-51) ఇతి వధనాత్ ఏత
 ద్భవతి ద్వాద.... త్రిభి.... అద్యుదాత్తమితి కిమ్; న ప్ర.... అవ్యక్తాది
 (1-52) ఇతి ప్రాప్తిః; నేమి.... నేమిరితి కిమ్; జాత.... మాధ్య.... సవనే
 ఇతి కిమ్; ప్రజా.... తకతపర ఇతి కిమ్; తస్మిన్.... లోకాన్.... ప్రాకృతే
 ఇతి కిం; కాం... వైకృతోఽన్యథా "సకారో మకారపృష్ఠపరః (5-27) ఇతి
 ప్రాప్త్యాత్ నిత్యే తకార ఇతి కిమ్; విద్యా.... త్నిత్యోఽయం తకారో
 యతః పదనమయే నాస్తి తకరః పరో యస్మాదసా తథోక్తః॥

తర్వాన్, తస్మిన్, లోకాన్, విద్యాన్, జ్ఞాన్, త్రిన్, యుష్మాన్,
 ఉర్వాన్, అమ్బుకాన్, ఋతూన్, అశ్మన్, కృష్ణన్, పితౄన్,
 అనాన్, కపాలాన్, తిష్ఠన్ అద్యుదాత్తే, నేమిః దేవాన్, సవనే
 వహన్, తకారపరః సకారం ప్రాకృతః నిత్యే॥

మండివ్రథ :-

ఈ సూత్రము సహజమగు (ప్రాకృత) స్తకారమునకు సకారము నాదీ
 శబ్దముగ భేదముచున్నది.

"తర్వాన్, తస్మిన్.... మొదలగు పదములలోను, అద్యుదాత్తమగు తిష్ఠన్
 పదమందు, నేమిః అను పదమును పూర్వమందుకల్గిన "దేహన్" అను పదము
 లోను, సవనే అను పదమును పూర్వమందు కల్గిన "వహన్" అను పదము
 లోను ఉన్నటువంటి సహజమగు "స"కారము తర్వాత సహజమగు "త"కార

మున్నచో, ఆ సకారమునకు సకారమాదేశముగ వచ్చును— అని సూత్ర భావము. అనగ “స” కారము సకారముగ మారును. ఇకముందు చెప్పబోవు అధ్యాయము 15 లోని సూత్రములచే (1, 2, 3) ఈ సకారమునకు పూర్వమందున్న “స్వరము”నకు అనునాసికత్వము కూడ వచ్చును.

ఈ క్రింది ఉదాహరణములూ విషయమును స్పష్టము చేయును.

- 1 తర్దాన్ శత తర్దాన్ స్త్రున్ హన్తి (1-5-7; 5-4-7-4)
(శతతర్దాన్ త్పంహన్తి)
- 2 తస్మిన్ తస్మిన్ స్త్వా దధాతి (1-8-5)
- 3 లోకన్ ఇమానేవ లోకాన్ స్త్రియా (3-5-4)
- 4 విద్వాన్ ఏవం విద్వాన్ ప్రేహతపీయేన యజతి (2-4-11)
- 5 కాన్ కక్షి స్వహ యవస్తాన్ స్తే దదామి.... (4-1-10)
- 6 త్రీన్ త్రీన్ స్త్రుచానను.... (2-5-10)
- 7 యుష్మాన్ యుష్మాన్ స్తేఽను.... (3-2-5)
- 8 ఉర్ధాన్ యాసూర్ధాన్ స్త్రాసుభ.... (3-1-9)
- 9 అమృకాన్ త్ర్యమృకాన్ స్త్రుతీయ.... (3-2-2)
- 10 ఋతూన్ ఋతూన్ స్తస్వతే.... (4-3-11)
- 11 అశ్మన్ అశ్మన్ స్తే ఘ్నన్.... (4-6-1)
- 12 కృత్వాన్ పునః కృత్వాన్ స్త్వాపితరం.... (4-7-13)
- 13 పితౄన్ ఓజ ఇతి పితౄన్ స్తమరితి.... (5-3-6)
- 14 అనాన్ పౌరాన్ స్తస్యా.... (7-1-3)

ఇచట “అనాన్” అని దస్త్యాక్షరముండగ లక్ష్యమందు మూర్ధానునాసికము “ఙ” కారమున్నది. ఇదే ఎట్లు సాధువగును అని చక్కె. అపి వికృతమ్ (1-51) అను సూత్రముచే సాధువగునని సమాధానము.

- 15 కపాలాన్ ద్వాదశ కపాలాన్ స్త్రుతీయసవనే.... (7-5-6)
- 16 తిష్ఠన్ (అద్యుదా త్తము) తిర్భి స్తిష్ఠన్ స్తిష్ఠతి.... (5-4-2)

ఇచట తిష్ఠన్ అద్యుదా త్తముకానిచో “తిష్ఠన్”లోని సకారమునకు సకా

రము రాదు. ఉదా:- సప్రకృతిష్ఠన్ తా వసుకోసి (5-3-6). ఇందు నకార, తకారములు సహజమైనవైనను, తిష్ఠన్ అద్యుదాత్తం కాదు కనుక నకారమునకు సకారప్రాప్తి లేదు. కనుక ఇట్టి స్థలము లలో “స” కారమును వారించుటకై “అద్యుదాత్తమగు” అను విశేషణము తిష్ఠన్ కు విధించబడెను.

17 నేమిదేవాన్ నేమిదేవాఽస్త్యం పరిభూఽసి.... (2-5-9).

ఇవన్ కేవలము “దేవాన్” అని చెప్పినచో అనేక ఇతర స్థలములందు దీనియందలి నకారమునకు సకారము వచ్చును. ఉదా:- జాతనేదో వవయా గచ్చ దేవాన్ త్యాఽహి (3-1-4). కనుక ఇట్టి స్థలము లలో దేవాన్ లోని నకారమునకు సకారమును వారించుటకై “నేమిః” పదమును పూర్వమందు కల్గిన దేవాన్ పదములోని నకారము నకే” అని స్పష్టము చేయ బడినది.

18 సవనే పశున్ మాధ్యందినే సవనే పశుఽస్త్యతీ యసవనే (3-2-9).

ఇవట కూడ “సవనే” శబ్దపూర్వకమగు పశున్ శబ్దములోని నకారమునకే సత్వము అని చెప్పబడినది. కేవల ‘పశున్’ శబ్దమునె లక్ష్యము గ చెప్పినచో- “వ్రజాం పశున్ తేనాఽవర్థత (7-4-3) మొదలగు స్థలములలోనున్న పశున్ లోని నకారమునకు సత్వము వచ్చును. కాని అది ఇష్టము కాదు. కనుక సూత్రమందు “సవనే” శబ్దమును పూర్వమందు కల్గిన పశున్ శబ్దమునే లక్ష్య ముగ చెప్పిరి.

పై సూత్రమునందు చెప్పిన లక్ష్యము లలోని నకారము తర్వాత ‘ః’ కారమున్ననే ఆ నకారము సకారమగును. తకారము లేనిచో నకారము నకారముగనే ఉండును. ఉదా- తస్మిన్ ప్రజాపతిర్వాయుః (7-1-5).

సూత్రమునందు సహజమగు “స”కారమని చెప్పబడెను. కొన్ని సమయములతో సంహితా పాఠమందు నకారమున్నను, పదపాఠమున నకారముండదు. కాని దానికి బదులు మకారముండును. ఉదాహరణకు “మకార స్పర్శవరస్తస్య సస్థానమనునాసికమ్” (5-27) అను సూత్రముచే తమ్ తే దుశ్చక్షాః- తస్తే దుశ్చక్షాః (3-2-10). మకారము నకారముగ మారును. ఇట్టి నకారము సంధిజమగును కాని ప్రాకృతమవదు. కనుక ఇట్టి నకారమును గ్రహించరాదు.

ఈ విధముగనె 'త' కారము కూడ సంధిజమగు అవకాశమున్నది. "టనకార పూర్వకృత కారః" (5-38) అను సూత్రముచే వచ్చు తకారము సహజమగు తకారము కాదు. ఉదాహరణకు "విద్వాన్ స్తోమేన...." (3-2-2) [విద్వాన్ స్తోమేన] కనుక ఇట్టి వికృత నకార తకారములను వారించుటకై సూత్రమున పదాంత నకారము ప్రాకృత నకారమనవలెనని చెప్పబడినది. ప్రాకృతమనగ "సహజమగు" అదేకాగమాదిరూప సంధిజము కానటువంటి" అని అర్థము. అట్లే నిత్య తకారమనినను ప్రాకృత తకారమనియె అర్థము. ఈ విధముగ సూత్రమందిలి అక్ష్య లక్షణ నమన్వయము నివరించబడినది. ఇక సూత్రమునందు ప్రాకృతో నిత్యే ప్రాకృతో నిత్యే అని రెండుసార్లు చెప్పబడెను. ఈ విధమగు ద్వీరుక్తి అధ్యాయ సమాప్తికి తెలియజేయును. కాగే అరన అధ్యాయము ముగిసెనని భావము. [14]

కృష్ణయజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిహికాఖ్యకు
 త్రిశాష్టరక్మానుసారము వేదలోప నామక
 సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన "మడిప్రభ"
 అను ఆంధ్ర వివరణమున అరన అధ్యాయము
 సమాప్తము.

— — — — —

1 సూత్రము :- అథ నకారో ఐకారమ్.

త్రిభాష్య ! అధిత్వయమధికారః। నకారో ఐకారమావద్యత ఇత్యేత దధి కృత్తం వేదితవ్యం ఇతరా త్తరం యద్యజ్ఞానః॥

అథ నకారః ఐకారమ్॥

మతీవ్రథః -

“అథ” అనునది అధికారవాచకము. అనగ ఈ సూత్రము, తర్వాత చెప్పబోవు సూత్రములలోనికి అన్వాదిష్టమగునని భావము. నకారః = నకారము, ఐకారమ్ = ఐకారమును బొందును. అనగ ఈ చెప్పబోవు సూత్రములలోనికి “నకారము ఐకారమగును” అని అనువృత్తి వచ్చునేని భావము.

ఈ అధ్యాయమునందు మూర్ధన్య విధానము—అనగ నకారము ఐకారమగును, తకారము ఐకారమగును; ధకారము తకారముగ మారును—అని చెప్పబడుచున్నది. కాగ ప్రకృతమును నకారము. ఇతితముగ మారెడి స్థలములను వివరించుటకు ముందుగ ఈ అధికారసూత్రము చెప్పబడినది. అయితే ఈ విధి వదహితమునుండి సంహితను కూర్చునపుడు ప్రవర్తించును. [1]

2 సూత్రము :- షుషూకృధిసుచః సమిన్ద్యా స్థూర్యురువాః ష ట్రిగ్రామ నిష్కార్యః॥

త్రిభాష్య :- షు.... ఏవం పూర్వోఽ నకారో ఐకారమావద్యతే। యథా—ఈర్ష్య... గృహే.... ఇత్యత్ర ఇత్వం న భవతి। వదగ్రహణేషు (1.50) ఇతి వచనాత్। మోషూ.... సుసూ ఇత్యేతయోర్యదా షత్వం నాస్తి తదా ఇత్య నిషేధార్థం వై కృత గ్రహణమ్। యథా—సు.... సూ.... బ్రహ్మ.... కృధీతి కిమ్; స్వాహా.... సమిన్ద్య.... సమితి కిమ్; వర్త.... అస్తూ.... శరు.... తస్మాత్.... షట్ట.... త్రిద.... గ్రామ.... నిర్.... వినగ్గేఐ కిమ్; నిన్....॥

ఘృషా కృధిసువః సమిన్ద్రా అస్థూరి ఉరు వాః షట్.
త్రి గ్రామ నిః పూర్వః॥

మట్టిపభ: -

పూర్వ సూత్రమునుండి అధికారికముగ “నకారో ణకారమ్” అనునది ఈ సూత్రమునకు వర్తించగ, ఘ, ష, నిః పూర్వః నకారః ణకారమ్” (అవద్యతే) అని సూత్రమగును. అనగ “ఘ, షా..... మొదలగు ఈ పదములను పూర్వమందు కలిగిన నకారము ణకారముగ మారును” అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు: -

1 ఘ ణకార్య ణమ ణః (4-1-4) [ణ ఇతి సు నః]

సూత్రమందలి “ఘ” పదమే అగుచున్నది. పదైకదేశము కాదు పదైకదేశమగుచో “పదగ్రహణేషు....” (1-50) అను సూత్రము ప్రవర్తించదు. అట్లుగచో “గృహేషు నః” అను స్థలములందు కూడ నకారమునకు “ణ”-త్వమగును. కాని అది ఇష్టము కాదు. దానిని వారించుటకై “ఘ” అనునది పదమని గ్రహించవలెను.

2 షా నౌషా ణ ఇన్ద్రా (1-8-3)

సూత్రమునందు సు, సూ అని చెప్పక షా షా అను వైకృతరూపము చెప్పబడె. సు, సూలకు షత్వము లేనిచో వీనికర్వాతనుండు నకారమునకు కూడ ణత్వము రాదని గ్రహించవలెను. ఉదాహరణకు సునః న ణతయే అట్లే సూ నః న ఇన్ద్రా॥ ఈ ఉదాహరణలు క్రమ పాఠమునుండి గ్రహించబడెను. ఇవట “సు”నకు షత్వము లేదు కనుక తర్వాతనున్న నకారమునకు ణత్వము రాలేదు. ఈ విషయమును చూపుటకై సూత్రమున ఘ, షా అను వైకృతరూపములు చెప్పబడెను.

3 కృధిసువః బ్రహ్మణా కృధిసువర్ణ కుక్రమ్ (2-2-12)

‘కృధి’ అని ఎందుకు? “కృధి” అని పూర్వమందు కల్గిన ‘సువః’ కంటె పరమగు నకారమునకే ణత్వము. అట్లు ‘కృధి’ పూర్వమందు లేనిచో ‘సువః’ తర్వాతనున్న నకారమునకు ణత్వము రాదు. ఉదాహరణకు సువర్ణ కుక్ర స్వాహా (5-7-5); సువర్ణ మర్మస్వాహా (6-7-5) [సువః న....] [సువః న మర్మ....]

4 సమిష్టః సమిష్టః ణో మనసా (1-4-44)

“సమ్” అనునది విశేషణముగ లేనిచో కేవల శబ్ద శబ్దమున చెప్పి నచో వర్తయేఽన్య వర్తబుద (3-3-10) అను స్థలములలో శబ్దశబ్దము కంటె వరమగు సకారమునకు కూడ ఇత్యము వచ్చును. కాని అది ఇష్టము కాదు. కనుక వానిని వారించుటకై సంపూర్ణ శబ్ద శబ్దము చెప్పబడెను

5 అస్థూరి అస్థూరి ణో గార్హపత్యాని సస్తు (5-7-2)

6 ఉరు ఉరు ణః కృధి (2-8-11)

7 వాః శస్మాద్వా ర్ణామ వో హితమ్.... (5-8-1)

8 షడ్ షణ్ణవత్త్య స్వాహా (7-2-5) [చట్ః నవత్త్య]

9 త్రి త్రిణవ స్త్రోమో వనూనామ్ (4-3-9)

10 గ్రామ గ్రామణీ రాజన్యః (2-5-4)

గ్రామణీయం ప్రాజాపుత్రస్త్రి (7-4-5)

11 నిః నిర్ణీనిజతి తతోధి (7-2-1)

“ని” విసర్గాంతమైనపుడే త్వారమునందు సకారమునకు ఇత్యము వచ్చును. కానిచో “ని నో యిమ్” (2-2-12-8) అను స్థలమునందువలె ఇత్యము రాదు. కనుకనే సూత్రమందు “నిః” అని విసర్గాంతముగ చెప్పబడి నది. [2]

3 సూత్రము :- హన్యాదుప్యమానం చ॥

త్రిభాష్య :- చకరో నిష్పూర్వత్వ మన్వాదిశతిః నిః శబ్దోత్తరయోః హన్యాత్; ఉప్యమానం-ఇత్యేతయోః సకరో ఐకారమావద్యతే। యథా— యోనే....! నిరు....! అన్వాదేశః కిమర్థః? న ని హన్యాత్॥

హన్యాత్, ఉప్యమానమ్, చ॥

మట్టిప్రథ :-

ఈ సూత్రములోనికి పూర్వ సూత్రము నుండి “నిః పూర్వః” అనునది చకార బలముచే నన్వాదేశమగును. కాగ “నిః” అనునది పూర్వమందు కల్గిన

త్రిభాష్యః, ఉపసమేషమే వదముః అలోని సకారమునకు ఇత్యము నమ్మెను. అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ— యోనేర్గర్మం నిర్వచ్యాత్.... (5-8-9)

నిరవ్యయోజనాభి ను స్త్రోయేత.... (1-8-3).

విసర్గస్తముకాని “ని” పూర్వమందున్నచో ఈ ఇత్యము ప్రసక్తమవుదు.

ఉదా : న నిహస్యాన్న లోపితం కుర్వాత్ (2-8-1).

కునుక “ని” తక్వాత విసర్గయున్నచో ఇత్యము సిద్ధించును. [3]

4 సూత్రము :- పారి పరి పరి ప్రపూర్వః॥

త్రిభాష్య :- పారి.... పివం పూర్వో నకారో జ్జితమాపద్యతే యథా—
పారి.... పరి.... పీర.... ప్రణ....

పారి, పరి, పరి, ప్ర, పూర్వః॥

మఢిప్రభ :-

పారి, పరి, పరి, ప్ర— ఈ వత్తములను పూర్వమందు కల్గిన ‘వ’ కారము కారముగ మారును. ఉదాహరణ —

పారి పారిణ హ్యస్మేష్టే... (8-2-1)

పరి పరిణో ధుద్రస్య (4-2-10)

పరి పీరస్థ స్తం పరిణవమ్ (2-2-12)

ప్ర ప్రణోదేవీ సదస్యతి.... (1-8-22)

[4]

5 సూత్రము :- అవర్ణ వ్యవేతోఽపి ॥

త్రిభాష్య :- అపిశబ్దః వర్ణాద్యన్వాదిశతిః। వర్ణాది పూర్వో నకారో అవర్ణ వ్యవేతోఽపి ఇత్యం భజతే। యథా— అగ్రం.... వర్ణా.... ప్రాధా... అను.... అవర్ణవ్యవేత ఇతి కిమ్? పరి.... ప్రమి....॥

అవర్ణవ్యవేతః, అపి ॥

మఢిప్రభ :-

ఈ సూత్రమందలి “అపి” శబ్దము పూర్వ సూత్రమునుండి “పరి పరి

ప్ర పూర్వః" అనుదానిని అన్వాదేశము చేయును. కాగ "పరి, పరి, పృ
వీనితర్వాత అకార వ్యవధానమున్నను, దాని తర్వాతనున్న నకారమునకు
ఐత్వము వచ్చును" — అని సూత్రార్థము.

పూర్వ సూత్రమునందు పారి పరి పరి ప్ర వీనికంటె అవ్యవధానముగ
చారమున్న నే ఐత్వము వచ్చునని చెప్పబడినది కాని ఇప్పుడు పరి, పరి,
ప్ర వీని తర్వాత అకారము వ్యవధానమున్నను, తర్వాతనుండు నకారమునకు
ఐత్వము వచ్చునని సూత్రభావము. నిజమునకు "అపి" శబ్దము పారి పరి,
పరి ప్ర అను ఈ నాల్గింటిని పూర్వసూత్రమునుండి అన్వాదేశము చేయునని
మాహిషీయవ్యాఖ్య చెప్పుచున్నది. వైదికాభరణ కర్త మాత్రము పరి, ప్ర
అను ఈ రెండింటికీ అన్వాదేశము చేయునని చెప్పెను. విషయమును పరి
శీలింపగ సంహితయందు పారి, పరి శబ్దముల తర్వాత అకారవ్యవధానముతో
నకారమున్న స్థలములు లేవు. మరియు ఈ ముప్పురు వ్యాఖ్యాతలు కేవ
లము పరి, ప్ర ఈ రెండింటికె ఉదాహరణలను చూపిరి. కనుక పౌర్యాదు
లనినను, పర్యాదులనినను, కార్యనిమిత్తములు మాత్రము పరి, ప్ర ఈ రెండె
ఆగును. కనుక ఈ సూత్రమందలి "అపి" శబ్దము పూర్వసూత్రము నుండి
పరి, ప్ర పూర్వః అని వానిని మాత్రమే అన్వాదేశముచేయునని చెప్పవలెను.

ఉదాహరణ : పరి — అగ్రం పర్యడయత్ (2-5-4) [పరి-అనయత్]
పర్యడయన్ (6-5-7) [పరి-అనయన్]
పర్యాడీయాహవ... (7-1-8) [పరి-అనీయ]
ప్ర — ప్రిజాయ స్విహ (7-1-19) [ప్ర-అనాయ]
అనుప్రాడాత్ ప్రథమామ్ (5-5-5) [ప్ర-అన్యాత్]

పృ పరి లకు వ్యవధానము అకారముతోనే యుండవలెను. అప్పుడే
నకారమునకు ఐత్వము వచ్చును. ఇతర పక్షములతో వ్యవధానమున్నచో
నకారమునకు ఐత్వము రాదని గ్రహించవలెను. ఉదా:- పరి మినుయాత్
సప్త (5-2-8); ప్రమినామ త్రతాని (1-1-14). [5]

గీ సూత్రము :- వాహన ఉహ్యమాన్ యానమయన్యవేనవశ్చ ||
త్రిభాష్య:- వాహన..... ఏతేషు గృహణేషు చకరాకృష్ట పూర్వేషు నకారో

జత్వం భజతే! యథా— ప్రవా....! ప్రేతికిం? హవ్య....! బ్రోహ్య....! ప్రయా....! అయన్నితి వదై కదేశో బహూపాదానార్థః! తస్మా....! ప్రాయ....! ప్రాయ....! ప్రాయ....! వన్నితి వదై కదేశో బహూపాదానార్థః! యది....! అహవ...! అన్వాదేశేన కిమ్? అసి....! ఉద్యయ.....!

వాహనః! ఉహ్యమానః! యానమ్! అయన్! యవేన! వన్! చ!

మణిప్రక :-

సూత్రమందలి చకారము పూర్వసూత్రము (4) నుండి ప్రపూర్వః అను దానిని ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. సూత్రమందలి అయన్, వన్ అనునవి వదై కదేశములు. కనుక వీటి అన్ని రూపములను గ్రహించ వలెను. కాగ “ప్రపూర్వకమగు వాహనః ఉహ్యమానః మొదలగు శబ్దములలోని చకారమునకు జత్వము వచ్చునని” సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ—

1. వాహనః ప్రవాహతో వహ్నిః (1-3-3) [ప్ర. వాహనః]
2. ఉహ్యమానః ప్రాహ్యమాహ్యోఽధిపతిః (4-4-3) [ప్ర. ఉహ్యమానః]
3. యానమ్ ప్రయాణమన్యన్య ఇద్యయుః (4-1-1) [ప్రయానమ్]
4. అయన్ తస్మాదాదిత్వం ప్రియతీయః (6-5) [ప్ర. అనీయః]
 ప్రాయతీయం కార్యమ్ (1-8-5) [అయనీయమ్]
 ప్రాయణం వతిష్ఠామ్ (1-8-11) [ప్ర. అయనమ్]
 ప్రాయతీయస్య పురోఽనువాక్యః (8-1-5) [ప్ర. అయనీయవ్య]
 ప్రియతీయోఽహన్ (7-2-8) [ప్ర. అయనీయః]
 ప్రాయణః.... (5-1-11) [ప్ర. అయనః]
5. యవేన ప్రయవేణ వచ్చ (4-3-11) [ప్ర. యవేన]
6. వన్ ....కావత్ప్రవణమ్ (2-4-12) [ప్ర. వన్-అమ్]
 అహవనీయా తప్రవణఽస్యోక్ (8-2-8)
 పురస్తా తప్రవణః (5-3-1) [ప్ర. వనః]

సూత్రమున “ప్ర” పూర్వకమని ఎందుకు? వాహనః..... ఇత్యాదులకు

ప్రార్థనమును ప్రయున్న నే దత్తము పుట్టును. ఇతర వర్తములన్నియు ఇతర వర్తములన్నియు దాదాపు స్పృశ్యము చేయుటకు “ప్ర”ను మాత్రమే అన్వయింపవలెను.

వాచా — అని హవ్యవాచనః॥ ఉదయనం వేదః॥ ఇచట వాచనః, “అయనం” అని హవ్యవాచనం. “ప్ర” తేదు. కనుకనే వాని నకాథమునకు దత్తము నిర్దించలేదు. [6]

1. సూత్రము :- ప్రాపూర్వశ్చ॥

ప్రాపూర్వశ్చ :- తాతాక్ష్యమే వర్ణితి గ్రహణే నకారః ప్రా ఇత్యేవం పూర్వో దత్తః అతితా యతా — ప్రాప్త....॥

ప్రా పూర్వః, చ॥

మొదటి :-

సూత్రమందలి చకారము అన్వయింపఁగల వర్ణము (1-58) అను సూత్రము ననుసరించి, పూర్వసూత్రము నుండి “వేన్” అనుదానిని మాత్రమే ఇచ్చి కర్తవ్యదేశము చేయును. కాగ “ప్రా పూర్వకమగు వన్” అని వకారము ఇకాధీనముగా అని సూత్రలాపము.

పూర్వ సూత్రమందు ప్ర పూర్వకమని చెప్పబడెను. ఇప్పుడు ప్రా పూర్వకమైనను - అని చెప్పబడుచున్నది. అయితే ఈ “ప్రా” పూర్వకత్వం ఇచ్చి “వేన్” నకు మాత్రమే వర్తిండును. కనుకనే ప్రత్యేక సూత్రము వ్రాయబడెను.

అపి వికారమ్ (1-51) అను సూత్రముచే వ, ప్రా లు రెండింటిని గ్రహింపవచ్చు కథః మరల ఈ సూత్రము ఎందుకు? అట్లు గ్రహించినచో “ప్రా” అనునట్టి వాచనం, ఉచ్చారణం మొదలగు అన్ని పదములకు వర్తిం చును. కాని అది ఇష్టము కాదు. కనుకనే ప్రత్యేకముగా సూత్రము వ్రాయ బడినది.

ఇక్కడ దాహరణ — ప్రావదేభిః సజ్జహం (4-2-4).

(ప్రా-వదేభిః). వన్ వదై కదేశము కద. మరి దీనియొక్క అన్ని రూపము

అకు ఈ సూత్రము వర్తించునా? నిజమునకు వర్తించును. కాని సంహిత యందు ప్రయోగములు లేవట 'పా' పూర్వక 'వన్' తో ఇవయోక్త ప్రయోగమే ఉన్నదని విట్టి వండితుడనుచున్నాడు. [7]

8 సూత్రము :- ఇన్దోఽయజుః పూర్వ ఏనంకేన ||

త్రిభాష్య :- ఇన్దోః; అయజుః పూర్వయోరేనం, కేన ఇత్యేతయోః సకారో ఐత్వం భజతే. యథా — ఇన్దో... యద... ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్? దుద్ర... బ్రహ్మ... ఏనం, కేనేతి కిమ్? ఇన్దో...||

ఇన్దోః, అయజుః, పూర్వః, ఏనమ్, కేన ||

మణిప్రభ :-

“ఇన్దోః” అను శబ్దమును పూర్వమందు కల్గిన “ఏనం” అనుదాని యందలి నకారము; “అయజుః” అను శబ్దమును పూర్వమందు కల్గిన “కేన” అనుదానిలోని నకారము ఐకారముగ మారును” — అని సూత్రభావము.

ఇన్దో ఏనం ప్రథమః (4.8.7) [ఇన్దోః ఏనమ్, ప్రథమః]

యదయజుష్కేఽక్రియతే (5-1-2) [... అయజుః, కేన...]

ఏనమ్, కేన శబ్దములకు క్రమమగ ఇన్దోః, అయజుః, అనునవి పూర్వ మందున్ననే వాని నకారమునకు ఐత్వము వచ్చును. లేనిచో ఐత్వము రాదు.

ఉదా : దుద్రో ఏనం భూత్వా... (3-4-0).

బ్రహ్మవాదిః కేన తదజామీతి.... (7-4-10).

ఇన్దోః, అయజుః శబ్దముల తర్వాతనున్న ఏనం, కేన శబ్దములకే ఈ సూత్రము వర్తించును. కనుకనే “ఇన్దో నేషదతి” అను స్థలములలో నకారమునకు ఐత్వము లేదు. [8]

9 సూత్రము:- నృశ్రీ పూర్వో మనాః ||

త్రిభాష్య :- నృ, శ్రీ, ఇత్యేవం పూర్వో మనా ఇత్యత్ర సకారో ఐత్వం భజతే యథా — నృమ.... శ్రీమ.... ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్? నుమ....||

స్వ, శ్రీ పూర్వః, మనాః ॥

మణివక్ర :-

“స్వ-కాని, శ్రీ-కాని పూర్వమందున్నచో వరమందున్న ‘మనాః’ శబ్దములోని నకారమునకు ఇత్వము వచ్చును”-అని సూత్రభావము.

ఉదాహరణలు : స్వమనా అజస్రమ్ (1-3-14) [స్వ-మనాః]

శ్రీమనాః శతవయాః (4-8-3) [శ్రీ-మనాః]

స్వకాని, శ్రీకాని “మనాః” శబ్దమునకు పూర్వమందు లేనిచో “మనాః” లోని నకారమునకు ఇత్వము రాదు. ఉదాహరణ : సుమనా ఉపాగహి

(3-3-11) [సు-మనాః] [9]

10 సూత్రము :- అజ్ఞానామోనేగాని గానాంగానియామేన ॥

త్రిభాష్య :- అజ్ఞానామ్.... ఏతేషు నకరః సంహితాయాం ఇత్వం భజతే।
యథా— యత్.... ఆయు.... అతి.... పురో.... సువ.... అస్త....॥

అజ్ఞానామ్, ఓనే, గాని, గానామ్, గ్యాని, యామేన ॥

మణివక్ర :-

అజ్ఞానామ్, ఓనే.... మొదలగు పదములు సంహితా పాఠమునందు స్వపుడు వీని నకారమునకు ఇత్వము వచ్చును. ఇది త్రిభాష్యరత్నకారుని అభిప్రాయము వైదికాభరణకర్త దీనిని మరికొంచెం స్పష్టముగ “ఆవగ్రహ సంహితాయాం” అని చెప్పెను. అనగ ఇవి అవగ్రహ పూర్వకముగ పద పాఠమున చూపబడవలెను, ఆ స్థితిలో వీని నుండు నకారముండును. కాని సంహితలో ఆ నకారము ఇత్వమును పొందును. ఉదాహరణలు —

1 అజ్ఞానామ్ యత్ త్యజ్ఞానాం సమవద్యతి (8-3-10)

[త్రి-అజ్ఞానామ్]

2 ఓనే ఆయుషి దురోదే (1-2-14) [దుః-ఓనే]

3 గాని అతిదుర్గాది విశ్వా (1-1-14) [దుః-గాని]

4 గానామ్ పురోగాడాం చక్షుషీ (2-2-4) [పురః-గానామ్]

5 గ్యాని సువర్ణ్యావ్యాసన్ (3-3-5) [సువః-గ్యాని]

8 యామేన అన్తర్యామేవాన్త రధత్త (6-4-8) [అన్తః-యామేన]
[10]

11 సూత్రము :- రషః పూర్వోహవన్యహేహన్

[త్రిభాష్య : హవనీ, అహ్ని, హన్, ఏమగ్రహణేషు నకారో రేఫపూర్వః ష ఇత్యేవం పూర్వోవా ఇత్వం భజతే। యథా— అగ్ని.... శర.... హన్నితి వదై కదేశో బహూపాదానార్థః। రక్ష.... వైష్ణ.... పృత్య.... ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్? సాహ్ను.... వల....]

ర, షః పూర్వః। హవనీ। అహ్ని। హన్

మణిప్రభ :-

'ర'-అను వర్ణమును పూర్వమందు కల్గిన, లేదా "షః" అనుదానిని పూర్వమందు కల్గిన హవనీ, అహ్ని, హన్ - అను వీనిలోని నకారమునకు ఇత్వము ప్రాప్తించును. ఇచట "హన్" అనునది వదై కదేశము. కనుక 'హన్' యొక్క వదయావములనన్నిటిని గ్రహించవలెను. ఉదాహరణ -

హవనీ అగ్నిహోత్ర హవణీ చ (1-8-8) [అగ్నిహోత్ర-హవనీ]

అహ్ని శరద్య వరాహ్ని (2-1-2) [అవర-అహ్ని]

హన్ రక్షో హరమ్ (1-2-14) [రక్షః హనమ్]

వైష్ణవీ రక్షోహణా (1-3-2) [రక్షః హనా]

పృత్యహం పురందరం (3-5-1) [పృత్య-హనమ్].

సూత్రమందు ర, షః అని చెప్పబడెను. వీనిని వివరించుచు త్రిభాష్య రత్నకారులు రేఫ, అని చెప్పెను. కాని ఉదాహరణలను వరిశీలించగ కేవల రేఫ కాదని తెలియును. ఇది 'ర' అను వర్ణము అనగ "రేఫ అకారములు". అయితే మాహిషీయ, గార్గ్యగోపాల యజ్ఞలు మాత్రము రపూర్వః, షః పూర్వః అని స్పష్టముగ చెప్పిరి. వారు "రేఫ" అని చెప్పలేదు.

"ర, షః ఇవి పూర్వమందున్ననే" అని చెప్పబడే ఇతర వర్ణములు పూర్వమందున్నను హవనీ ఇత్యాదులలోని నకారమునకు ఇత్వము రాదని తెలియవలెను. ఉదా- సాహ్ను ఏవాన్తై....(6-8-11) వలగహనః (1-3-2) అను స్థలములలో అహ్ని, హన్లలోని నకారమునకు ఇత్వము వారించబడెను.

[11]

12 సూత్రము :- రుపూర్వో మయాన్యసి॥

త్రిథావ్య :- మయాని, అనీ ఇత్యత్ర రుపూర్వో నకారో ఐత్వం భజతే।
యథా— దారు....! త్వే...! ఏవంపూర్వ ఇతి కిమ్? యాని....! అగ్నయే
....॥ రేఫగ్రహణేన కిమ్? స్మసి... ॥

రుపూర్వః । మయాన్ । అనీ ॥

మడివ్రథ :-

“రు అను వర్ణమునూ పూర్వమందు కల్గిన మయాని, అనీ అను వాని
లోని నకారమునకు ఐత్వము వచ్చును” అని భావము.

ఉదాహరణలు —

1 దారు మయాణి పాతాడి (6-4-7) [దారు-మయాని]

2 త్వేవసూని పుర్వణీక హతః (1-3-14) [పురు-అనీకః]

సూత్రమందు “రు” పూర్వమందున్న అని చెప్పబడే యాని మృజ్ఞ
యాని సాక్షాత్తాని (6-4-7); అగ్నయేఽనీకః తే (-8-4) అను స్థలములలో
మయాని, అనీ లయందలి నకారమునకు ఐత్వము వారింపఁడెను. సూత్ర
మున నిమిత్తముగ “రు” అని ఎందుకు? “ఉ” అనిన చాలదా అని ప్రశ్న
శేవలము “ఉ” అనినచో స్వనీక సంధృక్ (4-3-3) ఇత్యాది స్థలములలో
(ను అనీక) అనీలోని నకారమునకు ఐత్వము ప్రాప్తిండును. ఇట్టి వానిని
వారింపుటకై “రు” అని చెప్పబడినది.

ఇంతవరకు నకారమునకు ఐత్వము విధించు సూత్రములు చెప్పబడినవి.
ఇకనిపుడు తకారమునకు ఐత్వమును విధించు సూత్రములు చెప్పబడును.

[12]

13 సూత్రము :- వాఘూష పూర్వస్తప్తమ్ ॥

త్రిథావ్య :- వాఘూ ఇత్యేవం పూర్వః, షకారపూర్వశ్చ తకారష్టకారం
భజతే। యథా— దార్వా....! అయు....! వేఽతి కిమ్? వ్రఘూ....! ష
పూర్వ ఇతి కిమ్? అగ్నిస్తే...॥

వాఘా, ష పూర్వః । తః । టమ్ ॥

మొదటివ్రత :-

“వాఘా” వర్ణములను కాని “ష”ను కాని పూర్వమందుకల్గిన తకారము టకారముగ మారును.

ఈ సూత్రము తకారమునకు టత్వమును విధించుచున్నది.

ఉదాహరణలు :

1 డార్యా ఘాటస్తే॥ (5-5-15) [దారు ఆఘాతః తే ।

2 ఆయుష్ష ఆయుర్ధా అగ్నే (2-5-12) [ఆయుషః తే] .

సూత్రమున కేవల “ఘా” అని చెప్పక “వాఘా” అని చెప్పటచే వ్రహ్మత ఆదిత్యానాం (6-1-1) అనుచోట ఘా-తర్వాతనున్న త్త్వకారమునకు టత్వము వారింపబడెను. “ష” పూర్వమందున్న అని చెప్పటచే “ష” కారమును పూర్వమందు కల్గిన తకారమునకు టత్వము వారింపబడెను.

ఉదా : అగ్నిస్తే తేజః (1-1-10).

[౧]

14 సూత్రము :- ధశ్చ టమ్ ॥

తీర్థావ్య :- చకారః షకారపూర్వత్వాకర్షకః । ధకారః షకారపూర్వత్వాకర్షకః । ధశ్చ టమ్....! పృతి....! ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్; గచ్ఛ ....॥

ధః । చ । టమ్ ॥

మొదటివ్రత :-

ఈ సూత్రము ధకారమునకు టత్వమును విధించుచున్నది. సూత్ర మందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి “ష పూర్వః” అనుదానిని అను వృత్తి తేయును. కాగ- “షకారమును పూర్వమందు కల్గిన ధకారము తకారముగ మారును” - అని సూత్రభాషము. ఉదాహరణ -

గోష్ఠం మా నిర్భృక్షమ్ (1-1-10) [గో-స్థమ్]

గోః లోని విసర్గ తర్వాతనున్న సకారమునకు షత్వము, దానినాధారముగ ధకారమునకు తకారము వచ్చును. వ్రతిస్థావయన్తి (6-1-4).

అబోహిష్ఠా మయో.... (4-1-5) “షకారపూర్వకమగు” (థకారము) అని చెప్పబడి “గచ్చ గోస్థానం” (1-1-8) అనుచోట ‘థ’కు తత్వము వారింపబడినది. [4]

15 సూత్రము :- న తకార పరః॥

ప్రతిభాష్య :- వాఘాషాది విధిరనధికృతత్వాత్ ఉత్పన్నప్రధ్వంసీ తస్మాద్ అత్ర నాఽయం నిషేధః। కింతు వ్యక్తతో ఇత్వవిధిరనేన విషయాక్రియతే। తకారవరో నకారో ఇత్వం నాఽవద్యతే। యథా— పరి....! పారీపరి పరి ప్రపూర్వః (7-4); అపర్ణవ్యవేతోఽపి (7-5) ఇత్యేకాభ్యాం పౌప్తిః॥

న, తకారపరః॥

మొదటి ప్రభ 1-

ఈ సూత్రము “ట” కార విధానమునకు చెందినది కాదు. కనుక పూర్వసూత్రమందు చెప్పిన వాఘా, ష.... వీనికి నిషేధ వాచకమును కాదు. కనుక వ్యకరణ బలముచే “ఇ”త్వము నకు సంబంధించినది అని భావించవలెను. కాగ- “తకారమును పరముగ కల్గిన, “ష”కారము ‘ఇ’త్వమును పొందదు” అని సూత్రభావము. ఈ విధమగు వివరణకు భాష్య వ్యాఖ్యాతములే ప్రమాణము. గార్గ-గోపాలుడు కూడ తన పై దికాభరణమందు— “అత్ర నకారస్య మూర్ధన్యాదేకః ప్రతిషేధ్యతే। వాస్తవ్యోః స్తథయోః। కుతః? సంభవాఽసంభవాభ్యామ్। తదయమర్థః— తకారవరో నకారో ఇత్వం న ప్రాప్నోతి॥” అని వివరించెను. ఉదాహరణ :

పర్యస్త రిక్షత్.... (3-1-10) [పరి-అస్తరిక్షత్]

ఇచట పారి పరి పరి.... (7-4) అను సూత్రము, అపర్ణవ్యవేతః.... (7-5) సూత్రములను క్రమమగ ప్రవర్తించచేసినచో (పరి అస్తరిక్ష) లక్ష్యమందు “న”కారమునకు ఇత్వము రావలయుండగ, ఇచట నకారము కంటే “త”కారము పరముగనున్నది కనుక, నకారమునకు ఇత్వం వారింపబడినది. [15]

16 సూత్రము :- నహ్యతినూనం నృత్యన్యన్యోఽన్యభి

రన్యన్యన్త శ్చన్తశ్చ॥

త్రిభాష్య :- నిషేధాకర్షక శ్చకారః॥ నహ్యతి.... ఏమగ్రహణీయే వకారః
వదాన్తశ్చ ఇత్వం న భజతే॥ యథా— వాస.... అవర్ణవ్యవేతోఽపి (7-3)
ఇతి ప్రాప్తిః॥ ప్రసూ.... పరి.... పోన్య.... ప్రాన్య.... ప్రాన్య....
పారి పరి పరి.... (7-4) ఇత్యేతేషాం ప్రాప్తిః అన్నిత్యే కావశ్యానిస్తే
“అన్యోన్యాభిరన్యాని” ఇతి కిం వ్రతిపదపాశేన॥ అనుప్రా.... ఇత్వము
నిషేధో న ప్రసరితి॥ వదాన్తో నకారః ఇత్వం న భజతే॥ యథా వృత్తి....
రష పూర్వః (7-11) ఇతి ప్రాప్తిః॥

నహ్యతి, నూనమ్, నృత్యన్తి, అన్యః, అన్యాభిః,

అన్యాని, అన్తః, చ, అన్తః, చ॥

మట్టిప్రథ :-

సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి నిషేధవాచకమగు
“న”-ను ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ—
“నహ్యతి, నూనం, నృత్యన్తి, అన్యః, అన్యాభిః, అన్యాని-అను ఈ వదము
లందలి నకారమునకును; వదాన్తమందలి నకారమునకును ‘ఇ’త్వము రాద”ని
సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు —

1 నహ్యతి వాససా వర్యానహ్యతి.... (6-1-11) [పరి-అనహ్యతి]

2 నూనమ్ ప్రసూనం పూర్ణవస్తురః.... (1-8-5)

3 నృత్యన్తి పరి నృత్యన్తి.... (7-5-10).

ఈ పై ఉదాహరణలలో నహ్యతి, నూనమ్, నృత్యన్తి అనుచాని
“న”కారమునకు ఈ అధ్యాయము 4; 5 సూత్రములచే ఇత్వము ప్రాప్తింపు
చుండగ ఈ సూత్రముచే నిషేధింపబడినది.

4 అన్యః ప్రాన్యశ్చన్తశ్చ.... (7-5-8)

5 అన్యాభిః ప్రాన్యాభిర్యయచ్చతి.... (6-1-8)

6 అన్యాని ప్రాన్యాని పాత్యాణి.... (6-5-11)

ఈ మూడు స్థలములందును ఈ అధ్యాయము, 4-వ సూత్రముచేతనే
నకారమునకు ఇత్వము ప్రాప్తింబుచుండగ ఈ సూత్రముచే నిషేధింపబడినది.

తైత్తిరీయ ప్రాతిపదిక

అయితే ఇక్కడ కన్పించేది ఏమిట. “అన్య, అన్యః, అన్యః” అని ప్రతి పదమును కంతకః చెప్పుటకులది, అంతల “అన్” అని పదై కదేశముగ చేర్చినచో ఈ స్థలములన్నియు గ్రహింపబడును కద. అది లాభవహము. అది నిజమే కాని, “అన్” అని చెప్పుటచే పై మూడు స్థలములందీకాక అన్యః అన్యః... ఈ మొదలగు కూపము లు కూడ గ్రహించబడును. అది లాభవహము కాదు. అను ప్రామాణ్యం... (5-1-1) (చరి-అన్యః). కనుక పానిని పాఠింపబడె అన్యః, అన్యః, అన్యః-అను ఈ మూడు పదములందలి సకారమునకే ఇత్యము వారిండుటకై వానిని ప్రతి పద పాఠము చేసెను.

ఇక పదాంత సకారమునకు ఉదాహరణ —

1. తైత్తిరీయ ప్రాతిపదిక (1-1-1) [వ్యుత్పత్తి-కూర]

ఇచట సూత్రము 11వేదం ప్రాతిపదిక అను సకారమునకు ఇత్యము ప్రాప్తించవలసియుండగ, ఈ సూత్రము నిషేధించినది.

వివేచన — ఈ అన్యఃయములో 1-నుండి 12 సూత్రములలో సకారమునకు ఇత్య విధానము కనరవబడినది. మరల 1, 11 సూత్రములలో అ ఇత్య విషయమే ప్రస్తావించబడినది. కాని చిత్రముగ 13, 14 సూత్రములలో సకార సకారములకు టత్వ, తత్వ విషయము చెప్పబడినది. ఇది ఈ అన్యఃయ విషయమగు ఇత్యవిధికి సంబంధం లేనిది. కనుక ఈ రెండు సూత్రములను మధ్యలో ప్రవేశపెట్టుట ఎట్లు జరిగెనో తెలియకున్నది కనినము, 12 వ సూత్రము తర్వాత ఈ 13, 14 సూత్రములకు 13, 4 సూత్రములుగ చెప్పి, తర్వాత ఈ టత్వ తత్వ విధులను చెప్పినను కొంతవరకు బాగుండెడిది.

సూత్రమున అన్యః అన్యః అని రెండుసార్లు చెప్పుటచే ఈ ద్వీరుక్తి తైత్తిరీయ పరినమా ప్రేని సూచించును.

కృష్ణయజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిపదికకు
 త్రివిధ్యర్థాన్ని సూచించు వేదలోప వాచక
 సుబ్రహ్మణ్యముడే బ్రాహ్మణుడైన “పుష్పిణి”
 అను ఆంధ్ర వివరణమున సప్తమధ్యాయము
 సమాప్తము.

1 సూత్రము :- అథ ప్రథమః।

త్రిభాష్య :- అథేత్యయమధికారః। ప్రథమ ఇత్యేతదధిక్యతం వేదితవ్య మిత ఉత్తరం యద్వక్ష్యామః। విసర్జనీయ వర్యస్తోయమధికారః॥

అథ, ప్రథమః॥

మడివగ్రథ :-

ఈ అష్టమాధ్యాయము ముఖ్యముగ విసర్గకు సంబంధించిన కార్యములను చెప్పును. కాని మొదటి నాలుగు సూత్రములు క చ ట త వ - అను ఈ ఐదు అక్షరములు గ జ డ ద ణ - లుగ మారుటను వివరించును. త్రిభాష్య నకీ నాల్గింటిని పూర్వాధ్యాయమున చెప్పినచో బాగుండెడిది. అవట టత్వ, తత్వ విధానమును చెప్పిన సందర్భముననే, ఈ నాల్గు సూత్రములను కూడ చెప్పినచో బాగుండెడిది. అస్తు ప్రకృతమున

ఈ సూత్రముందలి 'అథ' శబ్దము అధికారవాచి. ప్రథమః=వర్ణయోక్త్యై ప్రథమాక్షరము. కాగ ఈ చెప్పబోవు సూత్రవిహిత కార్యములు వర్ణయోక్త్యై ప్రథమాక్షరమునకు సంబంధించి యుండువని భావము.

ఈ అధికారము 2, 3, 4 సూత్రములకీ పరిమితము. 5-వ సూత్రము నుండి అధ్యాయంతమువరకు విసర్గకు సంబంధించిన కార్యములు చెప్ప బడినవి. [1]

2 సూత్రము :- ఉత్తమవర ఉత్తమం సవర్గీయమ్॥

త్రిభాష్య :- ఉత్తమవరః ప్రథమః సవర్గీయముత్తమ మావద్యతే । యథా - వాన్మా....! వర్ణ....! తన్మ....! ఏవం వర ఇతి కిమ్? వాక్త....! ప్రథమ ఇతి కిం? ఇమాం....! ఉత్తమః వరః య స్మాదసాపుత్తమవర్ణః॥

ఉత్తమవరః, ఉత్తమమ్, సవర్గీయమ్॥

మడివగ్రథ :-

అధికార సూత్ర బలముచే పూర్వ సూత్రమునుండి "ప్రథమః" అను

తైత్తిరీయ పాఠికాఖ్య

వధమీ సూత్రములోనికి వచ్చును. కాగ "ఉత్తమవరః పృథమః సవర్గీయ ముత్తమం భజతే" అని యగును.

ఈ తమిషరః = వర్గయుక్త పంచమాక్షరములు వేరముగ గల్గిన, ప్రథమః = వర్గయుక్త ప్రథమాక్షరము, సవర్గీయమే = తన వర్గకు చెందిన, ఉత్తమమే = పంచమాక్షరమును, భజతే = పొందును. వర్గయుక్త ప్రథమాక్ష రములనగ క ప ట త ప - అనునవి. పంచమాక్షరములనగ జ ఇ ణ న మ - అను అనునానక వర్ణములు. కాగ వదాన్తమందలి ప్రథమాక్షరము కరణి, పఠ్యులగ వేర్గ పఠపమాక్షరములలో నేటియైన నున్ను ఈ ప్రథమాక్షరము పఠ్యులగ పఠపమాక్షరములకు మోటును తన సూత్రార్థము.

అనునవి :-

వాక్య ఆసనీ.... (1-1-1) [హాకే మా = చాక్య]
 పద్మవత్స్య స్వామి (1-2-1) [పద్మ వత్స్య స్వామి నవత్వ]
 తన్మ హిస్త్వస్య.... (1-3-1) [తన్ మ హిస్త్వస్య]

ఈ ప్రథమాక్షరమును వేరముగ గల్గినప్పుడు అని యనుటచే పంచమాక్షరము వేరమరచుకొనిచో ప్రథమాక్షరము మోర్పు తరిదదన తలయవలెను. ఉదా: వాక్త అప్యాయతామ్ (1-1-1) [హాకే + త + తప్యాయతామ్]. ప్రథమ పద్మముకరణి అని చెప్పబడి "అమోమో సో" అనుచోట పూర్వ వదాన్తమందలి ప్రథమాక్షరమును మార్పు లేదు. కనుకనే అమోమో సో వాచమ్ (1-4-1) అనియు ఉన్నది. [2]

3 సూత్రము 32 తృతీయః స్వర హేషవత్పరః॥

తృతీయః స్వర హేషవత్పరః ప్రథమః సవర్గీయం తృతీయమావద్యతే। యథా... యథా... ఇత్యాది పూర్వ స్వర హేషవత్పర స్వర హేషవత్పరః తే తే యథాస్మాదసా సత్యో క్తమ్॥

తృతీయః స్వర హేషవత్పరః॥

మదివ్రథ :-

అధికార సూక్తబలముచే "ప్రథమః" అనునది ఈ సూత్రములోనికి

కకుత్, చ, మకారపరః॥

ఈ సూత్రము పూర్వము చెప్పిన 2-వ సూత్రమున కవవాదము. ఇందలి నకారము పూర్వ సూత్రముల నుండి సవర్గీయం, తృతీయం అను పదములకు సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ "కకుత్ శబ్దము పూర్వముకారమున్నదో, పూర్వపదాంతమందలి ప్రథమవర్ణము (తకారము) పట్టె తృతీయాక్షరముగ (దకారముగ) మారును" అని భావము. కకుత్ శబ్దమునకు కకుత్ శబ్దాంతమందలి ప్రథమ వర్ణమని అర్థము చెప్పుకొనవలెను. ఉదాహరణ — కకుత్తాన్ ప్రతూర్తి.... (1-7-7). [కకుత్ మాన్] కకుత్తాన్ అని యుండగ, ఉత్తమవర.... (సూత్రము 2) అను సూత్రముతో "క"కారము "న"కారముగ మారును. కాని అట్టి మార్పును ఈ ప్రస్తుత సూత్రము నిషేధించి, తకారమేను దకారముగ మారుటను విధించినది.

సూత్రమందు "మకారము ను పరమ గ కల్గిననె" అని చెప్పుటచే "కకుత్ త్రియస్త్రింశః" అనుచోట పూర్వపదాంత తకారము నకు మార్పులేదు. అట్టి కమాక్య 'కకుత్' శబ్దమునకే" అని చెప్పుటచే "ఉత్ మాదయుతే" అనుచోట తకారము, రెండవ సూత్రముచే నకారము గ మారినదే కాని 'ద'కారముగ మారలేదు. కనుకనె 'ఉన్మాదయుతే' అని అగును

ఈ విధముగ ప్రథమ వర్ణమునకు అనునాసికత్వము, తృతీయ వర్ణ త్వము కలుగును 2, 3 సూత్రములతో వివరించి, ఇకనపుడు విసర్గకు సంబంధించిన మార్పులను వివరించుచున్నాడు. [4]

5 సూత్రము :- అథ విసర్జనీయః॥

ప్రతిభాష్య :- అథీత్యయమధికారః॥ అథ శబ్దో విసర్జనీయం లక్ష్యత్యేనాధి కరోతి, ఇత ఉత్తరం యదుచ్యతే॥ అథ స్వరవరో యకారమ్ (9-10) ఇత్యవధి భూతోఽయమధికారః॥

అథ, విసర్జనీయః॥

మతిప్రథః :-

అగ శబ్దము అధికారవాచి. చెప్పబోవు సూత్రములందు లక్ష్యము విసర్గ

యగుచున్నది. అనగ ఈ తర్వాతి సూత్రములచే చెప్పబోవు మోక్షస్థితి విసర్గకు కలుగునని భావము. ఈ సూత్రాధికారము ఈ అధ్యాయమునందే కాక, తర్వాత అధ్యాయమున మొదటి తొమ్మిది సూత్రములందు ప్రవేశించును. ఈ విధముగ ఈ సూత్రము యొక్క కార్యరంగము విస్తృతమైనది. [5]

8 సూత్రము :- రేఫమేతేషు ||

త్రిభాష్య:- స్వరేషు, ఘోషవత్సు చ వరతో విసర్గశ్చయో రేఫ మావద్యతే | యథా—తదిగ్ని... | అశీర్మ.... | ఏతేష్వితి ఒహువజహ స్తస్య సత్త్వనాథ్నా నిర్దేశాత్ స్వర ఘోషవతాం వరనిమిత్తానాం ఉపాదానమ్ | తేషామేత్యవశ్యత త్యాత్ | ఏతేష్వితి కిం? అగ్నిశ్చమే.... |

రేఫమ్, ఏతేషు ||

మణివర్ణ :-

ఈ సూత్రముచే విసర్గకు రేఫను విధించుచున్నారు. అధికారసూత్రము నుండి “విసర్గస్థితిః” అనునది ఈ సూత్రములోనికి వచ్చును. కాగ “విసర్గ స్థితిః ఏతేషు (స్వర ఘోషవత్సు) వరేషు రేఫమావద్యతే” అని యగును. ఏతేషు అను సర్వనామమునకు పూర్వసూత్రమందు చెప్పిన “స్వర ఘోష వత్సు” అను అర్థమును చెప్పుకొనవలెను. కాగ “విసర్గకంఠ స్వరముగాని, ఘోషవర్ణముగాని వరమగుచో ఆ విసర్గ రేఫగ మారు”నని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు —

తదగ్నిరాహ.... (4-2-8) [అగ్నిః అహ=అగ్నిర్ అహ]

అశీర్మ ఉష్ణమ్.... (1 2-8) [అశీః మే ఉష్ణమ్=అశీర్ మఉష్ణం]

సూత్రమందు ఏతేషు (స్వర ఘోష వత్త్వములు) అని చెప్పుటచే విసర్గ కంఠ త్రఘోష వర్ణములు వరమైనచో ఆ విసర్గ రేఫగ మౌతియు, అగ్నిః చ— అగ్నిశ్చమే.... (4-7-8) (త ఘోష వర్ణములు— ఉష్ణత, వీర్ణ ప్రథమ, ద్వితీయ వర్ణములు). [6]

7 సూత్రము :- న రేఫవరః ॥

త్రిభాష్య :- రేఫవరో విసర్గనీయో న రేఫమావద్యతే। యథా—సహో....। అహో....। ఘోషవత్త్వాద్రేఫస్య పూర్వ విధిప్రాప్తిః। రేఫో వరో యస్మాదసా రేఫవరః॥

న, రేఫవరః ॥

మఢీప్రభ :-

“విసర్గకంఠే రేఫ వరముగ నున్నచో, ఆ విసర్గ రేఫగ మారదు” అని సూత్ర భావము. నిజమునకు రేఫ ఘోషవర్ణము, కనుక పూర్వ సూత్రము (6) ననుసరించి ఈ విసర్గ రేఫగ మారవలసియున్నది. కాని ఈ సూత్రము దానిని నిషేధించుచున్నది.

ఉదాహరణ — సువో రోహవ (1-7-9) [సువః రోహే అవ]

అహో రాత్యే.... (1-5-9) [అహః రాతం]

ఈ విధముగ విసర్గకు సంబంధించిన సామాన్య విధిని చెప్పి, ఇక నిపుడు విశేష విధుల నీక్షించి సూత్రములలో చెప్పుచున్నారు. [7]

8 సూత్రము :- హ్వర భార్యార్ధారవిభరజీగరకరన న్తర్వివః సువః పునరహరహః ప్రాతర్వస్తః శమీతః సవితః సనుత స్తనుతస్తో తర్హితః పితర్మాతర్యష్ట రేష్ట ర్నేష్ట స్వష్టః ॥

త్రిభాష్య :- హ్వః.... విశేష విసర్గనీయో రేఫమాద్యతే స్వర ఘోషవత్పరః। యథా—మా.... యోనా.... వార్ధా.... మామే.... అభిభ.... ఓష.... దేవ.... కరావరానుదాత్తే వదే (8-9) ఇతి వక్ష్యతి। తేనైవై తదపి నిధ్యతి। అవ్యకారాదితి (1-52) వచనాత్। ఇతి చేన్నైవమ్। అనుదాత్తే “కః” శబ్దే తద్యవతి। ఇదం త్వస్య స్వరార్థమితి। యథా—అర్యా.... అద్యుదాత్త స్త్విదమ్। యజ్ఞ.... అస్తరనాద్యుదాత్తే (9-10) ఇతి వక్ష్యతి। తస్మాదన్యారాది చ (1-53) ఇతి వచనాత్నిధ్యతీతి చేన్నైవమ్। అనాద్యుదాత్తే తద్యవతి। అద్యుదాత్తార్థమిదం గ్రహణమ్। చ.... సువర్.... పునర్.... అహర్.... అహ రహర్ (8-13) ఇత్యనిష్ఠస్తో నిషిధ్యతే। ఏవం రూపస్య

నామయం నియమః! ప్రాతర్....! దోషా....! కృతః....! దేవ....! ఆరా....!
 స్తనుతరితి కాథా నరే! ఏతాః....! హోతర్....! మరుత్....! వృథివీ....!
 అగ్నే....! అశీ....! నేష్టః....! శివన్....! స్వర మోషవత్పర ఇతి కిమ్;
 అభిభ....! పువస్తే....! అవర్ణ పూర్వస్తు దావ్యతే (9-9) ఇతి క్వచిద్లోప
 పాప్తిః! అథ స్వరవరో యకాంమ్ (9-10) ఇతి క్వచిద్ద్యత్వ ప్రాప్తిః! ఓకా
 రమః సర్వోఽకారవరః (9-7) ఇతి క్వచిద్దోష ప్రాప్తిః! కా ఏతా ప్రాప్తిః
 ప్రతిషేధ్యం హ్యేత ర్థాదాద్యరమ్భః!

హ్యోః! అథాః! వాః! హాః! అభిభ! అజీగః! అకః! అనన్తః!
 వివః! సువః! పునః! అహరహః! ప్రాతః! పస్తః! శమ్మితః!
 సవితః! సనుతః! స్తనుతః! స్తోతః! హోతః! పితః! మాతః!
 యష్టః! ఏష్టః! నేష్టః! త్వష్టః॥

మట్టివధ :-

పూర్వ సూత్రమునుండి “స్వర మోషవత్పరః” అనునది ఈ సూత్రము
 లోనికి వచ్చును. కాగ “అచ్చును గాని, మోషవర్ణమునుగాని వరమందు
 కల్గియున్నచో, హ్యోః, అథాః.... త్వష్టః— అను ఈ వదాంతమునందలి
 విసర్గ రేఫగ మారును” — అని భావము.

ఉదాహరణలు :

- 1 హ్యోః మా హ్యోర్మిత్రస్య.... (1-1-4) [హ్యోః మిత్రస్య]
- 2 అథాః యోనావభారుఖా.... (4-2-5) [అథాః ఉఖా]
- 3 వాః వార్ధామ వో హితమ్.... (5-8-1) [వాః నామ]
- 4 హాః మామే ప్రహరస్తి.... (2-4-12) [హాః అస్తి]
- 5 అభిభః తమభిభరభిభ స్తమ్ (2-5-1) [అభిభః అభిభః]

ఈ పదమునకుదాహరణము సంహితయందు లేదు. కనుకనే జటా
 పాఠమునుండి ఉదాహరణమీయబడినది. కాని వైదికాధరణ కర్త ఈ జటా
 పాఠమును నిరసించి, “అభిభః ఇతి అభిభరితి” యని (8-12) చూపి పర
 మతమునిచట సూత్రకారుడు చెప్పెనని యభిప్రాయపడెను.

సమాధానము— నిజమే. కాని ఆ సూత్రము (8-13) అనిశ్చయమునకు అహః గూర్చి చెప్పును. కాని ఇచట ఇశ్చయమునకు వదము చెప్పబడినది.

13 పౌతః ప్రాతరువనదః.... (8-2-3) [పౌతః ఉపనదః]

14 వస్త్రః దోషావస్త్రయో.... (1-5-6) [దోషావస్త్రః ధియా]

15 శమితః దేవసవితరేతతే.... (3-2-7) [సవితః ఏతత్ తే]

16 సనుతః సనుతర్యయోతు.... (1-7-13) [సనుతుః యుయోతు]

17 స్తనుతః— దీనికి ఉదాహరణనియ లేదు. కాళాంతరమున రేఫ వచ్చు చున్నదని చెప్పెను

18 స్తోతః ఏతం స్తోతరేతేన.... (7-4-20) [స్తోతః ఏతేన]

19 హోతః హోతర్యవిష్ట సుక్రతో.... (1-2-14) [హోతః యవిష్టః]

20 పితః మరుతాం పితః పితర్మరుతాం మరుతాం పితః అను జటా పాఠమున పితః మరుతాం; పితరితి అనునవి యుదాహరణలు.

21 మాతః మాతర్మామాహి సీః.... (3-3-2) [మాతః మా]

22 యష్టః అగ్నియష్టరిదం నమః.... (1-1-12) [యష్టః ఇదమ్]

23 ఏష్టః ఆశీయేష్ట రేష్టరశీ యాశీయేష్టః యేష్టరితి— అను జటా పాఠములో ఏష్టరేష్టః; ఏష్టః ఇతి ఉదాహరణలు :

24 నేష్టః నేష్టః పత్నీం పత్నీం నేష్టరేష్టః పత్నీం— అను జటా పాఠమున నేష్టః నేష్టః నేష్టరేష్టః, నేష్టరితి అనువానిని ఉదాహరణలుగ గ్రహించవలెను.

25 త్వష్టః శివస్త్యష్టరిహృగహి... (3-1-11) [త్వష్టః ఇహ]

ఈ విధముగ మొత్తము లక్ష్య లక్షణములు ప్రదర్శించబడినవి. ఇక్కడొక నందేహము. ఈ చెప్పిన పదములలో విసర్గకు రేఫ పూర్వ సూత్రము (8-6) చేతనే గతార్థమగుచుండగ మరల ఇంకొక సూత్ర మొందుదు. సమాధానము — నిజమే. కాని ఈ సామాన్య సూత్రము (8-6) నకు అవవాదగ తర్వాత అధ్యాయములో కొన్ని సూత్రములు (9-7, 9, 10) చెప్పబడును. కనుక వానికవవాదముగ ఈ పదములకి సూత్రము చెప్పబడినది. ఆ వివరములు ఆ సూత్ర వ్యాఖ్యానమున తెలియనగును. [8]

9 సూత్రము :- కరవరనుదాత్తే పదే॥

త్రిభాష్య:- ఈ, అవః ఇత్యేతయోర్విసర్జనీయః పదకాలేననుదాత్తే పదే
వర్తమానః స్వర మోషవత్పరో రేఫమావద్యతే। యథా — మిథుః...।
సురుచో....। అనుదాత్త ఇతి కిం? కో....। అవో....। ఏవం పర ఇతి కిం?
అధి... ॥

ఈ, అవః, అనుదాత్తే, పదే॥

మణివృథ :-

సూత్రమందలి “పదే” అను శబ్దము పదకాలమున అనగ పదపాఠమున
అని చెప్పును. కాగ “పదపాఠమున అనుదాత్తమగు పదమందలి ఈ, అవః
అను వీని విసర్గకంటె సంహితాపాఠమున స్వరముగాని, మోషవర్ణముగాని
పరముగ నున్నచో, ఆ విసర్గ రేఫయగును” — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు —

మిథుయా కర్పాగధేయం.... (1-3-7) [.... ఈ భాగధేయమ్]

సురుచోవేన అవః। అవరితి అవః (4-2-8) [అవః ఇతి]

సూత్రమందు “అనుదాత్తే” అని చెప్పుటచే “కోఽస్యేశ్వరః” (2-6-7);
అవో వాజేమ.... (1-3-13) — ఈ స్థలములందు ఈ, అవః శబ్దములు అను
దాత్తములు కావు. కనుక విసర్గ కంటె స్వర మోష వర్ణములు పరముగ
నున్నను, ఆ విసర్గ రేఫగ మారలేదు.

అట్లే “విసర్గకంటె స్వర, మోషవర్ణములు పరముగ నున్నచో” అను
నియమముండుటచే “అధిపామక స్వమష్టై” (6-1-7) అనుచోట ఈ లోని
విసర్గకంటె పరమగు ‘స’కారము అమోష అగుటచే విసర్గ రేఫగ మారలేదు.

[9]

10 సూత్రము:- అన్తరనాద్యుదాత్తే॥

త్రిభాష్య :- అన్తరిత్యస్మిన్నదేననుదాత్తే విసర్జనీయః స్వర మోష
వత్పరో రేఫమావద్యతే। యథా — అన్తః....। అగ్ని....। అన్తర్....।
అనాద్యుదాత్త ఇతి కిం? ఏవో....। ఏవం పర ఇతి కిం? అన్తస్....। అన్తో

దాత ఇతి వక్తవ్యే. బహు స్వరత్వం బహు పాదానార్థమ్। అన్యథా తు
అన్తోదాత్తస్యైవ స్యాత్। అన్తర్.... అన్తర్య.... అదాపుదాత్తో యస్య
తదాద్యుదాత్తమ్। న అద్యుదాత్తమనాద్యుదాత్తమ్। తస్మిన్ అనాద్యుదాత్తే
॥౩౩॥

అన్తః। అనాద్యుదాత్తే॥

మణివ్రథ :-

అదియందు ఉదాత్తమును కల్గిన వదము అద్యుదాత్తము. అద్యు
దాత్తము కాని వదము అనాద్యుదాత్తము. కాగ— “అనాద్యుదాత్తమగు
“అన్తః” అను వదమందలి విశర్గకంటె వ్యరముగాని, హెషవర్ణముగాని పర
ముగ నున్నచో, అన్తఃలోని విశర్గకు రేఫమగును— అతి మాత్రార్థము.

ఉదాహరణ —

అన్తరగ్నే రుచాత్వమ్.... (4-1-9) [అన్తః అగ్ని]

అగ్నిమన్తరృరిష్యన్తి.... (4-1-9) [అన్తః భరిష్యన్తి]

ఇవట అన్తః అనునది అద్యుదాత్తము కాదు. కనుక స్వరము (అ)
హెషవర్ణము (భ)లు పరమగుటచే అన్తః లోని విశర్గ రేఫగ మారినది.

“అద్యుదాత్తము కానట్టి” అను నియమము ఉండుటచే, ఏషోఽన్తో
ఽన్తం మనుష్యః (7-2-7) అనుచోట ‘అన్తః’ అద్యుదాత్తమగుటచే విశర్గ
రేఫగ మార్పు లేదు. అట్లే స్వర హెషవత్పరమగుటచే “అన్తస్థే దధామి”
అనుచోట అన్తః లోని విశర్గకంటె తకారము (అహెష) ఉండుటచే, విశర్గకు
రేఫగ మార్పు లేదు.

సూత్రముందు “అనాద్యుదాత్తే” (అదియందు ఉదాత్తము లేనట్టి)
అని చెప్పట కంటె అన్తోదాత్తమని చెప్పరాదా అని సందేహము. అట్లు
చెప్పరాదు. అట్లు చెప్పినచో అన్తోదాత్తస్థములందె సూత్రము వర్తించును.
ఇప్పుడు అన్తోదాత్తమైనను, అన్తానుదాత్తమైనను కూడ సూత్రము వ్రవ
ర్తించును. కనుకనే

అన్తర్వేది మిథునా ఉ (7-3-9) [అన్తః వేది]

అన్తర్యామే మమపస్ (8-4-6) [అన్తః యామే].

అనుచోట విసర్గ రేఫగ మారినది. కాని ఏవాన్తో నా స్త్రీయత్ (7-3-1) అనుచోట అంతః అనునది అద్యువాత్తము. కనుక విసర్గ రేఫగ మారలేదు. [10]

11 సూత్రము :- ఆవృత్తపరః॥

త్రిశాష్ట్య :- ఆవృద్ధిశ్యేవం ఐరో విసర్జనీయో రేఫమావద్యతే। యథా—
జిన్య....! అగ్న...॥

ఆవృత్ పరః॥

మడివ్రధ :-

“ఆవృత్” అను శబ్దమును పరమందు గల్గిన విసర్గ రేఫగ మదను. అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణ —

జిన్యరావృత్ స్వాహ.... (2-4-7) [జిన్యః ఆవృత్]

అగ్నరావృత్.... (2-4-7) [అగ్నః ఆవృత్]. [11]

12 సూత్రము :- ఇతి పరోఽపి॥

త్రిశాష్ట్య :- అపి శబ్దః ఆవృత్తరం విసర్జనీయ మన్వాదిశతి। అసౌ విసర్జనీయ ఇతి పరో రేఫమావద్యతే। ఇతి శ్రుతః....! అన్వాదేశః తిమర్థః! ఋతు....! ఇతిః పరో యస్మాదసావితి పరః॥

ఇతిపరః, అపి॥

మడివ్రధ :-

సూత్రమందలి ‘అపి’ శబ్దము పూర్వ సూత్రమునుండి “ఆవృత్తపరః” అను పదమును అనువృత్తి చేయును. అయితే ఇచట ఆవృత్తపరః అను దానికి అర్థము సూత్రము వేరుగ నున్నది. పదసాతమందలి శబ్దములను జటాపాతమందు ఆవృత్తి చేయుదుము. అట్టి ఆవృత్తిలో పరముగ నున్నటువంటి, ఇతి పరః = ఇతి శబ్దమును పరముగ గల్గిన విసర్గకు రేఫ యగును అని భావము. ఉదాహరణకు అవృష్టాత్ ఇతి శ్రుతః... (2-4-7). ఈ పదములు జటాపాతమున “ఇతి శ్రుతః శ్రుతరితీతి శ్రుతః” అని అగును. కాగ శ్రుతః ఇతి శ్రుతరితి అని అగును.

ఇక 'ఆవృత్తరః' అని అన్వాదేశమొందుకు అని ప్రశ్న. అట్లు 'ఆవృత్తరః' అని లేనిచో ఇతి శబ్దమును పరముగ గల్గిన విసర్గకు రేఫ వచ్చును. కాని అది ఇష్టము కాదు. ఉదాహరణకు "హవనశ్రుతః" అనుదానిని పదపాఠము నందు "హవనశ్రుత ఇతి హవనశ్రుతః" అని చెప్పదురు. ఇచట ఇతి ఆవృత్తిలో వచ్చినది కాదు. మరియు "మాత్ర హారావయోర్వై శ్శ్రిత ఇతి అబ్రూతాం" (2-5-2). ఇచట శ్రుత ఇతి అని యున్నది ఇచట ఇతి ఆవృత్తిచే నగ జబాపారావృత్తియందు వచ్చినది కాదు. కనుక ఇట్టి స్థలములందు రేఫాదేశమును వారించుటకై "ఆవృత్తరః" అని చెప్పబడినది. ఇది త్రిభాష్య రత్నకారుని మతానుసారము చేసిన విమల.

అయితే, వైదికాభిరూపకర్త ఈ సూత్రమును వివరించుచు త్రిభాష్య రత్నమును నిశితముగ తిరస్కరించెను. ఈ సూత్రము మతాంతరమునకు చెందిన వానిని దృష్టిలో నుంచుకొని వ్రాయబడెననెను. చివరన అతడు—
"హ నైవముచితార్థా ప్రకాశన మూలమేతద్వాక్యాన మిత్యుక్తం ఐవతి। ప్రసిద్ధో హి రేఫిదాం ఆవృక్తరేఫాదామితికరణో బహ్వృచానాం పదాధ్యాయే తదభావశ్చ వ్యక్తరేఫాదామ్। ప్రసిద్ధ శ్చాస్మిన్ శాస్త్రే తత్ర తత్ర పరమతో ఒపన్యాసః। ప్రసిద్ధా చ యథోక్తా వ్యాఖ్యా ప్రగ్రహాధ్యాయే। ఆతో నేదం సూత్రం రేఫాదేశస్య విదాయకం కిన్త్వితీకరణస్యేతి న జబాపారావం దూషయి తవ్యం" కాగ గోపాలయజ్ఞ ననుసరించి ఈ సూత్రము వింగ్లకు రేఫను విధించుటకుద్దేశించినది కాదు. [12]

13 సూత్రము :- అహరహ స్పవరనిశ్శ్యాన్త

త్రిభాష్య :- ఆహః, ఇహః, సువః ఏతేషు విసర్జనీయాః నిశ్శ్యాన్తః స్వర ఘోషవత్పరో రేఫమావద్యతే। యథా— అహర్.... అహ.... సువ.... అనిశ్శ్యాన్తః ఇతి కిమ్? ఆభి.... ప్రతి.... దేవ.... ఏవం వర ఇతి కిం? ప్రాయ.... సువశ్చ.... హ్యర భారాది సూత్రే (8-8) హరితమనేన గ్రహణేన అహః శబ్దస్య అవ్యకారాది (1-5-2) ఇతి వచనాదేవ సిద్ధ సత్త్వాం, అత్ర పునర్యవన మనిశ్శ్యాన్తస్య "అహః" శబ్దస్య ప్రతిషేధార్థమ్। నన్వత్త్రైవ 'హః' ఇతి పక్షవ్యం, అవ్యకారాది (1-5-2) ఇతి వచనేన కార్య సిద్ధిః। నతు తద్గౌరవావత్తేః ఇతి చేన్నైవమ్। అనిశ్శ్యాన్తః ఇత్యుక్తేః ఇశ్శ్యాన్త త్యమితి

సంభాషణీయమ్! తచ్చ 'హః' ఇత్యేవం యాపే గ్రహణే నాస్తీత్యుచితేదం విశేష మనర్థకం స్యాత్! తథాప్యేవం యాపే మాభూదితి! తిం త్వకారిదిత్యే భవతీతి జనుష్యః పక్షః! న తు పరళః ఇతి, నూత్రే అహః ఇతి గ్రహణం ఉపయుజ్యతే॥

అహః, అహః, సువః, అనిశ్శ్వాంతః॥

మట్టిప్రభ :-

ఇంక్ష్వాంతమనగ సమాసమునందు త్తర పదము. ఇంక్ష్వాంతముకానిది అనిశ్శ్వాంతము. అనగ "సమాసమునందు త్తర పదము కానిది" అని అర్థము. అనిశ్శ్వాంతః అను విశేషణము అహః అహః సువః—అను వృత్తి పదముతో సవ్యయించును. కాగ "సమాసము నందు త్తరపదము కానట్టి అహః, అహః, సువః అను పదములకంటె వ్యుత్పన్నముగాని, ఘోషవర్ణముకాని పరమగుచో, ఈ పదములందలి విసర్గ రేఫగ మారును" — అని నూత్కార్యము.

ఉదాహరణలు :

అహర్జాతనేదా విచక్షిణిః.... (౪-౧-౫) [అహః జాతనేదాః]

అహర్జాతసేన.... (౪-౧-౧౦), [అహః మాంసేన]

సువర్ధే వాఽ అగన్త.... (1-7-8) [సువః దేవాన్]

సమాసమునందీపదములు త్తర పదములైనచో (ఇంక్ష్వాంతములు) వీని విసర్గ రేఫగ మారుదు. ఉదాహరణ —

1 అభిపూర్వం త్ర్యహో భవన్తి (7-౩-౩) [త్రి-అహః] ఇవట అహః లోని విసర్గ లోపించెను.

2 వృత్యజ్ త్ర్యహో భవతి (7-౩-5) [త్రి-అహః భవతి] ఇవట అహః లోని విసర్గ ఓకారకు గ మారెను.

3 దేవసుప స్థితే (1-8-10) దేవ-సువః స్థితే] ఇవట సువః యందలి విసర్గ లోపించెను.

ఈ విధముగ అహః అహః సువః అనునవి ఇంక్ష్వాంతములైనచో వాని విసర్గకు రేఫత్వము రాదు.

ఇక ఈ వదములు అనిష్టాస్తములైనను వీని విసర్గకంటె అపొష వర్ణము వరమగుచో ఈ విసర్గ రేఫగ తూరదు. ఉదా —

1 ప్రియజీయమహస్తస్మాక్ (1-2-8) [అహః కస్మాక్]

2 సువశ్చమూర్ధావమే (1-7-9) [సువః వ]

ఇంతవరకు అహః, అహః, సువః అనిష్టాస్తములైన స్వర మోషవర్ణములు వరములగుచో వచ్చు మార్పులను ఉదాహరణ ప్రత్యుదాహరణ పూర్వకము వివరించితిమి. ఇకనిపుడు కొన్ని సందేహములు సమాధానములను చూతము.

హ్యో ర్భార్యా... ఇత్యాది సూత్రములో (8-8) 'హః' అను పదమున్నది. సువః అను పదమున్నది. అహరహః అనుదాగులో 'అహః' తనయున్నది. ఈ పదమేలా సూత్రములో గతార్థమగుచుండగ మరల ఈ సూత్రమెందుకు?

నిజమే. వినుము. సువః అను పదము వ్యస్తముగ నున్నపుడు స్వర మోషవర్ణ వరమగుచో పూర్వసూత్రము (8-8) చే సువఃలోని విసర్గకు రేఫ వచ్చునని చెప్పబడినది. ఇప్పుడి సూత్రమున (8-13) ఆ సువః అనునది సమావమున రెండవ పదమైనచో ఆ విసర్గకు రేఫరాదని చెప్పబడినది.

ఇక అహః గురించి చెప్పుచున్నాము. పూర్వ సూత్రమున (8-8) "అహరహః" అను సమస్త పదములను గూర్చి చెప్పబడినది. ఇప్పుడిచట (8-13) సమాసోత్తరపదము కా డ్దీయు, వ్యస్త్యముగ నున్న అహః పదము గూర్చి చెప్పబడినది

ఇక అహః వినుము. పూర్వ సూత్రమందు (8-8) 'హః' అనియున్నది. అవ్యకారాది (1-5-2) అను సూత్రముచే "అహః" అనునది కూడ గతార్థమగునని అభిప్రాయపడుచుండినది కద నిజమే. తయితే ఈ సూత్రమున (8-13) అనిష్టాస్తః తని చెప్పబడినది ఈ అహః, అహః, సువః— అను పదములు వ్యస్తము అనియు, సమాసోత్తర పదములు కావనియు తెలియును అట్టి పదముల నుద్దేశించియే ఈ సూత్రము చెప్పబడినదని స్పష్టము. 'హః' అను వ్యస్తపదమున్నది కాని సమస్తపదము లేదు. కనుక

అట్టి “హః” పూర్వసూత్రము న (8-8) చెప్పబడలేదు. పోనిమ్ము. ఈ సూత్రము ననే ‘హ’ అని చెప్పరాదా? అని వ్రశించవచ్చును. కాని మేము చెప్పినట్లు ఈ సూత్రమందు చెప్పబడిన పదములు వ్యస్తముగను, సమస్తముగనుండుట కవకాశము కలదు. కనుకనే సూత్రమందు “అనింగాస్తః” అని చెప్పబడినది. కాని సమాసోత్తర పదముగ “హః” అను పదమెచటను లేదు. పోనీ, ‘హః’ అనునది సమస్తముగ లేకపోయిన నేమి? అవ్యకారాది (1-52) అను సూత్రముచే లభించెడి ‘అహః’ అనునది సమాసోత్తర పదముగ నున్నదిగద. దానిని వారించుటకై “అనింగాస్తః” అని చెప్పెననుకోరాదా? బాగుంది కాని అది సరైన వద్దతి కాదు. ఆ విధముగ వ్రధానమగు స్వతంత్ర పదమును పదలి, దానినుంచి వరోక్షముగ వచ్చు పదమును గ్రహించుట జనువ్య, లక్షణమగునే కాని, అది ఉత్తమ వద్దతి కాదు. కనుకనే ఈ సూత్రమున (8-13) “అహః” అని స్పష్టముగ గ్రహించబడెను.

సందేహములు నివృత్తములైనవి కద. ఇక తరువాత సూత్రమును వలశీలంతము. [13]

14 సూత్రము :- న భిర్భ్యాం పరః॥

త్రైభాష్య:- సాన్నిధ్యేన ఋట్టః పూర్వసూత్రోక్తః విసర్జనీయః భిః. భ్యామ్ ఏవం పరో న రేవమాప్నోతి. అర్థా దహరిత్యత్ర విసర్జనీయః పరిగృహ్యతే। తరత్ర స్థితస్యైవం పరత్వాభావాత్। యథా....। శమ .. ॥

న। భిః భ్యాం పరః॥

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్ర వ్యాఖ్యానమున భాష్యమే ప్రమాణము. ఈ సూత్రము లోనికి సాన్నిధ్య బలముచే పూర్వ సూత్రము నుండి “అహః” అనునది సూత్రమే అనువృత్తి యగును. విస్స, రేఫమే అనునవి పూర్వసూత్రముల నుండి (5, 6) వచ్చును. కాగ “అహః”- అను పొత్తిపదికకంటె భిః, భ్యాం అనునవి పరమగునపుడు, అహఃలోని విసర్గకు రేఫత్వము రాదు.

ఉదాహరణలు : ఉత్తరై రహోభిశ్చరన్తి (7-5-1) [అహః భిః]

శమహోభ్యామితి ని నయతి (6-3-2) [అహః భ్యామ్]

కేవలము “అహః” శబ్దమునకే ఈ సూత్రము వర్తింపవలయుటకు కారణమేమి? ఇతర పదములతో (అహః, సువః) ఇట్టి తేజాత్వావస్థ కన్పింపదు లేదు కనుక. గార్గ్యదోషాలయజ్ఞ తన వైదికభరణమందు “సర్వభక్షా వ్రతం వాత్యామ్” అని చెప్పెను. [4]

15 సూత్రము :- అహశ్చ నర్వేషామ్॥

త్రిభాష :- చకారో నిషేధమాకర్షతి. అహ ఇత్యస్మిన్గ్రహణే విసర్జనీయో న రేఫమాహ్నోతి. అహరహరితి ప్రాప్తిః (8-13) అత్ర గ్రహణే కేచిదనుస్వార మిచ్ఛన్తి. కేచిన్నేచ్ఛన్తి. సర్వేషాం తేషామేష నిషేధో భవతి. అనుస్వార మిచ్ఛద్భిరపి ప్రాప్తిరేవం వ్రతవిద్యతే. “విధేర్మధ్యస్థ నాసిక్యో న విరోధో భవేత్స్వేతః. తస్మాత్కరోతి కార్యాదీ వర్ణానాం ధర్మ ఏవతు॥ ఇతి. యథా— అహః.... అహః....

అహః. చ. సర్వేషామ్॥

మణివర :-

ఈ సూత్రముచే “అహః” శబ్దములోని విసర్గకు రుత్వ నిషేధము చెప్పబడుచున్నది. ఈ శబ్దమునందు అనుస్వారము కలదని కొందరు, లేదని, మరికొందరాచార్యులు భావించుచున్నారు. అయితే వీరందరను అహః శబ్దములోని విసర్గకు ఎట్టి పరిస్థితులలోను రుత్వమునంగీకరించలేదు. అహః అను శబ్దమునకు 8-15 సూత్రముచే రుత్వము ప్రాప్తించుచుండగ, ఈ సూత్రము నిషేధించుచున్నది. అహః (అహః) అనుదానిలోని అనుస్వారము దర్శి గనుక, అనగ వ్రత్యేక వర్ణము కనుక, అహః అను శబ్దము కంటె అహః అనునది భిన్నమని కొందరియభిప్రాయము. మరికొందరిది నాసిక్య ధర్మమే గాని, ధర్మ క్షాదనీయు, అ విషయమే ఈ క్రింది కారి కలో “విధేర్మధ్యస్థ..... ధర్మ ఏవతు”- చెప్పబడినదని చెప్పిరి. అనగ, పద మధ్యనుండు నాసిక్యధర్మము గల్గిన అనుస్వార పదగ్రహణము నందు అభ్యంతరము క్షాదనీయు, కనుక అహః, అహః అనునవి కార్యకారిత్యములో సమానమే యనియు వాదించుచున్నారు. అయితే ఈ రెండు వ్యక్తముల వారును అహః (అహః) లోని విసర్గకు స్వరసౌఖ్య వర్ణములు ఫరముగ

నున్నను (వ్యస్త పదమైనను, ఇంగ్వాస్తమైనను) రేఫ రాదని మాత్రము ఏకగ్రీవముగ నంగీకరించిరి. ఈ విషయమే సూత్రమున “సర్వేషామ్” అను పదముచే చెప్పబడినది. సూత్రమందలి చకారము పూర్వసూత్రము నుండి నిషేధవాచకమగు ‘న’కారమునన్వాదేశము చేయును. కాగ ఫలితముగ “అఽహః” లోని విసర్గకు ఎన్నడును రుత్వ ప్రాప్తి లేదు— అని సిద్ధాంతము. ఉదాహరణ —

1 అఽహ ఇన్ద్రమేవాఽహోముచే (2-2-7) [అంహః ఇన్ద్రమ్; అంహః ముచమ్]. 2 అంహోముచే ప్ర థరేమ.... (1-8-12). [15]

18 సూత్రము :- అనవర్ణ పూర్వస్తు రేఫపరో లుప్యతే॥

త్రిశాష్ట్య :- అవర్ణాదన్య స్వరపూర్వో రేఫపరో వినర్లనీయో లుప్యతే. యథా— రేవ.... ఏవం పూర్వఇతి కిం యో... ఏవం పర ఇతి కిం రేవ.... తు శబ్దారంభాదవర్ణ పూర్వోఽపి “హ్వర భార.... (8-8) అదీనాం విసర్గ లుప్యతే. పూర్వ స్వరశ్చ ద్విర్వమావద్యతే. యథా— రుక్మో.... తర్హి నువో.... ఇత్యత్ర లోపదీర్ఘో కిం నస్యాతామ్. ద్విరుక్తశ్చా దితి బ్రూమః. తత్కథం? హ్వర భారాది సూత్రే (8-8); అహరహ.... (8-12) ఇత్యత్ర చ. నన్వహో రాత్రే ఇత్యత్ర కథమోత్పమ్; అన్యార్థేన గ్రహణ సామర్థ్యేన ఇతి బ్రూమః. తత్కథం? అహోరాత్రే ధృతప్రతే (4-11) ఇత్యేవం రూపసామ్యాత్ “అహోరాత్రాభ్యాం, అహోరాత్రయోః” యత్యాది విజ్ఞేయమ్. ఏవం చేత్ “అధిషవదే” (4-11) ఇతి గ్రహణ సామర్థ్యేన వత్సే సిద్ధి “న ధి పూర్వే” (8-11) ఇతి నిషేధ నిషేధేన పత్వం సిద్ధతు. సైన శబ్దన్య కథం సిద్ధ్యేత్. గ్రహణాది సామర్థ్యాభావాత్. తదర్థం చేతి “గుడ జిహ్వాకా న్యాయః”॥ తథాపి— గ్రహణ సామర్థ్యాదితి గమనికా మాత్రం; కంఠోక్తిస్తు విశేషః. తతః సవ శబ్దార్థం సూత్రమితి భావః.

అవర్ణాదన్యో అనవర్ణః. అసౌ పూర్వో యస్మాత్ న తథోక్తః. రేఫ పరో యస్మాదసౌ రేఫ వరః॥

అనవర్ణ పూర్వః. తు. రేఫవరః. లుప్యతే॥

మఠివృథ :-

“అనవర్ణమనగ అకారముకంటె భిన్నమగు వర్ణము. అట్టి అక్షరము

విసర్గకు పూర్వమందుండి, విసర్గకంటె రేఫ వరముగ నున్నచో, ఆ విసర్గ లోపించును”- అని సూత్రార్థము. [మరియు విసర్గకంటె పూర్వమందున్న అక్షరము హ్రస్వమగుచో దానికి దీర్ఘము వచ్చును. సూత్రము 17].

ఉదాహరణ : రేవతీ రమధ్వమ్.. (1-3-7) వదపాతమున రేవతీః రమ ధ్వమ్ అని యుండును. సంహితయందు విసర్గ లోపించినది. అట్లే యవాగూ రాజన్యస్య-(8-2-3) యవాగుః రాజన్యస్యః. ఇవట విసర్గ లోపించినది. మరియు పూర్వమందున్న ఉకారమునకు దీర్ఘము వచ్చినది.

సూత్రమున “అనవర్త పూర్వః” అని చెప్పబడె, విసర్గకు పూర్వమందు అనవర్తమున్నను, వరముగ రేఫ లేనిచో, విసర్గ లోపించదు. ఉదా - రేవతీర్నః సధమాదః (2-2 12). రేవతీః సః ఇవట తీః యను విసర్గకంటె రేఫ లేదు కనుక విసర్గ లోపించలేదు. రుక్యము నొందెను. ఇంతటితో సూత్ర వివరణమైనది.

ఇకనిపుడు కొంత చర్చ జరుగును.

ఇక సూత్రమునందలి ‘తు’ శబ్దార్థమును చూతము. ఈ ‘తు’ శబ్ద సామర్థ్యముచే హ్యర భారాది సూత్రములలో (8-8, 9, 10, 13, 15) చెప్పబడిన వదముల విషయములలో, అచట విసర్గ అవర్త పూర్వమైనను, రేఫ వర మగుచో ఆ విసర్గ లోపించి పూర్వ వర్తమునకు దీర్ఘము వచ్చునని తెలియును. ఉదాహరణ : “రుక్మో అస్తరన్తారుక్మో రుక్మో అస్తః” అను జటా పాఠము లో అస్తః రుక్మో అనునది అస్తా రుక్మో అని యైనది.

కాగుంది. కాని తు శబ్దమున కీవిధమగు సామర్థ్య కల్పన చేసినచో “సువో రోహవౌ (1-7-8) అను స్థలమున సువః రోహవ అని యుండగ, విసర్గ లోపించి పూర్వ వర్తమునకు దీర్ఘ మేల రాలేదు? (సువః అనునది హ్యరభారాది సూత్రము 8-8 లో పరింపబడినది) నిజమే కాని, ఈ సువః అనునది హ్యరభార.... (8-8) సూత్రమునను, ఆహరహ .... (9-13) సూత్రమునను రెండుసార్లు చెప్పబడినది కనుక.

అట్లయినచో “అహః” అనుదానికి ద్వీరుక్తి లేదు కద. మరి ‘అహో రాత్రే’ అనుచోట విసర్గకు లోపము, పూర్వ వర్తమునకు దీర్ఘమెందుకు

రాత్రేదుః సూత్రకార వచన సామర్థ్యముచే ఈ పదమునకు లోపాది ఛార్య ముల్ల రావణి జాపకం చేయబడినదే. “అహోరాత్రే ధృతవ్రతే” (4-11) సూత్రకారులే ‘అహోరాత్రే’ అని ప్రయోగించుటచే అపేక్షయము జ్ఞాపితమైనది మరియు అహోరాత్రాభ్యాం; అహోరాత్రయోః అను స్థలములం ద్విధు లోపాదికములు లేవు.

అట్లయినచో “అధిషవదే” అను స్థలమున కూడ ఆచార్య వచనము (4-11) చేతనే సవన శబ్దములోని పకారమునకు షత్వము సిద్ధించుచుండగ ముగ్ధల “న ధిషాద్యే” (6-11) అను సూత్రము వ్యర్థము కాదా?

ఆ సూత్రమునకు (6-11) సవన శబ్దమొక్కటియే లక్ష్యము కాదు. “స్త” శబ్దము కూడ లక్ష్యమే. “అధిష్ఠానమ్”. కనుక ఇట్టి పదములన్ని దృష్టి యేందుంచుకొని, “న ధిషాద్యే” అని సూత్రీకరించిరి. [16]

17 సూత్రము :- దీర్ఘం చ పూర్వః॥

త్రిశాష్ట్య :- తస్మాద్ధిష పర విసర్జనీయాల్లుస్తా త్పూర్వోఽపి యః స్వరో ఛీస్యః ప స్త దీర్ఘ మావద్యతే. యథా — రుద్రా....! తిత్తిరీ...! విష్ణూ...! యథా విసర్జనీయస్య లోపస్తస్థైష దీర్ఘత్వం యథా స్మృతిత్యేవ మర్థ శ్చశబ్దః॥

దీర్ఘమ్, చ, పూర్వః॥

మహివ్రత :-

ఈ సూత్రమునందలి చ-కారము పూర్వసూత్ర విషయమును జ్ఞాపకము చేయును. అనగ-పూర్వ సూత్రమున చెప్పినట్లు “లోపించిన విసర్గ కంఠ స్ఫూర్ణమందున్న స్వరము” అను భావమును చెప్పును. అట్టి స్వరము కంటె స్ఫూర్ణమందున్న స్వరము. కాగ “అచ్చును పూర్వమందు రేఫను ప్రాప్తమైనచో ఇచ్చు దీర్ఘమగును. కాగ “అచ్చును పూర్వమందు రేఫను పదమందు గల్గిన విసర్గ లోపించగ, దాని పూర్వమందున్న స్వరమునకు దీర్ఘము వచ్చును” — అని సూత్రార్థము. ఇదాహరణలు —

1 రుద్రా తద్రః (5-5-19) రుద్రః తద్రః]

2 తిత్తిరీ రోహిత్ (6-5-16) [తిత్తిరీః రోహిత్]

3 విష్ణూ రూపం కృత్వా (6-2-4) [విష్ణుః రూపమ్].

[17]

18 సూత్రము :- ఏష్టశ్చ॥

త్రిభాష్య :- ఏష్ట రిత్వస్మిన్గృహణే విసర్జనీయో రేఫవరోఽవర్ణ పూర్వోపి ఋశ్యశే। యథా— ఏష్టా.... చ శబ్దో లోప దీర్ఘయో రాకర్తకః। నన్వేత దనువ వన్నమ్। హ్యర.... (9-8) సూత్రాంతఃపాతిత్వాత్ ఏష్టరిత్యస్య॥ ఏష్టా.... రుక్కో.... ఇతివత్॥ అనవర్ణ పూర్వస్తు (8-18) ఇత్వత్ తుశబ్దేన లోప దీర్ఘ సిద్ధౌ మైవమ్। వక్ష్యమాణ మతథేదాశ్చ మత్వ జ్ఞాపనాను గృహీత మేతదుపవన్న తరమ్। ఇతి వరిహరః॥

ఏష్టః చ॥

మట్టిప్రభ :-

సూత్రమందలి చ కారము పూర్వసూత్రమునుండి విసర్గకు లోపమును, పూర్వ స్వరమునకు దీర్ఘమును ఆకర్షింపును. ఇది 18వ సూత్రమున కవవాద. కాగ—“ఏష్టః యందలి విసర్గ ఆవర్ణపూర్వమైనను రేఫ వరమగుచో లోపించును. మరియు పూర్వ స్వరమునకు దీర్ఘము కూడ వచ్చును—అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ — ఏష్టా రాయః.... (1-2-11) [ఏష్టః రాయః] సందేహము : సూత్రము 18లోని తు శబ్ద సామర్థ్యముచేతనే హ్యరభారాది .... (8-8) సూత్రములోనిది యగు ఏష్టః పదమునకు కూడ ఆవర్ణపూర్వమైనను విసర్గకు లోపము ప్రాప్తించుచుండగ మరల ఈ సూత్రమెందుకు?

సమాధానము : నిజమే కాని, ఈ తర్వాత చెప్పబోవు సూత్రములందలి మతవై విధ్యము ఈ పదవిషయమ ననె గలదు. కనుక ఆ పదమును ఇచట పునః ప్రత్యేకించి చెప్పిరి. [18]

19 సూత్రము :- నై కేషామ్ ॥

త్రిభాష్య :- ఏకేషాం మతే ఏష్టః ఇతి విసర్జనీయో రేఫ వరో న ఋశ్యశే। అత ఏవ పూర్వ స్వర దీర్ఘాభావశ్చ। కింతు “ఘోషవత్పురః” (9-8) ఇత్యోత్తమ్। యథా— ఏష్టో రాయః। వరదుచి విరిచిత మేతత్। మాహి

షేయ భాషితం త్వేవమ్— ఏష్టరితి విసర్జనీయో రేఫవరో రేఫం నావద్యత ఇతి।
సిద్ధరూపముభయో స్పమానమ్॥

న: ఏకేషామ్ ॥

మణిప్రథ :-

పూర్వ మాత్రము 18 బే ఏష్టః భోని విసర్గకు రేఫ వరమగుచో ఆ విసర్గ లోపించువని చెప్పబడెను కద! అయితే అట్టి లోప విషయమున మత భేద మును (భిన్నాభిప్రాయములను) ఈ మాత్రములో చెప్పచున్నారు. వర రుచి తన వ్యాఖ్యానమందు ఈ మాత్రమును— “విసర్గకు లోపమును కొందరు అంగీకరించుట లేదు. కాని ఈ విసర్గ ఘోషవరమగుచో ఓత్వమును పొందును—” అని వివరించెను.

ఉదాహరణ — ఏష్టోరాయః॥

మాహిషేయ భాష్యకారుడు కూడ “ఈ విసర్గ రేఫగ మారదు అని చెప్పి, మాత్రము 9-8 బే ఓత్వమును పొందును” అని చెప్పెను. కాగ ఇరువురు వ్యాఖ్యాతలును విసర్గకు ఓత్వమును అంగీకరించిరి. త్రిభాష్య కారుడు, వైదికాభరణకారులును ఈ విషయమునే వరమతముగ అంగీకరించిరి. “సువో రోఽశ్చ” (1-7-9) అని సిద్ధించినట్లే “ఏష్టో రాయః” (1-2-11) అనియును సిద్ధించును. [19]

20 సూత్రము :- ద్వాపుత్తమోత్తరీయస్య రేఫమ్ ॥

ప్రతిభాష్య:- ఉత్తమోత్తమ రీరుస్య శాఖినో మత ఏష్టరితి విసర్జనీయః తత్పరో రేఫశ్చ ద్వావేక్షో రేఫమాషద్యతే। యథా— ఏష్ట ర్ రాయః అయ మథో వరరుచోక్తః। మాహిషే యోక్తస్తు “ద్వాపుత్తమోత్తరీయ” ఇతి కస్యచిన్నామ। తన్నతే ఏష్టరితి విసర్జనీయో రేఫవరో రేఫమావద్యతే। ఏష్ట ర్ రాయ ఇతి॥

ద్వై: ఉత్తమోత్తమరీయస్య రేఫమ్ ॥

మణిప్రథ :-

ఈ ఘాత్రమును పఠరుభి యొక విధముగను, మాహిషేయు లో విధముగ నభిప్రాయపడి వివరించిరి.

వరరుచి మతమున “ఉత్తమోత్తరీయః” అనునది ఒక ఋషి వ్రాసిన చివరిన కాఖాంతరము. అతని మతమున విష్ణులోని వినర్గ, రేఫ వరముగనో లోపించదు కాని ఆ రెండును ఒకే రేఫగ మారును విష్ణురేరాయః.

మాహిషేయుడు “ద్వాపుత్రమోత్తమరీయః” అనువదంతయు ఋషి పేరనియు, అతని మతమున “ఈ వివర్గ మరియుక రేఫగ మారును”. కాగ “విష్ణు రాయః” అనునది ఉదాహరణ.

వైదికాభరణ కర్తయగు గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ వరరుచి మతమునే ఆదరించెను. విద్వీ పండితుడును వరరుచి మతమునే యంగీకరించెను.

[20]

21 సూత్రము :- సాంకృత్యస్య సోకారమ్॥

త్రిభాష్య :- సాంకృత్యస్య మత విష్ణురితి వినర్గనీయో రేఫవర ఉకార మా వద్యతే॥ తతః ఉవర్ణవర ఓకారమ్ (10-5) ఇతి ఓత్పమ్, యథా— విష్ణో రాయః॥ అస్య చ నైకేషాం (8-18) ఇత్యస్య దేశభేదాద్వేదః॥ సిద్ధోదా హరణం సమాసమ్॥

సాంకృత్యస్య ఉకారమ్॥

మడివ్రాస :-

“విష్ణుః లోని వినర్గకంటె రేఫ వరముగ నున్నచో ఆ వినర్గ ఉకారముగ మారునని” సాంకృత్యుడను ఆచార్యుని అభిప్రాయము. అనగ “విష్ణు ఉ రాయః” అని ఉండును. ఇప్పుడు తర్వాత చెప్పబోవు ఉవర్ణవర ఏకారమ్ (10-5) అను సూత్రముచే విష్ణయందలి ఉకారము తర్వాతనున్న ఉకారముతో కలసి ఓకారముగమారును. కాగ సిద్ధరూపము విష్ణోరాయః అనియె ఉండును. అయితే 18-వ సూత్రమున చెప్పిన “నైకేషాం” అని చెప్పిన వారిలో ఈ సాంకృత్యాచార్యులు లేరా? లేక వీరియందు గౌరవముచే వ్రాత్యేకించి పేర్కొనిరా? ఇది ఆలోచనీయము. మా మతమున పూజార్థమే ఈ వృథ గుచ్చారణము.

[21]

22 సూత్రము :- ఉఖ్యస్య సపూర్వః॥

త్రిభాష్య :- ఉఖ్యస్య మతే రేఫవర విష్ణురితి వినర్గనీయః పూర్వవర్జేన

సహాకార మాపద్యతే ఇతి మాహిషేయోక్తమ్॥ వారదుచికం త్వేష్టరితి విసర్జ
నీయో రేఫవరః పూర్వేణ సహ రేఫమాపద్యత ఇతి॥ యథా— ఏష్ట రాయః॥
పూర్వేణ సహవర్తత ఇతి సపూర్వః॥

అస్మిన్వికల్పితాలే ప్రథమం “ఏష్టశ్చ” (8-18) ఇతి సూత్రమేష్టమ్॥

ఉఖ్యస్య॥ స పూర్వః॥

మణివృథ :-

ఉఖ్యుడను ఉచార్యుని మతము న రేఫ వరముగు ఏష్టః అందలి విసర్జ,
పూర్వ వర్ణముతో కలిసి ఉచారముగ ఉండును. అనగ, సెంక్కుత్తుని మత
ములో కేవల విసర్జకే ఉత్వము. అని ఉఖ్యుని మతమున పూర్వమందున్న
అకారమునకు, విసర్గకు కలిపి రెండింటి స్థానము లో ఉకారము వచ్చును. కాగ
“ఏష్ట రాయః” అని సిద్ధరూపముండును ఇది మాహిషేయుని వ్యాఖ్యానము.

ఇక వరదుచి మతమున విసర్గకు, దానికంటె పూర్వమందున్న అకా
రమునకు, ఈ రెండింటి స్థానము న ఉత్వము వచ్చును. కాగ “ఏష్ట రాయః”
అని రూపమగును.

ఇందు ఉఖ్యస్య మతే ఏష్టశ్చజ్ఞే విసర్జనీయః తస్మాత్పూర్వే వర్జే
సహిత ఉకారం ప్రతిపద్యతే రేఫే వరతః॥ ఏష్టరాయః॥-అను మాహిషేయు
వ్యాఖ్యనే గార్గ్య గోపాలుడాదరించెను.

ఏది ఏమైనను ఏష్ట శబ్దమును గురించి చెప్పిన సూత్రములలో ఏష్టశ్చ
(18-వ సూత్రము) అను సూత్రముక్కుడియే అంగీకార యోగ్యమైనదని
వ్యాఖ్యాతలందరు సంగీకరించిరి. [22]

23 సూత్రము :- కఖపకారపర ష్టమకార పూర్వ స్సమపగ్రహః॥

ప్రతిభాష్య :- అథ పరనిమిత్త విశేషణా దేతత్పర్యంతో న్యర హేషవత్ప
రాను వృత్తిః మన్తవ్యా. అవగ్రహస్తర్వత్తీ విసర్జనీయః కకార, ఖకార,
పకార వరః షకారమాపద్యతే॥ ఉకార పూర్వశ్చైత్ పకారమ్॥ యథా—
అథో....! గ్రసి....! బహి....! నమ....! వథ....! అవగ్రహ ఇతి కిం? పుషా

....! నమః....! కకారశ్చ ఖకారశ్చ పకారశ్చ కఖపకారాః। తే వదే యస్మాద సౌ తథోక్తః। అకారః పూర్వో యస్మాదసౌవకార పూర్వః॥

కఖపకారపరః। షమ్। అకారపూర్వః। సమ్। అవగ్రహః॥

మండితభ :-

ఈ సూత్రమునుండి విసర్గకు షత్వ, సత్వవిధానము ప్రారంభమగును. అవగ్రహ యనగ సమాసమందలి పూర్వ వదము, అట్టి పూర్వవదము వద పాఠమున విసర్గము కల్గియున్నచో, సంహితాపాఠమున ఆ విసర్గకు వచ్చు మార్పులు చెప్పబడుచున్నవి కాగ ఇంతవరకు చెప్పుకొనిన “స్వర ఘోష వత్పరత్వము”ను నిమిత్తముగ గ్రహించనక్కరలేదు.

ఈ సూత్రములోనికి అధికార సూత్రమునుండి “విసర్జనీయః” అనుపద వచ్చును. కాగ ఈవకార పరః అవగ్రహః విసర్జనీయః షమ్ (షత్వమావ ద్యతే); యది స విసర్జనీయః అకారపూర్వః (చేత్) సమ్ (సకారం) అవ ద్యతే-అని సూత్ర వివరణము. అనగ

“అవగ్రహయొక్క విసర్గకంటె పరముగ కకారముగాని, ఖకారముగాని, షకారముగాని ఉండి, పూర్వమందు అకారముకంటె భిన్నమగు స్వరము న్నచో, ఆ విసర్గ షకారముగ (షమ్) మారును. మరియు ఆ విసర్గకు పూర్వమందు అకారమున్నచో, ఆ విసర్గ స కారముగ మారును — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు —

- 1 అథో హవిష్క్వతానామేవ.... (6-4-3) [హవిః-కృతానామ్]
- 2 గ్రసితః నిష్ఠిదతి.... (6-1-9) [నిః-ఖిదతి]
- 3 బహిష్పవమాన ఉపసద్యః.... (6-4-9); [బహిః-పవమానః]
- 4 నమస్కారై రేవై నం.... (5-5-7) [నమః-కారైః]
- 5 పథ స్పథః పరివతిమ్.... (1-1-14) [పథః-వథః]

మొదటి మూడు ఉదాహరణలు విసర్గ అకార భిన్నమగు స్వరమును పూర్వమందు కల్గినవి. కనుక విసర్గ షకారముగ మారివది. మిగిలినవానిలో

విసర్గ ఆకారమును పూర్వమందు కల్గియున్నది. కనుక అందలి విసర్గ సకారముగ మారినది.

ఈ సూత్రము అవగ్రహ విసర్గనీయమునకే వర్తించును. వ్యస్త పదములందలి విసర్గకు వర్తించదు. ఉదా : పుష్పావతిః వ్యసూవతిః (4-2-8); నమః పితృభ్యో అభి.... (3-2-8) [23]

24 సూత్రము :- ఆవిర్నిరిడ శ్శశ్వతోఽపసో దేవరిషోఽఽహసోఽతిదివో విశ్వతోఽశ్వనస్తమసః ॥

ప్రతిభాష్య :- ఆవి.... ఇత్యేతేషు విసర్గనీయః కఖవకారవరో యథా విహితం భజతే యథా — ఆవిష్క.... ఘృత.... ఇడః... శశ్వ.... అవ.... ఉరో.... దేవేతికిమ్ స.... అఽహ.... అతి.... అతీతి కిమ్ దివః.... విశ్వ.... త్వం.... ఉత్....

ఆవిః, నిః, ఇడః, శశ్వతః, అపసః, దేవరిషః, అంహసః, అతిదివః, విశ్వతః, అశ్వనః, తమసః ॥

మదీవ్రభ :-

సాన్నిధ్యబలముచే పూర్వ సూత్రమునుండి “కఖవకారవరః షమకార పూర్వః సమ్ అనునది ఈ సూత్రములోనికి వచ్చును. కాగ “ఆవిః, నిః.... మొదలగు ఈ పదములందలి విసర్గకంటె పరముగ క, ఖ, వకారములలో నేది యున్నను ఆ విసర్గ షకారముగనో, సకారముగనో మారును. విసర్గకు పూర్వ మందు అకారమున్నచో, విసర్గ సకారమగును. ఇతర అచ్చులున్నచో షకారమగును—” అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు —

- 1 ఆవిః ఆవిమ్కృణుష్య... (1-2-14) [ఆవిః కృణుష్యః] షత్వము.
- 2 నిః ఘృతం నిష్పిబతి... (2-3-11) [నిః పిబతి] షత్వము.
- 3 ఇడః ఇడస్పదే సమిధ్యసే (2-8-11) [ఇడః వదే] సత్వము.
- 4 శశ్వతః శశ్వతస్కర్తవ్యే (2-2-12) శశ్వతః కః హస్తే] సత్వము.
- 5 అపసః అపసస్పరే అన్య.... (3-2-11) [అపసః వరే] సత్వము.
- దేవరిషః దేవరిషస్పాహి (1-4-45) [దేవరిషః పాహి] సత్వము.

‘రిషః’ కు పూర్వమందు ‘దేవ’ అని యున్నపుడే విసర్గకు సత్వము వచ్చును. దేవకంటె భిన్నపదమున్నచో ఈ మార్పు రాదు.

ఉదా : పరిషః పాతు నక్తమ్ (1-2-14).

7 అంహసః అంహసస్మాతు వాయుః (3-2-4) [అంహసః పాతు]

8 అతిదివః అతిదివస్మాహి....(1-8-14) [అతిదివః పాహి] సత్వము

దివఃకు పూర్వమందు ‘అతి’ యని ఉన్నపుడే విసర్గ నకారముగ మారును. లేనిచో ఈ మార్పు రాదు. ఉదా: దివః వృష్టాత్ (4-8-5)

9 విశ్వతః విశ్వతస్పరి హవామహి (1-8-12) [విశ్వతః పరి]

10 అశ్వనః త్వమశ్వనస్పరి.... (4-1-2) [అశ్వనః పరి]

11 తమసః తమసస్పరి వశ్యంతః (4-1-7) తమసః పరి] [24]

25 సూత్రము :- కృధి పిన్వపథే పరః॥

త్రిభాష్య :- కృధి, పిన్వ, పథే— ఏవం పూర్వో విసర్జనీయో యథా విధిం భజతే। యథా— ఉరు....! అవ....! సప్త... ॥

కృధి పిన్వ పథే పరః॥

మణివృథ :-

కృధి, పిన్వ, పథే— ఈ పదములకు పూర్వమందున్న విసర్గకు షత్వము కాని, సత్వముకాని యథాపూర్వముగ వచ్చును.

ఉరుఙ్కృధి.... (2-8-11) [ఉరు నః కృధి]

అవస్పిన్వ.... (4-3-4) [అవః పిన్వ]

నమస్పథే ... (4-7-13) [నమః పథే]

ఇవట విసర్గకు పూర్వమందు అకారముండుటచే నకారము వచ్చినది.

26 సూత్రము :- సక్రఘకార పరే॥

త్రిభాష్య :- సక్రఘేత్యేవం పరేనతి కృధాదౌ విసర్జనీయో యథావిధిం నాన్పాద్యతే। యథా— తాన్....! శమ్....! రేఫేఽకిం? ఉత....! ఉరు....॥

స. సకృషుకారపరేః

మదీవ్రత :-

విషయ వందర్శకు ననుసరించి, సాన్నిధ్య బలముచే పూర్వమాత్రము నుండి కృధి, పిన్వ, వధే యను వదములు ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశ మగును. కాగ- "విసర్గకంటె వరముగు కృధి, పిన్వ, వధే అను శబ్దముల కంటె, స, క్ర, ఘ అను వర్ణములలో నేది వరముగనున్నను కృధి, పిన్వ, వధేలకు పూర్వమందున్న విసర్గకు షత్వ, సత్వములు రావు"- అని సూత్ర భావము.

ఈ సూత్రము కృధి, పిన్వ, వధే యను మూడు వదముల నుద్దేశించి చెప్పబడినను, వ్యవహారములో 'కృధి'కి మాత్రమే అన్వయించు చున్నది. పిన్వ, వధే యను విసర్గ పూర్వవదములకంటె స, క్ర, ఘ లు వరముగనున్న సందర్భములు సంహితలో ఉన్నట్లు కన్పించదు. కనుకనే ఉదాహరణ లన్నియు ఒక్క కృధి శబ్దమునుద్దేశించియే ఇవ్వబడినవి. ఉదాహరణలు—

- 1 తాన్మ అమననః కృధి స్యాహ.... (2-3-9)
- 2 శం చ నః కృధి కృత్వ.... (3-3-11),
- 3 ఉరుక్షయాయ నః కృధి ఘృతం.... (1-3-4).

కృధి తర్వాత క్ర అనగ కకారరేఖలున్ననే ఈ సూత్రము వర్తించును. రేఖకంటె భిన్నమగు వర్ణమున్నచో ఈ సూత్రము ప్రవర్తించదు అప్పుడు పూర్వసూత్రము ననుసరించి విసర్గ సకార, షకారములలో నొకటిగ మారును.

ఉదాహరణ —

ఉతనో మయస్కృధి క్షమద్వీరాయ (4-5-10)

ఇచట మయః తర్వాత కృధి యున్నను దానికంటె వరముగ "క్ర" వర్ణము లేదు. క్షకారమున్నది. కనుక మయః లోని విసర్గ సకారముగ మారినది. [26]

27 సూత్రము :- పత్తివే, పతీ పతే పతయే, పతిష్పతిం పరః॥

త్రిభాష్య :- పత్తివే.... ఏవల .లో విస్ఫునీయో యథా విధిం భజతే॥

యథా — బ్రహ్మ....! వ ఇతి కిం? రేతో....! శుభ....! వాస్తో....!
 ప్రవ్య....! వాచ....! వాచ....! వాచ....! వదిత్యే కావతై వ సిద్ధి ప్రతిపాద
 పాతేన కిం? దివం.... ఇత్యాది నిషేధార్థః॥

వత్సీవే, వతీ, వతే, వతయే, వతిః, వతిమ్, వరః ॥

మతివృత్త :-

వదాస్తమందలి వినర్గకంటె, వత్సీవే, వతీ.... మొదలగు పదము
 లున్నచో ఆ వినర్గ సకారముగనో షకారముగనో యథావిధిగ మారును.

ఉదాహరణలు —

1 వత్సీవే బ్రహ్మణ స్పత్సీవేదిం.... (3-5-8) [బ్రహ్మణః వత్సీవేదిమ్]

ఇచట వత్సీకంటి 'వే' అను అక్షరమున్ననే తత్సూర్వమందలి వినర్గకు
 సత్వము/షత్వము వచ్చును. లేనిచో ఈ మార్పు రాదు.

ఉదా — రేతోధాః వత్సీవ ఇత్యాహ (8-5-8) [....దాః వత్సీవః]

2 వతీ శుభస్పతీ ఇదమహం.... (3-2-10) [శుభః వతీ]

3 వతే వాస్తోష్పతే ప్రతి.... (3-4-10) [వాస్తోః వతే]

4 వతయే వాచస్పతయే వవస్వ.... (1-4-2) [వాచః వతయే]

5 వతిః వాచస్పతిర్వాచం.... (1-7-7) [వాచః వతిః]

6 వతిం వాచస్పతిం విశ్వకర్మాణం.... (4-8-2) [వాచః వతిం]

సూత్రమందు ఈ వతి శబ్దరూపములనున్నిటిని వరించుటకంటె 'వత్' అని చెప్పిన లాభవము కద. అది ఈ అన్ని రూపములను గ్రహించును కదా నిజమే కాని, కొన్ని స్థలములలో ఈ సూత్రము ప్రసక్తమవరాదు. ఉదాహరణకు — "దివం గచ్ఛ సువః వత" (4-1-10) మొదలగు స్థలములలో 'వత్'కు పూర్వమందున్న వినర్గకు షత్వ, సత్వములు వారించబడవలెను. కేవలము 'వత్' అని చెప్పిన ఈ స్థలములందు కూడ సత్వ, షత్వములు ప్రవర్తించును. కనుక గీట్టి అగ్రష్ట స్థలములందు షత్వ, సత్వములను వారించుటకై వతిపద పాఠము చేయవలసి వచ్చినది. [27]

28 సూత్రము :- దివః సహసస్పరి పుత్పరః॥

త్రిభాష్య :- దివః, సహసః, ఇత్యనయోర్విసర్జనీయః పరి, పుత్ పరో
యథా విధిం భజతే॥ దివః.... దివస్సు.... సహ.... అనయోరితి కిం
దివః.... పర.... పుత్.... విపం పర ఇతి కిం దివః.... అనేకార్థత్వా
త్పుదితి పద్దైకదేశః॥

దివః, సహసః, పరి, పుత్, పరః

మండిప్రభ :-

ఈ సూత్రములోనికి అధికార సూత్రము (5) నుండి విసర్జనీయః
అనియు, సూత్రము 28 నుండి “అకారపూర్వః పం” అనునదియును
వచ్చును. కాగ— “దివః, సహసః అను పదముల తర్వాత పరిగాని, పుత్
(అని పద్దైకదేశము)గాని పరముగనుచో విసర్జకు సత్వము వచ్చును—” అని
సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు —

దివః— పరి దివస్పరి వ్రథమమే (1-2-14) [దివః పరి] సత్వము
పుత్ దివస్పుత్రాయ కూర్యాయ (1-2-9) [దివః పుత్రాయ]
సహసః సహసస్సుతో అదుభతః (4-1-9) [సహసః పుత్రః]
సహసస్పుత్రం.... (4-4-4) [సహసః పుత్రం]

సహసః కంటే పరి పరముగనున్న స్థలములు సంహితయందు లేవు.
కనుకనే ఖాష్యకారులు ముప్పురు సుదాహరణలనీయరైతి.

పుత్ అనునది పద్దైకదేశమగుటచే, పుత్రః, పుత్రం, పుత్రాయ మొద
లగు అన్ని రూపములను గ్రహించును.

దివః, సహసః అను పదములకే, పరి, పుత్ అనునవి పరముగనున్ననే
విసర్జకు సత్వమే వచ్చును. ఇతరు షత్వము వచ్చుటకవకాశము లేదు.
[విసర్జకంబె పూర్వమందు అకారమున్నది గద.] ఉదాహరణలు—

దివః వృధివ్యాః పరి (3-1-18)

పరుషః పరుషః పరి (4-2-9)

పుంసః పుత్రాన్ ఉత (4-8-9)

[28]

29 సూత్రము :- రాయస్పో వరః॥

త్రిభాష్య :- రాయ ఇతి అత్ర విసర్జనీయః పో ఇతి ఏవం వరో యథా విహితం భజతే। యథా — వశవో....! రాయ....! పో ఇతి వదైకదేశో బహూపాదానార్థః। సం....! శం....! రాయ ఇతి కిం? విభుః। పో ఇత్యో కాలేణ కిం? ఏష్టో....॥

రాయః, పో వరః॥

మణివ్రథ :-

రాయః అను పదముకంటె 'పో' పద్వైతదేశ వర్ణము వరమగుచో, ఆ విసర్గ సకారముగ మారునని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ — రాయస్పోషః (5-4-8) [రాయః పోషః]

సూత్రమందలి 'పో' అనునది పద్వైతదేశమగుటచే పో అధ్యయంధు గల అనేక పదములను గ్రహించవచ్చును.

1 సమహృ-రాయస్పోషేణ (1-7-9) [రాయః పోషేణ]

2 ....రాయస్పోషాయ (3-2-5) [రాయః పోషాయ]

3 రాయస్పోషస్య దదితారః (3-2-3) [రాయః పోషస్య]

ఈ సూత్రము "రాయః అను పదమునకే వర్తించును. విసర్గకంటె వరముగ 'పో' అనియె ఉండవలెను. వకారమున్నచో చాలదు.

ఉదాహరణ : విభుః పోష... (3-1-11). ఇచట విసర్గకు మార్పులేదు.

ఏష్టారాయః ప్రేషీ.. (1-2-11). ఇచటను 'ప్రే' యున్నది కాని 'పో' లేదు. కనుక రాయఃలోని విసర్గకు సత్యము రాలేదు. [29]

30 సూత్రము :- నమస్కరో పరః॥

త్రిభాష్య :- నమ ఇత్యత్ర విసర్జనీయః 'కరో' ఇత్యేవం వరో యథా విహితం భజతే। యథా — సంవ....! ఉభ....! కరో ఇతి కిం? నమః....! నమ ఇతి కిమ్? ఏకః... ।

నమః, కరో పరః॥

మణివ్రథ :-

'నమః' అనుదాని విసర్గకంటె "కరో" అనునది వరముగ నున్నచో ఆ విసర్గ సకారముగ మారును.

ఉదాహరణ — నమస్కరోమి.... (5-5-7) [నమః కరోమి]

నమస్కరోతి.... (2-8-8) [నమః కరోతి]

నమః తర్వాత 'కరో' అని ఉండవలెననుటచే, 'నమః కవర్తివే' (4-5-5) అనుచోట విసర్గకు సత్వము వారించబడెను. అట్లే 'కరో' అనుదానికి పూర్వ మందున్న "నమః" లోని విసర్గకే అని చెప్పబడి "ఏకహయవాత్ ఏనః కరోతి" (6-8-3) అనుచోట ఏనః యొక్క విసర్గకు సత్వము వారించబడినది. [30]

31 సూత్రము :- వసుష్కకార పరః॥

త్రిభాష్య:- వసురిత్యత్ర విసర్జనీయః కకారవరో యథా విహితం అపద్యతే। యథా— వ....॥ వసురితి కిమ్? విప్ర....! ఏవం పర ఇతి కిమ్? మయి....! విశ్వా....॥

వసుః, కకారపరః॥

మణిపరః :-

కకారమునకు పూర్వమందు "వసుః" అని యున్నచో ఆ విసర్గకు షత్వము వచ్చును.

ఉదా— స ఇథా నో వసుష్కవిః (4-4-4) [వసుః కవిః]

ఈ సూత్రము వసుః శబ్దమందలి విసర్గకే, కకారము పరముగ నున్న పుడే షత్వమును విధించుచున్నది. ఈ గీయమములలో ఏది లేకున్నను పూర్వమందున్న విసర్గకు షత్వము రాదు.

విప్రః కుచిః కవిః.... (1-3-14) [ఇచట కకారముకంటె పూర్వమందు వసుః మయి వసుః పరో.... (3-2-10) లేదు. అట్లే వసుః తర్వాత విశ్వావసుః పర్యముష్ఠాత్ (8-1-8) కకారము లేదు.] [31]

32 సూత్రము:- నాధ్వరమిశ్వతోఽస్తర్జతో వివిశః పరుః పునః॥

త్రిభాష్య :- అధ్వరం.... ఏతేషాం విసర్జనీయా యథావిధిం స భజతే। యథా— యజ్ఞ....! అవిర్ని.... (8-2-4) ఇతి స్తోమః। అధ్వర విశేషాణాన్నివృత్తిః। అధ్వరమితి కిం? ఇన్ద్రా.. మహా....! కళాపకార (8-23)

ఇతి ప్రాప్తిః భూత....! పత్నీవే పతీ... (8-27) ఇతి ప్రాప్తిః యా....!
వివికురితి కిం? పరు....! పున....! కఖవకార.... (8-28) ఇత్యనయోః
ప్రాప్తిః

న, అధ్వరం విశ్వతః, అస్తః, జాతః, వివికుః పరుః, పునః
మణిప్రభ :-

విశ్వతః, అస్తః, జాతః, పరుః, పునః అను పదముల విసర్గకు కొన్ని ప్రత్యేక పరిస్థితులలో సత్వ శత్యములు పూర్వ సూత్రములచే ప్రాప్తించుచుండగ, వానిని నీ సూత్రముచే నిషేధించుచున్నారు. కాగ- “అధ్వరం” అను పదమును పూర్వమందు గల్గిన “విశ్వతః” అను పదము యొక్కయు; అస్తః, జాతః అను పదములయొక్కయు, వివికుః అను పదమును పూర్వమందు గల్గిన “పరుః” అను పదముయొక్కయు, ‘పునః’ అను పదము యొక్కయు విసర్గలకు, సత్వము కాని, శత్యము కాని ఎన్నడును రాదు.

ఉదా —

1 యజ్ఞమధ్వరం విశ్వతః పరిభూరసి (4-1-11). ఇచట విశ్వతః అను దానికంటె వకారము పరమగుటచే “అవిర్నిరదః....” (8-4) అను సూత్రముచే విసర్గకు సత్వము వచ్చును. కాని ఇచట ఈ పదమునకు పూర్వమందు “అధ్వరం” అని యున్నది గనుక విసర్గకు సత్వము నిషిద్ధము. ‘అధ్వరం’ కంటె భిన్నమగు పదము పూర్వమందున్నచో ఆ సూత్రముచే (8-24) విసర్గకు సత్వము వచ్చును. ఉదా— వో విశ్వతస్పరి.... (1-8-12) (విశ్వతః పరి). ఇది ప్రత్యుదాహరణము.

2 అస్తః మహాదేవ మస్తః పార్శ్వేన (1-4-6). ఇచట అస్తః తర్వాత వకారము పరమగుటచే కఖవకార.... (8-23) సూత్రముచే అస్తః యొక్క విసర్గకు సత్వము ప్రాప్తించుచుండగ ఈ సూత్రము నిషేధించుచున్నది.

3 జాతః భూతస్య జాతః పతిరేక అసీత్.... (4-2-8)

ఇచట “జాతః” అనుదాని విసర్గకు “పత్నీవే పతీ....” (8-27) అను సూత్రముచే సత్వము ప్రాప్తించుచుండగ ఈ సూత్రము నిషేధించుచున్నది.

4 వివితుః పరుః యా ఆవివితుః పరుఃపరుః.... (4-2-8)

ఇచట పరుఃపరుః అనునది సమాసము. ఇందు పూర్వపదము అవగ్రహ యగుచున్నది. దీని విసర్గకు ఐకారము వరమందుండుటచే కఖవకార.... (8-23) సూత్రముచే, ఆ విసర్గకు షత్వము వచ్చును. కాని ఈ 'పరుః' అనుదానికి పూర్వమందు "వివితుః" అని యున్నది. కనుక అట్టి పరుః యొక్క విసర్గకు షత్వము నిషేధింపబడెను. వివితుః కంటె భిన్నపదము పూర్వమందున్నచో ఆ విసర్గ షకారముగ మారును.

ఉదాహరణ— వయునా కృణోత పరుష్యరుః.... (4-8-3) అనునది ప్రత్యుదాహరణ.

5 పునః పునః పునర్వ్యస్మాత్.... (8-5-1) ఇచటను 'పునః పునః' అనునది సమాసమగుటచే, తొలి పునః యొక్క విసర్గకు కఖవకార.... (8-23) అను సూత్రముచే సత్వము వచ్చుచుండగ, ఈ సూత్రముచే నిషేధింపబడినది.

ఈ విధముగ విశ్వతః, అస్తః మొదలగు ఐదు పదములయొక్క విసర్గకు వేర్వేరు సూత్రములచే సత్వ, షత్వములు ప్రాప్తించుచుండగ ఈ సూత్రము నిషేధించుచున్నది. [32]

33 సూత్రము :- ధషవతి॥

త్రిభాష్య:- సాన్నిధ్యాదత్ర పరత్రచ న ఇర్థో లభ్యతే! ధశ్చ షశ్చ ధహీ తావస్మిన్త ఇతి ధషవత్! తస్మిన్తషపతి పదే పరభూతే సతి పూర్వో విసర్జనీయో యథా విహితం నాఽఽవద్యతే! యథా— బహి....! పురు....! ఉభ.... కఖవర.... (8-23) ఇతి ప్రాప్తిః! పరభూత ఇతి కిం? అధస్య....! ఋతస్య....॥

ధషవతి॥

మణివృథ :-

ఈ సూత్రములోనికి దీని తర్వాతి సూత్రములోనికి కూడ సాన్నిధ్య బలముచే పూర్వ సూత్రమునుండి 'న' (నిషేధవాచకము) వచ్చును. కాగ ఈ సూత్రములో— "వదాన్తమగు విసర్గకంటె వరమగు పదమందు ధకారము కాని మాత్రముగాని యున్నచో ష కారముగా మారును" అని

ప్రాప్తించు సత్య షత్వములు నిషేధించబడును— అని సూత్రార్థము. అయితే ఈ విసర్గకు పూర్వమందు “ష” అనిగాని, ధ అనిగాని యుండరాదు. అట్లున్నచో ఈ సూత్రముచే విధించబడిన నిషేధము ప్రవర్తించదు. కాగ పూర్వ సూత్రములచే వచ్చు సత్యమొ, షత్వమొ సిద్ధించును. ఈ విషయము ప్రత్యుదాహరణలనుండి తెలియుచున్నది.

ఉదాహరణలు —

- 1 బహిః పరిధిస్థంధాత్ (2-6-6)
- 2 పురుషః పురుషో నిధనమ్ (6-6-3)
- 3 ఉభయతః క్షౌర్యనతి (5-1-1)

పై స్థలములలో విసర్గకు సత్యమొ, షత్వమొ కలివకార....(8-23) సూత్రముచే ప్రాప్తించుచుండగ ఈ సూత్రము నిషేధించినది.

విసర్గకు పూర్వమందు ధకారముగాని, షకారముగాని ఉండరాదనుటకు ఉదాహరణలు —

అధస్పదం కృణుతే.... (4-7-13) [అధః పదం].

జ్యోతిష స్పతిమ్.... (1-5-11) జ్యోతిషః పతిమ్].

అధః, జ్యోతిషః అను స్థలములలో విసర్గకు పూర్వమందు ధకారము షకారముండుటచే, విసర్గకు షకారమొ, సకారమొ ప్రాప్తించినదే కాని, ఈ సూత్రముచే నిషేధించబడలేదు. [33]

34 సూత్రము :- పరివా పృవరః॥

త్రిథావ్య :- పరివా ప్ర ఏవం పరో విసర్జనీయో యథావిహితం నా౭౭ వద్యతే। రోచనా....। ‘వా’ ఇతి కిం? దివ....। తస్మా....। పేరితి హ్రస్వ గ్రహణం దీర్ఘస్యా పుష్పలక్షణమ్। యథో౭దధావరశ్చ.... (9-24) ఇతి దీర్ఘ గ్రహణం హ్రస్వస్యోప లక్షణార్థమ్। తర్హి పౌపూర్వశ్చ (7-7) ఇతి సూత్రం వ్యర్థమ్। ప్రశబ్దస్యా౭నువృత్తస్యైవ దీర్ఘోపలక్ష కత్వాత్। ఇతి చేదుచ్యతే। ప్రత్యక్ష గృహీతస్యైవోపలక్షకత్వం, నా౭నుకృష్టస్యేతి విజ్ఞే

స్త్రాతాన కృష్ణః। అత్ర తు పరివాప్రవర ఇత్యుపలక్షకత్వం భవతి। తథా సతీదమప్యదాహరణమ్। ఓహి... ॥

పరి వా। పృ। పరః॥

మడివ్రధ :-

ఈ సూత్రములోనికి పూర్వసూత్రమందు చెప్పినట్లు సూత్రము విరి నుంచి నిషేధవాచకమగు “న” అనునది వచ్చును. కాగ-విసర్గకు పరిమగ ‘పరి’ అను పదమున్ను దాని తర్వాత ‘వా’ అను వర్ణముతో ప్రారంభమగు పదమును ఉన్నచో ఈ విసర్గకు పూర్వ సూత్రములచే వచ్చు సత్వ, షత్వ ములు నిషేధించబడును. అట్లే ప్ర, ప్రౌ అను వర్ణములకు పూర్వమందున్న విసర్గకు కూడ షత్వ, సత్వములు ఈ సూత్రముచే నిషేధించబడెను.

ఉదాహరణ — I రోచనా దివః పరివాజేమ.... (4-2-11)

“పరి” తర్వాత ‘వా’ అనునది ఉండవలెను. అట్లు లేనిచో పరికి పూర్వమందున్న విసర్గకు షత్వ సత్వములు ప్రాప్తించును.

ఉదా — దివస్పరి ప్రథమమ్ (1-2-14). ఈ విధముగ “పరివా” అను దానికి ఉదాహరణమియ్యబడెను.

ఇకనిపుడు ప్ర, ప్రౌలకు ఉదాహరణలు.

తస్మాదితః ప్రదానం దేవాః... (2-2-9)

ఓహిః ప్రాదోవై మనుష్యః --- (6-1-1)

“దివః పరివాజేమ” అనుచోట దివః సహస.... (8-28) సూత్రముచే విసర్గకు సత్వము ప్రాప్తించు చుండగ, ఈసూత్రము నిషేధించుచున్నది.

తస్మాదితః ప్రదానం....; ఓహిః ప్రాదో.... అను స్థలములందు కలి పకార.. (8-23) సూత్రముచే విసర్గకు సత్వ, షత్వములు ప్రాప్తించు చుండగ ఈ సూత్రము నిషేధించుచున్నది

సందేహము: సూత్రమున ప్ర (పూర్వ) అని హ్రస్వమునే చెప్పెను. మరి ప్రౌ అను దీర్ఘము ఎట్లు గ్రహించబడెను?

ఈ సూత్రమందులి ప్ర అను హ్రస్వము ‘ప్రౌ’ అను దీర్ఘమునకు ఉప

లక్షణము. 'అథా' యను దీర్ఘముచే అథ అను హ్రస్వము గ్రహించిబడినట్లే (2-24), ఇచట వ్రా అను హ్రస్వముచే, ప్రా అను దీర్ఘము కూడ గ్రహించబడినది - అని సమాధానము.

సందేహము : బాగుంది. ఈ విధముగా సమాధానము చెప్పుకొనితనో మరియొక ఆవృత్తివచ్చును. సూత్రము 7-4 యందు ప్రహర్యమగు వదమందలి నకారమునకు ఉత్వము చెప్పబడినది. ప్రహస్య "ప్ర దీర్ఘ" "ప్రా" ను కూడా చెప్పగల్గినచో; "ప్రాపూర్వశ్చ (7-7) అను సూత్రము (దీర్ఘవిధానము) వ్యర్థమగును కదా?

ప్రప్రా (ప్రహస్యము కొని దీర్ఘముకొని) ఒకదానికొకటి ఉపలక్షణమని చెప్పితిమికద. ఇట్టి ఉపలక్షణత్వము కంఠరవేణ (ప్రత్యక్ష గ్రహీతమగు) చెప్పబడిన దానికే యగును. అంతియేకాని పూర్వసూత్రమునుండి అన్యదేశము చేసికొనిన వాని విషయమున ప్రవర్తించదు.

ఇక అనువృత్తి కంఠరవేణ చెప్పబడిన వదములకే యగునుకాని, తదుపలక్షణమగు వదమునకు వర్తించదు. 'ప్ర' అనునది 7-4వ మాత్రమున చెప్పబడినది. కనుక ఇది 7-8 సూత్రములోనికి అను వృత్తివచ్చినది. 'వన్' అనునది. 7-8 అందు మాత్రమే కలదు. కనుక అచట ప్రహర్యకమగు వన్ గురించి చెప్పబడినది. కాని అనువృత్తిగ వచ్చిన ప్ర, దాని యొక్క దీర్ఘ రూపమగు 'ప్రా' కు ఉపలక్షణము కాలేదు కనుక ఆ సూత్రము (7-8) ప్రాపూర్వక వన్ గురించి చెప్పలేక పోయెను. కనుకనే ప్రాపూర్వకమగు వన్ కొరకు ప్రత్యేక సూత్రమును వ్రాయు వలసి వచ్చెను. కనుక "ప్రాపూర్వశ్చ" అను సూత్రము వ్యర్థముకాదు.

ఈ విధముగ ప్రస్తుత సూత్రమందలి ప్ర (హ్రస్వము) ప్రా (దీర్ఘము) అను దానికి ఉపలక్షణమగుటచే "బహిః ప్రాజ్ఞే...." అనుచోట ఈ సూత్రము చేతనే షత్వము వారింపబడెను. [34]

35 సూత్రము:- ననిర్ద నిః॥

ప్రతిభావ్య :- నిరిత్యత విసర్జనీయస్య వ్యవరత్వేఽపి షత్వనిషేధో న భవతి
షత్వమేవ భవతి త్వర్థః ప్రాశ్నో....! అత్మ....!

న నిః (న నిః)

మట్టివభ:- పూర్వ సూత్రము (34)చే ప్రకు పూర్వమందున్న విసర్గకు షత్వ
ములు నిషేధించి ఐదవవి కద. కాని ఈసూత్రము “నిః” అను పదముయొక్క
విసర్గకు అవబాదను చెప్పించున్నది. కాగా “నిః అను పదము కంటే “ప్ర”
అని యున్నను విసర్గకు షత్వ నిషేధము లేదు”-అనగ షత్వము సిద్ధిం
చును-అని సూత్రభావము. ఉదాహరణ- ప్రాశ్నోనిః (6-4-10) అనుక్రమ
పాఠముయొక్క జటా పాఠమున

ప్రాశ్నోనిర్నిషా శ్చ ప్రాశ్నోనిః అని యున్నది. అచట
‘నిషాశ్చ’ అనునది ఉదాహరణ— ఇట్లే

అత్మనా వరా నిష్ప్రకృత శోచిషా....(6-4-10) అనుష్ఠలమున నిః వ్య....
ఉదాహరణ. ఇది త్రిభాషకారుల వివరణ.

వైదికాభరణ కర్తయగు గార్గ్యగోపాలుడి యుదాహరణలనెల్ల తిరస్కరించుచుండెను. అతని మతము ననుసరించి “నిష్పురీష” అను శాఖాస్త
రీయమగు పదము చెప్పబడినది. అచట ‘ని’ అనునది అవగ్రహ యగు
టచే 8-23 సూత్రముచే షత్వము ప్రాప్తించుచుండగ, భవవతి (8-33)
సూత్రము నిషేధించుచున్నది. కాని దీనికి పునః నిషేధమునకై ప్రస్తుత
సూత్రము చెప్పబడినది.

గార్గ్య గోపాలుని మతమున ఈ ప్రాతికాఖ్య వ్యక్తి పాఠములకే వర్తించును కాని వికృతి పాఠములకు వర్తించదు. అనగ సంహితా, వద, క్రమ పాఠములకే ప్రాతికాఖ్య వరిమితమగును. జటా, ఘన, రథ, మాల మొదలగు వికృతి పాఠములకు ప్రాతికాఖ్య సూత్రము వర్తించదు. కనుక వ్యక్త సూత్రమునకు (8-35) కాఖాంతర మందలి ఉదాహరణను చూపిరి.

ఇక సూత్రమందు ననిః, ననిః అను ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరిసమాప్తిని సూచించును. కాగా ఈ ఎనిమిదవ అధ్యాయము ముగిసెను. [35]

కృష్ణయజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు
 త్రిభాష్యరత్నానుసారము వేదులోప నామక
 సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “ మణిప్రభ ”
 అను ఆంధ్ర వివరణమున ఎనిమిదవ అధ్యాయము
 సమాప్తము.

— — —

అధ్యాయము 9

మిశ్రమ ప్రకరణము

1 సూత్రము:- ఈష్టపరోఽఘోషపరే లుప్యతే కాణ్డమాయనస్య॥

త్రుతివాక్య:- ఈష్టపరో విసర్గనీయః కాణ్డమాయనస్య మతే అవ్యతే। తస్మిన్నాష్టశ్చి అఘోషపరే సతి। చతు.... స్థాయు.... కాణ్డమాయన గ్రహణం విసర్గవర్ణమ్। అన్యేషాం మతే ఘోషవత్ప్రరేఽపి ఈష్టని విసర్గనీయో అవ్యతే। యథా— “అద్యు.... యే ... యో.... దాన...॥ ఏవం చ వికల్పాశ్రయణే నతి లక్షణాంతర గతం యేషు పదేషు లుప్యతే తాని పదాని వక్ష్యామ ఇతి వచనం సవళం భవతి।

ఈష్టపరో యస్మాదసాహష్టపరః। న ఘోషవాన్ అఘోషః। అసౌ పరో యస్మాత్ న తథోక్తః। తస్మిన్నఘోషపరే॥

ఈష్టపరః। అఘోషపరే, లుప్యతే। కాణ్డమాయనస్య ॥

మఠీప్రభ :-

ఈ సూత్రము విసర్గకు లోపమును విధించుచున్నది. ఈ సూత్రము లోనికి పూర్వాధ్యాయము (8)లోని 1-వ సూత్రమున చెప్పిన “విసర్గనీయః” అను అధికారము ప్రవర్తింపును. కాగ “విసర్గ ఈష్టనువరమందు గల్గి, దాని తర్వాత అఘోషవర్ణమును కల్గియున్నచో, అచార్య కాండమాయనుని మతమున ఆ విసర్గ లోపించును.” “కాండమాయనాదాద్యునిది ఈ మతము”ని చెప్పుటచే అతనికంటె ఇతరులు వేరల్లిప్రాయమును కల్గియున్నారని తెలియును. ఇక కాండమాయనుని మతమున ఉదాహరణలు —

చతు ప్రసాం కరోతి.... (1-1-8) [చతుః ప్రసామ్]

ఇచట విసర్గ తర్వాత సకారము ఈష్ట వర్ణము. తర్వాతనున్న తకారము అఘోష వర్ణము. కనుక సంహితయందు విసర్గ లోపించెను.

2 వాయవస్థో పాయవస్థ.... (1-1-1) [పాయవః స్థ]

కాండమాయనునికంటె భిన్నమగు వారి మతము న విసర్గకంటె ఈష్టవర్ణము, దానికంటె ఘోషవర్ణము ఉన్నచో ఆ విసర్గ లోపించును. ఉదాహరణలు—

1 అద్యు స్వాహ.... (1-7-13) [అద్యుః స్వాహ]

2 యే శుక్లా న్యుష్టమ్.... (2-3-1) [.... శుక్లాః న్యుః....]

3 హతసూనా స్వయం.... (2-2-8) [హతమానాః స్వయమ్]

4 మే వ్రజాన్యుః.... (2-2-8) [వ్రజాః న్యుః].

పై ఉదాహరణలలో విసర్గ తర్వాత సకారము ఊష్ణవర్ణము. దాని తర్వాత నున్న వకార, యకారములు హేష వర్ణములు. అయినను సంహితలో విసర్గ లోపించినది.

ఊష్ణవర్ణమనగ ఊష్ణవర్ణమును వంముగ గల్గిన అని అర్థము. హేష కానివి అహేష యగును. అహేషవరే అనగ అహేషవరే సతి అని సతి సప్తమ్యర్థమును గ్రహించవలెను.

ఇక ఈ సూత్రవ్యాఖ్యాన విషయమున వైదికభరణకర్త ఈ త్రిభాష్య రత్నకారుని మతమంగీకరించడు. అతడు కాండమాయునిని స్మరించుట కేవలము గౌరవార్థమే కాని మతాంతరమును లేక వికల్పమును సూచించుటకు కాదని చెప్పెను. మరియు వికల్పార్థమునే చెప్పుకొనినచో, అది పూర్వాచార్య మతమునకు వ్యతిరేకమై యుండవలెను. అనగ అహేష వర్ణము పరముగనున్నచో విసర్గ ఒకరి మతమున లోపించును. కాగ ఇతరు మతమున లోపించదని చెప్పవలెను. అంతియే కాని, విషయాంతరమును (అనగ అహేష ఉండగ లోపమని ఒకరు చెప్పగ, హేష వర్ణముండగ లోపమని ఇతరులు) చెప్పుట సరికాదు. లోపః శాకల్య స్య (పాణిని 8-3-19) అను సూత్రమున శాకల్యుని మతమున లోపము. అనగ ఇతరుల మతమున అలోపము అని చెప్పినట్లే ఇచట అలోపమునె చెప్పుకొనవలెను-అని వైదికభరణ కర్తయొక్క వాదన.

ఇది సరికాదు. మతాంతరమనగ కేవలము కార్యమందే వికల్పముండ నక్కరలేదు. కొన్నిచోట్ల విషయమందును వికల్పముండవచ్చును. లోపము అహేషవర్ణమున్నచో అగునని కొందరనగ, అట్లు కాదు లోపము హేషవర్ణమున్నచో కలుగునని కొందరనవచ్చు కద. కనుక ఇచట త్రిభాష్య రత్నకారుడు చెప్పినది బాగుండలేదని నిరసించుట యుక్తము కాదు. మరియు త్రిభాష్యరత్నకారుడు హేషవర్ణము పరముగ నున్నచో విసర్గకు లోపము కలుగనని చూపుచు ఇచ్చిన ఉదాహరణలలో, విసర్గ లోపమునకు హేష

వర్ణము కారణము కానిచో, ఆ లోవమెట్లు వచ్చెనో వైదికాభరణకర్త చూపవలెను కద. కాని అట్లు చూపలేదు. అచట లోవమును అతడు కూడ అంగీకరించెను. [1]

2 సూత్రము :- అఘోషపర స్తస్య సస్థాన మూష్మణామ్ ||

త్రిభాష్య:- అఘోషపరో విసర్జనీయ స్తస్య అఘోషస్య సస్థానమూష్మణాం భజతే|| య య కా.... అగ్ని.... ఉలూ.... అగ్ని.... య య పా....||

అఘోషపరః, తస్య, సస్థానమ్, ఉష్మణామ్ ||

మఠివృథ :-

విసర్గకు సస్థాన-ఉష్మత్వమును ఈ సూత్రము విధించుచున్నది.

అఘోషపరః=అఘోషవర్ణమును వరమందు కల్గిన విసర్గ తస్య=అయఘోష వర్ణముయొక్క, ఉష్మణాం=ఉష్మయొక్క; సస్థానమ్=సమానస్థానమును (హిందును). అనగ విసర్గ తర్వాత అఘోషవర్ణమున్నచో, ఆ విసర్గ ఆ అఘోషవర్ణ వర్ణీయమగు ఉష్మ వర్ణముగ మారును-అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :-

1 య య కామయేత.... (2-1-2) [యః! కామయేత]

2 అగ్నిశ్చమే.... (4-7-6) [అగ్నిః! చ!....]

3 ఉలూక శ్శశ.... (4-5-1) [ఉలూకః! శశః]

4 అగ్నిస్తే తేజః.... (1-1-10) [అగ్నిః! తే! తేజః!]

5 య య పావనా... (2-1-3) [యః! పావనా...]

కాగ, 1, 5 ఉదాహరణలలో విసర్గ కవర్ణీయ, పవర్ణీయ ఉష్మలుగ-అనగ, జిహ్వమూలీయోవద్మానీయములుగ మారినది. మిగిలిన వానియందు కర్మముగ శ, శ, స వర్ణములుగ మారినది [2]

3 సూత్రము :- న క్షపరః||

త్రిభాష్య :- క్షపరో విసర్జనీయః పూర్వపిధిం న భజతే|| యథా - మన

....! ఉభ....! ఘరా....! పూర్వ....! ధ్యో....! క్షకారస్య ఆఘోష వత్వా
ప్రాప్తిః!

న, క్షవరః॥

మడివ్రథ :-

పూర్వ సూత్రమున ఆఘోష వర్ణమనకు పూర్వమందున్న విసర్గకు
సస్థానోష్మవత్త్వము చెప్పబడినది కద. ఇక నిపుడీ విషయమున గల
భిన్నాభిప్రాయములను చెప్పుచున్నారు.

‘క్ష’ యను వర్ణమునకు ముందున్న విసర్గకు ఉష్మవత్త్వము రాదని
నిషేధము చెప్పబడినది. ఇచట విసర్గ తర్వాతనున్న ‘క’ కారము (క్ + ష =
క్ష) ఆఘోష వర్ణము కనుక పూర్వ సూత్రముచే ఆ విసర్గకు జిహ్వమూలీ
యత్వము (ఉష్మ) ప్రాప్తించు చుండగ ఈ సూత్రముచే నిషేధింపబడినది.
ఉదాహరణలు —

1 మనః క్షేమే.... (5-2-1)

2 ఉభయతః క్షూర్భవతి.... (5-1-1)

3 ఘనాఘనః క్షోభః.... (4-6-4)

4 పూర్వోద్వః క్షీయతే.... (3-1-7)

ద్యౌః క్షమ.... (3-1-7)

[3]

4 సూత్రము :- కవవర్గవరశ్చాగ్నివేశ్య వాల్మీకోః॥

త్రిభాష్య:- చకారో నిషేధ మాకర్షతి। అగ్నివేశ్య వాల్మీకోః శాఖినో
రాచార్యయోర్మతే కవవర్గవరః, వవర్గవరో వా పూర్వవిధిం నాఽఽవద్యతే॥
యః....! అగ్నిః....! కకారశ్చ వకారశ్చ కపా। తయోర్వర్గౌ కవవర్గౌ। తౌ
పరౌ యస్మాత్ప్రః తథోక్తః। ఏవం పర ఇతి కిం? మధు....! మన....!
అభ....! యస్సో....॥

కవవర్గవరః, చ, అగ్నివేశ్యవాల్మీకోః॥

మడివ్రథ :-

ఈ సూత్రమందలి చకారము పూర్వసూత్రమునుండి నిషేధవాచకమగు

“న”-ను అన్వాదేశము చేయును. అధికార సూత్రమునుండి (4-5) “విసర్జనీయః” అనునది కూడ వచ్చును. కాగ అపుడు “కవర్గపరః విసర్జనీయః ఆగ్నివేళ్యవాల్మీకోర్కతే పూర్వవిధిం (సప్తా నోష్ఠవత్త్వం) న భజతే-అని యగును.

కవర్గ పరః=క, షవర్గ- ఘోషపరః అని భావము. అనగ క, ఖ, వ, ఫ అను వర్ణములు. వీనిని పరమందుకల్గిన విసర్గ తద్వర్గీయోష్ఠవర్ణములుగ (జిహ్వమూలీయోపధ్యానీయములుగ) మార్చి, ఆగ్నివేళ్య వాల్మీకోర్కః=ఆగ్నివేళ్యని, వాల్మీకియొక్క అభిప్రాయము.

ఆగ్నివేళ్యుడు, వాల్మీకి యను వారిరువురు ఋషులు. వారు తైత్తిరీయ సంహితయొక్క భిక్షాఖ్యానవర్తకులు. అట్టివారి శాఖలందు “విసర్గ కంటె కవర్గీయ, షవర్గీయమగు ఘోష వర్ణములన్నవో పూర్వమందు విసర్గ మార్పు చెందదు.”-అని గ్రహించవలెను.

కాగ ఇతర వర్గీయాఘోష వర్ణములు విసర్గకంటె పరముగ నున్నచో, ఆ విసర్గ తద్వర్గీయోష్ఠవర్ణముగ మారునని వీరును అంగీకరించుచున్నార పూర్వవిధి యనగ రెండవ సూత్రమున చెప్పిన కార్యము. ఉదాహరణలు-

1 యః కామయేత.... (2-1-2) [యః! కామయేత]
సంహితాపాఠమున విసర్గ జిహ్వమూలీయముగ మారలేదు.

2 యః పాషానా.... (2-1-3) [యః! పాషానా....]

3 అగ్నిః పశురాసీత్.... (5-7-28) [అగ్నిః! పశుః....]

2, 3 ఉదాహరణలలో విసర్గ ఉపధ్యానీయముగ మారలేదు.

ఇక చ, ట, త వర్గీయాఘోష వర్ణములు విసర్గకంటె పరమగుచో విసర్గ సప్తానీయోష్ఠగ మారును. ఉదాహరణలు -

1 మధుశ్చమాధవశ్చ.... (1-4-14) [మధుః! చ! మాధవః! చ!]

2 అగ్నిష్టోమః.... [అగ్నిః! స్తోమః]

3 మనస్తత్త్వాయ.... (4-1-1) [మనః! తత్త్వాయ]

4 ఆశు శిశానః.... (4-8-4) [ఆశుః! శిశానః]

5 యస్సోమం.... (2-3-2) [యః! సోమం....]

[4]

5 సూత్రము :- ఉష్ణవర ఏవై కేషిమాచార్యాడామ్॥

ప్రతిభాష్య :- ఏకేషిమాచార్యాడాం మత ఉష్ణవర ఏవ విసర్గసీయః పూర్వవిధిం వ భజతే। యథా— అతు....! ఏవకారేణ కిం? మన....! య స కా....॥

ఉష్ణవరే, ఏవ, ఏకేషిమ్, ఆచార్యాడామ్॥

మణీక్షభ :-

ఈ సూత్రము మరియొక మతాంతర భావమును చెప్పుచున్నది. ఈ సూత్రములోని “న” అనునది పూర్వ సూత్రము (3, నుండి అనువృత్తి వచ్చును. కాగ

ఏకేషిమాచార్యాడాం (మతే) = కొందరు (భిన్న శాఖా ప్రవర్తకులగు) ఋషుల మతమున, విసర్గకంటె, ఉష్ణవరే ఏవ = ఉష్ణ వర్ణము పరముగు నపుడు మాత్రమే, న=ఆ విసర్గ సవర్ణియోష్ణ వర్ణముగ మారదని సూత్రార్థము. ఉదాహరణ —

1 అతుః శిశానః (4-8-4) [అతుః! శిశానః!]

2 యః సోమం వమితి.... (2-3-2) [యః! సోమం]

ఇచట విసర్గక ట శకార, సకారములున్నవి. కనుక విసర్గలో మార్పు రాదు.

సూత్రమున “ఏవ” అని చెప్పుటచే, ఉష్ణవర్ణములకంటె భిన్నమగు అఘోష వర్ణములు విసర్గకు పరముగ నున్నచో ఆ విసర్గ సప్థానీయోష్ణగే మారును. ఉదా :-

1 మధుశ్చ మాధనశ్చ... (1-4-14) [మధుః! వ]

2 మనస్తత్త్వాయ.... (4-1-1) [మనః! తత్త్వాయ]

3 య స్గ కామయేత.... (2-1-2) [యః! కామయేత].

వైదికాభరణకర్త ఈ సూత్రమును ఇంకొక విధముగ వివరించెను. అతని వ్యాఖ్యననుసరించి—“విసర్గకంటె ఉష్ణ వర్ణములు పరముగ నున్నచో ఆ విసర్గ తత్తదూష్ణ వర్ణముగ మారును”. అనగ ఉష్ణకంటె భిన్నమగు

అఘోషవర్ణము వరముగ నున్నను ఆ విసర్గకు సస్థానీయోష్మవత్సము రాదు. ఇది త్రిభాష్యరత్నకారుని వ్యాఖ్యకు పూర్తిగ భిన్నముగ నున్నది “కేషాం చిదాచార్యాణాం మతే ఉష్మణ్యేవ పరతః విసర్గనీయస్తస్త మూష్మాఙం యాతి తేన “ఏవశ్చస్తః తునం నః ఫాలాః; అనవగా ౫ కురుతే” ఇత్యాదౌ ఉష్మాదేవో న భవతి॥” అని వైదికాభరణము.

దీని తర్వాత చెప్పిన సూత్రమును - “న స్లాక్షి స్లాజాయణయోః” అను దానిని దీనికి వ్యతిరేకముగ నున్నట్లు వ్యాఖ్యానించెను.

వైదికాభరణుని మతములో 5వ సూత్రము (ఉష్మవర ....) 2 వ సూత్రమునకే అవవాద. ఈ 5వ సూత్రము అ 5-వ సూత్రమునకు మరల అవవాద. వీనికిని 4-వ సూత్రమునకు సంబంధము లేదు.

కాగ విసర్గకు సస్థానీయోష్మవత్సము కల్గుటకు మూడభిప్రాయములు చెప్పబడినవి. అందు వృధానముగ-

- 1 విసర్గకంటె అఘోషవర్ణమున్న చాలును. ఇక రెండవ యభిప్రాయము.
- 2 విసర్గ కంటె కవర్గీయ, వవర్గీయ భిన్నములగు అఘోష వర్ణములు మాత్రమే ఉండవలెను.
- 3 విసర్గకంటె ఉష్మభిన్నములగు అఘోషవర్ణములే యుండవలెను.

ఇకనిపుడు ఇంకొక మతాంతరమును చెప్పుచున్నారు.

[5]

6 సూత్రము:- న స్లాక్షి స్లాజాయణయోః॥

త్రిభాష్య:- కవవర్గవర ఉష్మవరశ్చ విసర్గనీయః స్లాక్షి స్లాజాయణ్యోః కాభినోః వక్షి న ఖలు పూర్వవిధిం భజతే। యః....! యః....! ఆశు....! ఏవం పర ఇతి కిం? మన....!

కవవర్గాది సూత్రత్రయమనిష్ఠమ్॥

న స్లాక్షి స్లాజాయణ్యోః ॥

మఠిపృథ :-

స్లాక్షి, స్లాజాయణుడు - వీరిరువురును తైత్తిరీయ సంహిత యొక్క భిన్నశాఖా ప్రవర్తకులు. కాదేని కృష్ణయజుర్వేదీయ భిన్నశాఖా ప్రవర్తకులు.

వీరి మతమును ఇప్పుడు వివరించుచున్నారు. త్రిభాష్యరత్నకారుల మతము ననుసరించి, ప్లాక్షి ప్లాక్షాయణలు పూర్వోక్త సూత్రద్యయమును కూడ తమ మతముగ నంగీకరించుచున్నారు. కాగ వీరి మతమున, — “విసర్గ కంటె వరముగ కవర్గీయ, కవర్గీయ, అహోష వర్ణములున్నను, ఊష్మ వర్ణములున్నను, ఆ విసర్గకు సస్థానీయోష్మవర్ణము ప్రాప్తించదు.” అవగ చ, ట, త వర్గీయా హోషలున్నే పూర్వమందున్న విసర్గకు సస్థానీయోష్మవత్సము వచ్చును. ఉదాహరణలు పూర్వ సూత్రములందివ్వబడినవె.

1 యః కామయేత....

2 యః పాషునా....

3 ఆశుః శికానః....

ఇవి కననర్గీయ, ఊష్మవరత్వములకుదాహరణలు.

ఇక మిగిలిన అహోష వర్ణములు వరముగ నున్నచో ఉదాహరణలు—

1 నమ స్తల్వాయ. .. (4-5-9) [నమః! తల్వాయ]

2 అగ్నిశ్చమే.... (4-7-6) [అగ్నిః! చ]

ఇంతవరకు త్రిభాష్యరత్నకారుని వ్యాఖ్యానుసారము ఈ సూత్రము వివరింపబడినది. మాహిషీయ వ్యాఖ్యయు నిట్లే యున్నది. కాని వైదికా భరణకారుడు— ప్లాక్షి ప్లాక్షాయణయోర్మతే ఊష్మవరో విసర్గనీయ ఊష్మాణం న యాతి. కింతు వ్రథమ ద్విత్వీయ సర ఏవ! నేదం సూత్రత్రయమిష్టమ్!— అని చెప్పెను. దీనిని బట్టి ఊష్మ వర్ణమును వరమందు గల్గిన విసర్గకు ఊష్మత్వము రాదు.

మొత్తముపై త్రిభాష్యరత్నకారుని మతానుసారము, విసర్గకు సస్థా నీయోష్మవత్సము కల్గు విషయమున నాల్గు భిన్నాభిప్రాయములున్నట్లు చెప్పబడినవి.

1 విసర్గకు అహోషవర్ణము వరముగనున్నచో ఊష్మత్వం వచ్చును.

2 కవర్గ, పవర్గలకంటె భిన్నమగు అహోషలున్నే ఊష్మత్వం వచ్చును.

3 ఊష్మవర్ణములకంటె భిన్నమగు వర్ణములు మాత్రమే వరముగనున్నచో ఊష్మత్వం వచ్చును.

4 కవర్గ, చవర్గ, ఉష్మలకంఠ భిన్నమగు అఘోషవర్ణములు వరముగ నున్ననే ఉష్మత్వం వచ్చును.

చివరగ మొత్తము మువ్వురు భాష్యకారులును, 4, 5, 6 ఈ మూడు సూత్రములను తిరిస్కరించిరి.

ఇంతటితో వివర్గకు సంబంధించిన విషయమును పూర్తిచేసి ఇప్పుడింకొక విషయమును చెప్పుచున్నారు. [6]

7 సూత్రము :- ఓకారమః సర్వోఽకారవరః॥

త్రిభాష్య :- “అః” సర్వో విసర్గనియః ఓత్వం భజతేఽకారవరః। అఃసర్వ ఇత్యకారేణ సహిత్యర్థః। ప్రే....! సం....! సో....! అఃసర్వ ఇతి కిం? సమిద్ధో అఽజన్నితి న సిద్ధ్యేత్। కింతు వర్ణస్య వికారలోపా.... (1-56) ఇతి విసర్గ నియ మాత్రస్య స్యాదోత్పత్త్యే। తతః ఓకారోకార వరః (10-7) ఇత్యేకారే కృతే, ఔకార అవమ్ (9-15) ఇత్యావదేశః। తథా సతి సమిద్ధావజ్ఞాన్నితి స్యాత్। యద్వా “స్వరవరో యకారమ్” (9-10) ఇతి యత్వం భవతి। తస్మింశ్చ “అప్యేతే త్వవర్ణపూర్వో యవకారౌ” (10-10) ఇతి యకారే అప్తే, “వరశ్చ వరశ్చ” (10-25) ఇతి కార్యాన్తరాన్తరసిద్ధేః సమిద్ధ అజ్ఞాన్నితి స్యాత్। తస్మాభూదితి “అఃసర్వ” ఇత్యుక్తమ్॥

ఓకారమ్, అః సర్వః, అకారవరః॥

మణివ్రథ :-

ఇంతవరకు చెప్పిన విధులు కేవల విసర్గకే చెల్లును. కాని ఇప్పుడీ సూత్రమున, దీని తర్వాత సూత్రమున చెప్పిన విషయము విసర్గకు ఆ విసర్గకు పూర్వమందుండెడి ‘అ’కారమునకు కూడ వర్తించును.

అకారవరః అకారమును (ప్రాస్యమును) పరమందు గల్గిన, అః సర్వః = (హ్రస్వ) అకార విసర్గలు, ఓకారం = ఓకారమును (భజతే = చెందును.) అనగ—“విసర్గకు పూర్వమందు, పరమందును హ్రస్వ అకారమున్నచో, పూర్వమందున్న అకారముతో కూడిన యీ విసర్గకు (ఈ రెండింటి స్థానమున) ఓకారము ఏకాదేశముగ వచ్చునని—సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు —

- 1 ప్రేద్ధో అగ్నే (4-6-5) [ప్రేద్ధః! అగ్నే]
 2 సమిద్ధో అజ్ఞాన్ (5-1-11) [సమిద్ధః! అజ్ఞాన్]
 3 సోఽబ్రవీత్.. (2-1-2) [సః! అబ్రవీత్].

ఈ సూత్రము “రేఫమేతేషు” (8-6); “అథస్వర వరో యకారమ్” (9-10) అను సూత్రముల కవవాదము.

సూత్రమునందు “అః సర్వః” (పూర్వమందున్న అకారముతో సహా ఓసర్గ) అని స్పష్టముగ చెప్పుట అవసరము. అట్లు చెప్పనిచో, “వర్ణస్య వికారలోపా” (1-56) అను సూత్రముచే కేవలము విసర్గకు మాత్రమే ఓకార ముదేశముగ వచ్చును. అట్లు గుచో అకారముకంటె వంముగనున్న ఓకారము ఔకారమగును (10-7). కాగ ఔకార ఆవమ్ (0-15) అను సూత్రముచే ఆవాదేశము. ఆ స్థితిలో “అథస్వరవరో యకారమ్” (9-10) అను సూత్రముచే యత్వం వికల్పంగ ప్రాప్తించును. ఈ రకంగ ఇంకను (10-19), (10-25) సూత్రములు ప్రవర్తించగ “సమిద్ధ అజ్ఞాన్” అను దుష్టరూపమేర్పడును. కనుక ఈ స్థితిని వారించుటకై సూత్రమున “అకార విసర్గల స్థానమున” ఓకారమేకాదేశముగ అని స్పష్టముగ చెప్పెను. [7]

8 సూత్రము :- ఘోషవత్పరశ్చ

త్రిభాష్య :- చకార ఓకారముఃపర్వ చాన్వాదిశతిః। అః సర్వో ఘోషవత్పర ఓత్వం భజతే। యథా— మానో....। నను విధౌ సమానే వృథక్కరణమనర్థక మితి చేత్ ఉత్తర సూత్రే “తు” శబ్దవ్యాఖ్యానేన స్పష్టికరిష్యత ఇతి పరిహారః॥

ఘోషవత్పరః, చ॥

మణిప్రభ :-

సూత్రమందలి “చ”కారము పూర్వసూత్రమునుండి “ఓకారమ్, అస్వర్యః” అను రెండు పదములను ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ— “అకారమును పూర్వమందు కల్గిన విసర్గకంటె ఘోష వర్ణము వరముగ నున్నచో, ఆ అకార విసర్గల స్థానమున ఓకారమేకాదేశముగ వచ్చును— అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణ —

మానో మిత్రో వరుణః.... (4-6-8) [మానః మిత్రః వరుణః]

అయితే ఒక చిన్న సందేహము. 7; 8 సూత్రములలో చెప్పిన విధి యొక్కటియే కద, ఈ రెండింటిని కలిపి ఒకే సూత్రముగ వీల చెప్పలేదు. నిజమే. కాని ఉత్తర సూత్రములోనికి కేవలము “ఘోషవత్సరః” అనునది మాత్రమే అనువృత్తి రావలెను. ఈ విషయమునా సూత్రవ్యాఖ్యలో వివరింపబడినది అని భాష్యకారులు చెప్పిరి. [8]

9 సూత్రము :- అనర్థపూర్వస్తు లుప్యతే॥

తీర్థాష్య :- అవర్ణపూర్వో ఘోషవత్సరస్తు విసర్జనీయో లుప్యతే॥ ప్రాప్య పూర్వస్య ఓకార ఏవ దీర్ఘపూర్వస్య, ప్లుతపూర్వస్య చ లోపః॥ యథా — దేవా....! విచి....! ఓకారమస్పర్శ్యోఽకారవరః (9-7) ఇత్యకార వరత్వం వ్రత్యక్షం తు శబ్దేన నివర్త్య ఆనుమానికం ఘోషవత్సరత్వం పరిగృహ్యతే సాంనిధ్యాత్॥ అస్యో అనువర్తనమేవాఽభీష్టమైతి పూర్వసూత్రద్వయస్య వృధకృతం॥

అవర్ణపూర్వః॥ తు॥ లుప్యతే॥

మణివృథ :-

ఈ సూత్రమందలి “తు” శబ్దము పూర్వ సూత్రమునుండి “ఘోషవత్సరః” అనుదానినన్వాదేశము చేయును. అధికార సూత్రబలముచే “విసర్జనీయః” అనునది యీ సూత్రమున కూడ వర్తించును. కాగ “అవర్ణమును పూర్వమందును, ఘోషవత్తగు వర్ణమును వరమందును కల్గిన విసర్గ లోపించును” — అని సూత్రార్థము. “అః” అని పూర్వసూత్రమందు (7) చెప్పబడే అది ప్రాప్య అకారమని తెలియును. కనుక ఈ సూత్రమందు అకారమనగ దీర్ఘ, ప్లుతాకారములనే గ్రహించవలెను. ఉదాహరణలు —

1 దేవా గాతువిదః (1-1-13) [దేవాః గాతువిదః]

2 విచిత్ర్య సోమాశి న.... (6-1-9) [సోమాశిః న]

సూత్రమందలి తు శబ్దము వ్రత్యక్షమగు “అకారవరః” అనుదానిని వారించి; అనుమానికమగు “ఘోషవత్సరః” అనుదానిని మాత్రము పూర్వి

సూత్రము (8) నుండి అన్వాదేశము చేయును. అందుకొరకే 7, 8 సూత్రములను పేర్కొనుటగా చెప్పిరి. [9]

10 సూత్రము :- అథ స్వరపరో యకారమ్॥

త్రిశాష్ట్య:- అథశబ్దోఽధికారార్థః, స్వరః పరః యస్మాదసౌ స్వరపరః। ఇత ఉత్తరం యమచ్యతే స్వరపర ఇత్యేవం తత్తనిమి త్తత్వేన, అధిక్యతం వేది తవ మ్। సాన్నిధ్యాదవర్ణపూర్వ ఇతి లభ్యతే। స్వరపరో విసర్జనీయః అవర్ణపూర్వో యకారమావద్యతే। యథా— అప.... తా.... అన్వా.... స్వరపర ఇతి కిమ్; అపో.... అవర్ణపూర్వ ఇతి కిమ్; అగ్ని....॥

అథ, స్వరపరః, యకారమ్॥

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రమందలి అథశబ్దము అధికార వాచకము. అనగ చెప్పబోవు సూత్రములందు “స్వరపరః” అని అనువృత్తమగును. ఈ స్వరపరత్వము చెప్పబోవు కార్యమునకు నిమిత్తమగును. ఈ సూత్రములోనికి సాన్నిధ్య బలముచే “అవర్ణపూర్వః” అనియు; అధికారసూత్రము (8-5) నుండి “విసర్జనీయః” అనునదియు అనువృత్తమగును. కాగ- “అవర్ణమును పూర్వ మందుకల్గిన విసర్జకంబై స్వరము (అచ్చు) పరముగనున్నచో, ఆ విసర్జకు యకారమాదేశముగ వచ్చును-” అని సూత్రార్థము. ఇచట స్వర శబ్దము అచ్చును చెప్పను. పరమందు అవర్ణమున్నచో జరుగు కార్యము సూత్రము-7 నందు చెప్పబడినది.

ఉదాహరణలు —

1 అప ఉండస్తు జీవసే....(1-2-1) [అపః ఉండస్తు— అపయ ఉండస్తు
అప ఉండస్తు]

ఇచట యకారము వక్ష్యమాణమగు “అవర్ణపూర్వో యకారో” (10-19) అను సూత్రముచే లోపించగ అప ఉండస్తు అని అయెను.

2 తా అబ్రువన్ (2-3-5) [తాః అబ్రువన్— తాయ్ అబ్రువన్ తా
అబ్రువన్]

3 అన్వారథ్యాః ఇతి (6-3-8) [అన్వారథ్యాః; ఇతి]

సూత్రమున స్వరపరత్వముగిలేనిచో 'అపో వరుడన్య' అను రూపము సిద్ధించదు. అట్లే 'అవర్ణపూర్వ'కమని చెప్పబడచే "అగ్నిరేకాక్షరేణ" అను రూపము సిద్ధించినది.

ఈ సూత్రముతో విసర్గకు సంబంధించిన కార్యములు సమాప్తములై నవి. ఎనిమిదియవ అధ్యాయమున బదివ సూత్రముచే చెప్పబడిన "అథ విసర్జనీయః" అను అధికారము ముగిసెను. ఇకనిపుడు వేరు విషయము ప్రస్తావించబడును. [10]

11 సూత్రము :- ఏకారోఽయమ్॥

ప్రతిభాష్య:- విసర్జణో విసర్జనీయః। ఇదమిదానీ ముచ్యతే। స్వరపరః పదాంత ఏకారోఽయమితి విశారమావద్యతే॥ ఇమ... । త... ॥

ఏకారః, ఆయమ్॥

మడివ్రథ :-

ఈ సూత్రములోనికి స్వరపరః అనునది అధికార సూత్రము నుండి (9-10) లభించును. కాగ— "స్వరమును పరమందుకల్గిన పూర్వ పదాంత మందలి ఏకారము "అయ్" అను వికారమును పొందును. లేదా ఏకారము నకు "అయ్" అనునది అదేశముగ వచ్చును.

ఉదాహరణ : ఇమ ఏవాఽస్మై.... (2-4-10) [ఇమే ఏవ— ఇమయే ఏవ —ఇమ ఏవ....]

ఇచట 10-19 సూత్రముచే యకారము లోపించును. కాగ ఇమ ఏవ అని అగును.

2 త ఏనం భిషజ్యంతి (2-4-10) [త ఏనమ్— తయే ఏనమ్—త ఏనమ్ [11]

12 సూత్రము :- ఓకారోఽవమ్॥

ప్రతిభాష్య:- స్వరపరః పదాంత ఓకారోఽవమితి విశారమావద్యతే। యథా — విష్ణవేహీదమ్॥

ఓకారః, అవమ్ ॥

మడివ్రభ :-

వదా న్తమగు ఓకారముకంటె అచ్చు వరముగ నున్నచో, ఆ ఓకారము “అవ్”గ మారును. : ఉదాహరణ —

విష్ట వేహీదమ్.... (2-4-12).

విష్టో ఏహి ఇదమ్ — విష్టవ్ ఏహి ఇదమ్ — విష్టవేహీదమ్॥

[12]

13 సూత్రము :- నాకారపరౌ ॥

త్రిభాష్య :- ద్వివచన సామర్థ్య గ్రహీతావేకారౌకారౌ అకారపరౌ పూర్వవిధిం ని ప్రాప్నుతః। యథా— మా.... సంత.... తే.... ఇత్యాదావేకారోఽయమ్ (9-11); ఐవ్యతే త్వకార ఏకారౌకార పూర్వః (11-1); ఇతి సూత్ర ద్వయం ప్రసక్తమ్। తత్రాఽపి పూర్వత్వాత్ప్రబలిం యత్వవిధిం నిషేద్ధు మయ మంత్యుః। అకారః పరో యాభ్యాం తావకారపరౌ॥

స, అకారపరౌ ॥

మడివ్రభ :-

సూత్రమందలి “అకారపరౌ” అను ద్వివచన సామర్థ్యముచే పూర్వ సూత్రములందు కార్యభాక్తులుగ చెప్పబడిన ఏకార, ఓకారములు గ్రహింప బడును. కాగ “అకారమును వరమందు కల్గిన వదా న్తమందలి ఏకారము, లేదా ఓకారము క్రమముగ అయ్; లేక అవ్ గ మార్పు పొందదు” అని సూత్రార్థము. అనగ ఆ ఏకారౌకారములు అట్లే యుండును.

ఉదాహరణ —

1 మా తే అస్యామ్ (1-5-1?)

2 సమిద్ధో అజ్ఞాన్ (5-1-11)

3 తే అబ్బువన్ (2-5-1).

పూర్వ సూత్రములందు “అచ్చు పరమైనచో” అని చెప్పబడిన పై యుదాహరణలందు ఏకార, ఓకార స్థానములందు అయ్, అవ్ లు ప్రసక్తమగు

130

తైత్తిరీయ పౌర్ణిమి

చుండగ ఈ సూత్రముచే నిషేధము చెప్పబడినది. ఇప్పుడివట ఈ నిషేధమును చెప్పనిచో పదకొండవ అధ్యాయమున చెప్పిన సూత్రము “ఏకార ఓకారములకంటె వరముగు అకారము లోపించును” (1-1). అనునది ఈ పూర్వ సూత్రములకంటె (11, 12) వరము కనుక, అది ఈ సూత్రములకంటె బలహీనమగును. కనుక ఈ 11, 12 సూత్రములే “తత్ర పూర్వం పూర్వం ప్రథమమ్” (5-3) అను సూత్రముచే ప్రవర్తించగ, ఆ 11-1 వ సూత్రము వ్యర్థమగును. కనుక ఆ సూత్రమునకు (11-1) సార్థక్యమును కూర్చుటకై ఇవట నీ నిషేధ సూత్రము చెప్పబడినది. [13]

14 సూత్రము :- ఏకార ఆయమ్ ||

త్రిశాష్ట :- స్వరపరః పదాస్త్ర ఏకార ఆయం ఏకార మాపద్యతే యథా — అసౌ....|| (7-5-5).

ఏకారః, ఆయమ్ ||

మణిప్రథ :-

పూర్వపదాస్త్రమందున్న ఏకారముకంటె స్వరము వరముగ నున్నచో ఆ ఏకారము “ఆయ్” గ మార్పు చెందును. ఉదాహరణ —

అసౌమహై ఏవ — అసౌమహాయ్ ఏవ — అసౌమహా ఏవ ఇవట యకారమునకు 10-13 సూత్రముచే లోపము వచ్చినది. [14]

15 సూత్రము :- ఔకార ఆవమ్ ||

త్రిశాష్ట :- ఔకారః పదాస్త్రః స్వరపర “ఆవమ్” ఏకారమాపద్యతే యథా — అహ్ అనదతా....|| (5-6-1).

ఔకారః, ఆవమ్ ||

మణిప్రథ :-

పూర్వపదాస్త్రమందున్న ఔకారముకంటె స్వరము వరముగ నున్నచో,

ఉదాహరణ :

అహో అనదతా — అహో అనదతా — అహో అనదతా
ఇచట వకారము 10-19 సూత్రముచే తోపించినది. [15]

16 సూత్రము :- ఉకారోఽపృక్తః ప్రకృత్యా వకారోఽస్తరే ॥

ప్రతిభాష్య :- అపృక్త సంజ్ఞక ఉకారః స్వరవరః ప్రకృత్యావతిష్ఠతే। అవి
కృతో భవతీత్యర్థః। ఉకార స్వరయోరస్తరే వకారశ్చాగమో భవతి॥
యథా— స.... అదన్తి.... అపృక్త ఇతి కిం; స్వ.... ఉకార ఇతి కిం;
భక్షే....

ఉకారః, అపృక్తః, ప్రకృత్యా, వకారః, అస్తరే॥

మండిప్రభ :-

ఈ సూత్రములోనికి పదవ సూత్రము నుండి (9-19) “స్వరవరః”
అనునదప్రసక్తమగును. అపృక్తమవగనేహో 1-54వ సూత్రమున “పద
సంజ్ఞ కల్గిన ఏకాక్షరమ”ని చెప్పబడినది. కాగ “అపృక్తమగు ఉకారము
కంటె స్వరము వరమైనచో అచట ప్రకృతి భావమే యుండును. మరియు
అ ఉకార, స్వరములకు మధ్యగ వకారమాగమముగ వస్తున్న” — అని
సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు —

1 స ఉచేక సంశ వర్తనిః.... (4-3-3) [వః, ఉ, ఏకవంశవర్తనిః]

2 అదన్త్యచేవాఽస్య మనుష్యాః (2-3-7) [అదన్తి, ఉ, ఏవ....]

సూత్రమున “అపృక్తమగు” అను విశేషణములేనిచో, “ప్రవృత్త్యా యు
దేవ” (9-5-4) [సు అవత్త్యా య] అను స్థలమున ప్రకృతి భావము, వకా
రాగమము ప్రసక్తములగును. కనుక వీనిని వారించుటకై “అపృక్తమగు
ఉకారమ”ని చెప్పబడెను.

ప్రకృతిభావము అపృక్తమగు ఉకారమునకే చెల్లునుగాని అపృక్తము
లగు ఇతర వర్ణములకు వర్తించదు. భక్షేఽహి — భక్ష అ ఇహి. [16]

17 సూత్రము :- స తత్తస్మాత్సాహితః ॥

నాఁడైవోతి॥ ప్రకృత్యాఽవస్థానం వకారశ్చ నభవతిత్యర్థః॥ తద్.....
తస్మా.....॥ ఇవర్ణోకారో యవకారమ్ (10-15) ఇతి దశమేఽస్య విధిర్వక్ష్యతే॥
తత్తాస్మాత్సాహిత ఇతి కిం? తత్..... తస్మా.....॥

న, తత్, తస్మాత్, సాహితః॥

మణిప్రభ :-

పూర్వ సూత్రమునుండి అవృత్తః, స్వరపరః, ఉకారః అనునవి ఈ సూత్రములోనికి వచ్చును. పూర్వ సూత్రమందు చెప్పిన “ప్రకృత్యా వకారోఽస్తరే” అను కార్యమునకు ఈ సూత్రము నిషేధము చెప్పుచున్నది. సంహితా పాఠమునందు, అవృత్తమగు ఉకారమునకు పూర్వమందు “తత్,” లేక “తస్మాత్” అను పదమున్నచో, పరమందు స్వరమున్నను, ఆ ఉకారమునకు ప్రకృతి భావముండదు. మరియు వకారాగమము కూడ ఉండదు. - అని సూత్రభావము. అనగ పూర్వ సూత్రము క్రమాది పాఠములందును, సంహితా పాఠములో అవృత్త ఉకారమునకు పూర్వమందు తత్ అని కాని, తస్మాత్ అనిగాని లేనపుడే ప్రవర్తించును. ప్రస్తుత సూత్రమున కుదాహరణలు —

1 తద్వాహురుత్సృజ్యమ్.... (7-5-7).

తత్ ఉ అహః.... — తదు అహః.... — తద్వాహుః....

2 తస్మాద్వాశ్యమ్.... (8-1-11).

తస్మాత్ ఉ ఆశ్యమ్ — తస్మాదు ఆశ్యమ్ — తస్మాద్వాశ్యమ్.

ఇవట ఉకార అకారములకు సంధి 10-15వ సూత్రముచే విధింపబడినది. సాంహితమనగ “సంహితాపాఠము నందున్న” అని భావము. సాంహితః అని చెప్పుటచే ఈ సూత్రము క్రమపాఠమున ప్రవర్తించదు. అవట పూర్వ సూత్రముననుసరించియే మార్పులు జరుగును. [17]

18 సూత్రము :- హ్రస్వపూర్వో జకారో ద్వివర్ణమ్॥

త్రిభాష్య :- స్వరపూర్వో జకారః పదాంతవర్తి హ్రస్వపూర్వో ద్వివర్ణం భజతే॥ యథా — న్యజ్జేజ్..... తం.....॥ హ్రస్వపూర్వ ఇతి కిం? పరా.....॥

స్వరవర ఇతి కిమ్: సద్భ....! ప్రత్య....! హ్రస్వపూర్వో యస్మాదస్మా హ్రస్వ
పూర్వః! ద్భయోర్భర్తయోః సమాహారః ద్వివర్ణమ్॥

హ్రస్వపూర్వః జకారః ద్వివర్ణమ్ ॥

మఱివగ్రథ :-

ఈ సూత్రముతోనికి “స్వరవరః అనునది అధికార సూత్రము నుండి
వచ్చును. హ్రస్వపూర్వమనుటచే పూర్వమందును స్వరమే యుండవలెను.
కాగ— “పదాంతమందలి జకారమునకు పూర్వమందు, వరమందును అచ్చు
యున్నచో, ఆ జకారమునకు ద్విత్వము వచ్చును— అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ —

1 న్య జ్ఞ గ్నిః.... (5-5-3) [న్యజ్ఞే అగ్నిః]

2 ద ధ్య జ్ఞ పిః.... (6-1-3) [దధ్యజ్ఞే ఋషిః]

“హ్రస్వమును పూర్వమందుకల్గిన” అని చెప్పబడిన “పరాజ్ ఆ ప ర్తతే”
(3-1-3) అనుచోట జకారమునకు ద్విత్వము వారిధివబడినది.

“స్వరము వరమందున్నచో” అని చెప్పబడిన “సచ్చజ్ క సమానైః
స్యాత్ (2-2-8) అనుచోట జకారమునకు ద్విత్వము నిషేధించబడెను. సద్భజ్
సమానైః అనుచోట జకారమునకు పూర్వమందు హ్రస్వమున్నను, వర
మందు హల్లు యుండుటచే జకారమునకు ద్విత్వము రాలేదు. కాని సూత్రము
5-22; 14-12 సూత్రములచే జకారము తర్వాత కకారము లేక జకారము
వచ్చును. కనుకనె ప్రత్యజ్ క (ఖే) షడహః.... (7-4-2) అని సిద్ధించును.

[18]

19 సూత్రము :- నకారశ్చ॥

త్రిభాష్య:- చకారః పూర్వ నిమిత్తం ద్విత్వం జాన్వాదికతి హ్రస్వపూర్వో
నకారో ద్వివర్ణం భజతే స్వరవరః! గేర్....! అబ్ర....! ఏవం వర ఇతి కిం
నిర....! ఓమ....॥ ఏవం పూర్వ ఇతి కిం యా....! విద్వా....॥

నకారః! చ॥

మఱివగ్రథ :-

ఈ సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమున చెప్పబడిన నిమిత్త

ములను, ద్విత్వమును ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ
“హ్రస్వమును పూర్వమందు కల్గిన వదాస్త్ర నకారము తర్వాత స్వర వర్ణ
మున్నచో, ఆ నకారమునకు వంహితయందు ద్విత్వము వచ్చును” — అని
సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు: 1 నిర్వపన్నిస్త్వాయ.... (2-4-2) [నిర్వపన్ ఇస్త్వాయ]

2 అబ్బవన్నుభవత్.... (1-5-1) [అబ్బవన్ ఋభవత్]

నకారము తర్వాత స్వరము వరమై యుండవలెనని చెప్పబడే నిర్వ
వన్యాన్యేవ పురస్తాత్.... (2-4-1) [నిర్వపన్ యాని ఏవ....] — అను స్థల
మున నకారమునకు ద్విత్వము వారించబడినది. ఇట్టి ఓమస్వతీ తేఽస్మిన్....
(2-8-8) [ఓమన్ వతీతే అస్మిన్] అను స్థలమున కూడ నకారమునకు
ద్విత్వము వారించబడినది.

నకారమునకు పూర్వమందు హ్రస్వముండవలెనని చెప్పబడే “యా
నగ్నయోఽన్యతస్యస్త్ర” (3-2-8) [యాన్ అగ్నయః] — అను స్థలమున
“యాన్” వదాస్త్రమందలి నకారము దీర్ఘమును పూర్వమందు కల్గియుండు
టచే ద్విర్భావము నొందలేదు. కనుక ఇట్టి ప్రయోజనముల నపేక్షించియే
సూత్రమున “హ్రస్వపూర్వమగు, స్వరవరమగు” అను విశేష నిమిత్తమే
చెప్పబడెను. [19]

20 సూత్రము :- అనితిపరో గ్రహోఖ్య, యాజ్ఞాపృష్ఠ్య హిరణ్య
వర్ణి యేష్యికారోకారపూర్వో రేఫమాకార పూర్వస్తు యకారమ్॥

తిర్థావ్య :- గ్రహోఖ్యాదిమ విషయేష్యికార పూర్వ ఉకారపూర్వోవా చకా
రాకృష్టో నకారోఽనితి పర ఇతి వ్యతిరిక్త స్వరవరో రేఫమావద్యతే॥ అకార
పూర్వశ్చేద్యకారమ్:

గ్రహోనామ చతురోఽనువాకాన్ (చతురోఽన్వాసువాకాన్) వర్ణయిత్వా
ఽఽదదే గ్రావా.... (1-4-1) ఇతి ప్రశ్నః॥ అగ్నికాణ్డస్యాద్యం ప్రశ్నద్యయ
ముత్తమానువాకవర్ణం “ఉఖ్యం” అఖ్యాయతే॥ ఉక్తా యాజ్ఞాః సమిద్ధి
కామ్ (4-4-12). సమిద్ధో అజ్ఞాన్ (5-1-11), గాయత్రీ (5-2-11), కస్త్య

(3-2-12) జీమాతస్య (4-6-8), యదక్రస్థః (4-6-7); మానోమిత్రః (4-6-8) యే వాజినమ్ (4-6-9) అగ్నిర్మన్వే (4-7-15) ఇత్యనువాకనవకం పృష్ఠ్యమితి వక్యతేః హిరణ్యవర్ణా.... (3-8-1) ఇత్యనువాకో హిరణ్య వర్ణియః।

గ్రహే యథా — జహి....! మరు....! ఉఖ్యే — యే....! మధు....! యాజ్ఞాను — ఋతూఁ....! అమ....! పృష్ఠ్యే — శత్రూఁ....! ఇమ....! హిరణ్య వర్ణియే — అగ్ని....! సర్వా....!

అనితి పర ఇతి కిం? అభ్య....! ఇదా....! గ్రహదిష్వితి కిం? త్రీన్....! నతూ....! కాన్....! ఇతిః పరో యస్మాదసౌ ఇతి పరః। నేతి పరోఽనితి పరః।

అనితి పరః। గృహోఖ్యయాజ్ఞాసృష్ఠ్య హిరణ్యవర్ణియేషు॥

ఈకారోకారపరః। రేఫమ్, ఆకారపూర్వః। చ, యకారమ్॥

మఱివ్రథ :-

ఈ సూత్రమందలి 'చ'కారము పూర్వ సూత్రముల నుండి నకారః, స్వరపరః అనువానిని ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ- "గ్రహ, ఉఖ్య, యాజ్ఞా, పృష్ఠ్య, హిరణ్యవర్ణియ, - ఈ అనువాకములందు, ఈకార, ఈకారములలో నొకదానిని పూర్వమందు కల్గియున్న పదాంత నకారముకంటె అనార్థమగు "ఇతి" అను పదముకంటె భిన్నమగు స్వరాది పదమున్నచో ఆ నకారము రేఫగ మారును. నకారముకంటె పూర్వమందు "ఆ" కారమున్నచో ఆ నకారము యకారముగ మారును" అని సూత్రార్థము.

గ్రహ సంజ్ఞ గల్గిన అనువాకములు మొత్తం 42 కలవు. వ్రథమకాండ యందలి నాల్గవ ప్రశ్నలో చివరి నాల్గ అనువాకములు మినహాయించి మిగిలిన 1 నుంచి 42 అనువాకములు. (1-4-1 నుంచి 1-4-42).

ఉఖ్య సంజ్ఞ కల అనువాకములు: అగ్ని కాండయందలి వ్రథమ ప్రశ్నలోని మొదటి పది అనువాకములు; ద్వితీయ ప్రశ్నలోని మొదటి పది అనువాకములు. (4-1-1 to 10; 4-2-1 to 10).

యాజ్ఞ సంజ్ఞ గల అనువాకములు: వ్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ ప్రశ్న

లందలి చివరి అనువాకములు; నాల్గవకాండలో మొదటి మూడు ప్రశ్నలలో చివరి అనువాకములు; రెండవ కాండలోని ఆరవ ప్రశ్నయందలి పదకొండవ అనువాకము. కాగ మొత్తము ఇరువదిమూడనువాకములు.

వృష్టిస్థానువాకములు : ఈ క్రింద చెప్పబడిన పదములతో ప్రారంభమగు అనువాకములు —

1 సమిద్దికామ్... (4-4-12); 2 జీమూతన్య.... (4-6-6) 3 యద కృష్టః.... (4-6-7) 4 మానోమిత్యః.... (4-8-8) 5 యే వాజినమ్.... (4-8-9); 6 అగ్నేర్మనై.... (4-7-15); 7 సమిద్ధో అజ్ఞాన్.... (5-1-11) 8 గాయత్రీ.... (5-2-11); 9 కస్త్యో.... (5-2-12) ఈ తొమ్మిది అనువాకములు వృష్టిస్థానువాకములు.

హిరణ్య వర్ణియానువాకము : హిరణ్య వర్ణాః ... (5-6-1) అను పదములతో ప్రారంభమగు అనువాకము.

పైన చెప్పబడిన అనువాకములలోని మంత్రములలో ఈకార, ఊకార పూర్వమగు పదాంత నకారము అవార్తమగు “ఇతి” అను పదముకంటె, భిన్నమగు స్వరాదిపద పరమగుచో రేఫగ మారును. అకార పూర్వమగుచో యకారముగ మారును — అని తెలియవలెను. ఉదాహరణలు —

1 గ్రహసంజ్ఞక మంత్రములనుండి —

- 1 ఐహి శత్రూఁ రవమృధోనుదన్య.... (1-4-42) [శత్రూన్ అవ]
- 2 మరుత్వాఁ ఇన్ద్రో వృషభః... (1-4-19); [మరుత్వాన్ ఇన్ద్రో— మరుత్వాయే ఇన్ద్రో.] ఇవట యకారము 10-19 సూత్రముచే లోపించగ “మరుత్వాఁ ఇన్ద్రో....”.

2 ఉఖ్య మంత్రములనుండి —

- 1 యేవా వసస్పతీఁ రను ... (4-2-8) [వసస్పతీన్ అను]
- 2 మధుమాఁ అస్తు సూర్యః (4-2-9) [మధుమాన్ అస్తు — మధుమాఁ అస్తు ...— మధుమాఁ అస్తు].

3 యాజ్య మంత్రములనుండి —

1 ఋతూఁ రృతువతే.... (4-3-13) [ఋతూన్ ఋతువతే....]

2 అమవాఁ ఇతిస.... (1-2-14)

4 వృష్య మంత్రములనుండి —

1 శత్రూఁ రసవ్యయస్తః (4-8-8) [శత్రూన్ అనవ....]

2 జఘనాఁ ఉవతిఘ్నుతే (4-8-8) [జఘనాన్ ఉవతిఘ్నుతే].

5 హిరణ్యవర్ణియ మంత్రములనుండి —

1 అగ్నిఁ రహ్స్వదః.... (5-8-1) [అగ్నిన్ అహ్స్వదః]

2 సర్వాఁ అగ్నిన్.... (5-8-1) [సర్వాన్ అగ్నిన్]

ఈ విధముగ భిన్నమంత్రములనుండి వివిధోదాహరణలు చూపబడినవి.

సూత్రమునందు “అనితివరః” అని ఎందుకు? అవదము సూత్ర మందు లేనిచో, శ్రీన్ ఇమాన్ లోకాన్ ఇతి.... (7-3-2) అను మంత్రమున లోకాన్ లోని నకారమునకు కూడ యత్వ, లోపములు సిద్ధించగ “.... లోకా ఇతి” అని దుష్ట సంహిత విర్పదును. కనుక అట్టి వానిని వారించుటకై “అనితి వరః” అని చెప్పబడినది. ఇట్లే “అభ్యవత్తస్త దన్యాన్” అనువానికి క్రమపాఠమున “దన్యాన్ ఇతి దన్యాన్” అని యగును. ఇట్లే “ఇదా వానితి ఇదావాన్”.

“గ్రహాది మంత్రములందలి” అను నియమము ఎందుకు? అనగ ఈ సూత్రముచే విధించిన కార్యములు ఈ మంత్రములందలి పదములకు మాత్రమే వరిమితము. ఇతర మంత్రములందు ఈ సూత్రం ప్రవర్తించదు అని తెలియపలెను. కనుకనే

శ్రీన్ ఇమాన్లోకాన్ ఇతి.... (7-3-2)

వశూన్ ఏవావరుణే.... (5-1-1)

కానిన్లోఽస్తర్యా.... (8-4-8) మొదలగు స్థలములలోని పూర్వ వదాస్త నకారమునకు రేఫ, యత్వములు వారించబడెను.

ఇతి అను పదమును వరమందు గలది ఇతివరము. ఇతివరము కానిది

అనితివరము—అని సమాస స్వరూపము. ఇచట “ఇతి” అనార్థ పదము గ్రహించవలెనని తర్వాత సూత్ర వ్యాఖ్యానమున స్పష్టము చేయబడెను.

[20]

21 సూత్రము :- మర్త్యానుదయానమృతాన్మర్యాన సోమపూర్వః
సో అస్మానవిమాన్గోమాన్మధుమాన్త విష్ణాన్మాతమానార్షే
చికిత్వా నిడావాన్కక్షీవాన్బాణవాన్హి పయస్విన్వశాన్వి
దత్రానమిత్రా నరాన్పౌషాన్మహాశశ్చ॥

త్రిభాష్య :- మర్త్యాన్.... ఏతేషు గ్రహణేషు సకరోఽనితిసరో యకార
మావద్యతే। అనితి పరత్వాకర్షకోఽయం సకరః। విషయా పనాదృత్య
సర్వాన్కోఽయ మితఃపరమారమ్భః। యథా— మర్త్యా....! ఉదయ....!
ఉదితి కిం? వయో. ...! ఉత్....! భద్ర....! న సోమపూర్వః దుర్యానిత్యత్ర
సకరః సోమపూర్వో యత్వం నాఽవద్యతే। వ్ర....! సో....! సో ఇతి కిం?
ఇన్ద్రో....! అవి....! గోమా....! మధు....! అవిగో మధ్వతి కిమ్? వశ....!
హవి....! హూతమానార్షే....! హూతమానిత్యత్ర సకర ఆర్షే స్వరే పరే
యత్వమావద్యతే। దేవ....! ఆర్ష ఇతి కిమ్? దేవ....!

ఆర్ష గ్రహణ సామర్థ్యాదితి పరత్వేఽపి యత్వం భవతి। ఆర్ష ఇతి కాకక్షీ
వదుభయత్ర సంఘట్యతే గ్రహాభ్యాది మహాన్పర్యంతమ్। ఆర్ష స్వయం పౌర
ఇత్యర్థః। చికి....! ఇదా ....! కక్షీ ....! విశ....! ఇదా కక్షీబాణేతి కిమ్?
రస....! సమ....! హితి కిమ్? ఉర్భ....! ఆర్ష ఇతి పరత్వాత్ దేవ....! ఇతి
వత్ యత్ర ప్రాప్తిః హి గ్రహణేవ నిషిధ్యతే। ఘ్రతో....! సువి....!
అమిత్....! అరా....! పోష....! అగ్ని....॥

మర్త్యాన్, ఉత్ అయాన్, అమృతాన్, దుర్యాన్ అసోమ
పూర్వః; సో అస్మాన్; అవిమాన్, గోమాన్, మధుమాన్,
హవిష్మాన్; హూతమాన్ ఆర్షే; చికిత్వాన్, ఇదావాన్,
కక్షీవాన్, బాణవాన్, హి పయస్విన్; వశాన్; విదత్రాన్,
అమిత్రాన్, అరాన్, పోషాన్; మహాన్॥ చ॥

మతీవ్రత :-

సూత్రమునందలి చకారము పూర్వ త్రమునుండి అనితివరః, స్వర వరః, యకారమే అను - పదములను ఈ సూత్రముతోనికీ అన్వాదేశము చేయును. కాగ— “మర్త్యాన్, ఉదాయన్..... మహాన్ ఈ మొదలగు పదములకంటె “ఇతి” కంటె భిన్నమగు స్వరాది పదము వరముగనున్నచో, ఈ పదాంతమునందలి నకారము యకారముగ మారును”—అని సూత్రార్థము. అయితే ఆ “యకారము” వక్ష్యమాణ సూత్రముచే (10-19) లోపించును.

పైన చెప్పిన పదములు నియమిత మంత్రములకు మాత్రమే పరిమితము కావు కనుక ఈ సూత్రము మొత్తము సంహితయంతకు వర్తిం చును. ఈ సూత్రమే కాక, ఇంకను చెప్పజోవు మరి మూడు సూత్రములు కూడ సంహితా సామాన్యమునకు వర్తించును. ఇకనిపుడు క్రమముగ నుదాహరణలును చూతము.

- 1 మర్త్యాన్— మర్త్యాన్ అవివేశ.... (5-7-9) [మర్త్యాన్ అవివేశ]
- 2 ఉదాయన్— ఉదాయన్ అజసగ్మ.... (4-8-3) [ఉదాయన్ అజ స్రమ్] ఉత్పూర్వక అయాన్ శబ్దములోని నకారమునకీ యత్వము. ఉత్ పూర్వమందులేనిచో యత్వము రాదు. ఉదా— వాయోభిరేవాఽయన్ అవరున్ధే.... (5-2-10).
ఉదా— వాయోభిరేవాఽయన్ అవరున్ధే.... (5-2-10).
- 3 అమృతాన్— ఉదస్థా మమృతాన్ అను.... (1-2-8) [అమృతాన్ అను].
- 4 దుర్యాన్— భద్రాన్ దుర్యాన్ అభ్యేహి మా మనువ్రతా.... (1-8-3).
దుర్యాన్ శబ్దమునకు పూర్వమందు “సోమ” అను పద ముండరాదు. అసోమ పూర్వః అనగ ఇదియే అర్థము. సోమ శబ్దము పూర్వమందున్నచో దుర్యాన్లోని నకారము నకు యత్వము రాదు. “వచరా సోమ దుర్యానాదిత్యాః (1-2-10) [....సోమ దుర్యాన్ ఆదిత్యాః].
- 5 సో అస్మాన్— సో అస్మాన్ అధివతీస్కరోతు.... (1-8-5)
[అస్మాన్ అధివతీస్]. ‘సో’ పూర్వక ‘అస్మాన్’ శబ్దము నకీ ఈ సూత్రము వర్తించును. దీనికంటె వేంగు

పదము పూర్వమందున్నచో అస్సాన్లోని నకారమునకు
యత్వము రాదు. ఇస్టో అస్సాన్స్మి నివ్వతీయే....
(3-1-9).

- 6 అవిమాన్— అవిమాన్ అశ్వీ.... (1-7-8) [అవిమాన్ అశ్వీ].
7 గోమాన్— గోమాన్ అగ్ని.... (1-8 6) [గోమాన్ అగ్ని].
8 మధుమాన్— మధుమాన్ ఇన్ద్రియా వాన్.... (3-1-10) [మధుమాన్
ఇన్ద్రియా వాన్]

పై మూడు పదములలో “మాన్” అనునది సామాన్యముగ నున్నది
కద, మరి ఆ వద్దె కదేశమునే గ్రహించక, స విశేషముగ అనగ అవి,
గో, మధు అను పూర్వబంధమెందులకు? ఈ సూత్రము “మాన్” అనునది
అంతమందున్న అన్ని పదములకు వర్తించదు. కేవలము పై మూడు పదము
లకే వర్తించును. ఉదాహరణకు “పశుమానేవ.. (6-2-6) [పశుమాన్
ఏవ...] ఇచట “మాన్”కు పూర్వమందు “పశు” ఉండుటచే, మాన్ లోని
నకారమునకు యత్వ లోపములు పోవ వర్తించలేదు.

- 9 హవిష్మాన్— హవిష్మాన్ అవివానతి... (1-3-12) [హవిష్మాన్ అవివానతి]
10 హూతమాన్— దేవహూతమాన్ ఇత్యుఖాయాం జుహోతి (3-5-3).

సూత్రమందు హూతమాన్ అర్ధే అని చెప్పబడినది గద. ఈ సూత్ర
ములో పై పదములకంటె ఇతి భిన్నమగు స్వరాది పదమున్నపుడు కల్గు
మార్పులు చెప్పబడినవి. కాని “హూతమాన్” అనుదానికంటె అర్ధమగు
“ఇతి” శబ్దము వరముగనున్నను, నకారమునకు సూత్ర నిర్దిష్టములగు
యత్వాదులు వచ్చునని స్పష్టపరచబడినది. అర్ధమగు ఇతి శబ్దముగ సం
హితా పాఠమందు (మంత్రములో) సహజముగ నున్న ఇతి శబ్దమై యుండ
వలెను. అంతయె కాని పదపాఠమున, లేదా శ్రమాది పాఠములందు వచ్చు
ఇతి శబ్దము కారాదు. హూతమాన్ శబ్దముకంటె అనార్ధ ఇతి శబ్దమున్నచో
నకారమునకు యత్వము రాదు. దేవ హూతమాన్ ఇతి దేవ- హూతమాన్.

ఇంకొక విశేషము. ఈ సూత్రమందలి “అర్ధే” అను పదము ఈ

సూత్రమునందె కాక పూర్వ సూత్రమందును వర్ణింతును. అనగ అచట ఇతి శబ్దమునకు “అనార్థమగు ఇతి శబ్దము” అని అర్థము చెప్పుకొనవలెను. గ్రహాభ్యాదులందు అర్థే యమగు ఇతి శబ్దమున్నను, ఆ సూత్రముచే విధింపబడిన కార్యములు ప్రాప్తించునని గ్రహించవలెను. మరియు ఈ సూత్రమందలి “అర్థే” అను శబ్దమునకంతటి శక్తిని కాకాక్షి న్యాయమువనుసరించి సమర్థింపబడినది. అస్తు. ఇక వ్రకృతములోనికి వచ్చు మిగిలిన పదములకు దాహరణలను పరిశీలింతము.

11 చికిత్వాన్ — చికిత్వాఁ అనుమన్యతామ్ (3-1-4).

12 ఇదావాన్ — ఇదావాఁ ఏషః (1-8-8).

13 కక్షీవాన్ — కక్షీవాఁ ఔశిజః (3-8-5).

14 బాణవాన్ — విశలోః బాణవాఁ ఉత.... (4-5-1).

“వాన్” అంతమందు గల్గిన పై నాల్గు పదములందె యీ సూత్రము వ్రవర్తించును. అన్యత్ర-అనగ రసవాన్ ఇత్యాది పదములలోని నకారము ప్సర పరమైవది అయినను, నకారమునకు యత్వము రాదు. ఉదాహరణ! రసవాన్ ఏవభవతి.... (2-2-4).

15 హి వయస్వాన్ — సమస్పక్షహి వయస్వాఁ అగ్న్.... (1-4-4).

హి పూర్వమగు ‘వయస్వాన్’ అని చెప్పుటచే ఉర్థస్వాన్ వయస్వా నిత్యాహ.... (1-7-3-4) ఇత్యాదులందు వయస్వాన్లోని నకారమునకు యత్వాది కార్యములు లేవు. బాగుంది. ఒక చిన్న నందేహము.

వయస్వా నిత్యాహ.... (1-7-3) అను స్థలమున అర్థమగు ఇతి శబ్దమున్నది కద. మరి నకారమునకు యత్వాది కార్యములు రావచ్చు గద! నిజమే. యత్వము వచ్చుచుండగ, దానిని వారించుటకే “హి” పూర్వకమగు అని చెప్పబడినది. ఇచట ‘హి’ పూర్వకమగు ‘వయస్వాన్’ లేదు కనుక అర్థీయమగు ఇతి శబ్దమున్నను, సూత్రవిహిత కార్యములు నిషేధింపబడెను.

16 వశాన్ — స్తుకో యాసి వశాఁ అను (1-8-5)

17 విదిత్రాన్ — సు విదిత్రాఁ అపీఽత (1-8-5)

142

తైత్తిరీయ పౌరిశాఖ్య

- 18 అమితాన్ — అమిత్రాఁ అనబాధమానః (4-6-4)
 19 అరాన్ — అరాఁ ఇవాఁగ్నే నేమిః (2-5-9-3)
 20 పోషాన్ — పోషాఁ అపుష్యత్ (7-1-9)
 21 మహాన్ — అగ్నే మహాఁ అసి (2-5-9-1)

ఈ విధముగ 21 వ సూత్రము సోదాహరణముగ వివరింపబడెను.

[21]

22 సూత్రము:- ఇన్ద్రోమేఽకరూఢ్యమిహ ప్యేత్వగన్మేదేన్యానాయ
 జిష్ఠ ఆచర్త్య కుర్వతాదుహదదితిరగ్నేఽధరాన్త
 వత్సానలం పరశ్చ॥

ప్రిభాష్య:- ఇన్ద్రోమే.... ఇత్యేవం పరో నకార ఆకారపూర్వో యత్వమావ
 ద్యతే! చకార ఆకారపూర్వత్వాకర్షణః! యథా — సవ....! మ ఇతి కిమ్!
 యుష్మా....! నిగ్రా....! యూయ....! అగ్నే....! దీర్ఘేణ కిమ్! యుజ్జ....!
 ఘర్మ....! ఏతితి కిం? విద్వా....! సువ....! ఇదా....! దేవా....! దేహ....!
 యజిష్ఠశ్చేతి కిం? యా....! వాతో....! విత్వా....! యజ్ఞో....! వివ....!
 అగ్ని....! అన్యా....! సవత్సానితి కిమ్? ప్రభాష్య....! షురో....! అన్యాదేః
 కిమర్థః? పరి....! తత్తత్పద గ్రహణే కర్తవ్యే పరపద గ్రహణం అన్యార్థేఽపి
 సంహతావిధాన గ్రహణస్య చ యత్వం స్వాదితి నైమిత్తికస్య చ; సేమిత్రా
 పేక్ష కత్వాత్ గ్రహణస్య యథా — అమర్త్యో....! ఉద్....! ఏవం నైమి
 త్తిక గ్రహణస్య! అగ్నే....! ఉద్....! ఏవ మగ్రహణస్య నైమిత్తికస్య!
 అగ్ని....! అన్వాఁ....! ఏవం పర్యత్ర వకారస్య యకారోత్పత్తిర్దృష్టవాః!

ఇన్ద్రోమే! అకః! ఉధ్యమ్! ఇహ! అప్యేతు! అగన్మ! ఈదే
 త్యాన్! ఆయజిష్ఠ! ఆ చ! ఋతు! అకుర్వత! అమహత్!
 అదితిః! అగ్నే! అధరాన్త సవత్సాన్! అలిమ్! పరః! చ॥

మఢిపృథ :-

అకరమును పూర్వముందు గల్గిన పదాన్త నకారముకంటె పైన చెప్పిన

ఇష్టోమే; అకః.... అలమ్ అను పదములలో నేది వరమందు ఉన్నను, అ నకారమునకు యత్వము వచ్చును-అని సూత్రార్థము.

ఈ సూత్రమందలి చకారము పూర్వసూత్రమునుండి నకారము, అకార పూర్వత్వమును అన్వాదేశము చేయును.

ఉదాహరణ —

1 ఇష్టోమే — సవత్నాఽ ఇష్టోమే.... (1-1-13) [సవత్నాన్ ఇష్టోమే]

ఇష్టో తర్వాత 'మే' అని యుండవలెను. అప్పుడే పూర్వ పదాంత నకారమునకు యత్వలోపములు సిద్ధించును. అట్లు "మే" లేనిచో ఈ కార్యములు సిద్ధించవు. కనుకనే "యుష్మాన్ ఇష్టోఽవృతీత.... (1-1-5) అనుచోట 'న'కారమునకు యత్వాదులు వారించబడినవి.

2 అకః — నిగ్రాభేదాధరాఽ అకః (1-1-13) [... అధరాన్ అకః]...

3 ఉఘ్నమ్ — యూయం దేవాఽ ఉఘ్నమ్ (1-3-8) [దేవాన్ ఉఘ్నమ్]

4 ఇహ — అగ్నే దేవాఽ ఇహఽఽవహ (1-3-14) [దేహాన్ ఇహ....]

ఇచట 'ఇహ' అనునది దీర్ఘాంతము. కనుక ప్రసాస్తమగ "ఇహ" వరమైనచో నకారమునకు యత్వాదులు సిద్ధించవు.

ఉదా — యజ్ఞీమాన్ ఇహ యాన్హవామహే.... (1-5-10).

5 అప్యేతు — ఘర్మో దేవాఽ అప్యేతు (1-5-10) [దేవాన్ అప్యేతు]

ఇచట 'అపి' తర్వాత "ఏతు" అని యున్నప్పుడే పూర్వపదాంత నకారమునకు యత్వాదులు సిద్ధించును. 'ఏతు' అని లేనిచో "విద్యాన్ అపి జన్యేమ" (3-1-6) స్థితమందువలె నకారమునకు యత్వాదులు వారించబడును.

6 అగన్న — సువర్దేవాఽ అగన్న (1-7-9) [దేవాన్ అగన్న]

7 ఈదేద్యాన్ — ఉదామహై దేవాఽ ఈదేద్యాన్ (2-5-9)

8 ఆయజ్ఞిభః — దేవాఽ ఆయజ్ఞిభః స్వప్తే (4-3-13) [దేవాన్ ఆయజ్ఞిభః]

9 ఆ చ — దేవాఽ ఆ చ వక్షత్ (4-6-3) [దేవాన్ ఆ చ]

అ తర్వాత "చ" కాని "యజ్ఞిభః" అని కాని యుండవలెను. లేనిచో

అధ్యాయము 2 సూత్రము 22

రోత్పత్తిః సర్వత్కృత్యవ్యా" అని చెప్పెను. అయితే ఈ త్రిభాష్యకారుని నిర్ణయమును వైదికాధరణ కర్త చెప్పిన యున్నది. అతని మతమున ఈ సూత్రములందలి కార్యములు జవాసావర్తించవు.

22 సూత్రము :- త్ర తశ్చీశ్చైవయాన్యమాన్వత జ్ఞాన
సర్వాన్యజీయాన్ ||

త్రిభాష్య :- రశ్చీన్.... ఏతేషు గ్రహణేషు సకారః స్వరూపరోపి
రేఫం యకారం వాఽఽవద్యతే। యథా... పురు.... అది.... ఈ
దనయాః ప్రాప్తిః నను అది.... అస్యేతి పరత్వాదేవ నిషేధే సతి
మనర్థం చేత్, అర్థ "ఇతి" వరత్వాత్ పునః ప్రోప్తిః తస్మాత్పూర్వీతిః
సుయం.... సృష్ట్యాత్వాత్ప్రాప్తిః వత.... యజ్ఞ్యాత్వాత్ప్రాప్తిః స
అర్చన్.... యజీ... ఏషామపి వైవ ప్రాప్తిః

స, రశ్చీన్, శ్రవయాన్, యమాన్, పతజ్ఞాన్, సమా
అర్చాన్, యజీయాన్ ||

మడివోద :-

రశ్చీన్, శ్రవయాన్ మొదలగు ఈ పదములన్నియు అఖ్య, ప, యాజ్ఞాను వాకములందున్నవి. అందులో రశ్చీన్ అను పదము క పూర్వక ఫకారాంతము. శ్రవయాన్ మొదలు యజీయాన్ వరకుగల ప, లన్నియు అకార పూర్వక సకారాంతములు. వీనికంటె అజాది పదము మైనచో, అ పదాంత సకారము సూత్రము 21 ననుసరించి, ప్రధమ మన రేఫము, మిగిలిన వాటి విషయమేన యకారముగ మారును.

కనుక ఈ సూత్రము, అఖ్యాదులందలి ఈ పదములకు 21 సూత్రము వలన పోవుచు కార్యమును నిషేధించుచున్నది. అనగ పదాంత సకారము కంటె అజాది పదము పరమైనను, పదాంత సకారము రమును చెందఁగలిగి సూత్రార్థము. ఇదాహరణ -

1 రశ్చీన్ - పురతా వ రశ్చీనను. (41)

- 2 శ్రవయాన్— అదితిః శ్రవయానితి (4-1-5) [శ్రవయాన్ ఇతి]
- 3 యమాన్— సుయమానూతయే.... (4-7-15) [యమాన్ ఉతయే]
- 4 వతజ్ఞాన్— వతజ్ఞా ననన్దితః.... (1-2-14)
- 5 సమనాన్— సమనా సమానాను శన్నగ్నే.... (4-3-13)
- 6 అర్చాన్— అర్చా నిష్ఠా గ్రావాణః (1-6-12)
- 7 యజీయాన్— యజీయానుపస్థే మాతుః (1-3-14)

పై యుదాహరణలలో మొదటి రెండు పదములు ఉఖ్య మంత్రముల లోనివి. మూడవది పృష్ఠ్య మంత్రములలోనిది. మిగిలిన నాల్గును యాజ్య మంత్రములలో నున్నవి.

అగును (నను) “అదితిః శ్రవయానితి” అను ఉదాహరణలో శ్రవ యాన్ కంటె ఇతి వరముగ నున్నది కద. కనుక 20వ సూత్రము “అనితి” వరములగు నకారమునకు కార్యమును విధించినది కాని, ఇతి వరమగుదానికి కాదు గద. మరల ఇచట నిషేధమెందుకు? నిజమే కాని, 21-వ సూత్ర మున చెప్పిన “అర్షే” అను ఐదము 20-వ సూత్రమువకూడ ప్రవర్తింతును. కాగ “ఇతి” అర్షేయమగుచో 20-వ సూత్రముయొక్క కార్యములు జరు గును. కనుక ఆ విధముగ ఇచట శ్రవయానితి అనుచోట నకారమునకు యత్వము ప్రాప్తించుట కవకాశము కలదు. కనుక దానిని నిషేధించవల సిన అవసరమున్నది. అందులకే ఈ సూత్రమున “శ్రవయాన్” చెప్ప బడినది.

ఈ సూత్రము 20-వ సూత్రమునందు చెప్పిన గృహాభ్యాద్యనువాకము లందలి ఈ పదములకు మాత్రమే నిషేధమును చెప్పుచున్నది. [23]

24 సూత్రము :- ఉదధా పరశ్చోదధాపరశ్చః

త్రిభాష్య :- ఉత్, అథా ఇత్యేవం పరో నకారో యథా విహితం రేపం యకారం వా వా22వద్యతే! యథా— అమి....! హల్కాత్రిణ కిమ్? త్రించరు....! విద్వా....! దీర్ఘో2త్ర హస్యోవ లక్షమసి! యథా విద్వా.... యథా సంహితా స్థమేవ నిమిత్తః స్వకార్యం కరోతి నిషేధ రూపం॥ యథా—

అమి....; విధిరస్యేవం యథా సంహితాస్త నిమిత్త ఏవం సర్వత్ర భవత్వతో
2వోదామః! నో....! అస్మా....! ఏవమాది వేదితవ్యమ్!

ఉత్ అథా పరః! చ॥ (ఉదథా పరశ్చ) .

మొదలవడ :-

ఈ సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి నిషేధార్థకమగు
“న” కారమును అన్వాదేశము చేయును. సామర్థ్యబలముచే 20-వ సూత్రము
నుండి “ఈకారోకార పూర్వో రేఫమాకార పూర్వస్తు యకారమ్” అనుదానిని
తెచ్చుకొనవలెను.

ఉత్, అథా — ఈ వదములలో దీనినైనను పరమందు గల్గిన ఈకార
ఉకార ఆకార పూర్వకవదాస్త్ర వకారమునకు రేఫగాని, యకారముగాని రాదు.

సూత్రమందు చెప్పిన “అథా” అను దీర్ఘాస్త్ర వదము, “అథ” అను
హ్రస్వాస్త్ర వదమును కూడ చెప్పును. కాగ ఉత్, అథ, అథా అనునవి
మూడు నిషేధము చెప్పుటలో నిమిత్తములగుచున్నవి.

ఉదాహరణలు —

1 అమిత్రాసున్నయామి (4-1-10) [అమిత్రాన్ ఉన్నయామి]

2 విద్వానథా భవ.... (3-2-11) [విద్వాన్ అథా]

“ఉత్” అని హస్తముగ చెప్పుటచే, “ఉత్” అను అజస్తమున్నచో
ఈ నిషేధము లేదు. ఉదా — శ్రీః రుక య్యాన్.... (2-1-11).

ఇక హ్రస్వాస్త్రమగు “అథ” శబ్దమునకు క్రమపాఠము ఉదాహరణగ చూప
బడినది. విద్వానథా భవ (3-2-11) విద్వాన్ అథ! అథాభవ!

జటా పాఠమును చెప్పవచ్చుదు, సంహిత యందలి వదములను
యథా తథముగనె చెప్పవలెను. వానికి వదపాఠమున గలుగు మార్పులను
— అనగ విధి నిషేధములను పరిగణనలోనికి తీసుకొనరాదు.

ఉదాహరణకు “అమితామిత” అనుదానికి జటాపాతము — ‘అమితాన
దమితాన మితామితా’ అట్లే యెంకొక ఉదాహరణ —

సో అస్మాం అస్మాస్తే సో అస్మాన్! అస్మాం అవహాయాఽచ య
స్మాం అస్మాం అవహాయః॥ (9-7-9). [చూడు సూత్రము 9-21].

[24

ఈ అధ్యాయమున ప్రధానముగ పదాస్త్ర విసర్గ, నకారముల
సంబంధించిన విధి నిషేధములు చెప్పబడినవి.

సూత్రముయొక్క ద్వీతుక్తి అధ్యాయ పరిసమాప్తిని సూచించును.

కృష్ణయజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు

త్రితాష్యతస్మానుసారము వేడులోప నామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిపత్ర”

అను ఆంధ్ర వివరణమున తొమ్మిదవ అధ్యాయము

సమాప్తము.

— — —

1 సూత్రము :- అథై కముభే ।

ప్రతిభాష్య :- అథైత్యయమధికారః । ఉభే అక్షరే ఏకం దూషం సజాతీయ మావద్యతే ఇత్యేత దధిక్పతం వేదితవ్య మిత ఉత్తరం యద్యజ్ఞాపః ।

అథ, ఏకమ్, ఉభే

మణిపరిభ :-

ఈ అధ్యాయములో అచ్చంధులు చెప్పబడుచున్నవి. అందులో ముందుగ సవర్ణదీర్ఘ, గుణ, యదాదేశ వృద్ధి సంధులు చెప్పబడును. ఈ సంధులలో పూర్వ పర వర్ణముల రెండింటి స్థానమందును ఏకాదేశము జరుగును. ఆదేశముగ వచ్చు వర్ణము ఆయా సంధులనుబట్టి మారును. తనుక నిపుడి సూత్రమున సామాన్య లక్షణమగు ఏకాదేశము చెప్పబడుచున్నది.

“అథ” — అనువేది అధికార వాచకము. ఉభే = రెండక్షరములు అనగ పూర్వ పదాంతమందున్నట్టియు, ఉత్తరపదాదియందున్నట్టి రెండక్షరములు, ఏకమ్ - ఒకే వర్ణమగును. అనగ “ఈ రెండింటి స్థానమందును ఒకే వర్ణ మాదేశముగ వచ్చును. ఈ భావము ఈ తర్వాత చెప్పబోవు సూత్రముల లోనికి అనువృత్తమగును” — అను అర్థమును అధికారవాచియగు “అథ” శబ్దము తెలియచెప్పును. [1]

2 సూత్రము :- దీర్ఘః సమానాక్షరే సవర్ణపరే ।

ప్రతిభాష్య :- సమానాక్షర ఆత్మనః సవర్ణపరే సతి పూర్వావరీభూతే ఏతే ఉభే దీర్ఘ మేకమాప్పుతః. యథా — త్వచ.... రాస్మా.... సూవ.... సవర్ణం పరం యస్మాత్ తత్సవర్ణపరమ్ । తస్మిన్ ।

దీర్ఘమ్, సమానాక్షరే, సవర్ణపరే ।

మణిపరిభ :-

ఈ సూత్రముచే సవర్ణదీర్ఘ సంధి చెప్పబడుచున్నది. సమానాక్షరము, సవర్ణము — ఈ పదములు వ్రథమాధ్యాయమున (1-2, 3) నిర్వచించబడినవి.

కాగ- “సవర్ణములగు సమానాక్షరములు వరమవగ, ఆ రెండింటి స్థానమున సవర్ణీయమగు దీర్ఘము ఏకాదేశముగ వచ్చును”- అని సూత్రభావము.

ఉదాహరణ- 1 త్వచం గృహ్విష్వాస్తరితఽరక్షః (1-1-8).

“గృహ్విష్వ” అను వదాస్తమున అకారమున్నది. “అస్తరితం” అను వదాదియందును అకారమున్నది. ఈ రెండును సవర్ణములు. సమానాక్షరములు. కనుక ఈ రెండింటి స్థానమందును వీనియొక్క దీర్ఘమేకాదేశముగ వచ్చును. కనుక “గృహ్విష్వాస్తరితమ్” అని సంధి జరిగినది. ఇట్లే ఇతర ఉదాహరణలందును గ్రహించవలెను.

2 రస్నొఽసీన్ద్రాజ్యై.... (1-1-2)

రస్నొ + అసీ = రస్నొఽసీ + ఇన్ద్రాజ్యై- రస్నొఽసీన్ద్రాజ్యై॥

3 సూపస్థాదేవో వనస్పతిః.... (1-2-2) [ను ఉవస్థ].

సవర్ణవరమనగ సవర్ణమును వరమందు గల్గినది అని అర్థము. [2]

3 సూత్రము :- అథాఽవర్ణ పూర్వే ॥

తిగ్రీభాష్య :- అధేత్యయ మధికారః। అవర్ణపూర్వే సత్తీశ్చేతదధిక్యతం వేదితవ్యమిత ఉత్తరం యద్వక్ష్యామః। ఇద మధికారాస్తరం “ఉపసర్గ పూర్వాఽరమ్ (1-1-9) ఇతి వర్యస్తమ్॥ అవర్ణశ్చాసౌ పూర్వశ్చావర్ణ పూర్వః। తస్మిన్॥

అథ। అవర్ణపూర్వే ॥

మడివగ్రథ :-

“అథ”- అనునది అధికార వచనము. ప్రథమ సూత్రమందు చెప్పిన “అథ” శబ్దాధికారము అధ్యాయమంతటను వ్రవర్తించును. కాని ఈ సూత్రమందలి “అథ” శబ్దాధికారము “1-1-9” వ సూత్రాస్తము వరకే వ్రవర్తించును.

అవర్ణపూర్వే అనునది సతి సప్తమి. “అకారము పూర్వమందు ఉండగ” అని అర్థము. “అవర్ణపూర్వః” అనునది కర్మధారయ సమాసముగ

త్రిభాష్యకారుఁ చూపిరి. కాగ "అవర్ణము పూర్వమందుండగ" అనునది ఇతర సూత్రములలోనికి అనువృత్తమగునని సూత్రార్థము. [3]

4 సూత్రము :- ఇవర్ణపర ఏకారమ్॥

త్రిభాష్య :- అవర్ణపూర్వ ఇవర్ణపరే చ సతి తే ఉభే అక్షరే ఏకారమాప్నుతః॥ నేష్టి.... మహే.... ఇవర్ణశ్చ సౌ పరశ్చ ఇవర్ణపరః॥ తస్మిన్॥

ఇవర్ణపరే, ఏకారమ్॥

మడివ్రథ :-

పూర్వమందలి అధికార సూత్రములు — అవర్ణము పూర్వమందుండగ; పూర్వపరములకేకాదేశముగ అనునవి ఈ సూత్రములోనికి అనువృత్తము లగును. కాగ "అవర్ణముకంటె పరముగ ఇకారమున్నచో, ఆ రెండింటి స్థానమందు ఏకారము ఏకాదేశముగ వచ్చును" అని సూత్రార్థము. దీనినే మనము సామాన్యముగ గుఱసంధి యని అనుచున్నాము.

ఉదాహరణలు —

1 నేష్టిర్భవతి.... (2-5-5) [న ఇష్టిః]

2 మహేష్టాయ.... (5-5-21) [మహా ఇష్టాయ]

"ఇవర్ణపరః" అను పదమును పూర్వ సూత్రములో "అవర్ణ పూర్వః" అనుదానిని వివరించినట్లే. ఇచటను కర్మధారయ సమాసముగ వివరించిరి. కాగ ఇవర్ణశ్చ ఆసౌ పరశ్చ = ఇవర్ణపరః॥ [4]

5 సూత్రము :- ఇవర్ణపర ఓకారమ్॥

త్రిభాష్య :- అవర్ణపూర్వ ఇవర్ణపరే చ సతి తే ఉభే అక్షరే ఓకారమాప్నుతః॥ ఇషీ....॥

ఇవర్ణపరే, ఓకారమ్॥

మడివ్రథ :-

పూర్వమందు అకారము, దానికి పరమందు ఉకారము ఉన్నచో, ఈ

రెండింటి స్థానమందు ఓకారమేకాదేశముగ వచ్చును. ఉదాహరణ :

ఇషేత్వోఽర్థే త్యా.... (1-1-1) [త్యా ఉర్థే]

6 సూత్రము :- ఏకారైకారపర ఐకారమ్ ||

ప్రతిభాష్య :- అవర్ణపూర్వ ఏకారైకార పరే చ సతి తే ఉభే అక్షరే పూర్వా పరీ భూతే ఐకారమాప్పుతః। సం....! సోమా....||

ఏకారత్వైకారత్వైకారైకారౌ। తయోః సమాహారః ఏకారైకారమ్। సమాహారే ద్వ్యన్వయః। తచ్చ తత్పరం చైకారైకారపరం కర్మధారయః। తస్మిన్నేకారైకార పరే। ఏవమువరితనేఽపి సూత్రే సమాసః।

ఏకారైకారపరే ఐకారమ్ ||

మట్టిప్రభ :-

ఏకారము, ఐకారము-ఈ రెండు వర్ణముల సమాహారము “ఏకారైకారము” - ఇది ద్వ్యన్వయ సమాసము. ఇట్టిది వరమందుండుట “ఏకారైకార పరమ్”. కాగ సతి నష్టమి విభక్తి “ఏకారైకారపరే” అగును, అధికార సూత్రములిచటకు అనువృత్తమగును. ఫలితముగ “పూర్వమందున్న అకారముకంటె ఏకారముగాని, ఐకారముగాని పరమందున్నచో, ఆ రెండింటి స్థానమందు ఐకారము ఏకాదేశముగ వచ్చును” అని సూత్రార్థము. దీనినే మనము లౌకికమందు వృద్ధి సంధి అనుచున్నాము.

ఉదాహరణలు :

1 సంబ్రాహ్మదా పృచ్ఛస్వైకతాయ స్వోహో.... (1-1 8)

[పృచ్ఛస్వ ఏకతాయ-పృచ్ఛస్వైకతాయ]

2 సోమైస్థ్యా బ్రథు లలామాః.... (5. 6-13)

[సోమ ఐస్థ్యాః].

7 సూత్రము :- ఓకారౌకారపర ఔకారమ్||

ప్రతిభాష్య:- అవర్ణపూర్వ ఓకారౌకార పరే చ సతి తే ఉభే అక్షరే ఔకార మాప్పుతః। బ్రహ్మ....! దామ్నా....||

ఓకారౌక తపరే, ఔకారమ్ ।

మణిప్రభ :-

అధికార సూత్రములగు, “పూర్వమందున్న అకారముకంటె; రెండింటి స్థానమున ఏకాదేశముగ” అనునవి ఈ సూత్రమందు ప్రవర్తించును. కాగ-
“పూర్వమందున్న అకారముకంటె ఓకారము కాని; ఔకారము కాని పరమం
దున్నచో, ఆ పూర్వావర వర్ణములకు ఔకారము ఏకాదేశముగ వచ్చును-”
అని సూత్రార్థము. ఈ విధముగ 6, 7 సూత్రములలో పృథ్వి సంధి వివ
రించబడెను. ఉదాహరణలు —

1 బ్రాహ్మణౌవనం వచతి.... (1-1-9) [బ్రాహ్మణ + ఉదనమ్]

2 దామ్నాఽపౌమ్భన్.... (2-4-13) [అవ + ఔమ్భన్].

8 సూత్రము :- అరమ్భకార వరే ।

త్రిభాష్య :- అవర్ణపూర్వే ఋకారవరే చ పతి తే ఉభే అక్షరే “అరమ్” ఇతి
వికారమాప్నుతః। అర్థ....! అగ్నే.... ।

అరమ్, ఋకారవరే ।

మణిప్రభ :-

“అవర్ణపూర్వే, ఉభే ఏకమ్” అను అధికార సూత్రములిచట ప్రవర్తించు
చగ, “పూర్వమందున్న అకారముకంటె ఋకారము పరముకాగ, పూర్వావర
వర్ణములు రెండింటి స్థానమున “అర్” ఏకాదేశముగ వచ్చును” — అని
సూత్రభావము. ఉదాహరణలు —

1 అర్థ ఏకమ్.... (1-6-10) [అర్థ ఋచమ్]

2 అగ్నేయ్యర్పాఽగ్నిధమ్.... (3-1-6) [అగ్నేయ్యా ఋచా]

9 సూత్రము :- ఉపసర్గపూర్వ ఆరమ్ ।

తిభాష్య :- అవర్ణపూర్వ ఇత్యనువర్తతే। తస్మాదుపసర్గ పూర్వ ఇత్య
ఏకేష వర్ణాన్ అపర్ణాన్ అయం ఉపసర్గస్తస్మైవ గ్రహణమ్। ఋకార,

సాన్నిధ్యార్థ్యతే! ఉపసర్గపూర్వ ఋకారపరే చ సతి తే ఉభే అక్షరే అర మితి వికారమాప్నుతః! ఉపా....! ఋత....! అవర్ణాన్తవసర్గ విశేషణేన కిమ్! వ్యుద్భవ...! ఉపసర్గశ్చైవ పూర్వశ్చ ఉపసర్గపూర్వః! తస్మిన్నుపసర్గ పూర్వే॥

ఉపసర్గపూర్వే! ఆర

మదివ్రత :-

అధికార సూత్రమునుండి “అవర్ణపూర్వే” అని అనువృత్తి వచ్చును. పూర్వ సూత్రమునుండి సాన్నిధ్యబలముచే ఈ సూత్రములోనికి “ఋకార పరే” అని అన్వాదేశమగును. కాగ “అవర్ణాన్తమగు ఉపసర్గకంటె ఋకారము వరమైనచో, అట్టి అకార, ఋకారముల రెండింటి స్థానమందు “ఆర్” అనునది వచ్చును-అని సూత్ర భావము.

పూర్వ సూత్రము అకార సామాన్యమునకు ఋకారము వరమగుచో ఆ రెండింటి స్థానమున “ఆర్” వచ్చునని చెప్పబడినది. కాని ఆ అకారము ఉపసర్గ వదాన్తమగుచో “ఆర్” వచ్చును. ఈ భేదమును చూపుటకే ఈ సూత్రము చెప్పబడినది. అయితే 1-15 వ సూత్రమందు చెప్పిన ఉపసర్గ లలో ఆ వ్ర అవ ఉప-అను ఈ నాల్గు ఉపసర్గలకే ఈ కార్యము వర్తించును. ఉదాహరణలు —

1 ఉపార్పతి.... (1-5-8-8) [ఉప ఋచ్చతి]

2 ఋతవ్యా ఉపొపార్తవ్యా.... (5-8-1) [ఉప ఋతవ్యా]

ఈ ఉదాహరణము జటా పాఠమునుంచి గ్రహించబడెను.

“అవర్ణాన్తమగు ఉపసర్గ” అని చెప్పబడి ‘వి ఋద్ధమ్’ అనుచోట “ఆర్” నిషేధించబడి, యజాదేశ సంధి ప్రవర్తించగ వ్యుద్భవమ్’ అని యగును.

10 సూత్రము :- ఉదాత్త ముదాత్తవతి॥

త్రిభాష్య:- ఉదాత్తవర్ణవిశిష్టే వర్ణే పూర్వతః పరతః ఉభయతో వా స్థితే సతి తే ఉభే అప్యేకాదేశమాపన్నే ఉదాత్తధర్మకమాప్నుతః॥ ఉదాత్తో

౭ సీతి ఉదాత్తవాన్ తస్మిన్నుదాత్తవతిః సమానాక్షరమారభ్య సర్వస్మాదేకీ భావే యథాక్రమముదాత్తానుదాత్త స్వరిక పూర్వ ఉభయో రుదాత్తే వోదాహరణాని దర్శయిష్యామః॥ సవి.... బ్రహ్మ.... యాజ్ఞే.... పూషా.... దివీ.... అద్య.... మైత్రా.... నను సూన్మీయ మిశ్యతోదాత్తే నైకాదేశే సతి కిం న స్యాదయం విధిః॥ ఉదాత్త పూర్వాధికారే సతి “ఉ భావే చ” (10-17) ఇతి సూత్రేణ స్వరితస్య విశేష విధానాదితి బ్రూమః॥ రేతో.... వన.... తా.... ఏవం సమానాక్షర సంహితాయాం ఏకీభావోఽన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యః॥ ఏవ మవర్ణపూర్వత్వేఽపి వక్ష్యతే॥ సే.... తం.... సవ.... సేదు.... పో.... ఉర్ణ.... స్వా.... ఇమే.... నై.... ఏక.... అధై.... యన్నై.... ఇన్ద్రి.... విహి.... దేవే.... క్షత.... స్వా.... సౌ.... హౌ.... అరు.... ఆగ్నీ.... సై.... ఐన్ద.... ఏవ.... ఆర్త.... అవ....॥ ఏవమాదిః

ఉదాత్తమ్, ఉదాత్తవతిః॥

మణివ్రత :-

“అధై కముభే” (10-1) అను సూత్రమందు చెప్పిన రెండు వర్ణము లలో ఏ వర్ణమైనను ఉదాత్తవతిః=ఉదాత్త స్వరము కల్గినదై నచో, ఆ రెండింటి స్థానమందు ఏకాదేశముగ వచ్చు సమానాక్షరముకూడ ఉదాత్తమ్= ఉదాత్తస్వరమునే కల్గియుండును అని సూత్రార్థము.

ఇంతవరకు అకారముకంటె స్వరము (అచ్చు) వరమైనచో ఆ రెండింటి స్థానమువందు ఏకాదేశముగ వచ్చు వర్ణము గురించి 2 నుంచి 9 వ సూత్రము వరకు వివరింపబడినది. ఇక నిపుడట్లు ఏకాదేశముగ వచ్చు వర్ణముయొక్క స్వరమును గురించి ఈ సూత్రములో చెప్పబడినది. అకారముగాని దాని కంటె వరమగు అచ్చుగాని ఉదాత్తమైనచో ఏకాదేశముగ వచ్చు వర్ణము కూడ ఉదాత్తమ్ యగును.

ఉదాహరణలు : ఈ ఉదాహరణలలో ఉదాత్తమును సూచించుటకై

ఆ వర్ణముపై ఏటవాలుగ నొకగీత (/) గీయబడినది.

- 1 నవితా ప్రాచ్యయతు.... (1-1-1) [ప్ర అర్చ యతు- ప్రాచ్యయతు]
- 2 బ్రహ్మయచ్చాపాగ్నే (1-1-7) [యచ్చ అప- యచ్చాప]
- 3 యాజ్ఞోఽపై వమే (2-3-5) [యాజ్ఞో ఆ- యాజ్ఞో]
- 4 పూషాఽధత (1-5-1) [పూషా ఆ అధత]
- 5 దివీవ చక్షుషః (1-3-6) [దివి ఇవ- దివీ వ]
- 6 అద్య వసు వసతీతీర్థో (2-5-3) [వసతి ఇతి తీర్థో]
- 7 మైత్రా వారుణీ త్యాహ (2-6-7) [వారుణీ ఇతి]

అగును; “సూన్న్యమ్” అనుబోట కూడ ఈ సూత్రము ప్రవర్తించును కద. నిజమే కాని అది తర్వాత చెప్పబోవు 17 వ సూత్రము వలన స్వరీత స్వరమును పొందుచున్నది (మరిచి దానికిని స్థలము కాదు.

- 8 రేతో దధాతూత్ సక్తోః (7-4-19) [దధాతు ఉత్]
- 9 వసస్పత్యోఽనూతిష్ఠన్తి (7-4-8) [అను ఉత్]
- 10 తా దిక్షా పాదధత (5-5-4) [దిక్ష ఉప]

ఈ విధముగ నవర్ణ దీర్ఘ సు నకశీక ఉదాహరణ అను యావ వచ్చును. కనుక ఇకనిపుడు మిగిలిన వంద స్వరములను చూపును.

- 11 సేమాంసో.... (4-8-6) [సః ఇమాం]

- 12 తం ఘే దగ్నేః (2-8-11) [మ ఇత్]
- 13 .... కార్యేతి (7-5-5) [కార్యా ఇతి]
- 14 సేదు హాతా (సః ఇత్) [1-1-14]
- 15 ప్రోక్షితం గోపాయత (7-1-12) [వృ శ్చక్షితమ్]
- 16 ఉర్జ స్థోరం వో (1-3-6) [స్థ ఉర్జమ్]
- 17 స్వాయుష్యో.... (1-2-8) [సు ఆయుషా]
- 18 ఇమే ఏవోఽవధత్తే (5-2-7) [ఏవ ఉవ]
- 19 నైనం వ్రత్యోపతి (1-5-9) [న ఏనం]
- 20 ఏక ఏవ యజే తైకః (7-2-10) [యజేత ఏకః]
- 21 ఆధైక ముత్థానమ్ (7-2-1) [అథ ఏకమ్]
- 22 యన్నైకాఽరశనామ్ (6-6-4) [న ఏకమ్]
- 23 ఇన్ద్రియమే వైన్ద్రేణ (6-6-5) [ఏవ ఇన్ద్రేణ]
- 24 త దవై రంతేతి (7-1-5) [అవ ఐర్యత]
- 25 దేవేభ్య ఇన్ద్రైస్థ దేవేభ్యో దేవేభ ఇన్ద్ర (2-5-9)
- 26 క్షత్రస్య చాజసే (3-3-1) [చ ఓజసే]
- 27 స్వాహాషధిభ్యః (1-8-13) [స్వాహా ఓషధిభ్యః]

- 28 సౌషధీరను (4-2-3) [సం ఓషధీః]
- 29 ప్రాక్షీః కేవాఽప ఇతి (2-6-5) [ప్ర క్షీః]
- 30 అరుణో హ స్వాహాపవేశిః (6-1-9) [స్వాహా ఓష]
- 31 ఆగ్నేయ్యార్పా.... (3-1-6) [ఆగ్నేయ్య ఋదా]
- 32 సైవాశ్యద్ధిః.... (6-6-10) [అశ్య ఋధిః]
- 33 ఐన్ద్రో మృతః (2-5-2) [ఐన్ద్ర ఋషి]
- 34 ఏవన్ద్రో రసద్వయత్ (5-1-10) [ఏవ ఋషి]
- 35 ఆర్తి మార్చతి (1-5-2) [ఆ ఋచ్చతి]
- 36 ఆ వా ర్చత్యేవ.... (2-6-3) [అవ ఋచ్చతి]

పై ఉదాహరణలలో 11 నుంచి 14 — సూత్రము 4 చే అగును.

15 నుంచి 18 —	"	5	"
19 నుంచి 25 —	"	6	"
26 నుంచి 30 —	"	7	"
31 నుంచి 34 —	"	8	"
35 నుంచి 36 —	"	9	"

11 సూత్రము :- అనునానికేఽనునానికమ్ ||

తిక్కాప్య:- అప్రగ్రహః సమానాక్షరాణి అనునానికాని ఏకేషామిత్యేన సాం (15-6) మతమ్। తానుద్దిశ్శాయం విధిః। తస్మిన్నుదాత్తవతి అనునానికే

పూర్వకః పరకః ఉభయతో వా స్థితే సత్యుభే అక్షరే అనునాసిక ధర్మమేక మాప్నుతః। ఉక్తాన్యేవోదాహరణాని॥ ఏతదనిష్ఠమ్॥

అనునాసికే, అనునాసికమ్ ॥

మడివళిభ :-

ఈ సూత్రము స్వరమునకు సంబంధించినది కాదు. కాని చెప్పబోవు సూత్రములలో (15-6) వగిగిహకానటువంటి పదాంత స్వరములనునాసిక వర్ణములగునని అనగ అనునాసిక ధర్మముకల్గినవగునని మతాంతరముగ చెప్పబడినది. అట్టివాని నుద్దేశించి యీ సూత్రమివట చెప్పబడినది. పూర్వ సూత్రములలో చెప్పబడిన సంధికార్యమును పొందు స్వరములలో ఏది యైనను ఉదాత్తమగు అనునాసిక వర్ణమగుచో, ఏకాదేశముగ వచ్చు స్వరముకూడ అనునాసికోదాత్తమగును.

పూర్వ సూత్రమందు “పూర్వపర స్వరములలో నొకటి యుదాత్త మైనచో, ఏకాదేశముగ వచ్చు స్వరము కూడ ఉదాత్తమైనట్టి, పూర్వపర స్వరములలో నొకటి అనునాసిక ధర్మము కల్గినచో ఏకాదేశముగ వచ్చు స్వరము కూడ అనునాసిక ధర్మమును కల్గియుండునని సూక్తిార్థము.

పూర్వ సూత్రమున కిచ్చిన ముప్పదియారు ఉదాహరణలు ఈ సూత్రమునకు కూడ వర్తించునని త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పిరి.

త్రిభాష్య రత్నకారులీ సూత్రము నంగీకరించలేదు. అయితే ఈ సూత్రము మతాంతరీయ భావము నుద్దేశించి చెప్పబడినది, కనుక వైదికా భరణకారులు ప్రత్యేకించి ఏమియుననలేదు.

విట్టి పండితుడీ సూత్రము 15-1 వ సూత్రము నుద్దేశించి చెప్పెనని అభిప్రాయపడెను.

12 సూత్రము :- స్వరితానుదాత్త సన్నిపాతే స్వరితమ్ ॥

త్రిభాష్య :- స్వరితానుదాత్తయోః సన్నిపాత ఏకాదేశీ సత్యుభావపితౌ స్వరిత మావద్యేతే। యథా— కన్యే....! భవీ....! యాజ్ఞే....! అథ....॥

ఇహ స్వరితస్య అవిశేషేణ గ్రహణే నిత్యస్వరిత ఏవ గృహ్యతే। తస్య స్వరితస్య వ్యంజనానాం అక్షరాణాంచ పదావయవా నాముత్పత్తికాల ఏవ సంభవాత్। అన్యేషాం తు షదోత్పత్తికాలా దూర్వం అక్షరాణాం పదానాం చ సంహితాయాం “ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః” (14-29) ఇతి విధానాత్। తస్మిన్ననుదాత్తే పూర్వ ఉదాత్తః స్వరితమ్ (12-9) ఇత్యాది చ॥ తస్మాన్నిత్యస్యైవ ముఖ్యత్వమ్। సామాన్యోక్తౌ చ సత్యాం ముఖ్యే సంప్రత్యయ ఇతి తస్యైవ స్వీకారో యుక్తః। అథా.... ఇత్యాదావేకాదేశస్య ఉదాత్తానంతర భావిత్వాత్ “ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః స్వరితమ్” (14-29) ఇత్యనేనైవ స్వరితత్వం విజ్ఞేయమ్॥

స్వరితాత్, అనుదాత్తసన్నిపాతే, స్వరితమ్ ।

మట్టిప్రథ :-

1-వ సూత్రమునుండి తొమ్మిది సూత్రములలో చెప్పిన స్వర సంధికార్యము ఇచటి విషయము. అనగ సంధికి లోనగు పూర్వ వర స్వరములలో నొకటి యనుదాత్తము, నొకటి స్వరితమునగునేని, ఏకాదేశముగ వచ్చు స్వరము స్వరితమే యగును - అని సూత్ర భావము.

ఉదాహరణలు —

- 1 కన్యేవ తున్నో.... (3-1-11) [కన్యా ఇవ]
- 2 ఛవీం ఛవ్యోపాకృతాయ.... (5-7-20) [ఛవ్యా ఉవ ఆకృతాయ]
- 3 యాజ్ఞైషా పై సప్తవదా.... (2-6-2) [యాజ్ఞా ఏషా]
- అథ క్వాఽస్యా.... (5-7-4) [క్వ ఆస్యాః]

ఇచట సూత్రమందు కేవలము స్వరితమని మాత్రమే చెప్పబడినది. కాని అది క్షేత్ర, నిత్య, పాఠిహిత, అభినిహిత, ప్రజ్ఞిష్ట, పాదవృత్త, తైరో వ్యంజనమను సప్త విధములలో నే స్వరమును గ్రహించవలెను? నిజమే కాని స్వరిత పదమునకు విశేషణములేవియు చెప్పబడలేదు కనుక నిత్య స్వరితమునే (ముఖ్య స్వరితము) (జాత్య స్వరితము) గ్రహించవలెను. అట్టి స్వరితమే పదావయవములగు వర్ణములందు షదోత్పత్తి కాలమునందె

వచ్చుచున్నది. ఇతరములగు స్వరితములు సంహితా పాఠమునందు—అనగ పదముల కలయుక యందు ఉదాత్తానుదాత్తముల నాధారము చేసికొని అనగ ఉదాత్తాక్షరోఽనుదాత్తః (14-19); అనుదాత్తే పూర్వ ఉదాత్తః స్వరితమ్ (2-9) ఇత్యాది సూత్రములచే స్వరితము పుట్టుచున్నది. కనుక నిచట నిర్విశేషముగ చెప్పుటచే, అది ముఖ్య స్వరితమునే చెప్పును. కనుక నిత్య స్వరితమునే (జాత్య స్వరితము) గ్రహించవలెను. కనుకనే అథా బ్రవీత్ (3-2-11) అనుచోట “థా”మీది స్వరితము సూత్రము 14-29 చే వచ్చినది.

13 సూత్రము :- న థామాపాసివరో బుద్ధియా జ్యో పూషామి నన్తారే ||

త్రిభాష్య :- థా, మా, పా.... ఏతేష్వన్త్య స్వర ఆర్షే పారేఽసి వరః; బుద్ధియా. జ్యో, ఆ పూషా; అమినన్త ఏతే స్వన్త్యస్వర ఆర్షే స్వరవరః పూర్వవిధిం న పాప్రోతి యథా—స్వ.... సహ.... ధన్వ.... అసివర ఇతి కిం? స్వ... ప్ర.... ప్ర.... ఆర్ష ఇతి కిం? స్వ.... ప్ర.... ధన్వ.... ఆ పూ.... ఆకారః కిమర్థః తం.... ఆ తే.... ఆర్ష స్వర వర ఇతి కిం? బుద్ధి.... జ్యో.... పూ.... అమ్... ||

న, థా, మా, పా, అసి వరః, బుద్ధియా, జ్యో, ఆపూషా,
అమినన్త, అర్షే ||

మడివ్రక :-

పూర్వమంశు చెప్పిన మూడు సూత్రములు (10; 11, 12) స్వరము నకు సంబంధించినవి. ఈ సూత్రమునందలి నిషేధవాచకము ఈ స్వరము నకు సంబంధించదు. ప్రథమములో చెప్పిన సంధి కార్యములకు చెందును. 2 నుంచి 9 సూత్రములలో చెప్పబడిన సంధి కార్యములు కొన్ని పదములకు వర్తించవు. అట్టి సంధి నిషేధము ఈ సూత్రముచే చెప్పబడుచున్నది.

వదాన్తమందుండెడి థా; లేక మా, లేక పా అను వర్ణము కంటె “అసి” వరముగ నున్నచో అచట సవర్ణ దీర్ఘ సంధి వ్రవర్తించదు. అట్లే

బుద్ధియా, జ్యో; ఆ పూషా; అమినస్త ఈ వదములకంటె స్వరాది వదము వరముగ నున్నచో, అచటను స్వర సంది ప్రవర్తించదు అని సూత్ర భావము.

ఉదాహరణలు :—

- 1 అసి: స్వధా అస్యరీప్తి (1-1-9) [స్వధా అసి]
సహస్రస్య ప్రమా అసి (4-4-11) [ప్రమా అసి]
ధన్వన్నివ ప్రపా అసి (2-5-12) [ప్రపా అసి]

[వర్ధేధా అసి (1-2-1); ధా అసి స్వధా అసి (2-6-4); అభిధా అసి (7-1-11), వృత్తిమా అసి; విమా అసి, ఉన్నా అసి (4-4-11) వృత్తపా అసి (1-1-14); చక్షుష్పా అసి (1-2-1) — ఇవి విట్టి పండితుడు చూపిన మరికొన్ని ఉదాహరణలు.]

ధా, మా, పా అనువానికంటె 'అసి' వరముగ నున్నపుడే ఈ నిషేధము. ఇతర వదములకి నిషేధము లేదు. కనుకనే స్వధేతి స్వధా; వృత్తి వృత్తిమా అనుచోట్ల ఇకారముతో సంది జరుగును,

ఆర్ద్ర-సంహితా పాఠమందు—అని నియమమెందుకు? జటాపాఠమందు కూడ ఈ సంది నిషేధము ప్రవర్తించవలెను కనుక అని సమాధానము.

ఉదాహరణ !

స్వధా అస్యసి స్వధా స్వధా అసి।
ప్రపా అస్యసి ప్రపా ప్రపా అసి॥

ఈ విధముగ సంహితా పాఠమున నిషేధింపబడిన సంది జటాపాఠమునకూడ ధా, మా, పా— వీనికంటె అసి వరముగ నున్నపుడు నిషేధింపబడుటకై ఆర్ద్ర అని చెప్పబడినది.

ఇక

- 2 బుద్ధియా— ప్ర బుద్ధియా ఈరశే (4-3-13)
3 జ్యో ధన్వళ్ జ్యో యమ్ (4-6-6)
4 ఆ పూషా ఆ పూషా ఏతావను (2-4 9).

పూషాకు పూర్వమందు 'అ' యుండవలెను. అట్టి పూషాకంటె పరమందున్న స్వరముతో స్వరసంధి నిషేధింపబడును. 'అ'కార పూర్వకము కాని పూషాకు స్వర సంధి జరుగును. తం పూషాఽధత్త (1-5-1).

5 అమినస్త్ర అతే సువర్ణా అమినస్త్ర ఏవైః (3-1-11)

ఇచట కూడ "అదే" శబ్ద ప్రయోజనము పూర్వమందు చెప్పినట్లు ఈ వదముల కిట్టి సంధి నిషేధము జటా పాఠమున కూడ ప్రవర్తించుటయే.

ఉదాహరణ :

బుద్ధియా ఈత ఈరతే బుద్ధియా బుద్ధియా ఈరతే।
జ్యాఇయమియం జ్యా జ్యా ఇయమ్।
పూషా ఏత్వేతు పూషా పూషా ఏతు।
అమినస్త్ర ఏవై రేవై రమినస్త్రా మినస్త్ర ఏవైః।

ఈ విధముగ సూత్రార్థము లక్ష్యములందు సమన్వయ పూర్వకముగ చూపబడెను. నిషేధవాచకమగు "న" ఈ సూత్రమునకే పరిమితము.

14 సూత్రము :- ఏష్టరేతనే మన్నోద్మన్నోష్టేపః పరో లుప్యతే॥

త్రిభాష్య :- ఏష్టః.... ఇత్యేవం పరోఽవర్థో లుప్యతే। అథాఽవర్థ పూర్వే (10-3) ఇత్యనువర్తనాదవర్థ ఇతి లభ్యతే। అశీ.... శమి.... అపాం... అపాం.... స్వాహా....॥ ఓష్ట శబ్దస్య పర్వావస్థస్య గ్రహణం భవతి। గ్రహణస్య చ (1-22) ఇతి వచనాత్। ఉవ.... నిర్.... అవర్థో లుప్యత ఇతి కిమ్? శీతి.... శీతి....॥

ఏష్టః, ఏతన, ఏమన్, ఓద్మన్, ఓష్ట, ఏవః, పరః లుప్యతే॥

మణివర్గ :-

ఈ సూత్రము అకార లోపమును విధించుచున్నది.

అధికార సూత్రమగు "అథాఽవర్థపూర్వే" (10-3) అనునది ఇచటకనువర్తించును. నిజమునకా యధికార సూత్రము 3 వ సూత్రముతో అగిబోవునను పూర్వమందు చెప్పినను. అది ఈ సూత్రమున కింకా నున్నది.

విష్ణుః ఏతన ఏమన్ ఓద్భన్ ఓష్ట ఏనః— అను ఈ పదములను పరముగ గల్గిన పూర్వపదాంత అకారము సంహితా పాఠమున లోపింనును — అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :

విష్ణు— అశీయేష్టారాయః (1-2-11) [అశీయ ఏష్టా]

ఏతన— శమితార ఉపేతన (3-1-4) [ఉప ఏతన]

ఏమన్— అపాం త్వే మన్తాన్తదయామి (4-3-1) [త్వ ఏమన్]

ఓద్భన్— అపాం త్వేద్భన్తాన్తదయామి (4-3-1) [త్వ ఓద్భన్]

సూత్రమందలి “ఓష్ట” శబ్దము ప్రాతిపదిక కనుక, దీనియొక్క భిన్న విభక్తి రూపములను గ్రహించవచ్చును.

ఓష్ట— 1 స్వాహోష్టాభ్యామ్ (7-3-18)

2 ఉపయామ మధురేణోష్ఠిన (5-7-12)

ఏనః— నిరమిమతేనః ఛన్దః (5-3-5) [అమిమత ఏనః]

ఈ పదములకు సూత్రములు 5, 6, 7 లవలన ఐకార, ఔకారములు ప్రాప్తించవలసియుండగ, దానిని పారించుచు పూర్వపదాంతమందలి అకారమునకు లోపము విధింపబడినది.

ఈ సూత్రము అవర్ణమునకే విధించబడింది. కనుక పదాంతమందు అవర్ణ భిన్నమగు స్వరముండినచో, తదనుకూలమగు సంధికార్యము జరుగును. ఉదాహరణ —

శిశ్యోష్ఠః శిశిభుః (5-6-14) [శిశి ఓష్ఠః]

శిశ్యోష్ఠాయ స్వాహా (7-3-17) [శిశి ఓష్ఠాయ]

15 సూత్రము :- ఇవర్ణోకారౌ యవకారౌ ॥

త్రిభాష్య :- అవర్ణ పూర్వాధికారో నివృత్తః స్వరపరాధికారస్తు వర్తతే అథ స్వరపరో యకారమ్ (9-18), ఇతి పూర్వాధ్యాయే ప్రకృన్తః ఇవర్ణోకారౌ వదాన్తా స్వరపరో యథా సంఖ్యేన యవకారావాపద్యేతే॥ అభి....! ఉతి....! ఆ పూషా...! దీర్ఘస్య ప్రగ్రహ విదానాత్ స్తతస్య సంధి నిషేధాదుకారస్య కారోత్తరత్వం కృతమ్ ఇవర్ణోకారౌ యవకారావితి॥

ఇవరోకారౌ, యవకారౌ ||

మణిపథ :-

పూర్వ సూత్రముతో "అవర్తపూర్వే" అను అధికారము నివృత్తమగును. అయితే పూర్వాధ్యానుమన చెప్పిన ఆథ స్వరవరో యకారమ్ (8-10) అను సూత్రము నుండి "స్వరవరః" అనునది ఈ సూత్రములోనికి అనువర్తించును. కాగ —

వదాన్తమగు ఇకారము లేద ఉకారము కంటె స్వరము వరమగుచో ఈ ఇకార, ఉకారములు క్రమముగ యకార వకారములుగ మారును — అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు —

అభ్యస్తాత్.... (4-2-8) [అభి అస్తాత్]

ఉత్త్యక్యమ్ (1-3-14) [ఉతి అక్యమ్]

అపూషా విత్వా వసు (2-4-5) [ఏతు ఆ వసు]

సూత్రమిందలి ఇకార, ఉకారములను హ్రస్వములనియే గ్రహించవలెను. వదాన్తమిందలి ఇకార, ఉకారములు దీర్ఘాన్తములగుచో, ఆ వదములకు వగ్రహ సంజ్ఞ వచ్చును. ప్రగ్రహ ప్లతములగు వర్ణములకు సంధి నిషిద్ధము కద.

ఇప్పుడు మరల స్వరమును (Accent) గూర్చి రెండు సూత్రములలో చెప్పుచున్నారు.

16 సూత్రము :- ఉదాత్తయోశ్చ పరోఽనుదాత్తః స్వరితమ్ ||

త్రిభాష్య :- చకరః పూర్వసూతోక్త నిమిత్తినా వివర్ణోకావన్వాదిశతి ఉదాత్తయోరివర్ణోకారయోః పూర్వోఽనుదాత్తశ్చ స్వరిత మావద్యతే, వ్యేవ....! అవ్వ....! ఉదాత్తయో రితి కిం? నీచా....! మధ్య....! పరోఽనుదాత్త ఇతి కిం? తద్....! స....! ఇవ్వ....!

ఉదాత్తయోః! చ! పరః! అనుదాత్తః, స్వరితమ్ ||

మణిపథ :-

సూత్రమిందలి చకరము పూర్వ సూత్రమున చెప్పబడిన "ఇకారము

లేక ఇకారము అను భావమును ఈ సూత్రముతోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ— పూర్వ వదాస్త్రమున నున్న ఉదాత్తములగు ఇకార ఇకారములకంటె అనుదాత్తమగు స్వరము పరమయ్యెనేని ఫలితముగ వచ్చు స్వరము సంహితయందు స్వరితమగును. — అని భావము.

ఉదాహరణ —

వ్యేవై నేన వరిధత్తే (5-3-11). ఇచట వి + ఏన అనుచోట ఇకారము ఉదాత్తము. ఏకారమునుదాత్తము. కాగ ఫలితమగు “వ్యేవ”లోని ఏకారము స్వరితము.

అవస్విగ్నే (4-2-11) అప్పు ఆగ్నే. ఇచటను ఇకారముదాత్తము. అకారమునుదాత్తము. ఫలితముగ “అవస్విగ్నే” లోని రెండవ అకారము స్వరితము.

పూర్వ వదాస్త్రమందలి ఇకార, ఇకారములు ఉదాత్తములైనచో ఈ స్వరితము వచ్చును. లేనిచో రాదు.

ఉదా - నీచాతం ధక్ష్యతసమ్ (1-2-14).

ధక్షి ఆతసమ్—ఇచట ఇకారమునుదాత్తము. తర్వాతనున్న అకారము ఉదాత్తము. ఫలితము “క్ష్య” ఉదాత్తముగ నుండును. ఇట్లే మధ్యగ్నౌ హతి (2-3-2). మధు అగ్నౌ. ఇకారము అనుదాత్తము. అకారము ఉదాత్తము. ఫలితమగు ‘ఽవ్’ ఉదాత్తమయినది. కాగ పూర్వమందు ఉదాత్తము ఉన్నపుడే స్వరితము వచ్చును. లేనిచో స్వరితము రాదు.

ఉదాహరణలు :

అధ్యక్షరాణి (2-4-11) [అధి ఆక్షరాణి]

సత్వై యజేత (2-6-6) [తు ఐ యజేత]

ఇన్నాన్వ ఉపస్త్రమివృతి (1-6-7) [ఇత్ ను ఆ]

ఇచట ధి, తు, ను—లలోని ఇకార, ఇకారములు అనుదాత్తములు. తర్వాతనున్న అ, ఐ, ఆ వర్ణములు క్రమముగ ఉదాత్త, అనుదాత్త, ఉదాత్తములు. కనుక సంధిలో ధ్య, త్వై, న్వా అక్షరములు క్రమముగ ఉదాత్త, అనుదాత్త, ఉదాత్తమయ్యెను.

“అనుదాత్తమగు అకారమును పరమందు గల్గిన పూర్వపదాంతమందలి ఇకారము కాని, ఉకారము కాని ఉదాత్తమగుచో, సంధిలో పరమందున్న అకారము వ్యరితమగును”- అని భావము.

“పూర్వసూత్రమందు చెప్పబడిన నిమిత్తులగు ఇకార, ఉకారములు”- అనగ-యకార వకారములుగ మారుటకవకాశము కల్గిన ఇకార ఉకారములని తెలియవలెను. అట్టి అవకాశము ఉత్తరపదాదియందు అకారమున్ననే సాధ్యమగును. కనుక ఈ సూత్రము ఆ పరిమిత సవర్ణ ఉవర్ణములకే యెందును. [16]

17 సూత్రము :- ఉభావేచ ॥

త్రిభాష్య:- చకారః పూర్వోదాత్తత్వాను కర్షకః। పరస్యానుదాత్తత్వం అన్యోదిశతి చ। పూర్వోదాత్తేన పరస్యానుదాత్తస్య ఉభావే క్రియమాణే స్వరితం జానీయాత్। యథా - సూన్మీ.... సూద్గ.... మాసు.... దిక్షు.... పూర్వోదాత్తేన కింః సూప....॥ పరస్యానుదాత్తస్య కింః తా దిక్షు....॥

ఉభావే చ॥

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రము సవర్ణ దీర్ఘముగ వచ్చు ఉకారమునకు మాత్రమే ఉద్దేశించబడినది. ఈ విషయమున ఇది ముందు చెప్పిన 10-వ సూత్రమున కవవాదము.

పూర్వ పదాంతమందలి ఉకారము ఉదాత్తమై, ఉత్తరపదాదియందలి అకారము అనుదాత్తమైనచో, ఏకాదేశముగ వచ్చు ఉకారము వ్యరితమగును- అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు -

1 సూన్మీయమ్ (8-2-4) [సు ఉన్మీయమ్]

2 సూద్గాతా (7-1-8) [సు ఉద్గాతా]

3 మా సూత్తిష్ఠన్ (7-5-2) [సు ఉత్తిష్ఠన్]

4 దిక్షావ ధదాతి (5-5-5) [దిక్షు ఉపదదాతి]

పూర్వమందు ఉదాత్తమే యుండవలెను. లేనిచో ఏకాదేశము స్వరితము కాదు. ఉ: సూపస్థాదేవః (1-2-2) ఇచట సు ఉపస్థ రెండు ఉకారములును అనుదాత్తములే. కనుక ఏకాదేశమగు ఉ (సూ) అనుదాత్తము.

అట్లే వరమందు అనుదాత్తమే యుండవలెను. లేనిచో స్వరితము రాదు. ఉదా: తా దిక్షాపాదధత (5-5-5) దిక్ష ఉప ఆ దధత. ఇచట రెండవ ఉకారము ఉదాత్తము. కనుక ఏకాదేశమగు ఉకారము ఉదాత్తమైనది.

ఈ సూత్రమందు చెప్పబడిన స్వరితమును పల్లెష్ట స్వరితమందురు. (చూడుము సూ 20-5). [17]

18 సూత్రము :- నశ్యేతీ మిథునీ ॥

త్రిభాష్య:- శ్యేతీ, మిథునీ — ఇత్యేతయో రస్త్యస్వరో యథా విహితం యత్వం నా22వద్యతే। యథా — శ్యేతీ.... న మిథు....॥

న, శ్యేతీ, మిథునీ ॥

మణివృథ :-

ఈ సూత్రము పూర్వముచెప్పిన 15-వ సూత్రమునకపవాదము. కాగ- “శ్యేతీ, మిథునీ అను పదములకంటె స్వరము (అచ్చు) పరమైనను, ఈకారమునకు యత్వము రాదు” — అని సూత్రార్థము. అనగ సంధి కార్యము జరుగదు, ప్రకృతి భావమే యుండును. అట్లని వీనికి ప్రగ్రహ సంజ్ఞ లేదు. మరియు “మిథునీ” శబ్దమునకు ప్రగ్రహ సంజ్ఞ 4-5వ సూత్రముచే వారింపబడెను. ఉదాహరణలు :

శ్యేతీన శ్యేతీ అకురుత (5-5-8).

న మిథునీ అభవన్ (5-5-8).

[18]

19 సూత్రము :- లుప్యతే త్వవర్ణపూర్వో యవకారౌ ॥

త్రిభాష్య:- అవర్ణపూర్వో స్వరపరో యవకారౌ లుప్యేతే। యథా — ఆప.... ద్రు.... న.... ఇమ.. అసా.... వాయ... మర్త్వ... విపం

పూర్వావిధి కింః అభి....! హృత్....! తు శబ్ద ఇతరౌ యవకారౌ నివర్తయ
స్వాదీక ప్రాప్తయోరేవానయోర్లోప విషయత్వం ధ్యోతయతి। అవర్ణః
పూర్వో యాత్యాం కావవర్ణ పూర్వో॥

అప్యేతే। తు। అవర్ణపూర్వౌ యవకా ॥

మణివ్రత :-

ఈ సూత్రము పదాస్త్ర యకార, వకారములకు లోపమును చెప్పును.

పదాస్త్రమందలి యకార, వకారములకు పూర్వమందు అవర్ణముండి,
వరమందు స్వరమున్నచో, పంథికార్యమున ఆ యకార, వకారములు లోపిం
చును— అని సూత్రార్థము.

ఈ సూత్రము పూర్వాధ్యాయమున చెప్పిన అయ్, ఆయ్, అన్, ఆన్
(అధ్యాయము 9, సూ 10, 11, 12, 14, 15)ల యొక్క యకార వకార
ముల నుద్దేశించి చెప్పబడినది. పంథికములు కాని యకార, వకారములు
పదాస్త్రమందు లేవు. కనుక సూత్రమందలి “తు” శబ్దము ఇతరములగు
యకార, వకారములను నిషేధించుచు, పంథికములగు యకార, వకారములనే
మూచించును. ఇట్టి య, వకారములకంటె స్వరము వరమైనచో ఈ యకార,
వకారములు లోపించును. ఉదాహరణలు :

- 1 ఆప ఉత్తన్తు (1-2-1) [ఆపః ఉత్తన్తు—ఆతయ్ ఉత్తన్తు సూ: 9-10]
- 2 ధ్రువా అస్మిన్లోపతే (1-1-1) [ధ్రువాః అస్మిన్—ధ్రువాయ్ అస్మిన్
9-10]
- 3 న విచిత్యాః ఇతి (6-1-9) [విచిత్యాః ఇతి—విచిత్యాయ్ ఇతి “]
- 4 ఇమ ఏవాస్మై (2-4-10) [ఇమే ఏవ—ఇమాయ్ ఏవ 9-11]
- 5 ఆసామహో ఏవేమౌ (7-5-2) [ఆసామహౌ ఏవ—ఆసామహాయ్ ఏవ
9-14]
- 6 వాయ ఇష్టయే (2-2-12) [వాయో ఇష్టయే—వాయన్ ఇష్టయే 9-15]
- 7 తా ఏవాస్మిన్ (2-2-9) [తా ఏవ—తాన్ ఏవ—తా ఏవ “]
- 8 అహో అనదత (5-6-1) [అహౌ అనదత—అహౌ అనదత—అహానుదత
9-15]
- 9 మర్త్యాః అవివేక (5-7-9) [మర్త్యాన్ అవివేక—మర్త్యాయ్ అవివేక
9-20, 24]

ఈ యకార వకారములు అవర్ణ పూర్వకములనుటచే, గుణ సంధిజన్ములగు యకార, వకారములకు లోపము రాదు.

ఉదా : అభ్యస్తాత్ (4-2-8) [అభి.అస్తాత్]
యాన్యసి (4-4-8) [యాని అసి].

20 సూత్రము :- నో ఖ్యస్య ।

త్రిభాష్య:- ఉఖ్యస్య కాఖినః ప్లక్షీవర్ణపూర్వా వ ఋష్యేతే । ఉక్తాన్యేషో ధాహరణాని॥

స । ఉఖ్యస్య ।

మణివృత్ :-

ఉఖ్యస్య = ఉఖ్య కాఖీయులయొక్క మతమున నుండు. అనగ పూర్వ సూత్రముచే విధించబడిన యకార, వకార లోపములు, ఉఖ్యాచార్య ప్రవర్తిత కృష్ణ యజుర్వేదీయకాఖాంతరమందు ప్రవర్తింపవు. అనగ వీరి మతమున ఆ యకార, వకారములకు లోపము లేదు. పూర్వ సూత్రమందు చెప్పిన ఉదాహరణలనే యకార, వకారలోపములు లేకుండ గ్రహీరచవలెను. కాగ 1 వాయ విష్టయే । 2 తోవేవాన్నిన్ । 3 న విచిత్రాశ్రయితి 4 ఇమయే వాస్తై 5 ఆసామహావేవేమే । మున్నగునవి.

21 సూత్రము :- వకారస్తు సాంకృత్యస్య ।

త్రిభాష్య:- సాన్నిధ్యాన్నిషేధో లభ్యతే॥ సాంకృత్యస్య మతేవర్ణ పూర్వో వకారో న ఋష్యతే । యకారస్తు ఋష్యత వివేక్యర్థః॥ వాయవిష్టయే దురోఢి (2-2-12); అహవ....! పూర్వాచార్య మత నివర్తకః తు శబ్దః । సూత్ర ఘటమేవేష్టమ్ । నకుపూర్వద్వయమ్॥ పరద్యయం చ॥

వకారః, తు । సాంకృత్యస్య ।

మణివృత్ :-

సాంకృత్యాచార్య మతమునందు ఏకారము లోపించదు. పూర్వ సూత్రము 19 యందు చెప్పబడిన యకార వకారములలో, శేషము యకార

రము మాత్రమే లోపించును. వకారము లోపించదని సాంకృత్యాధార్య మతము. కాగ 19 వ సూత్రము యకార వకారములు రెండింటికీ లోపము చెప్పినది. 20 వ సూత్రము ఆ రెండింటికీ లోపనిషేధము చెప్పినది. 21 వ సూత్రము యకారమునకు లోపము చెప్పినది. వకారమునకు లోప నిషేధము. అట్లే ఈ యకార, వకార లోపవిషయము చెప్పబోవు సూత్రములు 22; 23 నందు కూడ చర్చించబడినది. ఈ విధమగు ఐదు సూత్రములలో త్రిభాష్యరత్నకారులు 21-వ సూత్రమునే అంగీకరించి మిగిలిన సూత్రములను (19, 20, 22, 23) తిరస్కరించిరి. అనగ ప్రస్తుతమువలభ్యమగు సంహిత ఈ 21-వ సూత్రముననుసరించి యున్నదని అభిప్రాయము.

ఉదాహరణ : - వాచువిష్టయో దురోజే (22-12).

అహోపపదత్యా హతే... (5-6-1).

22 సూత్రము :- ఉకారౌ కారవరౌ ల్లప్యేతే మాచాకియస్య ।

త్రిభాష్య:- యకార వకారౌ వర్తమాన్యౌ పుకారౌ కారవరౌ ల్లప్యేతే యథా సంఖ్యం మాచాకియస్య మతే॥ అవ.... యా.... ఏవం వరావితి కిం? త.... హయః.... ల్లప్యేతే ఇతీహ పునరౌరమ్యః పూర్వసూత్రో ద్వయస్థిత నశాః సంబంధశంకా నిరాకరణార్థః

ఉకారౌ కారవరౌ ల్లప్యేతే మాచాకియస్య॥

మణివ్రత :-

అచార్య మాచాకియుని అభిప్రాయము ఇట్లున్నది— “అవర్తే పూర్వ కములగు వదాన్త యకార, వకారములకంటె యథా సంఖ్యముగ ఉకార, ఓకారములు వరమందున్నచో ఆ యకార వకారములు లోపించును.” అనగ అవర్తపూర్వకమగు వదాన్త యకారముకంటె ఉకారము వరమందున్నచే, ఆ యకారము లోపించును. ఇట్లే వకారముకంటె ఓకారము వరమందున్నచే ఆ వకారము లోపించును. ఇతరములగు అచ్చులు వరమందున్నచో ఆ యకార వకారములకు లోపము రాదు. ఈ సూత్రముతో “అవర్తే” అని మరల స్పష్టముగ చెప్పబడవలసిన పూర్వసూత్రములందు చెప్పిన నిషేధవ్యాఖ్యకు “న” యొక్క అనువృత్తి నిషేధింపబడెను.

ఉదాహరణలు : 1 ఆవ ఉన్దమ్ (1.2.1)

2 యా ఓషధయః (4.2-8).

ఉకార, ఓకారములు పదమగునపుడు అని చెప్పబడే, ఇతర స్వరములు పర మైనచో యకార, వకారములకు లోపము రాదు.

తే ఏనమ్ — తయేనమ్.

వాయో ఇష్టయే — వాయవిష్టయే.

[22]

22 సూత్రము :- లేశో వాత్యప్రస్యైతయోః॥

ప్రతిభాష్య:- వాత్సప్రస్య మత ఏతయో ర్యకారవకారయో రవర్తపూర్వయో ర్లేశః స్యాత్. లేశో నామ అప్తవదుచ్ఛారణమ్. ఏతయో రితి ఉకారౌకార వరౌ నిర్దిశతి. ఉక్తస్యేవోదాహరణాని॥

లేశః, వాత్యప్రస్య, ఏతయోః॥

మణివ్రథ :-

“వాత్సప్ర” అమనది యొక ఆదాద్యుని పేరు. బహుశః ఒక అవాం తర శాఖావ్యవర్తకుడై యుండును. అతని మతమున పూర్వ సూత్రము (22) నందు లోపించునని చెప్పబడిన యకార, వకారములు లోపించవు. కాని అవి లోపించివలెను భావమును కల్గించునంత స్వల్పముగ నుచ్చరించ వలెను. అనగ అవర్త పూర్వకమగు యకారము తర్వాత ఉకారమున్నచో ఆ యకారము స్వల్పముగ నుచ్చరించబడును. అట్లే వకారముకన్న ఓకారము పరమందున్నచో, అ వకారమును కూడ అతి స్వల్పముగ నుచ్చరించ వలెను. అనగ లేఖనమందా యకార వకారములుండును కాని ఉచ్ఛారణ యందు స్పష్టముగ వినిపించవు.

“పూర్వసూత్రములను లోపించునని చెప్పబడిన యకార, వకారములు” అను విషయము “ఏతయోః” (వీనికి) అను పదముచే తెలియును.

ఉదాహరణలు పూర్వ సూత్రమునందీయబడినవానినే గ్రహించవలెను.

అనగ 1 ఆవయో ఉన్దమ్

2 యావ ఓషధయః

24 సూత్రము :- న ప్లుత ప్రగ్రహౌ ॥

త్రిభాష్య:- న ఖలు ప్లుతః ప్రగ్రహశ్చ సంధి విధిం భజేతే। యథా—
అస్తు... తే...॥ ఇత్యాది విధౌ నిషిద్ధేఽన్యస్మిన్ శ్చ అనారభ్యమాణే
ప్రకృతివద్భవతి॥

న, ప్లుత ప్రగ్రహౌ ॥

మణివ్రథ :-

ప్లుతము, ప్రగ్రహ-వీనికి ఇంతకు పూర్వమందు చెప్పిన సంధి కార్యములు ప్రసర్తించవు. ఈ విధముగ ఇంతవరకు చెప్పిన సంధి కార్యములు వీని విషయమున నిషేధించబడెను. అట్లని సూతన కార్యములను చెప్పట లేదు. ఫలితముగ నివి ప్రకృతి భావమునాందువని సారాంశము.

చదావరణః : అస్తుహిం ఇత్య ఖ్యాతామ్.... (7-1-6).

ఇచట “హి” అనునది ప్లుత వర్ణము. కనుక వరమందున్న ఇకారముతో సంధి కార్యమును పొందదు. అట్టి తే వినమభి (2-5-6-5).

ఇచట “తే” అనునది ప్రగ్రహ సంజ్ఞ కల్గినది. (చూడుము 4-42). కనుక ఏకారముతో సంధి కార్యమును పొందదు.

ఈ విధముగ ప్లుత ప్రగ్రహాలకు సంధికార్యములు లేవు. [24]

25 సూత్రము :- పరశ్చ పరశ్చ ॥

త్రిభాష్య:- చకారాశ్చష్టయో ర్యవకారయోర్లోపే సతి పరః సంధిర్న భవతి।
యథా— అవ.... అగ్ర....॥ సాన్నిధ్యాన్నిషేధో లభ్యతే। నను లోపే
సత్తిఽత్యేజావత్తై వాలమ్॥ యకార వకారయోరితి కిమి? సేదు.... వై ....
నా.... ఇత్యాది॥

పరః, చ। (పరః, చ।)

మణివ్రథ :-

సూత్రమందలి “చ” పూర్వసూత్రము (19) నుండి యకార, వకారముల

నీ సూత్రములోనికి ఆకర్షించును. సూత్ర సాన్నిధ్యముచే పూర్వసూత్రము (24) నుండి, నిషిద్ధవాచకమగు “న” ఈ సూత్రములోనికి వచ్చును. కాగ-
“పూర్వ వదాంతమందున్న అవర్త పూర్వకములగు యకార, వకారములు సూత్రానుసారము లోపించగ, వీనికి వరమందున్న స్వరమునకు పూర్వమం దున్న అకారముతో సంధి నిషిద్ధము” — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు : అప ఉస్తస్తు (1-2-1)

భ్రువా అస్మిన్లోవతా (1-1-1)

వాయ ఇష్టయే (2-2-12).

ఘోదలగునవి. (చూడుము 19 వ సూత్రమందలి ఉదాహరణలను).

ఈ విధముగ నీ యధ్యాయములో స్వర సంధులను వివరించుట జరిగినది.

పఠశ్చ, వఠశ్చ అను ద్విరుక్తి అధ్యాయ వరితమా ప్తిని సూచించును.

కృష్ణయజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ పౌతిశాఖ్యకు

త్రితాష్యరత్నానుసారము నేదులోప నామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణివ్రథ”

అను ఆంధ్ర వివరణమున పదియవ అధ్యాయము

సమాప్తము.

ప్రస్తావన : పూర్వాధ్యాయమందు కొంతవరకు అకారలోపము గూర్చి చెప్పబడినది. అయితే ఈ అధ్యాయములో ఏకార, ఓకారములకంటె వరముగు వదాదియందలి అకారమువకు కలుగు మార్పులను చెప్పుచున్నారు. ముందుగ ఈ అకారము లోపించునను సామాన్య సూత్రమును చెప్పి, తరువాతి సూత్రములలో ఎట్టి అకారము లోపించదో వివరించబడెను. కనుక ఈ అధ్యాయము ప్రధానముగ “అకారలోపము”నకు సంబంధించినది. తర్వాత అధ్యాయములో నానావర్ణములకు సంబంధించిన లోపములను గూర్చియు, ఫలితములగు వ్యవర్థములను గూర్చియు చర్చించబడును. ముందుగ సామాన్యమును ప్రస్తావించుచున్నారు.

1 సూత్రము :- లుప్యతే త్వకార ఏకారౌకారపూర్వః॥

తీర్థాప్య :- ఏకారపూర్వ, ఓకారపూర్వౌవాకారౌ లుప్యతే। యథా—
తే....! సో....! “తు శబ్దో న ప్లుత వ్రగ్రహా” (10-24) ఇతి నిషేధ సంబంధ విధిం నివర్తయతీతి కేచిత్। స్వరపరాధికారం నివర్తయతీ త్వవరే సంగి రన్తే। ఏకారశ్చ ఓకారశ్చ ఏకారౌకారౌ। ఏకారౌకారౌ పూర్వౌ యస్మాత్ న తథోక్తః॥

లుప్యతే, తు, అకారః, ఏకారౌకార పూర్వః॥

మఙ్గిప్రథ :-

ఏకారౌకారపూర్వః=ఏకారమునుకాని, ఓకారమును కాని పూర్వమందు కల్గిన; అకారః=వదాదియందలి అకారము, లుప్యతే=లోపించును. కాగ “పూర్వ వదాన్తమందలి ఏకార, ఓకారములకంటె వరముగనున్న వదాదియందలి అకారము లోపించును” అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ : తేఽబ్రువన్ (2-5-1-3) [తే, అబ్రువన్]

సోఽబ్రవీత్ (2-1-2-1) [సో, అబ్రవీత్].

సూత్రమందలి “తు” శబ్దము విషయాన్తరమును సూచించును. కాని కొంత మంది ఈ తు శబ్దము “న ప్లుత వ్రగ్రహా” అను సూత్రము (10-24)వందలి నకార నిషేధ సంబంధమును నివర్తించునని చెప్పిరి. మరియు పరాధికారమును నివర్తించునని భావించిరి. [1]

2 సూత్రము :- అథా 2 లోపః॥

తిథిభాష్య:- అధీత్యయమధికారః। అలోప ఉచ్యత ఇత్యేత దధిక్కుతం
వేదితవ్యమిత ఉత్తరం యద్వజ్ఞామః। న లోపా 2 లోపః। లోపా 2 భావ
ఇత్యర్థః।

అథ, అలోపః॥

మణివృథ :-

“అథ” అనునది అధికార వాచి. పూర్వసూత్రమందు ఏకార పీకారముల
కంటె వరమగు పదాదియందలి అకారము లోపించునని చెప్పబడెను. ఈ
క్రింది సూత్రములలో అకారము లోపించని స్థలములను చెప్పును. తనుక
ఆ సూత్రములన్నిటిలోకి “అకారము లోపించదు” అను భావము ప్రవృత్త
మగును. ఈ భావమునే ఈ “అథ” శబ్దము సూచించును. కాగ— “ఈ
చెప్పబోవు సూత్రములందు చెప్పిన స్థలములలో ఏకార, పీకార పూర్వకమగు
పదాదియందలి అకారము లోపించదు”—అని సూత్ర భావము. [2]

3 సూత్రము :- ధాతా రాతిరూప వాజపేయ జప్తశ్యేనాయోఽ్య
ధ్రువక్షితి రియమేవ సాయాగ్నిర్భూర్ధారుద్ర పృథమో పోత్తమవి
కర్ష విహవ్య హిరణ్యవర్ణీయ యాజ్ఞామహా పృష్ఠే ॥

త్రిభాష్య:- ధాతారతి రిత్యాదిష్యను వాకేష ఏకంపూర్వ పీకార పూర్వో
వా 2 కారో న యవ్యతే। ధాతారతిః (1-4-44) ఇత్యత్ర యథా— నిధి....
రాతిరికి కిం? ధాతాధీవేద్యో 2 సు రానితి శాఖాంతరే। ఉపపచింతా అధ్వరం
(1-5-5) ఇత్యత్ర యథా— అరే.... దేవ సవితః జ్యేసువ (1-7-7) ఇతి
షడను వాకానాం వాజపేయ సంజ్ఞా। అత్ర యథా— తేనో.... తే ఆగ్నే....
జుష్టో వాచ (3-1-1) ఇత్యత్ర యథా— యస్తే. । యో.... శ్యేనాయ
వత్వనే (3-2-8) ఇత్యత్ర యథా— నమః... విశ్వే ॥ ఉభ్యే (4-1-1)
యథా— శృణ్వన్తి. । నమో.... ధ్రువక్షితిః (4-2-4) ఇత్యత్ర యథా—
విశ్వే.... ఉర్వి.... క్షితిరితి కిం? ధ్రువేత్య కారాంతస్య యది గ్రహణం
స్యాత్— ధ్రువో.... ఇత్యత్ర భవేదితి॥ ఇయమేవ సాయా (4-3-1)

ఇత్యత్ర-కేతుమ్....; త్రయో....! ఇయమిత్యేతావతైవాఽలమ్! కిమన్యైః! ఇయం తే కుక్ర తనూః (1-2-4) ఇత్యత్ర-సగర్భ్యోఽను సఖా(1-2-4) ఇతి మా భూదితి! సా యేతి పదద్వయం మన్త ధియాం ప్రతివత్సర్థమితి కేచిత్! అన్యే త్వస్యథా కథయన్తి! అస్మానువాకస్య శేషభూతాయా ఋక్ అన్యత్ర స్థితా సాఽపి స్వేక ర్తవేత్యే ఓతే....! అగ్నిర్భూర్ధా ధివ (4-4-4) ఇత్యత్ర యథా స....! ఏనా... || మూర్ధేతి కిం అగ్నిర్భూ దురిష్టాత్ (-6-3) ఇత్యత్ర యోమే.. | రుద్రప్రశ్నస్య ప్రథమోపొత్తమానువాకయోర్యథా — నమో....! ద్రాపే....! ఉత....! ఉత్తమస్య పూర్వతః సంనికృష్టః ఉపొత్తమః! అశ్న న్నూర్ణమ్ (4-6-1) ఇత్యత్రానువాక వచ్చిస్య వికర్ష సంజ్ఞా! తత్రాఽన్యం....! పావకో....! వాజో నః సప్త ప్రదిశ (4-7-12) ఇత్యత్ర అద్యను వాక త్రయస్య విహవ్య సంజ్ఞా! తత్ర విశ్వే....! విశ్వే....! హిరణ్య వర్ణీయే యథా — ఏకో....! యాజ్ఞాను యథా — సువథా....! కామేన....! సమిద్ధిశ (4-4-12) జీమూతస్య (4-6-6) యదక్రన్తో (4-6-7) మానో మిత్యో (4-6-8) యే వాజినమ్ (4-6-9). తగ్నేర్మన్వే (4-7-15) ఇతి షడ్జాం విషామను వాకానాం మహావృష్ట్య సంజ్ఞా! తత్ర వివస్వద్....! సోమో ....! మహేతి కిం పృథ్వీ....!

ధాతారాతిః, ఉప, వాజపేయ, జుష్ట, శ్వేనాయ, ఉఖ్య, ధ్రువక్షితిః, ఇయమేవ సా యా; అగ్నిర్భూర్ధా, రుద్ర ప్రథమోపొత్తమ, వికర్ష, విహవ్య, హిరణ్యవర్ణీయ, యాజ్ఞా, మహావృష్ట్యే ||
మడివ్రథ :-

ఈ సూత్రములో డెబ్బదిమూడు (73) అనువాకములలో ఏకార, ఓకారపూర్వకమగు అకారమునకు లోప నిషేధము చెప్పబడినది. ఈ అను వాకములను “ధాతారాతిః” మొదలగు పదములచే సూచించెను. ఆ యా అనువాకములందలి ఒకటి, రెండు తొలి పదములను చెప్పుటద్వారా సూచించ బడిన యనువాకములు ఏడు గలవు. అవి 1 ధాతారాతిః (4-44); 2 ఉప ప్రయన్తో (1-5-5); 3 జుష్ట (3-1-10); 2 శ్వేనాయ పత్వనే (3-2-8); 5 ధ్రువక్షితిః (4-3-4); 6 ఇయమేవ సా యా (4-3-11); 7 అగ్నిర్భూర్ధా (4-4-4); ఇవిగాక

వాజిపీయానువాకములు 6 (1-7-7 నుండి 1-7-12 వరకు గలవి).

ఉభ్యానువాకములు 20 (4-1-1-10; 4-2-1-10).

రుద్రానువాకములు 2 (4-5-1; 4-5-10).

వికర్షానువాకములు 5 (4-6-1-5).

విహవ్యానువాకములు 3 (4-7-12, 13, 14).

హిరణ్యవర్ణియానువాకము 1 (5-6-1).

యాజ్ఞానువాకములు 23 (వివరములు 3 అధ్యాయం 3 సూత్రం)

మహావృష్ఠ్యానువాకములు 6 (4-4-12; 4-6-8 నుంచి; 4-7-15).

88 కాగ మొత్తము 73 అనువాకములు.

ఈ అనువాకములలో ఏకార, ఓకారములను పూర్వమందు కల్గిన పదాది యందలి అకారమునకు లోపము లేదని సూత్రభావము. అయితే ఈ అనువాకములలో కూడ కొన్నికొన్ని స్థలములలో, అకారము లోపించును. అట్టి వానికొరకు అవసర సూత్రములను తర్వాత అధ్యాయములో (12) చెప్పబడినవి. మరియు ఈ సూత్రమునకు లక్ష్యములుగ ప్రతి అనువాకమునుండి ఒకటి రెండు ఉదాహరణలు మాత్రమీయబడినవి. దశసార్థక్యము చూపబడినది కనుక ఇప్పుడు ఈ ఉదాహరణ ప్రత్యుదాహరణలను పరిశీలింతము.

1 “ధాతారాతిః” అను పదముతో ప్రారంభమగు అనువాకము (1-4-41)లో నిధిపతిర్నో అగ్నిః (1-4-44-1). ఇట్టివి మరి రెండు స్థలములు కలవు. ధాతా తర్వాత “రాతిః” అని ఎందుకు? ధాతా యని మాత్రమే చెప్పినచో కాఖాన్తరమందలి “ధాతా దేవేభ్యోఽనురాన్” అనుచోట ఈ సూత్రమున కతి వ్యాప్తి కల్గి అనురాన్ లోని అకారమునకు లోపము నిషేధింపబడును. అట్టి అతి వ్యాప్తిని వారించుటకై “ధాతారాతిః” అని స్పష్టము చేసెను.

2 ఉవప్రయన్తో అధ్వరం (1-5-5)-ఈ అనువాకములో

అరే అస్మే చ (1-5-5-1);

3 జుష్టానువాకము (3-1-10); ఇందులో

యస్తే అఽఽః (3-1-10-1); యోద్రపో అఽఽః (3-1-10)

4 శ్వేరాయ వత్వనే (3-2-8) ఈ అనువాకములో

నమః పితృభ్యో అభి (3-2-8-3); విశ్వే అంపా ఏధతే (3-2-8)

5 ధ్రువక్షితిః (4-3-4) — ఈ అనువాకములో

విశ్వే అతి గృహస్తు (4-3-4); ఊర్మి ర్ద్రో హి అపామసి (4-3-4-3)

సూత్రమున ధ్రువ అనిన చాలదా; క్షితిః అని కూడ ఎందులకు; కేవలము ధ్రువ అనియె చెప్పినచో ధ్రువోఽసి ధ్రువోఽహమ్ (1-6-2) అను స్థలములో కూడ ఈ సూత్రము వ్రవర్తించి, అకారమునకు లోపమును వారించును. కాని అచట అకారము లోపించవలెను. కనుక అట్టి అనిష్ట స్థలములలో లోప నిషేధమును వారించుటకై “ధ్రువ క్షితిః” అని స్పష్టముగ చెప్పిరి.

6 ఇయమేవ సాయా (4-3-11) — ఈ అనువాకములో

కేతుం కృద్వానే ఆజరే (4-3-11-1); (కృద్వాణే అని విచ్చి పండితుని పారాంతరము)

త్రయీ ఘ్నానో అను (4-11);

సూత్రమున “ఇయం” అనిన చాలదా; “ఇయమేవ సాయా” అని చెప్పబెందుకు; కేవలము “ఇయం” అని మాత్రమే చెప్పినచో, ఇయం తో ప్రారంభమగు ఇంకొక అనువాకము (1-2-4) కలదు. అప్పుడా అనువాకమున కూడ ఈ అకారలోప నిషేధము వ్రవర్తించును. కనుక అట్టి అతివ్యాప్తిని వారించుటకై స్పష్ట ప్రతిపత్తి కొరకు “ఇయమేవ సాయా” అని చెప్పబడినది వారించబడిన అనువాకము ఇయం తే కుక్ర తనూః (1-2-4) అను పదములతో ప్రారంభమగును. అచట “సగర్భ్యోఽను సఖా పయూర్ధ్వః (1-2-4-2) అను మంత్రము ఈ సూత్రమునకు లక్ష్యమగునని గ్రహించవలెను. కనుక ఈ అనువాకమును ఈ సూత్ర పరిధినుండి వారించుటకై “ఇయమేవ సాయా” అనువాకమని చెప్పబడినది. ఇంకొక విశేషము. “సాయా” అను పదదర్శయముచే 4-3-11 అనువాకమునకు శేషభాగమగు ఇంకొక అనువాకము (1-4-3)న కూడ అకారలోపము నిషేధించబడును — అను భావము స్పష్టమగును. కనుకనే “ఓతే యన్తి యే అపరిషు న్శ్యాన్ (1-4-3) అను స్థలమున అకారలోపము వారించబడినది.

7 అగ్నిర్భూద్ధాదివః (4-4-4) — ఈ అనువాకమున

స యోజతే అరుషః (4-4-4-4);

ఏనా వో అగ్నిం నమసా (4-4-4-4)

సూత్రమున 'మూర్ధా' అని ఎందుకు: "మూర్ధా" అని లేకుండ, కేవలము 'అగ్ని:' అని మాత్రమే చెప్పినచో, అగ్నిర్మా దురిష్ఠాత్ (1-6-3) అను అనువాకమున ఈ సూత్రము అతివ్యాప్తినొంది, "యోమేఽగ్ని..." అను మంత్రమున అకారలోప నిషేధమును విధించును. కనుక దానిని వారించుటకై అనువాకమును స్పష్టముగ గుర్తించుటకై "అగ్నిర్మూర్ధా" అని చెప్పెను.

8 వాణిపేయానువాకములు: దేవ సవితః ప్రసవ అను ఋక్కుతో (1-7-1) ప్రారంభమగు ఆరు అనువాకములు. ఈ అనువాకములలో ఉదాహరణలు:

తేనో అర్వంతః (1-7-8-2)॥ తే అగ్నే అశ్వం ఆయుశ్శాన్ (1-7-7-2)

9 ఉభ్యానువాకము: శృణ్వంతి విశ్వే ఆమృతస్య పుత్రాః (4-1-1-2)
నమో అస్తు సర్వేభ్యః (4-2-8-3).

ఈ అనువాకములో 75 స్థలములలో అకారము లోపించగ, 45 స్థలములలో మాత్రమే అకారలోపము నిషేధింపబడినది.

రుద్రానువాకములు: నమస్తే రుద్రమన్యవ (4-5-1) అను మంత్రముతో ప్రారంభమగు 11 అనువాకములను రుద్రవ్రశ్న లేక రుద్రానువాకములందురు. వీనిలో వ్రథము, ఉపోత్తమానువాకములలో మాత్రమే ఈ అకారలోప నిషేధము పర్యవర్తించును. ఆ ఉపోత్తమానువాకమనగ చివరి అనువాకమునకు ముందున్న అనువాకము (Last but one) చివరినుంచి రెండవది అను అర్థములో ఉపోత్తమ అని అందురు. ఉపోత్తమః-ఉపాన్త్యః ఉత్తమము అనగ చివరిది, ఆఖరిది; దానికి ఉపాసమీపమున నున్నది. నమస్తే రుద్రమన్యవే.... అను ఋక్కుతో వ్రథమానువాకము మొదలగును. ద్రాపీ అన్తస స్పతే.... అను ఋక్కుతో ఉపోత్తమానువాకము మొదలగును. ఇక వీనిలో ఉదాహరణలు : నమో అస్తు నీలిగీవాయ .. (4-5-1)

నమస్తే అస్తు శ్వనే.... (4-5-1)

ఉత మా నో అర్చకమ్ ... (4-5-10)

ద్రాపీ అన్తస స్పతే (4 5 10)

వికర్షానువాకములు: అశ్మన్నార్థం... (4-6-1) అను ఋక్కుతో ప్రారంభమగు ఐదు అనువాకములకు వికర్షానువాకములని పేరు. ఇందు

ఉదాహరణలు: అన్యం తే అస్మత్ తవస్తు.... (4-6-1-.)
పావకో అస్మభ్యం.... (4-6-1-1)
న తత్పషాణో అజరః (4-6-1)
పురో అగ్నిర్భవేహ.... (4-6-5)
రాయస్సోషే అధియజ్ఞో అస్థాత్.... (4-6-3).

విహన్యానువాకములు: వాణో న స్పృష్ట ప్రదిశ.... [4-7-12] అను ఋక్కుతో ప్రారంభమగుచున్న మూడు అనువాకములకు విహన్యానువాకములని పేరు. అందు ఉదాహరణలు:

విశ్వే అద్య మరుతః [4-7-12]
విశ్వేదేవాసో అధివోచతా.... [4-7-14]
వాణో అస్మే.... [4-7-12].

హిరణ్యానువాకము: ఇదియొక్క అనువాకమే. హిరణ్యవర్ణః.... అను ఋక్కుతో ప్రారంభమగును. [5-8-1]. ఉదాహరణ —

ఏకో దేవో అవ్యతిష్ఠత్.... [5-8-1-3]
సత్వాన్భుతే అవపశ్యన్.... [5-8-1]

యాజ్ఞానువాకములు: ఉఖా వామిన్ద్రాగ్ని.... అను ఋక్కుతో మొదలి అగ్నిర్వృతాణి.... అను ఋక్కుతో నంతమగుచున్న ప్రశ్నలందరి చివరి అనువాకములు. ఇవి 23 అనువాకములు. ఇక ఇందుదాహరణలు :

సుపథారాయే అస్మాన్.... [1-1-14]
కామేన కృతో అభ్యానత్.... [1-1-15]
పయో అస్మాను ధుక్ష్య.... [1-1-14]
వికో అస్మా అదభ్యః.... [1-2-14].

స హవృష్యానువాకములు: సమిద్ధికామ్ .. [4-4-12]; జీమూతస్య.... [4-6-6]; యదక్రన్ధో.... [4-6-7]; మానో మిత్రో.... [4-6-8]; యే

సాజినం.... [4-3-9]; అగ్నేర్మన్వే.... [4-7-15]— ఆయా ఋక్కులతో ప్రారంభమగు ఈ అరు అనువాకములకు మహావృష్ట్యానువాకములని పేరు. ఇందుదాహరణలు :

వివస్వద్వాతే అలి నః [4-4-12.4]

సోమో అధిబవీతు.... [4-6-6-4]

ధర్మే అస్థిరన్మి.... [4-7-15]

సూత్రమున “మహా” అని ఎందుకు: “వృష్టి” అని చాలదా: సూత్రమున కేవలము “వృష్టి” అని చెప్పిన వృష్ట్యానువాకములగు 4-4-12; 4-6-6 నుంచి 4-6-9; 4-7-15, 5-1-11; 5-2-11, 12; అను ఈ తొమ్మిది అనువాకములు గ్రహించబడును. ఈ సూత్రము ఈ అన్ని అనువాకములందు ప్రవర్తించరాదు. చివరి మూడు అనువాకములు ఈ సూత్ర పరిధిలోనికి రాకూడదు. కనుక వానిని మిసహించుచు, మొదటి ఆరింటిని గ్రహించవలెనను నియమముతో సూత్రమందు “మహావృష్ట్య”మని చెప్పబడినది. ఈ అరు అనువాకములు మహావృష్ట్యానువాకములుగ ప్రసిద్ధమైనవి గద. ఫలితముగ 5-1-11; 2-11, 12 ఈ మూడనువాకములందు ఏకార, ఓకారముల తర్వాత వదాదియందుండు అకారము లోపించును. పూర్వమందు చెప్పిన అరు అనువాకములందు అట్టి అకారమునకు లోప నిషేధము ప్రవర్తించును. [3]

4 సూత్రము :- అఁహసోఽహతిరనిష్ఠతోఽవన్త్యస్మా నవద్యాదహనిచ॥

త్రిభాష్య:- చకారో ధాతారాతిః [11-3] ఇత్యాది విషయాన్వాదేశకః। అఁహసః.... ఇత్యేతేషు గృహణేషు ధాతారాతిరిత్యాది స్థలేషు ఏకారపూర్వో వొకారపూర్వో వాఽకారో న లుప్యతే। యథా— ప్ర.... పరి.... వర్ధ.... తే....॥ ఆస్మానితి కిం? తేనో.... మిత్ర... కుచిః....॥ యవనహ పరత్వాత్ [12-4] ఏషు ప్రాప్యమాణేషు లోపేషు అలోపోఽయం విహితః। అన్వాదేశః కిమర్థః? స....॥

అంహసః, అంహతిః, అనిష్టతః, అవన్వస్మాన్, అవ
ద్యాతే, అహసి, చ॥

మణివ్రథ :-

ఈ సూత్రమందలి “చ” కారము పూర్వ సూత్రమందలి ధాతారాతి
మొదలగు అనువాకములనన్వాదేశము చేయును. కాగ “ధాతారాతిః....
మొదలగు ఆయనువాకములలోని అంహసః, అంహతిః మొదలగు ఈ పద
ముల తొలి అకారమునకు, ఏకార, ఓకారములు పూర్వమందున్నను లోపము
రాదు” — అని సూత్రార్థము.

ఇక్కడొక విషయమును గుర్తించవలెను. పూర్వసూత్రము చేతనే
ధాతారాతిః మొదలగు అనువాకములలోని ఈ పదములకు అకార లోప నిషే
ధము ప్రవర్తించుచుండిన, మరియి ఈ సూత్రమేందులకు? అను సందేహము
కలుగు. దానికి సమాధానము నిట్లు చెప్పిరి — “ఈ ధాతారాతిః ఇత్యా
ద్యనువాకములలో కొన్ని పరిస్థితులలో నుండు అకారమునకు లోపమును
తర్వాత అధ్యాయమందు యువనహ పరః స్వరపరేషు (12-4) అను
సూత్రమును అపవాద సూత్రముగ చెప్పుచున్నారు. ఆ సూత్రముచే ఈ
అనువాకములలో ఉండెడి అంహసః.... మొదలగు ఆరు పదములయొక్క
తొలి అచ్చునకు లోపము వచ్చును. కాని అది ఇష్టము కాదు. కనుక ఆ
ఆరు పదములను కంరోక్తిగ యిచ్చట చెప్పి వాని అకారమునకు లోప నిషే
ధము విధించిరి కాగ 11-3నకు అపవాద సూత్రమగు 12-4నకు ఈ 11-4
మరియి అపవాద యగును. అంహసః ... మొదలగు పదములు ధాతా
రాతిః .. సూత్రస్థమగు అనువాకములలో నున్ననే ఈ లోప నిషేధము.
అన్యత్ర యున్నచో అకారలోపము సిద్ధించును. ధాతారాతిః.... ఇత్యాద్యను
వాకములలో ఈ పదములకుదాహరణలు —

- 1 అంహసః ప్రముఖైస్తో నో అంహసః (4-3-13-5)
- 2 అంహతిః పరిద్వీషణో అంహతిః.... (2-8-11-2)
- 3 అనిష్టతః వర్ధతాం తే అనిష్టతః . (4-1-7-2)
- 4 అవన్వస్మాన్ తే అవన్వస్మాన్.... (2-8-12-3)

“అను”లోని అకారము లోపించదు” అని సూత్రార్థము. అనగ, ఈ పదములలోని విసర్గ సంహితాపాఠమున ఓకారముగ మారును. అట్టి ఓకారము కంటె పరముగనున్న “అను”లోని అకారమునకు 12 4 సూత్రముచే లోపము ప్రాప్తించుచుండగ, మరల ఈ సూత్రముచే ఆ లోపమును నిషేధించుచున్నారు. ఈ సూత్రములోనికి అధికార సూత్రబలముచే “అలోపః” అని వచ్చుటచే ఈ అర్థము సిద్ధించినది. ఉదాహరణలు —

- 1 ఘర్మానః   త్రయో ఘర్మానో అను (4-3-11-1).
- 2 అవః   తస్మాదాపో అనుష్ఠన . (5-8-1-3).
- 3 మర్తః   యదా తే మర్తో అను ... (4-6-7-3).
- 4 రథః   అను శ్వా రథో అను.... (4-6-7-3).
- 5 త్వః   పీయతి త్వో అను త్వః (4 2 3 4)
- 6 దత్తే   శక్రమాదత్తే అనుహయ శార్ఙ్గైః (3 2-2-2)
- 7 వాతః   ధనుస్తద్వాతో అనువాతుతే (5-5-7-3)

“అను” అని ఎందుక? ఘర్మానః.... మొదలగు పదముల తర్వాత నున్న “అను”-లోని అకారమునకే లోప నిషేధము. ఇతర పదములకు లోప ప్రాప్తించునని తెలుపుటకై “అను” అని చెప్పిరి.

ఉదాహరణ — ఆముష్మిష్లోకే వాతోఽభి వవతే (5-4-9-4). ఇచట ‘వాతో’ తర్వాతనున్న అభిలోని ‘అ’కారమునకు లోపము వచ్చినది.

“ఏవం పూర్వ” అనగ నేమి? అనగ ఘర్మానః.... మొదలైన పదములను పూర్వమందు కల్గిన “అను”-లోని అకారమునకే ఈ సూత్రము వర్తించును. ‘అను’కంటె పూర్వమందు వేరు పదములున్నచో ‘అను’లోని అకారమునకు లోపము వచ్చును.

ఉదాహరణ — అనుగావోఽనుభగః కనీరామ్ (4-6-7-3) * ను స్థలమున ‘అను’ కంటె పూర్వమందు ఘర్మానః... మొదలగు పదములకంటె భిన్నమగు పదమున్నది. కనుక అనులోని అకారము లోపించినది [5]

6 సూత్రము :- అభివాత్సపశ్చ॥

త్రిభాష్య:- చకారో వాత ఇత్యన్వాదిశతిః। అభివాతు; అవః, ఇత్యేత్యయో రకారో వాతఃపూర్వో న లుప్యతే। యథా — మయో....! వాత్సితి కిం? వాతో....! యద్....! అన్వాదేశేన కిమ్? అవ....॥

అభివాతు, అవః, చ॥

మణిప్రభ :-

సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి వాతః (వాతో) అనుదానిని ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ “వాతః” శబ్దము కంటె వరముగు “అభివాతు” “అవః” — అను పదములలోని తొలి అకారమునకు లోపము రాదు — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :

1 మయో భూర్వాతో అభివాతూ సాః... (7-4-17)

2 యద్వాతో అహో అగమత్.... (7-4-20).

“వాతః” అను శబ్దము కంటె వరముగ నున్నపుడే, అభివాతు, అవః అను శబ్దములలోని తొలి అకారమునకు లోప నిషేధము, అన్యత ఈ లోప నిషేధము లేదు. అనగ అచట వీని తొలి అకారము లోపించును.

ఉదాహరణ: 1 వాతోఽభి వవతే (5-4-9).

2 అవరున్దేఽహోఽగ్రేఽఽహోహరతి.... (6-4-3). ఇచట అహో; అభి పూర్వమున “వాతో” యని భేదబోధుచే అహో, అభిలలోని అకారమునకు లోపము వచ్చుచి. [6]

7 సూత్రము :- అన్వగమచ్చ॥

త్రిభాష్య:- అవ ఇతి చకారోఽన్వాదిశతి అను, అగమదిత్యేత్యయోః అకారో న లుప్యతః పూర్వో లుప్యతే। అహో అన్వా....! అహో అగ....! ఏవం పూర్వ ఇతి కిం? వశవో....॥

అను, అగమత్, చ॥

మణివ్రథ :-

సూ తమందలి చకారము పూర్వసూత్రమునుండి “అహః” అనుదానిని అన్వాదేశము చేయును. కాగ— “అహః (అహి) అను శబ్దమును పూర్వమందు కల్గిన ఆను, అగమత్ శబ్దములలోని తొలి అకారము లోపించదు (లోప నిషేధము విధించబడినది) — అని సూత్రార్థము. నిజమునకు ‘అహః’ అనునది ౯వ సూత్రమునుండియు, పూర్వః అనునది 5వ సూత్రము నుండియు వచ్చును, ఉదాహరణలు —

1 అహి అన్వచారిషమ్.... (1-4-45).

2 అహి అగమదిస్థ్యస్య.... (7-4-20)

‘అహః’ అనునది పూర్వమందున్నపుడే ఈ ఆను, అగమత్లలోని తొలి అకారములకు లోప నిషేధము. ఇతర పదములు పూర్వమందున్నచో అకారము లోపించును. ఉదా: పశవో2నూదాయన్ (2-1-5). పశవః అను పదము ‘అను’ కంటె పూర్వమందుండుటచే “అను”లోని అకారమునకు 11-1 సూత్రముచే లోపము సిద్ధించెను. [7]

8 సూత్రము :- అహః పూర్వో2ద్భిః పాంసపాదస్మాన్॥

తిథాద్యః:- అద్భిః.... ఇత్యేతేష్వకార ఆహః పూర్వో న లుప్యతే॥ సం....! నేవీ ...! నపాదితి కిం? వారుడి....! ఆహి....! ఏవం పూర్వ ఇతి కిం? నో .. ॥

ఆహః; పూర్వః; అద్భిః; అపాంసపాత్, అస్మాన్ ॥

మణివ్రథ :-

“అహః (అహి) అను శబ్దముకంటె వరమగు అద్భిః, అపాంసపాత్; అస్మాన్ — అను ఈ పదములలోని తొలి అకారమునకు లోపము లేదు” — అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు —

అద్భిః సమాహో అద్భిరగృత.... (1-1-8).

2 అహం నపాత్ దేహీ-హో అహం నపాత్ ... (1-2-3; 1-1-1).

3 అస్మాన్ అహో అస్మాన్మానరః శ్చంద్రః ... (1-2-1)

సూత్రమునందు “నపాత్” అని చేర్చబడిన “అహం నపాత్” అని ఉన్నప్పుడే దానియందలి తైత్తిరీయమునకు లోప నిషేధము కేవలం “అహం” అని మాత్రమే యున్నచో అందలి తొలి అకారము లోపించును. ఉదా : వారుణి రాహులహం చ ... (2-1-5). “అహః” అనునది పూర్వ ముండున్నప్పుడే ఈ పదముల కంటే అకారమునకు లోప నిషేధము. ఇతర పదములు పూర్వముండున్నచో లోప నిషేధము లేదు. అదిగ వాని కంటే అకారము లోపించును. ఉదాహరణ :-

సోఽస్మాన్మాత్ ... (5-5-5). కనుకనే ఎవం పూర్వ (ది పూర్వ ముండున్ననే) అని చెప్పిరి. [8]

9 సూత్రము :- రాయే స ఇన్ద్రః పూర్వశ్చాకర పరే॥

ప్రతిభాష్య:- చూరార్కప్రేక్షస్మా స్సోహదేవకారే సతి వర్తమానోఽకారో రాయే, సః, ఇన్ద్రః ఇత్యేవం పూర్వో ని లుప్యతే. రాయే పూర్వస్యోహహం ఐం శాఖా న్తరే. అహివా బహియాం భవతి రాన్తి ... యథా సహితాయాం తు నోదాహరణమకారపరత్వాభావాత్; తస్మి కథమలోప ఇతికేచిత్॥ ప్రతిపద ప్రభృతి (1-61) పునరుక్తత్వాదితి బ్రూమః। మా... ఇన్ద్రో... అకారపర ఇతి కిం? సో... ఏవం పూర్వ ఇతి కిం? స్తో... అకారః పరో యస్మా త్తదకార పరః, తస్మిన్॥

రాయే, సః, ఇన్ద్రః, పూర్వః, చ, అకారపరే॥

మణిప్రభ :-

సూత్రమునందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి “అస్మాన్” అను పదమును ఆకర్షించును. కాగ- “రాయే; సః; ఇన్ద్రః ఈ పదములలో దేని నైనను పూర్వముండు కల్గిన “అస్మాన్” అను పదము తర్వాత అకారము పరమైనచో “అస్మాన్” లోని తొలి అకారమునకు లోపము నిషేధము” — అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు —

1 సః మా సో అస్మాన్ అవహాయ.... (5-7-9).

2 ఇన్ద్రః ఇన్ద్రో అస్మాన్ అస్మిన్ ద్వితీయే... (3-1-9).

పై రెండు ఉదాహరణలలో “అస్మిన్” తర్వాత అకారము కలదు. కనుక సః; ఇన్ద్రః పదములు పూర్వమందున్నపుడు అస్మాన్ లోని అకారము లోపించలేదు. అట్లు అకారము పెంముగ లేనిచో సః, ఇన్ద్రః పదములు పూర్వమందున్నను “అస్మాన్” లోని తొలి అకారము లోపించును.

ఉదా : సోఽస్మాన్నాతు.... (5-5-5).

అస్మాన్ తర్వాత అకారమున్నను, పూర్వమందు సః, కాని ఇంద్రః యని కాని లేనిచో అస్మాన్ లోని తొలి అకారము లోపించును.

ఉదాహరణ — సోఽస్మా నముత్ర.... (6-6-1).

ఇకనిపుడు “రాయే” గురించి పరిశీలించుము. నిజమునకు “రాయే” శబ్దమును పూర్వమందు కల్గి, అకారమును పరముగ కల్గిన “అస్మాన్” శబ్దము సంహితలో లేదు. కాని అట్టి సన్నివేశము కాఖాన్తర సంహితలో కలదు. కనుక ఇచట సూత్రమున “రాయే” చెప్పబడెనని త్రిభాష్య రత్న కారులు వివరించిరే కాని ఉదాహరణనియలేదు. ఇక, కాఖాన్తర విషయము మనక్కరలేదనుకొనినచో జటాపాఠమును ఉదాహరణగ చూపవచ్చును. “రాయే అస్మాన్ అస్మాన్ రాయే రాయే అస్మాన్”. ఇందు మొదటి మూడు పదములను పరిశీలించినచో, సూత్రమున రాయే అవసరము తెలియును. అయితే “యథోక్తం పునరుక్తం త్రివిధ ప్రభృతి” (1-61, అను సూత్రము చేత నిది సిద్ధించును.

మాహిషీయ భాష్యకారుడు రాయే గురించి ఏమియు చెప్పక, గమితములుగ సః, ఇన్ద్రః శబ్దములనే గ్రహించెను. అతను— “అకారపర ఇతి సః, ఇన్ద్రః ఇత్యేతయోరేవ విశేషణం, రాయే ఇత్యేతస్యాసంభవాత్”— అని స్పష్టముగ చెప్పెను.

పై దికాభరణకర్తయగు గోపాలకృష్ణయజ్ఞ మాత్రము ఈ విషయమున బహు వివరించెను. జటాపాఠోదాహరణను అతడు నిరసించెను. కాఖాన్తర వ్రాప్తిని సమర్థించెను. అతడు ఈ సూత్రములో “రాయే” అనునది ప్రాప్త నియమార్థమని తెల్పెను.

10 సూత్రము :- తేహార్యోఽద్యా నోఽఽ

త్రిభాష్యః:- అద్య.... ఏతేష్యకారస్త ఇత్యేవం పూర్వో న ఋష్యతే! యథా— పశు...! ఉపో...! అఽఽశునా...! యత్...! ఏతేష్యతి కిం? తే...! తే పూర్వ ఇతి కిం? ప్రథమో...॥

తే! పూర్వః! అద్య! అన్యః! అంశః! అగ్నే॥

మడిపక :-

“తే అను పదమును పూర్వమందు కల్గిన అద్య, అన్యః, అంశః, అగ్నే—అను పదములలోని తొలి అకారము లోపించదు—అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు — 1 పశుం పశువతే తే అద్య బధ్నామి.... (3-1-4)

2 ఉపో తే అన్యః.... (1-4-4)

3 అఽఽశునా తే అఽఽశుః.... (1-2-6)

4 యత్తే అగ్నే తేజస్తేన.... (3-5-3)

“తే” అను పదము పూర్వమందున్నపుడే, అద్యాదిపదములలోని తొలి అకారమునకు లోపనిషేధం వచ్చును. ఏకర, ఓకరాస్తములగు ఇతర పదములు పూర్వమందున్నను అద్యాది పదముల తొలి అకారమునకు లోప నిషేధము ప్రవర్తించదు. అచట వానికి లోపము సిద్ధించును.

ఉదాహరణ : ప్రథమోఽఽశు స్కన్ధతి! (3-1-8)

తేన త్యాదధేగ్గీ... (-:-12)

అమా వై నోఽద్య... (2-5-3)

[10]

“అద్య, అన్యః, అంశః ఈ పదముల నుండి (ఏతేషు) పదాదియందలి అకారమునకు లోపముని చెప్పబడే, తే కంటె ఇతర పదములు పరమైనచో ఆ పదాదికరములకు లోపము వచ్చునని తెలియవలెను.

ఉదాహరణ : తేఽగ్నయే ప్రవతే! (తే అగ్నయే) (2-4-1)

11 సూత్రము :- మే పూర్వశ్చ॥

త్రిభాష్య:- చకారోఽగ్ను ఇత్యన్వాదిశతి। మేపూర్వోఽగ్ను ఇత్యత్కారో న యస్యతే। యథా — యస్మే.... ఇమా ... మే పూర్వ ఇతి కిం? తేన .... అన్వాదేశేన కిం? ప్రాజ.... తద్....॥

మే పూర్వః। చ॥

మణివర్ణన :-

సూత్రమందలి చ కారము పూర్వ సూత్రమునుండి “అగ్నే” అను పదమునే అన్వాదేశము చేయును. (అన్వాదేశోఽన్త్యస్య-1-50) కాగ — “మే అను పదమును పూర్వమందు కలిగియున్న “అగ్నే” పదముయొక్క అకారమునకు లోప నిషేధము ప్రాప్తించును” — అని సూత్రభావము.

ఉదాహరణ — యస్మే అగ్నే అస్య ... (1-8-2; 1-8-10).

ఇమా మే అగ్ను ఇష్టకాః (4-4-11).

మే పూర్వమందు లేనిచో అగ్నేలోని అకారమునకు లోపము వచ్చును. తేన త్కారోఽగ్నే అంగరః (1-2-12). ఈ సూత్రము అగ్నే అను 2 క్క పదమునకి వర్తింతును. ఇట్లే మే తర్వాతనుండు ఇతర అకారాది పదములకు ఈ సూత్రము వర్తింపదు. అనగ వాని తొలి అకారమునకు లోప నిషేధము వర్తింతును.

ఉదా — ప్రాజశ్చమేఽపానశ్చమే.... (4-7-1)

తదశకం తస్మేఽరాధి... (1-6-8).

ఇవట అపాన, ఆరాధి-అలోని అకారము ‘మే’ పూర్వమందున్నను గోపించినది.

[11]

12 సూత్రము :- అస్యాశ్వినాఽపరా చ॥

త్రిభాష్య :- మే పూర్వ ఇతి చకారోఽన్వాదిశతి। అస్య.... ఏతేష్వకారో న యస్యతే। ఏ ... పున.... యద్... ॥

అస్య, అశ్వినా, అవరా చ॥

మణిపథ :-

సూత్రమందలి చకరము పూర్వ సూత్రమ నుండి “మే పూర్వః” అనువానిని ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ— “మే ను పదమును పూర్వమందుకల్గిన “అస్య, అశ్వినా, అవరా” అను పదముల యొక్క తాళి అకారమునకు లోపము నిషేధించబడెను”— అని సూత్ర భావము. అనగ అకారమునకు లోపము రాదు.

ఉదాహరణలు :

- 1 అస్య వియస్త దీవా హవిషామే అస్య.... (1-5-11)
- 2 అశ్వినా పునర్మే అశ్వినా యువం చక్షుః.... (3-2-5)
- 3 అవరా యద్వా మే అవరా గతమ్ ... (6-6-7). [12]

13 సూత్రము :- నః పూర్వోఽసదగ్నిరథా న్తమోఽభ్యస్మిన్నద్య పథి॥

త్రిభాష్య:- అసత్.... ఇత్యేతేష్వకారో “న” ఇత్యేవం పూర్వో న లుప్యతే! యథా— సుపారా....! అయం....! రజ్జా....! అగ్ని...! స్వస్థి...! శిక్షా...! తేభి....! పథీతి కిం? నో....! నః పూర్వ ఇతి కిం? తస్మాత్...! నో....! ఉత్తరతో....! తే...! ఏతేష్యితి కిం? నమా....! తే...!

నః పూర్వః, అసత్, అగ్నిః, అఘ, అస్తమః, అభి, అస్మిన్,
అద్యపథి॥

మణిపథ :-

“నః పూర్వః = నః” (నో) అనువానిని పూర్వమందు కల్గిన అసత్, అగ్నిః, అఘ; అస్తమః, అభి, అస్మిన్, అద్యపథి—అను పదములలోని తొలి అకారమునకు లోప నిషేధము—అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :

- 1 అసత్ సుపారా నో అసద్వశే... (1-2-3)

- 2 అగ్నిః ఆయం నో అగ్నిర్వరివః.... (1-3-4)
- 3 అమ రక్షా మాకిర్నో అమశంస ఈశత.... (1-4-24)
- 4 అస్తమః అగ్నేత్వం నో అస్తమః ... (1-5-6)
- 5 అభి స్విష్టిం నో అభి వసీయః ... (3-1-9)
- 6 అస్మిన్ శిక్షా నో అస్మిన్.... (7-5-7)
- 7 అద్యపథి తేభిర్నో అద్యపథిభిః సుగేభీరక్షా.... (7-5-24).

అద్య తర్వాత పథి అని ఎందుకు? అద్య తర్వాత పథి యున్న నే “నో”కు పరముగ నున్న అద్యయొక్క తొలి అకారమునకు లోపనిషేధము వ్రపర్తించును. అద్య తర్వాత పథి లేనిచో అద్యయొక్క తొలి అకారము లోపించునని గుర్తించవలెను. ఉదా: నోఽద్యవసు వసతీతి.... (2-5-3)

ఇట్లే అసత్ మొదలగు పదములకు పూర్వమందు “నో” (నః) అను పదమున్న నే, వీనియొక్క తొలి అకారమునకు లోపనిషేధము సిద్ధించును. ఇతర పదముల అకారమున్నచో లోపనిషేధము వ్రపర్తించదు. కనుక తొలి అకారమునకు లోపమే వచ్చునని గ్రహించవలెను.

- ఉదాహరణలు :
- 1 తస్మాదశ్వాద్ధర్ధభోఽసత్తరః.... (5- -2)
  - 2 నోఽగ్నిర్వాతః.... (5-1-4)
  - 3 ఉత్తరతోఽఘాయురభిధా సతి.... (5-7 3)
  - 4 తేఽస్మి నై చ్చస్త.... (7-2-10)

ఇట్లే “నో” (నః) తర్వాతనున్న ఈ అసదాది పదములకే, వాని తొలి అకారమునకే లోప నిషేధము వర్తించును. “నో” కంటె పరముగ భిన్న పదములున్నచో వాని తొలి అకారమునకు లోపమే వచ్చును.

- ఉదా :- తేనః పాస్తు తేనోఽవస్తు.... (1-2-3)
- అమా వై నోఽద్య.... (2-5-3)

ఈ విధముగ సూత్రమును ఉదాహరణ ప్రత్యుదాహరణలతో వివరించటమైనది.

14 సూత్రము :- నమః పూర్వోఽగ్రేఽశ్వేభ్యోఽగ్రియాయ ॥

త్రిభాష్య:- అగ్రే)... ఏతేష్యకారో నమః పూర్వో న ఐవ్యతే। యథా — నమో....! నమో అశ్వ....! నమో అగ్ర...॥ నమః పూర్వ ఇతి కిం? అపో....! ఏతేష్యతి కిం? నమో అగ్నయే....॥

నమః పూర్వః! అగ్రే! అశ్వేభ్యః! అగ్రియాయ ॥

మణిప్రథ :-

నమః (నమో) శబ్దమును పూర్వమందు కల్గిన అగ్రే, అశ్వేభ్యః; అగ్రియాయ — అను పదములయొక్క తొలి అకారమునకు లోప నిషేధము సిద్ధించును — అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు —

నమో అగ్రే వధాయ చ....! (4-5-8)

నమో అశ్వేభ్యోఽశ్వపతిభ్యశ్చ....! (4-5-3)

నమో అగ్రియాయ చ....! (4-5-5).

“నమః” కంటె పరముగనుండు ఈ పదములకే, తొలి అకారమునకే లోపనిషేధము. ఇతర పదముల అకారమునకు లోపమే వచ్చును నమోఽగ్నయేఽవృత్తి విధాయ ... (1-5-11). అట్లే అగ్రే... మొదలగు పదములకు పూర్వమందు “నమో” (నమః) అని యున్నచే, వీని తొలి అకారమునకు లోపము నిషేధించబడును. నమోకంటె భిన్నమగు అకారమున్నచో అగ్రే.... ఇత్యాది పదముల తొలి అకారము లోపించును. అపోఽగ్రేఽశ్వేభ్యోఽశ్వపతి.. (6-4-3) ఇవట అగ్రే పూర్వమందు “నమో” యని లేదు. కనుక అగ్రేలోని ‘అ’కారమునకు లోపము సిద్ధించినది. [14]

15 సూత్రము :- ఆవిన్నః సోమః పూర్వోఽగ్నివరః

త్రిభాష్య :- ఆవిసః, సోమః ఏవం పూర్వోఽకారోఽగ్నివరో న ఐవ్యతే। అగ్నితి పదైక దేశః। శాఖాంతరే బహుపాదవార్తః; ఆవిన్నో —! సోమో —! ఏవం పూర్వ ఇతి కిం? సో —! ఏవం పరఇతి కిం? ఆవిన్నో —॥

అవిన్నః! సోమః! పూర్వః! అగ్నిపరః!

మణివ్రత :-

అగ్ని - ప్రాతిపదిక కంటె పూర్వమందు అవిన్నః, అనిగాని, సోమః అనిగాని యున్నచో అగ్నిలోని అకారమునకు లోప నిషేధము ప్రవర్తించును. అనగ అకారము లోపించదు అని భావము.

ఉదాహరణలు :- అవిన్నో అగ్నిర్గృహవతిః— (1-8-12).

సోమో అగ్నిరువదేవాః— (3-2-4).

‘అగ్ని’ - అని ప్రాతిపదికను చెప్పటచే శాఖాంతరమందలి అగ్ని శబ్దముయొక్క అన్ని రూపములును గ్రహించ బడును.

అగ్ని కంటె అవిన్నః; సోమ పదములున్నచో అగ్నిలోని అకారమునకు లోప నిషేధము. ఈ పదములలో నేనియేని పూర్వమందు లేనిచో అకారము నకు లోపమే వచ్చును. ఉదా:- సోఽగ్నిర్జాతః— (5-1-4). అట్లే అవిన; సోమ పదముల తర్వాత నున్న అగ్ని శబ్దమునకే అకారలోప నిషేధము. ఇతర పదముల అకారములకు లోపమే వచ్చును. ఉదా :- అవిన్నోఽయ మసౌ— (1-8-12).

[15]

16 సూత్రము :- ధీరాసోఽదబ్ధాస ఏకాదశాస ఋషీదాం పుత్రః శార్యాతేఽషాథః పితారః పృథివీ యజ్ఞ ఆసతే యే గృహ్ణామ్యగ్రేవాఽ ఏషజ్జేసఽస్సానో యువయోర్యః పృష్ఠే పతిర్వో గోశుష్మః పువస్సమిద్ధ ఋషభః పాథోవచో వర్షిష్ఠే జుషాణో యో రుద్రో వృష్టః పూర్వః॥

ప్రతిభాష్య :- ధీరాసః— ఏవం పూర్వో న ఖల్వకారో ఐవ్యతే! యథా— తాం—! అదబ్ధా—! ఏకా—! ఋషీదాం—! ఋషీదాం—! ఇతిః కిం? యస్య....! యథా...! అషా....! త్వత్....! పృథివీ....! పృథివీతి కిం? తే....! ఇత్యత్ర జటాయామ్! అష్ట....! ఇదావాఽ....! వానితి కిం? శుకృ....! ఇతః....! సంస్థా....! సమితి కిం? గయ స్సానోఽగ్నిష్వతి శాఖ

స్తరే! యువ... : యువసౌరితి కిం? యో... : నాకన్య....! యజ్ఞ....!
పతిరితి కిం? న....! గో....! అవ్యకారాది (1-52) ఇతి వచనాత్ అగో అష్ట
మితి చోదాహరణమ్! ఉచ్చుష్మా....! అగ్రేపువో... , సమిద్ధో....! ద్యాం....!
ప్రియం....! ఉగ్రం....! వష...! జహణో....! యో....! య ఇతి కిం?
యద్....! వృష్ణో....॥

ధీరాసః, అదద్ధాసః, ఏకాదశాసః, ఋషీణాం పుత్రాశ్చ శార్యా
తే, ఆషాఢః, పితారః, పృథ్వీయజ్ఞే! ఆసతేయే! గృహ్లావ్యక్తే
వాచి-విషః, జజ్ఞే! సప్తసౌనః, యువయోర్యః! పృష్ఠే!
వతిర్యః! గో! శుష్కః! పువః! సమిద్ధః! ఋషభ పాథః! వచః!
వర్షిష్ఠే! జహణః! యో రుద్రః! వృష్ణః! పూర్వః!

మణిపర్క :-

ధిరాసః, అదద్ధాసః..... మొదలగు ఈ వదా స్తమందలి ఓకార, ఏకా
రములకంటె వరమగు వదాదియందలి అకారము లోపించదు—అని సూత్ర
భావము. అనగ అకారలోప నిషేధము చెప్పబడినది. ఈ వదా స్తములం
దలి విసర్గలు సంహితలో ఓకారముగ మారును. కనుక ఈ వదములు
అన్నియు సంహితలో ఏకరాస్తముగనో, ఓకరాస్తముగనో యుండును.

ఉదాహరణలు :

- 1 ధీరాసః తం ధీరాసో అనుదృశ్య యజస్తే.... (1-1-9).
- 2 అదద్ధాసః అదద్ధాసో అదాభ్యమ్.... (1-1-10)
- 3 ఏకాదశాసః ఏకాదశాసో అప్పుషదః.... (1-4-11).
- 4 ఋషీణాం పుత్రః ఋషీణాం పుత్రో అధిరాజవిషః.... (1-3-7).

ఇచట “ఋషీణాం” అను పదమును పూర్వమందు కల్గిన “పుత్రః”
అను పదమే అకారలోప నిషేధమునకు నిమిత్తమగును. తద్భిన్నమగు
పదమును పూర్వమందు కల్గిన ‘పుతో’ శబ్దముకంటె వరమగు అకారము
లోపించునని తెల్పుటకే ఋషీణాం అని సూత్రమున చెప్పబడినది.

ఉదా:- యస్య పుత్రోఽజాత స్యాత్ (1-5-8)

ఇచట పుత్ర శబ్దము తర్వాతనున్న “అజాతః” అను పదమునకు అదియందున్న అకారము లోపించెను.

5 శార్వాతే యథా శార్వాతే అపిబః.... (1-4-18)

6 అపాథః అపాథో అగ్నిః.... (1-5-10)

7 పితారః త్వత్పితారో అగ్నేదేవాః.... (1-5-10)

8 పృథివీ యజ్ఞే పృథివీ యజ్ఞే అస్మిన్.... (1-6-5).

పృథివీ శబ్దమును పూర్వమందు కల్గిన యజ్ఞే శబ్దముయొక్క ఓకారము కంటె వరమగు వదాది అకారమునకు మాత్రమే లోప నిషేధము వర్తించును. పృథివీ శబ్దముకంటె భిన్నమగు పదమును పూర్వమందు కల్గిన యజ్ఞే శబ్దము అకారలోప నిషేధమందు నిమిత్తము కాదు. అనగ అచ్చి అకారము లోపించునని గ్రహించవలెను.

ఉదా:- అస్మిన్ యజ్ఞే యజ్ఞేఽస్మిన్.... అను జటాపాఠముతో యజ్ఞే తర్వాతనున్న అస్మిన్లోని అకారము లోపించినది.

వైదికాభరణకర్త ఈ యుదాహరణకవకాశము లేదనియు ప్రత్యుదాహరణ శాఖాంతరమున లభించునని చెప్పెను.

[పృథివీ త్యవబంధ వ్యావర్త్యం శాఖాంతరే జటాయాం తు అలోప ప్రాప్త్య భావాత్ స తత్ర ప్రత్యుదాహరణం యుక్తమ్] — వైదికాభరణవ్యాఖ్య].

9 ఆసతే యే అధ్యాసతే యే అంతరిక్షే.... (3-5-4).

ఇచట కూడ “ఆసతే” పూర్వమందు లేనిచో “యే” కంటె వరమగు అకారమునకు లోపము సిద్ధించును.

ఉదా — యే పృథివ్యాం యేఽంతరిక్షే.... (4-5-11).

10 గృహ్ణోమ్యగ్రే మయి గృహ్ణోమ్యగ్రే అగ్నిం.... (5-7-8).

ఇచటను “అగ్రే”కు పూర్వమందు “గృహ్ణామి” అను పదముండిననే అగ్రే తర్వాతనుండు అకారమునకు లోప నిషేధము. “గృహ్ణామి” కన్న భిన్నమగు పదమున్నచో, అగ్రే తర్వాతనుండు అకారము లోపించును.

ఉదా:- అహౌ కృత్వోఽగ్రేఽభి ఘోతి.... (6-4-5).

11 వాఁ ఏషః ఇదా వాఁ ఏషో అనుర.... (1-6-6).

ఇచటను “ఏషో”కు పూర్వమందు “వాఁ” అని యుండవలెను. అప్పుడు మాత్రమే “ఏషో” తర్వాతనుండు అకారమునకు లోపనిషేధము సిద్ధించును. “వాఁ” కంటె పేరు పదమున్నచో ఏషో తర్వాతనుండు అకారము లోపించు నని గ్రహించవలెను.

ఉదా— తక్ర ఏషోఽస్తోఽస్తం మనుష్యః.... (7-2-12).

12 జజ్ఞే ఇతః ప్రథమం జజ్ఞే అగ్నిః.... (2-2-4)

13 సఁస్సానః సఁస్సానో అభిరక్షతు.... (3-3-8).

ఇచటను “సఁ” అను పదమును పూర్వమందున్ననే “స్సానో” తర్వాత నున్న అకారమునకు లోపనిషేధము. కానిచో స్సానో తర్వాతనుండు అకారము లోపించును. దీనికి ఉదాహరణలు శాఖాస్తరమున లభించును. గయ స్సానోఽగ్నిమ. ఇది ప్రత్యుదాహరణ.

14 యువయోః యః యువయోర్యో అస్తీ.... (3-5-4).

ఇచటను “యువయోః” పూర్వక “యః” శబ్దమే లోప నిషేధమునకు నిమిత్తమగును. కనుకనె యోఽపున్ భస్మ ప్రవేశయతి.... (3-2-2) అను చోట యః తర్వాతనున్న అకారము లోపించెను.

15 వృష్టే నాకస్య వృష్టే అధిరోచనే.... (3-5-5).

16 వతిః వః యజ్ఞ వతిర్యో అత్ర.... (5-7-7).

ఇచటను వతిః శబ్దపూర్వక “వః” శబ్దమునకే అకారలోప నిషేధమున నిమిత్తత్వము. అట్లు “వతిః” అను శబ్దముకంటె భిన్నపదము వః కంటె పూర్వమందున్నచో “వః” తర్వాత వచ్చు అకారము లోపించును.

ఉదా— న వోఽథాగాని హవ్యమ్— (5-1-1)

17 గో గో అర్హ మేవ సోమం కరోతి.... (6-1-10).

అవ్యకారాది (1-52) అను సూత్రముచే అగో అర్హం అని కూడ సిద్ధించును.

18 ఉచ్చః ఉచ్చుచ్చో అగ్నే యజమానాయైఽధి.... (1-6-2).

19 పువః అగ్గీ పువో అగ్రే గువః.... (1-1-5).

- 20 సమిధః సమిద్ధో అజ్ఞాన్....! (5-1-11).
 21 ఋషభః ద్యాం ఋషభో అస్తరిక్షం.. .! (1-2-8).
 22 పాథః ప్రియం పాథో అపీ2హి....! (3-3-3).
 23 వచః ఉగ్రం వచో అపావధీమ్....! (1-2-11).
 24 వర్షిష్ఠి అధినాకే....! (1-1-8).
 25 జషాణో జషాణో అప్తు రాజ్యస్యవేతు....! (1-3-4)
 26 యోరుద్ర యోరుద్రో అగ్నా యః....! (5-5-9)

ఇచటను యో పూర్వక రుద్ర శబ్దమునకే దాని తర్వాతనున్న అకార లోప నిషేధమందు నిమిత్తత్వమున్నది. తద్విశ్చయమగు వదమును పూర్వ మందు కల్గిన “రుద్రః” శబ్దము తర్వాతనుండు అకారమునకు లోపము సిద్ధించును.

ఉదా:— యదువత్పంచస్థ్యా ద్రుద్రో2స్య.... (6-3-9)

27 వృష్టః వృష్టో అశ్వస్య సంధానమసి.... (2-4-7)

ఈ విధముగ అకారలోప నిషేధమునకు నిమిత్తములగు ధీరాసః.... మొదలగు 27 నిమిత్తములను ఉదాహరణ వ్రత్యుదాహరణ పూర్వకముగ వివరించుటయైనది. [16]

17 సూత్రము:— అరతిమన్యయజ్ఞస్యాతి దుగ్రితో2తియస్త్య నృణో 2విష్యన్ననమీ వో22న్నేష్వర్చిరజీతానజ్యాని మహియా అమ్బా ల్యర్వస్తమస్త్యకృణో ధగ్గిరో2పుయో అప్కథాయదచ్యుతో2శ్వస నిరస్థభిరశిశ్చేదగ్గే2ఘ్నియః॥

అరతిమన్యః— అరతిం.... ఇత్యేష్యకారో న ఖల్వేకార పూర్వ ఓకార పూర్వో వా అవ్యతే। యథా— మూర్ధా....! యన్నే....! యజ్ఞస్యేతి కిం? ఏతే....! పృత్య....! వశ్య....! ద్రుతో య న్నిత్యాభ్యాం కిమి? నై...! తత్....! న....! స్వా....! యో....! జాతవేదో....! శరదో....! తేషా....! తిరో....! అమృ....! యో....! బహి....! ఇత....! అగ్నే....! యో....! య ఇతి కిమి? అశ్వో....! యో....! మదాయ....! యో....! సనిరితి కిం? అశ్వే

భోః....! ఇన్ద్రో....! భీరితి కిం? శం....! ఇత్యంత జటాయామ్! అస్థభోః
....! వరుణో....! అజ్ఞే....! అఘ్నియేత్యకారగృహీతః పద్మకదేశో బహూ
పాదానార్థః! ఏతాని....! యద్....! వయో....!

అరతిమ్, అస్య యజ్ఞస్య, అతిద్రుతః! అతియన్తి, అన్యథః!
అవిష్యన్, అనమీచః! అన్నేషు! అర్చిః! అజీతాన్! అజ్ఞా
నిమ్! అహ్నియాః! అమాబలి! అర్వంతమ్! అస్తు! అకృణాత్!
అగ్గిరః! అప్పుయః! అస్కఘాయత్! అమృతః! అశ్వసనిః!
అస్థభిః! అశిశ్రేత్! అగ్నే! అఘ్నియ॥

మణిప్రభ :-

అరతిమ్, అస్య యజ్ఞస్య.... ఈ మొదలగు పదములకు పూర్వమందు
ఏకారముగాని, ఓకారముగాని యున్నను వీని తొలి అకారమునకు లోపము
లేదు—అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :

1 అరతిమ్ మూర్ధానం దివో అరతిం వృథివ్యాః....! (1-4-13)

2 అస్య యజ్ఞస్య యన్నే అగ్నే అస్య యజ్ఞస్య....! (1-6-2)

“అస్య” కంటె “యజ్ఞస్య” అను పదము వరముగ నున్నపుడే అస్య
లోని తొలి అకారమునకు లోప నిషేధము ప్రవర్తించును. యజ్ఞస్య అని
లేనిచో అకారమునకు లోపము వచ్చును.

ఉదా — ఏతేఽస్యాఽముష్మిన్. ...! (6-1-10)

3 అతిద్రుతః ప్రత్యజ్ఞో నోమో అతిద్రుతః....! (1-8-21)

4 అతియన్తి వశ్యస్తో అతియన్తి....! (3-2-2)

“అతి” అను పదము తర్వాత ద్రుతః అనిగాని, యన్తి అనిగాని
లేనిచో, 11-1 వ సూత్రమున్ననుసరించి ‘అతి’ యుండలి అకారము లోపిం
చును. ఉదా:— ప్రవచ్ఛో నోమోఽతి పవతీ....! (6-5-11) ఇచట
నోమో తర్వాతనున్న అతిలోని అకారము లోపించినది.

- 5 అన్పజః తదగ్నే అన్పజో భవామి....! (2-8-3)
- 6 ఆవిష్యన్ స యవసే ఆవిష్యన్....! (4-4-3)
- 7 అనమీవః స్వాపేతో అనమీవో భవా నః....! (3-4-0)
- 8 అన్నేషు యే అన్నేషు వివిధ్యంతి...! (4-5-11)
- 9 అర్చిః జాతవేదో యో అర్చిః....! (5-7-8)
- 10 అజీతాన్ శరదో అజీతాన్....! (5-7-2)
- 11 అజ్ఞానిమ్ తేషాం యో అజ్ఞానిమ్—! (5-7-2)
- 12 అహ్నియాః తిరో అహ్నియానా సుహా కాః (7-3-13)
- 13 అమ్బలి అమ్బే అమ్బలి— (7-4-8)
- 14 అర్వంతమ్ యో అర్వంతం జీహంతసతి—! (7-4-15)
- 15 అస్తు బహిస్తే అస్తు వాలితి—! (3-3-10)
- 16 అకృణోత్ ఇత ఇన్ద్రో అకృణోత్—! (1-1-12)
- 17 అక్లిరః అగ్నే అక్లిరో యోఽస్మామ్—! (1-2-12)
- 18 అప్సయః యో అప్సయో ఓషధీషు—! (5-5-8)

ఇవటను “అప్స” తర్వాత “యః” అని యున్నపుడే అప్సలోని అకారమునకు లోప నిషేధము అట్లు “యః” లేనిచో అప్సలోని అకారము లోపించును. ఉదా: అశ్వోఽప్సజో వేతసః! (5-3-12)

- 19 అస్కథాయత్ యో అస్కథాయ దుత్తరః—! (1-2-13)
- 20 అచ్యుతః మదాయ రసో అచ్యుతః—! (1-2-6)
- 21 అశ్వసనిః యో భక్షో అశ్వసనిః—! (3-2-5)

ఇవటను “అశ్వ” శబ్దము తర్వాత “సనిః” అని ఉన్నపుడే “అశ్వ” మందలి తొలి అకారమునకు లోప నిషేధము. అట్లు “సనిః” అని లేనిచో అశ్వలోని తొలి అకారము లోపించును.

“అశ్వేభ్యోఽశ్వపతిభ్యశ్చ” (4-5-3) ఇవట అశ్వపతి అనుచోట తొలి అకారము లోపించినది.

- 22 అస్థభిః ఇన్ద్రో ధధీచో అస్థలిరితి—! (5-6-6)

ఇచట “భిః” అని లేనిచో అస్తలోని తొలి అకారము లోపించును. ఉదాహరణకు — అస్తభ్యో మజ్జభ్యో మజ్జభ్యోఽస్తభ్యోఽస్తభ్యో మజ్జభ్యః అను జటాపారమును త్రిభాష్యరత్నకారులు పత్యుదాహరణగ చూపిరి. అయితే వైదికాభరణకర్తయగు గార్గ్యగోపాలయజ్ఞ మాత్రము జటాపార ఉదాహరణలనంగీకరించలేదు. పత్యుదాహరణము కాఖ్యాస్తరము నుండి గ్రహించవలసినదే యని చెప్పిరి. అస్తభ్యో మజ్జభ్యః (5-2-12)

23 అశ్రిశేత్ వరుణో అశ్రిశేత్ — (1-8-10)

24 అగ్నే అగ్నే అగ్నే నిదేధ్యత్ — (1-3-10)

25 అఘ్నియ ఇది ప్రాతిపదిక రూపము. కనుక దీనియొక్క భిన్న రూపములను గ్రహించవలెను. కాగ

ఏతాని తే అఘ్నియే నామాని (7-1-6)

యదాపో అఘ్నియా వరుణేఽతి — (1-8-11)

వయో అఘ్నియాసు హృత్సు — (1-2-8)

NOTE : ముద్రిత మాహిషేయ వ్యాఖ్యాగ్రంథమున “అఘ్ని” అని చెప్పబడెను. [17]

18 సూక్రము :- అధ్వర స్వరపరే॥

త్రిభాష్య:- అధ్వర ఇత్యస్మి స్సహజే స్వరపరే వర్తమానోఽకారో న ఖల్వేకారోఽం పూర్వో వా లుప్యతే! సత్య...! హవిష్మా....! ఉవ....! అత్ర త్రివద ప్రభృతి.... (1-61) వ్యాయో న వ్రసరతి! తల్లక్షణాఽనంభవాత్! స్వరపర ఇతి కిం? కుగ్వా....! అన్తో....॥

అధ్వరః, స్వరపరే॥

మణీవ్రథ :-

వదాన్తమందలి ఏకార ఓకారములకంటె పరమగు అధ్వరవదము స్వర పరమగుచో, దాని తొలి అకారమునకు లోపము రాదు — అని సూత్ర భావము. ఉదాహరణలు —

1 సత్యధర్మాణో అధ్వరే (1-2-1)

2 హవిష్మాన్తేవో అధ్వరః (1-3-12)

3 ఉవప్రయన్తో అధ్వరమిత్యాహ.... (1-5-1)

త్రిభాష్యరత్నకారులు “అధ్వరః” అని అకారా నైపదమును గ్రహించిరి. అయినచో మరల “స్వరపరే” అని ఎందుకు అని ప్రశ్న వేసుకొని, దానికి సమాధానమును ‘అధ్వర్యు’ అనుచోట రేఫ తర్వాత యకారమున్నది కాని స్వరము (అచ్చు) లేదు కనుక ‘అధ్వర్యు’ పదముయొక్క తొలి అకారము నకు లోపనిషేధమును వారించుటకై స్వరపరే యని చెప్పబడెనని సమర్థించిరి. కాని ఈ సమర్థన పేలవముగ నున్నది.

ఇక వైదికాభరణ కర్త— “అకారా నైకయానిర్దిష్టే “అధ్వర్” ఇత్యస్మి న్గ్రహణే...” అని చెప్పిరి. వారు “అధ్వర్”ను గ్రహించిరి. అది యుక్తముగ నున్నది. ఇప్పుడు అధ్వరే, అధ్వరం, అధ్వరః అనునవి స్వరవరమైన “అధ్వర్” రూపములు. మరియు అధ్వర్యు అనుచోట “అధ్వర్” కంటె హల్లు (యకారము) పరముగ నున్నది. కనుక అట్టి రూపములలో తొలి అకారము లోపించునని చెప్పవలెను. కనుకనె సూత్రమందు “స్వరపరే” అనగ స్వరమును పరముగ గల్గినచో అకారలోప నిషేధము సిద్ధించునని చెప్పవచ్చును. అప్పుడు శుక్వా అగ్నిః సోఽధ్వర్యం.... (5-6-2)

అస్తోఽధ్వర్యుః స్యాత్.... (5-1-3) — అనునవి ప్రత్యుదాహరణలుగ చెప్పుకొనవచ్చును.

కాగ వికార పికారములకంటె పరమగు “అధ్వర్” శబ్దము తర్వాత అచ్చు యున్నచో, అధ్వర్లోని తొలి అకారము లోపించదు— అని సూత్రార్థమగును.

త్రిభాష్యరత్నకారులు ఇంకొక సందేహమునా శంకించి సమాధానమును చెప్పిరి. అది ఇట్లున్నది. వారు “ఉవప్రయన్తో అధ్వరమిత్యాహ” అనునది ప్రథమకాండ పంచమానువాకము. సప్తమి సూక్తములోని ప్రథమ ఋక్యయందలిదని చూపిరి. అప్పుడు పూర్వ పక్షము—” అది ఈ సూత్రమునకుదాహరణ కాదు. “ఉవప్రయన్తో అధ్వరం” అను మాడు పదములు ప్రథమముగ 1-5-5-1 నందు వచ్చినవి. కనుక యథోక్తం పునరుక్తం

త్రిపద ప్రభృతి (1-61) సూత్రముననుసరించి ఇచట కొత్తగ 'అధ్వర' యొక్క తొలి అకారమునకు లోప నిషేధము చెప్పనక్కరలేదు. అట్లు చెప్పదలచినచో 1-5-5-1 నందే చెప్పవలెను. అక్కడ చెప్పినచో, ఇప్పటిక్కడ ఆ మూడు పదములు పునరుక్తమగుటచే 1-61 సూత్రబలముచే లోప నిషేధము ఇచట కూడ ప్రపర్తించును. ఇది పూర్వ పక్షము.

సిద్ధాంతపక్షమిట్లున్నది— "1-5-5-1 లోను, 1-5-7-1 లోను కూడ ఈ సూత్రమువలననే ఆకారలోప నిషేధము సిద్ధించుచున్నది.

ఇక త్రిపద ప్రభృతి.... (1-61) సూత్రము ఇచట ప్రపర్తించదు. ఏలననగ "ఉపప్రయస్తో అధ్వరం" అనునవి రెండు పదములె కాని మూడు పదములు కావు. ఇందుకు ప్రమాణము "నానాపదవదిక్ల్యమసంభాసనే" (1-48) అను సూత్రము. ఉపప్రయస్తో యను సమాసమంతయు ఒక్క పదమే. కనుక 1-5-5 నుండి "ఉపప్రయస్తో అధ్వరం" అనునది మాత్రమే 1-5-7 నందు పునరుక్తమైనది. అనగ రెండు పదములే పునరుక్తమయ్యెను. త్రిపదమనునది భ్రమదోషము. కనుక ఇవ్వబడిన ఉదాహరణ 1-5-7 నకు చెందినదే యని సిద్ధాంతీకరించిరి. [18]

19 సూత్రము :- స పూర్వస్యార్థ సదృశమేకేషామర్థ సదృశమేకేషామ్॥

త్రికావ్య:- యోఽయమకారోఽలుప్తః స పూర్వస్యైకార స్యైకారస్య వాఽర్థ మాత్రసదృశం కాలం భజతి ఇత్యేకేషాం ఋషీదాం మతమ్॥ అధ్వర్థ మాత్రః స్వాదిత్యర్థః॥ ఉక్తాన్యేవోదాహరితాని వికేషాఽదర్శనాత్॥ అర్థేన సదృశోఽర్థ సదృశః॥ తమర్థ సదృశమ్॥

సః, పూర్వస్య, అర్థ సదృశమ్, ఏకేషామ్, అర్థ సదృశమ్, ఏకేషామ్॥

మణివ్రభ :-

ఈ సూత్రము ఉచ్చారణకు సంబంధించినది. ఏకార ఓకారములు దీర్ఘములు. ద్విమాత్రాకాలికములు. వీటికంటె పరమగునుండు అకారము

లఘువు మాత్రాకాళికము. ఇట్టి అకారమునకు లోపమును ఈ అధ్యాయము ప్రకటన సూత్రమున చెప్పబడినది. తరువాత సూత్రములలో ఆ సూత్రమునకవవాదలు చెప్పబడినవి. ఇప్పుడు ఈ సూత్రమున అట్లు లోపించని అకారోచ్ఛారణము కూర్చి చెప్పుచున్నారు. అదియును మతాంతరమును చెప్పుచున్నారు.

సః-ఆ లోపించని అకారము పూర్వస్య-పూర్వమందున్న ఏకారము యొక్క లేక ఓకారముయొక్క, అర్థ సదృశమే-అర్థమాత్రాకాళిక సమానోచ్ఛారణమును భజతే-హిందును అని ఏకీషాం-కొందరియొక్క (మతము) కాగ ఈ పూర్వసూత్రములలో కొన్ని ఏకార ఓకారములకంటె వరమగు అకారమునకు లోప నిషేధమును చెప్పినవి కద. అట్లు లోపించని అకారమును ఉచ్చరించుటలో పూర్వమందున్న ఏకార, ఓకారమునుచ్చరించుచు, క్రమముగ అకారమునుచ్చరించుదురు. ఏకార ఓకార ఉచ్ఛారణనుండి అకారోచ్ఛారణమును అందుకొనునపుడు ఏకార ఓకారము కావటవంటి, అట్లే అకారము కావటవంటి ఒక ధ్వని ఈ రెండింటికి మధ్య కొంచెము అనగ అర్థ మాత్రకాలము వినిపించును. అది సుమారుగ ఏకారము ఓకారమువలె (సదృశః) భాసించును. కాగ ఏకార ఓకారము పూర్తిగ ద్విమాత్రాకాలోచ్ఛారణము కల్గి యుండదు. ఒకటిన్నర మాత్రాకాలమే (అధ్యర్థమాత్ర) స్పష్టమగు ఏకార ఓకారోచ్ఛారణముండి, మిగిలిన అర్థమాత్రాకాలము తత్పద్యకోచ్ఛారణము కల్గి ప్రధానముగ అకారముపై వర్తించును. ఆ విధముగ అకారము కూడ అధ్యర్థమాత్రాకాళికోచ్ఛారణము కల్గియున్నట్లు భాసించును. ఆ విధముగ నుచ్చరించవలెనని కొందరి అచార్యుల మతము—ఇది త్రిభాష్య రత్నకారుల వివరణము.

ఈ విధమగు అభిప్రాయమునే వైదికాభరణకర్తయు వెలిబుచ్చెను. అతడు ఈ విధమగు ఉచ్ఛారణ సాత్యముగ రాజాయనీయాది అవాస్తవ శాఖలందున్నదని చెప్పెను. అతడు-సోఽయం ఛన్దో గావాస్తవ చరణానాం సాత్యముగ రాజాయనీయానాం వక్షః! ఆస్మచ్ఛాఖాదౌ తు న విద్యతే! అత ఏవాన యోర్ధర్మయోః వర్ధనమామ్నాయే న పారః॥—అని చెప్పెను. అంగ అట్టి ఉచ్ఛారణ తైత్తిరీయ శాఖయందు లేదనియు, కనుకనే అట్టి

అధ్యర్థ మాత్రాకాలికములగు వర్ణములను వర్ణ సమామ్నాయమున చెప్ప
లేదని వివరించెను.

విట్టి నండితుడు ఈ సూత్రము “లోపించిన అకారమును గూర్చి
చెప్పబడినదని” అభిప్రాయపడెను. లోపించిన అకారమును, పూర్వముం
డున్న ఏకార, ఓకారములలోని ద్విమాత్రాకాలమునుండి ఆర్థమాత్రా కాల
ములో సూచించురు. అనగ ఒకటిన్నర మాత్రాకాలము ఏకార ఓకారము
నుచ్చరించుచుండిగ, మిగిలిన అర్థమాత్ర లోపించిన అకారమును సూచిం
చును. కనుకనే అది పూర్తిగ అకారముగ నుండక ఏకార/ఓకార సదృశ
ముగ నుండునని చెప్పెను. [19]

ఉదాహరణలు పూర్వసూత్రములందెవ్వబడిన వానిని గ్రహించవలెను.

సూత్రమునందు ఆర్థసదృశమేకేషాం, అర్థ సదృశమేకేషాం అను
ద్విరుక్తి అధ్యాయ సమాప్తిని సూచించును. కాగ ఈ అధ్యాయమున
ఏకార/ఓకారములకంటె పరమగు అకారమునకు లోపమును సామాన్యముగ
విధించి, తర్వాత అట్టి లోపము వ్రవర్తించని అపవాద స్థలములను వివ
రించుచు సూత్రములు చెప్పబడినవి.

కృష్ణయజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ పాఠికాఖ్యకు

త్రిశాష్టరత్నానుసారము వేదులోప నామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణివ్రథ”

అను ఆంధ్ర వివరణమున వదునొకండవ అధ్యాయము

సమాప్తము.

1 సూత్రము :- అథ లోపః॥

త్రిభాష్య:- అధీత్యయమధికారః। అకారస్యలోప ఉచ్యత ఇత్యేత దధి కృతం వేదితవ్యమిత ఉత్తరం యద్యజ్ఞామః। ధాతారాతి (11-3) ఇత్యాది విషయోఽయమధ్యాయ విషయారంభః॥

అథ, లోపః॥

మఱివ్రథ :-

పూర్వాధ్యాయముందు పదాంతమగు ఏకార, ఓకారములకంటె పరమగు అకారమునకు లోపమును సామాన్యముగ చెప్పి, ఆ లోపమునకు అవవాద లను కూడ వివరించిరి. అందున మూడవ సూత్రము సుమారు 73 అను వాకములలో ఇట్టి లోపమునకవవాదలను చెప్పినది.

ఇపుడీ యధ్యాయమునందలి విషయము కూడ పదాంత ఏకార ఓకార ముల కంటె పరమగు పదాదియందలి అకార లోపమునకు సంబంధించినదె. అయితే ప్రధానముగ పూర్వాధ్యాయమందలి మూడవ సూత్రముచే విధింప బడిన అకారలోప నిషేధ విషయమునకు కూడ, కొన్ని స్థలములందు అవవాద లను చెప్పట— అనగ— అకారమునకు లోపము విధించుట ఈ యధ్యాయ మందలి ప్రధాన విషయము. పూర్వాధ్యాయమందలి మూడవ సూత్రమున చెప్పిన 73 అను వాకములందేకక, వక్ష్యమాదాధ్యాయములందలి సూత్రము లచే విధింపబడు అకారలోప నిషేధమునకు కూడ ఇవట ముందుగనే లోప మును విధించుచున్నారు. కనుక పూర్వాధ్యాయ ద్వితీయ సూత్రమందు చెప్పిన అధికారము ఇవట (ఈ అధ్యాయమున) వగిసరించదు. కనుక మరల లోపాధికారమివట చెప్పబడినది. కాగ వక్ష్యమాద సూత్రములలోని “పదాంత ఏకార ఓకారములకంటె పరమగు పదాదియందలి అకారమునకు లోపము వచ్చును” అని ఈ అధికార సూత్రభావము. [1]

2 సూత్రము :- అసి॥

త్రిభాష్య :- అసీత్యస్మిన్నకారో బుప్యత ఏకారాకార పూర్వః। యథా— సువర్ణో.... ప్రథో...॥

అసి॥

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రముచే విధించబడిన అకారలోపము పూర్వాధ్యాయములో ధాతారాతి.... (11-3) సూత్రముచే చెప్పబడిన అనువాకములలో వచ్చు సదములకే పరిమితము కాదు. “సర్వత్ర సామాన్యముగ ఏకార ఓకారముల కంటె వరమగు “అసి”లోని అకారము లోపించును” — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ : సువర్ణోఽసి గరుత్మాన్.... (4-1-10) 4-2-5) (5- -10) ఇందు 5-1-10 అనువాకము ధాతారాతి.... సూత్ర పరిధిలో లేదు. ఇట్టి ప్రభోసి వృథివ్యసి (4-2-3) [ప్రభో-అసి] [2]

3 సూత్రము :- న గర్భః సంనద్ధోయమో భద్రః పూర్వః॥

త్రిభాష్య:- గర్భః.... ఏవం పూర్వః సాన్నిధ్యల్లభ్యేఽసీత్యన్విన్యోహతే అకారో న లుప్యతే। గర్భో.... సన్నద్ధో.... సమితి రిమ్; ఉప.... ఉతి కేచిదుదాహరణ్ని తచ్చిన్యమ్; ధాతారాతిః.... (11-3) ఇత్యాద్యంతః పాతి త్యాఽభివాత్, అసిశబ్దాఽదర్శనాచ్చ! ముఖ్యం తు శాఖాంతరే విజ్ఞేయం వ్రత్యుదాహరణమ్! అసి.... త్యమ్... ॥

న, గర్భః, సం నద్ధః, యమః, భద్రః, పూర్వః॥

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రము పూర్వసూత్రమునకపవాదము. పూర్వసూత్రమునందు ఏకార, ఓకారములకంటె వరమగు “అసి” శబ్దములోని అకారమునకు లోపము సర్వత్ర సామాన్యముగ చెప్పబడినది. కాని ఇప్పుడీ సూత్రముచే — “గర్భః, సంనద్ధః, యమః, భద్రః” శబ్దముల యొక్క ఓకారమును పూర్వమందు కల్గిన ‘అసి’ లోని అకారమునకు లోపము లేదు” — అని చెప్పబడినది.

ఉదాహరణలు —

1 గర్భో అస్యోఽధీనామ్... (4-2-3) [గర్భః అసి ...]

2 సన్నద్ధో అసి వీడ రుస్య... (4-1-1) [సన్నద్ధః అసి. .]

3 అసియమో అస్యోదిత్యః.... (4-8-7) [.. యమః అసి....]

4 త్వం భద్రో అసి క్రతుః... (4-3-3) [.... భద్రః అసి....]

‘సం’ పూర్వక ‘నద్దః’ శబ్దముకంటె పరమగు అసిలోని అకారమును లోపనిపీఠము అని గ్రహించవలెను. అయితే దీనికి ప్రత్యుదాహరణమున ఇతర శాఖలనుండి గ్రహించవలెననిరి. కాని కొందరు మందబుద్ధులు “ఉప నద్దోఽసురః” అనుదానిని ప్రత్యుదాహరణగ చూపుదున్నారుట. అది నిం ద్యము, చింత్యమని త్రిభాష్యరత్నకారులు చెప్పిరి. ఇచట “అసి” అనియే లేదు కద. ఇకనది ప్రత్యుదాహరణ మెట్లగును? అయితే మాహి పీయ, గార్గ్యగోపాలయజ్ఞులు ఈ ప్రసక్తిని జేయలేదు. [3]

4 సూత్రము :- యవనహ పరః స్వరవరేషు॥

త్రిభాష్యః:- యకార, వకార, నకార, హకార వరోఽకారో బువ్యతే, తేషు యకారాదిషు స్వరవరేషు సత్పు హిర....! వాన....! వరే....! జమ్భ....! స్వరవరేష్వితి కిమి? తుక్రం....! అగ్రే... ॥

య వ న హ పరః స్వరవరేషు ॥

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రము క్రొత్త విషయమును చెప్పుచున్నది. “అసి” సంబంధించి వివరణము ముగిసినది. ఇకనిప్పుడు —

“పదాన్తమగు ఏకార, ఓకారములకంటె పరమగు అకారము తర్వాత అచ్చును పరమందు గల్గిన య, వ, న, హకారములున్నచో, ఈ ఏకార, ఓకారము తర్వాతనున్న అకారము లోపించును.” — అని సూత్రార్థము.

కాగ ఏ/ఓ + అ య్/వ్/న్/హ్ + య - ఈ విధమగు అనుపూర్వి అన్నచో ఏ/ఓల తర్వాతనున్న అకారము లోపించును. అట్లే య, వ, న, హల కంటె అచ్చు లేనిచో, అనగ వేరొక పల్లు యున్నచో అకారము లోపించదు. అనగ య, వ, న, హకారములు సంయుక్తములు లేదా ద్విత్వాక్షరములు కరాదని తాత్పర్యము.

ఉదాహరణలు—1 హిరణ్య శృంగోఽయో అన్యపాదాః (4-8-7)

శృంగో + అయో | అన్యః

ఇచట ఓకారము తర్వాత “అ” యున్నది. దాని తర్వాత అచ్చుతో కూడిన యకారము (యో) ఉన్నది. కనుక యకారమునకు పూర్వమందున్న అకారము లోపించినది. కాగ “శృంగోఽయో” అని సంహితా పాఠము. ఇట్లే ఇతర ఉదాహరణలందును విశ్లేషించి గ్రహించవలెను.

2 వనస్పతేఽవ స్పృజా రరాజః.... (4-1-8) [వనస్పతే అవ....]

3 జమ్భయన్తోఽహిం వృకం.... (1-7-8) [జమ్భయన్తో అహిం....]

4 వరోఽన్యోఽను ప్రయాణం ... (4-1-10) [వరోఽన్యో అను....]

పై యుదాహరణలలోని అవ, అహి, అను-లలోని వ, హ, న కారముల తర్వాత అ, ఇ, ఉ అచ్చులు కలవు. కనుక వీనికి పూర్వమందున్న అకారము లోపించినది.

అచ్చుతోకూడిన య, వ, న, హ-అని చెప్పటచే శుక్రం తే అన్యత్.... (4-1-11) [ఇచట నకారముకంటె యకారమున్నది] అగ్రే అహ్నః హితః (4-1-3) [ఇచట హకారముకంటె నకారమున్నది] ఇత్యాది స్థలములలో ఏకారము తర్వాతనున్న అకారమునకు లోపములేదు. [4]

5 సూత్రము :- జకారగ్నపర ఉదాత్తః।

త్రిథావ్యః:- జకారసరో, గ్నపరశ్చ అకారఉదాత్తః బువ్యతే। యథా— ఓఙో....! కుచిః....! ఉదాత్త ఇతి కిమ్; న....! నిధి....!

జకార గ్నపరః, ఉదాత్తః॥

మణిప్రభ :-

ఈ సూత్రమునందు, లోపించు అకారమునకొక విశేషణమును చెప్పిరి. “వదాన్తమందలి ఏకార, ఓకారములకంటె వరమగు అకారము ఉదాత్తమగుచు, తనకంటె వరముగ జకారమును కాని, గ్నకారమును కాని కల్గి

యున్నచో, ఆ అకారము లోపించును” — అని సూత్రార్థము. కాగ అకారము ఉదాత్తముకానిచో జకార, గ్నకారములు పరమైనను లోపించదు. అట్టి అకారము ఉదాత్తమైనను జకార, గ్నకారములు పరముకానిచో లోపించదు. ఆనగ వదాన్త ఏకార ఓకారముల తర్వాతనుండు అకారము 1 ఉదాత్తమై ఉండవలెను. 2 అట్టి అకారమునకు పరముగ జకారముకాని గ్నకారముకాని ఉండవలెను.

ఉదాహరణ : ఓజోఽజాయ థాః.... (1-8-12) [ఓజో అజాయథాః]

ఇచట ‘అ’కారముదాత్తము, దీనికంటె జకారము పరముగ నున్నది. కనుక ఈ అకారము సంహితముందు లోపించినది. అట్లే

2 కుచిః పౌపకవన్వ్యోఽగ్ని.... (1-3-14). (వన్వ్యో అగ్ని). ఇచటను అగ్నిలోని అకారము ఉదాత్తము. గ్నును పరముగ గల్గియున్నది. కనుక సంహితా పౌపమున అకారము లోపించినది.

అకారము ఉదాత్తముకానిచో లోపించదు.

ఉదాహరణలు — న తత్పషాణో అజరః (4-8-1)

నిధివతిర్నో అగ్నిః.... (1-4-44). పై రెండు స్థలము లందు అకారము తర్వాత జకార, గ్నకారములున్నను, అకారమనుదాత్తము కనుక లోపించలేదు.

6 సూత్రము :- మోవచోదధానః స్థే పూర్వశ్చ॥

త్రిశాప్య :- గ్నపర ఇతి చకారో జ్ఞావయతి॥ మః.... ఇత్యేవం పూర్వో గ్నపరో అనుదాత్తోఽవ్యకార లోపో భవతి॥ యథా — అగ్ని....॥ మ ఇత్యత్ర సధస్థే....॥ అన్వాదేశః కిమర్థః॥ వధ....॥ గ్నపరస్య అకారస్యానుదాత్తార్థోఽయమారమ్భః॥

మః॥ వచః॥ దధానః॥ స్థే॥ పూర్వః॥ చ॥

మణివృథ :-

సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి “గ్నపరః” అను దానిని ఈ సూత్రములోనికి అనువృత్తి చేయును.

పూర్వసూత్రమందు అకారము ఉదాత్తమై “గ్ను” కారమును పరమందు కల్గియున్నచో లోపించునని చెప్పబడినది. ఇప్పుడీ సూత్రమున అకారమునుదాత్తమైనను గ్ను పరమందున్నచో లోపించు స్థలములను చెప్పుచున్నారు.

మః, వచః, దధానః — వీటి విపర్గలు సంహితలో ఓకారముగ మారును. “మః” అనునది పదముకాదు. పదైకదేశము. కనుక “మః”తో అంతమగు ఏ పదమునైనను గ్రహింపవచ్చును. కాగ—

“మః, వచః, దధానః, స్థై పదముల తర్వాతనున్న అకారము అనుదాత్తమైనను, దానికంటె ‘గ్ను’ పరముగ నున్నచో ఆ అకారము లోపించును”— అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు —

1 అంగిరసపదచ్చేమోఽగ్నిం.... (4-1-2)

2 అంగిరసపద్భరిష్యామోఽగ్నిం.... (4-1-2)

“మః” అనునది పదైకదేశమనుటచే, అచ్చేమః, భరిష్యామః అను పదములు గ్రహింపబడినవి. వీని తర్వాతనున్న అకారమునుదాత్తము. అయినను గ్నుకారము పరమందుండుటచే లోపించినది. ఇట్లే మిగిలిన స్థలములలో గ్రహించవలెను.

3 వచోఽగ్నయే భరణా బృహత్.... (3-2-11)

4 దధానోఽగ్నిర్హోతా.... (4-1-3)

5 సధస్థేఽగ్నిం పురిష్యమ్.... (4-1-3).

గ్నుకారము పరముగ లేనిచో అకారము లోపించదు.

ఉదా: సధస్థే అధ్యుత్తరస్మిన్ (4-6-5)— ఇచట ఒక నిమిత్తము సధస్థే పూర్వమందున్నను, అకారముకంటె గ్ను-పరముగ లేదు కనుక, అకారము లోపించలేదు.

ఇక్కడొక సందేహము: పూర్వాధ్యాయమందలి “ధీరాసోఽదృఢా.... (11-16) అను సూత్రమునందు “వచః కంటె పరమగు అకారమునకు లోపము లేదని చెప్పబడినది. అది పూర్వసూత్రమగుటచే ప్రస్తుత సూత్రము

కంటె (12-6) దానికి బలమెక్కువ. కనుక ఈ సూత్రమున “వచః” అను నది వ్యర్థము కాద; నిజమే కాని ఇచట విషయము వేరు. అచట సామాన్యముగ నిర్వచించిన విషయముతో విశేష స్థలమునకు ఇచట అవవాద చెప్పు బడినది. మామూలుగ “వచః” తర్వాతనున్న అకారమునకు లోపము లేదు. కాని ఆ అకారముకంటె “గు” కారము ఉన్నచో అకారము లోపించును. అ. 11-16 వ సూత్రము సామాన్యము. ఇది (12-6) అవవాదరూప విశేష సూత్రము. కనుక సామాన్య విశేషభావముచే 12-6 వ సూత్రము, 11-16 కంటె బలమైనది. కనుక ఇచట “వచః” అను పదము సార్థకమగును. [6]

7 సూత్రము :- అభ్యావర్తిన్నపూపమపి దధామ్యధ్యాన్వదితిః శర్మాగ్నేర్జిహ్వమగ్నయః పప్రయోఽస్మాకమస్మే ధత్తాశ్వాశ్వాశ్రుతి రశ్యామామాఽర్యమన్నస్మత్పాశాన స్మిన్యజ్ఞేఽస్తాఽవ్యథమానాఽభి ద్రోహ మధాయ్యదోఽథోఽదుగ్ధా అరిష్టా అరథా అర్చ్యస్త్యస్తరస్యా మత్ర స్థాన్నాయాజ్గిర స్వదకరమ్॥

త్రిశాష్యః:- అభ్యావర్తిన్.... ఏతేష్యకారో యజ్యతే ఏకారాకర పూర్వః యథా— అగ్ని....! అవర్తింతి కిం? కామేన॥ భద్రకోభే— అగ్ని....! దధామీతి కిం? ఒద్ధో....! అను....! అన్నితి కిం? ప్ర....! అధి....! శర్మేతి కిం? యథా....! అధ్న....! జిహ్వమితి కిం? వర్తా...! తే....! వప్రయ ఇతి కిం? పురీ....! నరో....! విశ్వే....! ధత్తేతి కిం? ద్రవి....! వరి....! అశ్వే త్యన్య యత్ర యత్ర శ్రుతిః తత్ర తత్ర లోపః! వృష....! శ్రుతిరితి కిం? పృచే....! భర....! దీర్ఘ గ్రహణేన కిం? చషాం....! క్షత్రం....! వాజయ ....! పున....! యే....! తే....! పాశానితి కిం? అన్యం...! యః....! యజ్ఞ ఇతి కిం? తే....! ప్రసమిమ్....! మా....! జనే....! ద్రోహమితి కిం? బృహ ....! ఉవ....! యే....! మహ్యమ్....! శూర....! పూర్వే....! యే....! గాయ....! అభి....! అస్యామితి కిం? రుక్మో....! యే ...! స్థేతి కిం? త్వష్టా....! రాయ....! పృథివ్యాః....! అహమ్ ...॥

1 అభ్యావర్తిన్ 2 అపూపమ్ 3 అపిదధామి 4 ఉద్యామను 5 అది
తిశ్శర్మ 6 అగ్నేర్నిహ్వమ్ 7 అగ్నయః పవ్రయః 8 అస్మాకమ్
9 అస్మేధత 10 అశ్మా 11 అశ్వాశ్రిణిః 12 అశ్వామ 13 అమా
14 అర్యమన్ 15 అస్మత్పాశాన్ 16 అస్మిన్యజ్ఞే 17 అస్తా 18 అవ్య
ధమానా 19 అభిద్రోహం 20 అధాయ 21 అదః 22 అథో 23 అదు
ద్ధాః 24 అరిష్టాః 25 అరథాః 26 అర్చన్తి 27 అస్తరస్యామ్ 28
అత్రస్థ 29 అన్నాయ 30 అజ్గిరస్వత్ 31 అకరమ్॥

మదీప్రభ :-

“పదాస్తమందలి ఏకార, ఓకారములకంటె పరమగ నున్న” అభ్యా
వర్తిన్, అపూపమ్.... మొదలగు లక్ష్యములందలి తొలి అకారమునకు
లోపము వచ్చును” అని సూత్రభావము. సూత్రమున లక్ష్యములుగ ఒక
పదమును, లేదా రెండు పదముల నిచ్చుట జరిగినది. రెండు పదములు
అదే క్రమములో నుండవలెను. రెండవ పదము కూడ పూర్వపదము తర్వాత
నున్ననే, పూర్వపదాదియందున్న అకారము లోకించున. సూత్రమున
చెప్పిన రెండు పదముకాక, పూర్వపదము తర్వాత వేరొక పదమునచో
ఆ పూర్వపదాది యందున్న అకారమునకు లోపము రాదు. ఈ విషయమును
స్పష్టము చేయుటకై రెండవ పదమును సూత్రమున చెప్పిరి. సూక్ష్మార్థ
పదముకంటె భిన్నపదము రెండవ పదముగ నున్నచో ప్రథమపదాదియం
దలి అకారమునకు లోపము రాదని తల్పుటకననలమగుచోట్ల ప్రత్యుపా
దలు కూడ ఇవ్వబడినవి.

ఉదాహరణలు —

1 అభ్యావర్తిన్ అగ్నేఽభ్యావర్తిన్.... (4-2-1) ఇవట అభి తర్వాత
“అవర్తిన్” అని తీసిచో అభిలోని అకారము లోపించదు.

ఉదా : కామేన కృతో అభ్యావర్తిన్.... (1-1-14)

2 అపూపమ్ భగవోచేఽపూపం చేన... (4-2-2)

3 అపిదధామి అగ్నేఽపిదధామ్యాస్మే.. (4-1-16)

దధామి అని ఎందుకు? అపి తర్వాత 'దధామి' అని లేనిచో అపి లోని అకారము లోపించదు.

ఉదా: బద్ధో అపి కక్ష.... (1-7-8)

4 అద్యాఽను అను నోఽద్యానుమతిః (3-2-11)

అను అని ఎందుకు? అధ్య తర్వాత "అను" అని లేనిచో అద్యలోని అద్యకారము లోపించదు అని తెలుపుటకు

ఉదా: ప్రపతీ అద్య శిపివిష్ట నామ . . (2-2-12)

5 అదితి శ్చర్మః అధిబ్రవీతు నోఽదితిః శర్మ యచ్చస్తు.... (4-6-6)

శర్మ అని ఎందుకు? శర్మ యనునది అదితి కంటే వరముగ లేనిచో అదితిలోని అకారము లోపించదు.

ఉదా: యథా నో అదితిః కరత్.... (3-4-11)

6 ఆగ్నేర్నిహ్వామ్ ఆధ్వరం నోఽగ్నేర్నిహ్వామభి గృణీతమ్.... (4-1-8)

నిహ్వామ్ అని ఎందుకు? ప్రతా దదస్తే అగ్నిః ఉరుస్య చ సో.... (4-1-8) అనునది ప్రత్యుదాహరణము.

7 అగ్న్యయః ప్రవయః తే నోఽగ్న్యయః ప్రవయః.... (1-7-7)

ప్రవయః అని ఎందుకు? పురీష్మాసో అగ్న్యయః ప్రావణేభిః (4-2-4)

8 అస్మాకమ్ సరోఽస్మాకమిన్ద్ర.... (4-6-6)

9 అస్మేధత్త విశ్వేఽస్మేధత్త.... (1-4-44) ధత్త అని ఎందుకు?

"ద్రవిజం వా జో అస్మే వాజస్య" (4-7-2) — అనునది ప్రత్యుదాహరణ

10 అశ్వా పరివృణ్ణీ నోఽశ్వా భవతు.... (4-6-8)

11 అశ్వా వృషపాణయోఽశ్వా రిధేభిః (4-6-6).

సూత్రమున "ప్రతితి" అనునది 'అశ్వా' తర్వాతనుండు వరము కాదు. 'ప్రతితి' అను పదమునకు "ఎచటెచట" అశ్వా అను దీర్ఘాంతము వినబడునో అట్టి పదముయొక్క తొలి అకారము అని అర్థము. కనుకనే 'అశ్వ' అను ప్రాస్తవ యొక్క అకారము లోపించదు దీర్ఘాంతమునకు మరియొక ఉదాహరణ : భరతేఽశ్వాయేవ.... (4-1-10); ప్రచేతసోఽశ్వాన్ (4-6-6)

అశ్వ-అని ప్రాస్తవమున అకారలోపము లేదు —

- ఉదాహరణ : చమోలం యే అశ్వయూషాయ తక్షతి.... (4-6-8)
క్షత్రం నో అశ్వో వనతామ్ ... (4-6-9)
- 12 అశ్యామ వాజయంతోఽశ్యామ ద్యుమ్నమ్ (1-3-14)
- 13 అమా పునస్తేఽమైషామ్.... (4-7-14) [... తే! అమా! విషామ్...]
- 14 అర్యమన్ యే తేఽర్యమన్.... (4-3-14)
- 15 అస్మత్పాశాన్ తేఽస్మత్పాశాన్.... (4-3-13)
పాశాన్ అని ఎందుకు? అన్యం తే అస్మత్తవన్తు.... (4-6-1). ఇది ప్రత్యుదాహరణ. అన్యత్ తర్వాత పాశాన్ అని లేకపోవుటచే అన్యత్ లోని అదియందలి అకారమునకు లోపము లేదు.
- 16 అస్మిన్యజ్ఞే యః పితా తేఽస్మిన్యజ్ఞే ... (2-6-14)
యజ్ఞే అని ఎందుకు? తే అస్మిన్వపమాదధుః (1-7-7)
- 17 అస్తా వ్రసేతిం ద్రూణానోఽస్తాసి ... (1-4-14)
- 18 అవ్యథమానా మా సుపర్థోఽవ్యథమానా.... (4-2-9)
- 19 అభిద్రోహమ్ జనేఽభిద్రోహ మనుష్యాశ్చరామసి.... (4-3-12)
'ద్రోహమ్' అని ఎందుకు? బృహస్పతే అభిశస్తైరముశ్చైః (4-1-7)
ఇది ప్రత్యుదాహరణము.
- 20 అధాయ ఉవప్రాగాత్ సుమన్మేఽధాయ మన్మ.... (4-6-8)
- 21 అదః యేఽదో రోచనే దివః.... (4-2-8) [యః అదః ...]
- 22 అథో మహ్యమగ్నేఽథో సీవ.... (4-1-) [—అగ్నే అథో—]
- 23 అమగ్ధాః శూర నోనుమోఽదుగ్ధాః — (2-4-14)
- 24 అరిష్టాః పూర్వేఽరిష్టాః స్యామ— (4-7-14)
- 25 అరథాః యే పవయోఽరథాః— (1-6-12)
- 26 అర్చన్తి గాయత్రిణోఽర్చన్త్యన్యం— (1-6-12)
- 27 అన్తరస్యామ్ అభి శూపచోఽన్తరస్యామ్ ... (4-1-3) (4-2-3)
అస్యాం అని ఎందుకు? రక్తో అన్తర్నితాతి— (4-1-10) ఇది ప్రత్యుదాహరణ. [రక్తః అన్తః విభాత]

28 అత్రస్త్ర యేత్రస్త్ర పురాణాః (4-2-4)

'స్త్ర' అని ఎందుకు? త్వష్టా నో అత్ర పరిణాః— (1-4-44) ఇది ప్రత్యుదాహరణ. స్త్ర అని లేనిచో అత్రతోని తొలి అకారం లోపించదు.

29 అన్నాయ రయస్పిహి అన్నాయ త్వా— (1-7-8)

30 అగ్నిరన్యత్ పృథివ్యాః సభస్థి అగ్నిరన్యత్ (4-1-8)

31 అకరమ్ అహం తేభ్యోఽకరం నమః— (4-5-1)

ఈ విధముగ వదాస్త్రమందలి ఏకార, క్వికారములకంటె వరమగు అభ్యా వర్తిన్— మొదలగు 31 వదములందు అద్యకారము లోపించునని ఉదాహరణ ప్రత్యుదాహరణలతో లక్ష్యలక్షణ సమన్వయ పూర్వకముగ వివరించుట యైనది. [7]

8 సూత్రము :- గాహమానో జాయమానో హేతయో మన్యమానో వనస్పతిభ్యః వతే స్రీధస్తపనః స్వధావో భామితోఽగ్నయ ఆయోఽధ్వర్యోక్రతో పూర్వః॥

త్రిభాష్య:- గాహమానః— ఇత్యేవం పూర్వోఽకారో బువ్యతే। యథా— గాహ—। జాయ—। హేత—। మన్య—। వన—। వనస్పతీతి కిం? నమః—। అన్న—। నిహ—। తపనో—। దేవ—। స్యధేఽతి కిం? అన్యా—! భామితో—। యాన్—। ఉకారస్య వకార విక్రయాయాం వ్యంజనవరో నకార ఇతి యవనహ— (12-4) నిషేధాభావాదలోపీ ప్రాప్తే తదవవాదోఽయమ్। అగ్నే—। అధ్వర్యో—। శతక్రతో—। అత్ర యవనహ— (12-4) ఇత్యాదివైవ లోపీ సిద్ధి పునరన్య గగిహణం నియమార్థమ్। 'ఆయోఽధ్వర్యోక్రతో' ఇత్యేతత్పదత్రయ పూర్వవైవాకారస్య లోపీ, నతు ఇతరత్ర వగ్రగహ పూర్వస్యేతి, యథా— ఇమే అత్యనా—:

గాహమానః, జాయమానః, హేతయః, మన్యమానః, వనస్పతిభ్యః, వతే, స్రీధస్తపనః, స్వధావః, భామితః, అగ్నయః, ఆయో, అధ్వర్యో, క్రతో, పూర్వః॥

మణిప్రభ :-

“గాహమానః..... ఇత్యాదిగ గల పైన చెప్పిన పదునాల్గు పదములలో దేనినైనను పూర్వమందు గల్గిన ఉత్తర పదాదియందలి అకారము లోపించును” అని సూత్రభావము.

ఉదాహరణలు —

- 1 గాహమానః   గాహమానోఽదాయః (4-6-4-2)
- 2 జాయమానః   జాయమానోఽహ్నిం కేతుః — (2-4-14)
- 3 హేతయః   హేతయోఽన్యమస్మత్.... (4-5-10)
- 4 మన్యమానః   మన్యమానోఽమర్త్యమ్.... (1-4-48)
- 5 వనస్పతిభ్యః   వనస్పతిభ్యోఽధి సంభృతామ్.... (4-6-1)

‘వనస్పతి’ అని ఎందుకు? కేవలము “భ్యః” అని చెప్పినచో “భ్యః” వద్దే కదేశమగును. కనుక దీనితో అంతమగు అన్ని పదములును నిమిత్తము లగునను భ్రమ పడుదురు. కనుక అట్టి సంధిపాదమును వారించుటకై కేవలము “వనస్పతిభ్యః” అను పదము తర్వాతనుండే ఉత్తర పదాది యందలి అకారమునకు లోపము వచ్చును. తద్విన్నపదములు “భ్యః” అంతమైనను, తర్వాతి పదాదియందలి అకారమునకు లోపమురాదని స్పష్టపరచుటకు “వనస్పతిభ్యః” అని చెప్పబడెను.

ఉదా: నమః పిశ్యభ్యో అభి.... (3-2-8) ఇది ప్రత్యుదాహరణము.

- 6 పతే   అన్నపతేఽన్నస్య.... (4-2-3-1)
- 7 స్పృధః ని హో అతి స్రీధోఽత్యధిత్తం.... (4-1-7)
- 8 తపనః   తపసోఽధిజాతః... (4-2-10)
- 9 స్వధావః   దేవ స్వధావోఽమృతస్య రామ.... (3-1-11).

‘స్వధా’ అని ఎందుకు? ఇది అనిన సరిపోవును గదా అని ప్రశ్న. అట్లు కాదు. కేవలము “స్వధావః” అనువాని తర్వాతనున్న అకారమునకే లోపము. ఇతర అనుపూర్వి గల్గిన “వః” కంటె ఎరమగు అకారమునకు లోపము ఇష్టము కాదు.

ఉదాహరణ : అన్యోవో అన్యోనువతు.... (4-2-8). ఇచట “అన్యోవః” తర్వాతనున్న అకారము లోపించదు.

10 భామికః భామికోఽమిత్రస్యోఽభిదాసకః (1-8-12)

11 అగ్న్యైః యానగ్న్యైః స్యతస్యంత.... (3-2-8)

ఇచట సందేహమొకటి కలదు. అగ్న్యైః అనుచోట పదాంత ఓకారము తర్వాత అకారము, ఆ తర్వాత అచ్చుతో కూడిన నకారము కలదు కద. [అగ్న్యైః అను అతవ్యంత]. కనుక ఇచట యవనహ.... (12-4) అను సూత్రముచేతనే “అను” యొక్క అకారమునకు లోపము సిద్ధించుచుండగ, ఈ ఉదాహరణమసంగతము కద? నిజమే కాని నీవు చెప్పినది పదపాఠ స్థితిలో సరిపోవుచున్నది. కాని సంహితాపాఠ స్థితిలో నకారము తర్వాత వకారమున్నది కాని అచ్చు లేదు కనుక 12-4 సూత్రము ఇచట వర్తించదు. అందులకనె మరల యీ సూత్ర విధానము చేయబడినది.

12 ఆయో అగ్నీఽదద్ధాయోఽశీతతనో.... (1-1-13)

(అగ్నీ అదద్ధ ఆయో అశీతతనో....)

13 అధ్వర్యో అధ్వర్యోఽవేదపాః (8-4-3) [అధ్వర్యః ఆవేః ఆపాః]

14 క్రతో కతక్రతోఽను తే దాయ.... (2-5-12).

అధ్వర్యో, క్రతో అను స్థలములలోని ఉదాహరణలందు యవనహ.... (12-4) అను సూత్రముచేతనే అకారము లోపించును గద. మరల ఈ యుదాహరణలెందుకు? నిజమే కాని, ఆయో, అధ్వర్యో, క్రతో అనునవి ప్రత్యహ సంజ్ఞ కల్గిన పదములు (4-8). కనుక వీని తర్వాతనుండు అకారము అట్లే యుండవలెను. లోపము రారాదు (10-24). కాని ప్రత్యహ సంజ్ఞ కల్గినను ఈ మూడు పదములు మాత్రమే లక్ష్యములుగ గ్రహించబడెను. అనగ ఈ మూడు పదముల తర్వాతనున్న అకారమే లోపించును. ప్రత్యహ సంజ్ఞ కల్గియున్న ఇతర పదముల తర్వాతనున్న అకారములు లోపించవు. కాగ ఇది నియమ విధి అనబడును.

సౌత్తుదాహరణః ఇమే అశ్వినా సవత్సరః.... (5-8-4). ఇచట “ఇమే” అనునది ప్రత్యహ. కనుక అశ్వినాలోని తొలి అకారమునకు లోపము రాలేదు.

9 సూత్రము :- తస్మిన్ననుదాత్తే పూర్వ ఉదాత్తః స్వరితమ్॥

త్రిభాష్య:- యమధిక్యత్యాయం ప్రబంధ ఉత్త తస్మిన్నుకరేఽనుదాత్తే యప్రి సతి పూర్వ ఏకార ఓకారోవోదాత్తః స్వరిత మానద్యతే యథా— తే....! సో....!

తస్మిన్, అనుదాత్తే, పూర్వః, ఉదాత్తః, స్వరితమ్॥

మణిప్రభ :-

సంహితా పాఠమందు అకారము లోపించగ, వచ్చు స్వర విశేషమును గూర్చి ఈ సూత్రము చెప్పుచున్నది.

తస్మిన్ అనుదాత్తే—అది అనుదాత్తమైనచో—అనగ ఆ లోపించిన అకారము అనుదాత్తమైనచో, పూర్వః ఉదాత్తః=దానికి పూర్వమందున్న ఏకార, ఓకారములయొక్క ఉదాత్త స్వరము స్వరితమ్ = స్వరితత్వమును పొందును.

ఈ సూత్రములన్నియు అనేక విధములగు నిమిత్తముల నాధారం చేసికొని పఠమందున్న అకారమునకు లోపమును చెప్పినవి. అట్లు లోపించిన అకారము అనుదాత్తమైనచో దానికి పూర్వమందున్న ఉదాత్తము, స్వరితముగ మారునని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ : తేఽబ్రువన్.... (2-5-1) ఇచట తే! అబ్రువన్! అను స్థితిలో పదపాఠమున తే ఉదాత్తము. అబ్రువన్లోని ఆది అకారము అనుదాత్తము. సంహితలో నిది లోపించగ తే స్వరితత్వము పొందును. తేఽబ్రువన్ లోని 'తే' స్వరితమగును. ఇట్లు పోఽబ్రవీత్.... (2-1-2). ఇచట 'పో' లోని ఓకారము స్వరితము. [3]

10 సూత్రము :- ఉదాత్తే చానుదాత్త ఉదాత్తమ్॥

త్రిభాష్య:- తస్మిన్నేవాఽక్షర ఉదాత్తే యప్రిసతి పూర్వ ఏకార ఓకారో వాఽనుదాత్త ఉదాత్తమానద్యతే యథా— అవ....! అన్న....!

ఉదాత్తే, చ, అనుదాత్తః, ఉదాత్తమ్॥

మడివ్రాసె :-

ఈ సూత్రమున — “పదాంతమునందలి ఏకారము, లేక ఓకారముకంటె వరమై లోపించెడు అకారము ఉదాత్తమై, ఆ ఏకారముగాని, ఓకారముగాని అనుదాత్తమైనచో, సంహితా పాఠమునందా ఏకారముగాని ఓకారముగాని ఉదాత్తమగును —” అని భావము.

ఉదాహరణ : అవరుస్తేఽస్త్రం వై (7-3-9)

పదపాఠమున అవ + రుస్తేఽ. అస్త్రమ్.... ఇచట రుస్తేలోని పదాంత ఏకారమునుదాత్తము. అస్త్రంలోని ఆది అకారము ఉదాత్తము. సంహితా పాఠమున ఈ ఉదాత్త అకారము లోపించగ, పూర్వమందున్న అనుదాత్త ఏకారము ఉదాత్తముగ మారును.

ఇట్లే ఇంకొక ఉదాహరణ : అన్నపతేఽన్నస్య (4-2-3).

అన్నపతేఽ. అన్నస్య. ఇచట ఏకారమనుదాత్తము, అన్నస్యయందలి ఆది అకారము ఉదాత్తము. కాగ సంహితలో ఏకారము ఉదాత్తమయ్యెను.

[10]

త్రము :- స్వరితశ్చ సర్వత్ర స్వరితశ్చ సర్వత్ర॥

త్రిశాష్ట్య:- ఉదాత్త ఇతి చశబ్దో జ్ఞావయతి. తస్మిన్నకార ఉదాత్తే సతి సర్వ ఏకారో ఓకారో వా స్వరిత ఉదాత్తమాపద్యతే. భేషజ....! ఓజో....! సర్వప్రతి పదవాన్నిత్య స్వరితోఽపి తదైవ తద్విదానం స్యాత్. అథ॥

స్వరితః, చ, సర్వత్ర, స్వరితశ్చ సర్వత్ర॥

ఈ సూత్రముకూడ స్వర విశేషమునే చెప్పచున్నది. సూత్రమందలి “చ”కారము పూర్వమునుండి “ఉదాత్తమగు లాప్త అకారమును” అన్వ

దేశపు చేయును. కాగ — పూర్వపదాంతమందలి ఏకారముగాని, ఓకారముగాని స్వరితమై, ఉత్తరపదాదియందున్న లోప స్వభానియగు అకారము ఉదాత్తమగుచో, సంహితా పాఠమందు ఆ అకారము లోపించి. తత్పూర్వమందున్న ఏకారమును లేదా ఓకారమును ఉదాత్తముగ మార్చును. ఆ స్వరితము స్వతంత్ర స్వరితమైనను, ఎట్టి స్వరితమైనను అది ఉదాత్తముగ మారును — ఇది ఈ సూత్ర భావము.

ఉదాహరణ భేషజం గవేఽశ్వాయ.... (1-8-8)

గవే! అశ్వాయ. పదపాఠమున గవేలోని ఏకారము స్వరితము. అశ్వాయిలోని తొలి అకారము ఉదాత్తము. కాని సంహితా పాఠమున గవేఽశ్వాయ అనునపుడు ఏకారము ఉదాత్తమైనది. అకారము లోపించినది.

ఇట్లే ఓజోఽజాయథా.... (1-8-12)

ఓజః! అజాయథా! పదపాఠమున ఓజలోని అకారము స్వరితము¹ అజాయథాలో ఆదియందున్న అకారము ఉదాత్తము. కాగ సంహితా పాఠమున అకారము లోపించగ, తత్పూర్వమందున్న ఓకారము స్వరిత స్వభావమును వదలి, ఉదాత్తముగ వలుకబడును.

వివేచనము : ఈ వండ్రిండవ అధ్యాయముతో ప్రథమ ప్రశ్న ముగియుచున్నది. ఈ ప్రశ్నయందు పూర్వమందెవటను స్వర విషయము వస్త్రా వింపబడలేదు. ఇక ద్వితీయ ప్రశ్న ముఖ్యముగ స్వర విషయమునే చర్చించును. దానిని సూచించుటకై ప్రథమ ప్రశ్నాంతమందలి మూడు సూత్రములలో స్వరవిషయ విచారణ సూచించబడినది. ఈ 12 వ అధ్యాయముతోని 9, 10, 12 సూత్రములు స్వరమును చెప్పుచున్నవి. ఈ విషయమునంతయు సంక్షిప్త రూపమున ఈ క్రింది విధముగ చెప్పవచ్చును.

పూర్వ పదాంతము   ఉత్తరపదాది   ఫలితాంశము.
 ఉదాత్తము + అనుగాంతము — స్వరితము
 అనుదాత్తము + ఉదాత్తము — ఉదాత్తము
 స్వరితము + ఉదాత్తము — ఉదాత్తము.

ఇక సూత్రమునందలి స్వరితశ్చ సర్వత్ర, స్వరితశ్చ సర్వత్ర, అను
 ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరిసమాప్తిని సూచించును.

కృష్ణయజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు
 త్రిభాష్యరత్నానుసారము వేదులోప నామక
 సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “ మణివళ ”
 అను ఆంధ్ర వివరణమున పండ్రెండవ అధ్యాయము
 సమాప్తము.

— — —

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యయందలి పగ్గథమ ప్రశ్న సమాప్తము.
 ప్రాతిశాఖ్య ఆంధ్ర వివరణమున ద్వితీయ భాగము సమాప్తము.

* తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య యొక్క శేషభాగము (ద్వితీయ పగ్గథ)
 ఆంధ్ర వివరణమున తృతీయ భాగముగ ప్రకటించబడెను.

* * * * *

తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య

అధ్యాయము 13

సూత్రములు 6

ఈ అధ్యాయము నుండి తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య యందలి రెండవ పాఠ భాగము హింసించును. ఈ ప్రశ్నయందు వం డెండు అధ్యాయములు కలవు. కాని, గణన చేయుటయందు ప్రథమ ప్రశ్న యందలి ఐం డె పాఠముల మొత్తము తరువాత కూడ వరుసగనే సంఖ్యానము చేయుటచే నది ప్రశ్నానామ అధ్యాయమైనది. ఈ ప్రశ్న యందు మొత్తము 178 సూత్రములు కలవు. వరిమాణము దృష్ట్యా ఈ భాగము మొత్తము గ్రంథమున మూడవ భాగమగును. మొదటి పండ్లెంపధ్యాయములలోను 337 సూత్రములు వివరింపబడినవి.

ఈ అధ్యాయములో మొదటి 4 సూత్రములందు “మ” కార లోపము గురించియు, 5 నుండి 13 సూత్రములలో ప్రకృత “ఐ” కారము గూర్చియు 13 నుండి 178 సూత్రముల దుఃస్థితి (దుస్పష్ట) డికారము గూర్చియు చెప్పబడెను.

సూత్రము 1 అథ మకారలోపః॥

తివాక్ష్య రత్నము :- అశ్యయ మధికారః। మకారలోప ఉచ్చిత ఇత్యేత దధిక్యతం వేదితవ్యమిత ఉత్తరం ముద్వజ్జామః। మకారస్య లోపః మకార లోపః।

మదివర్తిత :- అథ మకారలోపః॥

“అథ” అనునది అధికార వాచకము. ‘మ’ కార లోపము గూర్చి ఈ క్రింది సూత్రములలో వివరింపబడును - అని ఈ అధికార వదము సూచించును. కాగ సూతన అధికారము చెప్పవరకు, సూత్రములోనికి ‘మకార లోపః’ అనునది అవశ్యతపై గుఱనగు తెలియును. [•]

సూత్రము: రేఘోష్ఠ వరః॥

త్రిభాష్య :- రేఘ వరఃకోష్ఠ వరశ్చ పదాంతో మకారో ఐవ్యతే। య దా ప్రతి... , ను... , తు..., తు... , ను..., త్వా... , ఏవం పర... తి కిమ్ ఇదం....; పదాంత ఇతి కిమ్ తస్మాత్.... రేఘశ్చ ఉచ్ఛ్వాదశ్చ రేఘోష్ఠాదః। తేవరే యస్మాత్స్వ తతోక్తః

మతీక్షణ :- రేఘోష్ఠ వరః।

రేఘ వరః, ఉష్ఠ వరః అనగ "రేఘనుగాని, ఉష్ఠ వర్ణములనుగాని, పరమందు గల్గిన (పూర్వ) పదాంత 'య'కారము లోపించును-" అని సూత్ర భావము. మకార లోపమునుబట్టి అధికార సూత్రమునుండి లభించుచున్నది. అయితే ఉచ్ఛ్వాదముగ మకారము లోపించగి, పూర్వ స్వరమునకు అనునాసిక అనుస్వారములు కలుగు (సూత్రము 15-1). ఉదాహరణలు.

1 ప్రత్యుష్ఠం రక్షః (1-1-2) [ప్రత్యుష్ఠమ్ రక్షః] ఇచట పదాంత మకారము తర్వాత రేఘ ముండుటచే, మకార లోపము సంభవించినది. కాగ, "ప్రత్యుష్ఠం రక్షి" అని సంహితా సారము.

2 స... శీతం మేఘమ్ (4-1-10-3) (5-1-10-2) [సమ్ శీతమ్...] ఇచట ఉష్ఠ వర్ణము మకారము కంటె వరముగానున్నది.

3 త... షడహని (3-3-2) [తమ్ షడ్ అహని]

4 స... గం మిశ్యువసే వృషసే (2-3-11-4, 4-4-4-4) (సమ్ శీమ్ ఇద్ యువసే వృషసే)

5 త్వా... హ యద్యద్విశ్వా (2-3-11-1) త్వమ్ హ యత్ యద్విశ్వా

"రేఘోష్ఠ వర్ణములను పరమందు గల్గిన" యని చెప్పుటచే తద్విన్న పర్ణములను పరముగ గల్గిన పదాంత మకారమునకు లోపము రాదని తెలియు వలెను. తమకినే - "ఇదం వామాస్యే (2-3-11-1) [ఇదమ్ వామ్ అస్యే] అను వాక్యమున పదాంత మకారమునకు లోపము లేదు.

"పదాంత మకారమునుబట్టి" పరమధ్వనుండు 'య'కారము కంటె రేఘోష్ఠ వర్ణములనున్నను, అ మకారము లోపించదు.

ఉదా :- తస్మాత్-కామ్య అవః (1-4-2-4)

“రేఘోష్ణవరః యమచోట సమాసమును “రేఘ, ఉష్ణలు ఏ వర్ణము కంటె పరముగ నుండునో, ఆ వర్ణము”, (రేఘోష్ణాణః వరేయస్మాత్) అని వివరించవలెను. [2]

సూత్రము 3 యవకారపరత్వైచి కేషామాచార్యాణామ్॥

త్రిభాష్యం :- యకారవరో, వకారవరోవా మకారో ఋవ్యత ఇతి ఏకేషా మ్ముత్తమ్॥ య ఏవాఽనః శ్చామాధ్యాయే సవర్ణావత్తిం ప్రతిషేధయంతి తే॥ ఏవైవో లోపంతి రితి తాసన్వాదికతి చకారః సంహవలోకనేన॥ యః — త్వం... తః... ఏవం పర ఇతి కిం? యం.... యకారశ్చ వకారశ్చ యవకారౌ॥ తౌరే యస్మాత్ప్వ తథోక్తః॥ ఏతత్సూత్రం మనిష్యమ్॥

యవకార పరః, చ, ఏకేషామ్, ఆచార్యాణామ్॥

మఢీక ౪ :-

యకారమును, లేక వకారమును పరమందు గల్గిన పదాస్త్ర మకారము లోని ముని కొందరి అభిప్రాయము. ఈ సూత్రమున కొందరుగ చెప్పబడినారు శ్చామాధ్యాయముని ముప్పదియవ సూత్రమున చెప్పబడినవారే. అనగ అచట (1-3-11) యకారమును గాని, వకారమును గాని పరమందు గల్గిన పదాస్త్ర మకారమునకు సప్తాసీరు అనునాసికత్వమును నిషేధించిన వారే ఇచట అట్టి మకారమునకు లోపమును విధించుచున్నారు. కనుకనే ఇచట (2-3) సప్తాసీరునాసికత్వము నంగీకరించలేదు. అయితే ఈ భావము అంత గుఱు సంహవలోకన వ్యాయముననుసరించి సూత్రమునందలి (1-3) “చకారము”నే చెప్పబడుచున్నది. ఇకనిపుడు ఉదాహరణలు :

త్వం యశ్చీష్టిష్యధ్యః (1-1-14-4) [త్వమ్, యశ్చీష్ట, ఈధ్యః] తః వా ఏతత్ మజమానః (1-2-9-3) [తమ్, వా, ఏతమ్, యజమానః] “ను, వ, కారమును పరమందు గల్గిన” యని చెప్పబడే, ఇతర వర్ణములు పరముగ నున్నచో మకార లోపము రాదు.

ఉదా :- యం కామయేత (1-6-11-4) [యమ్, కామయేత]

ఈ సూత్రము అమోదము కాదని త్రిభాష్యులెక్కువారులు చెప్పిరి. [3]

సూత్రము 4 న స : సామితి రావరః॥

త్రితావ్యము :- 'రే' త్యేవం వరః సం సా మిత్యేతయోర్గ్రహణ యోర్మ
కారో నలువ్యతే। యథా— ప్ర.... సాం.... సంసామితి కిమ్; శ : ..।
రావర ఇతి కిం; స : రరాణః పదాంత్య వ్యంజన వరః పాకృత (14-28)
ఇతి వక్ష్యమాణం ద్విత్వ నిషేధం ఇతి శక్తో నివారయతి। తస్మాద్ త ద్విత్వ
సిద్ధిః ॥

సమ్, సామ్, ఇతి రావరః॥

మడివ్రథ :- సమ్ ఉపసర్గ, భావారమున "సమ్" గ గూఢ మగును.
(సంస్కృతి, సాంస్కృతిక యుగ చోట్ల యుండును) ఇవి రెండూ ఒక
ప్రత్యేక పదములుగానే భావించబడును. "రా" ద్విద్వైతము కాగ, 'సామ్'
'సామ్' ఈ పదముల కంటే రేఫ వరగ గినున్నను, వీని మకారమునకు
లోపము రాదని స్మృతార్థము. నిజమునకు రెండవ సూత్రముచే మకారము
నకు లోపము వచ్చుచుండగా, ఈ సూత్రముచే సమ్, సామ్ ల యందు ఆ
లోపము నిషేధింపబడినది. ఉదా :-

1 వ్రసమాజమ్ (1-8-12-3) [వ్రస సమ్-రాజమ్]

2 సామ్రాజ్యాయ సుకతుః (1-3-12-1) [సామ్. రాజ్యాయ]

ఈ సూత్రము సమాజ, సామ్రాజ్య అని రెండు స్థలములందే ప్రవ
ర్తించుచున్నది. అనగ "రాజ్య" ధాతునిష్పన్న పదములకే వరిమితమైనది.

సమ్, సామ్ ల యొక్క మకారము అని చెప్పుటచే ఇతర పదముల
యొక్క పదాంత మకారమునకు లోపము వచ్చును.

శ : రాజ్యోపసర్గము (1-3-12-1) [సామ్. రాజ్యాయ ద్విత్వః] 'సామ్'
'వరః' యని 'రా' ద్విద్వైతముగా చెప్పుటచే హ్రస్వ 'ర' కారము కంటే పూర్వ
మందున్న సం, సామ్ లోని మకారమునకు లోప నిషేధము లేదు. అనగ
లోపము వచ్చును. ఉదా :- సం, రరాణః (1-4-44-1) సమ్-రరాణః]

ఇక సూత్రమండలి 'ఇతి' క్లిష్టము వక్ష్యమాణ సూత్రముచే (14-28)
చెప్పబోవు ద్విత్వ నిషేధమును, సమ్, సామ్ విషయమున వారించును అని
త్ర్యభాష్యురత్నుకారుని అభిప్రాయము. కరుణకరే

సప్రమాణ్యమః సాప్రమాణ్యాయ అని “మృ” కారమును చెప్పవచ్చును. అయితే మాహిషీయ భాష్యకారులు ‘ఇతి’ ప్రయోజనము గూర్చి ఏమియు చెప్పలేదు.

సూత్రము 5 అథ వర్ణానామ్॥

త్రిభాష్యః:- అధేత్యయమధికారః। వర్ణానాం సంహితా వక్ష్యత ఇత్యేత దధి కృతం వేదితస్యమ్। అథవా అథశబ్దః పద సంహితా నిషేధకః॥

అథ। వర్ణానామ్॥

మదీప్రథః:- ‘అథ’ అను శబ్దము అధికార వాచకము. అనగ ఇకనిపుడు ఏక పదస్థములగు వర్ణ సంబంధి కార్యముల గూర్చి చెప్పబడును.

ఇంతవఱకు అనగ, ఐదవ అధ్యాయము మొదలుగ ఇంతవరకు రెండు పదముల యొక్క అష్టవర్ణములలో గల్లు మార్పులు చెప్పబడినవి. పూర్వ వదాంత వర్ణము, అక్షర వదాదివర్ణముల మధ్య పరస్పర ప్రభావముచే గల్లు మార్పులు చెప్పబడినవి. కాని, ఇప్పుడు ఏక పదమువంటి ఒక వర్ణమువకు ఇతర వర్ణ సన్నిధాఃముగ గల్లు మార్పులు చెప్పబడుచున్నవి. దీనిని కాస్త్ర పరిభాషలో ‘వర్ణ సంహితను గూర్చి చెప్పుచున్నాడు’ అని చెప్పవలెను. సం హిత యనగ “అర్థమాత్రాధిక వ్యవధానముకంటె యధికమగు వ్యవధానము లేని విధముగ ఉచ్చరింపబ.” కాగ ఇట్టి ఉచ్చారణము పదసంబంధియైనచో నది ‘పద సంహిత’ అనబడును అక్షర సంబంధియగుచో “అక్షర సంహిత” యగును. అట్లే వర్ణ సంహిత అంగ సంహితలు కూడ తెలియవలెను. కాగ సంహిత నాల్గు విధములు. పద, అక్షర, వర్ణ, అంగ సంహితలు. అట్టి సం హితలలో ఇప్పుడు వర్ణ సంహితయందలి మార్పులు చెప్పబడును. కనుక ‘అథ’ శబ్దము ‘పదసంహితా’ నిషేధ వాచకమని చెప్పకొనవచ్చును. లేదా అధికార వాచి యనెనచో, వక్ష్యమాణ కార్యములు వర్ణసంహితయందు కల్లు నని తెలియచెప్పును. [5]

సూత్రము 6 ఋకారర్కార రషపూర్వోనకారోఽకారః సమానపదే॥

త్రిభాష్యః:- సమానపద ఏకపద ఋకారర్కార రేఫ షకార పూర్వో నకారో

ఇకారమావద్యతే! త్రిభిర్....; త్వ : ....; ఏష...; కృష్ణో...; ఏవం పూర్వ
ఇతికిమ్; దేవానామ్....; సమానపద ఇతికిం; ఏభి....; సమానం చ తత్వ
దం చ సమానపదమ్ తస్మిన్॥

ఋకారర్చార రషపూర్వకః సకారః। ఇకారమ్। సమానపదే॥
మదీప్రభ:- ఈ అధ్యాయమున ఇతనుంచి ఏకపదస్థులగు సకారమునకు
ఇత్యప్రాప్తిని గురించి, సహజముగ “ఇ”కారముల గూర్చి వివరించబడును.
ప్రకృత సూత్రమున సమాన పదమందలి సకారము ఇకారముగ మారుటను
చెప్పుచున్నారు.

ఋకార; ఋకార, రేఫ, ఇకారములు. వీనిలో దేనినైనను పూర్వ
మందు కల్గిన సకారము ఇకారముగ సమాన పదమని మారును. సమాన
పదమనగ అదే పదమని యర్థము. కాని, ‘ఋ’ ‘ఋ’ రి, ష, వీనితర్వాత
నున్న సకారము ఇకారముగ మారునని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు:-

త్రిభిర్ ఋజవా జాయతే (౧-10-5)

త్వ : హోతృణామ్ - (4-3-13-4)

ఏష వా ఋతో వర్ణః - (6-1-3-1) కృష్ణోఽసి (1-1-11-1)

ఋ, ఋ, రి, ష, పూర్వమందు కల్గిన అనుటచే ఇతర వర్ణములను పూర్వ
మందు కల్గిన సకారమునకు ఇత్యము రాదు. ఉదా:- ‘దేవానాం వా
అస్తం జగ్ముషామ్ (7-1-8-1) దేవానామ్, అస్తమేలలోని సకారమునకు
‘ఇ’త్యము రాలేదు.

‘సమాన పదమందు’ అని చెప్పటచే సకారముకంటె పూర్వ పదాంత
మందు ఈ నిమిత్తములున్నను, ‘ఇ’త్యము రాదు. ఉదా:-

ఏభిన్ అర్తైః (4-4-4-7)

పాదీని అష్టాద్యాయయందు ‘రషాభ్యాం నో ఇః సమానపదే’
అని సూత్రీకరించెను.

[6]

సూత్రము 7 వ్యవేతోఽపి॥

త్రిభాష్య:- ఉత్తనిమిత్తపూర్వో నకరోఽన్యేన వ్యవేతోఽపి వ్యవహితోఽపి

ఇత్యమాహ్నితి! యథా— అవ....; అత్మ....; అధి....; కృష....; వ్యవే
తః! అపి॥

పూర్వ సూత్రమునందు ఋ ఋ ర ష అను నిమిత్తములుగ, నకార
మును నిమిత్తిగ, ఇత్యము కార్యముగ చెప్పబడినవి కద. ఇప్పుడీ సూత్ర
మున “నిమిత్త నిమిత్తులు ఇతర వర్గములచే వ్యవహితములైనను, అనగ
దూరము చేయబడినను, ఇత్యము సిద్ధించును” అని చెప్పబడెను.

ఋ, ఋ, రేఫ షకారముల తర్వాత వెంటనే నకారము ఉండనక్కర
లేదు. వీని మధ్యలో ఇతర వర్ణములున్ననూ, ఋకారాదుల ప్రభావము చే
దూరముగ నున్నను, నకారము ఇకారముగ మారును. అయితే ఈ వ్యవ
హితము కూడ కొన్ని వర్ణముల పరిసరే యుండవలెను. ఆ వర్ణ వివరము
15 వ సూత్రమున చెప్పబడును. పొడిని ఈ వ్యవధానము ‘అద్, టుప్,
నుప్, వ్యవాయేపి’ అని వివరించెను.

ఉదా : అవర శు వృక్షం దహతి (5-1-10-1)

ఇవట ఋకార నకారముల మధ్య కకారమున్నను ఇత్యం వచ్చెను.

2 అత్మస్నేహ రమణం తురుతే (6-5-11-4) [ర్, అమ్, అన]

3 అధిషణమ్ (1-1-5-2) [వ్ అప్ అన=షవణ]

4 కృషమాణా వతిష్ఠాకామః (3-4-3-3) [వ్ అమ్ అన=షమాణ]

ఈ విధముగ ఋ ఋ రేఫ షకారములకు నకారమునకు మధ్య కొన్ని
ఇతర వర్ణములున్నను, నకారమునకు ‘ఇ’త్యము వచ్చెను. [7]

సూత్రము 8 హిరణ్మయమ్॥

తిగ్రహాష్యః— హిరణ్మయ మిత్యస్మిన్ గ్రహణే నకారో ఇత్య మాహ్నితి!

యథా:— హిరణ్య...; స్పర్శపరి (13-15) ఇతి వక్ష్యమాణ ప్రతిషేధస్య
హ్నితి ప్రసవార్థమిదం సూత్రమ్;

హిరణ్మయమ్॥

మడివ్రభ :-

హిరణ్మయమును వదమున నకారము ఇకారముగనే యుండునని

భావము. ఈ సూత్రమును ఇచట చెప్పబడిన వక్ష్యమాణ సూత్రముచే (2-15) చెప్పబోవు నిషేధమునకు అవవాదయగును. ఆ సూత్రమున 'న' కారము తర్వాత స్పర్శ వరముగా ఉన్నచో ఇత్యము రాదని చెప్పబడినది. 'హిరణ్మయ మను' పదమున ఇకారము తరువాత మకారముండుటచే, ఇత్యము సిద్ధించదు. కనుక దానిని వారించుచు, ముందుగ అవవాదకు అవవాద చెప్పబడెను. ఇట్లు చెప్పబడు "ప్రతిప్రసవమని" శాస్త్ర పరిభాష. కాగ 'హిరణ్మయ' యందు ఇత్యము ఉన్నది. ఉదా:- హిరణ్మయం దామదక్షిణా (2-4-12) [8]

అవకారిక:- అరవ సూత్రమున నమాస పదమందలి 'న' కారమునకు ఇత్య విధానము చెప్పబడినది. ఇప్పుడే చెప్పబోవు ఆరు సూత్రములందు, హ్యంబు చెప్పిన నిమిత్తము నేలంబంధము లేకుండా, సహజముగనే ఇత్యము గల పది ములను గురించి వివరించును. ఈ పదములందలి ఇకారము సహజమని (ప్రాకృతము) 14 వ సూత్రమునందు చెప్పబడినది. 'ప్రాకృత ఇకారము' అని చెప్పబడిన ఆ పదముయొక్క ఇతర రూపములందు కూడ ఆ ఇకారము మారదని భావము. ఇప్పుడు సూత్రములను వివరంగా చూద్దాము.

సూత్రము 9 పాడిగణ పుణ్యకణ్డకాణ గాణ బాణ వేణు గుణ మణి
ప్రవాదేశు పూర్వః॥

త్రిభాష్య:- పాణిన్యాది శబ్దానాం ప్రవాదేశు పూర్వః ప్రథమో ఇకారః ప్రకృత్యైవ వేదితవ్యః॥ ప్రకర్షేణవాదః ప్రవాదః॥ లిజ్జ విభక్తి భేద సమాస తద్భిత్వాదిభిః స్పృశ ఇత్యర్థః॥ యథా:- సుపా....; వృష...; హిర....; గదా....; గదా...; గజేన...; దూరే....; పుణ్యో....; సా....; కణ్డా...; తస్యై....; అక్షర్తయా....; గాణ....; విశల్యో....; వేణు...; వేణునా...; యత్....; యథా....; మణినా....;

నను గణ శబ్ద ప్రవాదత్వాత్ గాణ గ్రహణ మయుక్తమ్॥ మైవమ్॥ గణప్రవాదత్వే సతి తద్భవేత్॥ కింతు గణవతి శబ్ద ప్రవాదోఽయమ్॥ పూర్వ ఇతి కిమ్॥ గణ....; వేణు....; మణి....; ఇత్యాదిషు ఉత్తరస్య ఇత్యం మా భూదితి॥

పాటి, గణ, పుణ్య, కణ్వ, కాణ, గాణ, బాణ, వేణు, గుణ,
మణి పర్వవాదేషుః పూర్వః॥

మణివ్రథ :- ఈ సూత్రమందలి వ్రవాద శబ్దమునకు “ఈ పదములయొక్క లింగ, విభక్తి, భేదములు, సమాస తద్వితరూపములు కూడ గ్రహింపఁబడును.” అని అర్థము. పూర్వః అనగ “తొలి” అని అర్థము. కాగ, పాటి, గణ మొదలగు శబ్దముల యొక్క, భిన్న రూపములలో తొలి ‘ణ’ కారము అట్లే యుండును. ద్వితీయూది సకారము దన్వ్యమగును అని సూత్ర భావము. తక, టి ప్రాతిపదికలలోని సహజమైన ‘ణ’ కారము. దీనికి నిమిత్తములవన రము లేదు — అని చెప్పకొనుట యుక్తము. వీనియొక్క వివిధ రూపము లందు, ప్రత్యయ సంబంధ సకారమునకు తగు నిమిత్తమున్నచో “ణ” కార ముగా మారును. తినిచో సకారముగనే యుండును.

ఉదా:- 1 పాటి:- సుపాటిః (౧-1-11-4, 4-1 11-3)

వృష పాణియోఽశ్వాః (4-6-6-3)

హిరణ్యపాటి మూఁయే (1-4-25; 2-2-12-2). ఇంకను ఆరు స్థలములందు ఈ పాటి శబ్దము కలదు.

2 గణ:- గణానాం శ్వా గణవతిః హవామహి (2-3-14-2)

గణామే మా విత్పషన్ (3-1-8-2) గణేన గణం (5-4-7-7)

దూరేమిత్రశ్చ గణః (4-6-5-8)

3 పుణ్య:- పుణ్యోభవతి వనస్తమ్ (1-6-11-4) సామా సర్వాన్ పుణ్యాన్ (7-1-1)

4 కణ్వ:- కణ్వోఽభివగాయత (4-3-13-7)

5 కాణ:- తస్యై కాణో యాదతం (2-5-1) అకర్యయాఽకాణయాఽశ్లోకయా [6-1-6-7]

6 గాణ:- గాణ వత్సాన్ మయో భూరేహి [4-1-2-2]

7 బాణ:- విశల్కోబాణ వాః ఉత [4-5-1-4]

8 వేణు:- వేణుర్వైజవీ భవతి [5-1-1-4] వేణునా మిమీతే [5-2-5-2] యద్వేణోః సుషిరమ్ [5-1-1-4]

9 గుణ:- యథా గుణే గుణమ్ [5-2-4-2] ద్విగుణ [5-2-5-2-3]

10 మణి:- మణి నా రూపాటి [7-3-14] మణివాల [5-6-13]

సూత్రమున “పూర్వః” (కొలి) యనుటచే గణానామ్, వేదానా, మదీనా, మున్నగు స్థలములలో ప్రథమముగ నున్నది మూర్ధాన్త ఇకారము. తర్వాత నున్నది ప్రత్యయ నకారము ద్వస్త్యము.

ఇప్పుడు సన్దేహము గణ, గాణ, యని రెండు వదములు సూత్రమున దిక్కుర లేదు గణ శబ్ద భవము గాణ యగును. కనుక పవాద శబ్దములముచేతనే గాణ శబ్దము కూడా గృహీతమగును కద అయితే ఈ సందేహము గాడావత్యమగుచోట వచ్చిన ‘గాడా’ యవము ‘గణవతి’ శబ్ద భవము అంతియే కాని, తుప్త ‘వ’ వు నిచ్చున్నము కాదు కనుక సూత్రమున గణ, గాణ, యనునవి భిన్న వదములుగ గ్రహించబడు యుచితమే యగును.

సూత్రము 10 పడి పడిం వీయమాణ ఉద్యోః॥

త్రిశాష్యః:- పడిత్యాది గ్రహణేషు ఇకారః ప్రకృత్యైవ వేదితవ్యః॥ అవగవాదార్థోఽయ మారమ్భః అగ్ని... , వడిం .. , వీయ .. , ఉద్యోః॥

పడి, పడిమ్, వీయమాణ, ఉద్యోః॥

మనీచరితః:-

“పడి, వడిం వీయమాణ, ఉద్యోః” అను ఈ శబ్దములలోని ఇకారము ప్రకృతమైనది, సహజమైనది. ఈ సూత్రము ప్రత్యేకముగ చెప్పబడుచే ‘ప్రవాదేషు’ అనునది ఈ వదములకు నివారించబడినదిగా తెలియవలెను.

ఉదా:- 1 వడి:- అగ్నిదేవ పడి భిర్వీరు మాణః (1-1-13-1)

2 వడిమ్:- వడిం గోమ స్తరామహే (2-3-1-2)

3 వీయమాణః:- వీయమాణః తం త వితమ్ (1-1-13-2)

లేదా మొదటి ఉదాహరణమును కూడా గ్రహించవచ్చును.

4 ఉద్యోః:- ఉద్యోః కవి క్రతుమ్ (1-2-8-1) [0]

సూత్రము 11 టవర్గ పరః॥

త్రిశాష్యః:- టవర్గేవరే ఇకారః ప్రకృత్యైవ వేదితవ్యః॥ శిత్తి ...; కర్ణ ...; టవర్గ వర్యోయస్మాత్ స తద్యోక్తః॥

ఓవర్గ వరః॥

మడిచివ్రాసె :- ఓవర్గీయ స్పర్శాక్షరమునకు పూర్వమందున్న 'ఁ'కారము ప్రకృత ఁకారముగ తెలియవలెను. అయితే మొత్తం సంహితలో తకార, డకారముతో కూడిన "ఁ"కారము కలదు. అ, థ, కారముతో కూడిన ఁకారము లేదు. అనగ ణ్ ణ్ యను ద్విత్వాక్షరములోని ఁకారము సహజమైనది.

శిశికణ్ఠాయ చ (4-5-5-1) శిశికణ్ఠాయ స్వాహా! (:)

కణ్ఠాయేత పామనం ధావుకాః (6-1-5-8) అట్లే ఇంకొక ఉదా:-

కణ్ఠాత్కాణ్ఠా త్పరో హ స్తి (4-2-9)

సూత్రము 12 చజ్జుణఫణత్ స్థాణౌ హిణుయాద్ధిణౌతి కాణేయోఽ
డిష్టా ఉల్బుణముగడా శ్రుతిశ్చపుణీకా వాణి జాయాణవశ్చాట్టార
స్థాణుం తూణవే వీణాయామ్ శోణయావణేత వాణీః కల్యాణీకుణ వం
వాణః శృతశోణా శ్రుతిర్ధాణికా మేణీ॥

శ్రుతివాక్య:- చజ్జుణ.... ఏషుణకారః సృక్పత్వైవవేదితవ్యః! అవ....;
అవ్యా....; అయ ....; త్రా....; ఏవా....; రజ....; యే....; యజ్జ....;
య ....; యత ఖృతిరుగడా గ్రహణస్య తత తత ఇత్వం కరణీయమ్!
అవ్యా....; ఉగణ....; వర్ష....; మన్త్రిణే....; పీయ....; చేతికిమ్! అనవ
....; ఎకం....; య...., యా...., అశ్లోద్యా...., వణే...., శస్త్రం....,
కల్యాణీ...., పురుష...., వాణ...., శతేతి కిం? ఋతౌ ... , శోణా...., శ్రుతి
రితి కిం? శోణాయ...., ని...., ఎన...., మకారేణ కిం? ఉభ....,॥

చజ్జుణ; ఫణత్; స్థాణౌ, హిణుయాత్; సోణితి; కాణేయః
అనిష్టాః, ఉల్బుణమ్, ఉగడాశ్రుతిః, చుపుణీ, జాయాణ, అణ
వశ్చ, అవారః, స్థాణుమ్, తూణవే, వీణాయామ్, అశ్లోణయా, పణేత,
వాణీః, కల్యాణీ, కుణవమ్, వాణశ్చత, శోణాశ్రుతిః, ధాణికా, మే
ఏణీ॥

మడిచివ్రాసె :- చజ్జుణ, ఫణత్ మొదలగు పదమందలి 'ఁ'కారము ప్రకృత
'ఁ'కారముగ తెలియవలెను.

- 1 చక్కణ — అవశ్యుధ నిచక్కణ నిజేరు: (1-4-45-2) (6-1-2-1)
- 2 పడత్ — అన్యవసే పడత్ (1-1-8-3)
- 3 స్థూన — అయా స్థూనా వుదితో (1-8-12-3)
- 4 హిణయాత్ — ప్రాప్య హిణయ పహిణయాత్ (2-2-6-5)
- 5 హిణోతి — ఏవాఽస్యై ప్రహిణోతి (2-2-6-5)
- 6 కాశీయ: — ఓజసోవై కాశీయ: (2-3-8-1)
- 7 అతిష్ఠా: — యేఽగిషా స్తాన్ 2-5-5-2)
- 8 ఉల్బిమ — యజ్ఞ ఉల్బిమ శ్చిరుతే (3-1-3-1)
- 9 ఉగణా — అన్యాధినిరుగణా ఉత (4-1-10-2) ఈ 'ఉగణా' యుగం వద మెచట వచ్చినను, అందలి 'ణ' కాదు సకృతిమే రుగును. కనుకనే 'ఉగణా' శ్చ ఉత్తీర్ణ: (4-5-1-1) అని ఉదాహరణము.
- 10 చువుడికా — వర్షయ చువుడికా నామాఽ 4-1-1-1)
- 11 వాడీకాయ — ముద్రితే వాడీకాయ కర్ణావం నామే (4-4-2-1)
- 12 అణవశ్చ — ప్రహర్షవశ్చమేఽణవశ్చమే (4-1-1-2)
అణవ: తరువాత చకారమున్న నే యశ్చము! లేనిచో 'వ' త్వమే.

ఉదా: — అణవస్తే రథమ్ (1-6-12-6) ప్రాగ్రహ తే రథమ్]

- 13 అట్టార: — ఏతం వైషర అట్టార: (5-8-5-5)
- 14 స్థాణుమ్ — యస్థాఽఽ హస్తి (5-3-1-1)
- 15 తూడవే] యాతూడవే యా వీణాయామ్ (6-1-4-1)
- 16 వీణాయామ్]
- 17 అక్షోదయా — అక్షోదయాఽసంస్త శ్చయా క్షీణాతి (6-1-6-1)
- 18 వణిత — వణితాఽగో అర్హం (6-1-10-1)
- 19 వాడీ: — ఇష్ట్యం వాడీసూక్తి (1-6-12-2)
- 20 కల్యాణీ — కల్యాణీ సూవపశ్చద్ధా నాస్యాత్ (7-1-8-3)
- 21 కుణదమ్ — పున: కుణదం అశ్చేతుణదం నా (7-5-8-2)
- 22 వాణశ్చత — వాణశ్చత తస్తుర్భవతి (7-5-8-2)

వాణ తర్వాత శత అని యున్నపుడే 'ణ' కారము వచ్చును. లేనిచో 'వ' కారమే యగును.

ఉదా: — ఋకావాసశ్చయమానా ఋణాని (2-1-11-2)

23 శోదా — శోదాదృష్టా నృవా హసా (7-4-20) శృతిః అని చెప్పుటచే శోదా ఇతర విభక్తి స్థలములలో గూడ ఇత్యమే యుండును.

ఉదా: — శోదాయ స్వాహా (7-3-18)

24 ధాడికా — నిజల్లలితి ధాడికా (7-4-19-3)

25 మే ఏణీ — వనస్పతి నా మేణీ (5-5-15)

పూర్వ పదాంతమున మకారము ఉచ్చువుడే ఏణీలోని 'న' కారము ఇకాంమగ నుండును. అట్టి మకారము పూర్వమందు లేనిచో 'న' కారముల్లే యుండును. ఉదా: — ఉభయత ఏణీ స్యాత్తదాహః (7-1-6-5)

ఈ విదముగ సూత్రమండలి పదములు సోదాహరణముగను, అవనర మగు స్థలములందు ప్రత్యుదాహరణముతోను వివరింపబడెను. [12]

సూత్రము 13 అవగ్రహోవృషణ్చర్షిర్బ్రహ్మణక్షణ్చ రణ్చర్షణ్ ||

[త్రిభాష్య:- వృషణ్చిత్వాది గ్రహణేష్టవగ్రహో 'ణ' కారః ప్రకృత్యైవ వేది తవ్యః। వాతో...; శీర్ష...; బ్రహ్మ...; అక్ష...; చర్మ...। చర్షణ గ్రహణస్య కాథాంతరే విజ్ఞేయమ్ ఉదాహరణమ్। మిత్రస్య... ఇతి కేచి దుదాహరిన్తి। తన్నుసామ। అన్తోపాత్ (13-15) ఇతివక్ష్యమాణ ప్రతిషేధ ప్రతిపదవార్తం ఉక్తిత్వాదేషాం గ్రహణాం 'చర్షణ్చర్షణ్' ఇత్యకృణ్కారస్య పదాంతే త్వాంతావాత్। అథవా ఋకారర్కారపా (13-6) ఆదిప్రాప్తేః అతిదూరే వైకృత ఇతి శంకా నిరాకరణార్థం ఏకాని గ్రహణానీతి అన్యేషన్మన్తే। తథాసతి "మిత్రస్య చర్షణ్చర్షణ్" ఇత్యుదాహరణమ్ రమణీయమ్। అవగ్రహ ఇతికీప్ : వృష...; తస్మా...; బ్రహ్మ...; అక్ష...; చూనాం.. || అపగ్రహస్థాంతవగ్రహ ఇతి లక్ష్యతే॥

అవగ్రహః॥ వృషణ్, శీర్షణ్, బ్రహ్మణ్, అక్షణ్, చర్మణ్, చర్షణ్॥

మణీప్రభ:- అవగ్రహలగు (నమాసమున పూర్వ పదముగ నుండిన) వృషణ్, శీర్షణ్, బ్రహ్మణ్, అక్షణ్, చర్మణ్, చర్షణ్ అను పదములలో పదాంత

జకారము ప్రాకృతికము అని సూత్రార్థము. ఆవగ్రహః అను దానికి “ఆవగ్రహస్థః” అని భావము. ఉదా:—

- 1 వృషణ్ — వాతో ఆపాం వృషణ్వాన్ [వృషణ్-వాన్] (2-1-11-1)
- 2 శీర్షణ్ — శీర్షణ్వాన్ మేధ్యో భవతి [శీర్షణ్-వాన్] (7-5-25-1)
- 3 బ్రహ్మణ్ — బ్రహ్మణ్యై దేవా అసన్ [బ్రహ్మణ్-వత్] 6-4-10-1
- 4 అక్షణ్ — అక్షణ్యతే స్వాహా [అక్షణ్-వతే] (7-5-12-1)
- 5 చర్షణ్ — చర్షణ్యతే స్వాహా [చర్షణ్-వతే] (7-5-1-2)
- 6 చర్షణ్ — దీగికి తైత్తిరీయ శాఖయందు దాహరణము లేదు. శాఖాంతమునందు చూచుకొనవలెనని త్రిభాష్య రత్నకారులు. అయితే కొంతమంది ‘మిత్రస్య చర్షణీ ధృతః’ [2-4-11-5] అనుదానిని ఉదాహరణగా చెప్పుచున్నారు. కాని అది సమ్మతము కాదు. సూత్రమునందు వృషణ్ ఇత్యాదులు ఆవగ్రహస్థితిలో “ఇ”కారాంతముగా నున్నవానినిచ్చిరి. చర్షణీ ధృతః యనుచోట అట్టి ‘ఇ’ కారము వదాంతమున లేదు. కనుక ఆ ఉదాహరణ మయుక్తము.

ఈ సూత్రము యొక్క లక్ష్యము వదునైదవ సూత్రముచే వదాంత జకార సకారములకు విధింపబడు లోపమున కవహద చెప్పుట. కాగ చర్షణీ అనుచోట వదాంత సకారము లేదు గద.

కాని కొంతమంది ఈ సూత్ర లక్ష్యమును వేరుగ చెప్పిరి. ఋకార ద్విర రషకార పూర్వః 13-6 అను సూత్రముచే పైవదములందు ప్రాప్తింబిత ఇత్వము ప్రాకృతమా; వైకృతమా; అను సందేహ నివృత్తికై చేయబడినది. ఫలితముగ పై వదములలోని ఇత్వము 13-6 సూత్రముచే వచ్చినది కాదు. అది సహజమైనదే ప్రాకృతమే అని తేలినది. కనుక ‘మిత్రస్య చర్షణీ ధృతః’ అను ఉదాహరణము యుక్తమనుచున్నారు. ఈ అభిప్రాయమే ప్రాతిశాఖ్యాకారులనున్నచో సూత్రమందు ‘చర్షణీ’ అని చెప్పి యుండుదురు గద. కనుక ఈ అభిప్రాయము కూడ సరైనది కాదు. కాగ ‘చర్షణ్’ అనువది అవగ్రహగ ఈ శాఖయందు ఎచటను లేదు. మాహిషేయ భాష్యకారుడు కూడ ఈ వదమును వ్యాఖ్యానించలేదు. సూత్రమందు “ఆవగ్రహయగు” అని చెప్పుటచే ఇకర స్థలములందు బ్రహ్మణ్, వృషణ్, శీర్షణ్, అక్షణ్,

ఋణ, షణ్ణ, వృ, వృ, రావృ చ ఇతి ప్రాకృతాః॥

మణివ్రణ :-

ఈ సూత్రమున ఋణ, షణ్ణ, వృ, వృ, రావృ అనునవి వదైకదేశములు. కనుక ఈ భాగములను కల్గిన భిన్న పదములన్ని ఈ సూత్రమునకు లక్ష్యములే యగును. కాగ ఋణ, షణ్ణ, వృ, వృ, రావృ— వీనియందలి 'ఁ' కారము ప్రాకృతము అని సూతార్థము.

ఈ సూత్రమందలి ప్రాకృత అను విశేషణము కేవలము ఈ సూత్రమందలివానికే గాక పూర్వమందు వివృతమైన హరిజ్ఞయ, పాణి మొదలు ఈ సూత్రస్థ పదములకును వర్తించును. అనగ 1-8 క సూత్రము నుంచి 1-14 సూత్రము లలో చివ్వుబడిన పదములలోని 'ఁ' కారము ప్రాకృతమే అని అర్థము. ప్రాకృతమనగ వికార ఫలితము కానిది. సహజమైనది అని భావము. అనగ 13-6, 13-7 సూత్ర నిమిత్తములను పురస్కరించుకొని దత్త్య నకారము మూర్ధన్యముగ మారలేదనియు, ఈ పదములందలి మూర్ధన్య వికారము సహజమైనదే అనియు తెలియవలెను. అంతేగాక ఈ పదములలోని 'ఁ' కారము పదసంహితయందు, వర్తనసంహితయందు, అక్షర సంహితయందు ఏకాకారముగ నున్నది కనుక ప్రాకృతమగును. కాగ హరిజ్ఞయాది శబ్దములలోని వికారము ప్రాకృతమే యగును. కాని, ఈ సూత్రమున చెప్పిన ఋణ, షణ్ణ, వృ, వృ, రావృలలోని 'ఁ' కారము ప్రాకృతమగునా అను విషయము వివాదాస్పదము. కనుక దీనిని వివరించే ముందు ఈ సూత్ర లక్ష్యములను పరిశీలిద్దాము.

- 1 ఋణ:- స్వయ మాత్మజ్ఞా నుప (5-2-8-1, 5-3-2-1)
అసంతృప్తే హి హనూ (6-2-1-3) స్వయమాత్మజ్ఞా జ్యోతిః (5-7-8-2)
- 2 షణ్ణ:- అభివర్ణో యశ్చాత్ (2-4-2-3) నిషణ్ణా మస్వాహా (7-1-18-1)
దశమాసా నిషణ్ణా అనన్ (7-5-1-1, 7-5-2-1)
- 3 వృ:- పూర్ణో ర్మ హ్రో (3-1-0-2) పూర్ణా సయుజా సహ (4-1-2-2)
పూర్ణో వ్రవద్యాయ స్వాహా (7-3-15)
- 4 వృ:- అర్యష్టే చరుం నిర్వపేత్ (2-3-4) సుత్రాష్టి (1-8-3-2)
- 5 రావృ:- దధిక్రావృ అకారిషమ్ (1-3-11-4) (7-4-19-4)
అగ్రావృః (6-3-2-3)

ఇవి ఉదాహరణలు. అయితే ఇందులో “తృష్ణ” అనునది నాల్గు సంహితలందు ఏకాకారముగనే యున్నది కనుక నిజమునకు దీనిని పూర్వ సూత్రములలో ఎచటనైనను చెప్పిన బాగుండెడిది. ఇక ‘షడ్జ’ (అభిషడ్జ, నిషడ్జ) విషయములలో పదసంహితయందు ‘ఇ’కారము ‘న’కారముగ మారుచున్నది. అభిషడ్జ ఇత్యభి-సన్నః.

నిషడ్జ యేతి ని-సన్నాయ కనుక షడ్జలోని ‘ఇ’కారము ప్రాకృతము కాదు. అట్లే అర్జ్యమన్, పూషన్ మొదలగు నకారాస్త్ర శబ్దములలోని నకారము ‘ఇ’కారముగ మారిపడి. అయితే ఈ సూత్రమున వీనిని చేర్చి ప్రాకృతాః అని చెప్పుటచే వీరికి 15-వ సూత్రముచే చెప్పబోవు ఉత్వ నిషేధమును వారించి నివహించబడెనని గ్రహించవలెను.

తృష్ణ, షడ్జ - వీనియందు ఋకార, ఋకార, రేఫ, షకారములను పురస్కరించుకొని (సూ. 13-6) నకారమునకు ‘ఇ’త్వము ప్రాప్తించుచుండగ, స్వర్గనరముగ నున్నను, తవర్గ, టవర్గ వరముగ నున్నను, ఉత్వము రాదు. (13-15) అను నిబంధనచే ‘ఇ’త్వము తృష్ణ, షడ్జ అనువానియందు వారింపబడినది. అట్లే వ్త, వ్త, వ్త అనువానియందు:— పూషన్ శబ్దము యొక్క పూష్టా, పూష్టే ఇత్యాదులందు షకారము పైనున్న అకారము లోపించినది. కనుక అట్టి అకార లోపము తర్వాత నున్న నకారమునకు ఉత్వము రాదు. (13-15) అను వాక్యముచే ‘న’కారము వ్త, వ్త రావలె యందు వారింపబడినది. కనుక ఈ విధముగ సూ. 13-15 చే నిషేధింపబడిన ఉత్వమును సాధించుటకై వానిని ఈ సూత్రమున (13-14) గ్రహించి “ప్రాకృతాః” అని చెప్పిరి. కాగ ఈ సూత్రము తర్వాత సూత్రము (15)నకు ప్రతి వ్యసవము.

అయితే, షడ్జ, వ్త, వ్త, వ్త ఇత్యాదులందలి ‘ఇ’కారము హిరణ్యపాదీ, గణ మొదలగు వానియందున్న ‘ఇ’కారమువంటిది కాకపోయినను, వానితో పాటుగ కలిపి చెప్పుటచే ఇందలి ఉకారమును కూడ ఆ విధమగు ప్రాకృతముగనే గ్రహించవలెను. ఋష్ణ, షడ్జ, వ్త, వ్త, వ్త-ల యందలి ఉకారము సహజ ‘ఇ’కారము కాదని ఎట్లు తెలియును— అని, సూత్రమునందలి ‘చ’కారముచే తెలియును. సాధారణముగ లోకముందు ప్రధానమైనవారిని లేదా ముఖ్యమైనవారిని ముందుగ చెప్పి, తముఖ్యమైనవారిని వాటితో కలిపి చెప్పనపుడు

'కూడ' (చ) అను పదమును ప్రయోగింతురు. కనుక సూత్రమందలి ప్రాకృతాః అను శబ్దమునకు సహజమైన, ముఖ్యమైన ఇతర నిమిత్తములక్కర లేకుండగనే యున్నట్టి-అను అర్థములు యుక్తము. [14]

సూత్రము 15 నమమోఽగ్నిర్యుష్మాగ్నితోఽలోపాత్, స్పర్శపరో వ్యవహాయేషు శ స చ ట తవర్గీ యేషు॥

ప్రాతిభాష్య:- ఘమ్ముః, అగ్నిః, యుష్మాగ్నితః-ఏతేషు నకారో ఇత్వంనాఽపద్యతే సుషు...., ఇంద్రా...., యుష్మా....॥ అస్తః పదాంతో నకారో ఇత్వం నాఽపద్యతే పత్యన్...; ప్రె...., అలోపాదకార లోపాత్ పరోఽపి నకారో ఇత్వం నాఽపద్యతే వృత్ర...., వృత్ర....॥ నస్వత్ర నిమిత్త నిమిత్తి నోర్నిన్న పదస్థత్వాత్ విషమోద్యస్తాస్తః సత్యమ్! నింహవలోక న్యాయేన ప్రధమ ప్రశ్నే సప్తమార్థాయే శేషోదాహరణ రూపేణ ఘటతే। తత్ర చ సమాన పద నియమో నాస్తి। 'ఘ్' ఇత్వస్య 'హన్' శబ్దవికృతత్వాత్ "రష హర్వోహవనీతి (7-11) ప్రాప్తిః స్పర్శపరో నకారశ్చ ఇత్వం నాఽహ్నికః సం కృ...., అవ...., నఖ.... స్పర్శోఽత్రా ప్రసిద్ధ లక్షణ విషయో విం డ్యతే। అన్యథా పూర్ణా వ్యాధిత్వాదో ఇత్వం న స్యాత్। రీఫాత్పరంచ (4-4) ఇతి హి ప్రసిద్ధ లక్షణం తస్మాదంచ పూర్వేత్వత్ర ద్విత్వమ్! ప్రసిద్ధ పదేన కిం? నఖనిర్నిన్న మిత్వాదావపి కథం చిల్లక్షణ మూలత్వం సంభవతి? కిం తల్లక్షణ మితిచేత్:- ద్వితీయ చతుర్థయోః (14-5) ఇత్వత్ర సూత్రోక్త వ్యంజనోత్తరయోః (14-5) ఇతివాచో యుక్త్యంతర మితి బ్రాహ్మణః। తస్య లక్షణం తత్త్రైవ స్ఫుటి కరిష్యతే మహతా ప్రబంధేన॥ స్పర్శపరో యస్మాత్ అసౌ స్పర్శపరః। శ, వ, చ, ట పర్గీయేషు వ్యవహాయేశు సత్పు సకారో ఇత్వం నాఽపద్యతే। యథా తశనాం...., అగ్ని...., రోచన్తే...., సోమః...., వృతినా...., జన॥

ఋకారర్కార.... (13-5) ఇత్యాదిప్రాప్తిః ప్రతిషేధోయం విహితః॥

న, ఘమ్ముః, అగ్నిః, యుష్మాగ్నితః, అస్తః, అలోపాత్, స్పర్శపరః, వ్యవహాయేషు, శ, స, చ, ట, తవర్గీ యేషు॥

మొదలవలె :- ఈ సూత్రము ఒక విధంగ బదు సూత్రము. అ సమ్మితము.

ఇందులో వీనిని ఈ విధముగ విభజించుకొనవచ్చును.

1 ముమ్ముః, అగ్నిః యుష్మానీతః అను పదములలోని 'స'కారమునకు 6, 7 సూత్రములచే ఇత్వము ప్రాప్తించుచుండగా, ఈ సూత్రముచే (న) నిషేధము చెప్పబడెను.

2 అంతః అనగ పదాంతమందున్న సకారమని భావము. అట్టి సకారము నకు కూడ ఇత్వము నిషేధము.

ఉదాహరణ :- క్రమముగ

ముమ్ముః : సుముమ్ముః సూర్యరశ్మిః (1-4-7-1)

అగ్నిః : ఇన్ద్రాగ్నిత్యాం త్యా సయుజా (4-4-5-1)

యుష్మానీతః : యుష్మానీతో అభయం జ్యోతిః (2-1-11-6)

పదాంత సకారమునకు : పితౄన్ హవిషీ అత్తవే (1-6-12-1)

ప్రమ్మణీహి శత్రూన్ (1-2-14-2)

3 అలోపాత్ అనగ అకాత లోపాత్ అని భావము. సకారమునకు పూర్వమందున్న అకారము లోపించినచో, ఆ 'స'కారమునకు ఇతర నిమిత్తములకంటె ఇత్వము రాదు. ఉదాహరణకు, వృత్తిమ్ను ఇన్ద్రాయ త్యా (1-4-1-1) వృత్తమ్నుహిమాః (4-7-15-1) ఇవట పులోని అకారము లోపించినది. కనుక మ్ను అయినది. కనుక 'స'కారమునకు 'ఇ'త్వము రాదు. అయితే ఇత్వదౌకి సందేహం రావచ్చు. వృత్త, మ్ను అనునవి భిన్న పదములు కనుక, వృత్తి పదములోని 'స'కారమునకు 'ఇ'త్వము రాలేదు కద. ఈ ఇత్వ ప్రకరణము "ఒకే పదమునందు" (సమాసపదే) అని కద చెప్పబడుచున్నది. ఇవట నిమిత్త నిమిత్తులు భిన్న పదస్థములగుచున్నవి గద. నిజమే కాని ఇవట 'మ్ను' శబ్దము 'హన' శబ్ద వికృతి కద. కనుక "రషపూర్వో హవని...." (7-11) అను సూత్రము సింహాలోకన న్యాయముచే ఇవట వృత్తమ్ను అనుచోట ప్రవర్తించి 'స'కారమునకు 'ఇ'త్వం విధించును. కనుక దానిని వారించుటకై "అలోపాత్" అని నియమము చేయబడినది.

4 స్పర్శవరః — అనగ సకారము తర్వాత స్పర్శ వర్ణమున్నచో ఇత్వము రాదు. ఉదాః — సంక్రన్తనోఽనిమిషః (4-6-4-1)

అవర్జన్తే తార్కమ్ (2-4-11-6)

ఇవట సకారము తర్వాత దకార, ధకారములు స్పర్శాక్షరములు వర

ముగ నుండుటచే నకారమునకు ఇత్వము నిషేధించబడినది. అట్లే “శఖ నిర్భిన్న” మనుచోట (1-89-1) గూడ ‘న్న’కు ఇత్వము వారించబడినది.

ఇక “శస చట తవర్గీయేషు వ్యవహితేషు”

ఈ అధ్యాయము 6వ సూత్రము ఋ, ఋ, రేఫ, షకారమునకు 6వ ముందున్న నకారమునకు ఇత్వము వచ్చునని చెప్పుచున్నది. 7వ సూత్రము ఈ నిమిత్తని మిత్తులకు మధ్య ఉత్తర వర్ణముల వ్యవధానమున్నను, ఇత్వము వచ్చునని వివరించుచున్నది. అయితే ఈ వ్యవధానము శకార, సకార, చవర్గీయ, టవర్గీయ, తవర్గీయ వర్ణములచే మాత్రము కారాదు. అంగ నిమిత్త నిమిత్తుల మధ్య ఈ వర్ణములుండెనేని ఇత్వము రాదు. ఉదా:— రశనా నూన తే (1-31-3) అస్మిరసేన తేజసా (1-42-2) రోచస్తే రోచనా దివి (1-42-3) సోమం రాజానమ్ (1-7-10-1) ప్రక్షిడినః పయోధాః (4-3-12-7) వృతనా జయేమ (2-5-3-1) జన వ్రథ నాయ స్పాహ (2-2-8-1)

పై యుదాహరణములను పరిశీలించగ రేఫ నకారముల మధ్య శ, స, చ, ట, త వర్ణాక్షరములు కూడ యుండుటచే, నకారమునకు ఇత్వము వారించబడినట్లు స్పష్టమగును. ఈ సూత్రము 12-6 సూత్రమునకు అవ వాదలను చెప్పినది. [15]

సూత్రము 16 పృక్షస్వరాత్పరో శో డం పొష్కర సాదేః
పొష్కరసాదేః॥

త్రిభాష్య:- పృక్షస్వరాన్ ఋకారాత్పరో శకారో దుఃస్లిష్ట సంజ్ఞకో డకార మావద్యతే। పొష్కరసాదేర్మతే। మృదాతి....। పృక్ష స్వరాదితి కిం? సశం వ్లవమితి శాఖాంతరే। పొష్కరసాదేర్గహణం పూజార్థం నకు వికల్పార్థమ్। మూర్ధస్థాన తయా దుఃస్లిష్ట శడకారయో సాదృశ్యముస్తేతి వ్యాకరణానుసారీ సూత్ర పారోఽయమ్। కథమనుసారి త్తమితి చేత్-తథాపి-స్థానేఽస్తర తమః। స్థానే ప్రాప్యమాదానాం వర్ణానామస్తరతమ అదేకో భవతి।

సూత్రవ్య పారాస్తరమపి వ్యాఖ్యాయతే। పృక్షస్వరాత్పరో శకారో డకారమావద్యతే। యథా— తే....॥ పృక్షస్వరాదితి కిం? ఇలామ్....

సమానపద ఇతికిమ్? పితృలో....! సహచారిత్వాత్ ఏకస్య నిషిద్ధ ఇతరస్యాపి పితృలోక కామస్యేత్యస్యాపి సమాన పదశ్చే సత్యపి నిషేధో భవతి। ఇదమపి పౌరాన్తరం బహ్వర్చకమ్।

పృక్షస్వర్వాత్, పరః, లః, డమ్, పాష్కరసాదేః, సాష్కరసాదేః॥

మ.త్తైతః :- ఈ సూత్రముతో ఈ అధ్యాయము పూర్తియగును. ఇంక వలకు ఏకార లోపము (1-4), తర్వాత సకారమునకు ఇత్వము (6-15) గూర్చి విద్యవివాద సూత్రములు చెప్పబడినవి. ఇక నేపుడు లకారమునకు 'డ'త్వ ప్రాప్తి గురించి చెప్పుచున్నారు.

వృక్ష స్వరమనగ 'ఋ' కారము. ఇది స్వరమైనను రేఫ గర్భితమై యున్నది. కాగ హల్లును అంతతః కల్గియున్న అచ్చు ఇది. కాగ ఇట్టి వృక్ష స్వరము (ఋకారము) కంటె పరముగనున్న 'ల'కారము డకారముగ మారును. ఇట్టి లకారమునకు, దుశ్లిష్టమని పేరు. ఇది సూత్రార్థము. అయితే సూత్రము నందు పాష్కరసాదేః అని చెప్పబడినది. సాధారణముగ సూత్రమునందు ఏదేని అచార్యుని పేరు చెప్పి, 'అతని మతమునందు' అనినచో ఆ కార్యము ఆ అచార్యుని మతమందేగాని, ఇతరుల మతమున కాదు అని అర్థము. కాగ ఆ కార్యము వికల్పమని సారాంశము. కాని శాస్త్రమునందు, వికల్పమును సూచించుటకే కాక, గౌరవమును సూచించుటకు కూడ అయా అచార్యుల పేరును స్మరించు అచారము కలదు. ఈ విధముగ ఇవట సూత్రమునందు "పాష్కరసాదే" అచార్యుని పేరు పూజార్థము స్మరింపబడినదే కాని లకారమునకు డత్వప్రాప్తిలో వికల్పమును సూచించుటకు కాదని త్రిభాష్యరత్న కారులు స్పష్టము చేసిరి.

అవును సాధారణంగ అదేశముగ వచ్చునపుడు 'స్తానే న్తరతమః' అని స్థానాన్తర తమ్యమును చూతురు గద. లకారము దన్త్యము. డకారము మూర్ధస్యము కద. అన్తరతమ్యమును పురస్కరించుకొని చూచినచో లకార డకారములకెట్లు సరిపోవును? నిజమే శుద్ధ లకారము మాత్రము మూర్ధస్య స్థానియము. కనుక ఇట్టి లకార డకారములు నస్థానియములే కనుక లకార స్థానమున డకారము వచ్చినది. ఇకనిపుడు ఉదాహరణము :- ఎ.దాతీ

౬దృశీ (1-14-3) నిజమునకిచట 'మృలాతి' అని తెలియవలెను. ఋకారము కంటె పరముగ నున్నపుడే ఈ మార్పు. లేనిచో లేదు.

ఉదా :- నలమే, ప్లవమే (ఈ యుదాహరణములు శాఖాంతరము నుండి గ్రహింపబడెను.)

త్రిశాష్య రత్నకారులు ఈ సూత్రమునకు వ్యాఖ్యాంతరము చెప్పిరి. పాష్కరసాది అబారుని మతమున అని 'వికల్పము' నే కొందరు అంగీకరించిరి. ఆ ప్రకారము సూత్రములోనికి రివ సూత్రము నుండి 'సమాన పదే' అనునది అనువృత్తి రాగ, 'సమాన పదమందు, దుఃస్థిష్ఠ లకారమునకు లకారము కంటె పరముగ నుండు లకారమునకు) డకారమగును అని సూత్రార్థము. ఉదా :- తేనో మృడయస్తు (4-4-3-2) "పృక్ష స్వరముకంటె పరమగు" అని చెప్పబడిచే 'ఇలాన్తం భవతి' (7-5-3) అనుచోట లకారమునకు డత్విము లేదు. సమానపదే అనుటచే 'పితృలోకః' సోమేన (2-8-2-1) అనుచోట ఋకార లకారములు భిన్న పదస్థములు అగుటచే లకారమునకు డత్వము లేదు.

ఆయితే పితృలోక కామస్య (6-8-4-1) అను సంహితా పదమును పదశాఠమున పితృ-లోక కామస్య అని చెప్పబడినది. దీని ప్రకారము 'పితృలోక' అనునది సమాన పదమే అగును కద. మరి ఇచట ఋకారాత్పర లకారమునకు డత్వము ఏల రాలేదు? అని ప్రశ్న. నిజమే కాని 'పితృలోక' అను స్థలిమున పూర్వమందే 'డ' త్వము నిషేధింపబడినది కద. అదే నిషేధము ఇచటను ప్రవర్తించును. సహచారిత్వాదే కస్య నిషిద్ధః ఇతరస్యాపి భవతి అను పరిభాష ఇందుకు ప్రమాణము.

పాష్కరసాదేః పాష్కరసాదేః అను ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరిసమా పిని సూచించును. [16]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు
త్రిశాష్య రత్నానుసారము వేదులోపనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన "మద్విప్రభ"
అను ఆంధ్ర వివరణమున పదమూడవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

ఈ అధ్యాయమును ద్విత్య ప్రకరణమని చెప్పవచ్చును. సూత్రములు 1-7 ద్విత్య విధిని చెప్పను. 8వ సూత్రము చ, ఖ, థ వర్ణముల ద్వారా క్రింది చెప్పను. 9-13 కొన్ని అగమములను చెప్పను. 14-28 ద్విత్య విధి కవచాదములను చెప్పను. 29-32 స్వరిత స్వరమును గూర్చి చెప్పను. కాగ మొత్తంపై నీ మధ్యాయము ద్విత్య ప్రకరణమనవచ్చును.

సూత్రము 1 స్వరపూర్వం వ్యంజనం ద్వివర్ణం వ్యంజనపరమ్॥

ప్రిథాష్య :- స్వరపూర్వం వ్యంజనం వ్యంజనపరం ద్వివర్ణమావద్యతే। యథా-
 ఊరు...., ఏవం పూర్వ ఇతి కిమ్? తత్.... ఏవం పర ఇతి కిమ్? ఊరు....,
 వ్యంజనమితి కిమ్? ప్ర.... స్వరః పూర్వో యస్మాత్ తత్ స్వర పూర్వమ్।
 వ్యంజన మస్మాత్పరిమితి వ్యంజనపరమ్ ద్వయోర్వర్ణయోస్సమాహారః ద్వి
 వర్ణమ్॥

స్వరపూర్వమ్, వ్యంజనమ్, ద్వివర్ణమ్, వ్యంజనపరమ్,

మట్టిప్రభ :- స్వరపూర్వమ్ = స్వరమును పూర్వమందు కల్గినట్టియు, వ్యం
 జనపరమ్ = హల్లును పరమందు కల్గినట్టి, వ్యంజనమ్ = హల్లు, ద్వివర్ణమ్ =
 ద్విత్యము పొందునని భావము.

అనగ ఏ హల్లు పూర్వ ముందు అచ్చును పరమందు హల్లును కలిగి
 యుండునో, అట్టి హల్లునకు ద్విత్యము వచ్చునని సూత్రార్థము. ఉదా :
 ఊరుప్రథస్య ఇవట "ప్ర"లోని వకారమునకు ముందు ఉకారము (అచ్చు)
 కలదు. పరముగ రేఫ కలదు. కనుక ఈ వకారమునకు ద్విత్యము వచ్చును.
 కాగ ఊర్వ ప్రథస్య (ఊరుప్రథస్య) అని అగును.

ఇక దశసార్థక్యము చూతము : అచ్చును పూర్వమందు కల్గి యుండ
 వలె ననుటచే "తత్ వ్రవతే (1-4-7-2) అనుచోట వకారమునకు ద్విత్యము
 రాదు. తకారమునకు మాత్రమే ద్వరుక్రి వచ్చును. కాగ "తత్ వ్రవతే"
 అని అగును.

హల్లు పరమందుండ వలెననుటచే "ఊర్వదురణః (2-8-11-3) అను

స్థలమున “క”కారమునకు ద్విత్వము వారించబడిను. కకారమునకు పూర్వము అచ్చు (ఉ) ఉన్నను, వరమందు “ఋ”కారము ఉన్నది కద. వ్యంజనమని చెప్పబడి “పౌగ్రమ క్తమ్” అనుచోట కకారముతో ఉకారమునకు ద్విత్వము రాదు. స్వరపూర్వం అను సమాసమును ఒహువీగ్రహిగ గ్రహించి స్వరః పూర్వమ్ యస్మాత్ అని విగ్రహ వాక్యమును చెప్పకొనవలెను. ఉ వ్యంజనవరమ్—అనగ దేనికంటె వ్యంజనము వరముగ నుండుచో అది - అని ఒహువీగ్రహ సమాసముగనె విగ్రహ వాక్యమును తెలియవలెను. అనగ అ వర్ణము రెండుసార్లు వచ్చుట—అనగ ద్విత్వమని భావము. ఇది సామాన్య సూత్రము.

[1]

సూత్రము 2   అవకారపూర్వ స్పర్శశ్చ పాష్కరసాదేశః॥

త్రిభాష్య :-   పాష్కరసాదేశ్యతే అకారపూర్వో వకారపూర్వోవా స్పర్శో ద్వివర్ణమాదవ్యతే। కల్వాజ్....; విభూ....; స్వరపూర్వత్వం ద్విత్వం చాన్వాదికేతి చకారః। స్పర్శ ఇతి కిమి; కూళ్ళా....; తస్మాత్...; అకారశ్చ వకారశ్చ అవకారౌ తౌ పూర్వౌ యస్మాత్ స తథోక్తః॥

అవకారపూర్వః। స్పర్శః। చ। పాష్కరసాదేశః॥

మండివ్రథ :-   ఈ సూత్రమునందు పాష్కరసాద్యానార్యుల అభిప్రాయము చెప్పబడినది.

సూత్రమందలి “చ”కారము పూర్వ సూత్రమునుండి స్వరపూర్వః, ద్వివర్ణమ్ అను పదములను ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ “స్వరపూర్వః అకారపూర్వః వకారపూర్వో వా స్పర్శః ద్వివర్ణమాదవ్యతే” అని భావము.

స్వరము పూర్వమగుచుండి, తర్వాత అకారముగాని, వకారముగాని యుండి తర్వాత స్పర్శ వర్ణమున్నచో అ స్పర్శ వర్ణమునకు ద్విత్వము వచ్చును. ఇవట స్పర్శవర్ణము తర్వాత వ్యంజనము ఉండవలెనను నియమము లేదు. అచ్చు యున్నను స్పర్శకు ద్విత్వము వచ్చును అని సూత్ర భావము.

ఉచాహరణుః : కల్పాస్తుహోతి (5-4-8-5) ఇచట పకారము స్పర్శ వర్ణము. దీనికి పూర్వమందు లకారము కలదు. దానికంటె పూర్వము స్వరము (అకారము) కలదు. కనుక ఈ పకారమునకు ద్విత్వము వచ్చును. 'కల్పాస్తుహోతి' అని అగును. ఇచట 'ప' కారము తర్వాత వ్యంజనము లేకున్నను ద్విత్వము వచ్చినది. అట్లే విభూదాన్వే (3-5-8-1, 3-5-9-2) అను స్థలమున కూడ 'ప' కారమునకు ద్విత్వము వచ్చును. విభూదాన్వే (దాన్వేనే).

ఈ సూత్రము స్పర్శ వర్ణములకే అని చెప్పబడే "కళ్యాణీ" అనుచోట అకారమునకు ద్విత్వము వారింపబడెను. కళ్యాణీ రూప సమృద్ధా (7-1-6-6) అట్లే హోతవ్యమ్ దీక్షితస్య అనుచోట కూడ (6-1-4) పకారము కంటె వరముగనున్న యకారము నకు ద్విత్వము వారింపబడినది. అకారముగాని పకారముగాని పూర్వమందుండవలెనని చెప్పబడే, "కూక్మాచకభిః" (5-7-23) అను స్థలమున 'మ' కారమునకు ద్విత్వము వారింపబడెను. మకారమునకు పూర్వమందు 'క' కారమున్నది. కాని అకార పకారములలో ఏదియు లేదు కద. అట్లే "తక్మాదే తస్" (6-3-11-6) అను స్థలమున కూడ 'మ' కారమునకు ద్విత్వము వారింపబడినది. [2]

సూత్రము 3 స్పర్శ ఏదై ఏషా ముచార్యాదామ్॥

త్రిభాష్యః :- ఏకేషాం మతే అవకారపూర్వ స్పర్శ ఏవ ద్వివర్ణమాహ్నితి. అనేకావధారణేన సూత్రాంతరారమ్భణేన చ పౌష్కరసాదిమతే అవకారయోశ్చ ద్విత్వమస్తీతి గమ్యతే। ఇదమేవ సూత్రమిష్టమ్ న తు పూర్వమ్। పూర్వోక్తాన్వేదోదాహరణాని॥

స్పర్శః ఏవ ఏకేషామ్। ఆచార్యాదామ్॥

మట్టితః : ఈ సూత్రముచే పూర్వ సూత్రము నియమనము చేయబడుచున్నది.

ఏకేషామ్ ఆచార్యాదామ్ కొందరు లాక్షణికులమతమున, స్పర్శః ఏవ= స్పర్శ వర్ణము మాత్రమే (ద్విత్వము కొందును)

పూర్వ సూత్రమునందివృద్ధిని కల్పాన్, దాన్ని అను ఉదాహరణము లలో 1, 2 సూత్రములనుసరించి లకార వకారములకు, వకార సకారములకు కూడ ద్విత్వము వచ్చును. కాగ కల్లప్పాన్; దాన్వేన్నే అని అగును. కాని వస్తుతపు అచార్యుని మతముననుసరించి, స్పర్శకు పూర్వమందున్న ల, వకారములకు మాత్రము ద్విత్వము రాదు. కేవలము వకార సకారములకు మాత్రమే ద్విత్వము వచ్చును.

శ్రీభాష్య రత్నకారుడగు సోమయాజ్యుడు పూర్వసూత్రము (2) కంటె ఈ సూత్రమే అదరణీయమని చెప్పిరి. అయితే ఈ విధముగా అభిప్రాయ వ్యక్తీకరణకు తగు అవశ్యకత లేదు అని మీము భావించుచున్నాము. [3]

సూత్రము 4 రేఫాత్పరం చ॥

శ్రీభాష్య:- రేఫాత్పరం వ్యంజనం ద్వివర్ణమావద్యతే. యథా అర్చ . ; అర్క....; ఉర్గ . . . వ్యంజనం ద్వివర్ణయోరాకర్షకః చకాంః నను వ్యంజన వరత్వాకర్షకః కిం న హ్యత్. నేతి ఖామః, నియమాభావాత్. తదాహి . అవసానే (14-15) ఉష్మస్వర వర (1+15) ఇత్యేతన్నిషేధ ద్వయేన రేఫాత్పరస్య వ్యంజనస్య వ్యంజనవంత్వాభావే స్వరపూర్వత్వేపి ద్విత్వమస్తి నిశ్చయతే అప్రసక్త ప్రతిషేధ్యానువృత్తే. స్వరపూర్వత్వా న్వాదేన కింః శ్రవణక మిత్యాదౌ మా భూదితి. కి. చ “అచోరహత్వాంద్యే” (గా 8-4-45) ఇతి పాదీనియస్మాతేదాపి స్వంపూర్వత్వే సత్యేవ ద్విత్వం విధి యాతే. తస్మాదుపసంహితం ఉత్తరౌ యోరేఫ హకారౌ తాభ్యాముత్తరస్య యోరేద్యే భవత ఇతి॥

కేచిదేవమూచుః- స్వరపూర్వాది శబ్దాత్ రేఫ పూర్వమితి వాచ్యే వాచో యుక్త్యంతరమధ్యాంతరం ననుద్ధముతి. అహరిత్యాదౌ వైకృతరేఫాదుత్తరస్య న స్యాద్ద్విత్వమ్. ఇతి తనేతదధ్యయన విరుద్ధ పద్ధతిం అధ్యాసే వయం తు నదామో వాచో యుక్త్యంతర ప్రయోజనమ్-రేఫ పూర్వమిత్యంత్రే విరుద్ధ విగ్రహేణ సూత్రం సందిగ్ధం స్యాత్. రేఫాత్పూర్వం రేఫ పూర్వమితి భవ త్యేవ విగ్రహ ఇతిచేత్ అధ్యాయాది సూత్రేజై తద్గతమితి పానమ క్త్యమస్య సూత్రస్యావద్యతే. నను పానరుక్త్య భయాదేవ విరుద్ధ విగ్రహం

వివారయామః। నేయం వరకావృత్తిః। ప్రజ్ఞాశనాద్ధి వంశస్య దూరాద
స్పృశ్యనం వరమితి న్యాయాత్ అత్ర విరుద్ధ శంకాశోఽపి నావకాశం లభతా
మితివాచో యుక్త్యస్తరేణ సూత్రమాచార్యః బోధావః

రేఖాత్, పరమ్, చ॥

మడివ్రాస :- రేఖాత్=రేఫకంటె, పరం=పరముగ నున్నదానికి చ=కూడ.
ఈ సూత్రమునందలి 'చ'కారము పూర్వ సూత్రముల నుండి స్వర పూర్వత్వ
ద్విత్యములను సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. కాగ "స్వర
పూర్వాత్ రేఖాత్ వరం వ్యంజనం ద్విత్వమావద్యతే" అని అగును.

స్వరమును పూర్వమందు కల్గిన రేఫకంటె పరముగ నున్న హల్లునకు
ద్విత్యము వచ్చునని సూత్రబాధము. ఉదా:- అర్చస్త్యర్కమర్కిణః
(1-12-2) అనునది అర్చస్త్యర్ క్కమర్ క్కిణః అని చకారమునకు కకా
త్వమునకు కూడ ద్విత్వము వచ్చును. అర్కిణ్యై (7-5-2-1)-అర్కీకీర్కిణ్యై
అని అగును. ఊర్ధ్వ అనునది (5-1-10-1) ఊర్గ్వా అని అగును. ఇంత
దీతో లక్ష్య లక్షణ సమన్వయమయినది.

ఇప్పుడు సూత్రరచనపై కొంత చర్చ జరుగుచున్నది. సూత్రమందలి
'చ'కారము స్వరపూర్వత్వ ద్విత్వములవన్వాదేశించినట్లే, పూర్వ సూత్రముల
నుండి "వ్యంజన పరత్వమును కూడ అన్వాదేశము చేయదా అని నందేహము.
చేయుదు. ఇచ్చట వ్యంజన పరత్వమును కూడ అన్వాదేశము చేసినచో
తర్వాత చెప్పిన "అవసానే (14-15), ఊష్యా స్వరః (14-16) అను
సూత్రములో వ్యర్థమగును. నిజమున కచట ఉయలడిత ఉదాహరణలో
రేఫకంటె పరమగు వ్యంజనముకంటె వ్యంజనము లేదు. కనుక ద్విత్వ నిషేధ
మనవసరము. కాని అచట నిషేధము చెప్పబడినది. దానిని బట్టి ఇచట
వ్యంజన పరత్వమును చకారమన్వాదేశము చేయదని తెలియుచున్నది
అప్రాప్తమగు కార్యమునకు నిషేధమవసరము కద.

స్వర పూర్వత్వమువన్వాదేశము చేయుటచే "త్యంబకమ్" అనుచోట
రేఫకంటె పరమగు 'య'కారమునకు ద్విత్వము వారింపబడెను. ఇచట రేఫకు
పూర్వము తకారమున్నది కాని స్వరము లేదు కద. స్వర పూర్వత్వ విషయి

ములో పాడిని సూత్రము “అచోరహత్యాం దేవ” (8-4-46) అనునది హత ప్రమాణమే అగును. అచ్చుకంటి పరముగ నున్న రేఫకంటిగాని హతము కంటిగాని పరముగ నున్న ‘యర్’ ప్రత్యాహార వర్ణములకు ద్విత్వము పైకల్పికముగ అగునని సూత్ర భావము.

ఇకనిపుడు సూత్రము “రేఫాత్ పరం” అని వ్యస్తముగ నెందుకు చెప్పబడినది. ‘స్వర పూర్వం’ అని చెప్పినట్లే రేఫ పూర్వమని చెప్పకపోవటం గుర్తించు అంతరార్థమేమి? అను విషయమును సోమయార్క్యుడిట్లు వివరించుచున్నాడు. ఈ విధముగ ఉక్త్యంతరముచే తృతీయరేఫకంటి పరముగ నున్నది ననునకు ద్విత్వము రాదని సూచించబడెను. కృతకరేఫ అ సహజముగ రేఫగాక, విసర్గకాని, సకారముగాని రేఫగ మారుటచే ఎచ్చినది కనుకనే “అచోరహత్యాం” (1-3-9-2) అనుచోట రేఫకంటి పరముగ దశరమునకు ద్విత్వము వారింపబడుచున్నదని కొందరాచార్యులు చెప్పిరి. అది త్రిభాష్యకారునికి అంగీకారము కాదయ్యెను. ఆయన మతములో స్పష్టపడిన త్రికొరకే ఈ విధముగ ఉక్త్యంతర ప్రయోగము చేయబడెను. “రేఫ పూర్వం” అని చెప్పినచో రేఫాత్ పూర్వం అని ఎంచు తత్పురుషమూ లేక రేఫః పూర్వం యస్మాదసౌ అని బహువ్రీహిగ ఆర్థము చెప్పకొనవలెనా అని సందేహము కలుగున కనుక సందేహలేకము కూడ యుండరాదని స్పష్టముగ చెప్పెడల. కాని త్రిభాష్య రత్నకారుని వాదన పేజముగ నున్నది.

సూత్రము 5 ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు, వ్యంజనోత్తరయోః పూర్వము

త్రిభాష్య:- ద్వితీయ చతుర్థయోః స్వర పూర్వయోః వ్యంజనోత్తరయోః పూర్వగమ భవతి. మథాక్రిమేణ ద్వితీయస్య ప్రథమః, చతుర్థస్య తృతీయః॥ యథా— విభ్యా...; మేఘా...; తత్సవితు...; సాధ్యా...; ద్వితీయ చతుర్థయోరితికిమి; అద్య...; ఏవం పూర్వ ఇతికిమి; వషట్...; వస్వా... ॥ ఏవం పరయోరితికిమి; అథా...; మేఘా...; వృథమసూత్రేణ ప్రసక్తం ద్విత్వం నివర్తయతి ‘తు’ శబ్దః॥ అన్యే త్వస్యథా మన్యస్తే, పూర్వగమస్య ద్విత్వం నివర్తయతీతి॥ నైతత్సారమ్॥ నవర్ణ సవర్గీయ పర (14-23) అత్యుత్తర నిషేధాదేవ తస్య తన్నివృత్తిః॥

అత్ర కేచిదాహుః, వ్యంజనవరయోరితి వాచ్యే వాచో యుక్త్యంతర
వృద్ధాంతరం సూచయతి. సహితాఽసహితా నాధారం పరనిమిత్తముక్తమ్।
తత ఇహవ్యతరస్థాఽగమనిమిత్తత్వే ప్రాపే సాహితావదానాం నిత్యత్వా త
ద్గ్రహణమేవ న్యాయమ్। ఇతి కృత్వావై కృత వ్యంజనవరత్వే సతి సై
ద్విదానం భవతి। యథా అభ్యస్తాదిత్యాది। నాఽయం పక్షః। అధ్యయన
విరోధాన్ముల సూత్రవిరోధాచ్చ। తథాహి మూలసూత్రే స్వర పూర్వత్వే
వ్యంజనవరత్వే చ సతి విహితం ద్విత్వమత్ర నిష్పాద్యతే। నతు తత్ర వ్యం
జనం విశేషితమ్। తదవవాదక తాః ద్తాఽపి తద్విశేషో వక్తుమయుక్తః।
శిక్షాది పరిక్షణాత్, అభ్యయనాన రోధాచ్చ వాచో యుక్త్యంతరాభిప్రాయోఽ
స్మాభిరభిధీయతే। అవవాద్యాఽవవాదకయో రనయోః నియమోనాస్తి।
కిమితి? స్వర పూర్వత్వే సతి వ్యంజనవరమేవ వ్యంజనం ద్విత్వం భజతే।
ద్వితీయ చతుర్థా చ వ్యంజన వరావేన పూర్వాగమం భజత ఇతి। కింతు
ప్రాచుర్యాభిప్రాయేదేవం సూత్రద్వయం వ్యవృత్తమ్। కథం నియమా
భావః। అన్యథా షుత్యచిత్ కార్యద్వయ దర్శనాత్। అన్తా.... అన్నవత
ఇత్యాదౌ ద్విత్వమ్। ప్ర....; అద్ది....; ఇత్యాదౌ పూర్వాగమః। తాః హస్త
ఇత్యక్రమే పాస్త్రం సత్యామపి నేదం కార్యం దృశ్యత ఇతి చ నియమా
భావః। శిక్షావై వం పక్ష్యతి—”

స్వరాత్పూర్వస్య వర్ణస్య క్వద్ద్విత్వం చ కథ్యతే।

న చ పిర్థ ద్వితీయస్య న చతుర్థే కదాచన॥

వ్యాఖ్యాతం చ వచనమే తద్విదృద్ధిః— “కుత్రచిత్ స్వరయోర్మధ్యే
ద్విత్వం అజ్ఞానుసారతః పూర్వాగమస్తథా తత్తజ్జేయో వర్ణవిచక్షణైః।” ఏవం
రూపమనియమం సూచయితుం వ్యంజనోత్తరో యోరిత్యంతర స్వీకారః।
వ్యంజనముత్తరం యాఖ్యాం తౌ వ్యంజనోత్తరౌ॥ తయోః॥

ద్వితీయ చతుర్థయోః। తు, వ్యంజనోత్తరయోః। పూర్వః॥

మణివగ్రః - పూర్వ సూత్రమునుండి ఈ సూత్రములోనికి స్వర పూర్వత్వ
మన్వాదేశము పెచ్చును. కాగ స్వరమును పూర్వమందు కల్గినట్టి ద్వితీయ
చతుర్థయోః = వర్ణయందలి రెండవ నాల్గవ అక్షరమునకు ప్రకమముగ వానికి
పూర్వః = పూర్వమందుండెడి పర్థము, అనగ రెండవ వర్ణమునకు ప్రథమ

వర్ణము, చతుర్థ వర్ణమునకు తృతీయవర్ణము అగమముగ వచ్చును. అయితే ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకంటె వ్యంజనము పరముగ నుండవలెను.

ఉదాహరణలు : విఖ్యాయ చక్షుషా (4-1-2-3) ఇచట ఖకారమునకు ముందుగ 'క' కారమాగమముగ వచ్చును. కాగ వికేఖ్యాయ అని అగును. అట్లే మేఘ్యా విద్యుతో (5-2-11-1) (మేగ్ఘ్యా....) తత్సవితుః ఇచట 14-12 వ సూత్రముచే సకారమునకు పూర్వమందున్న తకారము ధకారముగ మారును. తత్సవితుః అపుడి సూత్రముచే ధకారమునకు పూర్వము తకారాగమము వచ్చును. తత్సవితుః సాధ్యా (సాద్ధ్యా); (8-2-4-8) సూత్రమున, ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకే అని చెప్పబడి 'అద్యమ్' అను చోట పూర్వాగమము వారింపబడినది. స్వరపూర్వత్వమును 3వృటచే "వషట్ స్వాహా" అనుచోట 5-13 సూత్రముచే వచ్చు తకారము, 14-12 వ సూత్రముచే ధకారముగ మారినను, దీనికి పూర్వమందు 'ట'కారముండుటచే స్వరము లే పోవుటచే, ధకారమునకు పూర్వము అకారాగమము వారింపబడినది. అట్లే 'వద్ధ్యాం' అనుచోట అకారాగమము వారింపబడినది. సూత్రమున వ్యంజన వ స్వము చెప్పబడి, మేఘాయతే స్వాహా 7-5-1-11) అనుచోట ఖకారము నకు పూర్వము 'గ'కారాగమము వారింపబడినది

ఇక సూత్రమునందలి "తు" శబ్దము ఇచట వ్యంజనమునకు 1 వ సూత్రముచే వచ్చు ద్వితీయమును వారింపును. ఈ 'తు' శబ్ద ప్రయోజనం గూర్చి కొంత అభిప్రాయ భేదము కలదు. కొందరి మతముననుసరించి, ఈ 'తు' శబ్దము ఈ సూత్రముచే అగమముగ వచ్చుచున్న ప్రథమ, తృతీయ వర్ణములకు ప్రథమ సూత్రముచే వచ్చు ద్వితీయమును వారింపును. అయితే ఈ అభిప్రాయము సరికాదు. అగమములుగ వచ్చు వర్ణములకు చెప్పబోవు "సవర్ణ సవర్గీయ.... (14-13) అను సూత్రముచే ద్వితీయము వారింపబడు చున్నది. కనుక 'తు' శబ్దము ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకు, 1-వ సూత్రముచే వచ్చు ద్వితీయమునే వారింపును. ఇంతటితో లక్ష్య లక్షణ సమన్వయము పూర్తియైనది.

ఇక సూత్రమందు, వ్యంజన పరయోః అని కాక ఉత్తరయోః అని విశేష నిష్ప్రయోగంచే కల్గి ప్రయోజనము గూర్చి వివరించుచున్నారు.

కొందరి మతము ప్రకారము ద్వితీయ, చతుర్థ వర్ణములకంటె పరముగనున్న వ్యంజనము కృతకము (సంధిజము) కారాదు. 'ఉదాహరణకు 'అభ్యస్తాత్' అనుచోట అభి + స్తాత్ యదాదేశము చేయగ 'య' కారము వచ్చినది. కనుక ఈ విధమగు కృతక వ్యంజనము పరమందున్నచో ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకు ప్రథమ తృతీయ వర్ణములగుముగ రావని తెల్పుటకై 'ఉత్తరయోః' అను యుక్త్యంతరమును ప్రయోగించిరి.

అయితే త్రిభాష్య రత్నకారుడి వాదన సంగీకరించదు. పై వాదన అధ్యయన విరోధము, మూలసూత్ర విరుద్ధము. పూర్వ సూత్రముందు (1) వ్యంజనమునకు విశేషణములేవియును లేవు. అట్టిచో ఇప్పుడిచట విశేషణము విధి చుట యందు ఔచిత్యము లేదు. మరియు 1 వ సూత్రము, 5 వ సూత్రము పరస్పరము వ్యతంత్రములని చెప్పుటకు మాత్రమే 'ఉత్తరయోః' అను యుక్త్యంతరము ప్రయోగింపబడెను. ఈ విషయమును స్వరాత్పూర్వసః వర్తన్య క్యవిద్విత్యం చ కథ్యతే। న చ వర్త ద్వితీయస్య న చతుర్థే కవాచనః। — అని శిక్షాగ్రంథములు కూడ ధ్రువీకరించుచున్నవి. [5]

సూత్రము 6 రేఫ పూర్వయోశ్చ నిత్యమ్॥

త్రిభాష్యః:- రేఫాత్పరంచ (14-4) ఇత్యస్యాపవాదకమేతత్। ద్వివచనేన ద్వితీయ చతుర్థౌ గృహ్యతే। స విశేషణయో రేఫ పూర్వయో రసయోర్నిత్యం పూర్వాగమో భవతి। అగమన్వాదేశకశ్చకారః॥ యథా, ఉర్వో....; అర్వ....; నిత్యమితి కిమ్; స్వరవరత్వేపి భవత్వేతదితి। అర్థే ; మూర్ఖా...; గోఽర్హమ్॥

రేఫ పూర్వయోః, చ, నిత్యమ్॥

మడివ్రభ:- ఈ సూత్రము నాల్గవ (14-4) సూత్రమున కపవాదము. ఇందలి 'చ' కారము పూర్వ సూత్రమునుండి ప్రథమ, తృతీయ వర్ణముల అగమమును ఈ సూత్రములోని కన్వాదేశము చేయును. రేఫ పూర్వయోః అను ద్వివచనముచే సాన్నిధ్య బలమువలన ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములు గ్రహించబడును. పూర్వ సూత్రము నుండి స్వర పూర్వత్వము కూడ ఈ

సూత్రములోకి వచ్చెను. నిత్యమే అని చెప్పబడి ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకంటె వరముగ వ్యంజనమున్నను, స్వరమున్నను కార్యము జరుగునని తెలియవలెను. కాగ “స్వర పూర్వత్వము గల రేఫ కంటె వరముగ నున్న ద్వితీయ, చతుర్థ వర్ణములకు నిత్యము ప్రథమ, తృతీయ వర్ణములాగను ముగ వచ్చును.”— అని సూత్ర భావము. ఉదాహరణలు! ఉర్ద్యో— ఉర్ద్యోద్య (భవ) అర్థ్యవాన్పాదః (6-5-2-2) అర్ద్యో...॥ అర్థేత—అర్థేతేత, అచట భకారము తర్వాత స్వరమున్నది. వ్యంజనము లేదు. ఐనను కారాగమముగ వచ్చును. మూర్ధ్యా—మూర్కభాస్, గోఅర్థమే— గోఅర్థ భాస్. మొదలగునవి నిత్యమనుటచే సాద్యమగుచున్నవి. [6]

సూత్రము 7 లకారపూర్వే చ॥

త్రిభాష్యః చకారశ్చ తుర్దాగమ యోరాకర్షకః॥ చతుర్థ స్పర్శే లకారపూర్వే సతి పూర్వాగమో భవతి॥ వ్యంగల్పౌ ... సమో ... లకారః పూర్వో యస్మాదసౌ లకారపూర్వః॥ తస్మిన్॥

లకారపూర్వే చ॥

మహివ్రభః— ఈ సూత్రముందలి ‘చ’ కారము పూర్వ సూత్రము నుండి చతుర్థ వర్ణమును, పూర్వ వర్ణాగమమును అర్పాదేశము. చేయును.

లకారముకంటె వరముగనున్న చతుర్థ వర్ణమునకు ఆ వర్ణ తృతీయాక్షరము అగమముగ వచ్చును. ఉదాహరణః ప్రగల్భౌ— ప్రగల్భౌఽస్య జాయతే (2-5-5-5) అగ్నే సమీపధ్యమామ చ ప్రగల్భాయ (వ్యంగల్పౌ) చ (4-5-5-1) [7]

సూత్రము 8 ఉపసర్గ పాథ ఏహోఽత్యాతిధామ పరమ భూతి పూర్వేషు చ ఖి భుజేషు చ॥

త్రిభాష్యః— ఉపసర్గ పూర్వేషు, పాథ... ఏవం పూర్వేషు చ సత్సు ఛఖి భుజేత్యే తేషు పూర్వాగమో భవతి॥ చకార ఆగమాన్వాదేశకః॥ యథా— అ...; సమ...; అయద్భా...॥ జే ఖికిమ్, విభు; యా...॥ ఖి ఖికిమ్;

నిఖా... | దత్స్వధి... || ఉపసర్గ ఇతికిమ్: న... | ఏతాన్యవసర్గ పూర్వాటిః
అన్యాన్యవ్యస్తేః ప్రియ... | పాథ... ఇతికిమ్: ఋతుభి... | అతి... |
నవిత్ర... | ధామ... | వరమ... | యద్... ||

ఉపసర్గ పాథ ఏహోఽత్యాతిధామ వరమభూతే పూర్వేషు,
చ ఖి భుజేషు, చ ||

మణివ్రథ: ఈ సూత్రమందలి “చ” పూర్వ సూత్రముల నుండి “పూర్వా
గమః” అనుదానిని అన్వాదేశము చేయును. కాగ “ఉపసర్గము పూర్వమందు
కల్గిన చ; ఖి; భుజ — అనువానికి పూర్వాగమము వచ్చును. అట్లే పాథ
ఏషః, అతి, అతి, ధామ, వరమ, భూతే అనువానికంటె వరముగ నున్న చ,
ఖి, భుజ వీనికి పూర్వాగమము వచ్చును.” ఉదాహరణలు :

ఉపసర్గతో 1 అచ్చుఞ్చి (అచ్చుఞ్చి 5-1-7-4)

2 నమ అభిదతే (... అక్ ఖిదతే 4-5-9-2)

3 అయక్ష్యయా పరిభుజౌ (... పరిభుజౌ.... 4-5-1-4)

సూత్రమందు ‘భు’ అనిగాక “భుజ” అని చెప్పబడే విభు (చమే)
ప్రభు (చమే) అనుచోట్ల “ఽ” వర్తమునకు పూర్వాగమము వారించబడినది.

‘ఽ’ అను ఉపసర్గతో — యాచవిచ్చందాః (5-2-11-1). సూత్ర
మందు “ఖి” అనిన చాలదా: ‘ఖి’ అని ఎందుకు; ‘ఖి’ అని చెప్పబడే “నిఖా
తాం మనుష్యాదాం” అనుచోట “ఖి” కు పూర్వాగమము వారించబడినది.
అట్లే దత్స్వధి భాదతి” అను స్థలమున కూడ ఖ-కు పూర్వాగమము వారించ
బడెను.

సూత్రమందు “ఉపసర్గకంటె వరముగ నున్న” అని చెప్పబడే న
చందా యా (5-2-11-1) అనుచోట చ-కు పూర్వాగమము వారించబడెను.
ఇకనిపుడు పాథవిషయములగు వరములకు ఉదాహరణలు.

పాథ ఏషః — అప్యేకు పాథవిషయాగః (4-8-8-1) ఏషకు పూర్వమందు
పాథ అని చెప్పనిచో, ఋతుభిర్యా ఏష చందోభిః (1-5-15-2) అనుచోట
చ-కు పూర్వాగమము ప్రసక్తమగును. కనుక దానిని వారించుటకు పాథ
ఏషః అని చెప్పబడినది.

అతి — అతి చ్చండస ముపదధాతి (5-3-8-3).

అతి — సవిత్ర అతి చ్చండసాయ (7-5-14).

ధామ — ధామ చ్చ దివ ఖలువై (2-4-10-2)

వరమ — వరమ చ్చదో వరే (4-8-2-1)

భూతే — యద్ భూతే చ్చదా సామాని (7-5-9-4) [8]

సూత్రము 9 అఘోషాదూష్మణః పరః ప్రథమోఽభినిధాన స్పర్శ
పరాత్తస్య సస్థానః॥

త్రైతాష్యః:- స్పర్శ పరాదఘోషా దూష్మణః పరః ప్రథమ అగమ స్తస్య
స్పర్శస్య సస్థానః సమానస్థానోఽభి నిధానో భవతి అభినిధీ రుత ఇత్యభి
నిధానః। అరోవడీయ ఇత్యర్థః। వేదాంతరే తస్మాదభావాత్ అత్యారోవడీ రు
త్వమ్॥ యథా: యః....; అశ్మ....; గ్రీష్మీ...; ఆయస్మ....; యః....॥
అఘోషాదితి కిమ్; శర...; ఉష్మణ ఇతికిమ్; రుక్మమ్ ...। స్పర్శ పరాదితి
కిమ్; ఇష్వా ...। సూత్రమిదమేవేషమ్। సతత్పర ద్వయమ్॥

అఘోషాత్, ఉష్మణః, పరః, ప్రథమః, అభినిధానః,
స్పర్శపరాత్, తస్య, సస్థానః॥

మణివర్ణః:- అఘోషయగు ఉష్మవర్ణము కంటె పరమగు స్పర్శ వర్ణము
నకు, పూర్వమందు సస్థానీయ ప్రథమవర్ణము అభినిధానముగ నుంచబడును—
అని సూత్ర భావము.

అఘోషయగు ఉష్మవర్ణములు శ, ష, స, జిహ్వమూలీయ ఉపధ్వా
నీయములు. వీనికంటె పరముగ నుండు స్పర్శవర్ణము (ఐదు వర్ణములలోని
అక్షరము) నకు పూర్వమందు సస్థాన-సమాన స్థానము గల అనగ అ వర్ణ
యొక్క, ప్రథమః - ప్రథమ వర్ణము అభినిధానమగును. అభినిధానమనగ
అరోవడీయమని భావము. మామూలు ధోరణిలో చెప్పాలంటే అగమముగ
వచ్చునని అర్థము. ఉదాహరణలు:—

1 యః కామయేత (యఃక్లామయేత) (2-1-2-3)

2 అశ్మన్నార్జమ్ (అశ్శేవ్ మన్నార్జమ్) (4-8-1)

3 గ్రీష్మీ (గ్రీష్మీ మధ్యం దినే) (2-1-2-5)

4 అయస్కయమ్ - (అయస్కయమ్) (4-2-5-3)

అహోష అని చెప్పటచే, హోష, ఉష్మయగు హకారముకంటెను పరమగు పుర్వ వర్ణము - కు అభినిధానము లేదు. ఉదా :- కరద్యవరాష్ట్రా - ఇచట హకారము కంటె పరమగు ఐకారమున కభినిధానముండదు. ఉష్మణ అని చెప్పటచే 'రుక్కమువ దరాతి' (5-2-7-1) అను స్థలమున 'క' అహోష యైనను ఉష్మవర్ణము కాకపోవుటచే, తర్వాతనున్న "మ" -కు అభినిధానము వారించబడెను.

"పుర్వపరాత్" అని చెప్పటచే "పూర్వ చ వ జేద చ" (5-1-3-1) పకారముకంటె పుర్వగాని 'వ' కారముండుటచే అచట అభినిధానము వారించబడెను. ఈ విధముగ శక్త్య శక్తిణ సమన్వయము, దళసార్థత్యము నిరూపించబడెను.

ఇక సూత్రమందు ప్రథమ వర్ణము "అగమము" అని చెప్పక, అభినిధానముని ప్రత్యేక సంజ్ఞ విధించి చెప్పటచే, ఈ వర్ణము సామాన్యమగు అగమము కాక, ప్రత్యేకమగు గూఢోచ్ఛారణ కల్గియుండునని గ్రహించవలెను.

ఈ సూత్రము దృష్ట్యా తర్వాత చెప్పబోవు 10, 11 (రెండు) సూత్రములు అమోది యోగ్యములు కావని త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పిరి. [9]

సూత్రము 10 అఘోషే ప్రాక్షేః॥

త్రిభాష్య :- అహోష ఏవ స్మర్యవరే సతి అహోషా దూష్మణః పరః ప్రథమగమో భవతీతి ప్రాక్షేః పక్షః। యథా - నిష్... ; యః... ; వశ్వా... ; నిష్... ; దోషా... ; యః... ; అస్... ; అహోషీతి కిమః కూశ్మాన్....।

అఘోషే, ప్రాక్షేః॥

మట్టిప్రథ :- ఈ సూత్రమందు, మత భేదమును చెప్పుచున్నారు. "ప్రాక్షే" అను ఆచార్యుని మతము ననుసరించి "అహోషయగు ఉష్మ కంటె అహోష అగు పుర్వ వర్ణము పరమగునపుడే ఆ పుర్వ వర్ణము యొక్క పస్థానీయ

ప్రథమ వర్ణము అభినిధానముగ వస్తును పూర్వ సూత్రమందు అహోష ఊష్ణకంటె ఏ స్పర్శ వర్ణమున్నను సప్తానీయ పౌర్ణమ వర్ణము అభినిధానముగ వస్తును-అని చెప్పబడెను. కాని ప్లాక్షి మతము ననుసరించి అహోష యగు స్పర్శవర్ణమే యుండవలెను. ఉదాహరణలు :

- 1 యః కామయతే — యః క్షామయతే (యః క్షా....)। (2-1-2-3)
- 2 వశ్పాత్ పౌరీషీమ్ — వశ్చాత్ పౌరీషీమ్ (వశ్చవా....)। (5-3-1-3)
- 3 నిష్ఠపామి — నితపామి—నిష్ఠపామి। (1-1-10-1)
- 4 దోషావస్తః — దోషావస్త్ తః....। (1-2-14-4)
- 5 యః పాష్ణనా — యః పాష్ణనా....। (2-1-3-2)
- 6 ఆస్పాత్యమ్ — ఆస్త్ పాత్యమ్....। (2-5-2-3)
- 7 నిష్కేవల్యమ్ — నిష్కేవల్యమ్ ....। (4-4-2-2)

సూత్రము నంగు “అహోష స్పర్శ” అని చెప్పుటచే “కూక్ష్మాన్” (5-7-23) అనుదోట శకారము అహోషయగు ఊష్ణవర్ణమైనను ‘మ’కాంము అహోషస్పర్శ కానందున అచట అభినిధానము వారించబడినది. [10]

సూత్రము 1. ఉత్తమవరాత్తు ప్లాక్షయణస్య

త్రిధావ్యః:- ప్లాక్షయణస్య తు పక్షే ఉత్తమ వరాదహోషా దూష్ణః; పరః ప్రథమాగమో భవతి. యథా — అక్షిప్తయా వ్యాపారయతి; అస్మాతి; ధే.... ఉత్తమవరాదితికిమ్; నిష్....; యః కా....; యః పా....; వశ్పాత్ తు శబ్దః ప్లాక్షేః పక్షం పరిక్షివతి।

కేచిదేవమూచిః। అహోషత్వమూష్ణః తు శబ్దో నివారయతి। తక్షాయం సూత్రాంతః। ఉత్తమవరాత్ హోషవతః ఊష్ణః పరః ప్రథమాగమో భవతి. యథా — అహ్నం...; శరద్య...; బ్రహ్మ...; హోషవతః తికిమ్; గ్రీష్....; అక్ ...; ఆయ....।

ఉత్తమవరాత్ తు ప్లాక్షయణస్య

మదిప్రథః:- ఈ సూత్రమందు అదార్య ప్లాక్షయణని అభిప్రాయమును చెప్పుచున్నారు. ఇతని మతము ననుసరించి అహోషయగు ఊష్ణ వర్ణము

కంటె ఉత్తమ వర్ణము అనగ వర్ణయొక్క వంచమాక్షరము వరముగ నున్న వృద్ధే ఆ వర్ణయొక్క ప్రథమ వర్ణమునకు సస్థానీయము అభినిధానముగ వచ్చును. ఉదాహరణలు: 1 అక్షబ్దయా వ్యాపారయతి (5-2-7-5). "అక్షయా" అను స్థలమున షకారము తర్వాత ఐకారము (టవర్ణ వంచమాక్షరము) ఉండుటచే ష, ఐలకు మధ్య టకారము అభినిధానముగ వచ్చెను. ఇట్లే 2 అశ్వాతి — అశ్త్వనాతి 1-6-1-3
3 తీర్థేస్పాతి — తీర్థే న్ తీ నాతి 6-1-1-2.

సూత్రమందు "ఉత్తమపరాత్" అని చెప్పబడినట్లే ప్లాజాయణమతాను సారము ఈ క్రింది స్థలములలో అభినిధాన ప్యవస్థ వారించబడినది. 1 గీషే ఎల్యమ్ 2 యః కామయేతః పశ్చాత్ 3 ఇక సూత్రమందలి "తు" శబ్దము పూర్వము చెప్పిన ప్లాక్షి మతమును నిరసించును. ఈ విధముగ కొందరు వ్యాఖ్యానించగ మరికొందరు ఈ క్రింది విధముగ పై సూత్రమును వివరించుచున్నారు. సూత్రమందలి "తు" శబ్దము ఉష్మలకపౌషత్వమును వారించును. అవగ పౌషవత్తుయగు ఉష్మను (హ) చెప్పును. అప్పుడు "పౌష వత్తగు ఉష్మవర్ణముకంటె వర్ణ వంచమ వర్ణము వరమైననే, దాని సస్థానీయ ప్రథమ వర్ణము అభినిధానముగ వచ్చును." అని సూత్రార్థమగును.

అనగ పూర్వమందు చెప్పిన సూత్రద్వయము (8, 10) తిరస్కరించబడినది. ఈ విధమగు వివరణకు ఉదాహరణలు:

అహ్నం కేతుః — అహ్ నాం కేతుః (2-4-14-1)

శరద్యపరాహ్ణే — శరద్య పరాహ్ నే (2-1-2-5)

సూత్రమందు పౌషవత్తుయగు "ఉష్మ" అని వివరించినచో ఈ క్రింది స్థలములలో సవర్ణీయ ప్రథమవర్ణ అభినిధానముండదు. గీషే హేమంతః 1 ఇవట మకారము ఉత్తమ వర్ణమైనను షకారము అపౌష అగుటచే నవట మకార సస్థానీయ ప్రథమవర్ణాభి నిధానము రాలేదు. ఇట్లే "అశ్వా చ మే" (4-7-5-1); అయస్మయం.... విచృత (4-2-5-3) అను స్థలములందు అభి నిధానములు వారించబడినవి.

సూత్రము 12 ప్రథమ ఉష్మపరో ద్వితీయమ్॥

త్రిభాష్యః:- ఉష్మవరః ప్రథమస్పర్శః సవర్ణీయం ద్విత్వ మావద్యతే।

విన్....; తత్....; ప్రతి....; తత్. ప్రథమ ఇతికిమ్; తాః....; ఉష్మపర ఇతి
కిమ్; వాక్....; అర్వా.... ఇత్యత “ప్రథమపూర్వో హకారశ్చతుర్థం తస్య
సస్థానం” (5-38) ఇతి హకారస్య చతుర్థావత్తిః, విశేష విహితత్వాత్. తతః
త్పతీయః “స్వర మోషవత్పరః” (8-3) త్పతీయత్వమ్. ఇదమేవ సూత్రం
మిష్టమ్. ఉష్మపరో యస్మాత్ అసౌ పూష్మ పరః॥

ప్రథమః। ఉష్మపరః। ద్వితీయమ్॥

మణిప్రకర :- “ఉష్మ వర్ణమును పరముగ గల్గిన వర్ణ ప్రథమాక్షరమునకు,
• వర్ణయొక్క ద్వితీయ వర్ణము అగమముగ వస్తును” — అని సూత్రార్థము.
ఉదాహరణలు :-

- 1 వింప్ శన్నుదాయ — వింప్ శన్నుదాయ (1-1 8-3)
- 2 తత్ షోడశీ — తత్ షోడశీ (6-1-1'-1)
- 3 ప్రత్కజ్ సోమః — ప్రత్కజ్ సోమః (1-8-21)
- 4 తత్పవిత్రః — తత్పవిత్రః (1-5-1'-4)

సూత్రమందు ప్రథమ వర్ణమనుటచేతనే “తాః స్వ రోహః” అన చోట
ద్వితీయ వర్ణము వారించబడెను. అట్లే ఉష్మపరః అనుటచే “వాక్ తే”
అనుటచే ‘క’కు ద్వితీయ వర్ణము వారించబడెను. ఉష్మ పరము అనగ
ఉష్మను పరమందు కల్గియుండుట.

సూత్రము 13 బాడబీకరస్య అసస్థానపరః॥

త్రితావ్య :- బాడబీకరస్య మతే అత్తనోఽసస్థానోష్మ పరః ప్రథమః సవ
ర్గియం ద్వితీయ మావద్యతే. సమాసం స్థానం యస్య అసౌ సస్థానః. స
సస్థానః। అసస్థానః। సః పరః యస్మాత్పః తథోక్తః। యథా — విశ్వవో
విరప్ ఘాశిన్. తథోష్మజీ. అసస్థాన ఇతికిమ్; తత్పవిత్రః। నేదం సూ త
మిష్టమ్॥

బాడబీకరస్య। అసస్థాన పరః॥

మణిప్రకర :- ఈ సూత్రమున పూర్వ సూత్రము కంటె వైవిధ్యమున్నది.

ఈ సూత్రములో వరముగ ప్రథమ వర్ణము కంటె వరముగ ఊష్ణ వర్ణముండవలెను. అయితే ఆ ఊష్ణ వర్ణము ప్రథమవర్ణ సస్థానీయము కానక్కరలేదు. కాని బాడబీకారుని మతములో ప్రథమ వర్ణము ఏ వర్ణకు చెందునో ఊష్ణ వర్ణము ఆ వర్ణకు చెందరాదు. అట్లే ననే ఆ ప్రథమ వర్ణము సస్థానీయ ద్వితీయ వర్ణముగ మారును. ఉదాహరణకు - విస్పవో విరఫేశీన్ అనుచోట వకారముకంటె శకారము (ఊష్ణ) ఉన్నది. ఇవి రెండును భిన్న వర్ణములకు చెందినవి కనుకనే వకారమునకు 'ఫ' కారము అదేశముగ వచ్చి వది. ఇట్లే తత్ షోడశీ - తథ్ షోడశీ అగును. సూత్రమందు అసస్థాన మని చెప్పుటచేతనే "తత్పక్షాత్" 1-5 6-4 అనుచోట "త" కు ధత్వము వారింపబడినది. తకార సకారములు ఒకే వర్ణకు చెందినవి కద. సస్థానమునకు ఒకే ఉచ్చారణ స్థానము కలియుండుట సస్థానము కానిది అసస్థానము.

అయితే త్రిభాష్యరత్నకారులీ సూత్రమును తిరస్కరించిరి.

సూత్రము 4 అద న॥

త్రిభాష్య:- "అథ" ఇత్య యుషధికారః॥ ఉత్తస్య ద్విత్యవిధేః యథానంథ వం నిషేధోఽధి క్రియితే చతివేదితవ్యమ్॥ ఇత ఉత్తరం యద్వజ్జ్యమ్॥

అథ. న॥

మొదటివంధ: ఈ సూత్రము అధికార సూత్రము. ఇంతవరకు ఊష్ణను వరముగ గల్గించి, ప్రథమ వర్ణములకు ద్విత్యములు అవదేశింపబడినవి. అయితే ఆ ద్విత్య విధానము కొన్ని స్థలములందు నిషేధించబడినది. అట్టివానిని ఇప్పుడు చెప్పుచున్నాము. కనుక ఆ సూత్రములలోనికి నిషేధవాచకమగు "న" అనునది అధికారివాచిగ అన్వాదేశమగును.

సూత్రము 5 అవసానే ర - వినర్జనీయ జిహ్వమూలీయోపధ్వా నీయాః॥

త్రిభాష్య:- పవావసానే వర్తమానో ష్టోర్థో విష్టోర్థో జిహ్వమూలీయ ఉపధ్వానీయశ్చ త్తీతే వర్ణాః ద్విత్యం నావద్యంతే యథా - ఉర్కౌ॥

రేఫాత్పరంచ (14-4) ఇతి ప్రాప్తిః! అవసాన పచనం విరామాభిప్రాయమ్! తస్మాన్న సంధానే విషేదః! యథా — ఊర్క్ష్మచ....! నాత్రిమార్చచ్ఛతి మనఃక్షేమే! యఃకామయేత! యఃప్రాప్నోత్యనా! స్వరపూర్వమ్ (14-1) ఇత్యనేనైవ ప్రాప్తిః! అవసాన ఇతి చతుర్వర్తం వృథగీష సూత్రం కేచి దూచుః! ఏకీకరణే దోష దర్శనాత్! కోఽసా దోషః! అవసానే వర్తమానా ర విసర్జనయాదయ ఇత్యన్వయ సంపాదనం “అవగ్రహ.... (5 10) ఇతి వదితి చేత్; నైషదోషః! ర విసర్జనీయాదినాం పదావసానే ద్విత్వప్రాప్తిః దూరోత్సారికా ఇతి నేయమత్య శంకా! కించ వృథక్కరణే సతి అవసానే కిం వా భవ తీతి సాకాంక్షతయా పచనమనర్థకం స్యాత్! ఏకీకరణే తు రవిసర్జనీయ ఇతి వర్తసాహచర్యా దవసానే వర్తమానో వర్త ఇతి చ లభ్యతే! తస్మాదేకీకరణమేవ రమణీయమ్॥

అవసానే, రవిసర్జనీయజిహ్వమూలీయోపధ్మానీయాః॥

మడివ్రథ :- పూర్వసూత్రమునుండి “ద్విత్వము లేదు” అనువది (న) ఈ సూత్రములోనికి వర్తించును. కాగ — “వదాస్తమందున్న వర్తమునకు, రేఫ, విసర్గ, జిహ్వమూలీయము, ఉపధ్మానీయము-వీనికి ద్విత్వము లేదు” అని సూత్రార్థము. సూత్రమందలి ‘అవసాన’ శబ్దముచే వ్యస్త పదమునే గ్రహించవలెను. వాక్యమందు సంధత్తమగు స్థలమున ఈ సూత్రము వర్తించదని గ్రహించవలెను. కనుకనే విరామ చిహ్నమును కల్గిన “ఊర్క్ష్మ” అను పదమునందలి కకారమునకు ద్విత్వము నిషేధించబడినది. ఊర్క్ష్మ అతి వాక్యమందు సంధత్తమగుచోట్ల ‘ఊర్క్ష్మచమే’ అనుదగ్గర ‘ఊర్క్ష్మచ’ అని ద్విత్వము వచ్చివది. ఇట్లే నాత్రిమార్చచ్ఛతి (2-2-4) మనఃక్షేమే (2-2-1) యః కామయేత (2-1-2) యఃప్రాప్నోత్యనా (2-3-13) అను స్థలము లందు ద్విత్వము ‘స్వరపూర్వమ్’ (14-1) అను సూత్రముచే ప్రవర్తించినది. ఇది త్రికాష్వరత్నకాదుని వివరణము.

ఇక గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ ఈ సూత్రమును — “అవసానమందున్న వ్యంజనమునకు ద్విత్వముండదు. రేఫ విసర్జనీయజిహ్వమూలీయోపధ్మానీయములకెవలను ద్విత్వముండదు.” అని చెప్పిను. [అవసానే వర్తమానా రేఫాదయః ఇత్యన్వయో నోపపద్యతే! విసర్జనీయ వ్యతిరిక్తానాం తత్రా

సమ్యువాత్, విసర్జనీయస్య చ తక్ర ద్విత్వ ప్రాప్త్యభావాత్. తస్మాదవసానే
విద్యమానస్య వ్యజ్ఞానస్య ద్విత్వం స భవతి। రేఖాదీనాం చతుర్థాం సర్వత్ర
స భవతీతి యోజనా। ఇది గార్గ్యగోపాల వ్యాఖ్య]। [15]

సూత్రము 16 ఉష్మా స్వరపరః॥

ప్రతిభాష్య:- స్వరపర ఉష్మా ద్విత్వం నావద్యతే। స్వరః పరః యస్మాదసౌ
స్వరపరః। యథా — దర్శ... వర్ష... బర్హం... బర్హి... రేఖాత్వవరం
చ (14-4) ఇతిప్రాప్తిః ఉష్మీతికిమ్ విభి...॥ స్వరపర ఇతికిమ్ పా...।
వర్ష... మృదం... అగ్ని...॥

ఉష్మా స్వరపరః॥

మణివ్రథ: “స్వరమును పరమందు కల్గిన ఉష్మ వర్ణమునకు ద్విత్వము
లేదు.” అని సూత్రార్థము.

ఈ సంహితయందు ఉష్మ వర్ణములు ఆరు గద. జిహ్వమాలీయోప
ద్వాసీయములు శ, ష, స, హ. ఇందు మొదటి రెండింటి గురించి పూర్వ
సూత్రమున చెప్పబడినది. కనుక ఇకనిపుడు మిగిలిన శ, ష, స, హ వర్ణ
ముల గురించి చెప్పుచున్నారు. శ, ష, స, హ వర్ణములలోనేదీని యొక
దానికంటె అచ్చు పంముగ నున్నచో, ఈ ఉష్మ వర్ణమునకు ద్విత్వమురాదు.

ఉదాహరణ :

దర్శపూర్ణమాసౌ — (1-2-1) [దర్శత్ అ....]
వర్షభస్ — (1-2-10) [వర్ష అ....]
బర్హం సహృతి — (2-5-1) [బర్హన్ అ....]
బర్హిషా — (1-7-4) [బర్హిషా అ....]

పై వదములలోని శషసహలకు రేఖాత్వవరం చ (14-4) అను సూత్ర
ముచే ద్విత్వము రావలసియుండగ ఈ సూత్రముచే నిషేధించబడినది.
సూత్రముందు చెప్పిన ద్విత్వ నిషేధము స్వర పరమగు ఉష్మలకే చెల్లును.
ఇట్టి స్వరము పరమందు లేనిచో ద్విత్వము ప్రాప్తిండును. పార్శ్వే వర్
ష్టాభసః। మృదం-బర్హస్పేభిః॥ అగ్నిర్ హ్యస్య (5-1-5) అనునవి
ప్రత్యుదాహరణలు.

[16]

సూత్రము 17 ప్రథమపరశ్చ ప్లాక్షి ప్లాక్షాయణయోః॥

ప్రతిభావ్యక్తి:- ప్రాజెక్ట్ ప్రాజానయదయోః వక్షే ప్రథమపర ఉహ్మో ద్విత్వం నా
వద్యతే। చకార ఉహ్మో దమవ్యాదితి, య నా — సుశ్చ...! అట్టో...!
వ్యధిమపర ఇతికిమ్మో తస్మా... ప్రథమః పరో యస్మాదౌ వ్యధమ పరః।
చకారోఽత్య్ర యద్యహ్యుష్మ మాత్రాకర్షకః, తదాపి శషసహస్రేవ సమృత్య
యః! అన్యథా అవనానే ... (14- 2) అసూతే జిహ్వామూలీయో వధ్మా
నీయయోః గ్రహణం వ్యర్థమ్! అనేష్టు ఏ ఏ వీసేద్ధిః॥

ప్రథమపాదః॥ చ॥ పౌర్ణి హస్తాదనుయోః॥

మణివ్రాత :- పూర్వసూత్రమందు, ఊష్యకంటె వర్ణము పరముగనున్నచో, ఆ ఊష్య వర్ణమునకు ద్విత్వము రాదని చెప్పబడినది. అట్లయినచో ఊష్య కంటె వ్యంజనము పరముగ నున్నచో ద్విత్వమగునా? అని సందేహము. ఆ సందేహ నివృత్తికై ఈ సూత్రము చెప్పబడినది. “ఊష్య వర్ణముకంటె, వ్రథమ సంజ్ఞ కల్గిన వ్యంజనము అనగ, క, చ, ట, త, వ— వీనిలో ఏ యొకదీయైనను—పరమందున్నచో ఆ ఊష్యకు ద్విత్వము రాదు అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణ :-

సుశ్చన్ద్ర దన్య.... (4-4-4) [సుఖ్ చన్ద్ర]

అష్టా శ్లోకములు.... (6-4-5) [అష్టా]

ఈ సూత్రములోని చకారము పూర్వ సూత్రమిందలి “ఊష్మ” అను పదమువన్య్యాదీకము చేయును. ప్రథమ వర్తమును-పరమందు కల్గియున్నది “ప్రథమ వరః” అగును. మరియు ఇచట ఊష్మపదముచే కషపహ వర్తములే గ్రహించబడును. అట్లుకానిచో అవసానే... (5-15) సూత్రమున జిహ్వమూలీయోపధ్యాసీయ స్మరణ వ్యర్థమగును అని చెప్పబడి, ఈ సూత్రమిందలి ప్లాక్షి ప్లాక్షాయణ పదములు గౌరవ వాచకములగునే కాని మతాంతరమును సూచించవని గ్రహించవలెను. అయితే వైదికాభరణకర్త ఈ విషయమును “ప్లాక్షి ప్లాక్షాయణ గృహణం పూజార్థమ్” అని స్పష్టముగ చెప్పెను.

సూత్రము 18 ఉష్మాఽహౌషా హరీతస్య॥

త్రిభాష్య:- హరీతస్య మతే అహౌష ఉష్మా ద్విత్యం నావద్యతే। వై శోఽ
....! పుష్య....! నాస్యా. ...! అహౌష ఇతికిమ్; మహ్వా....॥ ఉష్మ గ్రహ
ణం పూర్వ సూక్తాగ్రం నపీక్షార్థమ్। అత్యయద్యాష్మ గ్రహణం న క్రియేత,
ఉష్మేత్యే తత్ స్వరపరత్వేన పృథమ పరత్వేనచ సమృద్ధమ్; తస్మాద్విహౌషి
తత్సంబంధస్యే వా హౌషత్వ విశేషణం స్యాత్। అతస్తన్ని పృత్యర్థం
ఉష్మేతి గ్రహణం కృతమ్। అతః సర్వావస్థ ఉష్మాఽత్ర నిషేధ భాత్॥

ఉష్మాః అహౌషః హరీతస్య॥

మణివ్రథ:- ఉష్మ వర్ణమునకు ద్విత్యనిషేధ విషయము పూర్వసూత్రము
లందు చెప్పబడినవి. ఇపుడీ సూత్రమందును అదియే విషయము చెప్పబడు
చున్నది. కాని ఇది మహాంతరము. అనగ ఇది కాఘాంతరమునకు చెందినది.
ఈ సూత్రమునుండి ఐదు సూత్రములలో “హరీతుని మతము చెప్పబడును.
ఈతని మతముననుసరించి “అహౌషయగు ఉష్మ వర్ణమున కెప్పుడును
ద్విత్యము లేదు” అహౌషయగు ఉష్మ అనగ హాకారమును మినహాయించి
మిగిలిన ఉష్మ వర్ణములు. వానికి వరమందు స్వరమున్నను, వ్యంజన
మున్నను ద్విత్యము రాదు. ఉదాహరణ:-

పుష్యతి వ్రజయా వశఖిః.... (2-1-9)

నాస్యాఽవరూఽమ్ .... (3-5-7)

హౌషవత్తుయగు ఉష్మ (హాకారము) కు ద్విత్యము వచ్చునని తెల్పు
టకే అహౌషకు లేదని చెప్పెను.

హాకారమునకు — మహ్వామిమాన్... (3-1-9)

[18]

సూత్రము 19 రేఫవరశ్చ హాకారః॥

త్రిభాష్య:- పూర్వసూక్తాగ్రం హౌష ఇత్యుక్తే హౌషోష్మణో నిత్యం ద్విత్యే
ప్రప్తే విశేషప్రదానం రేఫవరో హాకారశ్చకాం కృష్ట హరీతమతే ద్విత్యం
శావద్యతే। యథా — దుదు....! రేఫవర ఇతికిమ్; జుహ్వి....! హాకార ఇతికిమ్;
శత్రం....! రేఫవరో యస్మాదసౌ రేఫవరః॥

రేఫపరః చ హకారః॥

మణిపూర్వ :- ఈ సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి 'హరి తస్య' అనుదానిని ఇందులోనికి అనువృత్తి చేయును. పూర్వసూత్రమందు అపొషయగు ఉష్మగురించి చెప్పబడినది. ఇప్పటి సూత్రమందు హాష వత్తగు ఉష్మగురించి చెప్పబడుచున్నది. హరితుని మతానుసారము హాష వత్తగు ఉష్మవర్ణముకంటె రేఫ పరముగ నున్నచో కట్టి ఉష్మకు ద్వితీయము నిషిద్ధము. అనగ హకారమునకు ద్వితీయము రాదు అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :- దుద్రుహి అహ్మయః ... (1-5-5) ద్వితీయ రేఫ పర మందున్ననే హకారమునకిది వచ్చును. కనుక "అహ్ హ్మహ్మహ్మః" (1-1-12); ఉక్తం తే అన్యథే॥ (4-1-1) అనునవి ప్రత్యుదాహరణలు. [19]

సూత్రము 20 అవర్గశ్చ తవర్గపరః॥

త్రిభాష్య :- చకారో హరితాన్వాదేశకః అవర్గస్తవర్గపరో న ద్వితీయ మావ ద్యతే। యథా — వష.... విడ్.... తవర్గపరో యస్మాదసౌ తవర్గపరః అవర్గ ఇతికిమ్ వాక్తే.... తత్తే.... ఏవం పర ఇతికిమ్ షడ్ ... విడ్....

అవర్గః చ, తవర్గపరః॥

మణిపూర్వ :- ఈ సూత్రమునందలి చకారము పూర్వసూత్రమునుండి "హరి తస్య" అను పదమునన్వాదేశము చేయును. కాగి హరితుని మతమునను సరించి "తవర్గాక్షరమును పరమందుగల్గిన అవర్గాక్షరమునకు ద్వితీయము రాదు" అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు — వషత్తే విష్ణో... (2-2-12) విష్ణో విణమ్.... (1-8-13) ఈ నిషిద్ధము తవర్గాక్షరమును పరమందు కల్గిన అవర్గా క్షరమునకే చెందును. ఇతర వర్ణములకి నిషిద్ధము లేదు కనుకనే వాక్తే .. (1-3-9) తత్తే.... (1-3-9); షడ్ త్ కపాంసమ్ (1-8-5); విడ్వైమరు తః.... (1-2-5) అనునవి ప్రత్యుదాహరణలు. [20]

సూత్రము 21 అతవౌ యవకార పరౌ॥

త్రిభాష్య :- హరితః సాన్నిధ్యే ల్లభ్యతే తన్నతే అతవౌ న ఇతి

యవకారవరౌ ద్విత్వమాప్నుతః| యథా లకారః కల్పా....| బై ల్యో....
తవర్గోఽపి .... కన్యే....| ఇషే....| యవకారౌ వరౌ యాథ్యాం తౌ తథోక్తౌ॥

లతవర్గౌ, యవకారవరౌ॥

మణిప్రభ :- ఈ సూత్రము కూడ హరితుని మతానుసారమే చెప్పబడినది.
“హరితస్య” అనునది సాన్నిధ్య బలముచే ఈ సూత్రములోనికి వచ్చును.
కాగ “హరితుని మతానుసారము లకార తవర్గాక్షరములకంటె యకారము కాని
వకారము కాని వరము గలనున్నచో, ఆ పూర్వ వర్ణములకు ద్విత్వము రాదు”
అని సూత్రాగ్రము. ఇవాహరణలు :

లకారమునకు కల్పాఙ్గీ ... (7-1-6)

బై ల్యోయూహః.... (2-1-8)

తవర్గాక్షరములు కన్యేవ తున్నా.... (3-1-11)

ఇషే త్యా.... (1 1-1).

[21]

సూత్రము 22 పరశ్చ॥

త్రిభాష్య :- చకారో హరితాకర్షకః| పర ఇత్యేక వచనేన చకారో గృహ్యతే|
పూర్వసూత్రస్థ నిమిత్తయాః యః పరః సోఽపి ద్విత్వ మావద్యతే; హరిత
మతే॥ యథా — విహు....| గాగ్వి ....| వకార ఇతికిమ్; కల్....| స్పర్శ
ఏవై కేషామ్.... (14-3) ఇత్యత్యావధారణ నిరాకరణాయామహరణే;
అథవా ద్విత్వేకృతే వరో ద్వితీయ పర్యాయో ద్విత్వవిధిర్నాస్తి అనన్త
వ్రసంగాత్| నను సవర్త సవర్గీ ను పరః (14-23) ఇతి పరసూత్రేదాపి పున
ద్ద్విత్వ నిషేధః| పానగు క్త్య ముపహతి| మతభేదాన్నైషదోష ఇత్ ప్రమాణః
హరితమతమేతత్| ఊష్మాఽమోషో హరితస్య (14-18) ఇత్యాది సూత్రవం
చకమనిష్ఠమ్॥

పరః| చ॥

మణిప్రభ :- ఈ సూత్రము కూడ హరితుని మతమునే చెప్పును. సూత్ర
మందలి చకారము పూర్వ సూత్రము నుండి వకారమును మాత్రమే ఈ
సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును. ఈ సూత్రముచే పూర్వ సూత్ర

మందు చెప్పబడిన నిమిత్తములో (యకార, వకారములు) వరమైన తర్వాత మున్ను లేక రెండవది ముగు వకారమునకు ద్విత్య నిషేధము చెప్పబడినది.

ఈ అధ్యాయమందిలి ప్రథమ సూత్రముచే స్వర పూర్వత్వము, వ్యంజన పరత్వముగల వ్యంజనమునకు ద్విత్యము చెప్పబడినది. కాని ఆ ద్విత్య ప్రాప్తి లకార, నకారములకు లేదని మూడవ సూత్రము (స్వర్యవిన ఏకే హమ్) చెప్పినది అయితే హరితుడు ఈ సూత్రమున వకారమునకే ద్విత్య నిషేధము చెప్పటచే మూడవ సూత్రమునకిది అపవాదమగుచున్నది. ఈ హరితుని మతములో లకారమునకు ద్విత్యము ఎచ్చును. ఉదాహరణలు :- విభూవాన్ స్పృ.... (3-5-9) గాగ్విజ్ఞః.... (R-2)

సూత్రమున నకారమునకు ద్విత్యము రాదని చెప్పటచే లకారమునకు (3వ సూత్రములోని) ద్విత్యము నచ్చునని తెలియవలెను. కనుకనే కల్ ల్యాన్ జహోతి.... 5-4-8 అనుచోట లకారమునకు ద్విత్యము వచ్చినది.

అయితే ఈ హరితుడు చెప్పిన ఐదు సూత్రములు (18, 19, 20, 21, 22) ప్రాతికాఖ్యకారున కంగీకారము కాదు. కనుకనే త్రిభాష్యకారుడు “సూత్రపంచక మనిష్ఠమ్” అని చెప్పెను. [22]

సూత్రము 23 సవర్ణసవర్ణియ పరః॥

త్రిభాష్య :- సవర్ణపరః సవర్ణియ పరశ్చ ద్విత్యం నావద్యతే। సవర్ణత్వం నామ సార్వాప్యముచ్యతే। న తుల్యస్థాన కరుణతామాత్మమ్। సవర్ణియః సమాన స్వర్గ సమ్భవీ। యథా—అత్వక్కాయ అత్తా హమ్పి। పిప్పకతే। సంయత్రా। యత్లోహితమ్। త్వం చాత్తే॥ సవర్ణపరాధ్యేవమాదీని। సవర్ణియ పరాధ్యపి ఏదామః। అజ్ఞో న్య జ్ఞో॥ ప్రాచ్ఛమున కాణ్ణాత్కాణ్ణాత్॥ తంతే దుశ్చ జ్ఞా॥ అమృన్స్థ॥

అనునాసిక పూర్వస్తు కకారోమధ్య అగమః।

గకారశ్చ తకారే చ ధకారే చ యథాక్రమమ్॥

ఇతివచనా దిదమవ్యుదాహరణమ్— ప్రాజ్ క్తో యజ్ఞః ప్రాజ్ క్తః। తాన్ బ్రూయాద్యుజ్ గ్యమితి॥ ఏవం పర ఇతికిం వాజేమ అసన్। షణ్మానః। విదధాని మన్మహే। దామ్ మ్నాఽసౌమ్యన్॥

సవర్ణ సవర్గీయ పరః॥

మణిపూత :- ఇప్పటివరకు చెప్పిన సూత్ర పంచకము అనిష్టమని నిర్ణయించి, ఇకనిపుడు స్వమితమగు సిద్ధాంత సూత్రమును చెప్పుచున్నాడు.

సవర్ణమును పరమందు కల్గియున్నను, సవర్గీయవర్ణమును పరమందు కల్గియున్నను, ఆ వర్ణమునకు ద్విత్వము రాదు. ఇచట సవర్ణమనగ సమాన వాతీయమగు వర్ణ వ్యక్త్యస్తరము. అనగ కకారమునకు కకారము, సకారమునకు సకారము సవర్ణములు. ఈ విధముగ ఒకే వర్ణమునకదే వర్ణము సవర్ణమగును. ఇక సవర్గీయమనగ అదే వర్ణకు చెందిన వర్ణాంతరము. సవర్గీయ పరః సవర్గీయః॥ ఉదాహరణలు :- అత్వక్యాయ (7-5-12) ఇచట అత్వక్యాయ అను ఉండగ కకారమునకధికముగ ద్విత్వము లేదు. అట్లే అత్తాహవీంషి (2-8-12) ఏవృకాతే (5-5-13) సంయత్రాః (1-5-1) ఇవి సవర్ణ పదమునకు ఉదాహరణలు :

అజ్ కౌ న్య జ్ కౌ	(1-7-7)
ప్రౌఞ్మువ	(5-2-7)
కట్టాక్కట్టాత్	(4-2-9)
తంతే దుశ్చక్షాః	(3-2-10)
అమ్మసేస్త....	(1-5-8)

ఈ సందర్భంలో ఒక శిక్షాకారికను ఉదహరించారు. దానిననుసరించి అనునాసిక వర్ణముకంటె పరముగ తకారముగాని ధకారముగాని యున్నచో ఈ రెండింటికి మధ్యగ క్రమముగ కకారముగాని, గకారముగాని అగమముగ జేయును అని తెలియును.

సూత్రమందు సవర్ణ, సవర్గీయమని నిర్దేశించుటచే వాఙ్మ అసన్; షడ్వాహే; మ్నహే ఇత్యాదులందు సవర్ణము కాని, సవర్గీయ వర్ణములు గాని పరముగ లేకపోవుటచే ద్విత్వ నిషేధము ప్రవర్తించదు. కనుక నచట ద్విత్వము వచ్చు నవకాశము కలదు. [23]

సూత్రము 24 నానుత్తమ ఉత్తమపరః॥

త్రిభాష్య :- సకారోఽయం ప్రతి ప్రసవార్థః॥ ఉత్తమపరోఽనుత్తమో

ద్విత్యం నావద్యత ఇతి న | యథా—యాచ్ యజ్ః | ఆచ్... | సప్ర... |
పా... | అను త్రమ ఇతికింః తమ్మా... | ఉత్తమః పరో యస్మాదసా వుత్తమ
వరః | సవర్ణ సవర్ణీయ వరః (14-23) ఇతి ప్రాప్తావయమారమ్మః ||

స | అను త్రమః | ఉత్తమవరః ||

మణిప్రభ :- పూర్వ సూత్రమందు సవర్ణీయ వర్ణములు వరమగుచో ద్విత్య
నిషేధము చెప్పబడినది. ఇప్పుడి నూత్రమందు దానికి అవవాదము చెప్పా
చున్నాడు. ఉత్తమ | అనగ వర్ణ పంచమాక్షరము. ఈ సూత్రములోనికి
అధికార సూత్రము నుండి “న” అనునది వచ్చును. కాగ “న నతను త్రమః
ఉత్తమవరః” అని అగును. ఒక నకారము ద్విత్యమును నిషేధించగ, మరి
యొక నకారము అ నిషేధమును ప్రతిషేధించును. కాగ ద్విత్యము సిద్ధిం
చును. నిషేధమునకు నిషేధమును చెప్పుటకు ప్రతిపసవమని సాంకేతికవదము.
కాగ “ఉత్తమ వర్ణమును వరమందు కల్గిన సవర్ణీయ భిన్న వర్ణము ద్విత్య
మును పొందును” అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :-

యాచ్ఛా... (1-5-7)

యజ్ఞే యజ్ఞేః (2-1-11)

ఆచ్ఛా... (5-6-5)

సప్ర త్సవత్ (2-2-2)

పాప్ పానమ్ (1-4-41)

సవర్ణీయ అను త్రమ వర్ణమని చెప్పుటచే “తమ్మాదేవాః” (2-2-39)
అనుచోట మకారము కంటె మకారముండుటచే పూర్వ సూత్రము ప్రతిప
ద్విత్య నిషేధము సిద్ధించెను.

ఇకనిపుడు కొన్ని మత భేదములను చెప్పుచున్నారు. [24]

సూత్రము 25 అథై కేషాపాచార్యాదామ్ ||

త్రిభాష్య :- అధైత్యయమధికారః | ఏకేషాం మతమధిక్రియత ఇత్యేతద్వేది
తవ్యం ఇత ఉత్తరం యద్యజ్ఞామః ||

అథ | ఏకేషామ్ | ఆచార్యాదామ్ ||

మణిప్రభ :- ఇంతవరకు ద్విత్య విధానము చెప్పబడినది. ఇకనిపుడి

విషయమున కొందరాచార్యుల భిన్నాభిప్రాయములను చెప్పుచున్నారు అథ అనునది అధికార పదనము. ఈక్రింద చెప్పబడు సూత్రములు భిన్నమతములకు చెందినవని సూత్ర భావము. [2]

సూత్రము 26 లకారో హశవకారవరః॥

త్రిశాష్ట్యః:- ఏకేషాం మతే శాశవకారవరో లకారో ద్విత్వం నావద్యతే। మల్లా... శత... తతో ఏవంవర ఇతికింః కల్లాషీ...; కల్లాషీ... హకారశ్చ కకారశ్చ వ... హశవారాః తేవరే యస్మాత్ప్రః తథోక్తః। అత్ర హశవరే కార్యమిష్టః సేతు హకారవరే। నామ వరసూత్రమిష్టమ్॥

లకారః హశవకార వరః॥

మదీప్రథః:- లకారమునకు ద్విత్వ విషయమున మత భేదమును చెప్పుచున్నారు. లకారముకంటె హ, శ, వ ఈ మూడింటిలో ఏది వరముగనున్నదో, లకారమునకు ద్విత్వము లేదు— అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :

మల్లా అలభంత.... (2-1-2)

శతవల్పం వీరోహ.... (1-1-2)

తతో బిల్వః.... (2-1-8)

ఏవం వరః అని ఎందుకు? లకారముకంటె ఏకద్విన్న వర్ణములు వరముగనుచో లకారమునకు ద్విత్వము వచ్చునని తెలియవలెను. కల్లాషీ... (5-1-1); కల్లాషీ (7-1-6) ఇచట లకారముకంటె మకారము, యకారములుండుటవే లకారమునకు ద్విత్వము సిద్ధించినది.

ఇప్పుడు చెప్పినది మితాంతరము కద. మరి సిద్ధాంతమేమి అభిప్రాయించగ? వ్యాఖ్యాకారులిట్లనుచున్నారు. లకారముకంటె హ, శకారములుమాత్రమే వరముగనున్నచో ద్విత్వము లేదు. కాని వకారము వరమందున్నచో ద్విత్వము సిద్ధించును. ఇందుకు ప్రమాణము—

లకారస్య వకారేణ సంయోగే స్వరితోయది।

తదా సంయుక్త ఏవస్యాత్ అసంయుక్తస్తతోఽన్యథా॥

అను శిష్టా పాఠము. అనగ “లకారముకంటె స్వరితమగు వకారమున్నచో ద్విత్వము వచ్చును”. అని గార్గ్యగోపాలయజ్ఞ వివరించెను. [26]

సూత్రము 27 స్పర్శ స్పర్శపరః॥

త్రైవిద్య:- విశేషాం మతే స్పర్శ పరః స్పర్శో న ద్విత్వ మాపద్యతే।
యథా — వాగ్దే... అపా... అబ్... సప్ర... యమ... స్పర్శః పరో
యస్మాదసౌ స్పర్శపరః॥

స్పర్శః స్పర్శపరః॥

మదీవ్రథ:- కొందరాచార్యుల మతమున “స్పర్శవర్తమును పరమందుకల్గిన
స్పర్శ వర్తమునకు ద్విత్వము లేదు” అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు:
వాగ్దేవీ .. (1-7-10); అపామోక్షానమ్ .. (4-4-6); అబ్దారః .. (5-6-
5); సప్రత్నపత్ .. (2-2-12); యమన్నవానః (1-5 5) స్పర్శ వర్తమును
పరమందు కల్గినది స్పృశపరమగును. అయితే ఈ సూత్రము అమోద
యోగ్యము కాదని వ్యాఖ్యాకారులు తిరస్కరించిరి. [27]

సూత్రము 28 పదాస్త్యచ్చ వ్యజ్ఞానపరః ప్రాశ్నాతః॥

త్రైవిద్య:- వ్యజ్ఞానపర ఇతి స్పర్శవ్యతిరిక్త వ్యజ్ఞానపర ఇత్యర్థః। అన్యథా
స్పృశానామపి గ్రహణే పూర్వసూత్రేఽపి విశేషాన్నిమిత్త విశేషోవ్యస్తి। పదా
స్త్యత్వం ప్రాశ్నాతత్వం చ నిమిత్తినో విశేషః। నిమిత్తస్య తు సర్వవజ్ఞానాత్మక
త్వమితిచేత్ సత్యమ్। తథాపి స్పర్శభాగే నిమిత్త విశేషస్య వైయర్థ్యమ్
స్పర్శపర ఇత్యత్ర సామాన్యేన నిమిత్త విశేషస్యాపి గతత్వాత్। తస్మాదస్త్య
దయ ఏవ ఆత్ర వ్యజ్ఞాన శబ్దేనోచ్యతే చకారః స్థాని స్పృశాకర్షణః। పారి
తేవ్యాన్నకారస్యానుకర్షణమ్। తథాపి — అస్త్యది వ్యజ్ఞానపరత్వే సత్యస్య
స్పృశానా మపి కృతానాం పదాస్తే స్థితీర్నాస్తి॥ “సమాత్” ఇత్యక్రాంతి
చేత్, మైవమ్॥ “స స సామితి తావరః” (13-4) ఇత్యత్ర వైయర్థ్యాత్। ఇతి
శబ్దో మకారస్య ద్విత్వ నద్భావం బోధయతి త్యధ్యయ నామరోధా దుపపాది
తమ్। తస్మాన్నైష నిషేధ విషయః। నాఽపి “అహ్వానస్త్ర”। న జరశ్శిఖిః
ఇత్యాది విషయః। కుతః ఇహ ప్రాశ్నాత ఇతి విశేషం వికృత సద్భావం
కల్పయతి। అన్యథా స్యస్య వైయర్థ్యాత్। తచ్చ వికృతత్వం యకారస్య జకా
రస్య అస్తస్థాది పరత్వే సతి కృచిదపి పదాస్తే న దృశ్యతే। తస్మాత్ ప్రాశ్నాత

ఇతి ప్రయోగ సాఫల్యాయ నకారస్యానుకర్షణం యుక్తమితి పారిశేష్యమ్।
 తిష్ఠా మాహిషీయేఽపి నకారస్యైవాను కర్షణం సిద్ధవత్కృత్యోక్తమ్। తత్రై
 వం సూత్రయోజనా— “ఏకేషాం మతే పదాంతః ప్రాకృతః నకారోఽస్తస్థాది
 వ్యజ్ఞానపరో ద్విత్యం వాపద్యతే। యథా జనాన్యాతయతి। ఓమస్వతీతే।
 ఏతాన్ హోమాన్। పదాంత ఇతికింః తాన్ రక్షధ్వం। వైష్ణవాన్ రక్షోహణః।
 నను కథమత్ర వికృతత్యమ్;

రేఫాట్టవర్ణా త్సూర్యశ్చ తవర్ణాశ్చ పరశ్చనః।

తవర్ణస్థాన ఇత్యాహురతత్ స్థానోఽన్య ఉచ్యతే।

ఇతి పచనాదస్తి స్థానభేదికృతం వికృతత్య మితిబూయః। శిష్టదైవం
 పక్ష్యతి —

రేఫపూర్వో నకారో యః పదాంతే యత్ర దృశ్యతే।

విశేషం తత్ర జానీయాత్ ద్విత్యమిత్యభిధీయతే।

ఇతి వ్యజ్ఞాన మస్మాత్పరమితి వ్యజ్ఞానపరః ప్రకృతిరితి స్వభావః తత్సంజంధీ
 ప్రాకృతః॥

పదాంతః చ। వ్యజ్ఞానపరః। ప్రాకృతః॥

మహివ్రథః:- ఈ సూత్రములోనికి ‘అథ న’ (14-14) అను అధికార
 సూత్రము “- థే కేషామాచార్యాదామ్” (14-25) అను అధికార సూత్రమును
 వర్తించును. కాగ కొందరి ఆచార్యుల మతముననుసరించి వ్యంజనమును
 పరమందు కల్గినట్టియు, పదాంతమందున్నట్టియు, అవికారియగు పుర్వ
 వర్ణమునకు ద్విత్యము లేదు” అని సూత్ర భావము. సూత్రమందలి “చ”
 కారము పూర్వసూత్రమునుండి “స్పర్శః” అనుదాగిని ఈ సూత్రములోనికి
 ఆనువృత్తి చేయును.

ఈ సూత్రమును వివరించుచు త్రిభాష్య రత్నకారులు ఇతనిననుసరిం
 చిన వైదికాధరణకర్తయు “పరమందున్న వ్యంజనము” “అవికారి” (ప్రాకృ
 తః) అను పదములను వివరించుటకు చాల ప్రయత్నము చేసిరి. అయితే
 వీరిరువురుకంటెను ప్రాచీనుడగు మాహిషీయుడు మాత్రము సూత్రము
 యథా తథముగనే వివరించెను. ఆ వివరణమే యుక్తమైనదని “విట్నీ”
 వండితుడు కూడ అభిప్రాయపడెను. ఇకనివుడు త్రిభాష్య రత్నకారుల వివ
 రణమును చూతము.

“వ్యంజనవరః” అనగ స్పర్శవ్యతిరిక్తమగు వ్యంజనమును వరమందు కల్గిన అని అర్థము. పూర్వసూత్రమందు స్పర్శను వరమందు కల్గిన స్పర్శకు ద్విత్వము రాదని చెప్పబడెను. కనుక ఇచట మరల స్పర్శలను కూడ గ్రహించినచో పునరుక్త దోషము వచ్చును. కనుక ఈ సూత్రమందలి వ్యంజన పదము “స్పర్శవ్యతిరిక్త వ్యంజనములకే” వరిమితము.

అశంక :- ఇచట నిమిత్తియగు స్పర్శ వర్తమునకు పదాస్తమందున్న, “సాక్ష్యమగు” అను విశేషణములున్నవి కనుక నిమిత్తములు కూడ పూర్వ సూత్రమునందలి వానికంటె మరల పేరుగ నుండవచ్చును కద. కనుక నిమిత్తములుగ మొత్తము వ్యంజనములనన్నిటిని గూడ చెప్పవచ్చును గదా?

సమాధానము :- విశేషణి, ఇచట స్పర్శ వర్తములకు గ్రహించి ను గ్రహించకపోయినను విశేషణు లేదు కనుక అశంకయును విశేషార్థమున వ్యంజన పదమునకు గ్రహించుట వృధాయగును. కనుక స్పర్శవ్యతిరిక్తమగు వ్యంజనములనే వ్యంజనములు యొక్క అర్థముగ గ్రహించుట తప్పు అగును. కాగ సూత్రమందలి వ్యంజన పదము “అంతస్థాది వ్యంజనములకే” చెప్పును.

ఇక అంతస్థాది వ్యంజనములను వరముగకల్గిన అవికారియగు పదాస్త స్పర్శ అనగ కేవలము నకారము మాత్రమే యున్నది. కాగ ఈ సూత్రము అంతస్థాది వ్యంజనములను వరముగ కల్గినట్టియు అవికారి అగునట్టి పదాస్త నకారమునకే వరిమితమగును.

ఈ సూత్రము “సమాధి” అను స్థలమున కూడ వర్తించును కద. అచట (సమాధి) మకారము పదాస్త స్పర్శ అవికారి. అంతస్థాది వ్యంజనమును వరమందు కల్గియున్నది కద అని వ్రాశ్చ. నిజమే కాని ఇచట మకారమునకు ద్విత్వ నిషేధము “స సంసామితి రావరః” (13-4) అను సూత్రముచే గతార్థమగుచున్నది కనుక, మరల ఈ సూత్రమును వర్ణవర్తింప చేసినచో ఆ పూర్వ సూత్రము వ్యర్థమగును. కనుక ఇచట “సమాధి” లక్ష్యము కాదని సమాధానము. మరియు “బ్రహ్మజ్ఞాస్త్రః” “న్యక్షరశ్శిఖిః” అనునవి కూడ లక్ష్యములు కావు. ఏలయున, సూత్రమున అవికారియగు స్పర్శ అని చెప్పబడినది. అవికారి అను పద వ్యయోగముచే ఆ స్పర్శ వర్తము

నకు ఇతరత్రా వికారము హిందునదై యుండవలెనని తెలియును. కాని వదాంతమందున్న వికార వికారములు ఎట్టి పరిస్థితియందును మార్పు చెందిన స్థలములు లేవు. కనుక అవికారి అగు స్పర్శ అనినచో ఈ అక్షరములా గ్రహించబడవు. అవి ఎక్కడైనను వికారమొందినచో అప్పుడు అవికారి అని చెప్పుదుము. అసలు వికారమే చెందనివానికి అవికారి అను విశేషణము వర్తించదు. కనుక “బ్రహ్మణ్యస్తః వ్యభిరశ్మిభిః” అనునవి ఈ సూత్రము నకు లక్ష్యములు కావు. కాగ ఈ సూత్రమునకు ఉదాహరణలు :

జనాన్ యాతయతి (3-5-11)

ఓమన్ ఎతి (2-6-9)

ఏతాన్ హోమీన్ (1-5-4)

ఇప్పుడు దశసార్థక్యమును మాపుచున్నారు. వదాంతమందలి అని ఎందుకు? అట్లు చెప్పనిచో “అన్యాయై ని” అనుచోట కూడ నకారమునకు ద్విత్య నిషేధము వచ్చును. కనుక అట్టి నిషేధమును వారించుటకై (అవట ద్విత్యము రావలెను) వదాంతమని చెప్పబడినది. (అన్యాయో నకారము వదాంతమందు లేదు కనుక ద్విత్యము 14-1 సూత్రముచే నిర్ధించును.)

అస్తస్థాది వ్యంజన పరమనుటచే “జాన్ కల్పయతి, ఇమాన్ భద్రాన్” అను స్థలములలో వదాంత నకారమునకు ద్విత్యము వారించబడెను. ఇక ప్రాకృతముగు (అవికారి) అని చెప్పబడె “జాన్ రక్షర్షం (1-2-7); వైష్ణవాన్ రక్షోహణః” (1-3-2) అను స్థలములలో వదాంత నకారమునకు ద్విత్య నిషేధము వారించబడెను. ఇవట సందేహము, వైష్ణవములలోని వదాంత నకారము ప్రాకృతము కాదని (అవికారి కాదని అనగ వికారము చెందనిదని) ఎట్లు చెప్పగలము.

ఈ సందేహమును తీర్పుటకు త్రిభాష్య రత్నకారులు రెండు కారికల నుట్పరికించిరి.

- 1 రేఫపూర్వో నకరో యః వదాంతో యత్ర దృశ్యతే।
విశేషం తత్రా జానియాత్ ద్విత్యమిత్యభిధీయతే।
- 2 రేఫాద్భవంతాత్ పూర్వశ్చ టవర్గావృ పరశ్చ వః।
టవర్గ స్థాన ఇత్యామరతత్ స్థానోఽన్య ఉచ్యతే।

వీని సారాశ మేమనగ వదా న్తమందలి నకారముకంటె రేఫగాని ఋకారము గాని పరమందున్నచో ఆ నకారమునకు ద్విత్వము వచ్చును లేదా అది టవర్గ స్థానీయముగ నుచ్చరించబడును. అని శిక్షా గ్రంథములలో చెప్పబడినది. కనుక “తాస్ రిక్షడ్వం” ఇత్యాది స్థలములలోని పదాంత నకారము ఉచ్చారణయందు స్థా వికారమునొందెను. కనుక అట్టి నకారమును వారించుటకై సూత్రమున “ప్రపాత్వతః” అని చెప్పబడెను. ఈ విధముగ త్రిభాష్య రత్న కారులీ సూత్రమును వ్యాఖ్యానించిరి.

ఇక వైదికభరణ కర్త గూడ ఇదే విధము ననుసరించెనని చెప్ప వచ్చును. అయితే అతను ఈ సూత్రము కేవలము నకారమునకే గాక పదాంతమందలి జారణకార, నకారములకు వర్తించునని చెప్పెను. “అర్వాదో యక్షః, ప్రత్విజ్ హోతారః, వృషడ్వితీ మన్వాహ, ఆదిత్యాస్ యాదిహ మహి, అష్మస్ రాష్ట్రే, యస్మనాయుః” ఇత్యాదుల నుదాహరణలుగ చూపెను. ఇతను కూడ శిక్షా గ్రంథములనుండి తన వివరణమున కనుకూల మగు కారికలు నుదహరించెను.

- 1 నకరాంతం వదం పూర్వమన్తస్థాసు మాసు చ।
నకరాంత స్థయో ర్మధ్యే త త్త వర్తయపంయుతమ్॥
- 2 నకరాంతం వదం పూర్వం వకాన్వివరే యది।
విశేషం త త్త విజానీ యా ద్విత్వమిత్యభి ధీయతే॥
- 3 సంయుక్తౌ నవకారౌ చేద్వికారః పరతో యది।
సంయుక్తత్వం తు జానీయాన్న్విధియావ్యక్తిరీష్యతే॥

ఇచట మూడవ కారికకు “అస్మా న్స్పృశతు, వాణిన్స్పృహ” అను వి లక్ష్యములు.

త్రిభాష్య రత్నకారులు తమ వ్యాఖ్యానములో “మాహిషేయుడు కూడ పదాంత నకారమునకే ఈ సూత్రము వర్తించునను భావముతో వివరించెను.” అని చెప్పిరి. కాని ఆ ధోరణి ఆ వ్యాఖ్యానములో కానరాదు. ఇచట మాహి షే రు వ్యాఖ్య ఇట్లున్నది.— “ఏకేహిమాచార్యాణాం పదాంతశ్చ వ్యజ్ఞనవరః అవికారి ద్విత్వం నావద్యతే। వ్యజ్ఞనవర ఇతి కిం? ఉర్గస్సమురై వాస్మై (5-4-9) ప్రపాకృత ఇతి కిం? వాగ్మై దేవేభ్యః (1-4); యద్విహోకా ధ్వర్యః (1-2-9)॥”

పై వ్యాఖ్యలో త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పిన రీతి కనిపించదు.

విమర్శ :- ఈ ముప్పవరి వ్యాఖ్యలలో మాహిషీయ వ్యాఖ్య సరళముగను, యుక్తముగనున్నది. అధై కేషామాచార్యాదాం అను సూత్రముచే (25) క్రింద చెప్పిన మూడు సూత్రములు (26, 27, 28) భిన్న మతములకు చెందినవి. కనుక ఇతని మతమున చెప్పిన సూత్రములో చెప్పిన పదములకు, ఇంకొక మతములో చెప్పిన సూత్రములోని పదములకు పునరుక్తి దోషము నాపాదించజాలవు. ఏ సూత్రము (అభిప్రాయము) నకాసూత్రము స్వతంత్రములే కాని, ఒకదానికొకటి అనుగతములు కావు. కనుక ప్రస్తుత సూత్రములోని “వ్యంజన పరః” అను పదము వ్యంజన సామాన్యమంతటికి వర్తించునే కాని, కేవలము స్పర్శ భిన్నములగు అంతస్థాది వ్యంజనములకు మాత్రమే వర్తించునని చెప్పుకోవక్కాలదు. అయితే త్రిభాష్య రత్నకారులు పై దిశాభరణ కర్తయు “వ్యంజన పరః” అనగ స్పర్శభిన్న అంతస్థాది వ్యంజనములు” అని చెప్పుచు దానిని సాధించుటకై మిక్కిలి శ్రమించిరి. ఇంతటి అకాండ భావము చేయవలయు లేదు. కనుకనే మాహిషీయులు సరళముగ “ఎకేశామాచార్యాదాం” అని స్పష్టముగా చెప్పుటచే సోమయార్య. గార్గ్య గోరాలయజ్ఞాల వితండ వాదపమనపసరమని ఋజువగుచున్నది. [28]

కంఠిలో ఈ అధ్యాయ విషయములగు ద్విత్వవిధి ప్రతిషేధములు ముగిసినవి. “అధై కేషామాచార్యాదామ్” అను అధికార సూత్రముల పరిధి పూర్తియైనది. ఇక నీ యధ్యాయమందలి ఈ క్రింది సూత్రములందు పర్లములలో విశిష్టములైన అచ్చుల వ్యత్యాసమును పివరించుచున్నారు.

సూత్రము 29 ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః స్వరితమ్॥

త్రిభాష్య :- ప్రాతిహత, పాదవృత్త, తైరోవ్యంజన విషయమేకత్వం ఉదాత్తాత్పరః అనుదాత్తః స్వరితమాద్యతే. యథా — స ఇథా.... అథా.... ప్రేత... తయా... పర్ల విభాగావస్థాయాం అనుదాత్తత్వే సత్వేవ పునస్తత్సంహితాయామేవ తల్లక్షణ స్వరితత్వం ప్రకగమిశ్యాద విశ్లేయమ్॥

ఉదాత్తాత్, పరః, అనుదాత్తః, స్వరితమ్॥

మట్టివ్రథ :- ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములను స్వరములు అచ్చులయొక్క

లక్షణము. కనుకనే అచ్చులకు స్వరములని కూడ పేరు. “ఉదాత్తమగు అచ్చుకంటె అనుదాత్తము వరముగనున్నచో, ఆ అనుదాత్తము స్వరితముగ మారును”- అని సూత్రార్థము. అందు స్వరితము ప్రధానముగ స్వతంత్ర స్వరితము, సంధిజము అని రెండు రకములు. వద నిర్మాణమందు కాని, వాక్య నిర్మాణమందు కాని ఒకదాని ప్రక్కన, ఒకటిగ నుండు ఉదాత్త అనుదాత్తములగు స్వరములందు కలుగు మార్పుల ఫలితముగ వచ్చిన స్వరితము సంధిజమనబడును. అట్టి స్వరితములతో ఈ సూత్రము ప్రస్తుతము పాదవృత్త, ప్రాతిహత, త్రిరే వ్యంజనములను స్వరితములకు సంబంధించి నది. ఉదాహరణలు :-

స ఇధానః (4-4-4) అదా. ఓత్ (1-2-1) ప్రాశగమ్యక్తమ్ (4-4-2); తయాదేవత్యా (4-2-3) వ్యృసి (1-2-5)

కాగ ఉదాత్తమగు అచ్చుకంటె అనుదాత్తమగు అచ్చు అనునది స ఇధానః ప్రాశగమ్య అనువానిలో సరిపోవును. మిగిలిన పదములు చెప్పబోవు సూత్రమునకుదాహరణలు. [29]

సూత్రము 30 వ్యజ్ఞానాన్తర్హితోఽపి॥

క్రిశ్నాఖ్య :- వ్యంజనాన్తర్హితోఽప్యదాత్తా త్పరోఽనుదాత్తః స్వరితమాసద్యతే॥ యథా— తద....! యస్త్యా....! ఇత్యాది॥ అన్తర్హితో వ్యవహితో శత్యర్థః॥

వ్యజ్ఞానాన్తర్హితః॥ అపి॥

మణివ్రణ :- పూర్వ సూత్రమందు ఉదాత్తమగు అచ్చుకంటె అనుదాత్తమగు అచ్చు వరమగుచో అని చెప్పితిమి. అయితే ఇప్పుడీ సూత్రము అట్టి అచ్చులు ఒకటి లేక అధికమగు హల్లులను మధ్యమందు కల్గియున్నను, ఉదాత్తముకంటె వరమగు అనుదాత్తము స్వరితముగ మారును అని వివరించుచున్నది. ఇందుకు ఉదాహరణలు! తదగ్నే అస్పదా... (3-3-8) యస్త్యా హృదా.... (1-4-45)

కాగ పై రెండు సూత్రములవలన, ఉదాత్తానుదాత్తములగు అచ్చులు అవ్యవధానముగ వరమైనను హల్లును వ్యవధానముగ కల్గినను, ఆ అనుదాత్తము స్వరితముగ మారునని తేలినది. [30]

౫ ౩౬

సూత్రము 31 నోదాత్త స్వరితవరః॥

త్రిభాష్య :- ఉదాత్తవరః స్వరిత వరోవా ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః స్వరితం నావద్యతే। యథా— స ఇమం— తస్మాత్... కిరిదా... తస్యై... ఉదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ ఉదాత్త స్వరితో తావరో యస్మాత్ సః తథోక్తః॥

స, ఉదాత్త స్వరితవరః॥

మణివ్రథ :- పూర్వసూత్రములందు అనుదాత్తము స్వరితముగ మారుటకు నియమము చెప్పబడినది. అనగ ఉదాత్తముకంటె సవ్యవదానముగనో, అవ్యవదానముగనో పరమగు అనుదాత్తము స్వరితమగును. ఇది సామాన్య సూత్రము. అయితే ఈ అనుదాత్తము స్వరితముగ మార్చునొందకుండుటకు నియమములను ఈ సూత్రమున చెప్పుచున్నారు.

“ఉదాత్తము కంటె పరమగు అనుదాత్తమునకు పరమందు మరల ఉదాత్తముగాని, స్వరితముకాని యున్నచో అ అనుదాత్తము అనుదాత్తము గనె ఉండును. స్వరితముగ మార్చు చెందదు.”— అని సూత్ర భావము.

ఉదాహరణ :- స ఇమం లోకమ్ (1-5-9]
తస్మాత్ అద్యాః (7-1-1]
కిరిదామవ్య మానః (1-4-46)
తస్యై వృద్ధమ్ (8-5-6) [31]

సూత్రము 32 నాగ్నివేశ్యాయనస్య॥

త్రిభాష్య :- పూర్వ సూత్రస్య వృత్తివ్రసవార్థోఽయం నకారః। ఉదాత్తాత్పరోఽనుదాత్తః అగ్నివేశ్యాయనస్య మతే ఉదాత్తవరః స్వరితవరో వా స్వరితం నావద్యత ఇతి వ పూర్వోక్తాన్యేవోదాహరణాని॥

స, అగ్నివేశ్యాయనస్య॥

మణివ్రథ :- ఈ సూత్రము పైన చెప్పిన 31-వ సూత్రమున కనవాదము కాగ, అగ్నివేశ్యాయనాదార్యుల మతమందు “ఉదాత్తము కంటె పరమగు

అనుదాత్రము తర్వాత ఉదాత్రము కాని, స్వరితము కాని పున్నను, అ అనుదాత్రము స్వరితముగ మార్పు చెందును— అని సూత్ర భావము. అనగ ఈ ఆచార్యులవారు పై సూత్రము సంగీకరించ లేదన్నమాట. [32]

సూత్రము 33 సర్వోనేత్యేకే సర్వోనేత్యేకే॥

త్రితాష్య :- నకేవలముదాత్రాత్పరః కింతు సర్వవివ సప్తవిధ స్వరికోనాస్తీత్యేకే శాఖినోమన్యస్తే। తథాహ — వాజసనేయ బ్రాహ్మణే ద్వావేవ స్వరా పుదాత్రశ్చానుదాత్రశ్చ। నేదం సూత్రద్వయమిష్టమ్॥

సర్వః న, ఇతి, ఏకే॥ (సర్వోనేత్యేకే)॥

మణివ్రథ :- ఈ సూత్రముతో ఈ అధ్యాయము పూర్తియగును. ఈ సూత్రమందు స్వర విషయకముగు మరియొక మతాంతరాభిప్రాయము చెప్పబడుచున్నది.

సర్వః-సర్వవిధ స్వరితము; నలేదు అని ఏకే-కొందరనుచున్నారు. అనగ కొందరి మతమందు స్వరములు రెండేయున్నవి. ఆవియే ఉదాత్రానుదాత్రములు. స్వరితమును మూడవరకము లేనే లేదు. ఈ విషయము వాజసనేయ బ్రాహ్మణమందు స్పష్టము చేయబడినది. అనగ తైత్తిరీయ శాఖకు సంబంధించి ఉదాత్రానుదాత్ర స్వరితములు మూడును కలవు. ఇంకను స్వరితమందలి ప్రాతిహత, పాదవృత్త తైరోవ్యంజరాది ప్రభేదములు కూడ అంగీకరింపబడెను. కాని ఈ క్షయజుర్వేదీయులగు కొన్ని శాఖాంతరములలో రెండు స్వరములు మాత్రమే అంగీకరింపబడెను. అ విషయము నివట ప్రాసంగికముగ చెప్పబడినది.

సూత్రమందలి ద్విరుక్తి అధ్యాయ వరిసమాప్తిని సూచించును. [33]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాశికాఖ్యకు
త్రితాష్య రత్నానుసారము వేదులోవనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణివ్రథ”
అను ఆంధ్ర వివరణమున వదునాల్గవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

అనునాసికానుస్వార విధులు.

సూత్రములు-9. ౧౫

సూత్రము 1 నకారస్య రేఫోష్మయకార భావలుప్తే చ
మలోపాచ్చ పూర్వస్వరోఽనునాసికః॥

త్రిభాష్య:- నకారస్య రేఫభావా దూష్మభావాద్యకార భావాచ్చకారా కృష్ట
యకారే లుప్తే సతి మలోపాచ్చ పూర్వస్వరోఽనునాసికో భవతి। సానునాసికో
భవతీత్యర్థః। యథా రేఫ భావాత్— అగ్నిః ....। యథా ఉష్మభావాత్—
కర్ణః ....। త్రిః ....। యకార భావాద్యకారే లుప్తే యథా— మహాః ....।
మకారలోపాద్యదా— ప్రత్యు....। సుః ....। ఇత్యాదిః। మకారస్య లోపా
మలోపః తస్మాత్॥

నకారస్య రేఫోష్మ యకారభావాత్, లుప్తే,
చ, మలోపాత్, చ, పూర్వస్వరః, అనునాసికః॥

మట్టిప్రథ:- ఈ అధ్యాయమందు అనునాసిక విధి, అనుస్వార విధులను
వివరించుచున్నాడు.

పదాంత నకారము కొన్ని స్థలములందు రేఫగను (సూ. 9-20) కొన్ని
చోట్ల ఉష్మ పర్థముగను (సూ. 5-20) వేరొకచోట యకారముగను (సూ.
6-14) మారును. మరియు పదాంత యకారము లోపించును. కనుక పదాంత
నకారము ఈ విధమగు మార్పులను పొందునపుడు, ఆ నకారమునకు పూర్వ
మందున్న స్వరమునకు (అచ్చునకు) అనునాసిక్యము వచ్చును. అనగ ఆ
అచ్చును ముక్కుద్వార (సానునాసికముగ) వలుకవలెనని భావము. అట్లే
కొన్ని స్థలములందు పదాంత మకారము కూడ లోపించును (సూ. 12-1).
అట్లు లోపించగ పూర్వమందున్న స్వరమునకు సానునాసిక్యము సిద్ధించును.
ఈ మార్పులకు సంబంధించిన సూత్రములు పూర్వాధ్యాయములందు చెప్ప
బడినవి.

అకినిపుడు పదాహరణలు:- పదాంత నకారము

1 రేఫగ మారుట— అగ్నిన్ అప్పుషదః—అగ్నిః రప్పుషదః (5-2-2)
శతూగ్న్ అవవ.... శతూః రవవవ్యయంతః (4-6-8)

2 ఈష్టగ మారుట— కర్తాన్ చ అకర్తాన్ చ— కర్తా : శ్చాకర్తా : శ్చ
(1-8-9) తీర్థీన్ ఋచాన్— తీ : స్తుచాన్....
(2-5-10).

3 యకారముగ మారుట] మహాన్ ఇంద్రః— మహాయే ఇంద్రః
అయకారము లోపించుట] మహా : ఇన్ద్రః.... (1-4-20)
న్యమిత్రాన్ ఓషతా ... న్యమిత్రా : ఓషతా (1-2-14)

4 పదాస్త్ర మకారలోపము— ప్రత్యుష్టమ్ రక్షః— ప్రత్యుష్ట : రక్షః (1-1-2)

ఈ విధముగ వికారలోపము నొందిన నకార మకారములకంటె పూర్వ మందున్న స్వరమునకు అను నాసిక్యము వచ్చును. సూత్రమున మలోప మనగ మకారముయొక్క లోపము అని అర్థము.

సూత్రము 2 నై కేషామ్॥

త్రిభాష్య:- ఏకేషాం మతే పూర్వసూత్రోక్తేషు శానునాసిక్యం భవతి।
ఉక్తాన్యేషోదాహరణాని। ఇదమేదేష్టం, నతు పూర్వమ్॥

స। ఏకేషామ్॥

మట్టివ్రథ:- ఈ సూత్రమందు పూర్వసూత్రమందు చెప్పిన విషయములు తిరస్కరించబడుచున్నవి. “పదాస్త్ర నకారమునకు రేఖోష్ఠి యకార భావ లోపములు, మకారలోపము వచ్చును. కాని తత్పూర్వమందున్న అచ్చునకు అనునాసిక్యము మాత్రము రాదు”.

ఇది కొంతమంది అచార్యుల మతము. తైత్తిరీయ శాఖయును ఈ భావమునే అంగీకరించును. పూర్వసూత్రమంగీకారము కాదు.

అయితే అనునాసిక్యమునంగీకరించకపోయివచో మరి ఆ పూర్వ స్వర మున కేమియగును:- అను ప్రశ్నకు సమాధానము ఈ శ్రింద సూత్రమున చెప్పుచున్నారు.

సూత్రము 3 తత స్త్వను స్వారః॥

త్రిభాష్య:- తత ఇతి సర్వనామ్నా పరామృష్టాత్ పూర్వ స్వరాత్ పరోఽను స్వారాగమో భవతి। యథా— సత్రీ : రేకదకా : ఇహ॥ పరామృష్ట

స్వరస్య అనునాసిక గుణం తు-శబ్దో నివర్తయతి॥ తస్మాదనునాసిక ప్రతిషేధ
పక్ష వివాయమనుస్వారాగమః స్యాత్॥

తతః॥ తు॥ అనుస్వారః॥

మణివృథ :- ఈ సూత్రముందు తైత్తిరీయశాఖ యంగీకరించిన సిద్ధాంత
మును చెప్పుచున్నారు.

తతః-దానికంటె అనగ పూర్వ సూత్రముందు చెప్పిన స్వరముకంటె,
అనుస్వారః=అనుస్వారమాగమముగ వచ్చును. సూత్రముందలి “తు” శబ్దము
స్వరమునకనునాసిక్యము ను నిషేధించును. కాగ వదాంత సకారము మార్పు
చెందగ, ఆ వదాంత యకారము, వదాంతసకారములు లోపించగ, తత్పూర్వ
మందుండు స్వరముకంటె అనుస్వారమాగమముగ వచ్చును”- అని సూత్రా
ర్థము. ఈ అనుస్వారాగమము, పూర్వ స్వరమునకు అనునాసిక్యమును అం
గీకరించలి పక్షముననే సిద్ధించును. కాగ అనునాసిక్యానుస్వారములు ఏక
కారమందు సిద్ధించవు. ఇక అదాహరణలు పూర్వమందు చెప్పినవానినే
గ్రహించవచ్చును.

వసవృత్తి : రను (4-2-8); ఖల్లా శ్చ కృష్ణా శ్చ (2-3-1)

శత తద్దా : స్త్రు హస్తి (1-5-7) న్యమిత్రా : ఓషతాత్

(1.2-14) [3]

సూత్రము 4 సాదిషు చై “పద ఉష్మపరః॥

త్రిటాష్య :- అగమ్యాదేశకః చకారః॥ సాదిష్వికపదే అఖండపదే ఉష్మ
పరో2ను స్వారాగమో భవతి॥ యథా శ్రో : సామోద ఇవ॥ సాదిష్వితి కిం
తాసాం త్రిటి చ॥ ఏకపద ఇతి కిం॥ తం మా సంస్పృశ॥ అఖండ విశేషజేన
కిం॥ త్రిషాహస్రోవై॥ ఉష్మపర ఇతి కిం॥ మాయా మాయినామ్॥

సాదిషు॥ చ॥ ఏకపదే॥ ఉష్మపరః॥

మణివృథ :- సాదులనగ స్ర, శో, హ, పా, శ — అను ఈ ఐదు వర్ణ
ములు. సూత్రముందలి చకారము అనుస్వారమాగమమును అన్వాదేశము
చేయును. కాగ “ఏకపదమందు (అఖండ పదమందు) సామరికంటె ఉష్మ

వర్ణము పరముగనున్నచో, అసాది వర్ణముకంటె పరముగ అనుస్వారము అగమముగ వచ్చును — అని సూత్రార్థము.

ఈ సాధుల గురించి 16-వ అధ్యాయమున కొన్ని విశేషములు చెప్పబడినవి. ఈ ప్రస్తుత సూత్రము స్రాదులకు సంబంధించినంత వరకు నామాన్య సూత్రముని భావించవచ్చును.

స్రాదులు ఐదక్షరములున్నను, ఊష్మలు నాలుగున్నను, ఉదాహరణ మాత్రము “కో”కు ఒక్కదానికే, అదీయును, సకారము పరమవగ అనుస్వారాగమము చూపెను. ఉదా: కో సామోద ఇవ.... (3-1-11-5).

మాహిషేయ, వైదికాభరణ కర్తలు కూడ ఈ ఒక్క ఉదాహరణను మాత్రమే చూపిరి.

“ఇక “సాదులకు” అని ఎందుకు? ఈ నియమము లేనిచో “తాసాం త్రిణి” అనుచోట తాకంటె అనుస్వారము వచ్చును అట్టివానిని వారించుటకై సాధులకని నియమము చేసెను. ఏకవదె అని ఎందుకు? ఈ అనుస్వారాగమము సాధి, ఊష్మ వర్ణములు ఏకపదమందున్నపుడే వచ్చును. ఈ నియమము లేనిచో “తం మా సం ప్పుజ” అనుచోట “ం” క్వాత అనుస్వారము రావలసియుండును. సం, స్పృశ ఇవి రెండు బిన్న పదములు. అఖండ పదము అను విశేషణము వలన ప్రయోజనమేమి? “త్రిషాహస్రో వై” అను స్థలమున అనుస్వారాగమము వారంపబడినది. ఊష్మపరమని ఎందుకు? అట్టి నియమము లేనిచో “మాయా మాయరాల” అను స్థలములందు కూడ అనుస్వారాగమము వచ్చును.

[అయితే ఈ ప్రశ్న సమాధానములు సంత్వప్తికరముగ లేవు. తాసాం.... ఇది మాత్రము యుక్తముగ నున్నది. మిగిలినవానిలో స్రాదులు లేవు. మరి ఈ ప్రశ్నలకా సమాధానములు ఎట్లు సరిపడునో ఋజువుగ బోధపడలేదు.] [4]

సూత్రము 5 నాస్తవికారాత్పూర్వః॥

త్రిభాష్య:- న ఖలు పదాస్తవికారాత్పూర్వస్మిన్నను స్వారాగమో భవతి యథా— ఏహస్మై అస్తు: హివుజగ (16-17) ఇతి ప్రాప్తిః అస్తవికారావితి కిం? మా హిం....॥ అస్తస్య వికారః అస్తవికారః తస్మాద్ అస్తవికారాత్॥

స, అస్తవికారాత్, పూర్వః॥

మఠివృథ :- మనము ప్రస్తుతము అనుస్వారాగమము గురించి పరిశీలిస్తున్నాము. “వదాస్త వర్ణము ఏ కారణము చేసినను మార్పు చెందినంత సూత్రమున, ఆ వర్ణమునాధారము చేసికొని తత్పూర్వమందున్న స్వరమునకు అనుస్వారమాగమముగ రాదు” అని ఈ సూత్రము హెచ్చరించుచున్నది. ఉదా : బహిస్తే అస్తు॥ ఇచట “బహిః తే” అని ఉండగ అంత్యవర్ణమగు విసర్గ సకారముగ (సూ. 9-2) మారెను. కాగ “బహిస్ తే” అని యుండగ తర్వాత అధ్యాయమున చెప్పిన హివుజగ.... (సూ. 16-13) సూత్రముచే సకారమునకు పూర్వమందు అనుస్వారాగమము రావలెను. కాని ఈ సకారము వికారము చెందిన అంత్యవర్ణము కనుక, ఈ ప్రస్తుత సూత్రముచే ఆ అనుస్వారము వారింపబడెను.

“అస్తవికారస్య” అని చెప్పుటచే మాహి : సీర్ద్విపాదం అను స్థలములో హి తర్వాతనున్న సకారమునకు పూర్వమందు అనుస్వార వచ్చినది. ఇచట సకారము వికారము చెందిన అంత్యరూపము కాదు. [5]

సూత్రము 6 ఆప్రగ్రహాః సమానాక్షరాణ్యనునాసికాన్యకేషామ్॥

తీర్థావ్య :- యాని సమానాక్షరాణి అప్రగ్రహ సంజ్ఞాని తాని ఏకేషాం మతే భవన్త్యను నాసికాని, యథా— కులాయిని వసుషతీ (4-3-4)॥ అప్రగ్రహ ఇతి కిం? అమీ ఇతి, తనూ ఇతి, సమానాక్షరాణీతి కిం? సో ఏ వై సై తస్య, ప్రగ్రహక్షర శబ్దయోర్నియత లింగతయా పరస్పరాన్వయో ఘటతే॥ వ ప్రగ్రహాః అప్రగ్రహాః॥

అప్రగ్రహాః, సమానాక్షరాణి, అనునాసికాని, ఏకేషామ్॥

మఠివృథ :- ఈ సూత్రమందు మతాంతరముగ “అనునాసిక” గురించి చెప్పబడుచున్నది.

కొందరాచార్యుల మతముననుసరించి, ప్రగ్రహ కావటువంటి పదముల యొక్క అంత్యములకు అ అ అ, ఇ ఈ ఉ, ఓ ఊ ఊ, వ వర్ణములకు

అనునాసిక్యము వచ్చును. పృగ్రహ సంజ్ఞ లేనివి అప్రగ్రహాలు. సమానాక్షరములనగ అ అ-సి, ఇ ఈ-సి, ఉ ఉ-సి (సూ. 1-2).

అప్రగ్రహాలకని నియమము చేయుటచే అమీ ఇతి, తనూ ఇతి, అను స్థలములలోని ఈ, ఉ అటు అనునాసిక్యము వారింపబడెను. “సమానాక్షరములకే” అని నియమము చేయుటచే “సో ఏవై పై తస్య” (2-2-3) అను స్థలములలో ఓకార ఐకారములకు అనునాసిక్యము వారింపబడెను. [1]

సూత్రము 7. పదం చ ప్లతః శాఖాయన క్షామాయనయోః॥

ప్రాశికాఖ్య :- యత్కుత వచ్చద, తచ్చపదకాలే శాఖాయన, క్షామాయనయోర్మతే అనునాసికం భవతి యథా — త్వ-సి ఇత్యబ్రవీత్. అస్తు హి-సి ఇత్యబ్రూతామ్. పదమితి కిం సంహితాయాం మాభూత్ చ శబ్ద పూర్వ సూత్రోక్త విధేయ సమచ్ఛయం తరోతి. అపరే త్యాహుః “ప్లుతైః స్వరం పదమితి అన్యన్మాభూత్. న చి న త్త్వి ఇతి॥ న వివిత్త్యా-సి ఇతి॥ నేదం సూత్రద్వయమిష్టం॥

పదమ్. చ, ప్లతమ్. శాఖాయన క్షామాయనయోః॥

మటీవ్రథ :- శాఖాయన, క్షామాయన లిరువురు యజుర్వేదమునకు చెందిన అవాంతర శాఖా ప్రవర్తకులు. ఈ సూత్రమున వీరి అభిప్రాయము చెప్పబడినది.

సంహితాపాఠమందు ప్లుతాంతమగు పదమును, పద పాఠములో చెప్పునపుడు, అ పదాంతమందున్న ప్లుతము అనునాసిక్యమును హిందును. ఉదా : త్వ-సి ఇత్యబ్రవీత్ (2-4-12). ఇది సంహితా పాఠము. పదపాఠమున త్వ-సి ఇతి అబ్రవీత్. అని ఉండును. అట్లే అస్తు హి-సి ఇత్యబ్రూతామ్ అని సంహితా పాఠము. పద పాఠమున ప్లుతాంతమగు హి-సి అనునది హి-సి అని ఉండును.

ఈ సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రము నుండి అనునాసిక్యము ననువృత్తి చేయును. ఈ సూత్రమును వివరించుటలో కొందరు వేరొక విధ

ముగ చెప్పుచున్నారు. అది ఎట్లన, “సంహితా పాఠమున వికాఙ్కమగు ప్లుతాంత వదమునకు మాత్రమే వద పాఠమున అనునానిక్యము వచ్చును”. ఈ అభిప్రాయమునే పైన చూపిన ఉదాహరణలు ధ్రువపరచుచున్నవి. అట్టి ఈ వివరణమును అంగీకరించినచో “న చివ త్తీ-శితి” (1-7-2) అనుదానిని వదపాఠములో చెప్పునపుడు చివ త్తీ-శిలోని త్తీ-శి కంటె అనునానిక్యము రాదు.

అయితే ఈ సూత్రము, వివరణము కూడ తైత్తిరీయమంత్ర, వద సంహితలకనుగుణముగ లేనందున అమోదయోగ్యములు కావు. [7]

సూత్రము 8 అకారస్తు సః హితాయామపి॥

త్రిభాష్య:- సాన్నిధ్యాదనునానిక ప్లుతౌ గృహ్యేతే! తు శబ్దః ప్రాకృతాచార్యమత నివర్తకః! అత ఏవ సంహితాయా మసంహితాయాంచ అకారః వదాంతః ప్లుతోఽనునానికో భవతి. యద్యవ్యకార ఇతి సామాన్యేనోక్తః, తథాపి “అన్యదేకోఽన్యస్య” (1-58 సూ.) ఇతి వచనా దపి శబ్దోఽనునానిక ధర్మతయా నిమిత్తినం వదాంతమేవ అకార మన్యాయాశితి! యథా— సుక్లో....! ఉవ...! యశో...! యద్వ్యా....! ఇత్యన్యస్యం శాశాయామ్! అపి శబ్దః కిమర్థః! సత్య...! అగ్నా-శి....! విచి...! కాశాయన కాణ్డమాయనయోః అయం విధిః అకార ప్లుతే సమ్యతః॥

అకారః! తు! సః హితాయామ్! అపి॥

మణివ్రత:- సూక్రమందలి తు శబ్దము వరమతమును నివర్తించును. సాన్నిధ్య బలముచే అనునానిక, ప్లుతములు ఈ సూత్రములోనికి అనువృత్తి వచ్చును. అపి శబ్దము సముచ్చయ వాచకము. కాగ, ఈ ఘాత్రముల తైత్తిరీయ శాఖీయులకు సమ్మతమని తెలియును.

“వదపాఠమందు ప్లుతమగు వదాంత అకారము సంహితాపాఠమునందు కూడ అనునానిక ధర్మమును కలిగి యుండును” — అని సూత్ర భావము. అపి శబ్ద సామర్థ్యముచే వదపాఠమందును, సంహితాపాఠమందును (ఉభయత్ర) ప్లుతమగు వదాంత వకారము అనునానిక ధర్మమును కలిగియుండు

నని గృహించవలెను. ఈ సిద్ధాంతము శాంఖ్యాయన శాండమాయనాది యితర మతములవారికి కూడ అంగీకారమే.

ఉదా : సుక్ష్మకాశి సుమంగలాశి (1-8-18) ఇది సంహిత. సు-క్ష్మకాశి - 31 సు-మంగలాశి ఇది వదపాతము. ఇట్టి ఉపమానాశి - 31 (2-8-7); యశో మహాశి - 31... (7-4-20); యద్వాశి - 31 ఈ ఉదాహరణ అన్యకాఖనుండి గ్రహించబడినది.

విట్టి పండితుడు ప్రకటించిన గ్రంథములో యద్వాశి - 31 అనునది లేదు. దీనికి బదులుగ శ్రీహాశి - 31 అని చూపబడెను.

సూత్రమందలి అపి శబ్దమెందుకు? అపి శబ్దము పదాస్తత్వమును తెలియజేయును. అట్లుకానిచో పదాస్తమందు అకారములేని “నత్యరాజాశిన్, అగ్నాశి ఇత్యాహ” మొదలగు పదములందు కూడ ఉభయత్ర అనువాసి కము వచ్చును. కనుక దానిని వారించుటకై అపి శబ్దము వాడబడెను.

అకారము అని ఎందుకు? ఈ సూత్రము పదాస్త అకారమునకే గాని ఇకార అకారములకు వర్తించదు — అను స్పష్ట ప్రతిపత్తి కొరకు అకారము చెప్పబడినది. [8]

సూత్రము 9 సర్వమేకయమం పూర్వేషాః సర్వమేకయమం పూర్వేషామ్॥

త్రితాప్యః:- సర్వం వర్ణజాతమేకయమం ఏకత్రుతీతి పూర్వేషామ్మతమ్ యమో నామ స్వరః॥ ఉదాత్తః ఇత్యర్థః॥ పూర్వేనామయాజ్ఞికా॥ తేషాం యజ్ఞ కర్మణి సర్వమేక త్రుతి భవతి॥ అన్యే మన్యంతే. పూర్వే నామకేచిద్భాషిణః, తేషాం సర్వమేక త్రుతితి॥ అథావరే కథయన్తి-సర్వమేక స్వరమనునాసికం భవతితి, సమానాక్షర మాత్రాపేక్షామధిక్షేప్తమ్॥ నేదం సూత్రమిష్టమ్॥

సర్వమ్, ఏకయమమ్, పూర్వేషామ్॥

మదివ్రథ:- ఈ సూత్రమును భిన్న ప్రాంతములవారు భిన్న రీతులలో

వివరించిరనుకొందును. తనుకనె సోమయాద్యులు మూడురకముల వివరణను చేసిరి. సూత్రమందలి “పూర్వేషాం” అను పదమునకు స్పష్టమగు అర్థమును నిశ్చయముగ చెప్పలేకపోయిరి.

సూత్రమందు ‘సర్వం’ = అన్ని స్వరములు (అచ్చులు), అనగ కేవలము సమానాక్షరములై కాక అచ్చులన్నియును, ఏకయమమ్ = ఒకే స్వరము, అనగ ఉదాత్త స్వరముతోనె చెప్పబడునని యాజ్ఞికుల యొక్క మతము. అనగ యజ్ఞయాగాది క్రియలందు స్వరభేదము, వై విధ్యము లేకుండ, అన్నిటిని ఏకత్రుతి యందే (ఉదాత్తముగనె) చెప్పవలెనని యాజ్ఞికుల అభిప్రాయము.

అయితే కొందరి “పూర్వేషాం” అను పదమునకు భిన్న శాఖీయులని వివరణమిచ్చిరి. మరికొందరు సంహితా పదపాఠముల రెండింటియుందును, స్వరములనన్నిటిని ఏకత్రుతిలో సానునాసికముగ పఠకవలెనని భావించిరి. ఈ విధముగ ఈ సూత్రమును పఠవిధముల వ్యాఖ్యానించి, చివరకు ఈ సూత్రము తైత్తిరీయశాఖ అంగీకరించదని త్రిభాష్యరత్నకారులు చెప్పిరి.

ఇతను “పూర్వేషాం” అను పదమును యాజ్ఞికులని వివరించుటలో, తత్పూర్వమందుండెడి మూడు భాష్యములువల్ల వివరించెనేమో తెలియదు కాని, అందులో ఒకటియగు మాహిషేయభాష్యమిట్లున్నది — “కానః యజ్ఞకర్మణి బ్రహ్మేశాన వ్రథృతీరాం సర్వమేకయమం భవతి. తస్మాదేకత్రుత్యైవ యజ్ఞకర్మసు మన్తా అభిధీయన్తే॥”

ఇక వైదికాభరణ కర్తయగు గార్గ్యగోపాలయజ్ఞ “పూర్వేషామ్” అను పదమును వేరొక విధముగ వివరించెను. అతని మతము ననుసరించి “పూర్వేషాం” = వైయాకరణుల యొక్క అని అర్థము చెప్పెను. అతని వ్యాఖ్యానాగమిట్లున్నది — “పూర్వే వైయాకరణాః॥ ఏకదాప్రత్యముల భూతం వ్యాకరణం కృతవన్తో హి తే॥ అథ పూర్వే విద్వాంస ఇతి విద్వదపేక్షం ప్రాథమ్యం తేషామ్॥ ప్రథమే హి వైయాకరణాః ఇతి ప్రసిద్ధేః॥ తేహి వేదా

ధ్యయనే ఏకశ్రుత్యం వికల్పయన్తి: “విభాషా చస్తసి” (పా 1-2-35) అతి-
న తు పూర్వశబ్దేన యాజ్ఞికా ఉచ్యతే:

ఈ యాజ్ఞికులకు “పూర్వే యాజ్ఞికాః” అను ప్రసిద్ధి లేదు గద. అంతే
కాక యజ్ఞమాగాది కర్మలందు ఉదాత్తానుదాత్తాది స్వరములన్నియు
వినిపించుచున్నవి కద. కేవలమొక్క ఉదాత్తమే చెప్పబడుట లేదు. ఈ
విధముగ గోపాలయజ్ఞ పూర్వ భాష్యకారుల మతమును త్రోసిపుచ్చెను.

ఇక సూక్రమందలి “సర్వమేకయమం పూర్వేషాం” “సర్వమేకయమం
పూర్వేషాం” అను ద్విరుక్తి ఈ అధ్యాయ సమాప్తిని సూచించును. [9]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాశాస్త్రముకు
త్రిభాష్య రత్నానుసారము వేదులోపనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మట్టిపభ”
అను అంధ్ర వివరణమున వదునైదవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

అనుస్వార విధి.

సూత్రములు-30.

పూర్వాధ్యాయమందు పదాదివర్ణములకంటె అనుస్వారాగమముగూర్చి కొంచెము చెప్పబడినది. ఇప్పుడీ అధ్యాయమందు పదమధ్యమందుండు ఈష్ట వర్ణమునకు పూర్వమందు అనుస్వారాగమ విధులను గూర్చి పూర్తిగ వివరింపబడును.

సూత్రము 1 అథ సకారపరాః॥

తిలొష్య:- అథ ఇతి ధికారః॥ ఇత శ్చ త్తరే గ్రహణవిశేషాః సకారపరాః ఇత్యేత దధిక్వకం వేదవ్యమ్. సకారః పరో యేభ్యః తే సకారపరాః॥

అథ, సకారపరాః॥

మణివర్ణ:- 'అథ' అనునది అధికార వాచకము. ఈ అధ్యాయమున చెప్పబోవు అనుస్వారము సకారమును వరమందు కల్గిన వర్ణముకంటె (తర్వాత) వచ్చును-అను భావము ఈ చెప్పబోవు సూత్రములలోనికి అన్వాదేశమగును. ఇది అధికార పద సార్థక్యత. సకారపరాః = సకారమును వరమందు కల్గిన వర్ణములు. [1]

సూత్రము 2 స్యశోహపాశ పదాదయస్వ్వరవరే॥

తిలొష్య:- స, శో, హ, పా, శ-ఇత్యేతే గ్రహణవిశేషాః పదాదయః సకారపరాః, తస్మిన్నకారే స్వ్వరవరే సత్యనుస్వారాగమం భజన్తే. యథా-వి స...॥ శో...॥ ధికారే... కిం? ఆహ...॥ హ... న...॥ ప్రాప్సేన కిం? పాజా...॥ పా...॥ దిర్ఘి... కిం? ఆహ...॥ యదా...॥ పదాదయ ఇతి కిం? అగ్ని...॥ సోమం...॥ దశా...॥ స్వ్వరవరే ఇతి కిం? తస్మా...॥ హస్త...॥ క...॥ కేచిదత్ర సూత్రే హి గ్రహణ మంగీకర్వతే. తద నువవన్నమ్. పదాదయ ఇతి నియుమాత్. "అహ... సాయై" ఇత్యత్ర అనుస్వారాభావ ప్రసంగాత్ నను "హ... సే వంమే" ఇత్యేత ద్దతోదాహరణ మితిచేత్ మైవమ్. హపుజిగా.... (సూ 16-13) ఇత్యత్ర నియుమాభావాత్. పదాదావపదాదావ హి గ్రహణస్య కార్యసిద్ధేః పునరత్ర గ్రహణం వ్యర్థమ్. స్వ్వరః పరః యస్మాదసౌ స్వ్వరవరః తస్మిన్॥

సశోహపాశ పదాదయః స్వరవరే॥

మణివ్రత:- పదాదియందున్న స, శో, హ, పా, శ — అను వర్ణములలో దేనికంటెనైనను అచ్చుతో కూడిన సకారము వరముగ నున్నచో ఆ సాగ్రిది వర్ణముకంటె అనుస్వారము అగమముగ వచ్చును — అని సూత్రార్థము.

సశోహపాశ — ఈ ఐదు అక్షరములకు సాదులు (స) అదియందుగల సముదాయము) అని పేరు. దీనిలో ఏ ఒక్కటియైనను పదాదియందుండవలెను. అట్టి సాది అక్షరముకంటె సకారము అచ్చుతో కూడి యుండవలెను. అప్పుడు ఈ సాగ్రిది వర్ణముకంటె అనుస్వారము అగమముగ వచ్చును — అని భావము. ఉదాహరణలు :-

స : విస్ర : సయే దమేహి నాధ్యయః.... (8-2-8) (స : ప)

శో : శో : సా మోద ఇవ (3-2-8) (శో : సా)

హ : హ : సత్తుచిషద్... (1-8-15) (హ : సః)

పా : పా : సుర శరావతీ.... (1-2-13) (పా : సుర)

శ : యదాసీ సత్స : సతి ... (7-4-18) (శ : సతి)

ఇకనిపుడు కొన్ని సందేహములు — సమాధానములు.

1 'శో' అని ఓకారమెందుకు? శకారమనిన చాలదా?

పదాదియందు శో అనియే యుండవలెను. లేనిచో "అశాసాన" (అశాసాన) అనుచోట కూడ "శా" తర్వాత అనుస్వారము వచ్చును. అట్టివానిని వారించుటకై సూత్రమందు స్పష్టముగ "శో" అని చెప్పిరి.

2 'హ' అని హ్రస్వ నిర్దేశమెందుకు? హకారమనిన చాలదా?

పదాదియందున్న దీర్ఘ హకారము కంటె స్వరవర సకారము వరముగ నున్నను అనుస్వారము రారాదు. ఉదా : హసీత్ (5-8-8) అను స్థలమున హ తర్వాత అనుస్వారము వారించబడినది. ఇందుకై హ్రస్వము విధింపబడినది.

3 'పా' అని ఓర్వ మెందుకు? హ్రస్వమున్ననేమి?

హ్రస్వవకారముకంటె అనుస్వారమును వారించుటకై దీర్ఘము విధింపబడినది. కనుకనే అహతం గమేవ స (7-4-18) అను స్థలమున 'వ' తర్వాత అనుస్వారము వారించబడినది.

4 సూత్రమున “వదాదయః” అని ప్రాదులకు విశేషణమొందులకు:

వదమధ్యమందుండు ప్రాదులకంటె స్వరవరసకారము వరముగనున్నను అనుస్వారమును వారించుటకై ఆ నిరుమము చెప్పబడినది. కనుకనే శిగ్ని... వాహసా (1-5-11); సోమం పిపాసేత్ (2-1-10) దహశసః (1-2-14) అను స్థలములలో వరమధ్యమందున్న ప్రాదులకంటె అనుస్వారాగమము వారించబడినది.

“స్వరవరే” అని ఎందుకు? అవగ “స్వరమును వరమందు గలిగిన” అను విశేషణము సకారమునకెందుకిని భావము. అట్టి నియమము లేనిచో.... విస్రస్యః (3-2-8); హస్తయోః (4-1-5); కవి శస్త్రాః (2-6-12) అను స్థలములలో కూడ ప్రాదులకంటె అనుస్వారము ప్రాప్తించును. కనుక అట్టి వానిని ప్రాదులకు సంబంధించినంతవరకు వారించుటకై “స్వరవరే” అని నియమము చేయబడెను.

ఇకనిపుడు ఒక వ్యర్థ వందేహమును వగిదర్శించి ఖండించుచున్నారు త్రిభాష్యకారులు. సూత్రమందు “హ”తో పాటు “హి”ని కూడ అంగీకరించవలెనని కొందరు భావించవచ్చు. అట్లు అంగీకరించినచో అహి సాయై (5-2-8); హి సీ వరమే (4-2-10); ఇత్యాది స్థలములలో అనుస్వారము నకు సాధుత్వము సిద్ధించును— అని వారి భావము. కాని ఇది అసంగతము. హి సీః.... అనుచోట హిపుకాగా.... (సూ 16-13) అను సూత్రముచే అనుస్వారము సిద్ధించును. మరియు అహిసాయై అను స్థలమున కూడ ఆ సూత్రముచేతనే కార్యము సిద్ధించుచుండగ, మరల “హి” అని ప్రాదులలో ప్రత్యేకముగ గ్రహించుట వ్యర్థము. అవ్యకారాది (1-5-2) అను సూత్రముచేగూడ అగును. కాని హిపుకా... సూత్రము వదాది వరమధ్యమయందుండు హి, ప్త... మొదలగువానికి వర్తించును. కనుక ఇట్టి వందేహమున కవలు స్థానమే లేదు. [2]

సూత్రము 3 వికృతీ 2పి॥

త్రిభాష్యః:- అపిశబ్దః స్వరాన్వాదేశకః॥ సకారాత్పరే తస్మిన్ స్వరే వికృత మాపన్నే 2పి వ్యంజనకామునగతీ 2పి స్యాదనుస్వార విధిః॥ యథా— అప హి స్యగ్నే॥

విస్తే! అపి॥

మణివ్రథ:- సూత్రమందలి అపి శబ్దము పూర్వ సూత్రమునుండి స్వరవరే అనుదానిని అన్వాదేశము చేయును. స్వరము వికారము చెందినను అనుస్వారము వచ్చును. అంగ పూర్వ సూత్రమందు స్వరపరమగు పకారము చెప్పబడినది కద. అయితే ఇప్పుడు ఆ పకారముకంటె పరమమగు స్వరము సంధివశమున వేరగు హల్లార్థముగ మారి, తర్వాత అచ్చు యున్నను పూర్వ సూత్రమందలి కార్యము సిద్ధించును — అని సూత్రభావము.

అదా: అపహ: స్వగ్నే (4-7-13)॥ అప హ: సి అగ్నే॥ అయితే సంహితా మొత్తమునందు ఈ మొక్క స్థలమే ఈ సూత్రమునకు లక్ష్యమగు చున్నదని “విద్యు” వంటికును చెప్పెను.

ఇచట మాహిషేయ వ్యాఖ్య: వికారమాన్వేషి స్వరో అనుస్వారాగమో భవతి. యథా — రక్ష స్వరహ స్వగ్నే

వైదికాశ్రయ వ్యాఖ్య: నిమిత్తపాతాత్ వరే స్వరే సంహితావశాన్ని కృతేషి సాదీనా భవత్య నును సన్వారాగమః॥ అపహ: స్వగ్నే॥

దీనిని బట్టి అలోచించగ ఈ సూత్రము సామలలోని “హ” కు మాత్రమే వర్తించుననిపించినది. [3]

సూత్రము 4 రాపూర్వశ్చ॥

ప్రతిభాష్య:- చ శబ్దః స్రాదిమ శకారమన్వాదిశతి॥ ఏకదర్థమేవ స్వరవ్యత్యయేషి శకారగ్రహణం శత్యాగ్నే కృమి॥ రాశత్యేవం పూర్వః శకారః పకారవరోఅనుస్వారాగమం భవతే॥ యథా — నారాశ: సీభ:॥ అపదాచ్యర్థోయమారంభః॥

రాపూర్వశ్చ: చ॥

మణివ్రథ:- ఈ సూత్రము స్రాదులలో చివరదియగు “శ”-కు మాత్రమే వర్తించును. సూత్రమందలి పకారము “శ”ను మాత్రమే ఈ సూత్రము లోనికి అనువృత్తి చేయును. మరియు రెండవ సూత్రము. (16-2) వదాదియందు స్రాదులున్ననే వర్తించును. కాని ఈ సూత్రము “శ” కు సంబంధించి వదాది నియమమునకు అవవాదము. కాగ—

స్మారకములో నొకటియగు “శ” పదమధ్యమందున్నను, దానికి పూర్వమందు “రా” యుండి, పరమందు స్వరపరమగు సకారమున్నచో, ఆ “శ” కంటె అనుస్వారము అగమముగ వచ్చును — అని సూత్రార్థము.

ఉదా : నారాశః సీభ్యః (7-5-11). నారాశః సః (5-7-2).

“రా” పూర్వమందుండవలెనని నిర్ణేకము చేయుటచే, విశస్య (5-7-2) అను స్థలమున “శ”-కు అనుస్వారము వారించబడెను. [4]

సూత్రము 5 శః స్తానన్తోదాత్తే॥

తిథావ్యః:- శః స్తా ఇత్యే తస్మిన్ గ్రహణే అనన్తోదాత్తే సకారపరే భవత్యను స్వారాగమః॥ ఉత శః స్తా సువివ్రః॥ అనన్తోదాత్త ఇతికిం: “అశ్యస్యా విశస్తా” న్యకోహ.... (16-2) ఇతిప్రాప్తే సత్యాం సకారవ్య స్వర పరత్వాఽభావేఽపి నాయం విధిః నిషిధ్యతామితి గ్రహణమ్॥ అన్తే ఉదాత్త్యుస్యతత్ అన్తోదాత్తమ్॥ న అన్తోదాత్తం అనన్తోదాత్తం, తస్మిన్॥

శః స్తా॥ అనన్తోదాత్తే॥

మణిప్రభ:- ఉత శః స్తా సువివ్రః (4-6-9) అను ఈ ఒకే యొక స్థలమందు శ కంటె పరముగ వచ్చివ అనుస్వారమునకు సాధుత్వము చెప్పుటకై ఈ సూత్రము చెప్పబడినది. ఇవట శ అద్యుదాత్తము. కనుకనే “అంతోదాత్తము కానటువంటి శః స్తాలోని శ కంటె పరముగ అనుస్వారము అగమముగ వచ్చునని-సూత్రభావము. ఇవట సకారము పరముగనున్న చాలును. స్వరపరమగు సకారమక్కరలేదు. బోని వికృతేఽపి (16-3) అను సూత్రము ననుసరించి స్వరము మార్పు చెందెననుకొనుటకు అవకాశము లేదు. మరియు అన్తోదాత్తము కానటువంటి అని చెప్పుటచే అశ్యస్య విశస్తా (4-6-9) అను స్థలమున “విశస్తా”- లోని శ కంటె అనుస్వారాగమము వారించబడినది. ఇవట “విశస్తా” అంత్యోదాత్తము. [5]

సూత్రము 6 అశః సన్॥

తిథావ్యః:- “అశః సన్” ఇత్యస్మిన్ గ్రహణే స్వాదను స్వారాగమః॥ యథా — అభివ్యశః సన్॥ అవదాద్యర్థోయమారంభః॥

అశః సన్॥

మణివ్రథ:- ఈ సూత్రము కూడ “అశః సన్” అను ఒక్క వదమునకే వర్తించును. అశః సన్ అను వదములోని శ కంటె పరముగ “స” యున్నది కనుక శ-తర్వాత అనుస్వారాగమము వచ్చును. శః సన్ అను వదమున అనుస్వారాగమము స్రుశోహ... (16-2) సూత్రముచే సిద్ధించగ, అవ్యకారాది (1-52) సూత్రముచే “అశః సన్” అనుచోట కూడ అనుస్వారాగమము సిద్ధించుచుండగ, మరల ఈ సూత్రమెందుకని సందేహము. నిజమే కాని సూత్రము 16-2 వదాదియందలి స్పృదులకే వర్తించును. అశః సన్ అను చోట శ వదాదియేలేదు. కనుక ఈ ప్రత్యేక సూత్రము చాస్తోడెను. అశః సన్ (6-6-11) [6]

సూత్రము 7 న శసనం విశసనేన॥

త్రిభాష్య:- శసనం, విశసనేన ఇత్యేతయోర్గోహణమోరనుస్వారాగమో వ భవతి. శసనం వాఙ్యర్వా. శసో విశసనేన। శ్రసోహ (16-2 సూ.) ఇతి ప్రాప్తిః॥

న, శసనమ్, విశసనేన॥

మణివ్రథ:- శసనమ్, విశసనేన అను ఈ వదములలోని వదాదియందలి శ-కంటె పరమందు వ్యవమున్నను, అనుస్వారాగమము రాదు— అని సూత్ర భావము. ఈ సూత్రము ఈ రెండు వదములకే వర్తించును. [7]

సూత్రము 8 మా పదాదిరనుదాత్తః॥

త్రిభాష్య:- “మా”— ఇత్యయం వర్తః పదాదిరనుదాత్తః సకారవరోఽను స్వారాగమం భవతి. అత్ నియమాభావాత్ సకారవ్యవరత్వాఽభావేఽపి గమితత్వం భవత్యేవ। యథా— అహర్నః సేన, మాః స్పృశన్యాః॥ పదాదిరితి కిం: సిలిక మధ్యమావః॥ అనుదాత్త ఇతి కిం: మానం దీక్షితః॥

మా, పదాదిః, అనుదాత్తః॥

మణివ్రథ:- వదమందు అనుదాత్తమగు “మా” జదియందుండి, తర్వాత

సకారమున్నచో, మా కంటె అనుస్వారాగమముగ వచ్చును — అని సూత్రార్థము. ఇచట సకారము కంటె స్వరముండవలెనను నియమము లేదు.

ఉదా : అహర్కాః సేన (3-7-20); మాః స్పవద్యాః (4-6-5).

వదాది అని ఎందుట? అనుదాత్తమగు “మా” వదమధ్యమందు సకారమును పరమందు కల్గియున్నను, అచట అనుస్వారాగమమును వారించుటకు “వదాదియందుండెడి మా” అని నియమము చేయబడెను. ఉదా : సిలిక మధ్యమాసః (4-6-7); అనుదాత్తమని ఎందుట? ఉదాత్తమగు “మా” వదాదియందు, సకారమును పరముగ కల్గియున్నను అనుస్వారమును వారించుటకు “అనుదాత్తః” అని చెప్పబడినది. ఉదా : మాసరోదీక్షితః (5-6-7). సకారపరమని చెప్పబడె, సకారము పరముగ నున్నచో అనుస్వారాగమము రాదు. ఉదా : శరదే మాషతిలో (1-2-10) [8]

సూత్రము 9 పుమీపూర్వశ్చ నిత్యమ్॥

త్రితావ్యః:- చ శబ్దో మా ఇతి జ్ఞాపయతి. పు, మీ ఇత్యేవం పూర్వే మా ఇత్యయం వర్జః సకారవరో నిత్యమను స్వారాగమం భజతే. ఉత్పమాః .... మీమాః .... అనుదాత్తత్వ నియమనివర్తకో నిత్యశబ్దః॥

పుమీ పూర్వః, చ, నిత్యమ్॥

మణిప్రభ:- సూత్రమందలి చ శబ్దము పూర్వ సూత్రము నుండి “మా” అనుదానిని అన్వాదీకము చేయును. “నిత్యం” అని చెప్పబడె “మా” కు ఉదాత్తాది స్వర నియమము లేదని తెలియును. కాగ “మా” అనుదానికి పూర్వమందు “పు” లేక “మీ” అనునది యుండి పరమందు సకారమున్నచో ఆ “మా” తర్వాత అనుస్వారము ఆగమముగ వచ్చునని సూత్రార్థము.

ఉదా : ఉత్పమాః స స హరన్తి.... (6-5-10); పుమాః సమ్ హరన్తి మీమాః సన్తే కార్యే.... (6-2-6).

“మా” — పదాదియందుండవలెనను నియమము లేదు. [9]

సూత్రము 10 సకాయపరశ్చ॥

త్రితావ్యః:- చ-శబ్దో ‘మా’ ఇతి జ్ఞాపయతి. మా ఇత్యయం వర్జః సకాయ పరః అనుస్వారాగమం భజతే. యథా — అమాః సకాయ స్వాహా, ఇతి॥

సకాయపరః చ॥

మట్టివ్రథ :- సూత్రముందలి “చ” శబ్దము పూర్వ సూత్రమునుండి “మా” అనుదానిని అన్వాదేశము చేయును. ఇచటను “మా” వదాదియందుండ వలెనను నియమము లేదు. వదమధ్యమందుండు “మా” కంటె వచ్చు అను స్వారమునకు సాధుత్వమును చెప్పటకై ఈ సూత్రము చెప్పబడినది. కాగ “సకాయ” అనుదానిని పరమందు గల్గిన “మా” కంటె పరముగ అనుస్వార మాగమముగ వచ్చును.

ఉదా :- అమా : సకాయ స్వాహా... (7-5-1c).

అవ్యకారాదిః (సూ. 1-2) అను సూత్రముచే నిచట సాధుత్వము రాదనియు, అందుకనే ఈ సూత్రము చెప్పబడినది ప్రహ చవలెను. [10]

సూత్రము 11 నావగ్రహపూర్వః॥

త్రితాష్య :- మావదాదిరనుదాత్తః (16-8) ఇత్యస్యామమవవాదః। అవ గ్రహ పూర్వో మా ఇత్యమం వర్థో నాను స్వారాగమం భజతే। యథా— పూర్ణమాసే వై। అర్థమాసే దేవాః॥ అవగ్రహః పూర్వో యస్మాదసౌ అవగ్రహ పూర్వః॥

న అవగ్రహపూర్వః॥

మట్టివ్రథ :- ఈ సూత్రము “మావదాదిరనుదాత్తః” (16-8) అనుదానికి అవవాదయగును. అవగ్రహను పూర్వమందు కలిగిన వదాదియందులి అను దాత్తమగు “మా”- కంటె అనుస్వారము రాదు-అని సూత్రభావము. అనగ సమాసమందు రెండవ వదాదియందు అనుదాత్తమగు “మా” అనునది అది యందున్నను దానికి అనుస్వారము రాదని భావము.

ఉదా :- పూర్వమాసే.... (2-5-5)। అర్థమాసే దేవాః ... (2-5-6);
(పూర్వ—మాసే) (అర్థ—మాసే) [11]

సూత్రము 12 మాసి మాసు మాసో మాసామితి చ

త్రితాష్య :- చకారో నిషేధార్థకః। మాసి, మాసు, మాసో, మాసామ్—

ఇత్యేకేషు గృహణేషు న స్వావసను స్వారాగముః॥ ఏషామపి “మావదాచిః”... (సూ. 16-8) ఇతి ప్రాప్తిః। కేచిదత్ర “వ్రథమే మాసి వృష్టాని” ఇత్యుదాహరన్తి, తదసాధు। న వదే ద్విస్వరే నిత్యమ్ ... (సూ. 16-17) ఇత్యనేన ఏవ నిషేధ సిద్ధేః। తస్మాదన్య కాభాయాం బహుస్వరముదాహరణ మవధారణీయమ్। దశను మాసూత్తిష్ఠన్, షడ్మాసో దక్షిణేనైతి, మాసాం ప్రతిష్ఠిత్యైః।

మాసి, మాసు, మాసో, మాసామ్, ఇతి, చ॥

మణివృథ :- సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రము నుండి నిషేధ వాచకమగు “న” — అను పదమును ఇచటకన్యాదేశము చేయును. కాగ మాసి, మాసు, మాసో, మాసామ్ — అను ఈ పదములకు మాకంటె సకారము పరముగనున్నను, పదాదియందు అనుదాత్తము ఉన్నప్పటికిని, అనుస్వారాగముము రాదు — అని సూత్రార్థము.

పై పదములన్నియు “మా” — ను పదాదియందు గల్గిన అద్యనుదాత్తములు. కనుక సూ. 16-8 చే నిబట అనుస్వారాగముము ప్రాప్తించుచుండగ ఈ సూత్రముచే నిషేధము చెప్పబడినది. ఉదాహరణములు :

మాసి	వ్రథమే మాసి వృష్టాని — (7-5-3).
మాసు	దశను మాసూత్తిష్ఠన్ — (7-5-2).
మాసో	షడ్మాసో దక్షిణేనైతి — (6-5-3).
మాసామ్	మాసాం ప్రతిష్ఠిత్యైః — (7-5-2).

పై ఉదాహరణలలో, “వ్రథమే మాసి వృష్టాని” అనుదానిని త్రిశాష్య రత్నకారులంగీకరించలేదు. ఇచట “న వదే ద్విస్వరే నిత్యమ్ (సూ. 16-17) అను సూత్రముచే అనుస్వారకు నిషేధము సిద్ధించును. కనుక బహు స్వరమగు పదమును కాళాంతరములందు అన్వేషించవలెనని చెప్పిరి.

మహిషీయ వ్యాఖ్యానము — “యథా — వ్రథమే మాసి వృష్టాని (7-5-3) ఇతి కేచిదుదాహరన్తి” అని మాత్రమే యున్నది. “అంతే కాని “తదసాధు” అని స్పష్టముగ చెప్పబడలేదు. అయితే ఈ భావము “కేచిత్” అను పదప్రయోగముచే తెలియనగును.

గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ మాత్రము త్రిశాష్య రత్నకారుల వాదనను అంగీకరించలేదు.

వసేయూ

సూత్రము 13 హి పు జిగా జిఘా ఛః సినేతః సయదాతాః
సీత్కసీయా జ్యాయాద్రాఘీయా రఘీయా శ్రేయా హృసీయా
భూయాః సో జక్షివా జఘ్నువా జిగివా జీగివా తస్థివా దాశ్వా
దీదివా పపివా పీపివా విద్వా వివిశివా శుశ్రువా సస్పవా॥

త్రితావ్యక్తః— జి, పు, జిగా.... సస్పవా ఇత్యేవం పూర్వః సకారవరోఽను
స్వారాగమో భవతి॥ యథా— హి యః.... చిను.... తేన.... పు యః....
లోక.... తస్యష్టా.... బ్రాహ్మ.... నే ఇతి కిం? వ్రయు.... గమే.... యదితి
కిం? అత.... అన్వా.... ఈదితి కిం? అను.... కనీ.... జ్యాయా....
ద్రాఘీ.... అథో.... వ్రశ్మ.... అథ.... వసీ.... భూయా యః.... విసగ్గేఽ
కిం? అన్నా.... జక్షి.... జఘ్ను.... వాచం.... జిగి.... ఇతి కాథా నై
ద్యుమ్నా.... దాశ్వా యః.... శుచ.... పపి.... పీపి.... విద్వా యః....
అవి.... అవ్యకారాది (1-52) ఇతి వచనాత్ ప్రతి.... శుశ్రు.... వాచ....

దాశ్వా వివిశివా శుశ్రువేత్యత్ర “సోదిమ దై కవదీ” (15-4) ఇతి
ప్రాప్త్యా కకారవరోఽనుస్వారాగమః కిం న స్వాత్? అథ “వకారే వరాః”
(18-1) ఇత్యుష్మ విశేషస్య సకారస్వానువృత్తిరితి వదామః॥ తర్హి హ్రస్
యా, వసీయా, తస్థివా సస్పవా ఇత్యత్ర సకారవర వివాగమః కిం న స్వాత్?
ఉచ్చారణ సామర్థ్యాదేవ ఇతి ప్రథమః వరహరోః॥ అథవా అతాః సీత్, కనీ
యా యః సమిత్యాదిమ ఉర్వత్రోద్ధిర్వాన న్తరమేవానుస్వార స్థానమితి తత్పాహ
చర్యాడత్రాఽపి న స్వాదమస్వారస్య హృస్వాన న్తరం స్థాన మిత్యవరః పరి
హరః॥

హి, పు, జిగా, జిఘా, ఛః సినే, అత యః సయత్, ఆతా యః
సీత్, కనీయా, జ్యాయా, ద్రాఘీయా, రఘీయా, శ్రేయా, హృసీ
యా, వసీయా, భూయా యః సః, జక్షివా, జఘ్నువా, జిగివా, జీగివా,
తస్థివా, దాశ్వా, దీదివా, పపివా, పీపివా, విద్వా, వివిశివా,
శుశ్రువా సస్పవా॥

మత్ప్రవతః— వదమ్యేవంతు హి, పు, జిగా.... సస్పవా వీనిని పూర్వమందు
గల్గిన సకారమునకు పూర్వమందు అనుస్వారాగమముగ వచ్చును. కాని ఛ,

అతి, అతా, భూయా— అను ఈ నాల్గింటికి శ్రమముగ నీనీ, సయక్, సీక్, సః అనునవి పరముగనున్నపుడే ఈ వీని సకారమునకు పూర్వమందు అనుస్వారాగముము వచ్చును.

[ఈ నాల్గింటిని మిసహించినచో, మిగిలినవి వదై కడేశవర్ణాను పూర్వయగును. కాన వీని తర్వాతనుండు సకారమునకే ప్రాధాన్యము. అంతే కాని వద స్వరూపమునకు నియతి లేదు. కాని య, అత, అతా, భూ అను వానికి సంబంధించి వద స్వరూపము గూడ నిశ్చయము చేయబడినది. కాగ ఆ వదములందలి సకారమునకు మాత్రమే పూర్వమందనుస్వారము వచ్చును. అంతయే కాని భూయాంసీ, భూయసః మొదలగు వదాంతమందలి సకారము నకు అనుస్వారాగముము రాదని గ్రహించవలెను.]

ఉదాహరణలు :

- 1 హి హి : సీ పరమే (4-2-10); అహి : సాయ్.... (5-2-8)
- 2 పు తేన పు : వ్యతీః.... (1-5-8); పు : సః పుత్రాన్.... (4-8-8)
- 3 జిగా లోకేమజిగా : వన్.... (5-5-5)
- 4 జిఘా త్వష్టారమజిఘా : సన్.... (8-5-8)
- 5 చ : సినీ బ్రాహ్మదాచ్చ : సినీ.... (1-8-18)

సకారము తర్వాత “అనీ” అని ఎందుకు? “వశ్యయువ్యస్యుభే” అను స్థలములలో సకారమునకు పూర్వమందు అనుస్వారమును వారించుటకు.
6 అత : సయక్ గతే ముష్టిఘట : సయక్.... (7-4-19)

“యతి” అనీ సే తర్వాత ఎందుకు? అత తర్వాత స అని యున్నను దానికి పరముగ యత్ అన్నపుడే న-కు అనుస్వారాగముము. యత్ లేనిచో అనుస్వారము రాదని స్పష్టపరచుటకై యత్ చేర్చబడినది.

ఉదా : అత సం న శుష్కమ్.... (1-2-14).

- 7 అత్ : సీక్ అహ్వతా : సీత్వయ్.... (4-5-13)

సకారము తర్వాత ఈక్ అని ఎందుకు? సకారము తర్వాత “ఈక్” అన్నన అనుస్వారము వచ్చును. లేనిచో రాదు.

ఉదా : అను వాగ్వాసస్తవ.... (4-8-7).

- 8 కనీయా కనీయా : సో దేహః (5-3-11)

- 9 జ్యాయా జ్యాయా : సో భౌతరః.... (2-8-6)
 10 ద్రాఘీయా ద్రాఘీయా : సో భవతః.... (5-2-5)
 11 రఘీయా అధో రఘీయా : సః .... (7-4-8)
 12 శ్రేయా శ్రేయా : సమ్.... (2-4-1)
 13 హ్రసీయా అధ హ్రసీయా : సమాకృమణమ్.... (6-6-4)
 14 వసీయా వసీయా : సం భాగధేయేన.... (5-4-10)
 5 భూయా : సో భూయా : సోఽన్యేభ్యః.... (7-1-1)

భూయా : సః అని విశర్గ ఎందుకు? స కంటె విశర్గ తేనిచో సకారము నకు పూర్వమందు అనుస్వారము రాదని గ్రహించవలెను.

ఉదా : అన్నాదో భూయాసమ్....

- 16 జక్షివా జక్షివా : సః.... (1-4-44)
 17 జఘ్నివా జఘ్నివా : సం మృధః.... (2-5-3)
 18 జిగివా వాచం జిగివా : సః (1-7-8)
 19 జీగివా జీగివా : సస్వామ ఇతి కాఞాంతరే (బ్రాహ్మణం 2-8-6)
 20 తస్థివా ద్యుమ్నా తస్థివా : సః.... (1-2-4)
 21 దాశ్వా దాశ్వా : సో దాశవః.... (1-4-16)
 22 దీదివా కుచయో దీదివా : సం.... (2-5-12)
 23 పవీవా పవీవా : సశ్చ.... (1-4-44)
 24 వీవీవా వీవీవా : స : సరస్వతః.... (3-11-11)
 25 విద్యా విద్యా : సో వై.... (2-5-11)
 అవిద్యా : సశ్చక్రము.... (4-7-15) (సూ 1-52)
 26 వివిశివా వృవివిశివా : సమీమహి.... (4-7-15)
 27 కుశువా కుశువా : సః.... (2-5-8)
 28 నస్సవా వాచ : న స్సవా : సః.... (1-7-8)

ఈ విధముగ లక్ష్య లక్ష్యణ సమన్వయమును చూపి. త్రిశాష్ట్య రత్న కారులు, అనుచితములగు శంకలకు సమాధానములను కూడ చూపిరి. కాని ఈ శంకా సమాధానములను వైదికాభరణకర్త అయుక్తములు, నిరవకాశము లని గర్హించెను. ఈతని వాదన సమంజసముగనే యున్నది.

వైదికాభరణకారుల గర్హ ఇట్లున్నది— “కిదిక్తు హ్రసీయా, వసీయా

త్యాదిమాషువకు గ్రహణేషు అన్తర్వరిన ఉషుః ప్రాగనుస్వారాగమః
తస్మాన్నభవతి త్యాశంకాముద్భవ్య పరిహరన్తీ, ఉచ్చారణ సామర్థ్యాద్ధీర్ఘ
పూర్వక సాహచర్యాద్వా అనుస్వారో న భవతితి, సా ఖలు ఉచిత యోజనా
న భవతి, నిర్దుశ్చైతా శంకా, అన్మదుక్తయోజనాయాం తదనుష్ఠానాత్,
తథోచ్చారణ సామర్థ్యాదిత పరిహరో వ్యయుక్తః, వహ్యస్మిన్ కాస్త్రీ నిపాత
నాత్కార్యం సాధ్యతే, అపితు విధివైవ...., వ చ దీర్ఘ సాహచర్యాదితి
యుక్తః పరిహరః, హ్రస్వానామవ్యస్మిన్ సూత్రే కార్యవిధానాత్, తస్మాద
సచ్ఛేద్యం పరిహరకృ] [13]

సూత్రము 14 ఆకారేకారోకారాస్సిషిపరాః పదాన్తయోః॥

త్రిభావ్యః :- సి, షి పరాః ఆకారేకారోకారాన్తయోః సిష్యోః పదాన్తయోః
సతో రను స్వారాగమం భజన్తే, యథా— వయా.... తమా.... దశ....
జ్యోతీ.... ఆగ్న.... అవ...., పదాన్తయోరితి కిం? తస్మా.... మనీ....
అకారేకారోకారా ఇతి దీర్ఘేణ కిం? యథా— జ్యోతి.... ఆయుషి.... సిషి
త్యత్రేకారేణ కిం? వజా.... ఓష.... తమాషు....

ఆకారేకారోకారాః, సిషిపరాః, పదాన్తయోః॥

మట్టివ్రథ :- పదాన్తమందలి “సి” లేక “షి” లకు పూర్వమందు అ/ఈ/ఊ
కారములన్నచో, వీనికంటె పరముగ, (సి, షి లకు పూర్వమందు) అనుస్వ
రాగమము వచ్చును—అని సూత్రార్థము.

ఈ సూత్రము పదాన్తమందు సి-గాని, షి-గాని యున్నచే, వానికి
పూర్వమందు అకారముగాని, ఈకారముగాని, ఊకారముగాని యున్నచే వ్రవ
ర్తించును. ఉదాహరణములు :-

- 1 వయా : సి పశ్యగణ్ఠేవ.... (5-7-23)
- 2 తమా : సి గూహకామ్.... (1-8-22)
- 3 దశహవీ : షి.... (7-5-14)
- 4 జ్యోతీ : షి కురుతే.... (5-4-1)
- 5 ఆగ్న అయా : షి.... (1-3-14)
- 6 అవభృత యజా : షి.... (8-8-3)

“వదా న్తమందున్న” (సి, షి లని) అని ఎందుకు? వదమధ్యయం దుండు సి, షి లకు పూర్వమందు ఆ ఈ ఊకారమున్నను అనుస్వారాగమము రాదు. ఉదా: త స్మాద్వాసిష్ఠో (3-5-2); మనీషిణో మనసా (4-8-2).

ఆ ఈ ఊ అని దీర్ఘాంతములందుకు; వదా న్తమందలి సి, షి లకు పూర్వ మందు హ్రస్వములు (అ, ఇ, ఉ) ఉన్నను అనుస్వారము రాదు.

ఇదంతములగు సి, షి అని చెప్పబెందులకు? ఇదంతములగు సకార, షకారములకు సూత్రమే ఈ సూత్రము వర్తించును. అకార, ఉకారాంతము లగు సకార, షకారములకీ సూత్రము వర్తించదు.

ఉదా: పృజాస్యేవ.... (6-4-1); ఓషదీషు.... (3-5-5)

తనూషు బధం.... (1-8-22)

[14]

సూత్రము 15 వికృతే 2 పి॥

త్రిథాష్య:- అపి శబ్దాన్వాదిష్ఠే సిష్ఠోరి కారే వికృతే 2 పి, యకారమావన్నే 2 పి భవత్యను స్వారాగమః॥ యథా.... ఛందా .... హవీ.... తపూ....॥

వికృతే, అపి॥

మణీప్రభ:- అపి శబ్దము పూర్వసూత్రమునుండి సి, షి లలోని ఇకారమును అన్వాదేశము చేయును. కాగ “పూర్వసూత్రమందు చెప్పిన సి, షి-లలోని ఇకారము వికారము చెందినను, అనగ యకారముగ మారినను, పూర్వ సూత్రము ప్రవర్తించును— అని సూత్ర భావము. అనగ అనుస్వారాగ మము సిద్ధించును. ఉదా:

1 ఛందా: స్మృతవధాతి.... (5-3-8); [ఛందా: సి ఉవదధాతి]

2 హవీ: ష్యాసాదయేత్.... (1-8-16); [హవీ: షి ఆసాదయేత్]

3 తపూ: వ్యగ్నీ జహ్ను.... (1-2-14); [తపూ: షి అగ్నీ....] [15]

సూత్రము 16 అనాకారో హ్రస్వ: సాంకృత్యస్య॥

త్రిథాష్య:- అకారాదన్యః అనాకారః ఈకార ఊకారశ్చేత్యర్థః॥ తయోరేవ ప్రకృతత్వాత్॥ సాంకృత్యస్య మతే ఈకార ఊకారశ్చ హ్రస్వమావద్యతే॥

హవిః షి....! యజుః షి....! అనాకార ఇతి కిం? వయాః సి....! నేదం సూత్రమివ్వమ్॥

అనాకారః, హృస్వమ్, సాంకృత్యస్య॥

మణీప్రభః:- పూర్వ సూత్రములందు చెప్పిన సి, షి లకు పూర్వమందున్న ఈకార, ఈకారముల నుచ్చరించుటలో మత భేదమును చూపుచున్నారు.

అకారము కానిది అనకారము. (న అకారః=అనకారః). అనగ ప్రకరణానుసారము ఈకార, ఈకారములని భావము. వీనిని హృస్వముగ వలుక వలెనని సాంకృత్య మతము. అనగ లేఖనమున హవిః షి అని దీర్ఘ ఈకారమున్నను, ఉచ్చారణమున మాత్రము హవిః షి అని హ్రస్వ ఇకారమును వల్కవలెనని సాంకృత్యవాద్యులభిప్రాయము. కాని ఈ సూత్రము గ్రహించయోగ్యము కాదు. [16]

సూత్రము 17 న వదే ద్విస్వరే నిత్యమ్॥

త్రిశాష్ట్యః:- ద్విస్వరే వదే వర్తమానాః ఆకారేకారోకారాః వదాన్త సిషివరాః నానుస్వరాగమం నిత్యం భజన్తే. యథా— స్తుతో....! యాసి....! నిత్య శబ్దః ప్రాప్త్యంతర నిషేధార్థః! విధతః పాసి....! మావదాది... (సూ. 16-8) ఇతి ప్రాప్తిః! ద్వైత్వో యస్మిన్విద్యోతే తత్ ద్వి స్వరం, తస్మిన్॥

న, వదే, ద్విస్వరే, నిత్యమ్॥

మణీప్రభః:- ద్విస్వర పదమందలి వదాన్త సి, షి లకు పూర్వమందుండు ఆ, ఈ, ఈ లకు పరముగ అనుస్వారాగమము ఎన్నడును రాదు — అని సూత్రార్థము.

ద్విస్వర పదమతగ రెండు అచ్చులను మాత్రమే గల్గిన పదము. ప్రకృతమున వదాన్తమందలి సి, షి లలో ఒకటి; వీనికి పూర్వమందు ఆ, ఈ, ఈ— లలో నొకటి యున్న అక్షరము. ఉదాహరణః :

స్తుతో యాసి 1-8-5 ; యాసిదూతః 3-5-5.

ఇవట “యా” తర్వాత అనుస్వారము పూర్వ సూత్రముచే (16-14) వచ్చుట

కవకాశమున్నను, యాసి అనునది ద్విస్వర పదము గనుక అనుస్వారాగమము ఈ సూత్రముచే నిషేధించబడినది.

సూత్రమున “నిత్యం” అనుటచే, కేవలము సూ. 18-14 చేతనెగాక, ఇతరమగు సూత్రములచే ఈ ద్విస్వర పదములలో అనుస్వారాగమమునకవకాశమున్నను దానిని ఈ సూత్రము నిషేధించుచున్నది.

ఉదాహరణ: విధతః పాసి... (1-3-14)। ఇవట ప్రకోపపావ.... (సూ. 18-2) అను సూత్రముచే సి-కి పూర్వమందు అనుస్వారము వచ్చుటకవకాశమున్నను, అది ద్విస్వరం పరమగుటచే ఈ సూత్రము ఆగమమును నిషేధించును. ఇట్లే వ్యధమే మాసి.... (7-5-3). ఇవటను అనుస్వారాగమము “సి”కి పూర్వమందు సూత్రము “మాపదాదిః” (18-8) అనుదానిచే వచ్చుట కవకాశమున్నను, ఈ సూత్రము నిషేధించును. కనుకనే సూత్రమిదు “ఎన్నదును రాదు” — అని చెప్పిరి.

త్రిభాష్యకారులు ఈ సూత్రమును ఆ, ఈ, ఊల కంటె అని చెప్పినను, వాస్తవముగ సంహితలో పూర్వాక్షరమున ఈకార, ఊకారముతో కూడి, సి, షి అను పరమందు గల్గిన ద్విస్వర పదములు లేవు. కనుక ఈ సూత్రము ‘అ’కారము కంటె వచ్చు అనుస్వారాగమమును నిషేధించును. కనుకనే ఉదాహరణములన్నియు ఆకారముకంటె చూపబడినవి. మరియు వైదిక భరణకర్త — “ద్విస్వరే పదే వర్తమాన ఆకారః” — అని స్పష్టముగ ఆకార విషయముననే ఈ నిషేధము వర్తించునని చెప్పియున్నాడు. [7]

సూత్రము 18 ఋజీషి, జిగాసి, జిఘాస్యజాసి, యజాసి, దదాసి, దధాసి, వర్తయాసి చ॥

త్రిభాష్యః:- చకారో నిషేధాకర్షకః। ఋజీషి జిగాసి.... ఇత్యేతేషు గ్రహణేషు నానుస్వారాగమః స్యాత్, అకారేకారోకారాః ... (18-14) ఇతి ప్రాప్తిః। అనుస్వరత్వాదేషు పూర్వ సూత్ర నిషేధో నసిద్ధశీత్యయ మారంభః। యథా — తేన.... అచ్చా.... ప్రథ.... ఇతి శాఖాంతరే। అత్య.... హవి... యాభి.... దధా.... ఆశ్వ....

ఋజీషిః జిగాసి జిఘాసి అజాసి యజాసి దదాసి దధాసి
వర్తయాసి॥

మతివృథ:- సూత్రముండలి "చ" పూర్వసూత్రము నుండి నిషేధార్థకమగు
నకారమును ఈ సూత్రములోనికి అనువృత్తి చేయును. కాగ ఋజీషి,
జిగాసి.... మొదలగు ఈ పదములలోనికి పూర్వమందున్న అకారేకారోకార
ములకంటె (వాస్తవముగ అకారముకంటె) అనుస్వారము అగమముగ రాదు--
అని సూత్రార్థము.

ఈ పదములు ద్విత్వర పదములు కావు. కనుక సూత్రము 16-14
ఇవట వ్యవర్తించదు. అందుచే ఇవట అనుస్వారాగమమునకు ప్రత్యేక
సూత్రముచే నిషేధమును చెప్పిరి. ఉదాహరణములు:

ఋజీషి	తేన క్షిషి సర్వాచి.... (3-2-2)
జిగాసి	అచ్చా జిగాసి.... (4-2-4)
జిఘాసి	ప్రథమే జిఘాసి.... (శాఖాంతరమునుండి గ్రహింపబడెను).
అజాసి	అ త్యమజాసి గర్భథమ్.... (7-4-19)
యజాసి	హవిషా యజాస్యగ్ని.... (3-5-11)
దదాసి	యాభిర్దదాసి దాశుషీ.... (3-3-11)
దధాసి	దదాసి దాశుషీ కవే.... (4-2-7)
వర్తయాసి	అశ్వమావర్తయాపి నః.... (7-4-20) [18]

సూత్రము 19 ద : సనాభ్యో, ద : సోభిర్ద : సం బృహద : శో
ద : శువా ద : ష్టాభ్యాం పరః॥

ప్రతిభాష్య:- దు : సనాభ్యో... ద : ష్టాభ్యాం ఏషు గ్రహణేషు పరః ఏవ
అనుస్వారాగమో భవతి। యథా— వైశ్యా... సజో... తిరితి కిం? ఊతి
.... పురు.... వృష.... పతా... ద : ష్టా... ద : సేత్యేకావతై వాచమ్।
కిం? కిం? పదపాఠేనః కుర్వతే.... ఇత్యాదౌ మా భూదితి పర ఇతి కిం? వృష
ద : శ ఇత్యుక్త స్థాన ద్వయేఽపి "సాదిషుచై కవదే" (15-4) ఇతి ప్రాప్తా
పత్యాం పూర్వక్త మా భూదితి సను గ్రహణ సామర్థ్యాదేవ అనుస్వారాగమః
పూర్వక్త న భవతి। యథా— హసీయా, వసీయా.... (18-13) ఇత్యాదౌ
గ్రహణ సామర్థ్యాదుపపాదితమ్.... వైష దోషః। సోదిషు చై కవదే (15-4)
ఇత్యుక్త ఊషుసామాన్య ముక్తమ్। "అథ సకార పరా" (16-1) ఇత్యుక్త

తు తద్విశేష ఉక్తః। సామాన్య విశేషయో ర్యిశేషో జలియానితి వ్యాయః। తథా సతి బలవద్బాధనమేవ భూషణం న తు దుర్బలబాధన మితి తత్తైవ గ్రహణ సామర్థ్యం సమర్థనీయా, వత్సత్వ దుర్బలస్థానే। తథాహి లోకే అధికః పురుషో విరోధిన మధికమేవ బాధతే భూషణ్యాత్; న తు కదాచిదల్ప మితి వరశబ్ద ప్రయోగ ఉపపద్యతే॥

ద : సనాభ్యః। ద : సోభిః। ద : సమ్। వృషద : శః।

ద : శకా। ద : స్థాభ్యామ్। పరః॥

మట్టివ్రతః:- ద : సనాభ్యః, ద : సోభిః, ద : సమ్, ద : శకా దంష్ట్రాభ్యామ్— ఈ శబ్దములలో ఊష్ణ వర్ణమునకు (నకార, శకారములకు) పూర్వమందు అనుస్వారమాగమముగ వచ్చును. కాని “వృషద : శ” శబ్దమునందు వరమందున్న ఊష్ణకంఠ (శకారముకంఠ) పూర్వమందు అనుస్వారమాగమముగ వచ్చును. సూత్రమందలి “పరః” అను పదము వృషద : శ శబ్దము నుద్దేశించియు చెప్పబడినది. అట్లు కానిచో శకారమునకు పూర్వమందు కూడ “స్వాతిను చై తవదే ఊష్ణపరః” (15-4) అను సూత్రముచే అనుస్వారాగమము వచ్చును. కనుక దానిని వారించుటకై “పరః” అని ఊష్ణకు విశేషణముగ వాడిరి. ఉదాహరణలు :

ద : సనాభ్యః వైశ్యానరస్య ద : సనాభ్యః (1-5-11)

ద : సోభిః సజ్జోషా వశ్వినా ద : సోభిః (5-6-4)

ద : సమ్ పురుద : స : సనిమ్.... (4-2-4)

వృషద : శః వృషద : శస్తే... (5-5-12)

ద : శకా వశూన్ద : శకాః.... (5-2-9)

ద : స్థాభ్యామ్ ద : స్థాభ్యామ్ మలిష్లున్ (4-1-10)

అగును. పై పదములన్నిటిలో “ద : స” అనునది సామాన్యముగ నున్నది కద. మరి దానినే గ్రహించి “ద : స” అను అనుభూతిలో సకారమునకు పూర్వము అనుస్వార వచ్చునని చెప్పిన సరిబోవును కద. మరి పదములన్నిటిని పేర్కొనుట ఎందుకు; బిజమే, కాని “స” ను పూర్వమందు కలిగిన దకారము అనేక పదములలో కలదు. కాని వానియందెల్ల అనుస్వార రారాదని, వ్రత పదపాఠము చేయబడినది.

ఉదా : కుర్యతేమే మోవదసతమ్ (1-6-3).

సూత్రము 20 మః స్వే, మః సత్తై యః సద్యః స న్యః
సతే వః సగః॥

త్రిశాష్ట్యః:- మః స్వే, మః సత్తై .... ఇత్యేతేషు గ్రహణేషు స్వాదను
స్వారాగముః॥ యథా— పశూ.... శూర.... శోచి.... ఇష.... అగ్ని....
తిగ్మ.... మః స్, యః స్, వః స్॥ ఇత్యేతావత్తై వాలం, కిమఖిల వద
పారేనః ఉత్త.... యన్య.... అద్య.... ఇత్యాదౌ మా భూదితి॥

మః స్వే, మః సత్తై, యః సత్, యః సస్, వః సతే,
వః సగః॥

మణిపర్థ:- మః స్వే, మః సత్తై ... వః సగః— ఈ వదములలో
ఉష్మకు పూర్వమందనుస్వారాగముముగ వచ్చును. ఉదాహరణలు:

- 1 మః స్వే పశూన్నాభి మః స్వే.... (3-1-9)
- 2 మః సత్తై శూరమః సత్తై ఛన్దా ఇన్ద్రస్య.... (7-4-15)
- 3 యః సత్ శోచిషా యః సద్విశ్వం న్యత్రిణమ్.... (4-6-1)
- 4 యః సస్ ఇషవశ్శర్మ యః సస్.... (4-8-6)
- 5 వః సతే అగ్నిర్నో వః సతే రయిమ్.... (4-8-1)
- 6 వః సగః తిగ్మత్వంగో వ వః సగః.... (2-6-11)

పై వదములన్నిటిలోను మః స్, యః స్, వః స్ అనునది ఉన్నది
కద. కనుక వానిని మాత్రమే చెప్పక, ప్రతివద పాఠమెందులకుః చెప్పెద.
వినుము, మః స్, యః స్, వః స్ అను అనుపూర్వి కల్గిన ప్రతి వదము
నందు అనుస్వారము అగమముగ రారాదు, ఉదాహరణకు ఉత్తమస్వావ
ద్యతి (6-3-10); యన్య భూయాః నః (3-1-7), అద్య వసు వసతి (2-5-3).

ఈ సూత్రమును వైదికాభరణకారులు వివరించిన విధానము చాల
సరళముగ నున్నది. పరిశీలించుడు— “మ శబ్దః పరమనుస్వారమువ
గచ్ఛతి. స్వే, సత్తై, ఇత్యనయోః పరతః॥ య శబ్దః సత్, సస్ ఇత్యనయోః
పరతః॥ వశబ్దః సతే, సగః ఇత్యనయోః పరతః॥” [20]

సూత్రము 21 ఉన్న వః శమ్॥

త్రిశాష్ట్యః:- ఉత్, స ఇత్యేవం పూర్వే “వః శమ్” ఇత్యస్మిన్గ్రహణే

స్వాదనుస్వారాగమః యథా — ఉద్వం....! ప్రాచా....! ఏవం పూర్వశ్శి
కిం? భవతి ....!

ఉత్. న. వ. శమ్.

మట్టివ్రథ :- ఉత్, న, వీనిని పూర్వమందు గల్గిన “వశమ్” అను వదమం
దలి ఉష్మకు పూర్వమందు అనుస్వారము అగమముగ వచ్చును.

ఉదాహరణ: ఉద్వం శమిప యేమిరే.... (1-6-12).

ప్రాచీన వ. శం కరోతి.... (6-1-1).

ఏవం పూర్వః (ఉత్గాని. న గాని పూర్వమందున్న) అను నియమ
మేందుకు? ఆ వర్ణములు లేనిచో వంశమందలి ఉష్మకు పూర్వమందు అను
స్వారము రాదు.

భవతి వశం వా ఏష చరతి.... (2-1-7).

ఇవట వైదికభరణ వ్యాఖ్యానరశిని గమనింపుడు —

“ఉత్, న ఇత్యేతాభ్యాం ఉపబన్ధాభ్యాం వరో వశబ్ధః పరమనుస్వార
మునగచ్ఛతి శమిత్యస్మిన్నురతః! ....! ఉన్నేతి కిం? ఉక్షవశ మాబధితే
(2-1-7) ఇత్యుతాపి స్వాత్. అతః శ ఇతి పక్షవ్యమితి. మకారాధిక్యం
విస్పష్టార్థమ్. [1]

సూత్రము 22 అక్రం స్త్రోత్క్రం న్యతే, రం న్యతే భ్రం శతే,
రం హ్రో చ॥

త్రిభాష్య:- అక్రం స్త్ర, ఉత్క్రం న్యతే.... ఇత్యేతేషు గ్రహణేషు
స్వాదనుస్వారాగమః యథా — ద్యా....! ఉత్క్ర....! ఉవ....! వా....!
పూష్టా....! చకారస్య వ్యతిహారేదావ్యయాదు త్తర సూత్రేప్రయోజనముచ్యతే॥

అక్రం స్త్ర, ఉత్క్రం న్యతే, రం న్యతే, భ్రం శతే, రం హ్రో చ॥

మట్టివ్రథ :- అక్ర, ఉత్క్ర, ర, భ్ర, ర అను వీనికి క్రమముగ స్త్ర, న్యతే,
న్యతే, శతే, హ్రో అనునవి పరమందున్నపుడు వీని ఉష్మకు పూర్వమందను
స్వారాగమముగ వచ్చును. ఉదాహరణలు :

ద్యాం వాజ్యోఽకర్త్రం స్త్ర.... (7-1-18)

ఉత్క : న్యతే స్వాహా.... (7-1-19)

సీయ

ఉవర : న్యతే స్వాహా.... (7-1-19)

సీయ

నాస్మాద్వాష్టం త్ర : శతే.... (5-7-4)

యద

పూష్టో ర : హ్యో.... (1-3-10)

యద

ఈ సూత్రమందలి చకార ప్రయోజనము తర్వాత సూత్రమున చెప్పబడును.

[22]

సూత్రము 23. ఐకారః ఉభ్యస్య నితాన్తః॥

6

త్రిభాష్య :- ర : హ్యో ఇత్యస్మిన్లహణే పూర్వసూత్రస్థ చకార నమద్వితః ఐకారః నితాన్తః భవతి ఉభ్యస్యమతే నితాన్తః తీవ్రతర ప్రయత్న ఇత్యర్థః నైతన్మకమిష్టమ్॥

ఐకారః ఉభ్యస్య నితాన్తః॥

7

మణివ్రథ :- పూర్వసూత్రమందు చెప్పబడిన చకారమును వ్యతీహర రీతిలో అర్థము చేసికొనవలెను. అనగ ఆ చకారము నిజమునకీ సూత్రములో చెప్పబడలేదు. కాని ఇచట చెప్పినట్లుగ భావించి, పూర్వ సూత్రము నుండి “ర : హ్యో” అనుదానిని ఈ సూత్రములోనికి అన్వాదేశము చేయును — అని గ్రహించవలెను. కాగ — “ర : హ్యో”ని ఐకారమును తీవ్ర ప్రయత్నముతో వలుకవలెనని “ఉభ్యాదార్య మతము”. కాని ఈ అభిప్రాయమును తైత్తిరియ శాఖీయులంగీకరించలేదు. తీవ్ర ప్రయత్నముతో ఐకారోద్భావము ఉభ్య శాఖీయులు మాత్రమే చేయుదురు.

[23]

సూత్రము 24. విరత్తి సజ్ఞాను॥

త్రిభాష్య :- వి. రి, త్రి, ఇత్యేవం పూర్వ ఉష్మవరోఽనుస్వారాగమః స్వాత్, విభిర్వది సంఖ్యా ఉచ్యతే అను — ను శబ్దం వర్తయిత్వా, ను ఇతి న ప్రమీ విభక్తిరుక్తా యథా — అః కారః ప్రథమావిభక్త్యవలక్షణమ్॥ వి : శత్యే స్వాహా యద్వి.... చత్వా.... త్రి.... త్రి.... త్రిగ్రహణం విస్పష్టార్థమ్॥ యతో విరిసంఖ్యాస్విత్యేకా వత్తైవాణమ్॥ యథా నాపూషపూర్వ... (సూ. 7-13) ఇత్యత్ర వకారో విస్పష్టార్థః సంఖ్యేతి కిం విశే.... స.... త్రి.... అస్మిన్తి కిం త్రిష్వా....॥

వి, రి, త్రి, సంఖ్యా! అను॥

మణివ్రత :- ఈ సూత్రము సంఖ్యావాచక పదములలో అనుస్వారాగమము కూర్చి చెప్పును. సూత్రమందలి “ను” అనునది సప్తమీ విభక్త్యంతపదము నకు సంకేతము. ను కానిది అను. (న ను). అనగ “సప్తమీ విభక్త్యంతం కాని సంఖ్యావాచక పదమందు, వి, రి, త్రి అను వర్తములలో ఏదియున్నను దానినికంటె వరముగ అనుస్వారాగమము యగును — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు :

వి   వి : శతై స్వాహా....! (7-2-17)
               యద్వి : శతద్వై....! (9-3-3)
 రి   చక్వారి : శతే స్వాహా....! (7-2-17)
 త్రి   త్రి : శతే స్వాహా....! (7-2-17)
               త్రి : శత్రయశ్చ....! (1-4-11)

సూత్రమందలి “త్రి” గ్రహణమనవసరము. త్రిలో కూడ “రి” అనునది యున్నది కనుక విరిసంఖ్యాను అనిన చాటును కదా: అని వ్రాశ్చ. నిజమే, కాని త్రి అనునది స్పష్టప్రతిపత్తి కొరకు చెప్పబడినది — అని సమాధానము.

“సంఖ్యావాచక పదమున” అని చెప్పుటచే, సంఖ్యావాచక పదములు కానట్టి పదములందు వి, రి, త్రి అనునవి ఉన్నను, వానికంటె వరముగ అను స్వరము రాదని గ్రహించవలెను.

ఉదా : విశే జనాయ; నరిషః పాతు, త్రిష్ట తై వాస్మై..... మొదలగు స్థలములు.

సూత్రమందు “అను” అని చెప్పుటచే, “త్రిష్టారోచనేదిషః” (4-2-4) ఇత్యాది స్థలములందు త్రి కంటె అనుస్వారాగమము వారించబడినది.

ఇది త్రిభాష్య రత్నకారుని వ్యాఖ్యాసరళి. అయితే, వైదికాభరణకర్త యగు గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ దీనిని తీవ్రముగ నిరసించెను. పరమార్థమున సారాంశ మొకటియేయైనను, దీనిని వివరించిన విధానముననే దోషారోపణము చేయబడినది. అతని వ్యాఖ్యాను చూడుడు —

“సంఖ్యావాచిషు ప్రాతిపదికేషు అవయవత్వేన పర్తమానాః వి, రి, త్రి ఇత్యేతే శబ్దాః పరమనుస్వారమువ గచ్ఛన్తి ఉచ్ఛ్విడి పరతః॥

ఇతని వివరణలో వి, రి, త్రి, సంఖ్యాను అనియే పదచ్ఛేదము. “అను” అనునది లేదు. కమకనే ఇతడు — “అన్యేతు విరిత్రి. సంఖ్యా, అను ఇతి పద విభాగమాశ్రిత్య సప్తమీ బహువచనస్య పర్యుదాసం వ్యాచక్షతే। తేషాం విరిత్రి శబ్దాః సంఖ్యావాచిన ఇతి సామానాధికరణ్య ముపగస్తవ్యమ్। తత్తు విరిశబ్ద యోగ్యహతమ్। న హి పౌర్ణిషదితై కదేశోర్థవాన్, యేన సంఖ్యావాచీస్యాత్। మ శబ్ద పర్యుదాసే “చిక్కిర్తతే, అను” ఇతి షకారమేవ బ్రూయాత్। త్రిషు ప్రవాదేఽతి ప్రసంగస్య నాస్తి పరిహరః। తథా త్రిత్రహ దానర్థక్యం చేతి హేయమేతత్॥

[24]

సూత్రము 25. శిః శుమారశ్చిః షత్సః శ్వాసః స్యా సః
స్కృత్య సః స్పష్ట సః స్కృతమ్ సః శిత
స్సః శితా కిః శిల (కిః శిలా)॥

విభాష్యః:- శిః శుమారః, శిః షత్.... ఇత్యేతేషు గ్రహణీషు స్వాదను స్పౌరాగమః। యథా — సిన్థో.... కిం.... ఇత.... సః స్యా.... సః స్ప.... శరీ.... తన్న.... బ్రహ్మ.... శరవ్యే.... కిం శి.... వర కిః శిలగ్రహణం పది కదేశతయా బహుపాదనార్థమ్। కిః .... నమః, ... నను సః స్పష్టిత్యత్ర షకార పరోఽనుస్వారాగమః కిం నస్మాత్ మైవమ్। అత్ర సూత్రే సంస్కృత పదాదివర్ణావస్తరమేవానుస్వార దర్శనాత్। తత్సాహచర్యా ద్రతాఽపి తథైవ విజ్ఞేయమ్। న వై పరీక్ష్యేకారణమస్తి॥

శిః శుమారః, శిః షత్, సః శ్వా, సః స్యా, సః స్కృత్యః
సః స్పష్ట, సః స్కృతమ్, సః శితః, సః శితా,
కిః శిల, కిః శిలా॥

మణివృత్తః:- శిః శుమారః, శిః షత్.... మొదలగు ఈ పదములలో అది యందున్న ఉష్మవర్ణముకంటె వరముగ అనుస్వారము ఆగమముగ వచ్చును. కిః శిల పదమునందు మాత్రము ఉష్మకు పూర్వమందు అనుస్వారము వచ్చును — అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు:

- 1 శిః శుమారః సిన్థో శ్చిః శుమారః.... (5-5-11)
- 2 శిః షత్ కిం తత ఉచ్చిః షతితి.... (5-5-5)

3 స : క్వా	ఉభయతస్స : క్వాయి కుర్వాత్.... (2-6-8)
4 స : సా	స : స్రావథాగాన్థ.... (1-1-13)
5 స : స్పష్ట	స : స్పష్టజత్.... (4-6-4)
6 స : స్కృత్య	శరీరమేవ స : స్కృత్య... (5-6-6)
7 స : స్కృతమ్	తన్న స : స్కృతం.. (1-4-43)
8 స : శిశి	బ్రహ్మ స : శిశో హ్యేషః.... (2-5-9)
9 స : శితా	శరవ్యే బ్రహ్మ స : శితా... (4-6-4)
10 కి : శిల	కి : శిలవన్యయాతే.... (5-5-9)

త్రిభాష్య రత్నకారులు కింశిల, కింశిలా అని రెండు పదములను గ్రహించి, అందుకటి పద్ధికదేశమనియు, అందుచే అన్ని పదములను గ్రహించవగునని వివరించిరి. కాని గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ ఆ వాదనను తిరస్కరించిరి. “కి : శిల” అను పదమొక్కటియే, అన్ని పదములను గ్రహించును. “కి : శిలః, కి : శిలాయ” ఇవి అన్నియు “కి : శిల” అనుదానిచే సిద్ధించును. అతని వ్యాఖ్య — “అన్యేతు అతద్వ్య కి : శిలాపదే పక్షో వ్యాచక్షతే.... తన్నందమ్. ఏకినై వాకారాస్తేన పద్ధికదేశ గ్రహణేన సర్వత్ర కార్యసిద్ధిః... తస్మాత్పరిభాషా స భవతి యన్నిబంధనోఽయం ప్రలాపః తస్మాన్నిరర్థకోఽత ద్వితీయః [25]

సూత్రము 26. సత్పద్యహకార పరః॥

త్రిభాష్య :- స, త్ప, ద్య ఇత్యేవం పూర్వో హకార పరః స్వాదనుస్వారా గమః. యథా — సి : హ... శత... ద్య : హ... ఏవం పూర్వఇతి కిం సప్త... అని.... ఋకారేణై వారిం, కిం తకార దకాశాఖ్యాం గృహ... ఏవం పరఇతి కిం సిహ... తప్... నక్తం... హకారః పరో యస్మా దసౌ హకారపరః॥

స, త్ప, ద్య, హకారపరః॥

మణివర్ణ :- పదమందు స, త్ప, ద్య అను ఈ పర్వములలో నేదేని ఒకదాని కంటె హకారము పరముగ నున్నచో, ఆ హకారమునకు పూర్వమందనుస్వార మొగమముగ వచ్చును. ఉదాహరణలు :

సి : హో వయః.... (4-3-5)

శతతర్హా : స్వ : హ ద్వి.... (1-5-7)

ద్వ : హస్వ మాహ్వా.... (1-1-3)

ఈ అనుస్వారాగమము, సి, త్వ, ద్వ అను పర్వములు పూర్వమందుండి, వరమందు హకారమున్ననే, సిద్ధించును. అట్లు లేనిచో ఈ అగమము రాదు.

ఉదాహరణలు :

సవత్స సాహి స్వాహ.... (1-2-12)

అనతిదాహ యోవాకా ... (5-2-10)

గృహాదా మసమర్త్య.... (3-3-8)

సిహాస వ్రీ.... (7-5-2), త్వప్రీమను.... (1-5-2),

న క్తం దృశే దీప్యతే.... (1-6-4);

[26]

సూత్రము 27. మ : హిష్టస్య చ॥

త్రిభాష్య :- “మ : హిష్టస్య” ఇత్యస్మిన్గ్రహణే చకారాకృష్టః హకారః ౨ సుస్వారాగమో భవతి. యథా— మ : హిష్టస్య ప్రభృతస్య. । చరః కిమర్థః అత్యైవ గ్రహణే షకారపరో మా భూదితి॥

మ : హిష్టస్య। చ॥

మదీప్రభ :- “మ” అనుదానికంటె “హిష్టస్య” అనునది వరమందున్నచో ఆ మకారముకంటె వరముగ అనుస్వారమాగమముగ వచ్చును. సూత్రము దలి చకారము పూర్వసూత్రమునుండి హకారమునిచట జ్ఞప్తికి తెచ్చును ఉదాహరణ : మ : హిష్టస్య ప్రభృతస్య.... (4-2-3). [27]

సూత్రము 28. ఆదిర : హతిర : హో : హార : హోముగత్వ : హా అ : హసో హసా : శమ : శుభిర : శభువా : శ్వ : శూ అ : శ వో : శర : శమ : శూన : శనా అ : శోర : శాయో పా : శ్వ : శావవగ్రహే॥

త్రిభాష్య :- అ : హతిః, అ : హ.... ఇత్యేతేష్యనుస్వారాగమో భవతి। యథా వరి.... అ : హ.... సూత్రే సంహితాయామోత్వ స్వామ్నానాక్

“అహ....” ఇత్యాదౌ న స్వాదయం విధిః। కిన్తు యస్మిన్విషర్జనీయో రేఫం నాపద్యతే, తస్యైవోపాదానమ్। అ హో.... అ హో.... నన్వయం ధైర్య (చక్ర) బంధః; రేఫమప్రాప్తస్యాయం విధిః; విహితానుస్వారస్యైవ రేఫనిషేధ తేతి। సైషదోషః సిద్ధస్యైవానుస్వారస్య బోధనం, న తు విధిరితి। ఋతపా.... అతీతి కి... పద... తేనో... అ హా అ హి క్షేతావతా సిద్ధిః కుతః సకల పదపాఠః స రవ... ఇత్యాది నిషేధార్థః। ఎరి... పద... త్వయా... కువేతి కి... అ క్షేతావతా గ్రహణే తథా విధపద సద్భావాత్ “అ శం” ఇత్యత్ర న స్మాత్। తేనా... అన్యారాది (1-5) ఇతి పదాత్ అనంత శు... ఇత్యప్యదాహరణమ్। వృద్ధో... పాదా... అ శు... యమా... అ శు... అ శు... యావా... అ శా... ఉపా... అము... అ శ్చిత్వేతావతి గృహీతే ఇతరేషామవర్తిగ్రహః స్వాత్; తథా విధపద సద్భావాత్। అథోభయం గృహ్యతే పదమేకదేశశ్చ కి శిం వత్। తథాపి వద్దైకదేశేషు “వశం....” ఇత్యాదిషు ప్రాప్నుయాదనుస్వారా గమః। తద్బానిష్టమ్। అదిరితి కిమ్। సర్వేషు స్థానేషు మా భూదితి। యథా— అ హనః ఇత్యాది।

ఆదిః। అ హతిః। అ హః। అ హో। అ హోముక్। అత్యం హః। అ హసః। అ హసా। అ శం। అ శభిః। అ శభువా। అ శుక్తీ శూ। అ శవః। అ శుః। అ శం। అ శాన్। అ శనా। అ శోః। అ శాయం। ఉపా శు అ శౌ అవగ్రహే॥

మన్తీవ్రత :- ఈ సూత్రముచే 21-పదములందు అనుస్వారము విధింపఁబడు చున్నది.

అ హతిః; అ హః.... మొదలగు ఈ 21-పదముల అందలి ఆదిః తొలియచ్చు (తనకంటె వరమందు) అనుస్వారమును అగమముగ పొందును. అనగ “ఈ పదములందలి తొలి అచ్చుకంటె వరమగు ఉచ్చ వర్ణమునకు పూర్వమందు అనుస్వారమాగమముగ వచ్చు”నని సూత్రార్థము.

ఈ సూత్రమునందు చెప్పినవన్నియు పూర్తి పదములె. ప్రాతిపది కలు గాని, వద్దైకదేశములు గాని కావు. అందుచే ఈ సూత్రముచే విధింప

బడిన అనుస్వారము ఈ పదములకి వచ్చునుగాని, ఇతర విభక్తి రూపముల యొక్క పది కదేశమునందు వర్తించదు. ఈ సూత్రమందు “అంశ” అను దానిని చెప్పి, మరల అంశ, అంశమ్, అంశనా....ఇత్యాది విభక్త్యంత పదములను చెప్పుటను బట్టి, ఆ విషయము తెలియుచున్నది. ఇంకను కొన్ని విషయములు ఆయా ఉదాహరణ స్థలములందు వివరింపబడును. ఇదిగప్పుడు ఉదాహరణను చూతము :

- 1 ఆంధ్ర హరి: పరిచ్ఛేదసౌ ఆంధ్ర హరి:.... (2-6-11)
 2 ఆంధ్ర హరి: ఆంధ్ర హరిముచం వృషభం.... (1-6-12)
 3 ఆంధ్ర హరి: ఆంధ్ర హరి శిక్షాతి .. (3-4-12)
 4 ఆంధ్ర హరి: ఆంధ్ర హరిశ్చిదా.... (1-4-22)

- 8 అ : శమ్ వరివశ్యామో : శమ్.... (7-1-6)
 9 అ : శుభి: పద్మిర : శుభి: పవయతి.... (6-4-5)
 10 అ : శభువా త్వయా : శ భువా సోమం.... (6-4-8)

“భువా” అని ఎందుకు? కేవలము “అ : శ” అని మాత్రమే గ్రహించి నచో, అద్భివ్యస్తపదము పేరొకటి యున్నందున ఆ పదమందే అనుస్వారము సిద్ధించును. మరియు “అ : శమ్” ఇత్యాదులందు ప్రాప్తింపకపోవును. మరియు “భువా” అనుదానిని పరమందు కలిగిన “అ : శ” యందే అనుస్వారము సిద్ధించవలెను. కేవలము “అశ” అనుచోట సిద్ధించరాదని గ్రహించ వలెను. [భువేతి కిం: అవ కామర్షశస్త్రీ: .... (4-2-2). అంశేత్యకరాస్త్ర పవగ్రహణ మిశక్యం విజ్ఞాపయితి అతివ్యాప్తి పరిహారాయ భువేత్కువ బన్ధః— అని వైదికాభంధ వివరణము.]

- 11 అ : శు కేనా : శుమత్.. (3-2-2)

అన్యారాధి: (1-5-3) అను సూత్రముచే అన : శుకర్వస్త: (3-2-2) అనునది కూడ ఉదాహరణమే అగును.

- 12 అ : శూ వృష్టో హ్యేతావ : శూ... (6-4-5)
 13 అ : శవ: ప్రాదా వా అ : శవ: ... (6-4-4)
 14 అ : శు: అ : శు ర : శస్తే ... (1-2-11)
 15 అ : శమ్ యమాదిత్యా అ : శం.... (2-3-5)
 16 అ : శూన్ అ : శూనవ గృహ్లాన్తి . (2-3-5)
 17 అ : శునా అ : శునాతే అ : శు: . (1-2-6)
 18 అ : శో యోవా అ : శోరాయతనమ్ ... (6-1-10)
 19 అ : శాయ అ : శాయ స్వాహా భగాయ... (1-8 13)
 20 ఉపా : శు ఉపా : శు సపనో యదుపా : శు సరనం ... (2-3-5)
 21 అ : శౌ తముపా : శౌ సమస్థావయన్.... (6-4-6)

సూత్రమందు అ : శూ, అ : శవ:... . ఇత్యాది పదములనన్నిటిని గ్రహించుటకంటె అశు (అ : శు) అని చెప్పట చాలదా యని సందేహము. కేవలము “అ : శు” అని మాత్రమే చెప్పినచో అద్భి స్పృతంప్ర పదము ఒకటి యున్నది. కనుక దానిచే ఇతర పదములు గ్రహించబడివు. అందుకని ప్రతిపద పాఠము చేయబడినది.

మరియు 'అ' అను సామాన్య రూపముచే గ్రహించినచో అశ్వామ (1-3-14), అశ్వుతే (8-4-1), అశీమహి (5-7-2) ఇత్యాది స్థలములందు కూడ తొలి స్వరము కంటె ఈష్మ వరముగ నున్నది కనుక, అచటను అను స్వారమాగమముగ వచ్చును. ఇది ఇష్టము కాదు. కనుక నిర్దిష్టానిని వారించుటకై వ్యతిపద పాఠము చేయబడినదని గుర్తించవలెను.

ఇక సూత్రమందు ఆదిః (తొలి స్వరముకంటె) అని చెప్పబడే, అ : హసోఽ : హసా.... (1-8-12) ఇత్యాది స్థలములలో ద్వితీయ స్వరముకంటె (అనగ హకారముకంటె నున్న 'అ' త్యావృత) అనుస్వారాగమము నిషేధింపబడుచున్నది.

పాఠాంతర పరిశీలనము :

శ్రీ R. రామశాస్త్రి, శ్రీ K. రంగాచార్యువారిచే సంపాదించబడి, "మోక్షలాల్ బనారసీదాస్" సంస్థవారిచే 1985 వ సంవత్సరమున ప్రకటించబడిన తైత్తిరీయప్రాతికాఖ్య యందు ఈ సూత్రమున చివరి వదముగ "అవగ్రహే" అని యున్నది. కాని విట్టి పండితునిచే పరిష్కరింపబడి, ఇదే సంస్థచే 1973-వ సంవత్సరమున ప్రకటించబడిన అంగ్ల గ్రంథమున "అవగ్రహే" అను వదమీ సూత్రమున లేదు. కాని దీని తర్వాతనున్న సూత్రముయొక్క మొదటి వదముగ "అవగ్రహే" అని యున్నది. అతను సంపాదించిన త్రిభాష్య రత్నకారుని వ్యాఖ్యయందీ వదము "ఆదిః" అని వివరింపబడినది.

కాని సంస్కృత లిపియందు 1985 వ ప్రకటించబడిన ఈ ప్రాతికాఖ్య యందీ సూత్రమున (28-వ సూత్రమున) ఆదియందు "అవగ్రహే" అని లేదు. కనుక త్రిభాష్యరత్న వ్యాఖ్యయు లేదు.

వైదికాభరణకర్త సంపాదించిన తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యయందలి యీ సూత్రమున (సూత్రము-28) చివరి వదముగ "అవగ్రహే" అని యున్నది. కనుక దానికి వారి వ్యాఖ్యయందు "అవగ్రహే" అని లేనిచో తేనా : శుమత్ (అ : శుమత్), ఉపా : శుపాతే.... ఇత్యాది స్థలములలో అవగ్రహ యందున్న "అ : అ" లో అనుస్వారము నిద్దించదు. మరియు ఉపా : శు

యజతి... (1-5-2); ఉపా : శా.... (1-4-8) అను స్థలములందే అనుస్వార సిద్ధించును. కనుక అవగ్రహ స్థలములలో కూడ అనుస్వార సిద్ధితై సూత్రమున “అవగ్రహే” అని చెప్పవలెను — అని వివరించిరి. [28]

సూత్రము ౨౪. అవగ్రహరుదాత్తై : సే : సాయా :
సాఖ్యామ : సావితి॥

[తిథాష్య:- అవగ్రహః ఆదిరిత్యర్థః. యది పదాదిరుదాత్తః స్వాత్త్వై అ : సే, అ : సాయ, అ : సాఖ్యాం, అ : సౌ ఇత్యేతేషు స్వాదనుస్వారాగమః ఇతి శబ్దః స్వరూప వాచీ. యథా దక్షి.... శిశ్య : .... అ : సా.... ఉత్త॥ ఆదిరుదాత్త ఇతి కిం? అసౌ....॥

అవగ్రహః, ఉదాత్తః, అ : సే, అ : సాయ, అ : సాఖ్యామ్,
అ : సౌ ఇతి॥

మట్టివభ:- అవగ్రహః-ప్రారంభమందున్న, ఉదాత్తః ఉదాత్తము; ఇతి అనునది “ఈ పదములకు” అని పద నిర్దేశము చేయును. కాగ

అసే, అసాయ, అసాఖ్యాం, అసౌ అను ఈ పదములలో తొలి యచ్చు (అకారము) ఉదాత్తమగుచో దానికంటె నున్న ఉచ్చుకు పూర్వమందు అను స్వారమాగమముగ వచ్చును — అని సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :

అ : సే   దక్షిణే : స ఉపదధాతి ... (5-3-1)
అ : సాయ   శిశ్య : సాయ స్వాహా.... (7-3-17)
అ : సాఖ్యామ్   అ : సాఖ్యా : స్వాహా.... (7-3-18)
అ : సౌ   ఉత్తరే : సావేవ వృత్తిపదాతి.... (5-3-1)

సూత్రమున “అవగ్రహరుదాత్తః” అని చెప్పబడే అసాపబ్రవీచ్ఛిత్ర విహితా.... (2-5-2), అసావాదిత్యః (2-1-4) అను స్థలములలో తొలి అకారము ఉదాత్తము కాదు కనుక, దానికంటె పరముగ నున్న ఉచ్చుకు పూర్వమందు అనుస్వారాగమము వారించబడినది. సూత్రము “ఈ పదములకు”

అని నిర్దేశించుటచే వదై కదేశములందు అనగ జీవసే, అపేశసే ఇత్యాదులలో “సే” కంటె పూర్వమందు అనుస్వారము వారింపబడినది. [29]

సూత్రము 30. నాసావా నాసావా॥

త్రిభాష్య :- అద్యుదాత్తే సత్యవ్యసాచేత్యస్మిన్లహణే న ఖలు స్వాదను స్వారాగమః॥ బ్రూయా....॥

న॥ అసావా॥ (నాసావా).

మణిపద :- “అసావా” అనునది ఆజ్ఞ-ను వరమందు గల్గిన అసా యొక్క రూపము. అసా + అ — అసాప్ + ఆ — అసావా. పూర్వసూత్రముల నుండి “అదిరుదాత్తః” అనుస్వారాగమః, ఉష్మవరః అనునవిన్నయు అనువృత్తి వచ్చును. కాగ — “అసావా” అనునది అద్యుదాత్తమైనను ఉష్మకు పూర్వమందు అనుస్వారాగమము రాదు — అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ :- బ్రూయాదసాచేహిత్యేవమ్.... (3-4-9).

అద్యుదాత్తమగు “అసా” శబ్దమునకు అనుస్వారాగమము పూర్వసూత్రముచే సిద్ధించుచున్నను, ఆజ్ఞను విరచించు కల్గియున్నచో ఆ అనుస్వారాగమము ఈ సూత్రముచే నిషేధింపబడినది. సంహిత మొత్తమంతట యందు నిదొక్కటియే ఉదాహరణము. నాసావా, నాసావా అను ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరిసమాప్తిని సూచించును. [30]

కృష్ట యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు

త్రిభాష్య రత్నానుసారము వేదలోపనామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిపద”

అను అంధ్ర వివరణమున వదునారవ అధ్యాయము

సమాప్తము.

ఉచ్చారణ విధి.

సూత్రములు-8.

సూత్రము 1. తీవ్ర తరచూనునాసిక్యమ్ అనుస్వారోత్తమేష్వతి శైత్యాయనః॥

తీర్థాప్యః:- అనుస్వారశ్చ ఉత్తమాశ్చ అనుస్వారోత్తమాః। తేషు తీవ్ర తరం భవతి అనునాసిక్యమితి శైత్యాయనః నామ యునిర్భస్యతే। తీవ్రాదధికం తీవ్రతరమ్ అనునాసికానాం భావః అనునాసిక్యమ్, నాసికా వివరణాదాను నాసిక్యమ్ (2-52) ఇత్యస్య విధేః ప్రభుత్వాద్ధ్వయముపదిశ్యతే। యథా— అగ్నిః ... ర ... మం కామ ... మృతే ... మదీరా ... వితేష్వతి కిమ్? రుక్మ ... తిగ్మ ... సుశ్లో ...॥

తీవ్రతరమ్, అనునాసిక్యమ్, అనుస్వారోత్తమేష్వు, ఇతి, శైత్యాయనః॥

మడివ్రభ:- తదేవం వదవద్దానాం ప్రియతో నిర్ణయః కృతః। తదుచ్చారణ కల్పోజిత ఉర్ధ్వం ప్రియేణ వర్ణ్యతే॥

అని వైదికభరణ తర్త చెప్పెను. అనగ ఇంతవరకు సంహితయందలి పదముల యొక్కయు, అక్షరముల యొక్కయు నిర్ణయము విశేషముగ చెప్పబడినది. ఇక నీయధ్యాయము నుండి పూర్వోక్తములగు పద, వర్ణముల యొక్క ఉచ్చారణ విధి వివరింపబడును— అని భావము. కాగ ఇకనీ చెప్పబోవు అధ్యాయములందు సంహితయందలి మంత్ర పాఠ విధి-విధానములు తెలియజేయబడుచున్నవని గ్రహించవలెను.

అనునాసిక్యమనగ నాసికారంధ్రములనుండి ఉచ్చారణ ధ్వని పంపుట వర్ణము ధ్వని రూపము గద. అట్టి ధ్వని నోటిద్వార బయటకు పోవును. కాని దానిని నాసికారంధ్రములగుండ బయటకు పంపుటను అనునాసిక్యమందును. దానికి ప్రయత్నము సామాన్యము కంటె దృఢముగ నుండును. ధ్వని గూడ వేరుగ నుండును.

తీవ్రతరమనగ అధికమగు తీవ్రత. తర, తమ అనునవి అధికతయందలి స్థాయిని తెల్పు ప్రత్యయములు. “తిరో అనునది రెండింటి (రెండు

వస్తువుల) మధ్య మాత్రమే, అందలి ఒకదానియొక్క ఆధిక్యతను తెల్పును కాగ సామాన్యమగు దానికంటె కొంచము ఎక్కువగ నుండుటను తివ్రీతర మందురు.

వర్గపంచమాక్షరములకు "ఉత్తమాః" అని సంజ్ఞ. అనగ అనురాసి కాక్షరములు. కాగ— "అనుస్వారమును, అనునాసికాక్షరములను వలుకునపుడు బయల్పెడలునట్టి అనునాసిక్యము తీవ్రతరముగ నుండును" అని ఆచార్య శైశ్యానునుల సిద్ధాంతము. ఉదాహరణలు —

- 1 ఆగ్ని : ఉప్పు షడః (5-3-1); 2 యం కామం కామయతే (7-1-1)
- 3 వజ్రాతే పరివజ్రాతే స్థాయూనామ్.... (4-5-3);
- 4 మడినా రూపాదీన్ద్రీణా (7-3-14).

అయితే, ఈ సూత్రము ఆమోదయోగ్యము కాదని వ్యాఖ్యాకారులు స్పష్టము చేసిరి. [ ]

సూత్రము 2. సమ : సర్వత్రేతి కౌహళీపుత్రః॥

త్రిటావ్యః:- సర్వత్ర అనునాసిక్య వర్ధేషు తీవ్రతరత్వం సమమితి కౌహళీ పుత్రో మన్యతే। యథా— స : రరాణ సంయత్రాః వ్యజ్ జగ్నిః। ఉప హూతాం-4 హో ఇత్యాహ ఇత్యాది।

సమమ్, సర్వత్ర, ఇతి, కౌహళీపుత్రః॥

మట్టివ్రణ:- పూర్వసూత్రమందు అనుస్వార, అనునాసిక వర్ధ విషయము చెప్పబడినది. అయితే అనునాసిక్యమునకు తీవ్రతర ప్రయత్నం ఆ వర్ణోచ్ఛారణమందే గాక, ఏ వర్ణమనునాసికా వివరము ద్వారా ఉచ్చరించుటకు ప్రయత్నింతురో, అట్టి అన్ని వర్ణముల విషయమున ప్రయత్నము తీవ్రతరముగ నుండునని కౌహళీ పుత్రుడను అచార్యుని అభిప్రాయము. ఈ అచార్యుని పేరు భిన్నమాతృకా గ్రంథములలో భిన్నముగ నున్నదని విట్టి వండితుడు చెప్పెను. ఉదాహరణకు కౌహళీపుత్రః, కౌహళీపుత్రః

అక సూత్రమునకు లక్ష్యములుగ స : రరాణ (4 6-1); స : యత్రాః (1-5-1) మున్నగునవి చెప్పబడెను. [2]

సూత్రము 3. అనుస్వారేఽద్యతి భారద్వాజః॥

త్రిభాష్య :- అఱుః సూక్ష్మతమం, అనునాసిక్యం అనుస్వారే స్వాదితి భారద్వాజః మన్యతే। యథా— తను ...। అనుస్వారాదన్యత్ర తైత్త్యాయన విధిః ఉత్తమేషు తీవ్రతరత్యం యమాదిషు తీవ్రమాత్యమితి॥

అనుస్వారేః అఱుః ఇతి భారద్వాజః॥

మట్టివభ :- అఱువనగ సూక్ష్మతమమని శర్థము. అనగ మిక్కిలి తక్కువ. ఇక భారద్వాజుని మతమునందు “అనుస్వారోద్ధారణమందలి అనునాసిక్య ప్రయత్నము మిక్కిలి తక్కువగ (అత్యల్పముగ) నుండును”. అనుస్వారము కాని స్థలములలో అనగ వర్గవంశమాక్షరములనుచ్చరించుటలో తైత్త్యానునుని మతము సమ్యక్తమని త్రిభాష్య రత్నకారుల అభిప్రాయము. తీవ్రతరము— మధ్యమ ప్రయత్నము; తీవ్ర ప్రయత్నమును ప్రాథమిక ప్రయత్నమందురు. తీవ్రతర ప్రయత్నమును మధ్యమ ప్రయత్నమందురు. తీవ్రతమ ప్రయత్నమును ఉత్తమ (రూక్ష) ప్రయత్నమందురు. ఇక ఉదాహరణలు : తనువా జయత్వం పత్యా.... (4-6-6) [3]

సూత్రము 4. నకారస్య రేఘోష్మయకార భావాల్లుప్తే చ మలోపాచ్చోత్తర ముత్తరం తీవ్రతరమితి స్థవిరః కౌడ్డిన్యః॥

త్రిభాష్య :- ‘నకారస్య’ ‘రేఘోష్మయకారభావాత్’, ‘చకరాకృష్టయకారే’ “లుప్తే” సతి, మలోపాచ్చ ఉత్తరముత్తరం అనునాసిక్యం అనుపూర్వేణ తీవ్రతరం స్వాదితి స్థవిరః కౌడ్డిన్యః మన్యతే। యథా— సత్త్రిః రేఖాదకాన్ ....; ఇత్యత్ర అనునాసిక్యం సంయోగమాత్రవత్। ఉక్తం ... ఇత్యత్ర తు సంక్షిప్తమ్। మహాః .... ఇత్యత్ర తీవ్రతతమ్। నః .... ఇత్యత్ర తీవ్రతమ మిత్యాను పూర్వేణ విక్షేపమ్। అన్యత్ర తైత్త్యాయన విధిః॥

నకారస్య, రేఘోష్మయకారభావాత్, లుప్తే, చ, మలోపాత్॥

చ, ఉత్తరమ్, ఉత్తరమ్, తీవ్రతరమ్, ఇతి, స్థవిరః, కౌడ్డిన్యః

మట్టివభ :- అనునాసిక్యము పచ్చెడి మరికొన్ని స్థలములందలి ప్రయత్నము

మును గూర్చి ఈ సూత్రము వివరించుచున్నది. అధ్యాయము 15 న ప్రథమ సూత్రమందు “వదాస్త్ర సకారము రేఖోష్ణ యకారములుగ మారును, అట్టి యకారము లోపించినను, వదాస్త్ర సకారము లోపించినను వీనికి పూర్వమందున్న స్వరమునకు ఆనునాసిక్యము వచ్చు”నని చెప్పుబడినది. అట్టివానికి క్రమముగ ముందుదానికంటె తర్వాతనున్న దానియందు స్థానీయానునాసిక్య ప్రయత్నము అదే ఆనుపూర్వ్యలో క్రమముగ, తీవ్ర, తీవ్రతర, తీవ్రతమాది అధిక్యతను కలిగియుండునని సూత్రార్థము. ఇక ఉదాహరణములు :-

1 సత్త్రి : రేకదకాన్.... (2-2-11) ఇచట త్రిన్ లోని సకారము రేఖగ మారగ, పూర్వ స్వరమునకు కల్లు ఆనునాసిక్యము పంయోగ్రమాత్రము వంటిది. అనగ అతి స్వల్పము.

2 కుక్లా : శ్చ క్షష్టా : శ్చ... (2-3-1) ఇచట ఊష్ణకు పూర్వమందున్న స్వరమందలి ఆనునాసిక్యము సంక్లిష్టమాత్రము. తీవ్రమని భావము.

3 మహా : ఇన్ద్రః.... (1-4-20) ఇచట యకారము లోపించగ, పూర్వ మందున్న “హ” యందలి స్వరమునకు వచ్చు ఆనునాసిక్యము తీవ్ర తరముగ నుండును.

4 స : శీతమ్ .. (4-1-10) ఇచట మకారము లోపించగ, స-లోని స్వరమునందలి ఆనునాసిక్యము తీవ్రతమము అని గ్రహించవలెను.

ఈ స్థలముల కంటె ఇతరత్రా వచ్చు ఆనునాసిక్యము సమస్థాయిలో నుండునని వైదికభరణ కర్త, స్థవిర కౌణ్డిన్య మతముగ చెప్పెను. అట్టి ఇతర స్థలములు —

యత్తన్న విస్య : సయేత్.... (6-2-8).

కో : సోమోద ఇవ... (3-2-8).

ఇవి మాహిషీయ భాష్యమందిల్పిత ఉదాహరణములు.

[4]

సూత్రము 5. వ్యజ్ఞానకాలశ్చ స్వరస్యాత్కారిధికః॥

త్రిభాష్య 1- చకారః స్థవిరకౌణ్డిన్యమన్వాదిశతి। అత్ర-అనుస్వార విధానే, స్వరస్య-సానునాసిక స్వరస్య, వ్యజ్ఞానకాలః హ్రస్వార్థకాలః అధికః స్వాదితి స్థవిరః కౌణ్డిన్యో మన్యతే। యథా— యుజ్ఞాథా : ....। ఇత్యాది। అత్రేతి

స్వరస్యేతి కిం: సాదిషూ త్రమేషు ఉత్తమలభావే చై తదధిక కాల విధానం
మా భూదితి॥

వ్యజ్ఞనకాలః చ స్వరస్య అత్య అధికః॥

మణివ్రణ:- అనునాసిక్యమును కలిగిన స్వరము యొక్క ఉచ్చారణ కాల
మిచట చర్చింపబడుచున్నది. సాధారణముగ స్వరము (హ్రస్వము) ఏక
మాత్రాకాలికము. దీర్ఘము ద్విమాత్రాకాలికము. ఈ సూత్రమందలి “చ”
పూర్వసూత్రమునుండి “స్థవిరః కౌఙ్ఠిస్యః” అనుదానిని అన్వాదేశముచేయును.
కాగ— “స్థవిర కౌఙ్ఠిస్యని మతముననుసరించి అనునాసిక్యమును పొందిన
స్వరము ఉచ్చారణముందు ఇంకొక అర్థమాత్రా కాలమును అధికముగ కలిగి
యుండును. ఆ స్వరము హ్రస్వమైనచో ఉచ్చారణ కాలము ఒకటిన్నర
మాత్రలు; దీర్ఘమగుచో ఉచ్చారణ కాలము రెండున్నర మాత్రలు; ప్లూ
మగుచో మూడున్నర మాత్రలు” అని భావము. [5]

సూత్రము 8. స్వార విక్రమయోర్దృఢ ప్రయత్నతరః పౌష్కర
సాదేః॥

త్రికావ్య:- స్వారే విక్రమే చ వయోగః పౌష్కరసాదేః మతే దృఢ
ప్రయత్నతరః భవతి॥ స్వారః స్వరిత ఆత్యర్థః॥ విక్రమోనామ అనుదాత్త
విశేషః॥ యథా— యోఽస్య... అస్యే... స్వార విక్రమయోరితి కిం:
గాంవావ... దృఢః ప్రయత్నః యస్యాసౌ దృఢప్రయత్నః॥ అతిశయేన
దృఢ ప్రయత్నః దృఢ ప్రయత్నతరః॥

స్వారవిక్రమయోః దృఢ ప్రయత్నతరః పౌష్కరసాదేః॥

మణివ్రణ:- కొన్ని వర్ణముల నుచ్చరించుట యందు, చేయవలసిన
ప్రయత్న స్వభావమును, పౌష్కరసామల మతముననుసరించి యెఱుంగుచో
ఈ సూత్రమున చెప్పబడ్డారు—

స్వారః = ఒక విధమగు స్వరితము, విక్రమః = ఒక పిధమగు అను
దాత్తము. దీని స్వరూపము ఆధ్యాయము 13-1వ సూత్రమున చెప్పబడును.
కాగ— “కట్టి స్వరితమును, వి కమమును (అట్టి అనుదాత్తమును) ఉచ్చరిం

మటకు మిక్కిలి గట్టి ప్రయత్నము (దృఢతర ప్రయత్నము) చేయవలసి యుండునని ఆచార్య హిష్కరసి మొదలగువారి అభిప్రాయము". ఇది ఉదాహరణలు :

స్వారః— యోఽస్య స్వోఽగ్నిః.... (5-7-9)
న దివ్యగ్నిశ్చేతవ్య ఇతి... (5-2-7)
విక్రమః— ఆస్యే హలిః ప్రియమ్.... (3-3-11)
యోనిశ్చిత్తం యచ్చిత్వాత్.... (5-8-9)

దృఢమగు ప్రయత్నమును కల్గిన వర్ణము దృఢ వ్యయత్నః॥ ఆ దృఢ వ్యయత్న మునధికముగ కల్గినది దృఢ వ్యయత్నతరః॥ [6]

సూత్రము 7. వ్యయత్నవిశేషాత్సర్వవర్ణానామితి శైత్యాయనః॥

త్రితాష్యః:- సర్వ వర్ణానాం వ్యయోగస్వోచిత ప్రయత్న విశేషాత్ దృఢ ప్రయత్నతరో భవతీతి శైత్యాయనః మన్యతే। యథా— ఇషేత్వా....॥ ఇత్వాది। నై తాని సప్తసూత్రాదీప్యాని॥

వ్యయత్నవిశేషాత్, సర్వవర్ణానామ్, ఇతి, శైత్యాయనః॥

మతివ్యభః:- ఉదాహరణ యందు వర్ణ వైవిధ్యము, హృదయము నుండి వెలువడు శబ్దము వత్తుమగు స్థానమున బట్టియు, అట్లు భిన్న స్థానములందు ఆ శబ్దము వడుటకు మనము చేయు కరణ ప్రయత్నములపై ఆధారపడి యుండును. కనుక ఇప్పుడు శైత్యాయనాదాద్యులు "సర్వ వర్ణములను దృఢముగనో, దృఢ తరముగనో, దృఢ తమముగనో ప్రయోగించుట ఆయా ప్రయత్న విశేషములపై ఆధారపడి యుండును"- అని వివరించుచున్నారు.

నిజమునకు పూర్వమందలి ఆరు సూత్రములలో చెప్పినదానికని, ఇప్పుడు చెప్పినదానికని ఎక్కువ భేదము లేదు. కాని వారు (పూర్వసూత్రములందు) కొన్ని వర్ణముల విషయమును చెప్పిరి. ఇతడు అన్ని వర్ణములకు అనువగు వ్యయత్నదార్ధ్యము చేయవలెనని చెప్పెను. ఉదాహరణ :

ఇషేత్వా.... (1-1-1).

[7]

శ్రీ శ్రీ రీయ సంహితా విషయమున నీ యేడు సూత్రములును అనర్థకములై అభిప్రాయభేదము, వైదికభరణ వ్యాఖ్యానములు చెప్పిరి. అయితే మాహిషీయుడు మాత్రము అట్టి అభిప్రాయమును ఏ సూత్ర విషయమునను చెప్పలేదు.

సూత్రము 8. నాతివ్యక్తం న చావ్యక్తమేవం వర్ణానుదీరయేత్ |
పయః పూర్ణమివా మత్ర ౨ హరస్థిరో యథామతి ||
ఇత్యాత్రేయః ఇత్యాత్రేయః ||

ప్రతిభాష్య :- అతివ్యక్తం అతిస్పష్టం, అవ్యక్తం అస్పష్టం చ యథా నే భువిత ఏవం వర్ణాన్ ఉదీరయేత్ ఉచ్చారయేదిత్యర్థః | పయః పూర్ణమివా మత్ర ౨ క్షీరపూరిత భాజనం హరస్థివ యథామతి, మతిమంతి క్రమ్య వర్తమానః ధీరః అధ్యేతా భవేత్ ఇత్యాత్రేయః మన్యతే ||

నః అతివ్యక్తమ్, నః చ అవ్యక్తమ్, ఏవమ్, వర్ణాన్, ఉదీరయేత్, పయః పూర్ణమ్, ఇవ, అమత్రమ్, హరన్, ధీరః, యథామతి, ఇతి, ఆత్రేయః (ఇత్యాత్రేయః) ||

మతివ్రథ :- పూర్వ సూత్రములందు చెప్పిన అనేక మతములను పరిశీలించి సిద్ధాంతముగ ఈ కారిక చెప్పబడినది. ఇందలి “ఆత్రేయ” పదము పూజావాచకమే గాని, మతాంతరమును చెప్పనది కాదు. వర్ణోచ్చారణయందలి వ్రయత్న విశేషములను గూర్చి శైత్యాయన, కౌహలీపుత్ర, భారద్వాజ, ప్లవిర కొట్టివ్య, పౌష్కరస్సాదులు వాదులాడుకొనుచుండగ, ఈ ఆత్రేయుడు మధ్యస్థునిగ వారి వారి వాదనలన్నిటిని పరిశీలించి, తుదకు తీర్పుగ నీ సూత్రమును శ్లోక రూపమున చెప్పెను. కాగ— “వర్ణములను పురించు వ్యక్తి, అత్యంత స్పష్టముగను, మిక్కిలి అస్పష్టముగను కూడ వర్ణములను పలుకరాదు. అతడు జాగ్రత్తగ పరిశీలించుకొని, అయా సందర్భములను బట్టి వర్ణములను స్పష్టముగను, నిర్లక్ష్యముగను పలుకుటకెంత వ్రయత్నము అవసరమగునో, అంతమాత్రపు వ్రయత్నమునే చేయవలెను. సంహిత యందు వర్ణోచ్చారణమున స్పష్టత, నిర్లక్ష్యతలు ప్రధానము. వ్రయత్న దాధ్యదాధ్య భావములు గణనకు రావు.

పాత్ర నిండుగ పాలతోనున్న గిన్నెను తీసుకొనిపోవు వ్యక్తి, మిక్కిలి త్వరగ గాని, అతి మంగముగగాని నడచుటను గడన చేయుడు. అతడు పాలు తొడకటండ పూర్ణపాత్రను గృహమున చేర్చుటకెంత వేగము వలయునో, అంతపాత్రపు వేగముతోనే వయనించును. అట్లే మానవుడు వేదాధ్యయనమందు వలయునంత ప్రయత్నదార్ఢ్యతతో వర్ణోచ్ఛారణ చేయవలెను.

అయితే ఒక విషయమును గమనించవలెను. ఒకరు చేయు తీవ్ర తీవ్రతరాది వ్యయములు వేరొకరికి అల్పాల్పతర ప్రయత్నములుగ నుండును కద. మరి మధ్యమ ప్రయత్నము మొదలగునవి ఎట్లు పొసగును? నిజమే కాని, ఎవరి ఉచ్ఛారణమందు వారికి తీవ్ర-తీవ్రతర, తీవ్రతమములుండును గద. గనుక వారివారి ఉచ్ఛారణలయందీ ప్రయత్న భేదమును స్పష్టముగ ననుసరించవలెనె కాని, ఇంకొకరి ప్రయత్నములతో వీరి ప్రయత్నములను బోల్చరాదు. దీనినే గార్గ్య గోపాలుడు తన వ్యాఖ్యానమున స్పష్టపరిచెను. [అతేదముచ్యతే యథామతీతి యథా ప్రయోక్తుర్మతిర్పవతిః అయమేవ పక్షః సామ్రుతికః వ్యయత్న ఇతి తథా స వ్యయోక్తాస్య శక్త్యనురూపం వ్యయజ్ఞోతః న తు పరశక్త్యపేక్షయా సామ్రుతికావధారణం సంభవతి]— ఇతి గార్గ్య గోపాల వ్యాఖ్యా].

ఇక, సూత్రమందలి ఇత్యాత్రీయః ఇత్యాత్రీయః అను ద్వ్యర్థి అధ్యాయ పరిపూర్తిని సూచించును. [8]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు
త్రితాష్య రత్నామసారము వేదలోచనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిప్రభ”
అను అంధ్ర వివరణమున వదునేడవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

***

ప్రశ్న

ప్రణవోచ్చారణ విధి.

సూత్రములు-7.

ఈ అధ్యాయమున ప్రణవమును వృద్ధింప విధమున గల మతభేదములను చెప్పుచున్నారు :

సూత్రము 1. ఓంకారం తు ప్రణవ ఏకేఽర తృతీయమాత్రం బుద్ధివతే॥

త్రైవిష్యము:- ప్రణవే ఓకారమ్ అర్థతృతీయమాత్రం ఏకే బ్రువతే॥ ఏకే ఆచార్యాః అర్థ తృతీయమాత్రమాహుః ఇత్యర్థః॥ అర్థం తృతీయం యయోస్తే అర్థ తృతీయే॥ అర్థతృతీయేమా తే యస్యాసౌ అర్థతృతీయమాత్రః॥ యథా— సముద్రో.... యేభ్యః .. ఓం.... ఓం....॥ కాలనిర్ణయేప్రేమం వర్ణితమ్—

స్వాధ్యాయాతమృ శేషస్య ప్రణవస్య స్వరస్య చ॥

అధ్యాయస్యానువాకస్యాస్తే స్వాదర్థతృతీయతా॥ ఇతి॥

తు శబ్దస్య ప్రయోజన ముచ్యతే— “సన్న్యక్షరాణాం వేదం చ ప్రణవం చాస్తరా తథా॥ ఇతి కాలనిర్ణయే; సన్న్యక్షరాణాం హ్రస్వా న సన్ని ఇతి; పాడినీయేఽపి; ఓకారమాత్రస్య దీర్ఘకాలో నిరూపితః॥ ఇహ తు ప్రణవపథ్య విశేషణాదసౌ కాలో నిషిద్ధతే॥

వేదస్య ప్రణవే తు స్యాత్ సమకాల ద్విమాత్రతా॥ ఇతి ప్రణవ విఙ్మే కాలవిశేషః ప్రత్యేతవ్యః॥

ఓకారమ్, తు, ప్రణవే, ఏకే, అర్థతృతీయమాత్రమ్, బుద్ధివతే॥

మట్టివ్రథ:- వేదాధ్యయనమును ప్రారంభించునపుడు ప్రారంభమున “ఓమ్” అని వల్కి, ప్రారంభించవలెను. అట్టి ఓంకారమునకే ప్రణవమని పేరు. “ప్రణవాయతే ప్రస్తాయతే ప్రారభ్యతేఽనేన వేదః ఇతి ప్రణవః ఓంకారః” అని వ్యుత్పత్తి.

అట్టి ఓంకారమునందలి “ఓకారము సార్థ ద్విమాత్రికము” అని కొందరి అభిప్రాయము. అనగ ఇట్టి ఓకారమునకు ఉచ్చారణ కాలము రెండున్నర మాత్రలు, సాధారణముగ సన్న్యక్షరములు దీర్ఘములు కద. దీర్ఘోచ్చారణ

కాలము ద్వితీయము. కాని ప్రతిపదమునందుల కికారమునకు కాలము రెండు స్పృహ మాత్రము. సూత్రమున ఏకే అని చెప్పబడెడి ఇది సిద్ధాంతము కాదనియు, మతాంతరమనియు, ఇది అంగీకారము కాదనియు తెలియును.

ఉదాహరణలు : సముద్రో బన్ధుః ఓమ్.... (7-5-25).
యేభ్యశ్చైవైన త్వాహుః ఓమ్.... (3-12-8).
ఓం ఇషే త్వా.... (1-1-1).
ఓం బ్రహ్మ సప్తతమ్.... (తై. బ్రా. 1-1-1).

గమనిక : సాదారణముగ వేదాధ్యయన పొరంభమున చేయు ప్రతిపదము త్రిమాత్రా కాలికమగును. అధ్యయన పరిసమాప్తి యందు గాని. మధ్యలో అధ్యాయాంతము, అనువాకాంతమును సూచించుటకు చేయు ఓంకారము సార్థ ద్వితీయము యందును, తైత్తిరీయ మూలకాథా సంప్రదాయము.

ఇక సూత్రమందలి తు శబ్దము “సామాన్యముగ కికారమునకు గల ద్వితీయతా కాలమును నిషేధించును.” మరియు త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పిన కాల నిర్ణయమును గ్రంథము, ప్రస్తుతము మనకు లభించు, మాధవాచార్య కృతమగు కాల నిర్ణయ గ్రంథముకన్న భిన్నమైనది. అది ప్రస్తుతమలభ్యము.

వైదికాభరణకారులు — “మహాశః ఈ సూత్రము వేదాధ్యయన పరిసమాప్తిని (ఏకథా నిమిత్తస్య సమాప్తి నిమిత్తస్య) సూచించు విషయమున, ప్రతిపదము ద్వితీయతాకమగునా, త్రిమాత్రతాకమగునా అని సందేహించి, అది సార్థ ద్వితీయతాకమని చెప్పుకొనుట యుక్తముగ భావించి, ఈ సూత్రమును చెప్పిరి — అని భావించెను. [1]

సూత్రము 2. ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితానాం,
రస్మిం శ్చిదితి శైత్యానాం॥

త్రిభాష్య :- ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితానాం మధ్యే “రస్మిం శ్చిత్స్వరే” ప్రథమః ప్రయోక్తవ్య ఇతి శైత్యానాం మన్యతే॥ యథా — ఓమ్॥

ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితానామ్ కస్మి శ్చిత్ ఇతి శైత్యాయనః॥

మణిప్రభ :- పూర్వసూత్రమున ఓంకారమునుచ్చరించుటందలి కాలపరిమితి గూర్చి చెప్పబడినది. ఇకనిప్పుడు అందలి స్వరము విచారించబడును.

అచార్య శైత్యాయనులు - “వేదాధ్యయనమందు చెప్పబడు ప్రజనమును ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములను మూడింటియందు, ఏ స్వరముతో నైనను వలకవచ్చును” — అని అభిప్రాయపడిరి.

ఉదా : ఓమ్ ఓమ్ ఓమ్॥

[2]

సూత్రము 2. ధృతః ప్రచయః కౌణ్డిన్యస్య॥

తిథిభాష్య :- కౌణ్డిన్యస్య మతే ప్రిణవో ధృత ప్రచయో భవతి. చతుర్థస్వరో “ధృత ప్రచయః” ఇతి కథ్యతే. నను — “ప్రచయ పూర్వశ్చ కౌణ్డిన్యస్య (19-2)” ఇతివత్ ప్రచయ ఇత్యేతావతై వాలమ్. కిం ధృత శబ్దేనః మైవమ్. పదద్వయే నావృనేన నామధేయ మేవాభిధీయతే. తథాహ — అర్థభేదాఽథా వేపి వయోగ భేదోఽస్తి ప్రయోగ వాతుర్యమూదార్కః ప్రకటయతి. తథా భీమసేనో భీమః, సత్యతామా సత్యా, పిథాన మపిథానం, దీపః ప్రిదీపః ఇత్యాది॥

ధృతః, ప్రచయః, కౌణ్డిన్యస్య॥

మణిప్రభ :- స్వర విషయమున అచార్య కౌణ్డిన్యుని అభిప్రాయము నిచట చెప్పుదున్నారు.

కౌణ్డిన్యుని మతముననుసరించి ఓంకారమును ధృతప్రచయ స్వరముతో వలకవలెను — అని సూత్రార్థము.

ప్రచయమనగ — “సంహితయందు స్వరితముకంటె వరమగు ఉదాత్త శ్రుతి గల్గిన అనుదాత్తము” (సూ. 21-10) — అని చెప్పబడినది. దానినే వివరించగ క్రుష్ణాది సప్త స్వరములలో “తృతీయ” మని అందురు. ఇది సార్థక వంజు. క్రుష్ణ. వధు. ద్వితీయములు ఉత్క్షేపిణులు. అనగ ఉచ్చై స్థానియములు. ఉదాత్తములు. చతుర్థమస్థానితి స్వార్యములు అవక్షేపిణులు.

అనగ నీచ స్థానీయుములు. అనుదాత్తములు. ఇక మధ్యదియగు “తృతీయము” ఉత్తమతాపక్షవజ్ఞులు లేనట్టిది. ధృతము. అయితే స్వర విషయమున ఇది ఉదాత్త గ్రుతి గల్గియుండును.

ఇకనిట్లు గువో ధృతమన్నను, ప్రచయమన్నను సమావేశమే కద. మరి ఉభయ వదప్రయోగ మెందులకు? నిజమే కాని ప్రయోగ చాతుర్యమును ప్రదర్శించుటకే అచార్య కాశ్యాదులు అట్లు సూత్రీకరించిరని. త్రిభాష్య రత్నాకరుల వివరణము. [3]

సూత్రము 4. మధ్యమేన స వాక్రప్రయోగః॥

త్రిభాష్య :- ప్రియుజ్యత ఇతి ప్రయోగః। “మధ్యమేన” ఉచ్చనీచ సమాహార విలక్షణేన ప్రయత్నేన ప్రణవః ప్రయోక్తస్యః। అత క్వచన వాచస్థానే ప్రయోగః భవతి। “సః” ఇతి కౌఢీన్యాభిమతః పూర్వోక్తో గృహ్యతే। వాచి ప్రయోగః వాక్రప్రయోగః॥

మధ్యమేన, సః, వాక్రప్రయోగః॥

మణిప్రభ :- ప్రయోగింపబడునది కనుక ప్రయోగము. వాక్కునందలి ప్రయోగము వాక్రప్రయోగము. అట్టి వాక్రప్రయోగమునందు వచ్చునట్టి ఓంకారమునెట్లు పలుకవలెనన్న ప్రశ్నకు సమాధానముగ “మధ్యమేన” అని చెప్పబడినది. సూత్రమందలి “సః” అనునది పూర్వసూత్రమందు కౌఢీస్మృతి మతములో చెప్పిన “ధృత ప్రచయః” అనుదానిని సూచించును. కాగ “వాక్రప్రయోగమందలి ఓంకారమును మధ్యమ స్వరమగు ధృత వ్రచయములో—అనగ ఉదాత్తానుదాత్తములకు మధ్యదియగు స్వరముతో—పలుకవలెనని భావము.

[4]

సూత్రము 5. స్వరితః ప్లాక్షి ప్లాక్షాయణయోః॥

త్రిభాష్య :- ప్లాక్షి ప్లాక్షాయణయోః వక్షీ ప్రణవః స్వరితః భవతి। నైత త్సూత్ర చతుష్టయ మిష్టమ్॥

స్వరితః, ప్లాక్షి ప్లాక్షాయణయోః॥

మణిప్రభ :- ప్రణవమందలి ఓకారమును “స్వరిత” స్వరముతో పలుకవలె

నని ఆచార్య ప్లాడ్జీ, ఆచార్య ప్లాడ్జీయలు చెప్పిరి. వారి మతమున ప్రజ
వము స్వీరితముగ పలుకబడును.

ఇంతవరకు చెప్పిన నాల్గు సూత్రములు (2, 3, 4, 5) త్రైత్వికీయ
మూలకాంశకు నమ్మకపడులు గావని శ్రీభాష్యకారులనుచున్నారు. [5]

సూత్రము 6. ఉపాత్తో వాల్మీకిః॥

భాష్య:- వాల్మీకిః మతే ప్రణవః శావాత్తః భవతి!

ॐ नमः शिवायः ॥

మణిప్రభ :- ప్రజలమగు ఓంకారమందలి ఓకారమున ఉడాత్త స్వరముతో పలుకవలెనని వాల్మీకి ఋషి చెప్పుచున్నారు.

ఈ విధముగ నింతవరకు ప్రశ్నలనుండలి ఒకారోహారణయందలి స్వర విషయమున శ్రీత్యాయన, కౌశ్ఠీస్య, ప్లాక్షి, ప్లాక్షాయణ వాల్మీకుల యొక్క అభిప్రాయములు చెప్పబడినవి. [1]

సూత్రము 7. యథా ప్రియోగం వా శర్వేషాం,
యథా ప్రియోగం వా శర్వేషామ్॥

త్రితాళ్యః:- యథా ప్రయోగ శక్తీన ఉదాత్తైః సైవి మత ఇతి మాహి. ము
పక్షః। ప్రథమం యథా ప్రయోగం వా కుర్యాత్తి సర్వేషాం జుష్టిః।
మతమ్। నరకుచి పక్షస్తు పక్ష్యతే — “ఆధ్యేష్యమాణం” “యథా ప్రయోగం”
“యథా విధి స్మరం తథా వచేన వా స్మరేణ ప్రథమః ప్రయోక్తవ్యః ఇతి సర్వే
షాం మతమితి” యథా — “ఇషీత్యా” ఇత్యనేనాధ్యేష్యమాణేన అనుదాత్తేన
ప్రథమోఽవ్యసుదాత్తః। ఆన ఉద్ధర్తు ఇత్యుదాత్తే సోదాత్తః, వృద్ధమితి
స్మరితేన స్మరితః। నేదం సూ ఉమిషమ్॥

యథా, ప్రియోగమ్, వా, సర్వేషామ్,

మణిప్రభ :- ఈ సూక్తమును పేర్కొను వ్యాఖ్యాతలు లేర్పేరుగ వివరించిరి.

మాహిషీయ వ్యాఖ్యాకారులు “యథా వ్రయోగమ్” = ఉదాత్తస్వరము అని చెప్పిరి. అనగ ప్రణవోచ్ఛారణము ఉదాత్త స్వరముతోనే చేయవలెను.

అచార్య వరరుచి వక్షము ఇట్లున్నది — ప్రారంభించబోవు సంహితా భాగమున అదియందే స్వరముండునో, ఆ స్వరముతోనే ప్రణవమునువచ్చరింప వలెను. అనగ ఆ అధ్యాయము లేక అనువాక ప్రారంభ వదమునకు అది యందే స్వరముండునో (ఉదాహరణకు ఆవ ఉన్దన్తు (1-2-1) — ఇవట ఆ ఉదాత్తము) ఆ అధ్యాయమును లేక ఆ అనువాకమును ప్రారంభించుటకు పూర్వము చేయబడు ప్రణవోచ్ఛారణమును ఆ స్వరముతోనే చేయవలెను. అట్లే ఇషేత్వా (1-1-1) ఇవట “ఇ” అనుదాత్తము. కనుక ప్రారంభమున చేయు ప్రణవము కూడ అనుదాత్తమేయగును. అట్లే వృద్ధమ్ (5-1-2) అనుదానితో అదియందు స్వరితము కలదు. కనుక ఇవట చేయు ప్రణవము స్వరిత స్వరముతో చెప్పబడవలెను.

గార్గ్యగోపాలుడు : అయా శాఖలకు సంబంధించిన గురువులు వారి వారి సంప్రదాయముననుసరించి, ఎట్లు ప్రణవోచ్ఛారణ చేసి అధ్యాపనము చేసిరో, అయా శాఖీయులు ఆ విధమగు స్వరముతోనే ప్రణవోచ్ఛారణ చేయ వలయుననునది సర్వ ఋషి మతముగ వివరించిరి.

[తత్తద్బాధాద్యాయన పూర్వే శిష్టతమాః యేన యేన స్వరేణ ఆరమ్భా ర్థమోంకారం వ్రయుక్తే, తేన తేనైవాధ్యాపిత వ్యసప్రయా వ్యయోక్తవ్య ఇతి సర్వేషామచార్యాణాం మతమ్] — వైదికభరణ వ్యాఖ్య].

త్రిభాష్య రత్నకారులు వారి అభిప్రాయమును స్పష్టముగ చెప్పక పోయినను, తన వ్యాఖ్యానమున వరరుచి కంటి అర్వాచీనుడగు మాహిషీయ వ్యాఖ్యను పూర్వమందుదహరించుట చేతను, వరరుచి వక్షస్తు — అని “తు” వ్రయోగముచేతను, అతడు మాహిషీయ వ్యాఖ్య నావరించు చుండెనని స్పష్టము.

వీనినన్నిటిని పరిశీలించగ, సంహితాపాత ప్రవచన సమయమునందు ప్రణవమునే స్వరముతో పఠకవలెనన్న విషయమున ఏకాభిప్రాయము లేదని తెలియుచున్నది.

వీనినన్నిటిని పర్యాలోచన చేయగ వైదికాభరణ కర్త నిర్ణయమే యుక్తముగనున్నది.

యథా ప్రయోగం। “ఉపదేశం నామ ఆద్యోద్భావరణమవతి క్రిమ్య” అని వివరణము. కనుక వైదికాభరణ కర్త వ్యాఖ్యయే ఉత్తమము. మేమును ఆ వ్యాఖ్యతో నేకీభవించుచుంటిమి.

సూత్రమందలి “వా” ఏవార్థమును చెప్పును. మరియు “యథా ప్రయోగం వా సర్వేషామ్” అను ద్వితీయ ఆధ్యాయ పరిసమాప్తిని సూచించును. [?]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు
త్రిశాష్టక రత్నానుసారము వేదలోపనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిప్రభ”
అను అంధ్ర వివరణమున పదునెనిమిదవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

వికృమ కంపములు :

సూత్రములు-5.

ఈ అధ్యాయమున మొదటి రెండు సూత్రములందు విక్రమసంజ్ఞ వివరించబడుచున్నది. మిగిలిన మూడు సూత్రములందు “కంప స్వరము” గూర్చి చెప్పబడును.

సూత్రము 1. స్వరితయోర్మధ్యే యత్ర నీచః స్యాదుదాత్తయోర్వాఽన్యతరతో వోదాత్తస్వరితయోః స వికృమః॥

త్రుతిభాష్య:- యత్రస్థలే స్వరితయోర్మధ్యే “ఉదాత్తయోర్వాఽన్యతరతోవా” ఇతి స్వరితోదాత్తయోర్వేత్సర్థః। ఉదాత్తస్వరితయోర్వా మధ్యే ‘నీచం’ యదక్షరం స వికృమ సంజ్ఞః భవతి। స్వరితయోర్మధ్యే యథా—యోఽస్య...। ఉదాత్తయోర్వథా— వోధవే....। స్వరితోదాత్తయోర్వథా— ధన్వా....। ఉదాత్త స్వరితయోర్వథా— తస్య....। విక్రమ సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనం “స్వార విక్రమయోర్వధ ప్రయత్నతరః” (17-8) ఇతి॥

స్వరితయోః, మధ్యే, యత్ర, నీచమ్, స్యాత్, ఉదాత్తయోః, వా, అన్యతరతో, వా, ఉదాత్తస్వరితయోః, సః, వికృమః॥

మణిప్రభ:- నీచమనగ అనుదాత్తమగు అక్షరము. కాగ, రెండు స్వరితాక్షరముల మధ్యనుండు అనుదాత్తమగు అక్షరము విక్రమమనబడును. అట్లే రెండుదాత్తముల మధ్యనుగాని, లేక ఉదాత్త స్వరితముల మధ్యగాని, లేక స్వరితోదాత్తముల మధ్యను గాని యుండు అనుదాత్తమగు వర్ణము విక్రమమనబడును.

ఉదాహరణలు : యోఽస్యసోఽగ్నిస్తమపి.... (5-7-9).

ఇచట “స్య” అనునది వికృమము. ఇది రెండు స్వరితముల (యో, సో) మధ్యనున్న అనుదాత్తము (వికృమము) నకుదాహరణ : వోధవే (1-8-2)

ఇచట “ధ” విక్రమము.

స్వరితోదాత్తముల మధ్యనున్న విక్రమమునకుదాహరణ:-

ధన్వనాగాః (4-8-9); ఇచట “న్వ” వికృమము. ఉదాత్త స్వరితముల మధ్యనున్న విక్రమము.

తస్య క్వ సువర్ణో.... (2-8-5). ఇచట “స్య” విక్రమము.

ఇక విక్రమ సంజ్ఞా ప్రయోజనము: స్వారివిక్రమయోగ్యత ప్రయత్నతరః (17-8),— అను సూత్రమున విక్రమ వర్ణద్వారణయందు దృఢతరమగు ప్రయత్నము చూపవలెనని చెప్పబడినది. [1]

సూత్రము 2. ప్రచయ పూర్వశ్చ కౌఢీన్యస్య॥

త్రిశాష్ట్యః:- చ శబ్దో విక్రమ ఇతి జ్ఞాపయతి: కౌఢీన్యస్య మతే ఉదాత్త పరః స్వరితపరో వా ప్రచయ పూర్వశ్చ విక్రమో విశ్లేయః ఉదాత్తపరో యథా— పర్యవదతాం యా స్వరిత పరో యథా— ఉపరిష్టాల్లప్తా. ప్రచయః పూర్వో యస్మాదసా ప్రచయోపూర్వః॥

ప్రచయ పూర్వః చ కౌఢీన్యస్య॥

మణివ్రతః:- విక్రమసంజ్ఞను విధించుటలో మత భేదమును ఈ సూత్రమందు చెప్పుచున్నారు. సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి విక్రమః అనుదానిని ఇచటకమవృత్తి చేయును. అట్లే సూత్ర సామర్థ్యముచే ఉదాత్త పరము, స్వరితపరము, నీచము అనువానిని ఇచట అధ్యాహరము చేసుకొనవలెను. ఈ విధముగ — “పూర్వమందు ప్రచయమును కలిగి, పరమందు ఉదాత్తమును కాని, స్వరితమును కాని కలిగియున్న అనుదాత్తమునకు విక్రమ సంజ్ఞ ఎచ్చునని కౌఢీన్యనార్యుల మతము. అనగ వీరి మతమున అనుదాత్తమునకు పూర్వమందు ఉదాత్తము కాని, స్వరితము కాని యుండవలెనను నియమము లేదు. వీరి మతమున విక్రమమునకు పూర్వమందు ప్రచయ సంజ్ఞ గల్గిన వర్ణముండవలెను.

ప్రచయమనునది (సూ. 22-10, 11) 22 వ అధ్యాయమున 1-వ సూత్రమున “స్వరితాత్సంహితాయా మనుదాత్తానాం ప్రచయ ఉదాత్త క్రుతిః” అని చెప్పెను. కాగ సంహితా పారమున స్వరితముకంటె పరమందు అనుదాత్తమునకు ప్రచయమని పేరు.

ఇక వీరి మతమున విక్రమమునకుదాహరణః

ప్రచయ పూర్వము, ఉదాత్తపరము: పర్యవదతాం యా (1-7-2).

ప్రచయపూర్వము స్వరితవరము: ఉపరిష్టాల్లాక్ష్యా యాజ్ఞా.... (2-8-2)
ప్రచయమును పూర్వమందు గల్గినది ప్రచయపూర్వము.

స్వరితమును వరమందు గల్గినది స్వరితవరము.

ఉదాత్తమును వరమందు కల్గినది ఉదాత్తవరము అని చెప్పబడినది. [2]

సూత్రము 3. ద్వీయమ ఏకే ద్వీయమపరే తా అణుమాత్యైః॥

త్రిథాష్య:- యమ శబ్దః స్వరిత పర్యాయః ద్వీయమౌ యత్రదేశే నైర
న్తర్కేణ వరేతే, స “ద్వీయమః”, తస్మిన్, ద్వీయమః పరో యస్మాదసౌ
ద్వీయమపరః. తస్మింశ్చ త్రి యమే సతి యాః స్వరిత ప్రకృతయః తాః
స్యా అస్తనః అణు త్తాః శిశినిహితా భవన్తి ఏకే మన్యంతే. ద్వీయమే
యథా— తేన్మ సోస్యమే ద్వీయమపరే యథా— సోన్మ సోన్మభ్య
మ్రుమతః అస్తతః ఇతి కథం ప్రతీయతే! పదాస్తే చ తథా కమ్పా అస్తతో
నిహతాణుకాః ఇతి పవనాదితి బ్రూమః॥ నిహతం తు “స్వరిత యోర్మధ్యే
యత్య నీవమ్” (19 1) ఇత్యేతత్పాన్నిధ్యాల్లభ్యతే! శిక్షావై పం వక్ష్యే—
“నితోఽభి నిహతత్వైచ వక్షే ప్రవః ప్రశ్లిష్ట ఏవచ, ఏతే స్వరాః ప్రకమ్పంతే
యతోఽచ్చ స్వరితోదయాః శేషస్యోదాత్తతా వాస్యాత్, స్వారికతా వా వ్యవ
స్థయా॥ ఇతి॥ వ్యవస్థా శబ్దేనానేన ద్వీవిధః కమ్ప ఉత్తః సంహితాయాం
స్వరిత కమ్పః ఇతర వేదభాగే ఉదాత్త కమ్ప ఇతి యే కమ్పాః ప్రసిద్ధాః
తేష్యే తల్లక్షణం స తు కమ్ప విధాయకమ్! అన్యథా— “యోఽపాం
పుష్పమ్” ఇత్యాదౌ కమ్పః ప్రసజ్యేత, నేదం సూత్యమిష్టమ్॥

ద్వీయమే! ఏకే! ద్వీయమపరే! తాః! అణుమాత్యైః॥

మణివ్రణ:- త్రిథాష్య రత్నకారుని మతానుసారము “యమః” అనునది
స్వరితమునకు వర్షాయనదము. కాగ ద్వీయమౌ-రెండు స్వరితములు, అ
రెండు స్వరితములును అవ్యవధానముగ (అనగ ఒకదాని పక్క నొకటి
యుండునట్టి వదము ద్వీయమము. అట్టిదానియందును, అట్టి ద్వీయమ
వదమును వరముగ గల్గిన స్వరితము “ద్వీయమపర” మగును. దానియం
దును ఉన్నట్టి తాః-అవి. అనగ స్వరిత ప్రకృతికములగు ఉదాత్తానుదాత్త
స్వరిములు, అణుమాత్యైః-అణుమాత్రముగ, అనగ హ్రస్వము నుచ్చరించు

టకు వట్టు మాత్రా కాలమున నాల్గవ భాగము కాలమున నిహితములగునని వికే=కొందరు ఆచార్యులు భావించుచున్నారు.

ఆ స్వరితములందలి స్వరితవ్యక్తికములన్నియు వాని అంతమందు అనగ చివరి భాగమున నిహితములగును. ఇచట ఒక విషయమును గుర్తించవలెను. ద్వియమమందు పూర్వమందున్న స్వరితమునందలి వ్యక్తికము అంటే నిహితత్వము కలుగును. త్రియమ విషయమున పూర్వమందున్న రెండు స్వరితములందున్న ప్రకృతికములకును నిహితత్వము ప్రవర్తించును.

అయితే ఈ ప్రకృతికముల చివరి భాగమునందే నిహితత్వము అటు మాత్రముగ నుండునని ఎట్లు తెలియును? సమాధానము :- “సదాస్తే చ తథా కమ్పా అస్తతో నిహితాడుకాః” అను శిష్టా వాక్యమే వ్యవహారము.

ఇక సూత్రములోని “నిహితత్వము” అనునది పూర్వ సూత్రమునుండి సాన్నిధ్య బలముచే లభించుచున్నది. ఈ నిహితత్వమునే “కమ్ప” మందురు. కాగ

ద్వియమమందు పూర్వ స్వరితమందును, త్రియమమందు ముందున్న రెండు స్వరితములందును, స్వరిత ప్రకృతికములకు అణుమాత్రమగు నిహితత్వము సిద్ధించునని కొందరాచార్యుల సిద్ధాంతము—అని సూత్రభావము. ఉదాహరణలు : ద్వియమమందు : తేఽస్మిన్మోన్యమ్! (6-1-5)

త్రియమమందు : సోఽస్మిన్మోన్యమ్! భ్యమియత! (6-1-1)

స్వరితములు సప్త విధములుగ నున్నవి కద, ఎట్టి స్వరితములకీ కంపము వచ్చును? అని ప్రశ్నించగ, నిత్య, అభినిహిత, త్రివ్రక్తిష్టములను నాల్గు స్వరితముల విషయముననే ఈ కంపము వర్తించును.

అన్యత్ర స్వరితమందుగాని, ఉదాత్తమందుగాని కంపనము ఉండవచ్చును. ఈ భావమే “వ్యవస్థయా” అను పదముచే తెలియుచున్నది. సంహితయందు స్వరితకంపమనియు, ఇతర వేదభాగమందు ఉదాత్త కంపమనియు ప్రసిద్ధము.

అయితే ఈ సూత్రము ఆమోదయోగ్యము కాదని తిరస్కరింపబడింది.

ఈ వివరణమంతయు త్రిభాష్య రత్నకారుని వ్యాఖ్యానభ్యము. కాని గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ వ్యాఖ్య వేరుగనున్నది. గమనింపుడు :

వైదికాభరణ వ్యాఖ్యానమనరించి యమః = స్వరము. ద్వియమః = రెండు స్వరములను కల్గినది. అనగ ఉదాత్తానుదాత్తములను గల్గినది స్వరితమగును. ఉదాత్తానుదాత్త సమాహారమే స్వరితము కద. కనుక ద్వియమమనగ స్వరితము. ఇట్లే వ్యాఖ్యయంతయు యున్నది.

[యమ శబ్దస్వర వాచీ ద్వయమౌ సమాహృతౌ యస్మిన్న ఖలు స్వరితస్వరో ద్వియమ ఉచ్యతే తస్మిన్ స్వరితవరే ఏకే అచార్యాః శిక్షాకారాః నీచమిచ్చన్తి తస్మిం కృత్స్నస్య పూర్వ స్వరితస్య నీచవ్యమిష్యతే నేత్యుచ్యతే తా అణమాతాః, తాశ్చ నీచప్రకృత యోఽణవతిమాదా భవన్తి అణుర్నామ ప్రాస్యకాలస్య చతుర్థోంశః]

ప్రాస్య స్మరూపం విజ్ఞేయం చతుర్విరణుభిస్తథా ఇతి శిక్షాకార వచనాత్ తథా చ స్వరితాత్పూర్వస్య స్వరితస్యాస్తే వదమాత్మం నీచం భవతితి సిద్ధమ్— ఇతి గార్గ్య గోపాలః]. [3]

సూత్రము 4. తస్యామేవ ప్రకృతౌ॥

త్రిభాష్య :- ద్వియమస్థలే పూర్వస్యామేవ “తస్యాం” స్వరిత ప్రకృతావణు మాత్రయాఽపి నిహతత్వం భవతి, ద్వియమవరే తు స్థలే పూర్వయోరేవ ప్రకృత్యోరణుమాత్రయా నిహతత్వం భవతి. స తు తాః సర్వా అణుకార్య తాజ ఇత్యేవకారో బోధయతి. ఏవమేవ కౌహలేయ ఆహ— ద్వయోః పూర్వోఽణు మాత్రికక్రిమి పూర్వావణుమాత్రికా పుత్తరః ప్రకృత్యేతి॥

తస్యామ్, ఏవ, ప్రకృతౌ॥

మణివ్రణ :- పూర్వ సూత్రమందు ద్వియమ, ద్వియమవరములందు అణు మాత్రముగ కంఠము వచ్చునని చెప్పిన ఏకదేశిమతము అంగీకారయోగ్యము కాదని త్రిభాష్య రత్నకారులు నిరసించెను గద. కనుక అట్టి స్థలమునందు ఏమి వచ్చునో ఈ సూత్రమున చెప్పుదున్నారని ఆతనభిప్రాయపడెను.

తస్యామ్=ద్వియమస్థలే, రెండు స్వరితముల వ్యవధానముగ నున్నపుడు మొదటిదానియందలి, ప్రకృతౌ=స్వరిత ప్రకృతికములగు ఉదాత్తానుదాత్తములందు, విషమాత్రమే అణుమాత్రమగు నిహతత్వం వచ్చును.

ఇక ద్వీయమవర స్థలములందు, అనగ మూడు స్వరితములున్నచో, పూర్వమందున్న రెండింటి ప్రకృతియందు నిహతత్వము వచ్చును. అంతియై కాని నిహతత్వము ఆ మూడింటియందును రాదు. మొదటి రెండింటియందే యుండును. ఆ విషయము సూత్రమందలి వివకారముచే తెలియుచున్నది.

పై వ్యాఖ్యను సవర్ధించుచు కౌహలేయ శిక్షా వాక్యమును ఉట్టంకించిరి— “రెండింటియందు పూర్వమున్నది మాత్రమే అణుమాత్రికమగు నిహతత్వము నొందును. మూడున్నచో, అంబు మొదటి రెండింటియందు మాత్రమే అణుమాత్రిక నిహతత్వము ఉండును. మిగిలిన మూడవదానియందు స్వస్వభావమును మాత్రము కలిగి యుండును.”

ఇది త్రిభాష్య రత్నకారులగు సోమయాజ్యుని వ్యాఖ్యా సారము. అయితే వైదికాభరణ వ్యాఖ్య దీనికి భిన్నముగ నున్నది.

[అస్మత్సంహితాయాం తస్యమేవ స్వరితాత్మికాయా మేవ ప్రకృతౌ కంపాభవతి. తథా భూతాత్మకంపాం శాత్పుర్వాంతస్తు తస్యమేవ స్వరిత ప్రకృతౌ వపశిష్టతే. యత్నాదాత్తివరస్య స్వరితస్య కమ్పుత్వం కంపాత్పుర్వాంతం ఉదాత్తత్వం చ శిక్షాయాం స్మర్యతే. తత్ కూష్మాండాది విషయం శాఖాంతర విషయం చ వేదితవ్యమ్॥— ఇతి వైదికాభరణ వ్యాఖ్యా॥] [4]

సూత్రము 5. న పూర్వశాస్త్రీ॥ (న పూర్వ శాస్త్రీ)॥

త్రిభాష్య:- పూర్వ శాస్త్రం నాగు విక్రమ విధిః తస్మిన్నేతదణుకార్యం న భవతి. ఏవం వా నూతనార్థః— పూర్వశాస్త్రీ అధ్యాయ ప్రశమసూత్రే యా విక్రమసంజ్ఞా ఉక్తా సా కమ్పవిధావత్ర న భవతి. విక్రమస్య దృఢ ప్రయత్నత్వాత్, కమ్పస్య తదభావాదితి॥

న, పూర్వశాస్త్రీ॥

మణివృథ:- పూర్వశాస్త్రీ=పూర్వ శాస్త్రమందు, న-కాదు. పూర్వ శాస్త్ర

మనగ ఈ అధ్యాయ ప్రథమ సూత్రమున చెప్పిన విక్రమ తీర్తి. ఆ విక్రమ సంజ్ఞకమగు అనుదాత్తమందు ఈ కంప వ్రసత్తి— అనగ అణుమాత్రముగ కంపము (లేక) నిహత త్వము— రాదు. విలసనగ ఉద్ధారణయందు, విక్రమోద్ధారణమునకు దృఢమగు వ్రయత్నమననతము. కమ్మమునందు స్వరితము అకిట్టి దృఢ ప్రయత్నము లేదు. కనుక వానియందు కంపము వచ్చుట కవకాశమున్నది. కాని విక్రమ విషయమున అట్టి నిహత త్వ కంపముల కవకాశము లేదు.— ఇది ఈ సూత్ర భావము అని త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పిరి.

అయితే వైదికాధరణ కర్త పూర్వ శాస్త్రమనగ వ్యాకరణ శాస్త్రమని చెప్పెను. అతని కంప సిద్ధాంతమునంగీకరించదు. అతని మతమున ఈ ప్రాతికాఖ్య వ్యాకరణము వాధారము చేసికొని యున్నది కాని, శిక్షణ వాధారము చేసికొని లేదు. ఈ కంపన, నిహత త్వములు శిక్షాశాస్త్ర విహితములు. కనుక ఆ వ్యాఖ్యాతకంగీకారము కాదు. వ్యాకరణ శాస్త్ర నిష్ఠములు కాని శిక్షా విషయమును మాత్రమే ప్రాతికాఖ్య లంగీకరించునని అతని అభిప్రాయము. అతని వచన మిట్లున్నది— “అస్య శాస్త్రస్య మూలభూతం వ్యాకరణం పూర్వ శాస్త్రమిత్యవ్యతే। తస్మిన్ కంపో న విధీయతే। సాక్షాచ్చిక్షాయాం తు విధీయతే। వ్యాకరణ ప్రధానం హ్యేతద్దాత్తమ్। తస్మాత్ వైయాకరణేభ్యోఽన్యే శిక్షాకారా ఇహైక ఇతి వ్యవధిశ్యతి। తథా దాస్మిన్ శాస్త్రే విధీయమానానాం కార్యాణాం విషయేషు వ్యాకరణోక్త కార్యాణాం సంగృహీతత్వాన్న తత్ర వ్యాకరణోక్తో విశేషః పరిగ్రహ్యః। శిక్షార్థస్యతు సర్వస్యాత్ర అవరిగ్రహీతత్వా దిహనుక్త మవిరుద్ధం కార్యం తతః పరిగ్రహీతవ్యమితి సిద్ధమ్”— ఇతి వైదికాధరణ వ్యాఖ్యా

నిష్కర్ష: ఈ వ్యాఖ్యాత లిరువురిలో త్రిభాష్య రత్నకారులు చెప్పినదే మాకును సమ్మతమగును. శిక్షాశాస్త్రము ప్రధానముగ వర్ణశాస్త్రము. వ్యాకర

ఇము వద కాస్తము. కాని ప్రాతికాఖ్యయందు ఈ రెండింటి విషయములను గ్రహించి, వదములకుచ్చారణాది సాధుత్వము చూపబడినది.

మరియు పూర్వ కాస్తమనగ పూర్వమందు చెప్పిన విక్రమ విధియని అంగీకరించుట యుక్తము. అచట ఈ కంప, నిహతత్త్వములు సిద్ధించక పోవుటకు కారణమును త్రిశాష్యరత్నకారులు స్పష్టము చేసియే యున్నారు.

సూత్రమందలి ద్విరుక్తి అధ్యాయ పరిపమా ప్తినీ సూచించును. [5]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు
త్రిశాష్య రత్నానుసారము వేదలోపనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిప్రభ”
అను ఆంధ్ర వివరణమున పంచామ్మిగవ అధ్యాయము
న మాత్తము.

స్వరిత ప్రకరణము :

సూత్రములు-12.

ఈ అధ్యాయములో 1 నుండి 8 సూత్రములు భిన్న స్వరితముల లక్షణములను చెప్పును. మిగిలిన నాలుగు సూత్రములు ఆయా స్వరితోద్భావన విధిని తెలుపును.

సూత్రము 1. ఇవర్ణోకారయోర్యవకారభావే తైవ్రీ ఉదాత్తయోః॥

త్రిభాష్య:- ఉదాత్తయోః ఇవర్ణోకారయోః యథోపదేశం యవకార భావే సతి స్వరితో యో విహితః స “తైవ్రీ” ఇతి సంజ్ఞాయతే। యథా—
వే॒వై॒నే॒వ॒ కృ॒ధీ॒స్వ॒స్మాన్॑॥ ఉదాత్తయోరితి కిం? వస్వస్మి అనేవం విప్రా॥

ఇవర్ణోకారయోః, యవకార భావే, తైవ్రీ, ఉదాత్తయోః॥

మడివ్రథ:- ఇక నిపుడి అధ్యాయమున స్వరిత భేదములను వ్రాయుత్తు భేదములను వివక్షించుట ద్వారా వాని లక్షణములను చెప్పుచున్నారు.

ఉదాత్తయోః = ఉదాత్తములైన, ఇవర్ణోకారయోః = ఇకార, ఈకార, ఉకారములకు, యవకారభావే = యకారముగాని, వకారముగాని (ఇ—య, ఉ—వ) ప్రాప్తించగ, వాని తర్వాతనుండు అనుదాత్తము స్వరితముగ మారినచో, ఆ స్వరితమునకు తైవ్రీ = తైవ్రీమని పేరు.

ఇవర్ణమనగ్రహస్య, దీర్ఘ ఇకారములు. ఉకారమనగ కేవలము హ్రస్వ ఉకారమే గ్రహింపబడును. దానికి మాత్రమే వకారముగ మారు అవకాశము గలదు. దీర్ఘ ఉకారమునకు వ్రగ్యహ్య సంజ్ఞ (సూ. 4.5) విధింపబడినది. కాగ పూర్వ పదాంతముందు ఉదాత్తమగు ఇవర్ణముగాని, హ్రస్వోకారముగాని యుండవలెను. ఉత్తర పదాదియందు ఈ వర్ణములను యకారముగ గాని, వకారముగ గాని మార్పునట్టి అనుదాత్తమగు ‘అచ్చు’ ఉండవలెను. అప్పుడు సంహితా పాఠమున ఆ ఇకార, ఉకారములు క్రమముగ యకార, వకారములుగ మారును. అట్లు మారునపుడు పూర్వవరములందున్న ఉదాత్తానుదాత్తముల రెండింటి పాఠమున స్వరితము వచ్చును. (సూ. 10-16). అట్టి స్వరి

తమును కై వ్ర స్వరితముదురు. ఇతి సూత్రార్థము. ఉదాహరణలు :

1. వి వివై నేన — వ్యేవై నేన (5-3-12).

2. కృధి స్వస్మాన్ — (4-7-15). (ను అస్మాన్).

ఉదాత్తయోః ఉదాత్తములైన ఇకార ఉకారములనుటచే, వస్వసి, అస్వసం అనువానియందలి స్వరితమునకు కై వ్ర సంజ్ఞ వారించబడినది.

[1]

సూత్రము 2. సయకార వకారం త్వక్షరం యుత్ర స్వర్యతే స్థితే
పదేనదుదాత్త పూర్వేనపూర్వేవా నిత్య ఇత్యేవ జానీయాత్||

త్రిభాష్య:- సయకారం వా సవకారం వా అక్షరం స్వరః ఇత్యర్థః। స్థితే
పదే పరికాలే ఇత్యర్థః। యుత్ర ప్థలే స్వర్యతే అనుదాత్త పూర్వే అపూర్వేవా
పూర్వాభావే వా సతి, సః “నిత్యః” ఏవేతి నర్వత్ర జానీయాత్। నర్వత్రేతి
సంహితా, వధ జవాస్వి త్యర్థః। యథా — వాయుష్మమ్, కన్యేవ తున్నా।
తతో బిచ్చః। న్యేచ్చం చినుయాత్। క్వ జగతి చ। క్వాస్యాస్య, క్వ
క్వాస్య, ఇతి జబాయామ్, తు శబ్దో నిత్యాదాపుచ్ఛేదయ విషయే
“నోదాత్త స్వరిత వరః” (సూ 14-31) ఇతి నిషేధం నివారయతి। సను
నిత్యః కథమేతన్నిషేధ విషయః? ఉదాత్తాత్పరోనదుదాత్తః (సూ. 14-28)
ఇతి అక్షదానసంభవాత్। అత్రోచ్యతే-వర్ణ విభాగపేలామూముదాత్త పూర్వ
త్వమస్తి। “సమాహరః స్వరితః” (1-40) ఇత్యుచ్చ పూర్వత్వాత్ స్వరిత
స్థితి నిషేధ విషయత్వం। అనుదాత్తశ్చసౌ పూర్వశ్చ అనుదాత్త పూర్వః
తస్మిన్ పూర్వానభావః అపూర్వః। తస్మిన్ తున్యేత్యర్థః।

స్థితే పదే ఇతి కిమ్? వ్యేవై నేన। అనుదాత్తపూర్వ ఇతి కిమ్? మర్త్యః ।

అవివేక। సర్వాః అగ్నిన్, కేచిదేవమాహుః — “ఉక్తోనథ యాజ్ఞై
వై సమ్” ఇత్యాది। ప్రాతిహతం నిరాకరోత్కేవకారః వధసమయే అనుదాత్త
పూర్వత్వాత్ పూర్వవిశేష ద్వయస్య అవ్రధా వై యర్థాత్। తస్మాదత్ర నిత్య
స్వరిత త్వమేవ, స సంజ్ఞానరమితి విజ్ఞేయమ్।

స యకారవకారమ్. తు. అక్షరమ్. యత్ర. స్వర్యతే. స్థితే. వదే. అనుదాత్తపూర్వే. అపూర్వే. వా. నిత్యః. ఇతి. ఏవ. జానీయాత్॥

మణివ్రథ:- ఈ సూత్రములో నిత్య స్వరితమును చెప్పుచున్నారు. సూత్ర మందు, అక్షరమ్=అచ్చు; అనుదాత్త పూర్వే=పూర్వమందు. అనుదాత్తమును కలిగినది, అపూర్వే=పూర్వమందెట్టి స్వరమును కలిగియుండవట్టి, సయకర వకారం-యకారముతో గాని, వకారముతోగాని కూడియున్నట్టిది, స్వర్యతే - స్వరితమును కలిగియుండునో, అట్టి స్వరితమును, నిత్య ఇతి ఏవ =నిత్య (జాత్య) స్వరితమనియె, జానీయాత్=తెలియవలెను. వదే స్థితే=వద పాఠ మందున్నట్టిది.

అనగ, వదపాఠమునందు, వదాదియుండున్నట్టియు, లేదా అనుదాత్త మును పూర్వమందు కల్గినట్టియు అచ్చు, యకారముతో కాని, వకారముతో కాని కూడియుండి, సహజముగ స్వరితమై ఓచో (అనగ, సంహితా పాఠమున సూత్ర నిర్దేశముచే శ్వరితముగ మారనట్టి) అట్టి స్వరితమును నిత్య స్వరిత మందురు. దీనినే ఇతర ప్రాకితాఖ్యలందు జాత్యస్వరితమనిరి. సంహితా పాఠమున సూ. 10-18; 14-29, ఉత్పాది సూత్రములచే అనుదాత్తములు స్వరితముగ మారు అవకాశము కలదు. కాని వదపాఠమున అట్టి అవకాశము లేదు. కనుకనె - ఆ స్వరితము వద పారావస్థయందే యుండవలెను. - అని చెప్పబడినది. అదియును యకార, వకారముతో కూడిన అచ్చునకు చెంది యుండవలెను.

ఉదాహరణలు! "అనుదాత్తపూర్వే" - అనుదానికి.

వా¹యవ్య¹ఘో¹ (1-8-7); క¹న్యే¹వ (3-1-12); త్వి¹ (2-1-3).

ఇక "అపూర్వే" అనుదానికి ఉదాహరణలు :

న్య¹ఞ్చా¹మ్ (5-5-3); క¹వ (7-1-4); జటా¹పాఠ¹మందు -

క్వా¹స్యా¹స్య¹ క్వ¹క్వా¹స్య¹ (7-4-4).

అనుదాత్తపూర్వః అనుదానికి అనుదాత్తశ్చ అసౌ పూర్వశ్చ అని 2 గ్రహ వాక్యము. అపూర్వః అనుదానికి పూర్విభావః॥

సూత్రమున “అనుదాత్తపూర్వే” అని చెప్పబడే మర్త్యః అవివేక¹
సర్వాః అగ్నిన్ ఇత్యాదులందలి స్వరితమునకు “నిత్య” సంజ్ఞ వారించ
బడినది.

ఇక నీ సూత్రముందలి “వివ” అనునది ఈ స్వరితమునకు “ప్రాతి
హత” సంజ్ఞను వారించును.

ఈ సూత్రమునకు గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ వ్యాఖ్య సరళముగ నున్నది.
అనగ విషయమిదే. ఐనను వివరణ వద్దతి సరళముగ నున్నది. [2]

సూత్రము 3. అపిచే న్నానావదస్థస్సుదాత్తః వచేత్సాః సాహితేన
స్వర్యతే స ప్రాతిహతః॥

ప్రాతిహత్యః:- అపి శబ్దః పూర్వత్వ మాతాకర్షకః। అథ శబ్దో నిత్య సంజ్ఞా
వ్యవస్థేదకః। నానావదస్థోదాత్త పూర్వత్వాధికారకోవా। నానావదస్థం ఆక్షర
ముదాత్తపూర్వం చేత్ వంతః నీచం సాంహితేన విధినా స్వర్యతే చేత్, స
ప్రాతిహతః వేదితవ్యః। యథా— మాతే అస్యామ్, ఇషేత్సా, తం తే
దుశ్చక్షాః। సాంహితేనేతి కిం? యున్న్యుత్సామ్। నానావదస్థ మితి కిమ్?
తయా దేవతయా॥

అపి, చేత్, నానావదస్థమ్, ఉదాత్తమ్, అథ, చేత్,
సాంహితేన, స్వర్యతే, సః, ప్రాతిహతః॥

మఠివ్రాతః:- ఈ సూత్రముచే ప్రాతిహత స్వరితమును చెప్పుచున్నారు.
నానావదస్థమ్ = భిన్న వదమందున్నట్టి వదాంతమందలి ఉదాత్తము,
తర్వాతనున్న వదాదియందలి అనుదాత్తమును, పూర్వమందు స్వరిత విష
యమున చెప్పిన సూత్రముల ననుసరించి, సంహితాపాఠమున స్వరితముగ
మారినచో, అట్టి స్వరితమునకు “ప్రాతిహత స్వరితము” అని పేరు.

అనగ, వదావస్థలో రెండు వదములు. అందు పూర్వవదము ఆద్యై
దాత్తము. రెండవది ఆద్యనుదాత్తము. ఈ రెండు వదములను సంహితా

పాతమున కలవి చెప్పువపుడు సూ. 14-29; 12-9; ఇత్యాది సూత్రములచే అ అనుదాత్తము స్వరితముగ మారవచ్చును. అట్లు మారుటచే వచ్చు స్వరితమును ప్రాతిహతమందురు. ప్రతిహతస్య భావః ప్రాతిహతమ్! అనగ ఉదాత్తముచే అనుదాత్తము అహతమై (కొట్టబడినదై) స్వరితముగ మారెను కనుక, అ స్వరితము ప్రాతిహతముగును.

ఉదాహరణలు : మా తే అస్యామ్ (1-6-12);

ఇషీత్వా (1-1-1); తం తే దుశ్చక్షాః (2-2-10).

సాంహితేన అని చెప్పుటచే “యన్స్య ఇష్టమ్” అనుచోట స్వరితమువకు ప్రాతిహత సంజ్ఞ వారించబడెను. ఇచట స్య ఇష్టమ్ లోని స్వరితము సహజ మగు నిత్య స్వరితము. అంతియొకాని “యత్” లోని ఉదాత్త ప్రభావముచే అనుదాత్తము నుండి వచ్చినది కాదు. అట్లే “నానా వదస్థమ్” అని చెప్పుటచే తయా దేవతయా (4-2-9) లోని స్వరితమునకు ప్రాతిహత సంజ్ఞ వారించబడెను. [3]

సూత్రము 4. తస్మాదకార లోపేఽభినిహతః॥

త్రిభాష్యః:- తస్మాత్ నానావద స్థోదాత్తాత్, పరధూతస్య అనుదాత్తాకారస్య లోపే వతి యః స్వరితః సః “అభినిహతః” వేదితవ్యః। యథా- సోఽబ్రవీత్। తేఽబ్రవన్ః తస్మాదితి కిమ్; త్రాజోఽసి దేవానామ్;

తస్మాత్! అకారలోపే! అభినిహతః॥

మదివగ్రథ :- ఈ సూత్రముచే “అభినిహత” స్వరితమును చెప్పుచున్నారు.

సూత్రమున, తస్మాత్=పూర్వ వదాస్తమందున్న, ఉదాత్త స్వరము వలన అది అర్థము. పూర్వ సూత్రమందున్న “నానావద స్థముదాత్తమ్” అనునది ఈ “తస్మాత్” పదముచే గ్రహించబడినది.

“ఉత్తరవదాదియందున్న అనుదాత్తముగు ఉకారము సంహితా పాఠమున లోపించగ, అ లోపమునకు నిమిత్తములైన పూర్వవదాత్త వర్ణము యొక్క ఉదాత్తమునకు స్వరితము విధింపబడినది. (సూ. 12-9) అట్టి స్వరితమునకు “అభినిహత” స్వరితము అని పేరు. ఉదాహరణలు :

సో¹బ్రవీత్. ఇచట సః అబ్రవీత్. ఇది సో అబ్రవీత్. ఈ స్థితిలో ఓకారము ఉదాత్తము. ఉకారము అనుదాత్తము. సంహితా పాఠమున అకారము లోపించి, ఓకారము స్వరితమును పొందును. కాగ అట్టి స్వరితము “అభినిహత” మగును. ఇట్లే తే¹బ్రువన్ (తే¹బ్రువన్).

“తస్మాత్” అని చెప్పబడే త్రాజో¹ని దేవానామ్ (2-4-3). అను స్థానమున జో పైనున్న స్వరితమునకు “అభినిహత” సంజ్ఞ వారింపబడినది. ఇచట ఓకారముపై సహజముగనే స్వరితమున్నది. అంతయే అని ఉదాత్త స్థానమున వచ్చినది కాదు. సహజమైనది కద అని దాగికి నిత్య (జాత్య, సంజ్ఞ) రాదు. అపూర్వము కాదు. అనుదాత్తపూర్వమును కాదు. [4]

సూత్రము 9. ఉభావే పరిశిష్టః॥

త్రిశాష్ట్యః:- ఉభావే యత్ర స్వర్యతే సః ప్రశిష్టః వేదితవ్యః॥ సూక్ష్మీయమివ॥ సూదాతా॥ మా సూత్రిష్ఠన్॥ ద్విహివ దధాతి॥

ఉభావే పరిశిష్టః॥

మదివ్యధః:- ఈ సూత్రముచే పరిశిష్ట సంజ్ఞ కల్గిన స్వరితమును వివరించుచున్నారు.

పూర్వ వదాత్తమందలి ఉదాత్తముగు ఉకారము, ఉత్తర వదాదియందలి అనుదాత్తముగు ఉకారముతో సంహితా పాఠమున దీర్ఘ ఉకారముగ మారగ, ఉకారములపై నున్న రెండు స్వరములు కలసి ఒకటి స్వరితముగ మారును. అట్టి స్వరితమును ఉభావముచే సిద్ధించిన స్వరితమందురు. ఇదికే ప్రశిష్ట స్వరితమని పేరు.

ఉదాహరణలు : సూస్నీయమివ (6-2-4) (ను ఉస్నీయ.....);
 సూద్ధాతా (7-1-8) (ను ఉద్ధాతా); మాసూత్తివత్ (7-5-2) (మాను ఉత్తి
 వత్); దిక్షూవ దధాతి (5-5-5) (దిక్షు ఉవ....)।

ఇవట ఈ భావము — సవర్ణదీర్ఘ సంధివలన యగు ఉకారము. [5]

సూత్రము 6. పద వివృత్యాం పాదవృత్తః॥

త్రిభాష్యః:- పదయోర్వివృత్తిః పదవివృత్తిః। తస్యాం యః స్వర్యతే
 సః పాదవృత్తః వేదితవ్యః। యథా — తా అస్మాక్ స ఇదాసః। య
 ఉవసదః॥ వివృత్తిః వ్యక్తిరిత్యర్థః। పదయోరితి కిమ్: “వ్రతగ ముక్తమ్”॥

పదవివృత్యామ్, పాదవృత్తః॥

మణివ్రతః:- ఈ సూత్రముచే “పాదవృత్త స్వరితము” వివరింపబడు
 చున్నది.

వివృత్తి అనగ రెండు స్వరముల (అచ్చుల) మధ్య సంధి కార్యము
 లేకొండ వ్యస్తముగ యుండుట. (స్వరయోర సంధిః వివృత్తిః।) పదవివృత్తి
 అనగ ఎవయోః వివృత్తిః అని చెప్పబడినది.

అనగ “పూర్వ పదాంతమందలి అచ్చునకు ఉత్తర పదాదియందలి
 అచ్చుతో సంధి జరుగకుండ, రెండు పదములు వ్యస్తముగ నుండుటను పద
 వివృత్తి యందురు. సంహితా పాఠమున, ఇట్టి స్థితిలోనున్న పూర్వపదాంత
 మందలి ఉదాత్త ప్రభావముచే ఉత్తర పదాదియందలి అనుదాత్తము,
 స్వరితముగ మారినచో దానిని పాదవృత్త స్వరితమందురు.”

ఉదాహరణలు : తా అస్మాక్ (2-1-2) స ఇదాసః (4-4-4);

య ఉవసదః (6-2-4).

త్రిభాష్య రత్నకారులు వివృత్తి అనగ వ్యక్తిరిత్యర్థః పదయోః వివృత్తిః పద వివృత్తి అని విగ్రము చెప్పిరి. ఇట్టి వివరణచే ఏక పదమందు వివృత్తి యున్నను అచట స్వరితమునకు ఈ సంజ్ఞ వారించబడినది.

ఉదాహరణ: ప్రచగముక్తమ్ (4-4-2).

ఇతర ప్రాతిభాష్యాకారులు పద వివృత్తిః అనుదానికి “పదయోః వివృత్తిః” అని విగ్రహ వాక్యమును చూపిరి. కాని గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ పదే వివృత్తిః పద వివృత్తిః అని చెప్పెను. [6]

సూత్రము 7. ఉదాత్తపూర్వ సైరో వ్యంజనః॥

త్రిభాష్య:- ఉదాత్తపూర్వాధికారే సతి పునరత్ర తత్కథనాదేక పదస్థోఽదాత్త విశేషోఽవగమ్యతే। తస్మాదేక పదస్థోదాత్త పూర్వోయః స్వరితః సః తైరో వ్యంజనో జేదితవ్యః। యథా— యజ్ఞస్త్యవ్యః పస్త్యసి ప ఇన్దోఽమవ్యత తద్యోఽభవత్ ప్రచగమ్ తం త్యష్టాఽఽధత్తః

ఉదాత్తపూర్వః తైరో వ్యంజనః॥

మణివ్రత:- ఈ సూత్రమున స్వరితములలో నొకటియగు తైరో వ్యంజన స్వరిత లక్షణమును చెప్పుచున్నారు.

“ఉదాత్తమును పూర్వమందు కలిగిన” — అనెడి భావము ప్రాకరించు ముగ సిద్ధించును. అయితే ఉదాత్త పూర్వత్వము కూడ అట్లే సిద్ధించు చుండుగ, సూత్రమందు మరల ఉదాత్తపూర్వః అని చెప్పబడినది. కనుక “ఏక పదస్థమగునట్టియు, ఉదాత్త పూర్వమగునట్టియు స్వరితమునకు తైరో వ్యంజన”మని సూత్రార్థము లభించును.

ఉదాహరణలు: యజ్ఞస్త్యవ్య (7-4-20); పస్త్యసి (1-2-5); స ఇన్దోఽ

మవ్యత (7-1-5); తద్యోఽభవత్ (5-3-12); ప్రచగమ్ (4-4-2).

ఈ స్వరిత లక్షణమును ఇతర ప్రాతిభాష్య వ్యాఖ్యాతలు, ఈ ప్రాతి

శాఖ్యా వ్యాఖ్యాతయగు గార్గ్య గోపాలయజ్ఞయు అన్యథా చూపుచున్నాడు. వరిశీలింపుడు :

గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ — “వద శబ్దోఽత్రాను వరతే। వదే సమావ వదే, ఉదాత్తపూర్వకో వ్యంజన వ్యవహితో య స్వరితః సః తైరో వ్యంజన సంజ్ఞో భవతి।” — ఇది ఈతని వివరణ : దీని ప్రకారము ఉదాత్త స్వరిత ముల మధ్య వ్యంజన వ్యవధానము ఉండవలెను. దీని నంగీకరించినచో

“ప్ర ఉగమ్” అను ఉదాహరణ (మాహిషేయ, త్రిభాష్యరత్నములందలిది) కుదరదు. అయితే ఋక్సాతిశాఖ్య యందు వ్యంజన వ్యవహితా వ్యవహితత్వములు (సూ. 3-17; 18) రెండును చెప్పబడినవి. శాని వాజసనేయి, చతురధ్యాయిక (3-82) లలో వ్యంజన వ్యవహితత్వమే చెప్పబడినది. అయితే ఈ నిర్వచనము ఆయా శాఖలను బట్టి మారుచుండవచ్చును. [7]

సూత్రము 8. ఇతి స్వారనామధేయాని॥

త్రిభాష్య :- ఇతి ఏతానిసప్త స్వరిత నామధేయాని వ్యాఖ్యాతాని। యథా - అభ్యస్తాత్; అధ్వర్యోవే; ఇతి తైప్రీ; వాయవ్యమ్; క్వవ్య ఇతి నిత్యః; సతేలోకః; యత్త్వా కుర్ధః ఇతి ప్రాతిహతః; సోఽబ్రవీత్ ఇత్యభి నిహతః; సూద్ధాతా ఇతి ప్రశ్నిష్టః; త ఏనమ్ ఇతి పాదవృత్తః; మమ నామ ఇతి తైరో వ్యంజనః॥

ఇతి, స్వారనామధేయాని॥

మడివిభా :- ఇంతవరకు ఈ ఏడు సూత్రములలోను వివిధములగు స్వరిత ముల యొక్క పేర్లు చెప్పబడెను. ఆయా అవస్థననుసరించి స్వరితము — 1 తైప్రీము 2 నిత్యము 3 ప్రాతిహతము 4 అభినోహతము 5 ప్రశ్నిష్టము 6 పాదవృత్తము 7 తైరో వ్యంజనము — అని సప్త విధమును. [8]

సూత్రము 9. తైప్రీ నిత్యయోర్వృథ తరః॥

త్రిభాష్య :- తైప్రీ, నిత్యేచ ప్రయతో దృఢతరః కార్యః॥

క్షైప్ర నిత్యయోః, దృఢతరః॥

మఠిప్రభ :- ఇంతవరకు స్వరితములలోని వైవిధ్యము చూపబడినది. ఇప్పుడు అట్టి వివిధ స్వరితముల సుచ్చరించుట యందు చేయవలసిన ప్రయత్న భేదములను చెప్పుచున్నాడు.

క్షైప్ర, నిత్య స్వరితముల సుచ్చరించుటలో దృఢతర ప్రయత్నము పేర్కొనవలెను— అని సూత్రార్థము. అనగ వీనిని ఉచ్చారణలో ప్రయత్నము దృఢతరముగ నుండును. [9]

సూత్రము 10. అభినిహతే చ॥

త్రిభాష్య :- అన్యవయే వర్తమానః చకారో దృఢసూత్రం బోధయతి॥ అభినిహతే ప్రయత్నో దృఢః స్యాత్. న తు దృఢతరః ఇతి పృథక్ సూత్రారంభాత్ ప్రతీయతే॥

అభినిహతే, చ॥

మఠిప్రభ :- సూత్రమందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునుండి దృఢతరః అనుదానినన్వాదేశము చేయును, అట్లుని అభినిహతము సుచ్చరించుటలో ప్రయత్నము “దృఢతరము” అని భావించరాదు. అది భావమైనచో అభినిహతమును పూర్వ సూత్రమున క్షైప్ర నిత్యములతో కలిపి చెప్పెడివారు. కనుక ప్రత్యేకముగ సూత్రము చెప్పుటచే ఆ ప్రయత్నం దృఢమని తెలియవలెను. దృఢతరము కాదు. కాగ “అభినిహత స్వరోచ్చారణయందు ప్రయత్నము దృఢముగ నుండును”— అని సూత్రార్థము.

గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ వ్యాఖ్య కొంచెము వైవిధ్యము చూపుచున్నది. చూడుడు— “చ శక్తో దృఢతర ఇత్యన్వా దేశతి॥ పృథక్ సూత్ర కరణం అనిత్యత్వ జ్ఞాపనార్థమ్॥ యథా వ్యాకరణే “చుటా” (పా 1.3.7) ఇతివత్॥ తేన అనుదాత్తపూర్వక ఏవ అభినిహతే దృఢతరః ప్రయత్నః కార్యః॥ ఉదాత్తపూర్వైశ్చ పూర్వే చ దృఢ ఏవ॥ అనగ ఆ అభినిహత స్వరితము అనుదాత్తపూర్వకమైనచో ప్రయత్నము దృఢతరముగ చేయవలెను. అట్లుగాక

ఉదాత్తపూర్వమైనను, పూర్వాభావమైనను, (అపూర్వమైన) ఆ అభినిహత స్వరితము నుచ్చరించుటకు ప్రయత్నము దృఢమాత్రము నుండవలెను— అని భావము.

అయితే వీరిరువిరిలో త్రిభాష్య రత్నకారుల వ్యాఖ్య న్యా రుముగ నున్నది. [10]

సూత్రము 11. ప్రశ్లిష్ట పాత్రిహతయోర్బుదు తరః॥

త్రిభాష్య :- ప్రశ్లిష్ట పాత్రిహతే చ ప్రయత్నో మృదుతరః కార్యః॥

ప్రశ్లిష్టపాత్రిహతయోః॥ మృదుతరః॥

మణివ్రథ :- ఈ సూత్రములో ప్రశ్లిష్ట, ప్రాతిహత స్వరితముల నుచ్చరించుటయందు చేయవలసిన ప్రయత్నము చెప్పబడెను.

మృదు-దృఢ అనునవి వ్యతిరేక పదములు. దృఢమునకు ప్రతియోగి మృదువు. దృఢమనగ కఠినమైనది. దీనికి భిన్నమైనది మృదు భావము. కాగ “ప్రశ్లిష్ట పాత్రిహత స్వరితముల నుచ్చరించుటలో ప్రయత్నము మృదుతరముగ నుండును”— అని సూత్ర భావము. [11]

సూత్రము 12. తై రోవ్యంజన పాదవృత్తయోరల్పతరోల్పతరః॥

త్రిభాష్య :- తై రోవ్యంజనే పాదవృత్తీ చ ప్రయత్నః అల్పతరః స్యాత్॥ యద్యవ్యల్పతర మృదుతర దృఢభావా స్తతోక్తాః, తథాపి “దీపవద్దీపవత్ర వత్” ఇతి శిక్షానురోధాత్ కోమల శిరస్కత్వం సర్వత్ర శ్లేయమ్॥

తై రోవ్యంజన పాదవృత్తయోః॥ అల్పతరః॥ అల్పతరః॥

మణివ్రథ :- ఈ సూత్రమున “మిగిలిన స్వరిత ప్రభేదములగు తై రో వ్యంజన, పాదవృత్తములను వలకునపుడు ప్రయత్నము అల్పతరముగ నుండవలెను”— అని చెప్పుచున్నారు.

ఒక్క విషయమును గమనించవలెను. సజమునకు ఉదాత్తము నుచ్చరించునపుడు కారిన్యం, అనుదాత్తమును పలుకునపుడు మృదుత్వము ఉండును. స్వరితము వాని సమాహారము కనుక, నాతికరినము, నాతి మృదువుగ నుండవలెను. అయితే ఉన్నంతలోనే, పాఠకుడు తన శక్త్యాను సారము పాఠమునందు కరినతర, మృదుతర, కరినత్వ, మృదు భావములను ప్రదర్శించుచు, అయా స్వరితముల యొక్క వైవిధ్యమును శోతలకు ప్రదర్శించవలెను.

గార్గ్య గోపాలయజ్ఞ తన వైదికాభరణ వ్యాఖ్యయందు — “అల్పే ఒహుః ప్రతియోగీ ఒహుశో దీర్ఘికాలికః అల్పేల్పికాలికః” — అని వివరణ చూపెను.

ఈ విధముగ సప్త స్వరితములను ప్రదర్శించుటకే శిరిః కంపనము కోమలి, కారిన్య మృదుత్వాదులను తగు మాత్రముగ ప్రదర్శించుచు, అయా స్వరిత వైవిధ్యమును తెలియజేయుచున్నాను. [12]

సూత్రమందలి అల్పతరః, అల్పతరః అను ద్విరుక్తి ఉధ్యాయ పరి సమాప్తిని సూచించును.

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు
ప్రతిభాష్య రత్నానుసారము వేదలోపనామక
సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిప్రభ”
అను అంధ వివరణమున ఇరువదియవ అధ్యాయము
సమాప్తము.

స్వరాంగత, స్వరభక్తి :

సూత్రములు-16.

ఈ అధ్యాయమున వర్ణముల అంగాంగి భావము మొదటి తొమ్మిది సూత్రములలో చెప్పబడినది. మిగిలిన సూత్రములందు వ్యవయము, స్వర భక్తి, యమ మొదలగు భిన్న విషయములు చెప్పబడినవి. కాగ పాదా స్యముననుసరించి ఈ ప్రకరణమును అంగ ప్రకరణమనవచ్చును.

సూత్రము 1. వ్యంజనం స్వరాజ్ఞమ్॥

ప్రిభాష్య:- స్వరస్య అస్యం స్వరాజ్ఞమ్॥ వ్యంజనం స్వరాంగం భవతి॥ “శ్వాసో వాదోఽజ్ఞమేవ చ” (సూ. 24-5) ఇతి విజ్ఞేయత్వేన విధానాదయ మారంభః॥

నను కూదో యూప ఇత్యాదౌ వ్యంజనమేవ ఆర్థవిశేష బోధకమితి స్వరో వ్యంజనాంగం కిం న స్యాత్? ఉచ్యతే— వ్యంజనం శేవలమను స్థాతుం న శక్నోతి కిన్తు సాపేక్షం, స్వరస్తు నిరపేక్షం॥ సాపేక్ష నిరపేక్షయోర్నిరపేక్ష మేవ విశిష్టమాచక్షతే ప్రేక్షావస్తాః॥ విశిష్టం ప్రతి అంగత్వమవిశిష్ట స్తైవ॥ కించ స్వర వై శిష్ట్య బోధకమన్యథాపి విద్యతే—

దుర్బలస్య యధారాష్ట్రం హరతే బలవాన్ స్పృహః॥

దుర్బలం వ్యంజనం తస్యద్వరతే బలవాన్ స్వరః॥

కించ శిష్టా వ్యాఖ్యానే—

యస్స్వయం రాజతే తం తు స్వరమాహ పతంజలిః॥

ఉపరిస్థాయినా తేన వ్యంజనం వ్యంజనముచ్యతే॥

స్వరాస్తు బ్రాహ్మదా జ్ఞేయాః..... ఇత్యాది॥

ఉదాత్తశానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ స్వరాస్త్రయః॥

ప్రాసో దీర్ఘః ప్లవ ఇతికాలో నియమా అచిః ఇతి॥

సారాణామేవోదాత్తాదయో ధర్మాః, వ్యంజనానాం తు తదంగతయా॥ వ్యంజన మర్థమాత్రమ్॥ స్వరశ్చ మాత్రాకాలః॥ తయోస్సంధిరర్థమాత్రః॥ ఇత్యేవం దీర్ఘకాలః ప్రసక్తః॥ తత్ప్రతిషేధార్థం “వ్యంజనం స్వరాంగం” ఇత్యుక్తమ్॥ స్వర సంస్పృష్టస్య వ్యంజనస్య స్వరకాల ఏవకాలో ద్రుతవృత్తౌ న తు స్వర

స్వైవ సర్వత్రైత్యధః! దృతవృత్తావితి కిం? హాస్వార్థకాలం వ్యంజనం
(సూ. 1-37) ఇతి వ్యర్థం స్యాదితి బూరిమః! యథా క్షీరోదక సంపర్కే క్షీర
స్వైవ ఉపరిబిర్బోదకస్య! తథా స్వరవ్యంజన సంపర్కే స్వర స్వైవోప
రిబిర్బోదకస్య! అతివ్యర్థమితి!

వ్యర్థమే! స్వరార్థమే॥

మడివ్రథ :- వ్యంజనం=హల్లు వర్ణము, స్వరాంగమ్=అచ్చునకు అంగము.
వ్యంజనము ఏ అచ్చుతో కూడి యుండునో, అది ఆ అచ్చుయొక్క అవయవ
మగును.

అయితే రెండు మూడు హల్లులు కలిసి యున్నపుడు ఆ హల్లులయొక్క
అంగత్వ జ్ఞానము, వేదాచార్య వదవినాందగోరువానికి తెలిసి యుండవలెను.
[చూడుము— సూ. 24-5). కనుక ఈ అధ్యాయమున ఆ విషయము
చర్చించబడుచున్నది.

స్వరము, వ్యంజనము — ఈ రెండింటిలో స్వరము (అచ్చు) బలమై
నది. కనుక బలవంతుడు బలహీనుని వ్యక్తిత్వమును (ప్రత్యేకతను)
హరించినట్లు, స్వరము వ్యంజనమును తనలో కలుపుకొని, తనకవయవముగ
చేసికొనును. స్వరము స్వతంత్రమైనది. నిరపేక్షము. హల్లు అట్లుగాక మరి
యొకదానిపై ఆధారపడి యుండును. కనుక అది సాపేక్షము. మరియు
ఉదాత్తానుదాత్త స్వరీత భేదములు స్వరములకై గలవు. వ్యంజనములకు
లేవు. అట్లే స్వరము ఏకమాత్రా కాలము గలిగి ఉచ్చరించబడును కాని
హల్లునకుచ్చారణ కాలము కేవలము అర్థమాత్రా కాలము. ఈ విధముగ
స్వరముయొక్క ఆధిక్యతను తెలియనగును.

హల్లు అచ్చు కలిసి ఉచ్చరించబడునపుడు (క, గ, య) వాని ఉచ్చా
రణ కాలము ఒకటిన్నర (సార్థ) మాత్రమే అగుటచే, అది దీర్ఘ ముగ పరిగ
డించబడదు? పరిగడించబడదు. ద్రుతోచ్చారణమందు హల్లు తన వ్యక్తిత్వ
మును కోల్పోయి, అచ్చునందు కలిసిపోవుటచే, అచ్చుయొక్క ఉచ్చారణ
కాలమునై నిరక్షర న్యాయము ననుసరించి ఆ వర్ణోచ్చారణ కాలముగ
గ్రహింతురు.

సూత్రము 2. తత్పర స్వరమ్॥

త్రిశాష్ట్య:- వ్యరప్రధానతయా కేవలమవస్థాతు మసేహమానం వ్యంజనం కదా పూర్వస్యాంగం, కదా పరస్యాంగం ఇతి వందేహి వ్యవస్థావయతి। తత్- అంగభూతం వ్యంజనం, పరస్వరం భజతే। యథా “ఇమానేవ లోకానువదాయ (సం 5-5-5)”। పరశ్చాసౌ స్వరశ్చ పరస్వరః। తం పర స్వరమ్॥

తత్: పరస్వరమ్॥

మణివ్రథ:- సామాన్యముగ పదములో హల్లునకు పూర్వమందు, పరమందు కూడ అచ్చు యుండును. అట్టి సమయమున ఆ హల్లు ఏ అచ్చునకవయవ మగును — అను సందేహ నివృత్తికై ఈ సూత్రము చెప్పబడినది. ఇది సామాన్య సూత్రము. తత్:- ఆ వ్యంజనము, పరస్వరమ్=తనకు పరమందున్న స్వరమునె (బొందును). అనగ

సామాన్యముగ హల్లు తనకు అవ్యవధానముగ పరమందున్న అచ్చునకె అంగమగును. పూర్వమందున్న స్వరమున కవయవము కాదు.

ఉదా: ఇమానేవ లోకానువదాయ.... (5-5-5).

[2]

ఇకనిపుడీ సామాన్య సూత్రమున కవివాదములను చెప్పుదున్నారు.

సూత్రము 3. అవసితం పూర్వస్య॥

త్రిశాష్ట్య:- అవసితం వదా న్త్ర్యర్తి వ్యంజనం పూర్వస్య స్వరస్య అంగం స్యాత్। యథా: ఊర్క్, వషట్; హవిః॥

అవసితమ్, పూర్వస్య॥

మణివ్రథ: అవసితమనగ చివరనుండునది. లేక మిగిలినది అని అర్థము. ప్రకృత సంఘర్షముననుసరించి, వ్యస్త వదా న్త్రమందుండునట్టి హల్లు అని భావము. అది పూర్వస్య-తనకు పూర్వమందున్న అచ్చునకు అంగమగునని భావము. కాగ “వదా న్త్రుండున్న హల్లు తత్పూర్వమందున్న అచ్చునకు అవయవమగును”. అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణలు : ఉర్క్— ఇవట రేఫ, కకారములు రెండును వానికి పూర్వమందున్న ఉకారమున కంగములగును. ఇట్లే వషట్ అనుచోట టకారము తత్పూర్వమందున్న అకారమున కవయవము. హవిః అనునపుడు విసర్గ పూర్వమందున్న ఇకారమునకు అంగము అగును. [3]

సూత్రము 4. సంయోగాది॥

త్రిభాష్య 1- ద్వయోర్పహానాం వా వ్యంజనానాం సంయోగో భవతి యదీ తస్య సంయోగస్య ఆదివ్యంజనం పూర్వస్యాంగం భవతి। యథా— యజ్ఞాన్వ్యాదికత్। అవ్వస్త్రః। వరసూత్రే చకారః పూర్వ స్వరాంగ బోధక ఇత్యత్రాపి తల్లి భ్యతే।

సంయోగాది॥

మదివ్రాత :- పరికృతమున సంయోగమనగ రెండు లేక అధికమగు హల్లులు కలసియుండుట. “హలోఽనస్త్రాస్సంయోగః” అని పాదీని సూత్రము. (పా. 1-1-7). అట్లు అనేక హల్లులు కలసియున్నపుడు అట్టి హల్లుల కంగత్వ మెట్లు నిర్ణయించవలెనో ఈ సూత్రము చెప్పుచున్నది.

సంయోగవ్య ఆది : సంయోగాదిః॥ ఇవట ఆదియనగ అదియందున్న వ్యంజనమని భావము. ఈ సూత్రములోనికి పూర్వసూత్రమునుండి పూర్వస్య అనునది అనువృత్తిగ వచ్చును. పరిధమ సూత్రము నుండి “స్వరాంగం” అని వచ్చును. కాగ సంయోగే ఆదివ్యంజనం తస్య పూర్వస్య స్వరస్య అంగం భవతి అని వాక్యాత్మము. “సంయోగమందలి మొదటి హల్లు తత్పూర్వమందున్న స్వరమునకు అంగమగును”— అని సూత్రార్థము.

గమనిక : ముదిరిత మాహిషేయ వ్యాఖ్యా గ్రంథమువంటి సూత్రము “సంయోగి చ” అని యున్నది. దాని వ్యాఖ్యానమున “..... తత్త్వాన్త్యం వ్యంజనం పూర్వస్య స్వరస్యాంగం భవతి” అని యున్నది. ఇవట తత్త్వాద్యం అని యుండవలెను. ఇది అచ్చు హిరపాలుగును, తర్వాత ముదిరిత గ్రంథములు పూర్వ గ్రంథమును గుడ్డిగ అనుకరించుట చేతనీ హిరపాలు వచ్చుచున్నది— అని భావించుచుంటిమి. [4]

సూత్రము 5. పరేణ చా సాంహితమ్॥

త్రిశాష్య:- పరేణస్వరేణ "అసాంహితం" అసంయుక్తం చ వ్యంజనం పూర్వ స్వరాంగం భవతి. యథా— తథ్యవిశుః॥ నను తర్హిపూర్వ సూత్ర మవర్థకమ్. సంయోగాది భూతస్యాపి వ్యంజనస్యానేనైవ పూర్వ స్వరాంగత్వ సిద్ధేః॥ మైవం మంస్థాః "మర్యశ్రీ, అర్వాసి" ఇత్యత్ర యవకారయోః "రేపాత్పరం చ" (సూ. 14-4) ఇతి ద్విత్వాకృతే ప్రథమ యవకారయోః "పరేణ చాసాంహితమ్" ఇత్యనేన పూర్వ స్వరాంగత్వం ప్రాప్తం భవతి. రేఫస్య కు "నాస్తస్థావరమసవర్తం" (సూ. 21-7) ఇత్యనేన పరస్వరాంగత్వం ప్రాప్తమ్. తద్వా శక్యం తథోద్భావదా అసంభవాత్. అన్యతర బాధే కర్తవ్యే సతి కిం చా బాధ్యమితి పండిహః॥ తత్ర నియామకత్వేన "సంయోగాది" (సూ. 21-4) సూత్రమువతిష్యతే॥

పరేణ, చ, అసాంహితమ్॥

మచ్చివభ:- ఈ సూత్రమందు పరేణ=పరమందున్న అచ్చుతో, అసాంహితమ్=కలిసియుండని వ్యంజనము పూర్వ స్వరాంగమగును. సూత్రమందలి వకారము "పూర్వ స్వరాంగమ్" అను బావమును అనువృత్తి చేయును. కాగ "సంయోగమందు వ్యంజనము పరస్వరాంగము కానిచో నది పూర్వ స్వరాంగమగును"— అని సూత్రార్థము.

ఉదాహరణ:- తథ్యవిశుః॥ ఇవట భకారము పూర్వ స్వరాంగము.

నందేహము! "పరేణ స్వరేణ అసాంహితం వ్యంజనం తత్పూర్వ స్వరస్య అంగం భవతి" అని ఈ సూత్రము చెప్పుచున్నది. మరి ఇట్టి స్థితిలో "సంయోగాది" అనెడి నాల్గవ సూత్రము అవర్థకమగుచున్నది కదా?

సమాధానము:- నాల్గవ సూత్రము వ్యర్థము కాదు. కోన్ని ప్రత్యేక విషమ స్థితిములలో అంగ నిర్ణయము చేయవలసివచ్చుడు ఈ నాల్గవ సూత్రము సార్థకమగుచున్నది. ఉదాహరణకు మర్యశ్రీ, అర్వాసి అనుచోట్ల "రేపాత్పరం చ" (సూ. 14-4) అను సూత్రముచే యకారము (త్య), వకార (ర్వా) ములకు ద్విత్వము వచ్చును. అప్పుడు మర్యశ్రీ, అర్ వ్యాసి అని అగును.

ఇప్పుడు యకార, వకారములకు సంబంధించి ప్రథమ యకార, వకారములీ సూత్రముచే (వరేణచాఽసంహితమ్) పూర్వ స్వరాంగములగును. మరి రేవ, పూర్వ స్వరాంగము కాలేదు. వాస్తస్థా వరము సవర్ణమ్ (సూ. 21 7) అను సూత్రముచే రేవకు పూర్వ స్వరాంగత్వము నిషేధించబడుచున్నది. ఇట్టి స్థితిలో ఈ రేవ దేనీతంగమగునని సందేహము. అప్పుడు ఈ నాల్గవ సూత్రము అచట ప్రవర్తించి సంయోగాదియందున్న వ్యంజనములకు పూర్వ స్వరాంగత్వమును కల్పించును. ఆ విధముగ నాల్గవ సూత్రము సార్థకమగుచున్నది. కనుక నాల్గు, ఐదు సూత్రములు రెండును అవసరములగుచున్నవి.

సూత్రమందు పరేణ అను వదముచే వరేణ స్వరేణ అని ఎందుకు గ్రహించవలెను? వరేణ వ్యంజనేవ అని ఏల అనుకొనరాదు? అను ప్రశ్నకు వైదికాభరణ కర్త ఇట్లు చెప్పుచున్నారు — “అత పరేశేతి వచన సామర్థ్యాత్ వరశక్తిస్య స్వరవిశేషణత్వం లభ్యతే। న హి వరేణ వ్యంజనేన, అసంహితం వ్యంజనమస్తి। అసంయుతస్యాపి సంహితత్వాత్। అవసితస్య తు సిద్ధమేవ పూర్వాంగత్వమితి॥ [5]

సూత్రము 6. అనుస్వార స్వరభక్తిశ్చ॥

త్రితాష్య :- చకారః సముచ్చయ కథనద్వారా పూర్వ స్వరాంగత్వాకర్షకః। అనుస్వారః, పూర్వస్వరం భజతే। యథా — “అ య నాతే”। స్వరభక్తిశ్చ పూర్వస్వరం భజతే। యథా — గార్హవత్యః। విధే సమాఖి సూత్రస్యాస్య పృథక్కరణం క్వచిత్ స్వరభక్తేః పరాంగత్వ మాపాదయితుమ్। తథాహ —

స్వారాద్ధ్రస్వాత్ వరాం భక్తిం ప్రచరుత్వం నయేద్దుభః।

ఊతీక్యే ధూర్దధం చేతీ స్వతన్త్రా భక్తిర్దీక్ష్యతే॥

అనుస్వారః। స్వరభక్తిః। చ॥

మణివ్రజ :- సూత్రమందలి చకారము సముచ్చయ వాచి. మరియు పూర్వ సూత్రములనుండి పూర్వ స్వరత్వము నివలకాకర్షించును. కాగ “అను స్వార పూర్వ స్వరమున కంగమగును. స్వరభక్తియును పూర్వ స్వరమున కంగమగును” — అని సూత్ర భావము.

అనుస్వారకుదాహరణలు : ఆగ్నేమహా : అసీత్యాహ (2-5-8); సర్వా : ఆగ్నిన్ (5-6-1); అవిమా : అశ్వీ (4-6-6). ఈ ఉదాహరణములు వైదికాభరణ కర్త చూపినవి.

త్రిభాష్య రత్నకారులు ఇచ్చిన “అంతునా తే” ఉదాహరణ అంతగ భాగులేదు. ఇచట అనుస్వారకు పరాంగత్యమున కవకాశము లేదు. కనుక పూర్వాంగత్యమవివాదము.

ఇక స్వరభక్తి : ఇది కూడ పూర్వాంగత్యమునె పొందును. “రేఘోష్ఠ సంయోగే రేఫ స్వరభక్తిః” (సూ. 21-15) అను సూత్రముచే స్వరభక్తి నిర్వచించబడుచున్నది. ఇట్టి స్వరభక్తికి సంయోగాది (సూ. 21-4) అను సూత్రముచే పూర్వాంగత్యము సిద్ధించుచుండగ పునర్విధానముచే ఈ స్వరభక్తి “వ్యంజనము” అని నిర్ణయించుట జరిగినది. అట్టి స్వరభక్తియందు స్వర సాధర్మ్యము కనిపించును. కనుక దీనిని స్వరముగ భ్రమపడకుండుటకుగాను, స్పష్టపరిచితికై ఈ సూత్రమును చెప్పిరి.

స్వరభక్తి అనునది రేఫకు (విశేషణము. అనగ) గుణమెకాని స్వతంత్ర పర్ణము కాదు. కనుక “సంయోగాది” అను సూత్రముచే పూర్వాంగత్యము సిద్ధించును. కాని పైని చెప్పిన పరిమోజనమాశ్రయించి, ప్రత్యేక సూత్రమును చెప్పిరి. అంతయే కాని, స్వరమునకు మరల స్వరాంగత్యము రాదు కనుక, దీనికట్టి పూర్వ స్వరాంగత్య సిద్ధికై ఈ సూత్రమును చెప్పిరని భావించరాదు.

త్రిభాష్య రత్నకారులు “ఇచట స్వరభక్తికి పూర్వాంగత్య విధానముచే కొన్ని చోట్ల పరాంగత్యమును కల్పించవచ్చును” అని చెప్పిరి. ఇచట వైదికాభరణ కర్త “తస్మాత్ స్వరభక్తేః స్వస్యాధావ్య నిదాస్థామేవ పృథగ్యచన మితి సిద్ధమ్” — అని రాద్ధాంతము చేసిరి. [6]

సూత్రము 7. అస్తస్థావర మసపర్ణమ్.

త్రిభాష్య :- సకారః పూర్వ స్వరాంగత్య వ్యావర్తకః। అస్తస్థావరః వ్యంజనం తస్యాః అస్తస్థాయాః అసపర్ణం వింక్షణం పూర్వ స్వరాంగం న భవతి।

అర్ధాత్ పరస్వరాంగం తదితి వేదితవ్యమ్! స్వతః స్థాతుమశక్యత్వాత్! యథా—
అధ్యవసాయ దిశః (6-1-5); మధుమిశ్రేణ (5-2-8); అశ్లేషయా (6-1-6);
ఇషేత్వా (4-3-7)॥ అస్తస్థా పరా యస్మాత్ తదస్తస్థాపరమ్! అసవర్ణమితి
శిమ్; పరిచాయ్యం చిన్వతి (5-4-12)॥

న, అస్తస్థాపరమ్ అసవర్ణమ్॥

మహిప్రభ :- ఈ సూత్రము, రెండంతస్థ వర్ణములు సంయోగమందు లేన
పుడు, పూర్వ వ్యంజనము యొక్క స్వరాంగత్వమును నిర్ణయించును.

అస్తస్థా వర్ణములు అనగ యవరణ - అను నాల్గు వ్యంజనములు.
కావున సంయోగమందు పూర్వ వర్ణము పరమందున్న అస్తస్థకంటె భిన్నమై
నచో, అట్టి వ్యంజనమునకు పరాంగత్వం సిద్ధించును. పూర్వాంగత్వము
నూ. 21-4 చే సిద్ధించుచుండగ, అది యీ సూత్రము ("న" కారము) చే
వారింపబడినది. అనగ పూర్వాంగత్వము రాదని తాత్పర్యము.

ఉదాహరణలు : అధ్యవసాయ — ఇచట ధకార, యకారము సంయోగము.
యకారము అస్తస్థ వర్ణము. కనుక ధకార, యకారముల రెండింటికీని పర
స్వరాంగత్వమే యగును. అట్లే మధుమిశ్రేణ (శ్రీ); అశ్లేషయా (శ్లే),
ఇషేత్వా (త్వా) వానియందు శకార, తకారములకు పరాంగత్వమే వచ్చును.

ఇచట అసవర్ణమనగ అంతస్థకాని వ్యంజనమనియే అర్థము. అంతియే
కాని పేరొక అంతస్థ వర్ణమని భావించరాదు. [7]

సూత్రము 8. నాసిక్యాః॥

త్రిభాష్య :- నాసిక్యాయమాః పరస్వరం భజన్తే! యథా — రుక్మముప
దధాతి. (5-2-7); రాజ్ఞీ సూకరః (5-5-11)

నాసిక్యాః॥

మహిప్రభ :- నాసిక్య వర్ణములు కూడ పరాంగత్వమునే పొందును. ఈ
నాసిక్య వర్ణములైన "యమ" వర్ణములందురు. ఇవి పదమధ్యయందు ఆగ
మముగ వచ్చు వర్ణములు. ఈ వర్ణములను ఈ అధ్యాయము 12, 13
సూత్రములలో వివరించిరి.

సూత్రము 9. స్పర్శశ్చక్షుపర ఉష్మాచేత్పరస్య॥

త్రితావ్యః :- పూర్వః చకారో నాసిక్యాః (21-8) ఇత్యనేన సముచ్చయ వాచకః॥ ఉత్తరస్తు పరస్వరాంగత్వాకర్తకః॥ “ఉష్మావర స్పర్శశ్చ” పర స్వరాంగం భవతి॥ అసౌ ఉష్మా పరశ్చేత్ పరస్వరాంగం చేదిత్యర్థః॥ షట్ థ సంపద్యంతే (5-4-3)॥ పషట్ థ స్వాహా (7-3-12)॥ ఉష్మా పరశ్చేదితి కిం అక్షయ వ్యాధారయతి (5-2-7)॥ ఉష్మావరో యస్మాత్ అసౌ ఉష్మావరః॥

స్పర్శః, చ, ఉష్మావరః, ఉష్మా, చేత్, పరస్య॥

మట్టివ్రథ :- ఈ సూత్రముందు రెండు చకారములు కంపు. అందు పూర్వ చకారము పూర్వ సూత్రముందలి నాసిక్యాః (21-8) అనుదానితో సముచ్చయ వాచకము అనగ పర స్వరాంగత్వమును చెప్పిను. కాగ “పర స్వరాంగమగు ఉష్మ వర్తముకంటె పూర్వముందున్న స్పర్శవర్తము కూడ ఆ ఉష్మతో కూడ పర స్వరాంగత్వమునె పొందును. ఒకవేళ ఆ ఉష్మ పరస్వరాంగము కానిచో (అనగ పూర్వ స్వరాంగమైనచో) ఆ స్పర్శ వర్తము కూడ తత్పూర్వ స్వరాంగమే అగును” — అని సూత్రభావము.

ఉదాహరణలు :- షట్ థ సంపద్యంతే, ఇచట సకారము పర స్వరాంగము. కనుక దానికి పూర్వముందున్న భకారము కూడ పర స్వరాంగమే (ఆ-కు అంగము) అగును. కాని టకారము మాత్రము “సంయోగాది” (సూ. 21-4) అను సూత్రముచే పూర్వ స్వరాంగమగును. ఇట్లే పషట్ థ స్వాహా అనుచోట కూడ భకారము పర స్వరాంగమగును.

“ఉష్మా పరశ్చేత్” అని ఎందుక? ఉష్మకు పరాంగత్వము లేనిచో, తత్పూర్వమందున్న స్పర్శకు కూడ పరాంగత్వము రాదని తెల్పుటకు, ఉవా : అక్షయ వ్యాధారయతి॥ జగత్స్థా॥ యత్ స్థావరాదామ్॥ [9]

సూత్రము 10. స్వరితాత్పర హితాయామనుదాత్తానాం వ్రచయ ఉదాత్త శ్రుతిః॥

త్రితావ్యః :- స్వరితాత్పరేషా మనుదాత్తానాం అనుదాత్తయోరనుదాత్తస్య

వా సంహితాయాం ప్రచయః నామ ధర్మో భవతి | యథా — అగ్నే దుద్రా
గుహ్య క్తి శిం వన్యయా తే (2-4-1) సంహితాయామితి కిం అగ్నే దుద్రా
గుహ్య క్తి శిం వన్యయా తే | ఉదాత్తస్య కృత్రిమ శ్రుతిరస్య అసౌ
“ఉదాత్త శ్రుతిః” ఇతి ప్రచయ స్వరూప నిరూపణమ్ | అతో న పునరుక్తి
శంకా ||

స్వరితాత్, సంహితాయామ్, అనుదాత్తానామ్, ప్రచయః,
ఉదాత్త శ్రుతిః ||

మదిప్రభః :- ఈ సూత్రములో స్వరమునకు సంబంధించిన ఒక విశేష
మును చెప్పుచున్నారు.

సంహితా పాఠమునందు, స్వరితము త్వాత వచ్చు అనుదాత్తములు,
అనుదాత్త స్వరమును కలిగియుండవు. అవి ఉదాత్తమువంటి స్వరమును
పొంది యుండును. ఇట్టి స్వరమును ప్రచయ స్వరమందురు. ఇది ధర్మ
వాచకము. కనుకనే తేజనమందు వానికి అనుదాత్త చిహ్నము చూపబడదు.
ఇట్టి ధర్మముగల వర్ణమును సూత్ర ప్రచయమనియు అందురు. ధర్మ, ధర్మి-
వీరికభేద వ్యవహారము. కాగ “ఉదాత్త కృత్రిని బోలిన శ్రుతి గల్గిన అనుదా
త్తము ప్రచయమగును”. ఇట్టి అనుదాత్తములు స్వరితముకంటె వరమగ
ఒకటిగాని, అంతకంటె ఎక్కువగ కాని వరుసగ నుండవచ్చును.

ఇచట “సంహితాయామ్” అని ఉండుటచే, ఈ ప్రచయము సంహితా
పాఠమునందె యుండును. పదపాఠమున ఉండదు.

ఉదా : సంహితాయందు — అగ్నే దుద్రా గుహ్య క్తి శిం వన్యయా తే |

పదపాఠమున — అగ్నే దుద్రా గుహ్య క్తి శిం వన్యయా తే |

ఇచట గ్నేలోని స్వరితము కంటె వరుసగ తొమ్మిది వర్ణములు పదపాఠ
మున అనుదాత్తములై, యీ అనునది ఉదాత్తము. తే అనుదాత్తము.
కనుక సంహితాయందు స్వరితముగ చూపబడినది. (సూ. 14-28).

ఈ సందర్భంలో వైదికాభరణమందలి వ్యాఖ్యను పరిశీలింపుడు —
తదయమర్థః | సంహితాయాం స్వరితాత్పరేషాం ఏక, ద్వి, బహునాం అను
దాత్తానాం వ్యంజనాస్తర్లితానామనస్తర్లితానాం చ ప్రచయ స్వరాత్మకో

గుచో భవతీతిః కిం రూపోఽసౌ గుణః యం ప్రవచయే వశ్యసిః ప ఉదాత్త
 క్రతురితి ఖ్యామః॥ ఉదాత్తవత్ కృతిర్యస్య తథోక్తః॥ ఉక్షేపణ రహితః
 ఉదాత్తగుణ ఏవ ప్రచయ ఇతి యావత్॥ [10]

సూత్రము 11. నోదాత్త స్వరితపరః॥

త్రిభాష్యః:- ఉదాత్తపరః స్వరితపరో వా అనుదాత్తః ప్రవచయో న భవతి,
 యథా — తయాదేవతయా (4-2-9)॥ తదాహుః క్య జగతీ (1-1-4)॥ ఉదా
 త్తశ్చ స్వరితశ్చ ఉదాత్త స్వరితౌ తౌ పరౌ యస్మాత్పః తథోక్తః॥

[నోదాత్త స్వరితపరః అని వైదికాభరణమందలి సూత్రము.]

నః ఉదాత్త స్వరితపరః॥

మణిస్సభః:- ఈ సూత్రము పూర్వ సూత్రమందు విధించబడిన ప్రవచయ
 స్వరమునకు కొంతవరకు అవవాదము అగుచున్నది. పూర్వసూత్రము “స్వరి
 తము కంటె పరమగు అనుదాత్తమునకు ప్రవచయ లక్షణము”ను చెప్పినది
 కాని ఇప్పుడీ సూత్రమున “అట్టి అనుదాత్తము తర్వాత ఉదాత్తముగాని, స్వరి
 తముగాని యున్నచో, అ అనుదాత్తమునకు ప్రవచయ లక్షణము వర్తించదు”
 అని చెప్పబడినది. స్వరితము తర్వాత అనేక అనుదాత్తములుండి, అ తర్వాత
 ఉదాత్తమో, స్వరితమో యున్నచో, ఈ ఉదాత్త స్వరితములకు అవ్యవ
 థానముగ పూర్వమందున్న ఒక్క అనుదాత్తమునకు మాత్రమే ఈ ప్రవచయ
 లక్షణము వర్తించదు. మిగిలినవానికి ప్రవచయ లక్షణముండును — అని
 సూత్ర భావము. [11]

సూత్రము 12. స్పర్శాదనుత్తమాదుత్తమపరాదానుపూర్వ్యా
 న్నాసీక్యాః॥

త్రిభాష్యః:- ఉత్తమపరాత్ అనుదాత్తాత్ స్పర్శాత్ పరతః అనుపూర్వ్యాత్
 యథా క్రిమం అగమా భవన్తి॥ ప్రథమ స్పర్శాత్ ప్రథమ నాసిక్యః ద్వితీ
 యాత్ ద్వితీయః॥ ఏవమన్యతాపి॥ యథా — తం నౌకృత్తథా (1-4-9);
 విమిథ్వానా (3-5-4); విద్వాతే అగ్నే (4-2-2); దారూణదధ్ని (4-1-10)

ఇత్యాది। స్పర్శాదితి కింః కల్పాషీ భవతి (5-1-1)। అనుత్తమాదితి కింః సమ్మాయ నుమ్మినీ (1-1-13) ఉత్తమ పరాదితి కింః సబ్ద స్పగరస్సమేకః (4-4-7)।

స్పర్శాత్, అనుత్తమాత్, ఉత్తమపరాత్, అనుపూర్వాత్, నాసిక్యాః॥

మజ్జివథ:- ఈ సూత్రము “నాసిక్య” సంజ్ఞా విధాయక సూత్రము. నాసిక్యము గుణము. కాగ అనునాసికధ్వని గల్గినది. అనగ ఆ వర్ణమునుచూరించు నపుడు వాయువు నాసిక, ముఖ మార్గములద్వారా ఒంటకు వచ్చును. అట్టి ఈ నాసిక్య కక్షణము ఎప్పుడు ఎట్టి వర్ణములకు కలుగునో ఇప్పుడు చెప్పుచున్నారు.

“వర్గ పంచమాక్షరమునకు పూర్వమందు తద్విన్నమగు స్పర్శ వర్ణమున్నచో అది స్పర్శ వర్ణము అ పంచమాక్షరమునకు పూర్వమందు అగమముగ వచ్చును. ఇట్లు అధికముగ వచ్చిన స్పర్శవర్ణము అనునాసిక్యగుణము కలిగియుండును. అట్టి ఈ వర్ణము వర స్వరాంగత్వము నొందును” — అని సూత్ర భావము. ఉదాహరణలు:

తం ప్రత్తథా — తం ప్రతిత్తనథా; అట్టి విమథ్నానాః — విమథ్థననాః; చిద్భాతే — చిద్దీమాతే మొదలగునవి.

ఉత్తమపరాత్ = వర్గ పంచమాక్షరమును వరమందు గల్గిన, అనుత్తమాత్ = అపంచమాక్షరము కానటువంటి; స్పర్శాత్ = స్పర్శ వర్ణము కంటె, అనుపూర్వాత్ = క్రమముగ అనగ ఆ స్పర్శ వర్ణమే, నాసిక్యాః = నాసిక్య గుణము కలిగిన అగమములుగ, భవన్తి = అగుచున్నవి.

సూత్రమువ స్పర్శాదితి కింః కల్పాషీ భవతి। ఇచట “మ” పంచమవర్ణమే కాని, చికారము స్పర్శ వర్ణము కాదు. కనుక ఇచట అనునాసిక్యాగమము లేదు. ఇట్టి ఇతరత గ్రహించవలెను. [12]

సూత్రము 13. తాన్యమానేకే॥

ప్రతిభాష్య:- తాన్ నాసిక్యాన్ ఏకే కాళినః “యమాన్” బ్రువతే, ఉక్తాన్యే వోదాహరణాని।

తాన్, యమాన్, ఏకే॥

మదీప్రథ :- పూర్వసూత్రమందు చెప్పిన అనునాసిక్య గుణము కలిగి అగమములుగ వచ్చిన స్పర్శ వర్ణములనె కొన్ని ఇతర కాలిలకు చెందిన అధ్యాయములు "యమ" వర్ణములని పిలుచుచున్నారు. అనగ ॥ అగమములగు నాసిక్య స్పర్శ వర్ణములకె "యమ" సంజ్ఞను ధిష్ణ కాళీయులు చెప్పుచున్నారు.

ఉదాహరణలు పూర్వ సూత్రమందు చెప్పినవానిని గ్రహించవలెను. [13]

సూత్రము 14. హకారాన్న ఇమ పరాన్నాసిక్యమ్॥

ప్రతిభాష్య :- హకారాదితి కర్మణి ల్యట్లోపే పంచమీ॥ తస్మాత్ న ఇమ వరం హకారమారుహ్య నాసిక్యం భవతి॥ సామనాసిక్యో హకారః స్వాదిత్యర్థః అహ్నం కేతుః (2-4-14); అవరాహ్ణే (2-1-2); బ్రహ్మవాదినః (1-7-1)॥

హకారాత్, న ఇమ పరాత్, నాసిక్యమ్॥

మదీప్రథ :- ఈ సూత్రమునందు హకారమునకు అనునాసిక్య గుణము కలిగిన వర్ణమును అగమముగ చెప్పుచున్నారు.

"నకార, ఇకార, మకారములలో నొకదానికంటె పూర్వమందున్న హకారమునకు వరముగః అనునాసిక్య ధర్మము గల్గిన అదే వర్ణము అగమముగ వచ్చును" — అని సూత్రార్థము.

పూర్వమందు (సూత్రము 12-న) స్పర్శవర్ణములకు అనునాసిక్యగుణము కలిగిన స్పర్శవర్ణము అగమముగ వచ్చునని చెప్పబడినది. ఇప్పుడీ సూత్రము (14) నందు హకారము స్పర్శవర్ణము కాకపోయినను, అనునాసిక్య గుణము గలిగిన అదే వర్ణము (ఉచ్చయగు హకారము) అగమముగ (యమ) వచ్చునని చెప్పబడినది. ఉదాహరణలు :

అహ్న కేతుః — అహ్నాహ్నా కేతుః; ఇట్లే అవరాహ్ణే, బ్రహ్మవాదినః మొదలగు వానియందు గ్రహించవలెను. [14]

సూత్రము 10. రేఫోష్ట సంయోగే రేఫస్స్వర భక్తిః॥

త్రిథాష్యః:- రేఫస్సోష్టఃశ్చ సంయోగే సతి తత్తోష్ట సంయుక్తో రేఫ స్స్వర భక్తిరితి జానీయాత్. స్వరభక్తిరితి కీద్దుశీః స్వరస్య భక్తిః స్వర భక్తిః భక్తిః భాగః అవయవః ఏకదేశ ఇతి యావత్. యోఽస్య రేఫస్య సమానకరణః స్వరః తద్భక్తిః స్యాత్. ఋకారశ్చాస్య జిహ్వగ్ర కరణత్వేన శ్రుత్యాచ సమాన ధర్మః. ఏతదుక్తం భవతి— ఋకారస్యావయవో భవతి త్యర్థః. సూత్రేణానేవ స్వరభక్తి రేవం విహితా. స్వరభక్తి స్వరూపం తు దస్పష్టం వ్యాచక్షే వరరుచిః —

ఋకారాదిరణుమాత్రా, రేఫోఽర్థమాత్రా మధ్యే, శేషా స్వరభక్తిః ఆణుమాత్రాః ఇతి. ఆస్యాయ మర్థః —

ఇన్ద్రియా విషయో యోఽసావణురిత్యుచ్యతే ఋధైః॥

చతుర్విరణు భిర్భాత్రా వరిమాణమితి స్పృత్యమ్॥

మాత్రికస్య ఋకార స్యాదిరణుమాత్రః స్వరభాగః, మధ్యేరేఫ ఆర్థ మాత్రః, అన్తేఽవ్యణుమాత్రః స్వరభాగః. ఏతత్ ఋకార స్వరూపమ్. అత్ర ఋకార మధ్యవర్తిని రేఫోఽర్థమాత్రే విభజ్యమానే సతి తౌ భాగౌ పూర్వో త్తరాణు సహితౌ వ్యక్తేకం స్వరభక్తి నామధేయం భజతి. సా చ స్వరభక్తి రర్థమాత్రా. కుత్రా కా స్వరభక్తిరిత్యా శంక్య శిక్షకై రుక్తమ్—

శషసేషు స్వరోదయాం హకారే వ్యజ్ఞానోదయామ్॥

శషసేషు తు విప్పతాం హకారే సంవృతాం విదుః॥

ఇతి. “యోవై శ్రద్ధామ్” ఇత్యాదౌ సూత్రే క్త క్రిమభావాఽభావాత్ స స్వర భక్తిః. స్వరభక్త్యంతరమపి శిక్షాయాముక్తమ్—

కరేణా రహయోర్యోగే కర్విచే లహకారయోః॥

హరిణీ రశసానాం చ హరితా లశకారయోః॥

యాతు హంసవదా నామ సా తు రేఫషకారయోః॥

ఏవం వంచవిధాం భక్తిముచ్చరేత్స్వర్గ కాముకః॥

యథా కరేణుః— బర్హిః॥ కర్విణీ—మల్హః॥

హరిణీ— దర్శపూర్ణమాసా. హరితా—సహస్రబల్కాః॥

హంసపదా— వర్హిభ్యః॥ ఇత్యాది॥

రేఖోష్ఠ సంయోగే, రేఫః, స్వరభక్తిః॥

మఠివ్రథ :- “రేఫ తర్వాత ఊష్ఠ వర్ణముండవలెను. ఆ రెండింటి సంయోగమందు రేఫకు స్వరభక్తి వస్తును” — అని సూత్రార్థము.

స్వరభక్తి అనగ స్వరముయొక్క భాగము. లేక అవయవము. కాగ ఈ రేఫ తనతో సమానకరణ స్థానములు గల్గిన స్వరముయొక్క భాగమునందును. అట్టి స్వరము ఋకారము. అయితే ఈ ఋకారమందు కూడ కొన్ని భాగములున్నవి. ఋకారము మాత్రాకాలికము. అనగ చతురణు ప్రమాణమన్నమాట. కాగ అందు ఋకారమందలి ప్రథమభాగము అణుకాల పరిమితమగు స్వరభాగము. తర్వాతనుండు రెండు భాగములు అర్థమాత్రాకాలికమగు రేఫ, వ్యంజనము భాగము. మిగిలిన అణుకాలపరిమితమగు భాగము స్వరము అగును. ఇదే విషయమును వరదుచి గూడ తన వ్యాఖ్యానమున స్పష్టపరచెను. కాగ వ్యంజన భాగమగు రేఫను రెండుగ విభజించి పూర్వోత్తర భాగములలో వేర్వేరుగ కలవగ ఏర్పడు ధ్వనికే “స్వరభక్తి” అని పేరు. కాగ ఈ స్వరభక్తి అర్థమాత్రాకాల పరిమితము.

రేఖోష్ఠ సంయోగమున స్వరభక్తి ఏర్పడునని చెప్పితిమి కద. ఊష్ఠ వర్ణములు నాలుగున్నవి. ఈ రేఫకు ఒక్కొక్కదానితో సంయోగము కలిగినపుడు ఏర్పడు స్వరభక్తికి ప్రత్యేకములగు పేర్లు కలవు. ఈ స్వరభక్తి రేఖోష్ఠ సంయోగముచే అగునని చెప్పినను, లకారోష్ఠ సంయోగముచే కూడ స్వరభక్తి ఏర్పడును. “రలయోరభేదః” అను వాక్యము ఇందుకు ప్రమాణము. ఇక

- 1 రేఫ హకారయోగమున ఏర్పడు స్వరభక్తి కరేణు వనబడును.
- 2 లకార హకారయోగమున నేర్పడు స్వరభక్తి కర్విడి అనబడును.
- 3 రేఫకు శకార/సకారయోగమున వచ్చు స్వరభక్తి హరిణుననబడును.
- 4 లకారమునకు శ/సకార యోగమున వచ్చు స్వరభక్తి హరితమనబడును.
- 5 రేఫ షకార సంయోగమున వచ్చు స్వరభక్తి హంసవదమనబడును.

వీనికి బర్హిః, మల్హా; దర్శపూర్ణమాసా; సహస్రవల్కాః, వర్షాభ్యః అను నవి క్రమముగ ఉదాహరణములు.

అయితే, పౌష్ట్యశ్రద్ధామ్ అను స్థలమున శకార రేఫ సంయోగమున్నను అవట స్వరభక్తి రాదు. సంయోగ రేఖాష్ట క్రమమందుండవలెనె గాని ఉష్ట రేఫలకు కాదని గుర్తించవలెను. [15]

సూత్రము 16. స క్రమే ప్రథమపరే ప్రథమపరే॥

త్రిభాష్యః:- క్రమశబ్దో ద్విత్వవర్ణాయః, కథమేతత్: ప్రకృతిర్విక్రమః, క్రమః (సూ. 24-5) ఇత్యత్ర ద్విత్వపైవ క్రమశబ్దేనాభిధానాత్, అత్రాపి స వివార్థ ఇతి గీర్ణునుమః, ఉష్టః క్రమేనతి తస్మిన్నూష్టదీ ప్రథమపరే వా సతి స స్వరభక్తిర్భవతి, క్రమే యథా - దార్శమ్ (3-2-2); వర్షాభ్యః (7-4-18); బర్హిః (5-7-11); ఏతర్హ్యదూః (5-1-5)॥ ప్రథమపరే యథా - అదర్శజ్యోతిః (3-2-5), కర్ష్టి ఉపాసహా (5-4-4); వర్ష్టా వర్ణస్యః (5-5-20) ఇతి, ప్రథమః పరః యస్మాదసౌ ప్రథమపరః॥

స, క్రమే, ప్రథమపరః, (ప్రథమపరః॥)

మణివర్ణః:- ఈ సూత్రముచే స్వరభక్తికి కొన్ని సందర్భములలో నిషేధమును చెప్పచున్నారు.

పూర్వ సూత్రమున రేఖాష్ట సంయోగమున ఉష్టకు పూర్వమందు స్వరభక్తి ప్రాప్తించునని చెప్పబడినది. కాని ఇప్పుడు "అట్టి ఉష్టవర్ణమునకు ద్విత్వము వచ్చినను; లేక ఉష్టకంటె ప్రథమ స్పర్శ (క, చ, ట, త, ప) పరమందున్నను, ఆ రేఫకు స్వరభక్తి రాదు" అని చెప్పబడినది. సూత్రమున క్రమమనగ ద్విత్వమని అర్థము. ఈ అర్థమునే వ్యాఖ్యాతలందరును చెప్పిరి. ఈ అర్థ గ్రహణమునకు సూ 24-5 త్రమును ప్రమాణముగ త్రిభాష్యకారులుదహించిరి.

ఇక సుదాహరణలు : ఈష్మకు శ్రమము (ద్విత్వము) వచ్చిన సందర్భము : — డార్క్ శ్యమ్ (3-2-2); వర్షపాథ్యః (7-4-13); జర్స్ స్వేతిః (5-7-11); ఏతర్ హృహ్యరూఢః (5-1-5).

ప్రథమవరే — అదర్ శ్మ జ్యోతిః; కార్ష్టి ఉపావహా, వర్షా వర్షన్యః; అమ మార్ష్టు (1-4-44).

సూత్రమున ప్రథమవరే, ప్రథమవరే అను ద్విరుక్తి అధ్యాయ కమాప్తిని సూచించును. [16]

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతికాఖ్యకు

త్రిణాప్య రత్నానుసారము వేదులోపనామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణిప్రభ”

అను అంధ్ర వివరణమున ఇరువది యొకటవ అధ్యాయము

సమాప్తము.

***

శబ్దము - వర్ణములు :

సూత్రములు-15.

సూత్రము 1. శబ్దః ప్రకృతి స్వర్య వర్ణానామ్॥

త్రిశావ్య:- వర్వ వర్ణానాం శబ్దః ధ్వనిః ప్రకృతిః మూలకారణం భవతి। శబ్దేన స్వర వ్యంజనాత్మకో రాశిః పఠ్యతే। సర్వేవ తే వర్ణాశ్చ వర్వవర్ణాః, తేషాం సర్వ వర్ణానామ్॥

శబ్దః, ప్రకృతిః, స్వర్య వర్ణానామ్॥

మణివ్రత :- శబ్దః - ధ్వని, స్వర్యవర్ణానాం - స్వర, వ్యంజనములగు అక్షరము లన్నిటికి, ప్రకృతిః మూలకారణము. పరిధాన కారణము. ఈ “కావ్యం దున్న స్వరములు, వ్యంజనములు, విచ్ఛిన్నములు, రంగ, శకార, గుమ వర్ణములు - ఈ స్వర్య వర్ణరాశికి శబ్దమే మూల కారణము. లేక ఉపాదాన కారణము.

[1]

సూత్రము 2. తస్య రూపాన్యత్వే వర్ణాన్యత్వమ్॥

త్రిశావ్య:- ప్రాతి శ్చక్రస్థాన భేదాత్ తస్య శబ్దస్య ప్రకృత భూతస్య, రూపాన్యత్వే సతి వర్ణాన్యత్వం స్యాత్। యథా - అ, ఇ, ఉ, ఇత్యాది॥

తస్య, రూపాన్యత్వే, వర్ణాన్యత్వమ్॥

మణివ్రత : తస్య - ఆ శబ్దమునకు, రూపాన్యత్వే - రూపస్య అన్యత్వే = భిన్న స్వరూపము సిద్ధించగ, వర్ణాన్యత్వమ్ = వర్ణ భేదము కలుగుచున్నది.

సర్వవర్ణములకు కారణభూతమగు శబ్దము ముఖ్యోపాదాన భిన్నస్థలము లందాహతమై భిన్న స్వరూపములలో బహిర్గతమగుచున్నది. అట్టి వైవిధ్యము గల ఒక్కొక్క శబ్ద స్వరూపమునకు, వివిధములగు సంకేతములు చేయగ భిన్న వర్ణములు ఏర్పడుచున్నవి. ఈ విధముగ స్థాన కరణ ప్రయత్నాది భేదములచే నానావర్ణములుత్పన్నమగుచున్నవి.

ఉదా : అ, ఇ, ఉ, య, వ ఇత్యాదులు.

[2]

సూత్రము 3. తత్త్ర శబ్దద్రవ్యాణ్యదాహరిష్యామః॥

త్రిశాప్య:- తేషాం వర్ణానాం సర్వత్ర సంఘాత ప్రయోగేనతి శాస్త్రమిత్థ్య చ్యతే। తస్య శబ్ద ఇతి వర్ణాయ నామ। తత్ర తస్మిన్చాస్త్రే యాని ద్రవ్యాణి భవన్తి, తాన్యదాహరిష్యామః। యత్ కర్మ యేన క్రియతే తత్తస్య ద్రవ్యం సాధనమితి యావత్। యథా ముటస్య మృదితి, ఏవం శాస్త్రస్య వర్ణాః। యాని ద్రవ్యాణి సంవ్యవహారాద్ధాని కర్తవ్యాని తాని వ్యాఖ్యాస్యామః। శబ్దస్య ద్రవ్యాణి శబ్ద ద్రవ్యాణి। తాని॥

తత్ర, శబ్దద్రవ్యాణి, ఉదాహరిష్యామః॥

మణివ్రథ:- త్రిశాప్యైతత్, మాహిషేయ వ్యాఖ్యానములననుసరించి— శబ్దము=శాస్త్రము అని అర్థము. ద్రవ్యమనగ సాధనము. కాగ, ఈ శాస్త్రావగాహనకు సాధనములగు కొన్ని సాంకేతిక వర్ణములను, వదములను వివరించుచున్నామని సూత్ర భావము.

కుండలు చేయుటకు మన్ను ఎంత అవసరమో, అట్లే ఈ శాస్త్రమును సరిగ అర్థము చేసికొని, అధ్యయనము చేయుటకు ఈ చెప్పబోవు సాంకేతిక వదములు, వాని అర్థములు, స్వరూపము మొదలగు యీ జ్ఞానము కూడ అంత అవసరము. ఉదాహరిష్యామః-వివరించుచున్నాము. [3]

సూత్రము 4. వర్ణకారో నిర్దేశకౌ॥

త్రిశాప్య:- వర్ణ శబ్దః కార శబ్దశ్చ నిర్దేశకౌ వాచకౌ స్యాత్వామ్। యథా— అవర్ణ వర్ణంజన శకుని.... (సూ. 8-7) ఇతి। అథ షకారః సకార వివర్ణ నీయాః (సూ. 8-1)। ఇతి। వర్ణశ్చ కారశ్చ వర్ణకారౌ॥

వర్ణకారౌ, నిర్దేశకౌ॥

మణివ్రథ:- “వర్ణ” అనునదియు, “కార” అనునదియు అయా స్వర వ్యంజనములను నిర్దేశించును. అనగ వానిని తెల్పును. ఉదాహరణ! అవర్ణము, ఇవర్ణము, ఉవర్ణము— అనగ అ, ఇ, ఉ. ఇట్లే షకారము, సకారము, దకారము — అనగ ష, స, క. ఇట్లే మిగిలిన వానిని కూడ గ్రహించవలెను. [4]

సూత్రము 5. చాపీత్యన్వాదేశకా॥

ప్రతిభాష్య:- చ, అపి ఇత్యేతౌ అన్వాదేశకా స్యాతామ్। పూర్వాపేక్షయా అన్వాదేశ ఇత్యుచ్యతే। యథా— “అనదామాసిచ్చా శ్చ” (6-3)। “ఇతి వరేఽపి” (4-4)।

చ, అపి, ఇతి, అన్వాదేశకా॥

మణివంశ:- చ, అపి— ఈ రెండు పదములు అన్వాదేశకములు. అనగ “హ్య” సూత్రమందు లేక పూర్వవాక్యమందు చెప్పిన పదమును లేక పదములను, భావములను తర్వాత (అనగ అవి ప్రయోగించబడిన) సూత్రము, లేక వాక్యములోనికి అనువృత్తి తెచ్చువానిని” అన్వాదేశకములందురు. కాగ చ, అపి అనునవి అట్టి పదములు.

సూత్రము 6-3 నందలి చకారము పూర్వ సూత్రమునందలి “సకారము షకారముగును” అను భావమును ఆ సూత్రములోనికి తెచ్చును. అట్లే 4-4 లోని అపి అవగ్రహసంక్షేపవచ్చును అను భావమును పూర్వ సూత్రమునుండి అందులోనికి తెచ్చును. కాగ చ, అపి ఈ రెండు అన్వాదేశకములు. [5]

సూత్రము 6. త్వద్ధై వేతి వినివర్తకాధికారకావధారకాః॥

ప్రతిభాష్య:- తు, అథ, ఏవ— ఇత్యేతే శబ్దాః యథా క్రమేణ వినివర్తకాధికారకావధారకాః భవన్తి। యత్ర తు శబ్దః హ్యాయతే తత్ర నివృత్తిః, యత్ర అథ శబ్దః తత్రాధికారః। యత్ర ఏవ శబ్దః తత్రావధారణమితి వేదితవ్యమ్। యథా— ఏవస్తురస్య (1-19); అథ సంహితాయామేక ప్రాజ్ఞానావే (5-1); స్పర్శ ఏవై కేషామాచార్యాణామ్ (14-3)। విశేషేణ నివర్తయతీతి వినివర్తకః, అధికరోతీతి అధికారః, అవధారయతీతి అవధారకః॥

తు, అథ, ఏవ, ఇతి, వినివర్తకాధికారకావధారకాః॥

మణివంశ:- తు శబ్దము పూర్వమందు చెప్పినది అనువృత్తము కాకుండ నిషేధించును. అథ శబ్దము అధికారవాచి. అట్లే ఏవ శబ్దము అవధారణవాచి.

అనగ "నిశ్చయముగ" అని చెప్పును. ఉదాహరణలు :

ఏవః తు రస్య (1-19). ఇచట తు శబ్దము పూర్వ సూత్రమునుండి వర్త, కార శబ్దముల అనువృత్తిని వారిందినది. అట్లే అథ సంహితాయాం.... (5-1) ఇచట అథ శబ్దము అధికారవాచి. మరియు స్పర్శ ఏవై కేషా.... (14-3) అను సూత్రమందలి "ఏవ" శబ్దము స్పర్శయే అను అవధారణను - నిశ్చయమును చెప్పును. వినివ ర్తకమనగ విశేషముగ నివారించునది. అధికరించునది అధికారము. అవధారణ భావమును చెప్పునది అవధారకమనబడును. [6]

సూత్రము 7. వేతి వైభాషికః॥

త్రిభాష్య:- వా ఇత్యేష శబ్దో వైభాషికో వైకల్పికో భవతి యథా - ముఖనాసిక్య వా (2-50)॥

వా, ఇతి, వైభాషికః॥

మణివక్త:- "వా" అను శబ్దము తత్పూర్వమందు చెప్పిన విషయమునకు వికల్పితను చెప్పును. విభాషా ఏవ వైభాషికః॥ అనగ పూర్వమందు చెప్పిన విషయము కొన్ని స్థలములందు వ్రాసిన దైందును ఒకప్పుడు వ్రాసిన దైందును చూపించును. ఉదా: ముఖనాసిక్య వా (2-50) సూత్రమందలి వా శబ్దము నాసిక్య వర్తములు ముఖము ద్వారా ఉచ్చరింపబడవచ్చును, ఉచ్చరింపబడక పోవచ్చును - అని తెల్పును. లేక ఆ రెండింటి ద్వారా కూడ వర్ణింపవచ్చును. "మరియొక విధముగ కూడ" అను అర్థమును "వా" తెలియజేయును. [7]

సూత్రము 8. నేతి ప్రతిషేధకః॥

త్రిభాష్య:- "న" ఇతి శబ్దః ప్రతిషేధకః భవతి యథా - న సుషు మ్నోఽగ్నిః (13-15) ఇతి॥

న, ఇతి, ప్రతిషేధకః॥

మణివక్త:- "న" అను శబ్దము పూర్వమందు చెప్పిన విషయమును వ్రక్క తమున నిషేధించును. అనగ ఇది నిషేధ వాచకము. న సుషు మ్నోఽగ్నిః

(12-15) సూత్రమున సుమమ్మ, అగ్ని ఇత్యాది పదములందలి నకరమునక పూర్వమందు చెప్పిన, జత్వము ఇచట రాదు అని నిషేధించుచున్నది. [8]

సూత్రము 9. ఆయామో దారుణ్యమణితా ఖగ్యేత్యుచ్చైః కరాణి శబ్దః శ్రిః

త్రిశాష్యః:- ఉచ్చైరుదాత్తః (1-38) ఇత్యుత్తమ్. తదర్థమివమారభ్యతే. లోకవద్యాదృచ్చికోచ్ఛారణ ప్రకటిషేదార్థమ్. ఆయామః గాత్యాదాం ద్విర్భ్యమ్. దారుణ్యం స్వరస్య కరినతా. అణితాఖస్య గలవివరస్య సంవృతతా. ఏతాని సాధనాని “శబ్దస్య ఉచ్చైః కరాణి” శబ్దముచ్చైః ఉదాత్తం కుర్వస్తీత్యర్థః ఉచ్చశబ్దః ఉచ్చారయతా ఏతత్ కర్తవ్యమితి విధిః. ఉచ్చైః కుర్వస్తీతి ఉచ్చై కరాణి.

ఆయామః, దారుణ్యమ్, అణితా, ఖస్య, ఇతి, ఉచ్చైః కరాణి, శబ్దస్య॥

మట్రివ్రతః:- పూర్వమందు ఐదు సూత్రములలో శాస్త్రమందు ప్రయోగించ బడు కొన్ని సాంకేతిక పదములు, వినియోగము, ప్రయోజనములు వివరించ బడినవి. ఇక నిపుడు ఉదాత్తాది భిన్న స్వరములను పలుకుటయందు మన అవయవ విన్యాసమును చెప్పుచున్నారు.

ఉచ్చైరుదాత్తః (1-38) అని సూత్రము. కనుక ఉదాత్త స్వరము వలకుటకు గాత్యాది భాగములెట్లు సవరింపవలెనో ఈ సూత్రమున వివరించు చున్నారు.

ఖన్య=గొంతుక యొక్క అనగ గళ వివరమందలి అవయవ భాగముల యొక్క ఆయామ, దారుణ్య, అణిత అమ లక్షణములు ఉదాత్త స్వరమును పలుకుటయందు దోహదపడుచున్నవి.

ఆయామము: గొంతుకయందలి కండరములను సాగదీయుట-దీర్ఘములుగ చేయుట.

దారుణ్యము: పై విధముగ సాగదీసిన కండరములను అట్లే బిగించి యుంచుట.

అనుత! కంఠరములను సాగదీసి, బిగించి యుంచగ, అవి దగ్గరగ కూడుకొని యుండును. అనగ వాడిమధ్య సహజముగనుండు దూరము తగ్గి అవి సంకుచితములు (దగ్గరగ) అగును. ఈ విధముగ వానిమధ్య నుండు వైశాల్యము తగ్గి అనుత్వము నొందును. ఇది అనుత. ఈ విధముగ గొంతుయందలి నాదతంత్రులను సవరించినచో, అందుండి వెలువడు ధ్వనిని ఉదాత్త ధ్వని యనియు, ఆ స్థితిని ఉదాత్తస్థితి అని అందురు. కాగ "ఆయామ, దారు వ్యానుతలు శబ్దమునకు ఉదాత్తమును కల్పించును" — అని సారాంశము.

[9]

సూత్రము 10. అన్వవసర్గో మార్దవమురుతా ఖస్యేతి నీచైః కరాడిః॥

త్రిభాష్యః:- నీచైరనుదాత్తః (1-39) ఇక్యుక్తమ్! అన్వవసర్గః గాత్రాణాం విస్తృతా మార్దవం స్వరస్య స్నిగ్ధతా ఖస్య ఉరుతా కంఠస్య స్థూలతా ఇత్యేతాని సాధనాని శబ్దస్య నీచైః కరాడి, శబ్దం నీచైరనుదాత్తం కుర్వన్నీత్యర్థః! నీచ శబ్దముద్వారయతా ఏతత్కర్తవ్యమితి విధిః! నీచైః కుర్వన్నీతి నీచైః కరాడిః॥

అన్వవసర్గః మార్దవమ్! ఉరుతా ఖస్య ఇతి నీచైః కరాడిః॥

మణివ్రతః:- పూర్వము ఉదాత్త స్వరమును వలుకుటకు గాత్రము నెట్లు సరిచేయవలెనో చెప్పిరి. ఇకనిపుడు అనుదాత్తస్వరమును వలుకుటకు గాత్రమందలి నాదతంత్రులనెట్లు సవరించవలెనో చెప్పుచున్నారు. ఇది పూర్వము చెప్పిన విధానమునకు వ్యతిరేకముగ నుండును. కాగ— అన్వవ సర్గ, మార్దవము, కంఠమందలి ఉరుతా— ఇవి అనుదాత్తమును వలుకుటయందు సహకరించును.

అన్వవ సర్గమనగ గొంతును నడలించి విశామముగ చేయుట. పూర్వమందువలె బిగించి సాగదీయరాదు.

మార్దవమనగ మృదువుగ నుండుట. నాదతంత్రులను సాధ్యమైనంత స్వేచ్ఛగ వదులుచేసి యుంచవలెను. అట్లు చేయగ నాదతంత్రుల మధ్య దూరము ఉరుతా విస్తృతముగ, అధికముగనగును. అట్టి స్థితిలో కంఠము నుండి

బయల్వెడలు ధ్వని, పూర్వ సూత్రమందు చెప్పిన ధ్వనికి విలక్షణముగ వెలు
డుడును. దానినె అనుదాత్త స్వరమందురు. కనుక అనుదాత్తమును వలుకు
వ్యక్తి తన కంఠమందలి సాదతంత్రుల నీ విధముగ సవరించవలెను.

ఉద్యై: కరాణి అనగ స్వరమును మీదకు ఉర్ధ్వ భాగమునకు ఉత్
క్తి ప్రము చేయునని అర్థము. అట్టి నీవై: కరాణి అనగ స్వరమును (శబ్ద
మును) అవక్తి ప్రము (దిగువ వైపుగ) చేయుననని భావము. ఉత్-మీదుకు,
ఎగువకు, క్తిప్=ఎగురుట, పోవుట. ఉత్క్షేపము; అవ-కిందికు, క్తిప్=ఎగు
రుట అనగ దిగువకు పోవుట, క్రిందుగ పడుట అవక్షేపము. [10]

సూత్రము 11. మన్ద్ర మధ్యమ తారాణి స్థానాని భవన్తి॥

త్రిభాష్య:- మంద్రం, మధ్యమం, తారం చేత్యేతాని స్థానాని భవన్తి॥
మన్ద్రమితి ప్రథమమ్! మధ్యమమితి ద్వితీయమ్! తారమితి తృతీయమ్!
ఏహం స్థానానాం ప్రయోజన ముత్తరత్త వక్ష్యతే॥

మన్ద్రమధ్యమ తారాణి: స్థానాని: భవన్తి॥

మడిపిభ:- ఇంతవరకు ఉదాత్తానుదాత్తస్వరములను వలుకుటకు గాత్రము
నెట్లు సరిచేయవలెనో చెప్పుబడినది. ఇప్పుడు మన కంఠనాళమునుండి వెల్వడు
శబ్దమును భిన్న స్థాయిలలో వెలువరించునపుడు దాని వే విధముగ విభజించ
వచ్చునో ఇప్పుడు చెప్పుచున్నారు.

మంద్రస్థాయి, మధ్యమస్థాయి, తారస్థాయి॥

తారస్థాయి అనగ ఉదాత్త స్థాయిలో బిగ్గరగ వలుకుట.

మధ్యమస్థాయి అనగ స్వరిత స్థాయితో-బిగ్గరగను కాదు- అట్లని అల్ప ధ్వని
కాని మామూలు స్థాయిలో వలుకుట. ఇక మంద్ర స్థాయిలో అనగ అనుదాత్త
స్థాయిలో నెమ్మదిగ, మృదు మధురంగ లోకాంతుకతో వలుకుట. ఈ వివ
రణము సుఖముగ అర్థము చేసికొనుటకు చెప్పితిమి. కాని నిజమునకు ఉదా
త్తానుదాత్త స్వరితములు మూడింటిని, ఈ త్రివిధ స్థాయిలలోను వలుక
వచ్చును.

ఈ విధముగ స్థూలముగ శబ్దము ఈ మూడు స్థాయిలలో వెలువడును.

సూత్రము 12. తత్తైక వి శతీర్యమాః॥

త్రిభాష్య:- ఏతాని స్థానాని శేషా మిత్యపేక్షయా మాహ। తేషు త్రిషు స్థానేషు “ఏక వింశతీర్యమాః” వ్యరా భవన్తి। శేషాం యమానాముత్తరత్ర ప్రయోజనం వక్ష్యతే।

తత్ర, ఏకవింశతిః, యమాః॥

మహివృథ:- తత్ర పూర్వమందుచెప్పిన మంద్ర మధ్యమతార స్థాయీలలో (స్థానములందు) ఏక వింశతిః=ఇరువది యొకటి, యమాః=యమ నామక స్వరములు (ధ్వనులు) ఉత్పన్నమగును.

సాధారణముగ యమ వర్ణమనగ అదే వర్ణమును రెండుసార్లు వచ్చినచో, అందు అగమముగ వచ్చిన వర్ణమును “యమ” వర్ణము అందురు. యమ అనగ కవల అని అర్థము. ఇచట-ఈ సూత్రమందలి “యమ” పదము సాం కేతికము. ఇది స్వరములకు సంబంధించినది. పూర్వము చెప్పిన మూడు స్థానములలో, ప్రతిదానియందు సప్త స్వరములు చొప్పున, మొత్తము ఇరు వది యొక్క స్వరములు పుట్టును. ఈ సప్త ధ్వనులకే యమలని పేరు. వీనిని తర్వాత అధ్యాయములో (23-14) వివరించుచున్నాము. [12]

సూత్రము 13. ఋగ్వీరామః పదవిరామో వివృతివిరామస్సమాన పద వివృత్తి విరామ స్త్రిమాత్రో ద్విమాత్ర ఏక మాత్రోఽర్థమాత్ర ఇత్యాను పూర్వేణ॥

త్రిభాష్య:- ఋగ్వీరామాదయః త్రిమాత్రాదికాలా యథా క్రిమం భవన్తి। యథా-“ఉభావాచస్య సాతయే హువే వామ్” ఇతి ఋగ్వీరామః। “ఇషీత్యా ఉరేత్యా” ఇతి పద విరామః। “స ఇధానః, త ఏనమ్, తా అస్మాన్” ఇతి వివృత్తి విరామః। “ప్ర ఉగమ్” ఇతి సమాన పద వివృత్తి విరామః। ఋచి విరామో ఋగ్వీరామః। పదస్య విరామో పద విరామః। పదధ్వయ వివృత్తౌ విరామః వివృత్తి విరామః। శిక్షాయామస్య విశేష ఉక్తః-

హృస్వాదిర్వత్సాను స్మృతిరస్తే వత్సాను సారిణీః।
పాకవత్కుభయ హృస్వా దీర్ఘమధ్యా పిపీలికా॥

మాత్రికా వత్సాను స్మృతిస్తథా వత్సాను సారిణీః।
పాదోనా స్యాత్ పాకవత్తి పాదమాత్రా పిపీలికా॥ ఇతి॥

సమానం చ తత్పదం చ సమానపదమ్। ఏకపదమిత్యర్థః। సమానపదే
వివృత్తిః సమానపద వివృత్తిః, తస్యాం విరామః సమానపద వివృత్తి విరా
మః। తిస్రో మాత్రా యస్మాసౌ “తిమాత్రః”। ద్వీ మాత్రే యస్మాసౌ ద్వీ
మాత్ర్యః। ఏకమాత్రా యస్మాసౌ ఏకమాత్రః। అర్థం మాత్రా యస్మా
అర్థమాత్ర్యః॥

ఋగ్విరామః, పదపిరామః, వివృత్తి విరామః, సమానపద
వివృత్తి విరామః, త్రిమాత్రః, ద్వీమాత్ర్యః, ఏకమాత్ర్యః,
అర్థమాత్రః, ఇతి, ఆనుపూర్వ్యేణ॥

మణివ్రణః:- ఇప్పుడు వేదాధ్యయనము చేయునపుడు ఋక్కునకు ఋక్కునకు
మధ్య కొంత విరామముండవలెను. అట్లే ఋక్కు పాదమునకు పాదమునకు
మధ్య విరామముండవలెను. పాదమందు కూడ, పదమునకు పదమునకు
నడుమ విరామముండవలెను. పదమందును వర్ణమునకు వర్ణమునకు నడుమ
విరామముండవలెను. ఈ సూత్రమున ఇట్టి విరామ కాలములను గూర్చి
చెప్పుచున్నారు.

ఋక్కునకు ఋక్కునకు మధ్యనుండు విరామమును ఋగ్విరామమం
దురు. ఇది త్రిమాత్రా కాలికము. పాదాధ్యయన మధ్యనుండు విరామమును
పాద వివృత్తి (విరామము) అందురు. ఇది ద్వీమాత్ర్యకా కాలము. రెండు
పదముల మధ్యనుండు విరామమును పద విరామమందురు. ఇది మాత్రా
కాలికము. ఇక పదమందు వర్ణముల మధ్యనుండు విరామము “సమానపద
వివృత్తి” అనబడును. ఇది అర్థమాత్రా కాలికము. ఈ విధముగ, వ్యవధాన
మును చూపించుచు చేయు వేద పఠనము స్పష్టముగ మధురముగ
నుండును.

సూత్రము 14. యద్యజ్ఞానాస్తం యదుచాపి దీర్ఘం, సంయోగ
పూర్వం చ తథాను నాసికమ్, ఏతాని సర్వాణి
గురూణి విద్యాత్, శేషాణ్యతోఽన్యాని తతో లఘూని॥

ప్రతిభాష్య :- వ్యంజనాస్తం యదక్షరమ్, వ్యంజనమస్తేయస్య తత్ వ్యంజ
నాస్తమ్, యదుచాపి దీర్ఘం అక్షరం, సంయోగపూర్వం చ యదక్షరం, సం
యోగాత్ పూర్వం సంయోగ పూర్వమ్, తథా అనునాసికమ్, సాను నాసికః
యదక్షరం, ఉక్తౌ ఏ ని త్వాణి అక్షరాణి గురూణి, విద్యాత్ జానీయాత్, యథా—
వ్యంజనాస్తమ్—మాతేవ పుత్రమ్, యథా దీర్ఘం—తేతేఽధిపత
యః, యథా సంయోగ పూర్వం—అశ్వాచమ్, యథా అనునాసికం—
విశత్యై స్నాహ శేషాణ్యతోఽన్యాని అత ఏభ్య గురుభ్యః శేషాణ్యన్యాని
అక్షరాణి, తతః అనస్తరమ్, లఘూని విజానీయాత్, శేషాణి కానిత్యా శంక్య
ఉత్తర శ్లోకేన వివృణోతి॥

యత్, వ్యంజనాస్తమ్, యత్, ఉ, చ, అపి, దీర్ఘమ్, సం
యోగ పూర్వమ్, చ, తథా, అన నాసికమ్, ఏతాని, సర్వాణి,
గురూణి, విద్యాత్, శేషాణి, అతః, అన్యాని, తతః, లఘూని॥

మతిప్రభః ఇపుడు ఈ సూత్రముచే అక్షరములలో గురు సంజ్ఞ కలిగివ
చానిని వివరించుచున్నారు :

వ్యంజనమునంతమందు గల్గిన అక్షరము గురువు. ఉదా : రామమ్, ఇందు “మమ్” గురువు. పహజముగ ద్విమూతా కాలికోచ్చారణ గల్గిన అక్ష
రము గురువు ఉదా : రా, మా, “సంయోగమునకు పూర్వమందున్న అక్ష
రము గురువు. అశ్వా; అర్యమః. ఇందు “అ” గురువు. అనునాసికమును
గల్గిన వర్ణము కూడ గురువగును. ఉదా : విశత్యై, లంబోదరః, ఇందు
ఁ, లం- ఇవి గురువులు. ఈ విధముగ పైన చెప్పిన వర్ణములు హ్రస్వము
లైనను, ఉచ్చారణకాల పరిగణనందు ఛందస్సులో గురువులుగనే గ్రహింప
బడును. ఇక మిగిలిన వర్ణములు లఘువులు. అనగ లఘు సంజ్ఞకములు.
ఇంకను స్పష్ట ప్రతిపత్తికొరకై లఘుసంజ్ఞ గల్గిన వర్ణములను ఈ క్రింది
సూత్రమున వివరించుచున్నారు.

సూత్రము 15. అవ్యజ్ఞానాంతం యద్దృశ్య మసంయోగవరం చ
యత్; అననుస్వార సంయుక్తమేతల్లఘు నిబోధతః
(ఏతల్లఘు నిబోధతః)।

త్రిభాష్య:- అవ్యంజనాంతం యదక్షరం, యత్ చ హాస్యం, యత్ చ
అసంయోగవరం, యదననుస్వార సంయుక్తం, ఏతత్ సర్వమక్షరం లఘు
నిబోధత జానీధ్వమ్। యథా— మదుదయనాః ఇత్యాది। వ్యంజనమస్తే
యస్య తద్వ్యంజనాంతమ్। స వ్యంజనాంతం అవ్యంజనాంతమ్। సంయోగః
వరః యస్మాత్ తత్ సంయోగవరః। స సంయోగ వరం అసంయోగవరమ్।
అనుస్వారేణ సంయుక్తం అనుస్వార సంయుక్తమ్। స అనుస్వార సంయుక్తం
అననుస్వార సంయుక్తమ్॥

ఇతి త్రిభాష్యరత్నే ప్రాతిపదిక వివరణే

ద్యావింశోద్ధాయః॥

అవ్యజ్ఞానాంతమ్। యత్, హాస్యమ్, అసంయోగవరమ్। చ।
యత్, అననుస్వార సంయుక్తమ్, ఏతత్, లఘు, నిబోధతః॥
(ఏతల్లఘు నిబోధతః)॥

మఠీప్రభ:- ఈ సూత్రముచే “లఘు” సంజ్ఞకములగు వర్ణములను వివరించుచున్నారు.

హాస్యము ఏకమాత్రం కాలికోచ్ఛారణ గలది. కనుక అది లఘువు. మరియు ఆ హాస్యము వ్యంజన మంతమందు లేకుండ యుండవలెను. మరియునది అనుస్వారతో కూడి యుండరాదు. అట్టి వర్ణములు లఘు సంజ్ఞకములగునని తెలిసికొనుడు. [15]

సూత్రమందలి “ఏతల్లఘు నిబోధతః” అను ద్వీరుక్తి అధ్యాయ పరిపూర్ణ పీఠిని సూచించును.

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిపదిక

త్రిభాష్య రత్నానుసారము వేదులొపనామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మఠీప్రభ”

అను అంధ్ర వివరణమున ఇరువది రెండవ అధ్యాయము

సమాప్తము.

వర్ణ విశేషోత్పత్తి విధానము :

సూత్రములు-24.

సూత్రము 1. అథవర్ణ విశేషోత్పత్తిః॥

త్రిభాష్య:- అధీత్యయనుధికారః॥ వర్ణానాం “విశేషోత్పత్తిః” ఉచ్యతే, ఇత్యేతదధిక్పతం వేదితవ్యమిత ఉత్తరం యద్యజ్ఞామ॥ వర్ణానాం విశేషః వర్ణ విశేషః తస్య ఉత్పత్తిః, సా తథోక్తా॥

అథ, వర్ణ విశేషోత్పత్తిః॥

మట్టివ్రథ:- అథ అనునది అధికార వాచకము. కాగ వర్ణముల విశేషములను, వాని యుత్పత్తినుద్దేశించి ఈ దిగువ సూత్రములలో చెప్పబడుచున్నదని భావము॥ [వర్ణ విశేషాదాముత్పత్తి రధిక్పతా వేదితవ్యా] — ఇతి వైదికాథరణ వ్యాఖ్య] [1]

సూత్రము 2.

అనుప్రదానాత్సం సర్గాత్, స్థానాత్కరణ విన్యయాత్ ।

జాయతే వర్ణవై శేష్యం, పరీమాణాచ్చ పంచమాదితి॥

త్రిభాష్య:- అనుప్రదానాదిభిః పంచభిః కరణైర్వర్ణానాం “వై శేష్యం” జాయతే॥ అకారస్యతావత్ — “అనుప్రదానం నాదః॥ సంసర్గః కంఠే॥ స్థానం హనుః॥ కరణ విన్యయః ఓష్ఠా॥ విన్యయః నామ విన్యాసః॥ పరీమాణం మాత్రాకాలః॥ ఏవం సర్వ వర్ణానాం బోధ్యవ్యమ్॥ విశేషస్య భావో వై శేష్యమ్॥ వర్ణానాం వై శేష్యం వర్ణ వై శేష్యమ్॥

అనుప్రదానాత్ । సంసర్గాత్ । స్థానాత్ । కరణ విన్యయాత్ ।

జాయతే॥ వర్ణవై శేష్యమ్॥ పరీమాణాత్ । చ॥ పంచమాత్ । ఇతి॥

మట్టివ్రథ:- ఇప్పుడు ఈ భిన్న వర్ణముల యొక్క ఉత్పత్తి నిమిత్తములు, ఉత్పన్న వర్ణములయొక్క ఉద్భావరణ కాలము మొదలగునవి వివరింపబడుచున్నవి.

నిమిత్తములు భిన్నములగుచో ఉత్పన్నములగు వర్ణములు కూడ భిన్నములగును. స్థాన, కరణ, ప్రయత్నాను ప్రదానములలో వచ్చు మార్పులనునరించి వర్ణ స్వరూపము మారును. ఇదియే వర్ణ వైశేష్యము. దీనినె వర్ణ వైవిధ్యమనుచున్నాము. ఉదాహరణకు అకారమును పరిశీలించగ దీనికి 1. అనుప్రదానము నాదము. 2. సంసర్గ కంఠమునందు జరుగును. 3. స్థానము హనువులు. 4. కరణ విన్యాయము ఓష్ఠములు. ఇది అకారోత్పత్తి క్రమము. ఇక అకారమునకు ఉచ్చారణ కాలము మాత్రాకాలము. ఇదే విధముగ ప్రతి వర్ణమునకు నిమిత్త కారణములు మారును. ఉచ్చారణకాలము కూడ ఏకమాత్ర, ద్విమాత్ర, అర్థ మాత్రలుగ నుండును. ప్లుతమునకు త్రిమాత్రా కాలము.

ఈ విధముగ, ద్వితీయాద్యాదుమున చెప్పిన అనుప్రదానాది నిమిత్తములకు ఇరువది రెండవ అధ్యాయమున చెప్పిన రూపాన్యత్వము నుద్దేశించి కారణత్వమును గ్రహించవలెను. [2]

సూత్రము 3. వర్ణ పృక్తిశ్చిద్ధో వాచ ఉత్పత్తిః॥

త్రిథాష్యః:- పృక్తః మిశ్ర ఇత్యర్థః॥ వర్ణమిశ్రః శబ్దః వాచః వాక్యస్య ఉత్పత్తిః॥ ఉపాదానకారణం భవతి॥ వర్ణపృక్త ఇతి కిం? దుష్టుభ్యాది శబ్దానాం వాక్యతా మాఘాదితి॥

వర్ణపృక్తః శబ్దః వాచః ఉత్పత్తిః॥

మడివ్రభ:- వర్ణ పృక్తః - వర్ణములతో కూడినట్టి. శబ్దః - ధ్వని (వచము) వాచః=వాక్యము యొక్క. ఉత్పత్తిః - ఉత్పాదకము అగుచున్నది.

వర్ణ సముదాయముతో కూడిన శబ్దము — అనగ ఏద సమూహము — వాక్యోత్పత్తికి మూల కారణమగుచున్నది. “వర్ణ సముదాయముతో కూడిన శబ్దము” అని చెప్పుటచే భేరి, దుందుభి, మృదంగము మొదలగు వానివలన పుట్టు శబ్దము వాక్యమునకు కారణము కాద”ని తెలియవలెను. దుందుభి మొదలగువాని శబ్దమందు వర్ణ విశ్లేషణమునకు అవకాశము లేదు కద. [3]

సూత్రము 4. సప్తవాచ స్థానాని భవన్తి॥

త్రిథాష్యః:- వాచః సప్త స్థానాని భవన్తి॥ తాని ఉత్తరే సూత్రే వక్ష్యతే॥

యైర్వాక్ ప్రయుజ్యతే. యశ్చింశ్చ తిష్ఠతి, తత్ స్థానమ్। తాని యథా క్రమ ముదాహరిష్యామః॥

సప్త వాచః స్థానాని భవన్తి।

మడిప్రభ :- వాక్ అనగ శబ్దము. (ధ్వని) నాభి స్థానమునుండి బయల్దేరిన యీ వాక్కు ముఖ గోళమునుండి వర్తమానమున బయటవడుటకు ముందు సప్త స్థానములను దాటుచున్నది. అట్టి ఒక్కొక్క స్థానమందుండునపుడు అది ఒక్కొక్క స్థాయిలో టాసిండును. ఇట్టి భిన్న స్థాయిలకు కరణములగు స్థానములు ఏడు ఉన్నవి. వానిని ఈ దిగువ సూత్రములో చెప్పుచున్నారు.

[4]

సూత్రము 5. ఉపాంశు, ధ్వాన, నిమదోపబ్ధి మన్మన్త్రి మధ్యమ తారాణి॥

త్రిశాష్య :- ఉపాంశు ఇతి ప్రథమం వాచః స్థానమ్। ధ్వానః ఇతి ద్వితీయమ్। నిమదః ఇతి తృతీయమ్। ఏవమితరాణ్యపి వామతః పస్తై తాని స్థానాని జానీయాత్। ఉపరితనం సూత్రమారభ్య పృత్యేకమేషాం స్థానానాం లక్షణం వక్ష్యతే।

ఉపాంశు, ధ్వాన, నిమద, ఉపబ్ధిమత్, మన్త్రి, మధ్యమ, తారాణి॥

మడిప్రభ :- పూర్వ సూత్రమందు వాగుచ్చారణ స్థానములు ఏడు కలవని చెప్పిరి. అవి క్రమముగ 1 ఉపాంశు, 2 ధ్వానము, 3 నిమదము, 4 ఉపబ్ధిమత్, 5 మన్త్రిము, 6 మధ్యమాము, 7 తారము— అనునవి ప్రథమూది స్థాయిలు. ఈ క్రింది సూత్రములలో నొక్కొక్కదానిని వివరించెదము. [5]

సూత్రము 6. కరణవదశబ్దమమనః ప్రయోగముపాంశుః॥

త్రిశాష్య :- కరణవత్ ప్రయత్నవదిత్యర్థః। నాస్తి శబ్దో ధ్వని రస్మిన్ ఇత్యశబ్దమ్। మవసా ప్రయోగః। మనః ప్రయోగః। నాస్తి మనః ప్రయోగో అస్మిన్నీతి అమనః ప్రయోగమ్। వాచః స్థానమీద్యశం ఉపాంశు ఇత్యవ

దిశ్యతే। తత్ర కరణవదితి తూష్టిం భావ నివృత్త్యర్థః। అశబ్దమితి శబ్దస్యాత్మ
వ్రాల్పకార్థః। అమనః ప్రయోగ మిత్యుదాత్తాదీనాం సాంకల్పిక ప్రతిషేదార్థః॥

కరణవత్। అశబ్దమ్। అమనః ప్రయోగమ్। ఉపా : శు॥

మణిప్రభ :- కరణవత్ = కరణమనగ ప్రయత్నము, దానిని కల్గినట్టియు.
అశబ్దమ్ = అత్యవ్రాల్పమగు ధ్వనిని గల్గినట్టియు, అమనః ప్రయోగమ్ = ఉదా
త్తానుదాత్త స్వరితాది స్వర సంకల్పము లేనట్టి వాక్కు ఉండు స్థానమేది
కలదో దానినె ఉపాంతు అందురు. అనగ ఈ స్థాయిలో వాక్కు కేవలము
మనస్సునందె యుండి విస్మించకుండును. అట్లుని వాక్యోత్పత్తికి ప్రయ
త్నము లేదనుకొనరాదు. వాగువృంధించబడును. కాని ఆస్థితిలో మాత్రమిది
అశబ్దమై (ధ్వని రహితమై), అమనః ప్రయోగమై భాసించును.

ఇకనిపుడు దశ సార్థక్యమును చూడుడు. కరణవత్ అని చెప్పుటచే
తూష్టి భావము వారింపబడెను. అశబ్దమనగ అల్ప శబ్దమని భావమే కాని,
శబ్దరాహిత్యము కాదు. అమనః ప్రయోగమని చెప్పుటచే ధ్వని ముః స్థాన
మును చేరలేదని తెలియును. ఈ విధముగ ఉపాంతు స్థాయి విరూపించ
బడినది. [6]

సూత్రము 7. అక్షర వ్యంజనానామనుపలబ్ధి ర్ధ్వానః॥

ప్రతిభాష్య:- అక్షరాణి స్వరాః। అక్షరాణాం వ్యంజనానాం చ అనుపలబ్ధిః
ధ్వానః నామ ద్వితీయం వాచః స్థానమ్। ఉపాంతు లక్షణే అవ్యనువ లబ్ధా
సత్యాం పునర్వచనం శబ్దోపలబ్ధిశ్చిదానార్థమ్। అక్షర వ్యంజనానాం భేదగ్రహణ
మలిత్యార్థం అత్యవ్రాల్పమనలబ్ధి రిత్యర్థః। అన్యేత్వాహః అక్షర వ్యంజనానాం
విసర్జనీయా దీనా మనుపలబ్ధిరితి॥

అక్షర వ్యంజనానామ్। అనుపలబ్ధిః। ధ్వానః॥

మణిప్రభ :- ఈ సూత్రముచే రెండవదియగు ధ్వానమును స్థానమును వివ
రించుచున్నారు :

అక్షర వ్యంజనానామ్=స్వరములు, వ్యంజనములయొక్క, అనువలబ్ధిః= లబ్ధి లేకుండుట, అనగ లబ్ధి ఎవట కలుగదో, ఆ స్థాయిని ధ్యానః = ధ్యానము అని అందురు. కాగ వాక్కు ఉపాంతు స్థాయిని దాటి పైకి వచ్చినపుడు ఒక స్థితిలో శబ్దము వినిపించును. అయితే అది వ్యంజనములో, స్వరములో, అని తెలియు అవకాశముండదు. పూర్వముందు చెప్పిన ఉపాంతు స్థాయి యందు శబ్దమే వినిపించదు. కాని ధ్యాన స్థాయిలో శబ్దము వినిపించును కాని, అది ఈ యీ వర్ణములతో కూడినదని స్పష్టముగ గ్రహించునవకాశముండదు. అట్టి స్థాయియే “ధ్యానము” అను రెండవ స్థానము. ధ్యానము=ధ్వని మాత్రము గనె తెలియజేయునది. [7]

సూత్రము 8. ఉపలబ్ధిర్నిమదః॥

త్రిటాప్యః:- అక్షర వ్యంజనానాముపలబ్ధిః నిమదః నామ తృతీయం వాచః స్థానం భవతి॥

ఉపలబ్ధిః, నిమదః॥

మఠిహృతః:- పూర్వము చెప్పిన వ్రథము, ద్వితీయ స్థాయిలందు, అక్షర వ్యంజనముల స్పష్ట ప్రతిపత్తి ఏర్పడదు. కాని ఆ వాక్కు ఇంకను ఉచ్ఛ్వాసముగ వచ్చునపుడు ఒక స్థాయిలో అక్షర వ్యంజనములను స్పష్టముగ చోచ్చుకొనగలము. అట్టి స్పష్టతను పొందించు స్థాయినే “నిమదము” అని అందురు. వాక్కుయొక్క సప్త స్థాయిలలో నిది మూడవది అగును. ఈ మూడు స్థాయిలలోని వాక్కు పక్షకి తెలియును. క్రోతకు మాత్రము తెలియదు అని గ్రహించవలెను. [8]

సూత్రము 9. సశబ్దముపల్లిమత్॥

త్రిటాప్యః:- అక్షర వ్యంజనానాం స శబ్దం ఉపలబ్ధిః “ఉపల్లిమత్” నామ చతుర్థం వాచః స్థానం భవతి॥

సశబ్దమ్, ఉపల్లిమత్॥

మఠిహృతః:- స శబ్దమునగ ఇతరులచే వినబడి, ఇది ఈ అక్షరమును రీతిని

గ్రహింపబడు వాక్కు. కాగ, ఉపాంతు, ధ్యాన, నిమదస్థాయిలలో వాక్కు వత్తకు మాత్రమే గోచరమగును. శ్రోతకు వినిపించదు. కాని ఈ నాల్గవది యగు “ఉపబ్దిమత్” స్థానమును చేరిన వాక్కు శ్రావ్యమై శ్రోతకు గ్రహణయోగ్యమగును.

తృతీయమగు “నిమద” స్థాయినుండి ఉర్ధ్వముగ పోవు వాక్కు ఒక ప్రత్యేక స్థాయిలో అక్షర, వ్యంజన స్పష్టత గల్గి, శ్రావ్యమై, శ్రోతకు గ్రహణయోగ్యమై యుండును. అట్టి ఈ స్థాయిని “ఉపబ్దిమత్” అని అందురు. ఇది సప్త స్థాయిలలో నాల్గవది॥ [9]

సూత్రము 10. ఉరసి మన్ద్రమ్॥

ప్రతిభాష్య:- యత్ర ఉరసి స్థానే ప్రయోగ ఉపలభ్యతే, తత్ మన్ద్రం నామ పంచమం వాచః స్థానమ్॥

ఉరసి మన్ద్రమ్॥

మణిప్రభ:- ప్రయోగింపబడిన వాక్కు ఉపబ్దిమత్ స్థాయిని వాటి క్రమముగ ఉరస్సును చేరును. అచటకు చేరిన ధ్వని మన్ద్రముగ వినిపించును, కనుక ఆ స్థాయిని మన్ద్ర స్థాయి అని చెప్పిరి. ఇది ఐదవ స్థాయి.

సూత్రము 11. కంఠే మధ్యమమ్॥

ప్రతిభాష్య:- యత్ర కంఠే స్థానే ప్రయోగ ఉపలభ్యతే, తత్ మధ్యమం నామ షష్ఠం వాచః స్థానమ్॥

కంఠే మధ్యమమ్॥

మణిప్రభ:- మన్ద్ర స్థానము నుండి బయల్దేరిన వాక్కు క్రమముగ కంఠమును ప్రవేశించును. అట్టి స్థితిలో వాక్కు సామాన్య స్థితిలో వినుటకు సుఖకరముగ, మృదువుగ నుండును. కనుక అట్టి స్థాయిని “మధ్యమ” స్థాయి అని చెప్పిరి. ఇది సప్త స్థాయిలలో ఆరవస్థాయి. [11]

సూత్రము 12. శిరసి తారమ్॥

ప్రతిభాష్య:- యత్ర శిరసి స్థానే ప్రయోగ ఉపలభ్యతే, తత్ తారం నామ

సప్తమం వాచః స్థానమ్। విశేష్యాదితః చతుర్థాం యజ్ఞాదిమ ప్రయోగః।
మన్త్యం ప్రాతస్సవనే ప్రయుజ్యతే। మాధ్యమం మాధ్యన్తికే సవనే। తారం
తృతీయే సవనే। శిక్షా చైవం వక్ష్యతి—

ప్రాతః పఠేన్నిత్య మురః స్థితేన స్వరేణ శార్దూలతుతోపమేన।
మాధ్యందినే కంఠగతేన చైవ చక్రాహ్వసంకూజిత సన్నిభేన।
తారం తు విద్యాత్సవనే తృతీయే, శిరోగతం తచ్చ సదా వ్యయోజ్యమ్।
మయూర హంసాశ్యభృత స్వనానాం తుత్యేవ నాదేన శిరః స్థితేన।

శిరసి, తారమ్।

మట్టివ్రథ :- శిరస్సువందు తారస్థాయి. కంఠస్థావమునుండి శక్ష్ణము క్రమ
ముగ శిరస్సును చేరును. అప్పుడు వినిపించు ధ్వని తారస్థాయి యందున్న
దని తెలియవలెను. ఇది వాక్కుయొక్క సప్త స్థాయిలలో చివరిది. తార
స్థాయిని చేరిన ధ్వని మిక్కిలి ఉచ్చ స్వరముగ నుండును.

యజ్ఞ యాగాదులందు చేసెడి మంత్రోచ్ఛారణ వ్రథమంలో చెప్పిన
శాల్మ స్థాయిలలో - అనగ ఉపాంతు, ద్వాన, నిమద, ఉవబ్ధిమత్-స్థాయిలలో
నుండును. ఇక ప్రాతః సవనమందు మంత్రములను మంద్రస్థాయిలో వల్కు
వలెను. మాధ్యందిన సవనమందు మాధ్యమ స్థాయిలో గానము చేయవలెను.
ఇక తృతీయ సవనమందు ఋక్కులను, యజస్సులను కూడ తారస్థాయిలో
పఠించవలెను.

ఈ విషయమునే శిక్షాకారులు గూడ చెప్పిరి. వారి వాక్కులలో
“ప్రాతః సవనమందు శార్దూల ఋతోపమగు స్వరముతో మంత్ర పఠనము
చేయవలెను. అనగ మంద్రస్థాయిలో జరుపవలెను. మాధ్యందిన సవనమందు
చక్రవాక వక్షుల కూజితములను బోలుచు కంఠ స్థానము నుండి మాధ్యమ
స్థాయిలో మంత్రోపఠనము చేయవలెను. ఇక తృతీయ సవనమందు మయూర,
హంసలవలె స్థిరమగు నాదముతో శిరః స్థానమునుండి తారస్థాయిలో మంత్ర
గానము చేయవలెను.

ఈ విధముగ వాక్కుయొక్క సప్త స్థాయిలు వివరింపబడినవి. [12]

సూత్రము 13. మన్దాగ్నిధిషు త్రిషుస్థానేషు సప్త సప్త యమాః॥

త్రిథావ్యః:- త్రిషు మన్దాగ్నిధిషు స్థానేషు, ఏకైకస్మిన్ “సప్త సప్త” యమాః భవన్తి యమాః స్వరాః ఉదాత్తాదము ఇతి యావత్ సప్త సప్తేతి వీప్సయా ఏకైకస్మిన్ స్థితి రభ్యతే। “కేతే యమాః” ఇత్యాశంక్య ఉత్తర సూత్రేనోత్తర మాహ।

మన్దాగ్నిధిషు త్రిషు స్థానేషు సప్త సప్త యమాః॥

మదీప్రథః:- పూర్వ సూత్రమంతు (23-5) వాక్ స్థానములు సప్త విధములని చెప్పిరి. అందులో ఉపాంశు, ధ్వజ, నిమిద, ఉపబిమత్ స్థాయీలలో వాక్కు స్పష్ట ప్రతిపత్తి లేనిది యున్నది. మిగిలిన మూడు స్థాయీలలో- అనగ- సుంద్ర, మధ్యమ, తార స్థాయీలలో మాత్రమే వాక్కు స్పష్టత గల్గి, శ్రోతకు గ్రాహ్యమై యుండును. కనుక ఇపుడట్టి సుంద్ర, మధ్యమ, తార స్థాయీలలో వాక్కునకు మరల ఒక్కొక్క దానియందు వ్యక్త్యేకముగ సప్త స్వరములున్నవని చెప్పుచున్నారు. సూత్రమందలి “యమ” శబ్దముచే ఉదాత్తాక్షరాదాది స్వరములని తెలియనగును.

మనకు సామాన్యముగ ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములను మూడు స్వరములు తెలియును. అయితే ప్రచయమను పేరొక స్వరమును తైత్తిరీయ శాఖీయులంగీకరించిరి. ఇక సప్త స్వరములెట్లనినచో, ఈ సప్త విభాగము సామపేదము వాదారముగ చేసిరి. వానిని తర్వాత సూత్రములో చెప్పుచున్నారు.

[13]

సూత్రము 14. కుర్విష్ట ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ మన్దాగ్ని త్రిష్టావ్యాః॥

త్రిథావ్యః:- కుర్విష్ట ప్రథమశ్చ ద్వితీయశ్చ తృతీయశ్చ చతుర్థశ్చ మన్దాగ్ని అతిస్వారశ్చ తే తథోక్తాః। ఏతే ఖలు యమా నామ॥

కుర్విష్ట ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ మన్దాగ్ని త్రిష్టావ్యాః॥

మదీప్రథః:- కుర్విష్ట, ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ మన్దాగ్ని అతిస్వారములని ఆ సప్త స్వరములకు సామశాఖీయ శంకేతములు. వీనిని మామూలు

మన పరిభాషలో— 1 ఉదాత్తతమ, ఉదాత్తతర, ఉదాత్త, ప్రవయ్య, స్వరిత, అనుదాత్త, అనుదాత్తతరములని చెప్పవచ్చును. [14]

సూత్రము 15. తేషాం దీప్తిజోపలభిః॥

త్రితాప్య :- తేషాం ఖలు సప్త యమానాం ఉత్తరోత్తర దీప్తిజా పూర్వ పూర్వోపలభిః స్యాత్. తత్కథమ్; అతిస్వార్థాదీప్తిజా మన్వోపలభిః; మన్వో చ్చతుర్థోపలభిః॥ చతుర్థాత్ తృతీయః, తృతీయాత్ ద్వితీయః, ద్వితీయాత్ ప్రథమః, ప్రథమాత్ బ్రహ్మ ఉపలభ్యతే॥

తేషామ్, దీప్తిజా, ఉపలభిః॥

మతీప్రభ :- ఈ సప్త స్వరములను గుర్తించుట ఎట్లు— అని శంకించి, ఆయా స్వరములకుండు స్ఫూర్తి వైవిధ్యముచే గుర్తించవచ్చునని చెప్పిరి. దీప్తి అనగ తేజస్సు, కాంతి, స్ఫూర్తి, ధ్వని ప్రకంపన భేదము.

మనకు ఉదాత్తానుదాత్తములను గుర్తించుట తెలియును. ఉచ్చై రుదాత్తః (సూ. 1-38); నీచై రనుదాత్తః (సూ. 1-39). అవగ ఉదాత్త మును పలుకునపుడు ధ్వని ఉత్క్షిప్తమగును. అనగ ఉర్ధ్వముగ ఎగయును. అప్పుడు ఉత్క్షిప్తమునకు కారణములు ఆయామ, దారుణ్యమురుతాభివ్య... (సూ. 22-3) అని చెప్పుకొంటిమి. ఇప్పుడీ ఉత్క్షిప్తముతోనే తర, తమ భేద ములను గుర్తించుట ద్వారా ఉదాత్తము మూడు విధములగును. అవి ఉదాత్తతమము, ఉదాత్తతరము, ఉదాత్తములు.

ఇట్లే అనుదాత్తమును అనుదాత్తతరము, అనుదాత్తము — ఇవి రెండు విధములగునె విభజించిరి. వీనిని గూడ ధ్వనియొక్క అనక్షేప స్థితిని బట్టి గుర్తించవచ్చును. ఇక “సమాహారః స్వరితః” (సూ. 1-40), ఇది స్వరితమును గుర్తించవచ్చును. ఇక “స్వరితాత్ సంహితాయాం అను దాత్తానాం ప్రవయః ఉదాత్త భృగిః” (సూ. 21-13) అను సూత్రముచే ప్రవ యమును గుర్తించవచ్చును. తమక శబ్దము ముచ్చరింపునపుడు అతి బల వంత, ఉత్క్షిప్తములలోని తర తమ భేదములను బట్టి సప్త స్వరములగు విభ జించిరి. కాగ ప్రస్తుతమున అతిస్వార్థ స్వరమే అవక్షిప్తతరమైనది. ఇంత

అనుదాత్తతరము. దీనికంటె కొంచము మెరుగైనది అనుదాత్తము. అంతకంటె శ్రేష్ఠము స్వరితము ఈ విధముగ అతిస్వారియము నుంచి వెనుకకు క్రమముగ పోవునపుడు అవక్షిప తరస్థాయి నుండి ఉత్క్షిపతమ స్థాయికి పోవుదుము.

కాగ —

1 క్రుష్ట స్వరము	— ఉదాత్తతరము —	ఇందు శబ్దము ఉత్క్షిప్తతరము.
2 ప్రథమము	— ఉదాత్తతరము —	" ఉత్క్షిప్తతరము.
3 ద్వితీయము	— ఉదాత్తము —	" ఉత్క్షిప్తము.
4 తృతీయము	— ప్రచయము —	" ఉత్క్షిప్త సదృశము.
5 చతుర్థము	— స్వరితము —	" సమాహారము.
6 మన్ద్రము	— అనుదాత్తము —	" అవక్షిప్తము.
7 అతి స్వారియము	— అనుదాత్తతరము —	" అవక్షిప్త తరము.

తైత్తిరీయ శాఖయందు ఈ సప్త స్వరములు వాడుకలో లేకున్నను, ప్రసంగ వశమున సామవేదియములగు వీనిని విశదీకరించిరి. అయితే ఇందులో అహ్వర శాఖీయులు మొదటి మూడింటిని ఉపయోగించుచున్నారు. అహ్వరశాఖ సామవేద శాఖలలో నొకటి. తైత్తిరీయ శాఖవారు ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ, మన్ద్రములను నాల్గింటిని వాడుచున్నారు.

ఈ క్రింది సూత్రములలో ఈ విషయమే స్పష్టము చేయబడినది.

[15]

సూత్రము 16. ద్వితీయ ప్రథమ క్రుష్టాస్త్రయ అహ్వరకస్వరాః॥

త్రితావ్యః:- ద్వితీయశ్చ, ప్రథమశ్చ, క్రుష్టాశ్చ తే తథోక్తాః। ఏతే త్రయ అహ్వరక స్వరాః స్యుః। ఏషాం తైరేవ వ్యయోగో వేదితవ్యః। అహ్వరకాణాం స్వరాః అహ్వరక స్వరాః॥

ద్వితీయ ప్రథమక్రుష్టాః, త్రయః, అహ్వరక స్వరాః॥

మఠివృత్త :- పూర్వమందు చెప్పిన సప్త స్వరములలోను క్రుష్ట, ప్రథమ, ద్వితీయములనెడి మూడును అహ్వరక శాఖీయులచే ఉపయోగించబడును. కనుక వీనిని అహ్వరక స్వరములనిరి.

[16]

సూత్రము 17. మన్ద్రాదయో ద్వితీయాన్తాశ్చత్వారః తైత్తిరీయకాః॥

త్రితాప్య:- మన్ద్రాదయశ్చత్వారో ద్వితీయాన్తాః స్వరాః మన్ద్ర చతుర్థ తృతీయ, ద్వితీయాః తైత్తిరీయకాః స్యుః॥

మన్ద్రాదయః, ద్వితీయాన్తాః, చత్వారః, తైత్తిరీయకాః॥

మడివ్రభ:- ఇక మన తైత్తిరీయ కాళీయులు ఈ ఏడు స్వరములను ప్రయోగింతురా అని ప్రశ్నింపకొని, లేదు, కేవలము నాల్గింటిని మాత్రమే అవయోగింతురని చెప్పుచున్నారు. మన్ద్ర స్వరమునుండి క్రమముగ వెనుకకు ద్వితీయాన్తము వరకునున్న నాల్గింటిని మాత్రమే తైత్తిరీయకాళివారు అవయోగింతురు. అనగ అనుదాత్త, స్వరిత, ప్రచయ, ఉదాత్తములను మాత్రమే వీరువయోగింతురు. ఈ విషయమునే ఈ క్రింది సూత్రములలో స్పష్టము చేయుచున్నారు. [17]

సూత్రము 18. ద్వితీయాన్మన్ద్ర స్తైత్తిరీయాణామ్॥

త్రితాప్య:- తైత్తిరీయాణాం ద్వితీయాత్ ఖలు మన్ద్రః జాయతే॥

ద్వితీయాత్, మన్ద్రః, తైత్తిరీయాణామ్॥

మడివ్రభ:- తైత్తిరీయ కాళీయులకు ద్వితీయమునుండి మన్ద్రమునంగీకరింతురు. ఈ కాళీయ వరిభాషలో ఉదాత్తానుదాత్తములగును. [18]

సూత్రము 19. తృతీయ చతుర్థావనన్తరమ్॥

త్రితాప్య:- తదనన్తరం తృతీయ చతుర్థా స్యాకామ్॥

తృతీయ చతుర్థా, అనన్తరమ్॥

మడివ్రభ:- ఆ తర్వాత ద్వితీయ మన్ద్రముల తర్వాత క్రమముగ తృతీయ చతుర్థములను చెప్పుదురు. అనగ ఈ కాళి వరిభాషలో ప్రచయ, స్వరితములగును. [19]

సూత్రము 20. తచ్చతుర్యమ మిత్యాచక్షతే॥

త్రిభాష్య:- ఏతదేవ ద్వితీయాది స్వరమండలం చతుర్యమ మిత్యాచక్షతే॥ యోద్వితీయః స ఉదాత్తః॥ యో మన్దః స అనుదాత్తః॥ యే చతుర్థ తృతీయా తే స్వరిత ప్రచయా విత్యర్థః॥ అనేన సూత్రేణ పూర్వోక్తానామేవ చతుర్థాం స్వరాణాం క్రమనియమః క్రియతే చతుస్సంఖ్యాతు పూర్వసూత్రే ధైవోక్తా తస్మాద్రత చతుర్యమ మిత్యేతత్ సంజ్ఞావిధాన ఎరమితి ప్రతీయతే॥

తత్, చతుర్యమమ్, ఇతి, అచక్షతే॥

మణివర్ణ:- తత్ అ నాల్గింటి నముదాయము - అనగ ద్వితీయ, మన్ద, చతుర్థ తృతీయములు - ఈ నాల్గింటిరి చతుర్యమమ్ ఇతి - “చతుర్యమము” అను సంజ్ఞతో, అచక్షతే = చెప్పబున్నారు. కాగ

అయితే, పూర్వ సూత్రమున చక్లారః తైత్తిరీయకః (సూ. 23-17) అని నాల్గింటి వరిగణను చేసిరి కద. మరిం ఈ సూత్రమెందుక? - అని అశంకించి పూర్వసూత్రమున (23-17) సూత్రసంఖ్య మాత్రమే చెప్పబడినది. కాని ఈ సూత్రమున చెప్పిన “చతుర్యమమ్” అనునది సంఖ్యా వాచకము కాదు. అది సంజ్ఞా వాచకము. “చతుర్థాం యమానాం సమాహారః చతుర్యమమ్”. చతుర్యమ వదముచే ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిత ప్రచయముల గ్రహింపబడును. [21]

సూత్రము 21. తస్మిన్ ద్వితీయమాస్తరా వృత్తిః॥

త్రిభాష్య:- ద్వౌ చ తౌ యమా చ ద్వితీయమా॥ ద్వితీయమయోః అస్తరా వృత్తిః మధ్యవృత్తిః, తస్మిన్ అనుదాత్తే భవతి, స్వరితత్వం ప్రచయత్వం చానుదాత్తే భవతీత్యర్థః॥ యథా - తన్నః పర్వత్ (4-2-5) పర్యవదతామ్ (1-7-2) శిబిదన్యథా వదన్తి - తస్మిం శ్చతుర్యమే స్వరమండలే ద్వితీయ మాస్తరావృత్తిః స్వరద్వయస్య మధ్యే పర్తమానం స్యాత్. తథాపి -

అనుదాత్తో హృదిజ్ఞేయా మూర్ఖ్యుదాత్త ఉదాహృతః॥

స్వరితః కర్ణమూలీయః స్వరాంగే ప్రచయస్ఫుటః॥

అస్యాయమర్థః- ఉదాత్తానుదాత్తయోర్మధ్యే స్వరిత ప్రచయయోః అస్తరా వృత్తిరభవతి. యథా కౌహలీయే హస్తవిన్యాస సమయేఽపి, స్వరిత ప్రచయయో రస్తరావృత్తి రుపదిశ్యతే॥

ఉదాత్తమాఖ్యాతి పృషోఽజ్ఞలీనాం ప్రదేశిశీమూల నివిష్టమూర్తా।

ఉపాస్తమధ్యే స్వరితం ధృతం చ కనిష్ఠికాయా మనుదాత్తమేవ॥ ఇతి శబ్దవచన మపి చైవం వక్ష్యతే—

కనిష్ఠికాఽసామికా చ మధ్యమా చ ప్రదేశిశీని।

నీచస్వార ధృతోదాత్తానం గుష్ఠాగ్రేణ నిర్దిశేత్॥

మూఖ్యమేవ వ్యాఖ్యాన ర్వయమేతత్॥

తస్మిన్ ద్వియమాస్తరా వృత్తిః॥

మట్టిప్రభ :- ఈ సూత్రమునకు నరియైన వివరణమును ఇవ్వటంలో వైదికా భరణ కర్త కొంతవరకు సఫలుడయ్యెను. త్రిభాష్య రత్నకారుని వివరణ ఆస్పష్టముగను, వివిధ వికల్పములతో నున్నది. మాహిషీయ వ్యాఖ్య ఈ సూత్రమునకు దొరకుట లేదు. ప్రస్తుత ముద్రిత గ్రంథములోనున్న వ్యాఖ్య వైదిక భూషణమను వ్యాఖ్యాంతరము నుంచి గ్రహించబడి ముద్రింపబడెను. అది ఒక రకమ. కనరిపోవుచున్నది. ఇక ఒకటి వండితుడు— “నాకు యుక్త మనిపించినట్లుగ చెప్పెదను.” అని మొదట పెట్టి చివరకు “మొత్తంపై నాకవగతతి కాలేదు” అని ముగించారు. కనుక ఈ నాల్గు వ్యాఖ్యలను చదివి, అస్వయించుకొని, వీని సారాంశముగ ఈ క్రింది విధముగ వ్యాఖ్యానించుచున్నాను:

“తస్మిన్=దానియందు, అనగ పూర్వోక్తమగు, చతుర్యమే-చతుర్యమ సముదాయమందు, (ఏక=ఒక స్వరము, దీనిని అధ్యాహరము చేసికొనవలెను) ద్వియమాస్తరా=రెండు స్వరముల సముదాయముతో కూడియున్న, వృత్తిః=విధానము. కలదు.

చతుర్యమందు ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిత ప్రచయములు నాల్గు స్వరములే యున్నవి కద. అందు ఉదాత్తానుదాత్తములు స్వతంత్రములే. ఇక ప్రచయము-అదొక విలక్షణమైనది. అది నిజమునకనుదాత్తమే, కాని స్వరితమునకు వధమునందున్నచో ఉదాత్త శ్రుతి కలిగి యుండును. కనుక

అందులో అనగ దాని శాఖిషయములో స్వరద్వయ వ్యసక్తి లేదు: చివరటే మిగిలినది స్వరితము. ఇది మాత్రము రెండు స్వరముల యొక్క కలయిక. “ఉదాత్తానుదాత్ర స్వరయో స్సమాహారః స్వరితః” ఇది ఈ నాల్గు స్వరములలో నొకటి ద్విస్వర స్వభావముతో నుండియుండి, ఆ రెండు స్వరముల కంటె లిన్న ప్రతి కలిగి, ప్రత్యేకతను పొందినది. కనుకనే ఈ విశేషమును స్పష్టము చేయుటకై ప్రత్యేకముగ నీ సూత్రము వ్రాయబడినది. ఇది లేనిచో కొందరు చతుర్వమత్వం లేదు. ద్వియమత్వము (ఉదాత్తానుదాత్ర ములు) లేదా త్రియమత్వం (ఉదాత్తానుదాత్ర వ్యవయములు) మాత్రమే అని భ్రమపడవచ్చును. లేదా అట్లని వాదించవచ్చును. కనుక ఇద్దీవానికి అమాశము లేకుండుటకై, స్వరమును సూచించు హస్త ప్రవర్తనమందు కూడ; స్వరితమును ప్రత్యేక స్వరముగ గుర్తించి, దానికి కర్ణమూలమును ప్రదర్శన స్థానముగ చెప్పిరి. ఈ విషయమును నిర్ధారించుటకు వ్యాఖ్యాతలు శిక్షాగ్రంథముల నుండి కొన్ని కారికలనుట్టంకించిరి. కాగ ఈ సూత్రమునకు — “చతుర్వమ మండలములో నొకటి ద్వియమ సహిత వృత్తి గల్గినది” — అని అర్థము.

ఇచట వైదికభరణ వ్యాఖ్య ఇట్లున్నది —

“యద్యేవం స్వరితోఽపి చతుర్థాఖ్య స్వరతుల్యతయా అవక్షేపిత్యాదనుదాత్రే అంతర్భవతీతి స్వంత్ర మమేవ స్వాదిత్యాశంక్య అహ — తస్మిన్ చతుర్వమే ద్వియమా స్వరితరూపా స్వరవృత్తి రస్తరా అన్యరూపా న చతుర్థాఖ్య స్వరూపే త్యస్మాకం ప్రక్రియా. ఇచట “న” నిషేధవాచకం కాదు. అవమాప వాచకము. అన్యరూపము కలదానివని, భిన్నమైనదివలె అని భావము. చతుర్థాఖ్య స్వరస్థాపదవక్షేపి. స్వరితస్తు ద్వియమాత్మకః. అక్షేపివక్షేపిత్యాం కర్ణమూలే జాయతే, “సమాహార స్వరితః” (సూ. 1-40) ఇతి వచనాత్, “స్వరితః కర్ణ మూలే యః” ఇతి వచనాచ్చ. తేనోదాత్తానుదాత్ర ప్రవయ ఏకక్షణత్వాత్ స్వరితస్య తదస్తర్వావో నాస్తీతి యుక్తం చాతుస్స్వర్యమ్.

ఇక వైదికభూషణ వ్యాఖ్య (మాహిషేయములో ఈ సూత్రమునకు ముద్రించినది) — తస్మిన్ చతుర్వమే ద్వియమావృత్తిః స్వరిత స్వరూపా వృత్తిః అస్తరా అన్యా చతుర్థాఖ్యస్వర రూపా. అతశ్చతుర్వమత్వమ్. రత్నేతు “ద్వియమయో రుదాత్తానుదాత్రమోస్తరా మధ్యే స్వరిత వ్యవయయో ర్వృత్తిర్భవతి. అత ఏవ శిక్షా —

కనిష్ఠికానామికా చ మధ్యమా చ ప్రదేశిని।
 నీచస్వార ధృతోదాత్తానం గుప్తాగ్రేణ నిర్దిశేత్। ఇతి॥ అని యున్నది.
 ఇది త్రిభాష్యరత్న వ్యాఖ్యయే. [21]

సూత్రము ౭౩. తాముపదేజ్ఞామః॥

త్రిభాష్యః:- యదేతదాచార్యైః చతుర్యమ మిత్యుక్తం తస్య చతుర్వేద
 భిన్నా వృత్తిర్నామ "తాముపదేజ్ఞామః" ఇత్యుచ్యతే। తామితి తచ్చజ్ఞేన
 పూర్వోక్త వృత్తిసూత్ర మనుకృష్యతే॥

తామ్, ఉపదేజ్ఞామః॥

మణిప్రభ:- తామ్-అ వృత్తిని, ఉపదేజ్ఞామః-విదాస్యామః-వివరముగ
 ఉపదేశించుచున్నాము. అనగ "ఉత్తస్వర ప్రయోగ విధానమును ఉప
 దేశించుచున్నాము" అని బావము.

స్వర ప్రయోగ విధానమనగ కృష్ణాది సప్తస్వర వ్రయోగ విధానమని
 శిష్యుడు శంకించునని, ఆ సంశయ నివృత్తి కొరకై ఈ దిగువ సూత్రమును
 చెప్పుచున్నాడు. [22]

సూత్రము ౭౩. తచ్చతుర్యమ మిత్యుక్తమ్॥

త్రిభాష్యః:- ఇతి అనేన ప్రకారేణ "చతుర్యమ మిత్యుక్తమ్"। యద్యపి
 మన్వాదయో ద్వితీయాస్తాః (సూ. ౭౩-17) ఇత్యాది సూత్ర చతుష్టయేన
 యమ చతుష్టయత్వం సిద్ధమ్। తథాప్యేవ సంహార మిషేణ మతాంతర నివృ
 త్త్యర్థం ఇమమర్థం ద్రఢమితి। యతః కారణాదేవమన్యే మన్యస్తే స్వర
 త్రయ సూత్రమ్। తద్యథా—

ఉదాత్తశ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ త్రయః స్వరాః।

హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ఇతి కాలతో నియమా అచి॥ ఇతి॥

తమ్, చతుర్యమమ్, ఇతి, ఉక్తమ్॥

మణిప్రభ:- త్రిభాష్యరత్నకారులు "అ వృత్తి వివరణము ఆ నాల్గు సూత్ర

ములకు మాత్రమే” — అని చెప్పిరి. సూత్ర రచనావశ్యకతను ఇట్లు వివరించిరి — లోకములో కొందరు స్వరములు ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములని మూడుగ భావించుచున్నారు. అట్టి వివాదమునకు అవకాశము నీయకుండు తైత్తిరీయ శాఖీయులకు నాల్గు స్వరములు ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిత ప్రచరుములు — అని ధృవీకరించుచు, స్వర విషయముగు ఉపదేశములను ముగించిరి” — ఇది త్రిభాష్య రత్నకారుల వివరణము.

కాని, ఇంతకు పూర్వము ద్వీవిధ సంప్రదాయక సూత్రములను క్రుష్ణాది.... అతిస్పార్ధాః (సూ. 23-14) అని ఆహ్వరక శాఖీయులది చెప్పిరి. అట్లే “మన్ద్రాదయో .... తైత్తిరీయకాః” (సూ. 23-17) అని తైత్తిరీయ శాఖీయ స్వరములను చెప్పిరి. మరి ఇప్పుడు “తామువదేక్ష్యామః” (సూ. 23-22) అను సూత్రము ఏ శాఖీయులకు సంబంధించినది అను అనుమానము కలుగ వచ్చును. కనుక దానిని వారించుటకై “చతుర్వము” అను తైత్తిరీయ శాఖకు సంబంధించి ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిత ప్రచరు చతుష్టయమునకు సంబంధించిన వృత్తికి (ప్రయోగ విధానమును) చెప్పుచున్నామని స్పష్టపరచిరి. [23]

సూత్రము 24.

క్రమ వికరమ సంవన్నా పదుర్ తామవిలంబితామ్;

నీచోచ్చస్వార సంవన్నాం వదేద్ధృతవతీః సమామ్॥

వదేద్ధృతవతీః సమామ్॥

త్రిభాష్య:- తైత్తిరీయకాదాం స్వరక్రమ నిరూపకోఽయం క్లోకః। క్రమ వికరమాఖ్యాం సంవన్నామ్। క్రమః నామ ద్విత్యమ్। విక్రమః తు స్వరిత యోర్మధ్యే యత్ర నీచమ్ (సూ. 19-1) ఇత్యుక్త లక్షణః। అదృశాం అత్వ రితాం, అవిలంబితాం అమన్దాం, నీచోచ్చ స్వర సంవన్నాం అనుదాత్తోదాత్త స్వరిత సహితాం, ధృతవతీం ప్రచయవతీం, సమాం ఉదాత్తాదిభిః న్యూనాది రేకాది దోషరహితాం, వదేత్ బ్రూయాత్, వృత్తిమిత్యర్థః। వృత్తిమితి కథం లభ్యతే: “కస్యిన్ద్వియమాస్తర వృత్తిః” (సూ. 23-21) ఇతి ప్రకృతత్వాదితి బ్రూమః॥

క్రమవికృమ సంపన్నామ్, అద్రుతామ్, అవిలమ్బితామ్,

నీచోచ్చస్వార సంపన్నామ్, వదేత్, ధృతవతీమ్, సమామ్॥

మణివృత్త:- కృమశ్చ వికృమశ్చ క్రమవికృమౌ, తాభ్యాం సంపన్నాం-
క్రమ విక్రమ సంపన్నామ్॥ కృమమనగ ద్విత్వము. విక్రమ మనసేమో
సూ. 19-1 అందు వివరించబడినది. అది ఒక ప్రత్యేక స్థితిలో నుండు అను
దాత్తమే; అట్టివానితో నున్నట్టియు, నీచోచ్చస్వార సంపన్నాం ఉదాత్తాను
దాత్త స్వరిక స్వరములతో కూడినట్టియు, ధృతవతీం-వృచయ స్వరముతో
కూడినట్టి (వైదిక వాక్కును) దానిని, అదృతాం-త్వరితగతి కానట్టియు, అవి
లమ్బితాం-విలంబము లేనట్టియు, సమామ్-న్యూనాధిక్య దోషములు (ఉద్భా
రణమందు) లేకుండ ఋజువై నట్టిది అగు రీతిలో దైవీం వాచం వదేత్ స్వర్గ
కామః-స్వర్గమును కోరువాడు వైదిక వాక్కులను వలుకవలెను.

వేదమంత్రోచ్చారణమందు స్వరదోషములుండరాదు. అక్షర దోషము
లుండరాదు. శ్రవణయోగ్యము కానంత త్వరితగతిలో కాని మిక్కిలి కాలహర
ణము చేయు రీతిలో గాని (విలంబన దోషసహితముగ) దైవీ వాక్కునుచ్చ
రించరాదు. వైదిక వాక్కును ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిక వృచయ స్వరము
లతో, న్యూనాధిక్య దోషములు లేకుండ ఋజు వద్దతిని వరించవలెను.

కృమశ్చబ్దమునకు ద్విత్వమని త్రిభాష్యకారుల వివరణము. కాని వైదికా
భరణకర్త “స్వరాదామానుషార్వ్యమ్, న తు వృద్ధద్విత్వం, స్వర వృత్తువదేశ
ప్రతిజ్ఞానాత్” అని చెప్పెను.

మాహిషేయ భాష్యమందలి వైదికభాషణ వ్యాఖ్యాకారులు క్రమః
ద్విత్వం, అనియు, వికృమమనగ సూత్రము 19-1 నందు చెప్పిన లక్షణ
ములు కలదని చెప్పిరి.

ఈ విధముగ వర్ణాలోచనము చేయగ కృమ శబ్దమునకు ద్విత్వమనియే
అంగీకరింతుము.

ఇక విక్రమ శబ్దమును సూత్రము 19-1 నందు చెప్పిన సంజ్ఞగ అంగీకరించరాదు. ఆ సూత్రములో విక్రమ శబ్దముచే అనుదాత్రమునకు ఒక ప్రత్యేక స్థితిలో ఆ సంజ్ఞను విధించిరి. అనగ విక్రమ వదమచట ఒక సంజ్ఞ. ప్రస్తుతమున ఆ అర్థమును (సంజ్ఞా పరముగ) అంగీకరించరాదు. మరల “నీచోచ్చస్వార సంవన్నామ్” అని ఆ నీచ స్వరమును ప్రత్యేకముగ చెప్పుచున్నారు. కనుక విక్రమమునగ “వర్ణములను అనుపూర్వీయందు గ్రహించుట” అని చెప్పవలెను. మంత్రోచ్చారణమందు వర్ణకగ్రము వ్యత్యయమండరాదు కద. అట్టి వ్యత్యయము దోషమగును. విశేషణ క్రమః - విక్రమః, కేషాం? వర్ణానాం, నామ నరేవలం స్వరాణాం, తద్వి స్వర వ్యంజనానామితి ఖావః. ఈ విధముగ—

క్రమః-ద్విత్యము; విక్రమః-వర్ణానామాను పూర్వ్యమ్ అని గ్రహించవలెను.

[24.]

ఇక సూత్రమందలి “వదేద్భృత వతీం సమామ్” అను ద్వీరుక్తి అధ్యాయ వరిసమాప్తిని సూచించును.

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు
 త్రిశాష్య రత్నానుసారము వేదులోపనామక
 సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మణీప్రభ”
 అను అంధ్ర వివరణమున ఇరువది మూడవ అధ్యాయము
 సమాప్తము.

***

క్ర. ౧౧ అధ్యాయము-24

సంహితా ప్రకరణము :

సూత్రములు-6.

ఈ అధ్యాయము తైత్తిరీయ ప్రాతిభాష్యముందలి చివరి అధ్యాయము. ఇందు ఆరు సూత్రములు కలవు. అందు 5-వ, 6-వ సూత్రములు క్లోక రూపమున నున్నవి.

ఈ అధ్యాయముందలి విషయము సంహితా స్వరూప నిర్వచనము. మరియు ఈ అధ్యాయమున వేద ప్రవచనాధికారమును పొందదలచిన వ్యక్తికి ఎంతటి వైదిక శబ్దావధి పరిజ్ఞానముండవలెనో వివరింపబడినది.

సూత్రము 1. అథ ఏతస్రస్సంహితాః॥

త్రిభాష్య :- అథ ఇత్యయమధికారః. చతస్రః సంహితా ఉచ్యంత ఇత్యేక దధిక్పతం వేదికవ్యమిత ఉత్తరం యద్వక్ష్యామః॥

అథ, చతస్రః, సంహితాః॥

మడివిభా :- మనము “అథ సంహితాయామేక ప్రాతిభాషే” (5-1) మొదలగు సూత్రములచే సంహితా విషయములను, కార్యములను తెలిసికొన్నాము. కాని సంహిత అనగనేమి, ఇవి ఎన్ని విధములు, — ఈ మొదలగు విషయములను తెలుసుకొనలేదు. కనుక ఇప్పుడి అధ్యాయమున ఆ విషయములను వివరించుచున్నాము.

సూత్రముందలి “అథ” ఇట్టము అధికారవాచి. ఇక చెప్పబోవు సూత్రములు ఈ సంహితలకు చెందినవిగ తెలియవలెను. అట్టి సంహితలు నాలుగు కలవు.

[1]

సూత్రము 2. పదసంహితాక్షర నసంహితా వర్ణసంహితాక్షర సంహితాచేతి॥

త్రిభాష్య :- చదాక్షర వర్ణాక్షరయః చతస్రః సంహితాః కర్మమేజు బోధ వ్యాః. పంచమాధ్యాయమీదర్శ్య అనవమాత్, ఏకాదశద్వాదశౌ, త్రయోదశ స్వాదౌ సూత్ర చతుష్టయం చ పదసంహితా. దశమోక్షర సంహితా. త్రయోదశ చతుర్దశా షోడశశ్చ వర్ణ సంహితా. “వ్యజ్ఞనం స్వరాక్షమి” (సూ. 21-1) ఇత్యేకవింశోక్షర సంహితా. ఏకాశ్చతస్రః సంహితాః. ఏతేషు అన్యత్ర

చ విహితం నిషేధం చ కార్యం సర్వ సంహితాను కుర్యాత్। యత్యాక్షర గ్రహణాదికో విశేషో నాస్తి।

వదసంహితా। అక్షర సంహితా। వర్ణ సంహితా। అబ్జ సంహితా।
చ। ఇతి॥

మణిప్రథ :- సంహిత నాల్గు విధములని చెప్పితిమి కద. అవి ఏమి? అనిన చెప్పుచున్నారు.

1. వద సంహిత. 2. అక్షర సంహిత. 3. వర్ణ సంహిత. 4. అంగ సంహిత॥

ఈ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్య యందు ఈ సంహితలకు సంబంధించిన అధ్యాయములు ఇట్లున్నవి.

1 వద సంహిత : అధ్యాయములు 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, మరియు అధ్యాయము 13 నందలి మొదటి నాల్గు సూత్రములు.

2 అక్షర సంహిత : వదియవ అధ్యాయము.

3 వర్ణ సంహిత : అధ్యాయములు 13, 14, 18—ఈ మూడధ్యాయములు.

4 అంగ సంహిత : ఇరువది యొకటవ (21) అధ్యాయము.

వైన చెప్పిన విధముగ ఆయా అధ్యాయములందు ఆయా సంహితలకు సంబంధించిన కార్య విధానము వివరింపబడినది.

ఈ ప్రాతిశాఖ్యయందు చెప్పిన విధి. నిషేధములు ఈ నాల్గు సంహిత లందు యథోక్తముగ నవర్తించును. [2]

[గమనిక : ఈ నాల్గు సంహితలకు సంబంధించిన అధ్యాయ విభాగము త్రిశాష్ట్య రత్నకారులు చెప్పిరి. అయితే ఈ విభాగము, మాహిషీయ వ్యాఖ్యతో ముద్రించిన గ్రంథములో— మాహిషీయ వ్యాఖ్యగ ఈ కింది విధ ముగ చెప్పబడినది — “వంచ మాధ్యాయాదువరి” “అథ వర్ణానాం” ఇత్యేత దంతం (సూ. 13.5); వద సంహితా॥ ఉదాత్తాక్షర ... (14-29) ఇత్యధ్యాయ శేషః స్వరితాత్సంహితాయాం.... (21-1); ఇత్యాద్యంగ సంహితా। అథ (23-1) ఇత్యాది శేషో వర్ణ సంహితా। ఏవం చతస్పదాం సంహితానామేతాని చత్వారి నామాని। నిజమునకిది మాహిషీయ వ్యాఖ్య కాదు. అది మూల మాతృకా గ్రంథమున కృమిదష్టమై నశించగ, ఆ భాగమున వైదిక భాషణ

మను వ్యాఖ్యనుంచి అచట పూరించిరి. కనుక ఈ విభజన వైదిక భూషణ కర్తరిగ గ్రహించవలెను].

సూత్రము 3. నానాపద సంధాన సంయోగః సచ సంహితేత్యభిధీయతే॥

ప్రతిభాష్య:- నానాభూతయోః పదయోః సంధానే యః సంయోగః సో పద సంహితా ఇత్యభిధీయతే ఉచ్యత ఇత్యర్థః! యథా— అగ్ని దుద్ర గహ్య కింశిల వన్యయా తే (5-5-3)। ఏకార్థయోః సంధాన సంయోగ శబ్దయోః ప్రయోగః సంధానాధికార్యః (సంబంధాధికార్యః)। తథా చ వైయాకరణ భాష్యే— “పరస్పన్నికర్ష సంహితా” (పా. 1-4-108) ఇతి॥

నానాపద సంధాన సంయోగః, పదసంహితా, ఇతి, అభిధీయతే॥
మట్టిప్రభ:- సంహితయనగ కూర్పు, కలిసియుండుట. భిన్న పదముల యొక్క కలియిక, లేక సంపుటిని పద సంహిత అందురు. మంత్ర రచన యందు, పరస్పరాన్వయము కలిగిన పదములనొకచోట ఒక వద్దతిలో కలిపి యుండుదురు కదు. అట్టి పదములకు సంబంధించిన కలియికను పదసంహిత యందురు. ఇట్టి సంధానము, వ్యస్త పదరూపమున గాని, సంధ త్త పదరూప మున గాని, సమాస పద రూపమున గాని యుండవచ్చును.

ఉదా: అగ్ని దుద్ర గహ్య కింశిల వన్యయా తే. . (5-5-3).

ఇట్టి సంస్కృతమ్ (సమ్ కృతమ్), సుశృన్వ, పురోహితమ్ ఇత్యాదులు సంధ త్త, సమాస పదములుగ గ్రహించవచ్చును.

కనుక పదములను వాక్యముగ (మంత్రముగ) కూర్చునపుడు పూర్వోత్తర పదముల మధ్య జరుగు సంధి, అగమదేశ లోప వికారాదులను వివరించునది పద సంహిత అగును.

సూత్రమున సంధాన, సంయోగ అను పదములు రెండును సమానార్థకములు. సమానార్థకములగు ని రిండింటిని వాడుట ద్వార సంధాన దార్ధ్యము తెలియనగును.

[వైదిక భూషణం-మాహిషీయో, యథా— “ద్వి స్వర విధానేన పద సంహితేత్యుచ్యతే” అగ్ని దుద్ర.... ఇత్యాది].

[3]

సూత్రము 4. యథా స్వమక్షర సంహితాదీనా మప్యేవమ్॥

క్రిత్యాష్య:- స్వం స్వమనతి క్రమ్యవర్తత ఇతి యథాస్వమ్॥ క్రియా విశేషణమేతత్॥ ఏవమక్షర సంహితాదీరామపి యథా స్వం స్వం రూపం నిరూపణీయమ్॥ నానాక్షర సంయోగే అక్షర సంహితా॥ నానావర్ణ సంయోగే వర్ణ సంహితా॥ (నానాక్షర సంయోగే అంగ సంహితా)॥ కర్మమేహాదాహరణాని భాషామః యథా — 1 అథాక్షరబ్రహ్మ (3-2-11); 2 అభిషవణమసి (1-1-5); 3 అక్షరాయా వ్యాపారయతి (5-2-7); 4 కేవల స్వరయోః సంయోగోక్షర సంహితా॥ ఏకపదే స్వర వ్యంజన సంయోగో వర్ణ సంహితా॥ అన్యత్ర వస సంహితే త్యనాస్తర భేదో విజ్ఞేయః॥

యథా స్వమ్; అక్షర సంహితాదీనామ్, అపి, ఏవమ్॥

మణివ్రజ:- పూర్వ సూత్రమందు వదసంహితా నిర్వచనము చెప్పబడినది. అదే విధముగ ఆయా వదములను విధించుచు, తత్తత్తే సంహితా నిర్వచనములను చెప్పుకొనవలెనని సూత్రార్థము.

అక్షర సంహిత : నానాక్షర సంధాన సంయోగః అక్షర సంహితేత్యభిధీయతే॥
వర్ణ సంహిత : నానావర్ణ సంధాన సంయోగః వర్ణ సంహితే త్యభిధీయతే॥
అంగ సంహిత : నానాక్షర సంధాన సంయోగః అంగ సంహితేత్యభిధీయతే॥

ఈ విధముగ ఆయా సంహితా నిర్వచనము చెప్పుకొనవలెను.

ఇకనిపుడి సంహితా కార్య స్వరూపమును వివరించుచున్నారు :

1. కేవలము స్వరముల (అచ్చుల) మధ్య జరుగు కార్య సంధానము అక్షర సంహిత అగును. అథా బ్రహ్మేత్ (అథ అబ్రహ్మేత్)॥
  2. ఒకే పదమందు స్వరవ్యంజన సంయోగము వర్ణ సంహిత అనబడును.
ఉదా : అభిషవణమసి॥ (సవనమ్ అసి)॥
  3. ఒకే పదమందు కేవల వ్యంజనముల సంయోగము అంగ సంహిత అనబడును. ఉదా : అక్షరాయా (క్రీష్ థ అ)
- వీనిని విని భిన్నముగు కార్యములు వద సంహితగ గుర్తించవలెను. [4]

సూత్రము 5.

గురుత్వం లఘుతాసామ్యం హస్వదీర్ఘ ప్లుతాని చ।
 లోపాగమ వికారాశ్చ ప్రకృతిర్వికృమః కృమః॥
 స్వరితోదాత్త నీచత్వం శ్వాసో నాదోఽఙ్గమేవ చ।
 ఏతత్సర్వం తు విజ్ఞేయం ఛందో భాషామధీయతా॥

[తిలాష్య:- యత్ గురుత్వాద్యష్టాదశవిధం, ఏతత్సర్వం ఛందోభాషాం
 వేదరూపాం వాచం, అధీయతా పఠతా విజ్ఞేయమ్। అథవా “ఛందోభాషాం”
 వేదలక్షణామిత్యర్థః। తు శబ్దోఽధ్యేతు వ్యతిరిక్త నిషేధార్థః। అనేన తు
 సర్వభా విజ్ఞేయ మిత్యర్థః॥

గురుత్వమ్, లఘుతా, సామ్యమ్, హ్రస్వ దీర్ఘ ప్లుతాని, చ।
 లోపాగమ వికారాః, చ। పృకృతిః, వికృమః, కృమః।
 స్వరితోదాత్త నీచత్వమ్, శ్వాసః, నాదః, అఙ్గమ్, ఏవ, చ।
 ఏతత్, సర్వమ్, తు, విజ్ఞేయమ్, ఛందోభాషామ్, అధీయతా॥

మఠివృత్త:- వేదాధ్యయనము చేయు వ్యక్తికి లేదా వైదిక లక్షణ గ్రంథా
 ధ్యయనాధ్యాపనము చేయు వ్యక్తికి గురుత్వాది పదునెనిమిది విషయము
 లందు పరిపూర్ణమగు జ్ఞానముండవలెను. అప్పుడె అశదు వేదాధ్యయనాధ్యాప
 నార్హుడగును. ఆ పదునెనిమిది విషయములేవి అనిన వివరించుచున్నాము:-

1. గురుత్వమ్: అనగ ఈ వర్ణము గురు సంజ్ఞను కల్గినది— అని తెలుసు
 కొను జ్ఞానము. (సూత్రము 22-14)
2. లఘుతా : వర్ణము లఘువు అను వర్ణ జ్ఞానము. (సూ. 22-15).
3. సామ్యము : స్థూనాధిక్యత లేకుండ విహితకాలమందు ఆయా వర్ణముల
 నుచ్చరించు శారీరక శక్తి.
- 4, 5, 6. [హ్రస్వ] ఏ వర్ణమునకెంత కాలమో— అనగ హ్రస్వము ఏకమాత్రా
 దీర్ఘ ప్లుతములు] కాలిక, దీర్ఘము ద్విమాత్రాకాలికము, ప్లుతము త్రిమాత్రా
 కాలికము అని— తెలుసుకొని, ఆయా వర్ణములను ఆ కాల
 విలంబన లేకుండ ఉచ్చరించుట.
- 7, 8, 9. లోప-] సహితా పాఠము నుండి వద పాఠము చెప్పునపుడు
 ఆగమ-వికారములు] కొన్ని వర్ణములు లోపించవచ్చును, కొన్ని మార్పు

చెందవచ్చును. లేక కొన్ని వర్ణములు అధికముగ రావచ్చును. వీనికి సంబంధించిన విజ్ఞానమును లోపాగమ వికారజ్ఞానమని అందురు. ఇట్టి జ్ఞానమును కలిగియుండవలెను.

10. ప్రకృతి: : అనగ మాత్సు లేటరదుట. ప్రకృతి తాపమే యుండుట
'అనగ సంధి జరుగుట కవకాశమున్నను, అట్లు జరుగకుండుట.

11. విక్రమ: : పుష్కములను పూర్వి. కత్సంబంధ జ్ఞానము

12. క్రమ: : పుష్కము. కొన్ని వర్ణములు కొన్ని సందర్భములలో ద్విత్వముగను. ఇట్టి జ్ఞానమును కలిగియుండవలెను.

13, 14, 15 వ్యరి : స్వరములకు సంబంధించిన విషయ జ్ఞానము. అనగ
కోదాత్త నివర్తన: : ఉదాత్తానుదాత్త ప్రచయ స్వరిత సంబంధ జ్ఞానము
పుష్కముగ తెలిసియుండవలెను.

16. శ్వాసము : విప్లవే శ్వాస: (సూ. 2-5).

17. నాదము : సంస్కృతే కంఠే నాద: క్రియతే (సూ. 21-1).

18. అంగము : వ్యతిరేకం స్వరాంగమ్ (సూ. 21-1).

ఈ విధముగ పదునెనిమిది విషయములకు సంబంధించిన జ్ఞానమును వేదాధ్యయోహాధ్యాపనము చేయు వ్యక్తి ధారాశముగ కల్గియుండవలెను. కర్మముగ వీనికి ఉదాహరణములు :

1. గురుత్వం యథా : వషట్థ స్వాహ (7-3-12).

2. అఘరా : అకురుత (5-5-8).

3. సామ్యమ్ : స్థానకరణ కాలాదిభిరవయోరస్తి తౌల్యమితి జ్ఞానమ్.

4. ప్రాప్త్యము : గమయతి (1-7-3).

5. దీర్ఘము : వాయోవేదాన్య (6-3-7).

6. ప్లవము : అస్తు హి-3 ఇతి (7-1-8).

7. లోప: : ఈ మహ్వాను ప్రచయ: (4-1-8).

8. అగమ: : క్రతుశ్చమే (4-7-5).

9. వికార: : సమిష్టాః (1-4-44).

10. ప్రకృతి: : అగ్నే దుధి గమ్య (5-5-3); ప్రసా కసి (2-5-12); మిథునీ అభవమ్ (5-3-6).

11. విక్రమ: : వోధవే (1-6-2).

12. క్రమః : యజ్ఞై హోతా (3-2-3).
 13, 14, 15. త్వంతో వ్యభాషమ్ (5-5-3); గాంధావతా (1-7-2);
 దాత నిత్యమ్ : అహోతమ్ (1-7-2).
 16. క్యాపః : పూషా కే (1-1-2).
 17. సాదః : తాగధే తాగధాః (2-5-6).
 18. స్వరాంగమ్ : తం మత్స్యః ప్రాబ్రవీత్ (2-6-6).

పై పదునెన్నిది విషయములకు ఉదాహరణములు చూపబడినవి. పై జ్ఞానమందను ఏది లోపించినను మంత్రము నిర్దుష్టముగ వరింపబడదు. మంత్రమును దోషభరితముగ చదువుటచే యజ్ఞయాగాది క్రియలలో ఋత్విక్కునకే కాక, యజమానికి గూడ హాని కల్గును. ముఖ్యముగ యజమానికి వక్కువ నష్టము. యజ్ఞము ద్వారా వాంఛితమగు ఫలము సిద్ధించదు. మరియు దోష భూయిష్టమగు కఠినముచే యజమానికి వజ్రాయుధపు పోటు కల్గినట్లు ప్రాణ హానియు కల్గును. తనుక యజ్ఞ, యాగాది కర్మలందు ఋత్విక్ స్థానము నొందగోరు వ్యక్తి పద వర్ణాక్షరాల జ్ఞానమును కల్గి మంత్రములను సుశబ్దముగ శాస్త్రముగ వరింపగల్గి యుండవలెను. ఇదే విషయమును మహా భాష్యమందు పతంజలియు చెప్పియున్నాడు.

మల్లో హిసః స్వరతో వర్ణతో వా-మిథ్యావ్రయు క్తో నతమర్థమాహ।
 సవాగ్యక్తో యజమానం హివ సై-యథేన్ద్రో శత్రు స్వరతోఽనరాధాత్ః

[5]

శత్రుము 6. పదకర్మ విశేషజ్ఞో వర్ణకర్మ విచక్షణః।
 స్వరమాత్రా విభాగజ్ఞో గచ్ఛేదాచార్య సంసదమ్॥
 (గచ్ఛేదాచార్య సంసదమ్).

భాష్యః:- పదక్రమ విశేషజ్ఞః పదాసాం క్రమస్వస్య విశేషః తం జానా తీతి పదక్రమ విశేషజ్ఞః। వర్ణాసాం క్రమః తస్మిన్ విచక్షణః నిపుణః। స్వరాశ్చ తాశ్చ స్వరమాత్రాః। తాసాం విభాగః తం జానాతీతి స్వరమాత్రా విభా మాత్రాశ్చైవ కాంవిశేషః కశ్చేదువ్యతే। సోఽపి చతురణుక ఇత్యవా వివం విధః పురుషః గచ్ఛేదాచార్య సంసదం స్థానమ్। ఆచార్యాస్తు

వ్యాపాదయః। తేషాం బ్రహ్మలోకే హి స్థానమ్। యశ్చైదం కాత్మం :
సోఽయమాచార్యత్వాత్ తేషాం సంసదం బ్రహ్మలోకం గచ్ఛతి। [సూక్ర
నకు సంబంధించిన వ్యాఖ్య ముగిసినది. ఇక శాతర్వాత వ్యాఖ్యానమే న
చెప్పిన విషయము పేద శాస్త్రాధ్యయనావశ్యకతను తెలియచేయును. కర్దు
సూత్ర వ్యాఖ్యకు సంబంధించిన ఆంధ్ర వివరణమును చూపి, తర్వా
త్రిభాష్య రత్నమందలి శేష భాగమును చూపెదను].

పదక్రమ విశేషజ్ఞః! వర్ణక్రమ విచక్షణః!

సర్వమాత్రా భాగ్భాః! గచ్ఛేత్! ఆచార్య సంసదమ్!

మదీప్రభ:- పదముల యొక్క క్రమము, అనగ అన్వయ క్రమము; అట్టి
క్రమమున చక్కగ తెలిసినవారు పద క్రమ విశేషజ్ఞులు. అట్లే వర్ణముల
యొక్క క్రమము- ద్విత్వాది సంబంధ విషయ విచక్షణుడు. అట్లే స్వరము
యొక్క - ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితములు ప్రచయము మొదలగు - స్వర
ములు; మాత్ర-మాత్రాకాలము, అర్థమాత్రకాలము, అణువు మొదలగు విభా
గముచే హ్రస్వ దీర్ఘ పుత్ర జ్ఞానము, స్వరాంగ జ్ఞానము, దాని నాధారముగ
ఉచ్చారణ- ఈ మొదలగు అంశములను భాగుగ తెలిసినవాడు, ఆచార్య
సంసదమ్-గురువుల స్థానమును, గురు పితమును, గచ్ఛేత్-పొందును. కాగ
అట్టి వ్యక్తి పేదోపదేశము చేయుటకు, యజ్ఞ యాగాదులందు ఋత్విక్కు
నుండుటకు అర్హుడై, శబ్ద బ్రహ్మ నుపాసించిన వాడగును, బ్రహ్మ లోకము
నొందును.

ఇక శ్లోకమందలి “గచ్ఛేదాచార్య సంసదమ్” అను ద్విరు
అధ్యాయ సమాప్తి సూచించబడుచున్నది.

కృష్ణ యజుర్వేదీయ తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యకు

త్రిభాష్య రత్నానుసారము పేదులోపనామక

సుబ్రహ్మణ్యముచే వ్రాయబడిన “మదీప్రభ”

అను ఆంధ్ర వివరణమున ఇరువది నాల్గవ అధ్యాయము

సమాప్తము.

***

ప్రాతిశాఖ్య వివరణము సర్వమును సమాప్తము.

.....

